

I. Uvod

Jedan od rezultata vojne i političke suradnje Saveznika, Sjedinjenih Država, Velike Britanije i Sovjetskog Saveza u Drugom svjetskom ratu bio je oslobođenje Europe i kapitulacija Njemačke u svibnju 1945. Bio je to kraj i za sve satelitske tvorevine Osovine u Europi, pa i Nezavisnu Državu Hrvatsku (NDH). Na prostoru Hrvatske, ali i ostalih dijelova prijeratne Jugoslavije ključnu ulogu u borbi protiv ustaškog režima i sila Osovine imat će Narodno oslobodilački pokret (NOP) pod vodstvom Josipa Broza Tita i Komunističke partije Jugoslavije (KPJ), koji je od Teheranske konferencije u prosincu 1943. bio priznat od Saveznika, te vojno i logistički potpomognut. Savezništvo NOP-a s Velikom Britanijom, Sjedinjenim Državama i Sovjetskim Savezom pridonijelo je porazu njemačkih snaga i njihovih saveznika na prostoru bivše Jugoslavije u svibnju 1945., te stvaranju nove Jugoslavije kao federacije jugoslavenskih naroda.

Nezavisna Država Hrvatska stvorena je u travanjskom ratu 1941. na prostoru dijela moderne Hrvatske i BiH kao dio vojnog i političkog plana Njemačke i Italije na jugoistoku Europe. Obveze koje je preuzeo poglavnik Ante Pavelić prema talijanskoj i njemačkoj strani odredit će slab položaj NDH i upitan suverenitet, imajući u vidu prisutnost njemačkih snaga od 1941. do 1945. i talijanskih od 1941. do rujna 1943. u NDH. Dodamo li tome da se od 1941. do 1945. u NDH vodio građanski rat između ustaša, četnika¹ i NOP-a, jasno je u kakvim je uvjetima funkcionirala marionetska ustaška vlast.

Ustaša - Hrvatski oslobodilački pokret, jedina politička organizacija koja je imala pravo djelovati u NDH, vlast je formirala po uzoru na Njemačku i Italiju. U Nezavisnoj Državi Hrvatskoj ustaška organizacija bila je istovjetna državnoj vlasti. Poglavnik je u NDH

¹ Već tijekom proljeća, a posebice u srpnju 1941. pod vodstvom popa Momčila Đuića osnivaju se prvi četnički odredi na prostoru NDH (Lika, Kordun, Dalmacija). Bila je to reakcija jednog dijela srpskog naroda u Lici, Kordunu, Dalmaciji, na ustašku represiju, ali i osmišljen politički plan koordiniran iz Srbije od vrhovnog zapovjednika svih četničkih snaga, Draže Mihailovića. Prema elaboratu Dinarske četničke divizije iz ožujka 1942., glavni cilj programa četničkih skupina u NDH bio je «stvaranje jedne velike Srbije, etnički čiste, koja bi obuhvatila: Srbiju, Vojvodinu, Bosnu, Hercegovinu, Crnu Goru, Dalmaciju (do Šibenika) i Liku.» Zdravko DIZDAR, Mihael SOBOLEVSKI, *Prešućivani četnički zločini u Hrvatskoj i u Bosni i Hercegovini*, Zagreb 1999., 41.-44.

Već od rujna 1941. četnici surađuju s Talijanima, osnivaju Četnički centar za Dalmaciju, Liku, Kordun i zapadnu Bosnu i Hercegovinu u Splitu, a potom početkom 1942. Dinarsku četničku diviziju. Nakon kapitulacije Italije u rujnu 1943. četnici u NDH su pod njemačkim zapovjedništvom. Četnici su aktivno sudjelovali na strani Osovine u ratu protiv NOP-a, ali i u borbi protiv ustaške vojnice i domobranstva NDH, što su Talijani poticali. Ipak, kada je Talijanima i Nijemcima bilo potrebno, surađivali su indirektno s oružanim snagama NDH, kao na primjer u bitci na Neretvi. Ponegdje su ustaše i četnici i neposredno surađivali u borbi protiv NOP-a, kao u slučaju velike župe Bribir-Sidraga tijekom 1942. Fikreta JELIĆ-BUTIĆ, *Četnici u Hrvatskoj 1941-1945.*, Zagreb, 1986., 109.-112. Hrvoje MATKOVIĆ, *Povijest Nezavisne Države Hrvatske*, Zagreb, 2002. 193. Dušan BILANDŽIĆ, *Hrvatska moderna povijest*, Zagreb 1999., 125.-138.

koncentrirao moć u svojim rukama, poput Führera u Njemačkoj i Ducea u Italiji. On je bio na čelu države i ustaške organizacije koja je kontrolirala upravu, sudstvo i zakonodavstvo. Osobno je izdavao zakonske propise, pa i u vrijeme djelovanja Hrvatskog državnog sabora od 23. veljače do 28. prosinca 1942., donosio presude i odluke o namještenjima.²

Prvi cilj istraživanja u doktorskom radu *Politika i novine: Saveznici i tisak NDH od Staljingradske bitke do pada Berlina*, koje se dijelom tematski nastavlja na magistarski rad *Tisak NDH o svjetskim ratnim zbivanjima 1941. – 1945.*³ i članak *Saveznici u tisku NDH 1943.-1945.*⁴ bio je utvrditi koliki je bio utjecaj politike na novine u NDH. Također sam nastojao istražiti na koji je način ustaška vlast organizirala institucije zadužene za upravljanje i kontrolu novinskih redakcija i utvrditi u kojoj je mjeri sadržaj novina NDH korespondirao s naputcima ustaškog režima i njegovih saveznika, Njemačke i Italije.

Drugi važan cilj bio je pokazati kako su u novinama NDH prikazani Saveznici od Staljingradske bitke 1942./1943. do pada Berlina početkom svibnja 1945. Također, utvrditi je li bilo odstupanja i razlika među novinama, drugačijih pogleda u odnosu na njemačke i talijanske vojne i političke izvještaje, te koje su novine i u kojoj mjeri posvećivale prostor vanjskopoličkim temama s posebnim osvrtom na odluke Saveznika i njihove posljedice na sile Osovine i NDH.

Ne slučajno izabrao sam kao temu istraživanja Saveznike u novinama NDH, neprijatelje Osovine, i to u razdoblju od jeseni 1942. do 1945., kada Saveznici preuzimaju inicijativu na svim bojištima, ne bih li prije svega utvrdio jesu li i u kojoj mjeri novine u NDH falsificirale ratnu zbilju. Analizom sadržaja novina nastojao sam utvrditi kakav je bio pogled ustaških vlasti na vojno-političku suradnju SAD-a, Velike Britanije i SSSR-a, te Saveznika i NOP-a, kao i na ratne uspjehe Saveznika i njihove posljedice na NDH.

U radu sam koristio dokumentarnu građu iz Hrvatskog državnog arhiva. Ciljano sam odabrao Fond Predsjedništva vlade NDH, *Državnog izvještajnog i promičbenog ureda* (DIPU-a), odnosno od početka 1943. *Glavnog ravnateljstva za promičbu* (GRP-a), *Izvještajnog ureda* Ministarstva vanjskih poslova, *Hrvatske izvještajne službe* (HIS-a), *Hrvatskog dojavnog ureda* (HDU) *Croatia*, te Fond Republičkog sekretarijata unutrašnjih poslova Socijalističke Republike Hrvatske, *Službe državne sigurnosti* (RSUP SRH SDS), jer sam pretpostavio da ću u dokumentima institucija Nezavisne Države Hrvatske zaduženih za

² J. JAREB, *Pola stoljeća hrvatske politike 1895.-1945.*, Buenos Aires 1960 – pretisak Zagreb, 1995.

³ F. JELIĆ-BUTIĆ, *Ustaše i NDH*, Zagreb 1977. 109., 110. Rafeael LANDIKUŠIĆ, *Priručnik o političkoj i sudbenoj podjeli Nezavisne Države Hrvatske*, Zagreb 1942., 4.–14.

⁴ Alan LABUS, *Tisak NDH o svjetskim ratnim zbivanjima 1941.-1945.*, Filozofski fakultet u Zagrebu, 2002.

⁴ A. LABUS, *Saveznici u tisku NDH 1943.-1945.*, *Časopis za suvremenu povijest* 36, br. 2, Zagreb 2004., *Radovi* – Zavod za hrvatsku povijest, vol. 37, Zagreb 2005.

informiranje i uopće promidžbu, te poslijeratnim istragama *Uprave državne bezbjednosti* (UDB-e) Demokratske Federativne Jugoslavije pronaći dovoljno izvorne građe koja će potkrijepiti tezu o novinskim redakcijama NDH kontroliranim od ustaških vlasti i presudnom utjecaju politike na novinski sadržaj.

Od novina sam izabrao neke od značajnijih dnevnika i periodičnih listova koji su izlazili u NDH, respektirajući vrstu novina, mjesto izlaženja i visinu naklade. Istraživanje sam proveo analizirajući sadržaj glavnog političkog dnevnika s najvećom nakladom u NDH *Hrvatskog naroda*, najutjecajnijih dnevnika, zagrebačkog *Novog lista/Nove Hrvatske*, osječkog *Hrvatskog lista* i sarajevskog *Novog lista*, zagrebačkog tjednika *Spremnost* kojega su bitno obilježile kolumne ustaških intelektualaca, zagrebačkog tjednika *Nedjeljne vesti/Novine* u nakladi *Hrvatskog novinarskog društva* (HND-a), te zagrebačkih humorističkih časopisa *Vrabac* i *Šilo*.

Kako bih utvrdio je li bilo prikrivanja informacija i neistinitog prikazivanja rata u novinama NDH, analizirao sam u navedenim novinama prijelomnice Drugog svjetskog rata: Staljingradsku bitku, angloameričko iskrcavanje na Siciliji, te iskrcavanje zapadnih Saveznika u Normandiji. Staljingradsku bitku kao početak sovjetske ofenzive i zaokreta na Istočnom bojištu, operacije *Torch* i *Eskimos (Husky)* kao početak uspješnog ratovanja zapadnih Saveznika u Sjevernoj Africi i Južnoj Europi i *Overlord* kao finalizaciju savezničkog dogovora iz Teherana i svršetak njemačke dominacije u Europi. Uz to istražio sam na stranicama tiska NDH i veoma važne vanjskopolitičke teme poput poljskog i finskog pitanja, odluke savezničkih konferencija u Casablanci, Quebecu, Moskvi, Teheranu, Dumbarton Oaksu, Jalti, San Franciscu, kako bih dao cjelovit prikaz Saveznika u tisku NDH. Pritom sam napise iz novina NDH podvrgnuo kritičkoj analizi na temelju izvornih dokumenata sa savezničkih konferencija i nekih drugih dokumenata koji svjedoče o načinu na koji su Saveznici surađivali, kako bih utvrdio jesu li javnosti NDH bile istinito i u cjelosti predočene odluke Saveznika i njihove posljedice po NDH. Riječ je o četiri dokumenata s konferencije u Teheranu⁵, zapisnicima iz Dumbarton Oaksa⁶, službenom priopćenju odluka iz Jalte,⁷ jednom pismu iz kolovoza 1943. J. H. Burnsa, Rooseveltova pomoćnika za odnose sa Sovjetima,

⁵ 1) Documents on the Great Alliance, 1942-1943, Tehran Conference: Tripartite Dinner Meeting, November 28, 1943, Roosevelt' Quarters 2) Documents on the Great Alliance, 1942-1943, Tehran Conference: Tripartite Dinner Meeting, November 29, 1943, Soviet Embassy 3) Documents on the Great Alliance, 1942-1943, Tehran Conference: Roosevelt-Stalin Meeting, December 1, 1943, Roosevelt's Quarters 4) Documents on the Great Alliance, 1942-1943, Tehran Conference: Tripartite Political Meeting, December 1, 1943.

⁶ Dumbarton Oaks, October 7, 1944, Washington Conversation on International Peace Security Organization

⁷ *Joint Communique On Crimea Conference, February 12, 1945*

specijalnom savjetniku američkog predsjednika H. Hopkinsu,⁸ te govoru W. Churchilla u Donjem domu engleskog parlamenta 6. lipnja 1944. na dan iskrcavanja savezničkih snaga u Normandiji.⁹

Rad sam podijelio u dva osnovna poglavlja. U poglavlju *Politika i novine* nastojao sam prvo utvrditi kakav je sustav kontrole i cenzure medija u NDH postojao, objasniti na koji je način ustrojen, te kako je i koliko uspješno djelovao od 1941-1945., odnosno na koji je način politika utjecala na formiranje i rad novinskih redakcija u NDH. Stoga sam poseban osvrt dao na formiranje *Odsjeka za novinstvo* Državnog izvještajnog i promičbenog ureda (DIPU-a) u proljeće 1941., *Odjela za tisak i slikopis* Glavnog ravnateljstva za promičbu (GRP-a) potkraj 1942., zatim *Izvjestajnog ureda* pri Novinskom odsjeku MVP-a i Unutrašnje nadzorne službe (UNS-a) kojim je politički vrh NDH mogao kontrolirati novinske redakcije, a u konačnici i utjecati na formiranje novinskog sadržaja. Također sam na temelju dokumentarne građe i znanstvene literature proveo analizu izabranih novina koje su mi kasnije poslužile kao referentni okvir za utvrđivanje sprege politike i novina u okviru poglavlja *Saveznici u tisku NDH*. Novine sam analizirao respektirajući vrstu lista (dnevnik, tjednik...), sadržajnu koncepciju, količinu i oblik zastupljenih vanjskopolitičkih sadržaja, te ne manje važno sastav uredništva.

U poglavlju *Saveznici u tisku NDH*, u sadržajima novina *Hrvatskog naroda*, *Hrvatskog lista*, *Novog lista-Nove Hrvatske*, sarajevskog *Novog lista*, *Spremnosti*, *Nedjeljnih viesti-Novina*, *Šila*, *Vrapca*, analizirao sam ratnu i političku suradnju Saveznika, te način na koji su njihovi odnosi problematizirani, posebno zapadnih Saveznika i Sovjeta. Nastojao sam utvrditi je li odnos prema Saveznicima bio jednak u svim novinama, je li se mijenjao u razdoblju od jeseni 1942. pa do proljeća 1945., te ako se mijenjao je li na promjenu utjecalo uspješno ratovanje Saveznika, odnosno sve teži vojni položaj Osovine. U tu svrhu osim vijesti iz osovinskog, neutralnog (švicarskog, švedskog, španjolskog, portugalskog i turskog) i protivničkog tiska (britanskog, američkog i sovjetskog) objavljenih u novinama NDH, analizirao sam političke uvodnike *Spremnosti*, *Hrvatskog naroda*, *Hrvatskog lista* i *Nove Hrvatske* čiji su autori uglavnom bili ustaški ideolozi Ivo Bogdan, Vilko Rieger, Milivoj Magdić, Tias Mortigjija, Dragutin Kamber, Petar Bareza, Stanko Vitković, Marko Čović i Franjo Nevistić.

⁸ Documents on the Grand Alliance, 1942-1943, Letter from the Executive of the President's Soviet Protocol Committee Burns (Burns) to the President's Special Assistant (Hopkins)

⁹ W. CHURCHILL, *The Invasion of France*, House of Commons, June 6, 1944.

1.1 Dosadašnja historiografija o problematici ustaške propagande u NDH i neka recentna istraživanja o propagandi u Italiji i Njemačkoj prije i za vrijeme Drugog svjetskog rata

Saveznici, njihova ratna suradnja, političke odluke i posljedice po Hrvatsku, kao i odnos ustaških vlasti prema Saveznicima u tisku NDH, važni su aspekti hrvatske povijesti iz vremena Drugog svjetskog rata. Hrvatska historiografija imala je značajnih rezultata u istraživanju razdoblja 1941.-1945., na što upućuju opsežna istraživanja Fikrete Jelić-Butić,¹⁰ Bogdana Krizmana,¹¹ Nade Kisić Kolanović¹² i Hrvoja Matkovića,¹³ te autora koji su se bavili nekim aspektima povijesti ustaškog pokreta i NDH.¹⁴ Svoj doprinos proučavanju vojne i političke povijesti NDH također je dala historiografija u Srbiji radovima Vase Kazimirovića,¹⁵ Gojka Miljanića,¹⁶ Veselina Đuretića¹⁷ i Vojmira Kljakovića,¹⁸ te u Bosni i Hercegovini istraživanjima Envera Redžića.¹⁹ U radovima Davidson Basila,²⁰ Williama Deakina²¹ i Elisabeth Barker²² britanska je historiografija istražujući rat na prostoru Jugoslavije 1941.-1945., odnos Saveznika prema NOP-u i četnicima, te britansku politiku na Balkanu u vrijeme Drugog svjetskog rata, djelomično obuhvatila i povijest NDH, kao i neki njemački

¹⁰ F. JELIĆ-BUTIĆ, *Ustaše i NDH*, Zagreb, 1977.

¹¹ B. KRIZMAN, *Pavelić i ustaše*, Zagreb 1978., *Ustaše i Treći Reich*, 2 sveska, Zagreb 1983., *Pavelić između Hitlera i Mussolinija*, Zagreb 1980., *Pavelić u bjegstvu*, Zagreb 1986.

¹² Nada KISIĆ KOLANOVIĆ, *Vojskovođa i politika. Sjećanja Slavka Kvaternika*, Zagreb, 1997. *Mladen Lorković, ministar urotnik*, Zagreb, 1998. *NDH i Italija. Političke veze i diplomatski odnosi*, Zagreb, 2001. *Zagreb- Sofija. Prijateljstvo po mjeri ratnog vremena 1941-1945*. Zagreb, 2003.

¹³ Hrvoje MATKOVIĆ, *Povijest Nezavisne Države Hrvatske*, Zagreb 1994. *Pismo Mladena Lorkovića iz kućnog pritvora poglavniku Anti Paveliću*, *Časopis za suvremenu povijest* 25, br. 2-3, 315-321., Zagreb 1993. *Studije iz novije hrvatske povijesti*, Zagreb 2004.

¹⁴ Mario JAREB, *Ustaško-domobranski pokret*, Zagreb, 2006., Ivo GOLDSTEIN, *Holokaust u Zagrebu*, Zagreb 1999., Zdravko DIZDAR, *Brojtni pokazatelji odnosa vojničkih postrojbi na teritoriju Nezavisne Države Hrvatske 1941. – 1945. godine*, *Časopis za suvremenu povijest* 28, 1-2, Zagreb 1996., Aleksandra BEDNJANEC VUKOVIĆ, *Prilozi o NDH u časopisu «Hrvatska revija» od 1951. do 1971.*, *Časopis za suvremenu povijest* 32, br. 1, Zagreb 2000. Nikica BARIĆ, *Domobranstvo Nezavisne Države Hrvatske 1941. – 1945.*, *Nezavisna Država Hrvatska 1941. – 1945. - zbornik radova*, Zagreb 2009. Filip ŠKILJAN, *Logorski sustav Jasenovac – kontroverze*, *Nezavisna Država Hrvatska 1941. – 1945. - zbornik radova*, Zagreb 2009.

¹⁵ Vasa KAZIMIROVIĆ, *NDH u svjetlu nemačkih dokumenata i dnevnika Gleza fon Horstenau 1941-1944.*, Beograd 1987.

¹⁶ Gojko MILJANIĆ, *Velike bitke na jugoslavenskom ratištu 1941-1945*, Beograd 1987.

¹⁷ Veselin ĐURETIĆ, *Saveznici i jugoslavenska ratna drama*, Beograd 1987.

¹⁸ Vojmir KLJAKOVIĆ, *Njemačko-italijanske nesuglasice oko Jugoslavije 1941-1943. godine*, *Jugoslavenska revija za međunarodno pravo*, br. 2/1961, 283.-292.

¹⁹ Enver REDŽIĆ, *Bosna i Hercegovina 1941.-1945. u njemačkim i talijanskim dokumentima*, Sarajevo 1996.

²⁰ Davidson BASIL, *S.O.E između četnika i partizana*, Zagreb 1983.

²¹ William DEAKIN, *Britanska politika prema Jugoslaviji (kraj 1942-rujan 1943)* *Zbornik Instituta hrvatske radničke povijesti Dalmacije*, br. 3, Split 1975, 251.-257.

²² Elisabeth BARKER, *Britanska politika na Balkanu u II. svjetskom ratu*, Zagreb 1978.

povjesničari poput Kurta W. Böhmea.²³ Međutim, fenomen ustaške propagande u NDH do danas nije u cjelosti istražen.

U poslijeratnoj Jugoslaviji bilo je historiografiji važno i politički oportuno istraživati aspekte NOB-a, ali ne i fenomene iz povijesti NDH. Pogled hrvatske historiografije u Jugoslaviji na NDH, kako kaže Nada Kisić Kolanović, bio je redukcionistički i jednodimenzionalan.²⁴ Svi aspekti života NDH definirani su kao rezultat političkog diktata Njemačke i Italije ili preslika režima uzora, pa nije bilo potrebe posebno proučavati fenomen propagande, medija, novina i novinarskog rada u NDH.

U prilog tome govori i činjenica da arhivsko gradivo NDH od posebne važnosti za razumijevanje odnosa politike i novina, GRP-a, HIS-a, HDU *Croatia* i *Izvyještajnog ureda MVP-a* nije sređeno i razvrstano po fondovima u četrdeset i pet godina postojanja Jugoslavije. Tek je uspostavom Republike Hrvatske tijekom 1995. i 1996. arhivska građa NDH organizirana i po fondovima posložena.²⁵ Usporedi li se broj radova posvećenih NOB-u s onima NDH u *Časopisu za suvremenu povijest* od prvog godišta 1969. pa do dvadeset i drugog 1990. godine, vrlo je lako uočiti nesrazmjer. Naime, svega je šest radova posvećeno NDH. Tri članka Fikrete Jelić-Butić: *Prilog pručavanju djelatnosti ustaša do 1941.*, (ČSP 1, br. 1-2/1969. 55.-92.) *O okolnostima proglašenja NDH 10. travnja 1941.*, (ČSP 3, br. 2-3/1971., 87.-96.) *Novi prilozi o ustašama i NDH*, (ČSP 6, br. 2/1974., 115. – 124.), rad Rafaela Brčića, *O knjizi Mladena Colića: Takozvana Nezavisna Država Hrvatska 1941.*, (ČSP 6, br. 3/1974., 121.-134.), članak Bogdan Krizmana, *Njemački emisar W. Malletke kod Mačeka uoči napada na Jugoslaviju 1941.*, (ČSP 7, br. 2./1975., 152.-164.) i članak Narcise Lengel-Krizman, *Prilog proučavanju terora u tzv. NDH: sudbina Roma 1941-1945*, ČSP 18, br. 1, 29.-42., što je primjerice istovjetno broju radova objavljenih o NOB-u u jednom broju *Časopisa za suvremenu povijest* povodom četrdesete godišnjice oslobodilačke borbe i socijalističke revolucije naroda i narodnosti Jugoslavije.²⁶ Niti jedan od spomenutih radova o NDH nije posvećen ustaškoj propagandi.

Najsustavnije djelo o NDH u razdoblju 1945.-1990. u Jugoslaviji monografija je Fikrete Jelić-Butić *Ustaše i NDH 1941.-1945.* izdana 1977. u Zagrebu. U trećem dijelu monografije na ukupno devet stranica govori se o kulturnoj politici u NDH, a u okviru tog poglavlja na dvije i pol stranice o ustroju propagandnog aparata i ustaškom tisku. Autorica

²³ Kurt W. BÖHME, *Die deutschen Kriegsgefangenen in Jugoslawien 1941-1949*, München 1962.

²⁴ N. K. KOLANOVIĆ, *Povijest NDH kao predmet istraživanja*, *Časopis za suvremenu povijest* 34, br. 3, Zagreb 2002., 685.

²⁵ HDA, Sumarni inventar, *Izvyještajni ured MVP-a*, 9.

²⁶ *Časopis za suvremenu povijest* 13, br. 3, Zagreb, 1981.

daje kratak presjek ustaškog preuzimanja tiskarskih poduzeća *Tipografije* i *Jugoštampe* i formiranja novinskih redakcija po uspostavi NDH. Kao posebno značajne novine apostrofira: *Hrvatski narod*, *Hrvatski list* i sarajevski *Novi list*. F. Jelić-Butić zaključuje kako je ustaško vodstvo politički kontroliralo i usmjeravalo djelatnost štampe, dokazujući to primjerima iz novina NDH, koje su nekritički veličale Poglavnika i njegov rad, kao i savezništvo sa silama Osovine, zbog čega su novine u NDH bile nevjerodostojne.²⁷ Monografija F. Jelić-Butić naznačila je važnost propagande kao važne poluge javne riječi za ustaški režim, detektirala smjernice ustaške propagandne politike, ali nije objasnila organizaciju političke kontrole medija u NDH, ni način na koji je ustaški vrh nastojao iskoristiti novine u pokušaju formiranja javnog mnijenja.

Još jedan rad hrvatske historiografije Jugoslavije predstavlja važan doprinos proučavanju novinstva NDH. Riječ je o knjizi *Zločin je bježao na zapad* (Zagreb 1987.) novinara Aleksandra Vojinovića. Autor u istraživanju koristi novinske članke iz *Hrvatskog naroda*, analizira neke aspekte odnosa ustaškog režima prema Nijemcima, Saveznicima i NOP-u, te način na koji je vlast propagandno djelovala na javnost u NDH. Drukčije u njegovu radu je analiza novinskog sadržaja, tj. pokušaj da se pokaže na koji je način ustaški režim nastojao utjecati na formiranje javnog mnijenja. Autor kao očit primjer falsifikacije ratne zbilje u novinama NDH navodi iskrcavanje Saveznika u Normandiji, te seriju članaka o Titu u kontekstu stvaranja atmosfere straha od komunista.²⁸ Ipak, Vojinović posebno ne analizira način rada novinskih redakcija, DIPU-a/GRP-a, *Izveštajnog ureda MVP-a*, pa njegov rad predstavlja tek površnu analizu novinskog sadržaja u posljednjim mjesecima NDH.

Emigrantski pogled na povijest NDH kreiran je u *Hrvatskoj reviji*, časopisu koji je od 1951. izlazio u Buenos Airesu, kasnije Münchenu i Barceloni, a od 1990. u Zagrebu. Nada Kisić Kolanović ga uvjetno naziva nostalgичno apologetskim, jer NDH definira kao modernu državu-naciju, tj. kao povijesnu realizaciju samostalne hrvatske države, što svakako nije bila. Također, ustašku organizaciju intepretira kao revolucionarnu i osobodilačku u romantičarskom smislu stvaranja hrvatske države.²⁹

U razdoblju od 1951. do 1971. u *Hrvatskoj reviji* su objavljeni brojni članci posvećeni povijesti NDH,³⁰ međutim ni jedan nije posvećen propagandi u NDH. Ipak, iz njih je moguće razabrati atmosferu koja je vladala u ustaškim redovima, način političkog odlučivanja, te

²⁷ Fikreta JELIĆ- BUTIĆ, *Ustaše i Nezavisna Država Hrvatska 1941. – 1945.*, Zagreb 1977., 203., 204.

²⁸ Aleksandar VOJINOVIĆ, *Zločin je bježao na zapad*, Zagreb 1987., 12., 13.

²⁹ N. K. KOLANOVIĆ, *Povijest NDH kao predmet istraživanja*, 687.

³⁰ Aleksandra BEDNJANEC VUKOVIĆ, *Prilozi o NDH u časopisu «Hrvatska revija» od 1951. do 1971.*, *Časopis za suvremenu povijest* 32, br. 1, Zagreb 2000., 74.-76.

odnose u ustaškom vrhu. U časopisu su surađivali politički emigranti, a među njima i brojni ustaški prvaci iz razdoblja 1941.-1945.: Ivo Bogdan, ravnatelj glavnog političkog dnevnika NDH *Hrvatskog naroda* 1941.-1944., te glavni ravnatelj *Glavnog ravnateljstva za promičbu* (GRP) od 1944., Franjo Nevistić, tajnik u kabinetu ministra pravosuđa i suradnik *Spremnosti*, Matija Kovačić glavni ravnatelj GRP-a 1942.-1944., Danijel Crljen od 1943. ravnatelj Državnog ravnateljstva za promičbu, Dragutin Kamber, pročelnik *duhovnika oružanih snaga* i povremeni suradnik *Spremnosti*.

Iako se nije osobito osvrnuo na propagandu i novine u NDH, od svih autora u iseljeništvu jedino Dragutin Kamber u knjizi *Slom NDH (Kako sam ga ja doživio)*³¹ svjedoči na koji je način novinarski milje u NDH percipirao ratnu situaciju Osovine, što je od velike važnosti za razumijevanje ustaškog pogleda na Saveznike i stanje na svjetskim bojištima. Autor donosi dvije važne konstatacije, da ni on ni mnogi njegovi kolege početkom 1943. više nisu vjerovali u opstanak NDH, što se poklapa sa Staljingradskom bitkom i prvim velikim porazom Osovine na Istočnom bojištu, što sam i ja u svojem radu naznačio kao prijelomnu točku za ustašku propagandu i njenu vjerodostojnost u javnosti NDH. I drugo da je od uspješnog iskrcavanja zapadnih Saveznika u Normandiji u ljeto 1944. zavladao uvjerenje kako je rat za Njemačku izgubljen. Svjedočanstvo istaknutog ustaškog aktivista Kambera dokaz je da su mnogi novinari, jedno mislili, a zapravo drugo pisali. Kamber u svojoj knjizi opisuje bijeg iz Zagreba s glavnim urednikom *Nove Hrvatske* Vilimom Perošem, metež u Zagrebu, nefunkcioniranje institucija vlasti i pritom daje jednu vrijednu informaciju. Dana 6. svibnja 1945., on svjedoči kako je Vilim Peroš prije napuštanja Zagreba napisao članak za sutrašnje izdanje *Nove Hrvatske*, iako je znao da neće biti objavljen.³² Dokaz je to da je u posvemašnjem kaosu svibnja 1945. propaganda NDH još uvijek dobro funkcionirala.

Rijetki su radovi u hrvatskoj historiografiji posvećeni novinstvu NDH. Sa sustavnijim istraživanjima otpočelo se nakon 1990. U okviru sinteze *Hrvatsko novinarstvo 20. st.* (Zagreb, 2005.) Božidar Novak do sada je dao najznačajniji znanstveni doprinos istraživanju organizacije tiska u NDH, rada novinskih redakcija, načina na koji je provođena cenzura i uvjeta u kojima su radili novinari u NDH. U trećem četvrtom i petom poglavlju na 39 stranica Novak daje opis dnevnika i periodičnih listova koji su izlazili u NDH prema mjestu izlaženja i vrsti novina. Objašnjava način formiranja i rada novinskih agencija HIS-a, HDU *Croatia*, te promidžbenih ustanova DIPU-a/GRP-a. Novak daje osvrt i na položaj novinara u NDH, Zakon o novinarima i novinarskom radu, te strukovno organiziranje pod političkim

³¹ Dragutin Kamber, *Slom NDH (Kako sam ga ja proživio)*, Zagreb 1995.

³² Posljednji broj zagrebačkih novina *Hrvatski narod*, *Nova Hrvatska* i *Spremnost* izašao je 6. svibnja 1945.

patronatom u okviru HND-a. U njegovoj knjizi posebno dobro istraženi su problemi položaja novinara u NDH, njihova društvenog statusa i uloge HND-a. U okviru petog poglavlja autor obrađuje i fenomen političke represije nad novinarima u NDH, objašnjava sistem dnevnih uputa DIPU-a/GRP-a glavnim urednicima novina koji je bitno određivao sadržaj novina u NDH, prijetnje i upozorenja UNS-a, te druge važne instance kontrole i cenzure. Rasvjetljavajući aspekte represije ustaškog režima prema novinskim redakcijama i novinarima, otkriva i sudbine nekih novinara koji su otpušteni ili završili na stratištima. Novak je dao važan doprinos u pojašnjavanju rada novinskih kuća u NDH, te utjecaju politike na medije, kao i analizi dnevnih i periodičnih novinskih izdanja koja su izlazila u NDH od 1941.-1945., što njegov rad svrstava u osnovnu literaturu za proučavanje propagande u NDH. Ipak, Novak nije proveo detaljnu analizu novina u NDH, nije se osvrnuo na novinski sadržaj i na njemu analizirao utjecaj politike. Također nije istražio vanjskopolitičke i ratne teme, niti je analizirao fenomen Saveznika u tisku NDH.

Važan doprinos razumijevanju uloge novina u NDH, ali i načina njihova funkcioniranja, isljednički je dokument T. Mortigijije *Moj životopis*. Riječ je o životopisu napisanom krajem 1946. u zatvoru i to na zahtjev istražitelja UDB-e. Zapis je sačuvan u originalnom obliku kao dio elaborata Službe državne sigurnosti o NDH, a objavljen je u knjizi *Moj životopis* tek 1996.³³ Mortigijija uglavnom opisuje svoj novinarski i urednički angažman u *Hrvatskom narodu*, te urednički i ravnateljski u *Spremnosti* od travnja 1941. do kraja 1944. i daje značajne informacije o radu novinskih redakcija, te odnosu ustaških vlasti prema urednicima i novinarima. Kao glavni urednik i ravnatelj *Spremnosti*, Mortigijija tvrdi da je odbijao objavljivati snishodljive članke o Nijemcima, a pogotovo o Talijanima zbog provedbe Rimskih ugovora, te da je često bio prisiljen amortizirati napade ustaškog vrha na redakciju *Spremnosti* zbog benevolentnijeg držanja prema Saveznicima. Mortigijija navodi da je *Spremnost* nastojao profilirati u nacionalističko glasilo na široj osnovi, zbog čega je kako objašnjava smijenjen na Božić 1944. S obzirom na okolnosti u kojima je pisao životopis razumljiva je Mortigijijina konstatacija kako je *Spremnost* oponirala ustaškom režimu i s rezervom pisala o silama Osovine, međutim dokumenti GRP-a, UNS-a, HDU *Croatia* ili *Izveštajnog ureda* MVP-a i ispovjesti nekih drugih novinara iz NDH to ne potvrđuju. Mortigijijin životopis važno je svjedočanstvo o stanju novinstva NDH, vođenju kulturne politike, ali ne manje važno i o sastavu i načinu funkcioniranja uredništva *Hrvatskog naroda* i *Spremnosti*.

³³ Tias MORTGIJIA, *Moj životopis*, Zagreb 1996., (priredio Trpimir Macan). Mortigijijin rukopis dio je *Elaborata propagande i štampe u bivšoj NDH*. HDA, Fond RSUP SRH SDS (1561), 0131.18.

Monografija Trpimira Macana *Spremnost 1942.-1945.* (Zagreb 1998.) posvećena najznačajnijem tjedniku u NDH, sustavna je analiza novinskih rubrika *Spremnosti* i njene redakcije. Autor vidi *Spremnost* kao tjednik superiorne grafičke opreme kojeg karakteriziraju eseji, kritike, političke i historiografske studije itd, a čiji je propagandni zadatak bio formirati mišljenje u vlastitim ustaškim redovima i među intelektualnom elitom pokreta, te privlačiti one koji su bili neutralni ili pak kolebljivi. Macan je u svom radu posebno analizirao rubrike *Odjeci iz svijeta* i *Dokumenti*, u kojima je objavljen veći broj članaka iz protivničkog britanskog i američkog tiska, te iz neutralnih zemalja, po čemu je *Spremnost* bila drukčija od ostalih novina u NDH, što svakako predstavlja važnu smjernicu u istraživanju novinstva NDH, posebno odnosa ustaških vlasti prema Saveznicima.

Knjiga Josipa Grbelje, *Uništeni naraštaji*, (Zagreb 2000.) predstavlja najiscrpniju znanstvenu analizu sudbina novinara u razdoblju 1941.-1945. i nakon rata. U manjoj mjeri autor je analizirao način rada novinskih redakcija u NDH, te utjecaj politike na formiranje istih po uspostavi NDH, ali jednim dijelom nedostaju vrijedni podaci o izvornoj građi kojom se autor služio. Autor daje i kraći presjek značajnijih novina koje su izlazile u NDH i djelomično objašnjava način na koji je politika utjecala na rad novinara, međutim ne analizira sadržaj novina, što je nedostatak njegovog rada. Od arhivske građe koristi Udbina izvješća iz 1951. i 1952., Fond MUP-a RH, elaborat Propaganda i štampa u bivšoj Nezavisnoj Državi Hrvatskoj, a od referentne građe ponajviše *Spomen-knjigu prve obljetnice Nezavisne Države Hrvatske* i knjigu *Moj životopis* Tiasa Mortigije.

Boško Zuckerman Itković u svojem radu *Funkcija protužidovske propagande zagrebačkih novina u Nezavisnoj Državi Hrvatskoj od travnja do srpnja 1941. godine*,³⁴ istražuje prvu jasno osmišljenu programsku inicijativu ustaške propagandne uperenu protiv Židova po uspostavi NDH. Autor pojašnjava način na koji su ustaše preuzeli novinske redakcije i zaveli kontrolu nad novinama, apostrofira *Hrvatski državni novinski ured* i HIS-a kao ključne institucije preko kojih je novouspostavljena vlast upućivala direktive novinskim redakcijama, provodila cenzuru, tj. bitno utjecala na sadržaj novina. Kroz analizu antisemitske propagande *Hrvatskog naroda* i *Novog lista* Zuckerman Itković dokazuje ovisnost ustaškog režima o Njemačkoj i ustaško naslanjanje na ideologiju nacizma, kao što sam i ja u svojem radu nastojao pokazati da je sadržaj o Saveznicima u novinama NDH bio podređen vojnim i političkim interesima Osovine.

³⁴ Boško Zuckerman ITKOVIĆ, *Funkcija protužidovske propagande zagrebačkih novina u Nezavisnoj Državi Hrvatskoj od travnja do srpnja 1941. godine*, *Časopis za suvremenu povijest*, 38, br. 1, Zagreb, 2006.

Od knjiga koje se izričito ne bave istraživanjem propagande u NDH, ali dijelom zahvaćaju tu problematiku, valja izdvojiti rad Ivana Košutića *Radanje, život i umiranje jedne države. 49 mjeseci NDH*, (Zagreb 1997.) Autor na 543 stranice opisuje događaje u Hrvatskoj od kraja ožujka 1941. i kapitulacije Jugoslavije do travnja 1943. Rad je pisan bez znanstvene aparature, kronološki po mjesecima nižu se politički, kulturni, pa i sportski događaji koji su obilježili prve dvije godine postojanja NDH. Poseban osvrt autor daje na proces formiranja institucija vlasti i sluganski položaj ustaškog režima prema predstavnicima sila Osovine često rabeći kao izvornu građu novine NDH. Opisujući vrijeme rušenja Kraljevine Jugoslavije i osnivanja NDH i osovinske okupacije 10. travnja 1941., Košutić od 97. pa do 121. stranice mjestimično objašnjava i osnivanje propagadnog aparata. Kao ustanovu koja je po uspostavi NDH organizirala preuzimanje novinskih redakcija iz Kraljevine Jugoslavije i organizaciju novih, te provodila političku kontrolu novinara, Košutić ističe *Hrvatsku državnu novinsku agenciju* (op. a. *Hrvatski državni novinski ured i agenciju Velebit*, a od 15. svibnja 1941. *Hrvatsku izvještajnu službu*) i DIPU. U okviru prikaza događaja tijekom proljeća i ljeta 1941. autor ukratko opisuje i proces osnivanja dopisničke mreže *Hrvatske izvještajne službe* koja će imati zadatak prikupljati informacije i pripremati biltene za vladu, ministarstva, državne urede, ali i novinske redakcije. Već u prvim mjesecima NDH autor prepoznaje u načinu na koji je organizirana politička kontrola tiska i kako su formirane novinske redakcije propagandne elemente iz država uzora Njemačke i Italije. Posebno apostrofira čistke u novinskim redakcijama, cenzuru informacija i postojanje nekoliko razina informiranja. Objasnjavajući kako postoje dvije vrste biltena koje je pripremala *Hrvatska izvještajna služba*, Košutić dokazuje složenost komuniciranja i više razina filtriranja informacija, tj. da je cjelovita informacija bila dostupna samo pojedincima s najviših političkih funkcija. Za Košutića je ponajbolji primjer falsifikacije ratne zbilje u novinama NDH, razlika u interpretaciji Staljingradske bitke u *Hrvatskom narodu* i dnevniku pričuvnog poručnika Rudolfa Baričevića iz 369. pješačke pukovnije.³⁵ Novine u NDH su prema Košutiću bile važan medij i za provođenje antisemitske politike ustaškog režima, što potvrđuje objava velikog broja zakonskih akata i uredbi, te izjava državnih dužnosnika uperenih protiv Židova na stranicama ustaškog tiska. Služile su za promicanje domobranstva, ustaške vojnice i rata

³⁵ Vidi knjigu Milana Pojića *Hrvatska pukovnija 369. na Istočnom bojištu 1941. - 1943.*, Zagreb, 2007. koja je pisana na temelju jedinog sačuvanog dnevnika jedne postrojbe oružanih snaga NDH iz Drugog svjetskog rata. Od svih izvješća što su ih Ministarstvu oružanih snaga NDH tijekom 1943. podnosili bivši časnici 369. pukovnije, ističe se izvješće poručnika Rudolfa Baričevića koji je u Pukovnji bio od njenog osnivanja u srpnju 1941. do 22. siječnja 1943. kada je napustio Staljingrad.

uopće, te popunjavanje borbenih redova, pa su shodno tome često objavljivani natječaji za prijem časnika i dočasnika. Košutićeva knjiga vrijedan je izvor podataka za istraživanje propagandne djelatnosti ustaškog režima i povijesti novinstva NDH, jer osim dokumentarne građe DIPU-a, *Spomen knjige prve obljetnice NDH*, biltena HDU *Croatia* i DNB-a (Deutsche Nachrichten Büro, Berlin), autor djelomično analizira i sadržaj devet listova iz NDH: *Hrvatskog naroda*, *Nove Hrvatske*, *Narodnih novina*, *Spremnosti*, *Hrvatske revije*, *Hrvatskog lista*, *Novog lista*, *Hrvatske grude* i *Samoborskog lista*.

U članku *Šibenik pod upravom Nezavisne Države Hrvatske*³⁶ Nikica Barić opisuje život Šibenčana pod njemačkom i ustaškom upravom nakon kapitulacije Italije u rujnu 1943. Autor daje vrijedne informacije o ulozi *Šibenskog glasnika* u njemačkom propagadnom radu među Šibenčanima, kao i ustaškog lista *Hrvatskog glasnika* koji od kolovoza 1944. mijenja naziv u *Hrvatski Jadran*. U svom istraživanju Barić je pokazao da ustaška propaganda u razdoblju od rujna 1943. pa do listopada 1944. nije imala uspjeha u Šibeniku, unatoč čestim bombardiranjima Šibenika od zapadnih Saveznika, jer je bila vezana za interese njemačkog saveznika čija je politika prisilnog iseljavanja stanovništva, odmazde nad civilnim stanovništvom, te otvorene suradnje s četnicima, značajno utjecala na pridruživanje velikog broja šibenskih Hrvata NOP-u. Barićev rad značajan je za razumijevanje ustroja i rada ustaške propagande u Dalmaciji nakon kapitulacije Italije, kao i za poimanje odnosa građana Šibenika prema Saveznicima i NOP-u.

U historiografiji Bosne i Hercegovine tisak i propaganda u NDH, koliko je meni poznato, u svega je nekoliko radova predmet istraživanja. Knjiga novinara Fadila Ademovića *Novinstvo i ustaška propaganda u Nezavisnoj državi Hrvatskoj. Štampa i radio u Bosni i Hercegovini. 1941-1945.*, (Sarajevo 2000.) sinteza je povijesti novinstva 1941.-1945.³⁷ NDH na gotovo pet stotina stranica, s posebnim osvrtom na propagandu i novinstvo u BiH. Ademović analizira novinski sadržaj i ulogu radija u propagadnom radu ustaškog režima. U uvodnim poglavljima *Prve mjere nove vlasti prema novinstvu* i *Sistem i organizacija ustaške propagande* autor daje prikaz formiranja propagandnog aparata NDH i novinskih redakcija. Zatim prema mjestu izlaženja analizira dnevna i periodična izdanja novina u Hrvatskoj i BiH. Poseban osvrt daje propagandnoj djelatnosti državnih radijskih stanica u BiH. Zasebna poglavlja autor je posvetio karakteristikama ustaškog tiska, cenzuri, te položaju i sudbini novinara u BiH. U posljednjem poglavlju Ademović analizira sadržaj ustaške propagande.

³⁶ Nikica BARIĆ, *Šibenik pod upravom Nezavisne Države Hrvatske*, *Časopis za suvremenu povijest* 35, br. 2, Zagreb 2003.

³⁷ Fadil Ademović, *Novinstvo i ustaška propaganda u Nezavisnoj državi Hrvatskoj*, Sarajevo, 2000.

Ondje tematski donosi dijelove članaka iz tiska NDH o ustaškom pokretu s posebnim osvrtom na BiH, o hrvatstvu muslimana, holokaustu, teroru nad Srbima, Crkvi i svećenstvu, ustašama i četnicima, izbjegličkoj vladi u Londonu i dr. Ipak, sadržaj novina tematski izložen u posljednjem poglavlju nije kritički obrađen, već je samo podastrijet čitateljima, što može biti tek faktografska osnova za detaljniju znanstvenu analizu i dokazivanje razmjera utjecaja ustaške vlasti na novinski sadržaj.

Rad Muhidina Pelešića sa sarajevskog Instituta za istoriju, *Prilog istraživanjima propagandne i kulturne politike NDH u BiH*,³⁸ predstavlja do sada najsustavniji prikaz rada sarajevske filijale DIPU-a, a time i važan doprinos razumijevanju ustaške propagande u BiH. Autor analizira ustroj propagande u NDH, položaj novinara, ulogu HND-a i sarajevsku podružnicu DIPU-a. Kroz osobu nadstojnika DIPU-a u Sarajevu, Munira Šahinovića Ekremova, detaljno objašnjava način na koji je ured funkcionirao u Sarajevu, kako je kontrolirao i cenzurirao tisak, te što se tražilo od novinara u Sarajevu. Pelešić tek površno analizira povezanost jačanja NOP-a u BiH tijekom 1942. i 1943. i slabljenja utjecaja ustaške propagande, te upozorava na uvjetovanost i reciprocitet pojava. S posebnom pažnjom autor istražuje ustašku ideologiju na stranicama sarajevskog *Novog lista*, donosi dijelove članaka iz novina i pokazuje aspekte kulturne i jezične politike.

Recentniji radovi Milana Koljanina i Koste Nikolića u Srbiji istražuju neke aspekte njemačke propagande u razdoblju 1941. – 1945. na prostoru bivše Jugoslavije ili pak propagande nastale pod utjecajem njemačke okupacije. Milan Koljanin u svojem radu *Filmska propaganda – uvod u holokaust*³⁹ analizira ulogu filma kao važnog promidžbenog sredstva u provedbi *konačnog rješenja* židovskog pitanja u Njemačkoj, ali i na prostoru bivše Jugoslavije. Pritom ukazuje na različite efekte njemačke antisemitske filmske propagandne u okupiranoj Srbiji i na području Nezavisne Države Hrvatske. Zaključuje kako je nacistička filmska propaganda imala znatno više uspjeha u NDH, te da je prihvaćena od ustaških vlasti direktno utjecala na nasilje prema Židovima i njihovoj imovini. Pritom M. Koljanin posebno analizira ulogu filmskih žurnala, koji su izlazili iz radionice *Državnog izvještajnog i promidžbenog ureda* pri Predsjedništvu vlade NDH, kao sredstva u kreiranju stavova javnog mnijenja. Kosta Nikolić u svojem radu *Njemački ratni plakat u Srbiji 1941. – 1944.*,⁴⁰ analizira jedan od oblika njemačkog propagandnog djelovanja, tj. ulogu promidžbene poruke

³⁸ Muhidin PELEŠIĆ, *Prilog istraživanjima propagande i kulturne politike Nezavisne Države Hrvatske u Bosni i Hercegovini u Drugom svjetskom ratu, Prilozi*, 32, Sarajevo 2003., 231. – 247.

³⁹ Milan KOLJANIN, *Filmska propaganda – uvod u holokaust*, *Godišnjak za društvenu istoriju*, god. VII., svezak 1, Beograd 2000.

⁴⁰ Kosta NIKOLIĆ, *Njemački ratni plakat u Srbiji 1941. – 1944.*, Beograd 2001.

s plakata u njemačkoj ratnoj strategiji. U knjizi su sistematično i tematski obrađeni tipovi plakata upereni protiv Saveznika i neprirodne sprege *plutokrata* i *komunista*, NOP-a predvođenog Josipom Brozom Titom, te velik broj plakata koji veličaju superiornost njemačke vojske nad tzv. domaćim pobunjenicima, ali i njemačkim neprijateljima u Europi i svijetu. Posebno je apostrofirana uloga plakata potkraj rata u formiranju javnog mnijenja, kada je javnost u Srbiji svakodnevno zastrašivana navodnim komunističkim zlodjelima. Plakat je uz radio i novine ocijenjen kao moćno sredstvo njemačke ratne promidžbe u Srbiji.

Talijanska recentna historiografija posvetila je značajnu pažnju fašističkom tisku u međuratnom razdoblju i za vrijeme Drugog svjetskog rata. U prilog tome govori raznolikost proučavanih fenomena, poput utjecaja politike na medije, organizacije i načina rada propagandnog aparata, fašizacije tiska, utjecaja novina na javno mnijenje i stvaranje ratne klime, uloge novina u diskriminacijskoj politici fašista, što se u mnogim aspektima podudara s istraživanjem o utjecaju ustaških vlasti na novine koje sam proveo u vlastitom radu. U ovom kratkom prikazu pokušao sam predstaviti nekoliko radova u okviru teme «fašizam i propaganda u Italiji», koji su mi bili od značajne pomoći u metodologiji znanstvenog istraživanja, posebno aspekata ustaške propagandne strategije u tisku NDH.

Doktorski rad Paola Santonia s Firentinskog sveučilišta iz 2005., *Genesi ed affermazione del movimento fascista nelle pagine de La nazione (1919-1922) (Razvoj i afirmacija fašističkog pokreta na stranicama La nazione 1919.-1922.)*, predstavlja analizu političkih događaja u Italiji od svršetka Prvog svjetskog rata do Mussolinijevog marša na Rim preko stranica najznačajnijeg lista u Toskani, firentinskog *La Nazione*. Izbor lista bio je značajem Toskane za fašistički pokret, te ugledom i velikom tiražom lista, koji je do pojave fašizma bio glasilo građanske konzervativne provenijencije i umjerenih političkih stavova. Autor na 235 stranica obrađuje događaje od nacionalnog i internacionalnog značaja, npr. pitanje Rijeke početkom dvadesetih, socijalne nemire, manifestacije i štrajkove, sukobe socijalista i fašista, te analizira genezu fašizma iz pokreta u stranku. Rad Santonia obiluje vijestima, političkim diskusijama, te komentarima u formi citata iz lista *La Nazione*. Pogled kroz *La Nazione* na razdoblje 1919.-1922., predstavlja perspektivu ekonomsko-političkih vlastodržaca Firence i Toskane na postanak i afirmaciju fašizma u Italiji, što bi se po analogiji moglo reći i za *Hrvatski narod* koji kao glavni politički dnevnik NDH otkriva percepciju ustaškog vrha na Saveznike i NOP.

Giovanni Mirena s Rimskog sveučilišta La Sapienza u svojem doktorskom radu iz 2005., *Veline e moschetto. Analisi della stampa fascista in Sicilia. (Tisak i puška. Analiza fašističkog novinstva na Siciliji.)* na 229 stranica analizira proces fašizacije talijanskog tiska,

te stil i formu propagandnog djelovanja u tisku, na filmu i radiju. Središnji dio rada posvećen je fašističkoj štampi, najznačajnijim talijanskim listovima *Corriere della Sera*, *Stampa*, *Popolo d' Italia*, *Osservatore Romano*, te ulozi agencije Stefani u kontroli i cenzuri tiska, što je istovjetno ulozi *Odsjeka za novinstvo* DIPU-a/GRP-a u NDH.

Autor poseban osvrt daje na sicilijanski tisak, osobito novine i brošure koje su izlazile u gradu Enna, te na proces fašizacije tiska u razdoblju od 1911. do 1925., kada je fašistička stranka kupila veći broj novinskih kuća. Kao najutjecajniji list fašističke propagadne autor označava milanski *Popolo d' Italia* koji je već 1914. imao nakladu od 30 tisuća primjeraka u sjevernoj Italiji, a značajnu ulogu pripisuje i lokalnim listovima *L'Intrepido* (*Neustrašiv*), *Lo Scure* (Sjekira) *L'Idea fascista*. Autor navodi kako su posebno tridesetih godina novine u Italiji imale vrlo važnu propagandnu ulogu u formiranju javnog mišljenja naklonog fašizmu i Duceu. Stoga po njemu nije slučajno da su se govori Mussolinija posvećeni talijanskim vojnim uspjesima, osvajanju Etiopije i Libije našli na naslovnicama gotovo svih talijanskih novina. Ne bi li osigurala potpunu kontrolu novinskih redakcija, a sadržaj novina podredila vojnim i političkim potrebama fašističkog režima, talijanska vlada je, konstatira Mirena tijekom Drugog svjetskog rata uvela dvostruku cenzuru, Ministarstva rata i Ministarstva narodne kulture, što je bilo vrlo slično ustaškom modelu trostruke kontrole tiska DIPU-a/GRP-a, UNS-a i MVP-a. Usporedi li se fašistički model kontrole novinskih redakcija s onim u NDH, lako je prepoznati ne slučajne podudarnosti u sadržaju novina, kao što je nekritičan stav prema ratovanju Osovine, Saveznicima, Poglavlniku u tisku NDH, odnosno Duceu u talijanskim novinama.

Doktorska disertacija Alessia Garofolia iz 2004. s Rimskog sveučilišta La Sapienza *La propaganda fascista durante la seconda guerra mondiale* (*Fašistička propaganda u Drugom svjetskom ratu*) na 140 stranica obrađuje model fašističke propagande, te metode koje su korištene ne bi li se tijekom 1939. i 1940. Talijane uvjerilo u potrebu i isplativost osvajačkog rata na Sredozemlju. U prvim poglavljima autor analizira jezik fašizma i ratnu propagandu u medijima, posebno u novinama, a potom ulogu i značaj filma, radija, stripa, pjesama u propagandnom ratu koji se vodio pod vodstvom fašista. Garofolio navodi da je fašističko novinstvo vješto iskoristilo negativno raspoloženje talijanskog naroda nakon Prvog svjetskog rata kao motivaciju za pokretanje novog rata. Ratne poruke i želja za mobilizacijom društva u pravcu novih osvajačkih pohoda bile su prisutne u novinama, grafitima, filmovima, na radiju itd. Fašisti su politiku rata, zaključuje Garofolio, prodavali kao komercijalnu robu, koristeći pritom sva raspoloživa sredstva, što im nije bilo posebno teško u državi koja je upravljala medijima. Na isti način je ustaška propaganda preko DIPU-a/GRP-a, *Izvjestajnog ureda*

MVP-a i UNS-a provodila kontrolu i cenzuru tiska, te presudno utjecala na sadržaj novina, odnosno koristila novine za ideološku borbu i ratnu kampanju protiv Sovjeta, zapadnih Saveznika i NOP-a.

Članak Allesandre Minerbi *Il veleno delle parole. La propaganda antisemita del fascismo nel 1938 (Otrov riječi. Antisemitska propaganda fašizma 1938.)* iz 2002. (Milano), obrađuje aspekte diskriminacijske politike fašizma izražene u talijanskim novinama 1938., kada je Mussolinijev režim objavio prve antisemitske zakone. Autorica označava Ministarstvo narodne kulture kao instituciju koja je organizirala i provodila fašističku propagandu dnevnim uputama urednicima talijanskog tiska, kao što je DIPU/GRP preko ravnatelja i glavnih urednika novina u NDH ustaški vrh davao smjernice novinarima što će i kako pisati o bitci za Staljingrad, El Alamein, Kursk ili pak o Titu.

Jedan dopis Ministarstva narodne kulture od 13. rujna 1938. autorica posebno apostrofira u kontekstu važnosti novina za antisemitsku politiku u Italiji: *...novine nastavljaju graditi sliku rasnih problema. Mogu osim toga dati statističke podatke o prebivalištu Židova u raznim gradovima, ali neka se za sada suzdržavaju objavljivanja popisa imena... Neka novine odbijaju židovske promidžbene oglase za vjenčanja, izražavanje sućuti, trgovačke poslove, razne oglase itd.* što je vrlo slično načinu komuniciranja *Odsjeka za novinstvo* DIPU-a/GRP-a s uredništvima novina u NDH.

U članku je posebno analizirana uloga u antisemitskoj propagandi milanskih dnevnika *Corriere della Sera* s nakladom od preko pet stotina tisuća primjeraka i *Popolo d' Italia* s tiražom preko dvije stotine tisuća primjeraka, te lista koji je izlazio u Cremoni, *Regime fascista*. Autorica apostrofira značaj fašističkih novina u širenju izmišljotina, npr. o posebnoj talijanskoj rasi, te o Židovima koji drže monopol nad talijanskom industrijom, kao što sam i ja u svojem radu nastojao pokazati u kojoj mjeri je tisak NDH lažno interpretirao stanje na bojištima u razdoblju 1943.-1945., odnose Saveznika i položaj Osovine.

Ratna izvješća u tisku NDH velikim dijelom bile su vijesti preuzete od agencije Deutsche Nachrichten Beraua (DNB-a). Na primjeru članka Daniela Uziela *Wermacht Propaganda Troops and the Jews*⁴¹ koji na tridesetak stranica pojašnjava rad njemačkog ratnog izvjestiteljstva, njegovu organizaciju, te cenzuru informacija s bojišta, analizirao sam sličnosti njemačke propagande s ustaškom. Autor objašnjava ulogu PK's, (Propaganda-Kompanien) propagadnih postrojbi u Wermachtu od njemačkog zauzimanja Sudeta pa do kraja rata, s posebnim osvrtom na djelovanje u SSSR-u, Poljskoj, Francuskoj, Jugoslaviji,

⁴¹ Daniel UZIEL, *Wermacht Propaganda Troops and the Jews*, *Yad Vashem Studies*, Vol. 29, 12001, 27-65.

baltičkim zemljama te na Bliskom istoku. Propagandna djelatnost u njemačkoj vojsci bila je formalno odvojena od Ministarstva propagande Goebbelsa, ali su u redove PK's u pravilu zapošljavani provjereni članovi NSDAP-a, tj. oni koji su *prošli filter* kadrovske službe Ministarstva propagande. Na sličan su način postavljani urednici novina u NDH, cenzori *Odjela za novinstvo* DIPU-a, te agenti tajne ustaške policije UNS-a koji su onda provodili ustašku propagandu u NDH.

Osim u ostvarenje ratnih ciljeva, Njemačka je tijekom Drugom svjetskog rata, kako Uziel navodi, ulagala ogromna materijalna sredstva, ljudstvo i tehniku u *specijalni propagadni rat* u kojem su korištene novine, filmovi, pamfleti i plakati, što je bilo vrlo slično naporima ustaškog režima u NDH. Sredinom 1942. 15 tisuća ljudi angažirano je na izvještavanju s terena, fotografiranju za njemački tisak, te snimanju i pripremanju filmova za tzv. filmske žurnale u kinima. Ministarstvo propagande je imalo na raspolaganju i dva aviona uvijek spremna da s bojišta preuzmu dokumentarne materijale i hitno ih prevezu u Berlin. Ratni izvještaji s terena upućivani su na cenzuru i obradu Vrhovnom zapovjedništvu Wehrmachta, *Odjelu za propagandu*, a potom Ministarstvu propagande III. Reicha, gdje su selektirani i pripremani za javnost u formi agencijskih vijesti, koje su bile okosnica ratnog izvještavanja i u tisku NDH.

Autor navodi kako je njemačka ratna propaganda od Staljingradske bitke i promjene ravnoteže snage na Istočnom bojištu svoju djelatnost, više ili manje uspješno, usmjerila na antisemitsku i protuboljševičku kampanju. Slična promjena dogodila se i u tisku NDH, kako sam pokazao u svom radu. Od velikih osovinskih poraza kod El Alameina i Staljingrada ustaške novine koje su do tada opširno izvještavale sa Sjevernoafričkog i Istočnog bojišta, u velikoj mjeri su ratne vijesti zamijenile propagandnim tekstovima, uperenim protiv Sovjeta i NOP-a.

Knjiga Franka Vosslera *Propaganda in die eigene Truppe: Die Truppenbetreuung in der Wehrmacht, 1939 – 1945 (Propaganda u vlastitoj vojsci: Logistika u Wehrmachtu, 1939 – 1945)* na 430 stranica obrađuje sve oblike logistike Wehrmachta tijekom Drugog svjetskog rata, pa i propagadno djelovanje koje imalo za cilj podizanje morala i nacističku indoktrinaciju. Autor koristi službene dokumente, vojne novine, ali i pisma vojnika ne bi li izmjerio učinke propagandnog rada unutar Wehrmachta.

Iako je riječ o knjizi koja proučava propagandno djelovanje u njemačkoj vojsci, metode rada i sadržaj podudaraju se i isprepliću s djelovanjem Ministarstva propagande prema njemačkom puku. Povjerenici NSDAP-a koji su provodili cenzuru i nadzor u njemačkim novinskim redakcijama, organizirali su propagadni rad i u redovima Wehrmachta.

Glavni cilj propagande i ostale logistike unutar Wermachta bio je, kako autor objašnjava, promovirati nacističku ideologiju, kao što je propaganda u NDH imala zadaću promicati ustašku ideologiju. Najznačajniji dio knjige predstavlja osmo poglavlje u kojem autor zaključuje kako je od početka 1943. i Staljingradske bitke u vojnoj logistici prisutna sve snažnija nacistička indoktrinacija, što korespondira s pojačanim propagandnim djelovanjem u tisku NDH. Taj je proces bio prije svega uvjetovan sve nepovoljnijom ratnom situacijom za Nijemce, a provodili su ga pripadnici NSDAP-a, čija je uloga bila slična cenzorima DIPU/GRP-a, MVP-a i agentima UNS-a u NDH. Povjerenici NSDAP-a djelovali su širokim spektrom aktivnosti, preko novina, knjiga, radija, filmskih žurnala i pamfleta. Vossler je dokazao da je ta propaganda bila tim uspješnija što je imala zabavniju i relaksirajuću notu u sebi. Sličnim metodama bavila se i ustaška propaganda u tisku NDH, nastojeći preko karikatura u humorističkim časopisima *Šilu* i *Vrapcu*, te povremeno *Spremnosti*, *Novoj Hrvatskoj* i *Hrvatskom narodu*, javnost NDH uvjeriti u sovjetski poraz kod Staljingrada, u raspad alijanse zapadnih Saveznika i SSSR-a u Teherenu, te poraz SAD-a i Velike Britanije u Sjevernoj Africi.

II. Politika i novine

2.1 Model ustaške kontrole medija

2.1.1 NDH rezultat travanjskog rata

Puč generala Dušana Simovića 27. ožujka 1941.⁴² u Jugoslaviji i smjena vlade Dragiše Cvetkovića koja je potpisala Trojni sporazum, za Njemačku je došao u najnezgodniji čas. U Grčkoj su već trajale njemačke i talijanske vojne operacije i planiran je napad na Sovjetski Savez kada se Hitler odlučio za vojno zauzimanje Jugoslavije.

Hilter je puč u Jugoslaviji protumačio kao otklon od prosovinske politike u Jugoslaviji. Međutim, niti novouspostavljena vlada generala Dušana Simovića nije otkazala Trojni sporazum, iako je Churchill polagao velike nade u ishod državnog udara. Trebala je to biti, kako je planirao Churchill, podloga za stvaranje šire protunjemačke koalicije na jugoistoku Europe, bloka sastavljenog od Jugoslavije, Grčke i Turske. Churchill je predlagao da se te tri zemlje udruže i čak upute notu Hitleru u kojoj bi ga upozorile da napad na jednu od zemalja balkanskog bloka znači ujedno rat za sve tri države. No to nije bilo moguće jer niti jedan od zemalja nije htjela izazvati njemačku vojnu intervenciju.⁴³

Ratni plan rušenja Jugoslavije zvao se *Pothvat 25*. Uspješnost tog plana prema predviđanjima Hitlera bazirala se na separatističkim težnjama Hrvata, teritorijalnim aspiracijama Italije prema Dalmaciji i mađarskim prema Bačkoj i Baranji, odnosno Bugarske prema Makedoniji.⁴⁴

U likvidaciji Jugoslavije računalo se prije svega na Hrvate. Korespondencija Hitlera i Mussolinija 28. ožujka 1941. potvrđuje da su obojica računali na Antu Pavelića eksponenta hrvatskih separatističkih tendencija i talijanske ekspanzionističke politike na Balkanu. Ipak, Nijemci su nastojali osigurati značajniji utjecaj, upravo zbog geostrateške važnosti hrvatskog teritorija. Njemački plan bio je pridobiti političke snage u zemlji, poput domovinskog ustaškog pokreta okupljenog oko Mile Budaka⁴⁵ u Banovini Hrvatskoj, ali prije svega

⁴² Presudnu ulogu u realizaciji puča imala je britanska Uprava za specijalne operacije (SOE Special Operations Executive). Cilj je bio onemogućiti Nijemcima prevlast na prostoru Jugoistočne Europe. Na sastanku održanom 18. ožujka SOE je zaključeno je da će biti nužno rušiti pronjemačku vladu D. Cvetkovića, a o tome je postignut sporazum samo dan kasnije u britanskom veleposlanstvu u Beogradu. E. BARKER, *Britanska politika na Balkanu u II. svjetskom ratu*, Zagreb 1978., 98.

⁴³ Isto, 107., 108. W. CHURCHILL, *Drugi svjetski rat*, sv. 1., 545.-549., Zagreb 2002.

⁴⁴ N. K. KOLANOVIĆ, *NDH i Italija*, 43-45.

⁴⁵ Mile Budak, rođen 1889., diplomirao i doktorirao na Pravnom fakultetu u Zagrebu. Još kao student jedan od najistaknutijih članova pravaške skupine oko Mlade Hrvatske. Učesnik Prvog svjetskog rata, na srpskoj fronti ranjen i zarobljen. Od 1923. radi kao odvjetnik u Zagrebu, djeluje u Hrvatskoj stranci prava, radio je u

najmoćniju stranku, jedinog pravog oponenta beogradskom režimu u međuratnom razdoblju, HSS predvođen Vladkom Mačekom, i time umanjiti značaj ustaške emigracije pod talijanskim utjecajem.⁴⁶ Njihov logičan prvi izbor bio je V. Maček, jer prema izvještajima specijalnog njemačkog opunomoćenika Edmunda Weesenmayera,⁴⁷ od 3. travnja 1941. radikalno-nacionalistički krugovi⁴⁸ nisu imali dovoljno snage za preuzimanje vlasti.⁴⁹ Ipak, njemačka pozornost na ustašku emigraciju i domovinsku ustašku organizaciju bit će iznova aktualizirana od 3. travnja 1941., kada je *Vladko Maček kategorički odbacio svaku diskusiju o nezavisnoj Velikoj Hrvatskoj*.⁵⁰ Nijemci su čini se od tada računali na doprinos ustaške emigracije potpomažući propagandni rat protiv Jugoslavije koji su vodili iz Berlina preko agencije *Velebit*. No posebno su polagali nade u nacionalističke snage u zemlji koje su po

Hrvatskom sokolu, a bio je i gradski zastupnik Zagreba. Nakon 1932. i kada su jugoslavenski plaćenici izvršili na njega atentat, napušta zemlju i priključuje se ustaškoj emigraciji u Italiji. U emigraciji ostaje do 1938., a po povratku u domovinu djeluje u javnom i političkom životu i smatran je predvodnikom domovinskog ustaškog pokreta. Tada je u Zagrebu i pokrenuo tjednik *Hrvatski narod*. Po uspostavi NDH postao je član Državnog vijeća i ministar bogoštovlja i nastave, a zatim poslanik NDH u Berlinu i ministar vanjskih poslova. U studenom 1943. smijenjen je s dužnosti i više nema nikakvu funkciju u državnom aparatu. *Tko je tko u NDH*, Zagreb 1997., 53.-54.

⁴⁶ Fikreta JELIĆ-BUTIĆ, n. dj., 61. i 65.

⁴⁷ Edmund Weesenmayer, diplomat (1904 – 1977.). Državni tajnik za posebne zadatke u njemačkom MVP-u, organizator proglašenja neovisnosti Slovačke i NDH. Početkom travnja 1941. poslan u Zagreb kao poseban izaslanik J. von Ribbentropa kako bi zastupao njemačke interese prilikom očekivanih događaja – razbijanja Jugoslavije, stvaranja nezavisne hrvatske države i odabira njezina poglavara. U literaturi Weesenmayera nerijetko nazivaju *ocem*, a katkad i *babicom* NDH. *Tko je tko u NDH*, 425.

⁴⁸ Mario Jareb navodi kako je veći broj organizacija u zemlji radio na zajedničkom projektu nezavisne Hrvatske, no ne mogu se sve definirati pojmom ustaško (ilegalno) ili proustaško djelovanje. Npr. Matica hrvatska predvođena predsjednikom Filipom Lukasom bila je jedno od nacionalističkih jezgri, ali ne i proustaško. Zagrebačko sveučilište bilo je jedna vrlo jaka jezgra proustaškog rada druge polovice 30-tih, posebno važna bila je KAD *August Šenoa*, čiji su osnivači bili Ico Kirin, Božidar Kavran, Drago Gregorić, E. D. Kvaternik, Erih Lisak, Ivo Herenčić, Tijas Mortigijija, Ante Moškov i drugi kasnije istaknuti ustaše. Izvan sveučilišta značajnu ulogu je igrala grupa oko lista *Hrvatske smotra* (Vilko Rieger, Dušan Žanko, Ivan Oršanić). Počeci ustaškog rada padaju u vrijeme osnivanja prve ustaške organizacije u domovini 1937. pod vodstvom Drage Gregorića, Vjekoslava Dilberovića, Božidara Kavrana, Ivana (Ice) Kirina. Pripadnici ustaškog pokreta u zemlji bavili su se isključivo propagandnim radom, širenjem zabranjenih listova i letaka. Prekretnica u djelovanju *Ustaša – hrvatske revolucionarne organizacije* bio je povratak oko dvije stotine ustaša 1937./1938. iz Italije, što je znatno ojačalo ustašku organizaciju u zemlji. Posebno je bio značajan povratak M. Budaka koji pokreće list *Hrvatski narod* i zajedno sa Slavkom Kvaternikom, Mladenom Lorkovićem, Ivanom Oršanićem i Slavkom Kvaternikom okuplja jezgru ustaške domovinske organizacije. (u velikom broju članovi *Uzdаницe – zadruge*, suradnici *Hrvatskog naroda*) nacionalsocijalistička stranka osnovana 1940. nije bila sastavnica ustaške organizacije. U Splitu će na osnivanju ustaške organizacije raditi Edo Bulat, u Osijeku Kamilo Krvarić i Matija Kovačić, urednici novina *Hrvatski list*, u Varaždinu Mate Frković koji je izdavao list *Hrvatsko jedinstvo*. M. Jareb smatra da naklade *Hrvatskog naroda* od 80 000 primjeraka i ilegalnog ustaškog lista *Hrvatska pošta* od 10 000 primjeraka potvrđuju da je u zemlji bilo bitno više od 2000 proustaški orijentiranih građana (ne nužno članova organizacije), kako to navodi Fikreta Jelić Butić u knjizi *Ustaše i NDH*, odnosno kako je to navedeno u elaboratu o ustaškom pokretu 1918. – 1941. M. JAREB, *Ustaško-domobranski pokret*, Zagreb, 2006., 456. – 566.

⁴⁹ To potvrđuje i Meštrović u razgovoru s Weesenmayerom, koji je navodno rekao za Mačeka: *Čudan čovjek. Mi Nijemci smo znali sa su mase u Hrvatskoj za njega, pa smo mu ponudili da on stane na čelo nezavisne Hrvatske, prije nego je Mussolini predložio Pavelića*. Ivan MEŠTROVIĆ, *Uspomene na političke ljude i događaje*, Zagreb 1969., 316. Isto to potvrđuje i Beuc, navodeći kako je 3. travnja Maček odbio ponudu izaslanika njemačke vlade za stvaranjem nezavisne *Velike Hrvatske*, ostavši na liniji održanja Kraljevine Jugoslavije. Ivan BEUC, *Povijest institucija državne vlasti u Hrvatskoj (1527-1945)*, Zagreb 1969., 447.

⁵⁰ F. JELIĆ-BUTIĆ, n. dj., 65. Hrvoje MATKOVIĆ, *Povijest Hrvatske seljačke stranke*, Zagreb 1999., 419.

njihovim spoznajama bile nedostatan jake.⁵¹ Zbog toga su u suradnji s najistaknutijim predstavnicima ustaškog pokreta u zemlji: S. Kvaternikom, M. Lorkovićem⁵², J. Tortićem i M. Lamešićem 31. ožujka 1941. čini se falsificirali rezoluciju o proglašenju slobodne i nezavisne hrvatske države, rušenju Jugoslavije i pozivu vladi Reicha za zaštitu i pomoć, ne bi li stvorili privid koncentracije nacionalističkih snaga i općeg raspoloženja u narodu prema *osloboditeljskom* Reichu.⁵³

Dana 6. travnja 1941. otpočinje njemački napad na Jugoslaviju i Grčku. Kraljevina Jugoslavija u svega 11 dana borbi podijeljena je demarkacijskom crtom između Njemačke i Italije, a dijelovi jugoslavenskog teritorija prepušteni su Bugarskoj i Mađarskoj.⁵⁴ Na teritoriju Hrvatske i BiH formirana je voljom Njemačke i Italije, Nezavisna Država Hrvatska.⁵⁵

⁵¹ Isto.

⁵² Mladen Lorković, političar (Zagreb, 1909 – Lepoglava, 1945.) Između 1929.-1939. blizak suradnik Pavelića, u ustaškom pokretu zadužen za Njemačku, a nakon marseilleskog atentata potpuno preuzima vođenje poslove pokreta izvan Italije. Po povratku u domovinu iz Njemačke 1939. suradnik lista *Hrvatski narod* i urednik ilegalne *Hrvatske pošte*. Nakon uspostave NDH član privremene vlade, a uspostavom prve vlade 16. travnja 1941. imenovan za državnog tajnika za vanjske poslove. Početkom lipnja imenovan je za ministra vanjskih poslova. Nakon afere krijumčarenja zlata kada je njegov pomoćnik Ivo Kolak osuđen na smrt položaj mu je oslabljen, smijenjen je s pozicije ministra vanjskih poslova i imenovan državnim ministrom u Predsjedništvu vlade. Tijekom 1943. inicijator bezuspješnih pregovora s HSS-om. Potkraj 1943. imenovan ministrom unutrašnjih poslova i zakratko 1944. ministrom vanjskih poslova. Shvativši da će Njemačka izgubiti rat i da će s njom propasti NDH iznova pokreće pregovore s HSS-om, što će krajem kolovoza Pavelić naprasno zaustaviti i uhititi Lorkovića i Vokića. *Tko je tko u NDH*, 237.

⁵³ Takav reprezentativni skup krajem ožujka 1941. nije se dogodio, tvrdi F. Jelić-Butić, niti je došlo do koncentracije nacionalističkih snaga u zemlji kojoj se priključilo desno krilo HSS-a. F. JELIĆ-BUTIĆ, n. dj., 67. Franjo Tuđman pak navodi kako je Weesenmayer 5. travnja 1941. izvijestio ministra vanjskih poslova III. Reicha Ribbentropa da je rezolucija potpisana, i da se u njoj traži priznanje, zaštita i pomoć Njemačke, ali dalje navodi kako ista nikada nije objavljena. Također konstatira kako ni jedan od potpisnika nije imao veće značenje u javnom životu Hrvatske i Jugoslavije. Franjo TUĐMAN, *Hrvatska u monarhističkoj Jugoslaviji*, 1918. – 1941. Knjiga druga, 1929. – 1941., Zagreb 1993., 361. O tom sastanku dr. Beuc govori kao o nedvojbenoj činjenici, I. BEUC, n. dj., 447.

⁵⁴ Čitav prostor bivše Kraljevine Jugoslavije na osnovi dogovora Njemačke i Italije tretiran je kao okupirana zona. Uža Srbija i Banat je stavljena pod upravu Njemačke, kao i dio slovenskih zemalja, dok je južni dio pripao Italiji. Pod zaštitom Njemačke, Bugari su pripojili veći dio Makedonije i dio južne Srbije, Mađari Baranju, Bačku, Međimurje i Prekomurje, a Talijani Crnu Goru. Kosovo i Metohija zajedno s dijelovima Crne Gore i Makedonije pripojeni su Velikoj Albaniji pod talijanskom upravom. *The Times, Atlas svjetske povijesti*, Zagreb 1989., 312. Bugari će pripojiti Makedoniju, ali i od Grčke pokrajinu Trakiju. Na tom prostoru, te u dijelu istočne Srbije kao ispomoc Nijemcima, do 1944. Bugarska će imati stacioniranih 21 diviziju od 450 000 vojnika. Malcolm MACKINTOSH, *Soviet Policy on the Balkans in 1944.: A British View, British Political and Military strategy, Eastern and Southern Europe in 1944*, London, 1988, 236, 237, 239.

⁵⁵ Ustaški vrh nije imao presudnu ulogu oko formiranja granica države. Italija je svoje neskrivene teritorijalne aspiracije prema dijelu južne Hrvatske, Dalmaciji počela provoditi već 21. travnja 1941. preuzimanjem vlasti u Splitu, Dubrovniku, a potom i u drugim gradovima Dalmacije i zaleđa. Već 23. travnja 1941. uspostavljena je demarkacijska crta za njemačko i talijansko okupacijsko područje, koja većim dijelom prelazila preko teritorija NDH. Crta razdvajanja je prolazila kroz Samobor, Petrinju, Glinu, Bosanski Novi, Prijedor, Banja Luku, Jajce, Donji Vakuf, Travnik, Visoko, Sarajevo, Praču, Ustipraču, Rudo.⁵⁵ Dok su Nijemci bili živo zainteresirani za što kvalitetniju i hitniju uspostavu ustaške vlasti na teritoriju NDH, kako bi sa što manje vojno-redarstvenih snaga osigurali privrednu eksploataciju. Talijani su u svojoj okupacijskoj zoni Nezavisne Države Hrvatske onemogućavali djelovanje ustaške države. Rimskim ugovorima od 18. svibnja 1941. utemeljena je personalna unija s Italijom. Ustupljena su područja od Rijeke do Bakra, Dalmacija do Splita, te svi dalmatinski otoci izuzev Brača i Hvara. NDH je oduzeto pravo držanja ratne mornarice na Jadranu, te je predviđeno da će se između

Njemačke trupe ulaze u Zagreb već 10. travnja, a E. Wessenmayer imao je zadatak ustašama osigurati vlast u samostalnoj Hrvatskoj uz potporu V. Mačeka.⁵⁶ Čin osnivanja NDH kako su Nijemci i planirali, dogodio se 10. travnja 1941. radijskim proglasom Slavka Kvaternika,⁵⁷ vođe nacionalističkog pokreta u zemlji i pozivom Vladka Mačeka na lojalnost novoj vlasti.⁵⁸

2.1.2 Kulturna revolucija pod vodstvom ustaške organizacije

Tako je u travanjskom ratu 1941. voljom prije svega Njemačke i Italije na prostoru Hrvatske i BiH stvorena NDH. Država je poput nekih drugih osovinskih europskih satelita, Slovačke ili Norveške, služila ratnim interesima sila Osovine, pa je ustaška vlast i zakonodavstvo uspostavljeno po uzoru na fašističku Italiju i nacističku Njemačku. Na isti su način i mediji u NDH morali biti propagandna potpora ratnim naporima sila Osovine. Ustaški režim nastojao je putem stroge političke kontrole medija utjecati na sadržaj novina, odnosno formiranje

Hrvatske i Italije uspostaviti čvršći valutarni i carinski odnosi. Rimskim ugovorima, Italija je NDH vezala politički, vojnički i privredno. F. JELIĆ-BUTIĆ, n. dj., 85.

⁵⁶ Maček u svojim memoarima navodi da kao nepopravljivi pacifist nije mogao prihvatiti njemačku ponudu za preuzimanjem vlasti. On dalje kaže da je u Zagrebu zavladao euforija uspostavljanjem NDH i zbacivanjem beogradskog režima, ali da je ona bila kratkog vijeka, svega do potpisivanja Rimskih sporazuma. Vladko MAČEK, *Memoari*, Zagreb 2003., 232-233. Dinko Šuljak navodi kako je Maček otklonio sve ponude, da on ili bilo tko drugi u ime HSS-a preuzme vlast u NDH i to pod izgovorom da je HSS mirotvoran pokret. Maček se nije htio kompromitirati suradnjom s Osovinom u čiju pobjedu nije vjerovao. Dinko ŠULJAK, *Tražio sam Radićevu Hrvatsku*, Barcelona München 1988., 33. U članku *Hrvati i Jugoslavija. Osvrt na politiku dr. Vladka Mačeka* objavljenom u Hrvatskoj reviji u rujnu 1956., autor Jure Petričević vrlo negativno ocjenjuje Mačekovo nepreuzimanje odgovornosti u sudbonosnim trenucima za Hrvatsku. Kada najutjecajniji političar odbija preuzeti vodstvo zemlje, logična je i negativna percepcija svijeta prema legitimnom pravu hrvatskoga naroda za ostvarenjem vlastite države. Aleksandra BEDNJANEC VUKOVIĆ, Prilozi o NDH u časopisu «Hrvatska revija» od 1951. do 1971., *Časopis za suvremenu povijest* 32, br. 1, Zagreb 2000., 88.

⁵⁷ Slavko Kvaternik – političar i vojskovođa NDH (Vučinić Selo, kraj Vrbovskog, 1878. – Zagreb, 1946.) Do 1918. austrougarski časnik, potom u vojsci Kraljevine Srba, Hrvata, Slovenaca, kada je umirovljen 1921. Postaje članom HSP-a, te ustaškog pokreta. Od 1936. – 1941. ravnatelj zadruge Hrvatski Radiša, a od 1939. sudjeluje u osnivanju i vodi ustaško društvo *Uzdanica* čime se prometnuo u vođu domovinskog ustaškog pokreta. Početkom travnja 1941. uspostavlja kontakt s njemačkim izaslanikom E. Weesenmayerom i pregovora s kotarskim predstavnicima HSS-a. Kada Maček nije prihvatio njemačku ponudu, on u ime A. Pavelića proglašava NDH 10. travnja 1941. Osniva privremenu vladu - Hrvatsko državno vodstvo. Po Pavelićevu preuzimanju vlasti, postaje drugi čovjek u državi, Poglavnikov zamjenik, ministar domobranstva, doglavlak i ustaški krilnik i vojskovođa. Organizira oružane snage NDH. Na njegovo zalaganje Pavelić saziva Hrvatski državni sabor. Pavelić ga je uklonio s položaja u krajem 1942. okrivljujući ga za loše stanje u oružanim snagama. Povlači se u Austriju. Po slomu NDH u srpnju 1945. uhićen od Amerikanaca, a potom izručen Jugoslaviji. Godine 1947. osuđen je na smrt. *Tko je tko u NDH*, 226., 227.

⁵⁸ F. JELIĆ-BUTIĆ, n. dj., 61. – 70. Ljubo BOBAN, *Kontroverze iz povijesti Jugoslavije*, Zagreb 1987. 182. – 185. Mario Jareb upozorava da je proglašenje NDH od Slavka Kvaternika provedeno u jutarnjim satima 10. travnja (Banski dvori) prije ulaska njemačkih snaga u Zagreb. M. JAREB, n. dj., 575. Ipak, to suštinski ne mijenja stvari. Njemački napad na Jugoslaviju omogućio je stvaranje NDH. Jere Jareb govori o moguća dva proglašenja NDH, onom u Banskim dvorima, a potom na radiju. Također navodi da je Maček pristao izdati proglas na radiju nakon njemačkog inzistiranja, ali da je odbio na zahtjev S. Kvaternika proglasiti osnivanje NDH, te njemu predati vodstvo HSS-a i hrvatskog naroda kako su Nijemci zahtijevali. Jere JAREB, *Pola stoljeća hrvatske politike 1895 - 1945*, Buenos Aires 1960 – pretisak Zagreb 1995., 83., 84. Poziciju HSS-a koja se često interpretirala kao politika čekanja možda najbolje objašnjava spis Augusta Košutića *Hrvatska i Hrvati iz proljeća 1943*. Oprez prema svrstavanju u jedan od tabora na početku rata razjašnjen je neizvjesnošću rata i možebitnim pogubnim posljedicama za mali narod kakav je hrvatski, ako je na poraženoj strani.

javnog mnijenja. Retorika kojom se mahom neimenovani novinari, agencije, državni uredi, obraćaju čitateljstvu i slušateljstvu, bilo da je riječ o dnevnicima, periodičnim izdanjima ili radijskim proglasima, bila je u funkciji političkih probitaka režima.

Po uzoru na tjednik *Ustaša*, tisak NDH, možda najvažnija sastavnica *kulturne revolucije* pod vodstvom ustaške organizacije, trebao je izgraditi novog čovjeka. To je morao biti: *najpodpuniji prevrat na području duhovnog, moralnog i intelektualnog života hrvatskog naroda*. Duboka kulturna revolucija ili *druga revolucija* poslije uspostave vlasti, trebala je jamčiti čistu i zdravu Hrvatsku, oslobođenu uvezenih vrijednosti, običaja, jezika.⁵⁹ *Drugom revolucijom*, objašnjava Stanko Vitković, koju tek valja provesti: *Željelo bi se vidjeti jednu drugu obnovu. Nove ljude bi se htjelo vidjeti. Obnovljene ili nanovo stvorene u duhu ustaških načela. Ne prestaju nam ponavljati, da je ovo ustaška Država. I s pravom, - ustaše su je stvorili...Oni koji su je stvorili prvom revolucijom, treba da je sada srede, ojačaju i osposobe za plodan život putem druge revolucije. Ima to biti revolucija u punom smislu riječi: «najpodpuniji prevrat na području duhovnog, moralnog i intelektualnog života hrvatskog naroda».⁶⁰ *Načela hrvatskog ustaškog pokreta*⁶¹ trebalo je učiniti nacionalnim svjetonazorom, a novinari u NDH dobili su ključnu ulogu u tom propagandnom radu.*

Posebna pozornost polagala se na kulturnu revoluciju u svim njenim aspektima o čemu govori i podatak da je u NDH tiskano preko tri tisuće knjiga, šezdeset kalendara i godišnjaka, a da je povremeno ili trajno izlazilo tri stotine listova i časopisa.⁶² Još od emigrantskih dana A. Paveliću posebno je važna bila promidžba o čemu svjedoče i njegovi brojni spisi upućeni

⁵⁹ M. Starčević definirajući tu duboku kulturnu, društvenu i političku revoluciju na jednom mjestu kaže: *Preuzimajući na sebe i dalje velike zadatke posrednika (istoka i zapada), i hrvatski narod poput svih naprednih europskih naroda, koji uz bezprimjerene ratne napore poduzimaju divovske pothvate, da u plemenitoj međunarodnoj kulturnoj utakmici iznesu što osebniji vlastite priloge, ujedinjuje u duhu ustaških načela sve pojedinačne i raztrgane kulturne snage...* Mile STARČEVIĆ, *Ustaška država i kulturno povijesna djelatnost*, Prosvjetni život, br. 1-2, Zagreb srpanj –kolovoz 1942., 4.-5.

⁶⁰ Stanko VITKOVIĆ, n. dj., 622. – 623.

⁶¹ Tri aspekta *Načela* posebno su važna za razumijevanje ustaške ideologije. Romantičarsko poimanje hrvatskog naroda ukorijenjenog u tradiciji hrvatskog sela, po čemu je sve hrvatsko porijeklom sa sela, a svi oni stanovnici koji nisu, pejorativno su definirani kao stranci. Važnost porijekla i krvne veze među Hrvatima definirana je kao presudna odrednica hrvatskog identiteta. Pa je shodno tome i povijest hrvatskog naroda od doseljenja shvaćena kao jednodimenzionalna, u zadanim prostornim i ideološkim okvirima (kao da su hrvatske povijesne pokrajine od doseljenja do 20 st. konstantna nepromijenjena vrijednost, te kao da je nacionalna osvještenost Hrvata bila prisutna već u 7. st.). I konačno, socijalni aspekt ustaške doktrine podrazumijeva da samo pripadnici hrvatskog naroda imaju pravo upravljati zemljom i to na osnovi neke imaginarne pravedne podjele dobara, a protiv kapitalističke doktrine bogaćenja pojedinaca. Načela hrvatskog ustaškog pokreta, za što Mario Jareb koristi precizniji termin ustaško-domobrankska načela, u izvornom obliku obavljenom u Glavnom ustaškom stanu 1. lipnja 1933. imaju 15 točaka, dok verzija iz brošure 1942. koju je pripremio Danijel Crljen ima 17 točaka. *Ustaša – dokumenti o ustaškom pokretu*, Zagreb 1995.

57. – 89.

⁶² M. PELESTIĆ, n. dj., 231.

hrvatskom narodu. Isti je značaj pridavao svim aspektima promidžbenog djelovanja i u državi kojom je upravljao, a jednom je prilikom ovako definirao promidžbu:

*Promičba – mi smo joj dali tu liepu rieč, prije se upotrebljavala jedna ružnija – propaganda – jest uvijek, napose u vrijeme rata, oružje baš takovo kao i topovi i kao puške. I mi znamo da se neprijatelj tim oružjem baš u zadnje vrijeme i najjače služi.*⁶³

Jedan od bitnih elemenata kulturne revolucije, po mišljenju Pavelića trebao je biti jezik i njegova prepoznatljivost kako u pisanom tako i govornom obliku, pa nije slučajno da je njegov traktat pod nazivom *Strahote zabluda* iz 1942., izdan na *korienskom* pravopisu.⁶⁴ Već krajem travnja 1941. Poglavnik donosi odredbu o osnivaju *Hrvatskog državnog ureda za jezik*, koji je imao zadatak rješavati sva jezična pitanja u zemlji, a to se konkretno odnosilo na jezičnu kontrolu tiskovina, knjiga, udžbenika, filmova i radijskih emisija. Temelj Pavelićeve odredbe bilo je dokidanje fonetskog pravopisa i uvođenje korijenskog ijekavskog, odnosno etimološkog, koji je bio na snazi do 1892., čime se prije svega nastojalo iz političkih razloga riješiti srbizama u jeziku, ali i drugih tuđica. Često je to rezultiralo nespretnim izmišljanjem novih riječi, prevođenjem stranih, te uporabom arhaičnih izraza.⁶⁵ Naravno da takvo nasilje nad jezikom nije moglo zaživjeti u jezičnoj praksi, izuzev u ustaškim listovima, pod strogom kontrolom režima, iako se Poglavnik trudio da u svakoj prilici posebno istakne važnost čistoće hrvatskog jezika u hrvatskom tisku. Jezik je trebao biti diferentia specifica u odnosu na sve ono što je prethodilo uspostavi NDH i što je vrlo važno, trebao je jamčiti prekid sa starim. Jedan anonimni novinar otkriva kako je to izgledalo u prvim danima NDH novinarima zagrebačkih redakcija koji su do tada radili u *Jutarnjem listu*, *Novostima* ili *Obzoru*:

*...a što se tiče ustaškoga kursa, taj nije bio nikome na području novinstva jasan, a valjda ni samim ustašama. Oni nisu htjeli ništa staro, nego sve «novo», «novo», a o čemu se to «novo» sastoji, nitko nije znao. Osjećalo se da ni Pavelić ni ostalo vrhovno rukovodstvo nisu zadovoljni s novinstvom.*⁶⁶

Pritisak na urednike u novinama bio je neizdrživ, kaže Tias Mortigija. Trebalo je osobito paziti na točnost i potpunost novih imena i naziva, jer su danomice stizale pritužbe i upozorenja, ne bi li se dotadašnje novinarske fraze i navike, izopćile, opravdano ili bez razloga.⁶⁷ Rezultat je bio artificijelan nefunkcionalan i mrtav jezik, te novine loše kvalitete

⁶³ *Ustaša*, 337.-338.

⁶⁴ Prvo izdanje objavljeno je na talijanskom 1938. u Sieni, pod pseudonimom A. S. Mrzodolski. *Ustaša*, 110.

⁶⁵ Fikreta JELIĆ-BUTIĆ, *Ustaše i NDH 1941 – 1945.*, Zagreb 1977., 208.

⁶⁶ HDA, Fond RSUP SRH SDS, 0131.18.

⁶⁷ T. MORTIGIJA, n. dj., 74. Ulogu nadzora nad prevodilačkom djelatnošću, posebice čistoću hrvatskog jezika, imao je *Ured za narodno prosvjećivanje* pri Ministarstvu prosvjete, HDA, RSUP SRH SDS (1561), 0131.18.

mahom pretvorene u ustaške biltene. Za M. Pelešića, *tipičan primjer sprege novinara s organima ustaške vlasti*, bila je audijencija predstavnika novinara kod Pavelića u srpnju 1941.

Pavelić je insistirao na tome da su kroz dvadeset godina novine bile rasadište nemorala, širenja nemorala u hrvatskom narodu....da je hrvatski jezik kroz dvadeset godina upropašten, nagrđen. Zato je Pavelić upozorio prisutne novinare, da dobro promisle prije uporabe pojedinih riječi aludirajući na njeno porijeklo. Misleći na ulogu koja je namijenjena novinarima u NDH, uzviknuo je: «Budite apostoli čistoće hrvatskog jezika!»⁶⁸

2.1.3 Ustaška propaganda do uspostave NDH

Ustaško novinstvo datira iz razdoblja ustaške političke emigracije, od 1929. i uvođenja *šestojanuarske diktature* kralja Aleksandra. Glasilo *Ustaše – Hrvatske revolucionarne organizacije* utemeljene u Italiji, bio je stranački list *Ustaša*.⁶⁹ Autor, a često i urednik i izdavač bio je Ante Pavelić.⁷⁰ Glavni ustaški stan nalazio se u Torinu, a informativno-propagandne agencije postojale su već početkom tridesetih u Beču (*Grič*)⁷¹ i Berlinu (*Croatia press*), gdje su se tiskali bilteni i časopisi.⁷² Ustašku ideologiju podržavali su i neki listovi u Kraljevini Jugoslaviji npr: glasilo zagrebačkog Kaptola *Hrvatska straža*,⁷³ koja izlazi od 1929., *Hrvatska smotra*,⁷⁴ te veći broj listova koji su izlazili kraće vrijeme.⁷⁵ Tjednik ustaške

⁶⁸ M. PELEŠIĆ, n. dj., 232.)

⁶⁹ *Ustaša – vjesnik hrvatskih revolucionaraca* otpočeo je izlaziti sredinom 1930. Od 1932. – 1934. redovito su objavljivani različiti dokumenti, službene obavijesti, odredbe i naredbe, što je ustaši davalo karakter službenog lista. Pavelić je uglavnom sam sastavljao list, a najpoznatiji članci su *Ropsvo je dodijalo* iz veljače 1932., *Ustaše! Nama je sudba dosudila!* iz listopada 1932. M. JAREB, n. dj., 194.–197.

⁷⁰ F. ADEMOVIĆ, n. dj., 34.

⁷¹ Riječ je o biltenu *Grič. Hrvatska korespondencija* na hrvatskom i njemačkom jeziku (kasnije i na francuskom). koji je počeo izlaziti krajem 1930 ili početkom 1931. Bila je to prva ustaško-domobranska publikacija koju je pokrenuo Gustav Perčec, no urednik je iz formalno pravnih razloga bio državljanin Austrije, Ivan Kodanić. M. JAREB, n. dj., 186.-191.

⁷² *Nezavisna hrvatska država* izlazi u Berlinu i Danzingu 1933.-1934., te u Italiji. Njegov urednik bio je Branimir Jelić, a list je izlazio kao glasilo organizacije *Hrvatski domobran. Kroatischer informations-Dienst* šapirografirani bulletin izlazio je u Berlinu od početka 1931. do početka 1932. *Croatiapress* bio je polumjesečnik koji je izlazio na njemačkom jeziku od ožujka 1933. – do travnja 1934. prvo u Berlinu potom u Danzingu. Kao izdavač lista naznačen je A. Pavelić, a prvi urednik bio je Josip Milković, potom Branimir Jelić, a Mijo Bzik bio je pomoćnik pri izdavanju lista. Pokrenuto je kasnije i francusko izdanje u Ženevi pod nazivom *Croatiapresse*. Isto, 186.-191., 198.-204.

⁷³ F. ADEMOVIĆ, n. dj., 39. Dnevnik *Hrvatska straža* po mišljenju M. Jareba nije bio pretežito proustaški list, iako je imao dosta pristaša i članova ustaške organizacije. M. JAREB, n. dj., 498.

⁷⁴ Zagrebački mjesečnik *Hrvatska smotra* bio je najznačajniji nacionalistički časopis koji je okupio značajan broj prijeratnih članova ustaške organizacije. Izlazio je od 1933. – 1945. Nakon diktature kralja Aleksandra urednik je bio Vilko Rieger, kojemu se 1936. pridružio Dušan Žanko. Od 1937. urednik lista postaje kasnije istaknuti dužnosnik Ustaške mladeži, Ivan Oršanić. Isto, 493.

⁷⁵ Do 1939. nema jedinstvene ustaške organizacije u Hrvatskoj, već niz udruga koji je djelovao proustaški, a tek je dio članstva pristupio ustaškoj organizaciji prije rata, a najveći uspostavom NDH. Značajniji proustaški rad otpočeo je na Zagrebačkom sveučilištu 1935. kao rezultat otpora Mačekovoj politici sporazuma s *prečanskim Srbima*. Žarište studentskog nacionalističkog pokreta i značajnu ulogu u pokretanju i distribuciji proustaške štampe imat će KAD August Šenoa, Eugen Kvaternik, *Hrvatska akademska nacionalistička liga*,

organizacije *Hrvatski narod* izlazio je 1939./1940. u Zagrebu, a pokrenuo ga je Mile Budak nakon povratka ustaške emigracije u Kraljevinu Jugoslaviju.⁷⁶ Njegov rad zabranjen je radi negativnog stava prema sporazumu Cvetković-Maček i osnivanju Banovine Hrvatske. Značajnije pokretanje proustaškog tiska u razdoblju 1936.-1940. bilo je vezano i za osnivanje i aktivnost proustaških centara na Zagrebačkom sveučilištu (*Eugen Kvaternik* i *KAD August Šenoa*) i izvan njega (*Uzdanica*, Hrvatska kulturno-prosvjetna i pripomoćna zadruga *Ante Starčević*),⁷⁷ te u Sarajevu (*Društvo Kranjčević*) i Osijeku (oko *Hrvatskog lista*).

Sadržajno gledajući to su listovi, posebice kada je riječ o inozemnim edicijama imali snažan revanšistički naboj prema beogradskom režimu, a i izražavali su borbeni duh poluvojničke organizacije, kakav je bio *Ustaša – Hrvatska revolucionarna organizacija*. List organizacije *Ustaša* za vrijeme dok je štampan u Italiji gotovo u svakom broju donosio je parole uperene protiv velikosrpskog režima u Kraljevini Jugoslaviji. U veljači 1932. list *Ustaša* piše da su nož, revolver, bomba i pakleni stroj idoli koji imaju povratiti seljaku plodove njegove zemlje, radniku kruh, a Hrvatskoj slobodu. U srpnju iste godine, navedeni list donosi članak pod naslovom *Treba klati* i piše: *Ono što pije krv hrvatskog naroda, treba poklati, da se više nikada to zlo u hrvatskoj sredini ne pojavi.*⁷⁸

Nakon poraza Kraljevine Jugoslavije u travanjskom ratu 1941. i osovinske okupacije, 10. travnja proglašena je NDH. Od ukupno 14 dnevnika koji su izlazili na prostoru Hrvatske i BiH daljnji rad dopušten je samo za tri dnevnika: *Narodne novine*, *Hrvatski list* i *Hrvatski glas*. Umjesto zabranjenih listova, već 10. travnja u Zagrebu ponovo počinje izlaziti *Hrvatski narod*, *Gospodarstvo*, *Novi list*, *Danas*, te *Sarajevski novi list*.⁷⁹ Nadzorni organ za cjelokupni

Društvo hrvatskih sveučilištarki. Izvan Sveučilišta proustaški rad bio je povezan s redakcijama *Hrvatske smotre*, te djelomično *Hrvatske straže* i Matice hrvatske, te s članovima Hrvatske kulturno-prosvjetne i pripomoćne zadruge *Ante Starčević* (1936. utemeljene) i zadruge *Uzdanica*. Te će udruge biti povezane s pojavom proustaških listova u razdoblju 1936. – 1937.: *Hrvatska gruda*, *Hrvatska zemlja*, *Grudobran*, *Orač* i *Sijač*. Ustaška hrvatska revolucionarna organizacija djelovala je u ilegali, a s aktivnijim radom otpočinje 1939. povratkom dijela emigranata i pokretanjem dnevnika *Hrvatski narod*. U Osijeku će izdavati ilegalni list *Hrvatska pošta*. Isto, 470.-548. F. ADEMOVIĆ, n. dj., 39., 40.

⁷⁶ H. MATKOVIĆ, *Povijest Nezavisne Države Hrvatske*, 217., 218

⁷⁷ Posebno su bile aktivne organizacije studenata hrvatskih nacionalista koje su u razdoblju od 1936.-1940. pokrenule veći broj listova zabranjivanih nakon samo nekoliko brojeva: *Naša Gruda*, *Vjestnik središnjeg udruženja studenata*, *Alma mater*, *Rakovica*, *Hrvatska*, *Hrvatski akademičar*, *Uskok*. Najveći izdavački pothvat *Almanah hrvatskih sveučilištaraca* iz 1938., zaplijenjen je u tiskari, a svega je nekoliko primjeraka ugledalo svjetlo dana. M. JAREB, n. dj., 478., 488.-499.

⁷⁸ Fadil ADEMOVIĆ, n. dj., 451.

⁷⁹ *Spomen knjiga prve obljetnice NDH*, Zagreb 1942., 40. Usporedo s ulaskom njemačkih trupa u Zagreb, delegacija ustaških novinara u kojoj su sudjelovali Ivo Bogdan, Tijas Mortigjija, književnik Antun Nizeteo i novinar Danijel Uvanović posjetila je uredništva svih listova i časopisa, noseći u pratnji naoružanog ustaše nalog Eugena D. Kvaternika da se ubuduće sve redakcije moraju pokoravati Ivi Bogdanu kao povjereniku za štampu i propagandu. Anonimni novinar u svojoj uzničkoj ispovijesti navodi kako je i prije dolaska Ive Bogdana, u redakciju Hrvatskog dnevnika telefonirao neki *Zdenko Blažeković* i u ime ustaškog stožera i naredio da niti jedan list ne smije izaći prije *Hrvatskog naroda*. HDA, Fond RSUP-SRH-SDS (1561), 0131.18.

tisak bit će *Hrvatski državni novinski ured* (HDNU), na čije je čelo imenovan Ivo Bogdan.⁸⁰ Sva veća tiskarska poduzeća poput *Tipografije*, *Jugoštampe* i *Hrvatskog nakladnog zavoda* su preuzeta, kao i novinske ustanove *Pressbureau* i *Avala* (od 10. travnja *Velebit*). Poglavnikov opunomoćenik za unutarnje poslove dr. Milovan Žanić⁸¹ imenovao je u dnevnicima i tiskarskim poduzećima povjerenike, koji su trebali jamčiti *kvalitetno* informiranje u duhu ustaške ideologije. Već 25. travnja Ivo Bogdan je odlukom Poglavnika imenovan za ravnatelja *Odsjeka za tisak u Državnom tajništvu za prosvjeđivanje*, a njegove su se ingerencije doticale svih tiskovina u zemlji, što znači da je u nadležnosti imao organizaciju i nadzor HDNU-a, agencije *Velebit*, te organizaciju, nadzor i cenzuru cjelokupnog tiska i ostalih publikacija u NDH. HDNU u prvim danima, osim što je pregledavao novine, te provodio cenzuru u suradnji s cenzorima Državnog tužiteljstva, izdavao je i dozvole bez kojih tiskovine nisu mogle izlaziti. Od 15. svibnja 1941., HDNU mijenja ime u *Hrvatska izvještajna služba* (HIS) i gubi pravo izdavanja dozvola za izlaženje tiska.⁸²

2.1.4 Uloga i značaj HIS-a i HDU Croatia u formiranju ustaškog novinstva

Hrvatska izvještajna služba je prvobitno bila u sastavu Ministarstva udružbe, zajedno s agencijom *Velebit*, da bi Zakonskom odredbom o državnoj vladi NDH od 24. lipnja 1941. zajedno s *Državnim tajništvom za promidžbu* potpala u nadležnost Predsjedništva vlade.⁸³ HIS je djelovao do 24. siječnja 1942. kada njegovu ulogu preuzima *Odsjek za novinstvo Državnog*

⁸⁰ Ivo Bogdan, (1907.-1971.) novinar i publicist. Za vrijeme NDH bio je ravnatelj *Hrvatskog naroda* i pokretač *Spremnosti*. Od početka 1944. ravnatelj Glavnog ravnateljstva za promidžbu NDH; vodeći novinar, propagandist i cenzor NDH. *Tko je tko u NDH*, Zagreb 1997., 43.

⁸¹ Milovan Žanić, (1882. – 1946.) odvjetnik i političar. Pripadao je tzv. domovinskom vodstvu ustaške organizacije, u čijem je izaslanstvu 13. travnja 1941. dočekao A. Pavelića nedaleko od Karlovca. Istoga dana kada je proglašena NDH imenovan je opunomoćenikom za unutarnje poslove, a 12. travnja u privremeno Hrvatsko državno vodstvo. Kao predsjednik Zakonodavnog povjerenstva bio je član prve Vlade NDH, a potom i druge, do 10. kolovoza 1942. U to je svojstvu supotpisivao rasne zakone. Umirovljen je na vlastiti zahtjev u studenom 1943.. Zbog sukoba s politikom Pavelića približio se potkraj rata HSS-u. Umire u logoru u Italiji 1946. *Tko je tko u NDH*, 433.

⁸² Boško ZUCKERMAN ITKOVIĆ, *Funkcija protužidovske propagande zagrebačkih novina u Nezvisnoj Državi Hrvatskoj od travnja do srpnja 1941. godine*, *Časopis za suvremenu povijest* 38, br. 1, Zagreb 2006., 80. Jedan dokument koji je osobno potpisao Ivo Bogdan kao ravnatelj Odsjeka za tisak, pri HIS-u koji je inicijalno bio u sastavu Ministarstva udružbe, govori kakva je procedura zavedena po uspostavi nove države. On naime moli referenta za tisak pri redarstvenom ravnateljstvu, koje je u postupku stjecanja dozvole za pokretanje novih listova izdavalo uvjerenja o moralnom i političkom ponašanju podnositelja, da privremeno obustavi izdavanje dozvola, kako bi se u novim okolnostima (HIS je kasnije stavljen pod ingerenciju Predsjedništva vlade) izradila nova procedura izdavanja novina. Pritom, Bogdan priznaje kako se u bivšoj Jugoslaviji dozvole uopće nisu izdavale, a kako za to *sada postoji potreba*. HDA, Fond HDU Croatia, 360/41.

⁸³ B. Z. ITKOVIĆ, n. dj., 81. Neimenovani izvor, novinar u NDH, navodi kako je HIS bio pod Ministarstvom vanjskih poslova, vjerojatno misleći na obvezu dodatne kontrole povjerljivih diplomatskih informacija. No HIS nije bio u sastavu MVP-a. HDA, Fond RSUP SRH SDS (1561), 0131.18.

izvještajnog i promičbenog ureda (DIPU-a), a tada se gasi i Povjereništvo za novinstvo pri Predsjedništvu vlade i poslove preuzima također DIPU.

U prvim mjesecima NDH, HIS je imao vrlo kompleksnu zadaću. Imao je zadaću ugasiti sve novine koje nisu bile proustaške, postaviti vlastite cenzore u tiskovinama, osiguravati *ispravno* obavještavanje stranih novinara o situaciji u zemlji, pratiti strani tisak i radio s naglaskom na vijesti o NDH, voditi brigu da ustaše preuzmu urednička mjesta u novinama, ali najvažnije od svega, osigurati da željena informacija dospije do krajnjeg čitatelja. Tako kompleksne zadaće uvjetovale su i prilično divergentnu organiziranost službi HIS-a. Uz ured upravitelja, postojao je *Odsjek za domaći tisak* sastavljen od *Obavještajnog ureda, Pododsjeka za nadzor i organizaciju, Svjetlopisni odsjek*, te *Odsjek za inozemni tisak* sastavljen od *Krugovalne prislušne službe i Pododsjeka za strane novinare*. HIS je preko agencije *Velebit*, odnosno *Croatie* preuzeo i ulogu informativnog punkta koji prati radio-vijesti te tisak i informacije stranih agencija, prvenstveno njemačkog (*DNB-a*) i talijanskog (*Stefania*), ali i tisak i agencijske vijesti Bugarske, Mađarske, Rumunjske, Slovačke, te neutralnih zemalja Švicarske, Švedske i Turske.⁸⁴ Međutim, diplomatski važnu materiju, međunarodne odnose, pregovore NDH s inozemstvom, te vijesti o narodnim manjinama na prostoru NDH, *Hrvatska izvještajna služba* i njene ispostave nisu mogle samostalno propustiti u novinska uredništva bez prethodne privole *Političkog odjela* Ministarstva vanjskih poslova.⁸⁵

Na temelju zaprimljenih brzojava stranih agencija HIS je izrađivao bilten koji se u tijeku dana dostavljao uredništvima. Bilteni su bili tajnog informativnog karaktera i dostavljali su se ravnateljima, glavnim urednicima i političkim urednicima te višim političkim dužnosnicima. Glavni ravnatelj za promičbu odlučivao je, hoće li se što iz pojedinog biltena objaviti u dnevnoj štampi. *Hrvatsku izvještajnu službu* u inicijalnoj fazi vodili su Ivo Bogdan i Stipe Tomičić, a poslije pukovnik Josip Mrmić.⁸⁶

⁸⁴ Nakon Ive Bogdana, koji je inicijalno vodio agenciju mjesto preuzima ustaški pukovnik Josip Mrmić. Od siječnja do kolovoza 1942. nadstojnik Hrvatskog dojavnog ureda Croatia, potom obavlja niz dužnosti u Zapovjedništvu ustaške vojnice i Ministarstvu oružanih snaga. HDA, Fond Predsjedništva vlade NDH – HIS, sumarni inventar, 2.- 10.

⁸⁵ Dana 3. studenog 1941. povjerenik za novinstvo pri Predsjedništvu vlade upozorava HIS, da ne može bez privole političkog odjela MVP-a dati na objavu sadržaje diplomatske, tj. međunarodne važnosti za NDH. HDA, Fond HIS-a (1078), 2911/41.

⁸⁶ HDA, Fond RSUP SRH SDS (1561), 0131.18 Josip Mrmić ustaški pukovnik (1907. - ?) U ožujku 1941. nakon vijesti o puču u Beogradu, sudjeluje u osnivanju radiopostaje *Velebit* u Berlinu. Po proglašenju NDH imenovan je povjerenikom za kotar Petrinja, a ubrzo i stožernikom Ustaškog stožera Gora u Petrinji. Od siječnja 1942. nadstojnik je HDU *Croatia*. Od listopada 1943. – do siječnja 1945. pročelnik je Odgojnog odjela u Ministarstvu oružanih snaga, a u zadnjim mjesecima rata preuzima funkciju pomoćnika pročelnika Ministarstva oružanih snaga (MINORS-a). Nakon rata emigrirao u SAD. *Tko je tko u NDH*, 284.

Zakonskom odredbom od 29. listopada 1941. osnovan je *Hrvatski dojavni ured* (HDU) *Croatia*, izvanredakcijska novinska izvještajna agencija direktno podređen DIPU-u, a ugašena agencija *Velebit*. Zadatak agencije bio je dojava svih kulturnih, političkih, gospodarskih, burzovnih i športskih vijesti iz tuzemstva i inozemstva. Uglavnom je primala vijesti od njemačke agencije DNB, talijanske *Stefani*, francuske agencije *Havas*, engleskog *Reutera* i ruskog *Tassa* i na temelju informacija izrađivala je bilten.⁸⁷ Agencija je bila povezana sa svim hrvatskim ispostavama DIPU-a te izvjestiteljima u inozemstvu bežičnim Hell- pisničima, također je postojala i stalna veza ostalim dojavnim uredima, te državnim organima. HDU *Croatia* je izdavala vijesti za zagrebački i pokrajinski tisak, te državne radijske postaje, posebno je pripremala vijesti na stranim jezicima za njemačke i talijanske novinare. Za ograničeni broj korisnika izdavale su se tajne vijesti, a uredništvima nuputci o načinu kako i na kojem mjestu vijest valja objaviti. *Tajne vijesti* bile su probrane informacije iz savezničkih agencija i neutralnih zemalja, a dnevno su se sastavljale u tri biltena. U prvom su bile političke vijesti, drugom vojni izvještaji o savezničkim ratnim operacijama, a treći naslovljen *Posebna služba* sadržavao je većim dijelom cijele emisije agencije TANJUG,⁸⁸ kao i vijesti

⁸⁷ HDA, Fond Predsjedništva vlade NDH – HIS, sumarni inventar, 2.- 10.

⁸⁸ Tijekom Drugoga svjetskog rata, u sklopu NOP-a Jugoslavije osniva se Telegrafska agencija Nove Jugoslavije – TANJUG, 5. studenoga 1943. u Jajcu. Podružnica za Hrvatsku organizirana je 3. rujna 1944. u Topuskome. Za rad na agencijskim poslovima Odjel za informiranja ZAVNOH-a odredio je Veru Jurić, Mahmuda Konjhodžića i Milana Hofmana. Borba za hrvatsku državnost na Trećem zasjedanju ZAVNOH-a 8. i 9. svibnja 1944., u sklopu antifašističkoga pokreta i programa ustrojstva buduće Federativne Jugoslavije, manifestirat će se i u organiziranju novoga informativnog sustava. Vodstvo KPH na čelu s Andrijom Hebrangom, poštujući odluke ZAVNOH-a o slobodi izražavanja i tiska, osniva neovisnu informativnu agenciju pod nazivom Telegrafska agencija Hrvatske – TAH. Tito i vodstvo NOP-a Jugoslavije odmah su oštro osudili taj pokušaj. Tito 17. rujna 1944. šalje Andriji Hebrangu brzozav: *Odmah obustavite rad te vaše tzv. telegrafske agencije – TAH. Što to uopšte znači? Klizite punom parom u separatizam. Zar ne vidite da i federativno uređene države imaju jednu službenu telegrafsku agenciju. Neka vam primjer bude Sovjetski Savez ako nitko drugi.* SSSR je imao jednu novinsku agenciju nazvanu Telegrafska agencija Sovjetskoga Saveza – TASS. Dan nakon brzozava Andriji Hebrangu, Tito šalje poruku i Edvardu Kardelju koji je boravio u Sloveniji: *Putuj hitno u Hrvatsku. Tamo prave nevjerovatne gluposti. Prvo, ZAVNOH je prihvatio odluku prema kojoj je vjeronauk obavezan predmet u školama. Drugo, osnovali su nekakvu telegrafsku agenciju TAH. Sve to dokazuje da su separatističke tendencije vrlo jake i to čini se kod naših drugova. S time se ne treba šaliti, jer ćemo morati poduzeti najoštrije mjere. Za sve to smatram odgovornim Andriju. Ispitaj stvar i ako se Andrija ne bude držao takvih gledišta, morat ćemo ga maknuti s dužnosti sekretara CK-a.* TAH je ubrzo nakon toga likvidiran i pretvoren u TANJUG-ovu podružnicu. Diljem svijeta TANJUG. je imao mnogobrojne dopisnike i snažne redakcije i dopisništva u republikama. TANJUG su vodili i hrvatski novinari: Šime Balen, Vjekoslav Prpić, Pero Ivančić i Rudi Štajduhar. B. Novak misli kako su građanske slobode i slobodan protok informacija, bili uzrok prvih sukoba u vezi s ustrojem buduće nove Jugoslavije, pa analogno tome povezuje i gašenje TAH-a, ujedno za njega su to neki od uzroka pada Andrije Hebranga. Božidar NOVAK, *O ulozi i važnosti Hine u hrvatskome medijskom prostoru*, Medijska istraživanja, godište 12., br. 1, 2006., 117.-121. Prema Vjekoslavu Prpiću, šefu Informativnog odsjeka Propagandnog odjela ZAVNOH-a, a time i TAH-a, čini se da je afera oko agencije TAH bila izmišljena i napuhana. Nitko u Hrvatskoj, a ponajmanje A. Hebrang, tvrdi Prpić, nije htio odcjepljenje TAH-a od TANJUG-a, niti je to bio znak separatističkih tendencija u Hrvatskoj. Osnivanje agencije TAH, prema Prpiću, bila je logična posljedica osnivanja ZAVNOH-a, JNOFH-a (Jedinstvene narodnoslobodilačke fronte Hrvatske), kao i Narodnoslobodilačke vojske Hrvatske, što su bili atributi hrvatske državnosti. TAH je, dalje objašnjava Prpić, osnovan po uzoru na TANJUG i sovjetski TASS, što samo po sebi govori kako nije bilo ideološkog oponiranja od strane hrvatskih komunista. Josip ŠENTIJA, *Jedna hrvatska sudbina*, Zagreb 2007., 46., 47.

drugih savezničkih agencija ukoliko su se one odnosile na NDH.⁸⁹ HDU *Croatia* je organizacijski bila podijeljena na *Novinsku službu*, koja se dalje dijelila na *Domaću, Inozemnu i Povjerljivu službu*.⁹⁰ Prvi ravnatelj HDU *Croatie* bio je književnik Antun Nizeteo⁹¹, a potom je imenovan Daniel Uvanović, koji će tu funkciju obnašati sve do kraja rata.⁹²

2.1.5 DIPU (GRP) – centar upravljanja i kontrole medija u NDH

Državni izvještajni i promidžbeni ured (DIPU) kod Predsjedništva vlade, a od listopada 1942. *Glavno ravnateljstvo za promičbu* (GRP),⁹³ imat će ključnu zadaću u formiranju javnog mnijenja u NDH. Već od kolovoza 1941. zakonskom odredbom o podjeli ministarstava na odjele i o djelokrugu odjela, DIPU je dobio u zadatak voditi opću državnu i promidžbenu službu, nadzor svih tiskopisa, slikopisa, krugovala u suradnji s Ministarstvom unutarnjih poslova i Ustaškom nadzornom službom. Neke od široko postavljenih zadaća DIPU-a bile su izdavanje dozvola za izlaženje svih vrsta tiskopisa na području NDH, ali i za rasparčavanje inozemnih novina. DIPU je također propisivao mjere za sprečavanje širenja zabranjenih tiskopisa, te izdavao dozvole za obavljanje poslova urednika. U njegovoj ingerenciji bila je kontrola, nabava i prikazivanja slikopisa, gramofonskih ploča, odobravanje izloženih postava, organizacija međunarodnih kongresa u suradnji s raznim ministarstvima, te organizacija kulturne suradnje. Jedna od važnijih zadaća bila je ustroj i nadzor državnih zavoda: *Hrvatskog krugovala, Hrvatskog slikopisa - (Croatia film)* i HDU *Croatia*.⁹⁴ Ured je na raspolaganju imao širok spektar zakonskih sankcija, kazne zatvora do tri mjeseca, novčane kazne do najviše 100 tisuća kuna, kaznu oduzimanja dozvole za rad, te kaznu zatvaranja poduzeća. DIPU je također imao i svoje ispostave u NDH, a zadatak je bio da izvjestitelji s terena, iz

⁸⁹ Daniel Uvanović po izručenju DFJ u okviru policijskog obavijesnog razgovora 9. ožujka 1947. navodi kako su *Tajne vijesti* primali ministri, pojedini državni uredi, ravnatelji novina, neki strani novinari njih 50-ak ukupno. Potkraj rata taj je broj reduciran na 12-16 korisnika po nalogu ministra unutrašnjih poslova dr. Mate Frkovića, HDA, Fond RSUP-SRH-SDS (1561), 0131.18 – Zapisnik obavijesnog razgovora od 09. 03. 1947 s Danijelom Uvanovićem.

⁹⁰ *Spomen knjiga prve obljetnice NDH*, 46.- 48. *Domaća služba* dijelila se na političku, pokrajinsku i zagrebačku, a *Inozemna* na dopisničku, gospodarsku i športsku. *Novinska služba* dnevno je pripremala od 100-150 vijesti i informacija, a vrijeme rada Sabora rekordnih 357 stranica.

⁹¹ Antun Nizeteo, književnik (1913. – 2000.) Po uspostavi NDH zapošljava se u MVP-u, te je imenovan izaslanikom za kulturne veze u Rimu. Poslije kapitulacije Italije imenovan je nadstojnikom Odjela za kulturne veze MVP-a, odakle je pred kraj rata premješten u tek otvoreni konzulat u Pragu. Nakon sloma NDH seli se u München, a potom u SAD. *Tko je tko u NDH*, 297., 298.

⁹² HDA, Fond RSUP-SRH-SDS (1561), 0131.18.

⁹³ Do kraja 1944. Glavno ravnateljstvo za promičbu koje preuzima sve ovlasti DIPU-a djelovat će u sastavu Ministarstva narodne prosvjete, kada dolazi pod vlast Predsjedništva vlade.

⁹⁴ HDA, Fond DIPU/GRP, Sumarni inventar, *Organizacijski razvitak i nadležnost tvorca fonda*, 3.

župa i kotara, odašilju povjerljive informacije u centralu, a time i do Predsjedništva vlade.⁹⁵ Filijale koje su faktično predstavljali izvjestitelji u pojedinim gradovima i općinama, imale su zadaću informirati s terena, te upozoravati centralu na mogući pozitivni ili negativni utjecaj pojedinih novinskih članaka na terenu. Njihov zadatak bio je informirati središnjicu o tehničkim pojedinostima, dostupnosti i redovitosti pristizanja tiskovina u ratnim okolnostima.

Sarajevska ispostava DIPU-a osnovana je 13. prosinca 1941. na čelu s nadstojnikom Munirom Šahinovićem Ekremom⁹⁶, a kvaliteta njezina rada ocijenjena je vrlo važnom za vlasti NDH u Zagrebu, jer *u ovim krajevima nije bilo nikakvog sustavnog rada na promičbenom i izvještajnom pogledu*. Nove mjere kontrole nad cjelokupnim tiskom nisu bile usmjerene na ograničavanje novinarske slobode, nego im je prema riječima nadstojnika bila svrha da u novinstvo unesu duh novog vremena i reda, na kojem se izgrađuje *Nova Europa*, a da ga uz to učine i važnim instrumentom u izgradnji države i naroda. Pojačana propagandna djelatnost sarajevskog DIPU-a, koja se očitovala snažnom izdavačkom djelatnošću, ali i uništavanjem kulturnog blaga, knjižnih fondova nepodobnih autora ili neprihvatljiva jezika, imala je za cilj suzbiti djelovanje neprijateljske promidžbe.⁹⁷

Sastavni dijelovi DIPU-a bili su: *Odsjek za promičbu, Odsjek za vanjsku promičbu, Odsjek za novinstvo, Odsjek za slikopis, Izložbeno grafički ured, Ured za svjetlopis*, te ispostave u Sarajevu, Karlovcu i Zemunu koje su pokrivala veći broj župa. Od siječnja 1942. kada preuzima funkciju HIS-a, DIPU, posebna državna služba pri Predsjedništvu vlade, novom zakonskom odredbom ima zadaću u okviru izvještajnog i promidžbenog djelokruga: unaprijediti probitke NDH u domovini i izvan nje, služeći se pritom novinstvom, tiskom, tiskopisom, filmom, govorom, radijem i drugim prikladnim promidžbenim sredstvima.⁹⁸

Odsjek za unutarnju promičbu imao je zadatak onemogućavati promidžbenu djelatnost tzv. državnih neprijatelja: Židova, komunista, masona, te krugova bliskih demokratsko-liberalnom svijetu, zbog čega je izdavao članke, brošure, letke, plakate, knjige i zidne novine na tragu ustaške ideologije.

⁹⁵ *Zbornik zakona i naredaba NDH*, 1941. Zakonska odredba br. CCXXXV-1. 037-Z. p. -1941. od 9. kolovoza 1941., 381.

⁹⁶ Munir Šahinović (Ekrem), novinar i pisac (Sarajevo, 1900. – Sarajevo, 1945.). U međuratnom razdoblju urednik novina *Muslimanska svijest* i osvjedočeni pristalica Starčevićeve misli. Za vrijeme NDH piše u raznim novinama i časopisima, a razvio se u jednog od najsposobnijih bosansko-hercegovačkih novinara. U orijentalnom stilu pisao je novele i pjesme, najznačajnije mu je djelo *Turska – danas i sutra. Tko je tko u NDH*, 375.

⁹⁷ Do ožujka 1942. službenici podružnice ocijenili su gotovo 30.000 knjiga i raznih tiskovina zabranjenima. Muhidin PELESTIĆ, n. dj., 233.

⁹⁸ *Zbornik zakona i naredaba NDH*, 1942. Zakonska odredba XXXIII-231-Z-1942 od 24. siječnja 1942., 87.

Odsjek za vanjsku promičbu imao je zadatak preko akreditiranih novinara i agencija plasirati u inozemnom tisku informacije prihvatljive ustaškom režimu o Hrvatskoj i Hrvatima, organizirati izložbe i kulturne priredbe društava ili pojedinaca u inozemstvu, održavati vezu s radnicima i iseljenicima, te pripremati posjete i boravke uglednih pojedinaca iz inozemstva u Hrvatskoj. *Odsjek za slikopis* nadzirao je proizvodnju domaćeg filma, ali i dobavljanje stranih, provodio pregled filmova i odobravao njihovo prikazivanje.

Izložbeno grafički ured provodio je nadzor nad izložbenim postavima, te ocjenjivao i odabirao predmete za promidžbenu svrhu: letke, zidne novine, opremu knjiga i sl.

Ured za svjetlopis imao je zadatak prikupljati i čuvati fotografsku građu o životu hrvatskog naroda i političkog establišmenta. Na mjesečnoj razini taj je ured slao fotografije ispostavama DIPU-a po župama, te stranim poslanstvima.⁹⁹

Odsjek za novinstvo je izdavao dozvole za izdavanje tiskopisa, nadzirao rad svih tiskopisa u zemlji, redovno je izvještavao o radu Poglavnika i Predsjedništva vlade i što je posebno važno upozoravao novinare na najvažnije događaje u državnom životu, kao i urednike na smjernice i način pisanja. Također je imao zadatak pratiti vijesti svih značajnijih radijskih postaja u svijetu, bilo prijateljskih ili neprijateljskih i o istome izvještavati nadređene, te izrađivati dnevna izvješća, po uzoru na njemački sistem dnevnih uputa. Taj ured je odlučivao o namještenju i premještanju novinara, o karakteru i opsegu pojedinih novina i časopisa, blokirao i odobravao kontingente papira, vršio predcenzuru štampe. Sve promjene u uredništvima morale su biti odobrene od strane *Odsjeka za novinstvo*. O svakom novinaru, odnosno *osobi koja radi i surađuje na izdavanju novina i časopisa u NDH*, ovaj je ured imao karton s osobnim podacima. Osim uobičajenih generalija, ondje se nalazio vrlo detaljan opis vanjskog izgleda,¹⁰⁰ i nezaobilazna pitanja o članstvu u *Hrvatskom novinarskom društvu* (HND), što je bio uvjet za uredničku poziciju, te o članstvu u ustaškoj organizaciji, kao generalnom kriteriju za ozbiljnije napredovanje na hijerarhijskoj ljestvici medija u NDH.¹⁰¹

Ravnatelj DIPU-a imao je obvezu svakog dana od Predsjedništva vlade preuzeti naputke o načinu i tonu pisanja o temama od državnog značaja, a osobno je informacije diseminirao voditeljima odsjeka.¹⁰² Vrlo često je ravnatelj osobno pisao važne uvodnike za

⁹⁹ HDA, Fond Predsjedništva vlade DIPU-GRP – Sumarni inventar, 5.- 10. *Ispostava Sarajevo* je pokrivala župe Sanu i Liku, Plivu i Ramu, Hum, Vrhbosnu, Laštvu i Glaž, Usoru i Soli, te Krbavu i Psat. Karlovačka je bila zadužena za župe: Pokuplje, Vinodol, i Podgorje, te Modruš, a Zemun za Vuku i grad Zemun.

¹⁰⁰ Propitivao se uzrast, oblik lica, kosa, čelo, usta, zubi, nos, ostali posebni znakovi, itd.

¹⁰¹ HDA, Fond Predsjedništva vlade DIPU-GRP (237), 1492/44.

¹⁰² Voditelj novinskog odsjeka dobio bi naputak kako npr. reagirati u svim novinama na stav Roosevelta prema protubritanskom raspoloženju u američkom narodu. HDA, Fond Predsjedništva vlade DIPU-GRP, 237, kut. 8, A. J. 29, naputak uredništvima *Hrvatskog naroda*, *Poldana*, *Nove Hrvatske*, *Hrvatskog lista*, *Sarajevskog Novog lista*.

novinstvo, čime je izvršavao ulogu vladina glasnogovornika na pojedini politički problem ili na trenutno vojno politički položaj. Navodilo se čemu valja posvetiti uvodnik, gdje pozicionirati važnu i aktualnu vijest, što s komentarom, a što bez njega objaviti i sl.¹⁰³ Novinski je ured DIPU-a u pravilu svakoga dana održavao konferencije za novinare. Ondje su se glavnim, političkim i drugim urednicima davale upute o pisanju članaka i uvodnika, te razjašnjavale možebitne nejasnoće.¹⁰⁴ Te su se upute morale slijepo slijediti, a za provedbu su bili odgovorni: ravnatelj, glavni urednik i odgovorni urednik.

*Ustanova odgovornog urednika - koju je 1941. obnašao i sam Mortigija u Hrvatskom narodu – u sklopu je tzv. supsidijarne odgovornosti, po kojoj na tužbu prelazno odgovaraju, odnosno mogu biti pozvani na odgovornost: pisac, urednik, izdavač, tiskar, pa i rasturač, da se ne može izmaći odgovornosti; odgovorni urednik jamac je, ako se nitko drugi ne prokaže ili ne može ustanoviti. Osim dostavljanja zapljena na njegovo ime, praktički odgovorni urednik sudski odgovara po Zakonu o štampi na privatne tužbe radi uvrede i klevete.*¹⁰⁵

Na saslušanju 6. kolovoza 1947. Vilim Peroš¹⁰⁶ navodi kako je prije stupanja na mjesto ravnatelja *Nove Hrvatske*, u funkciji političkog reportera redovno odlazio na sastanke koje je održavao šef novinstva Mijo Tolj¹⁰⁷, a kasnije Stanko Vitković, a zatim šefovima propagande (DIPU-a) V. Riegeru i I. Bogdanu. *Na tim sastancima su prisustvovali urednici i ravnatelji listova. Na tim konferencijama su davane direktive po tome kako svaku važniju političku stvar treba postaviti, što treba naglasiti i kako se ona mora prikazati.*¹⁰⁸ Ovako je izgledao način komuniciranja na liniji *Novinski ured* GRP-a - novinska redakcija:

*OKRUŽNICA – 1. Svi tjednici koji imaju barem osam stranica dužni su u cjelini objaviti govor ministra vanjskih poslova o «sivoj knjizi». Ostale novine dužne su donieti opširniji izvadak. Polumjesečnici i mjesečnici u koliko nisu čisto stručnog značaja također imaju objaviti govor ili u cjelini ili u izvadku. Treba se suzdržati od bilo kakvog komentara...To vriedi i za naslove.*¹⁰⁹

¹⁰³ Pored čisto propagandne djelatnosti, ravnatelj je imao i upravne ingerencije u DIPU-u, pa je u suglasnosti s resornim ministrom rješavao kadrovska pitanja HDA, Fond RSUP SRH SDS (1561), 0131.18.

¹⁰⁴ HDA, Fond RSUP SRH SDS, 0131.18.

¹⁰⁵ T. MORTIGIJA, n. dj., 72.-73.

¹⁰⁶ Vilim Peroš, odgojitelj i novinar (Komorske Moravice 1914. – Zagreb 1948.) Za vrijeme rata urednik športske rubrike *Hrvatskog glasa* do lipnja 1941. Potom športski reporter *Hrvatskog naroda*, a od svibnja 1942. u uredništvu *Nove Hrvatske*, za čijeg je glavnog urednika izabran u svibnju 1944. *Tko je tko u NDH*, 318.

¹⁰⁷ Mijo Tolj, novinar (Veljaci kod Ljubuškog 1907. - ?) Za vrijeme NDH donaćelnik je Osijeka, a nakon toga prelazi u Zagreb na mjesto nadstojnika novinskog odjela u GRP-u. Nakon toga je preuzeo funkciju nadsavjetnika u Predsjedništvu vlade. Suradivao je u *Ustaši* i *Hrvatskom narodu*. *Tko je tko u NDH*, 399.

¹⁰⁸ HDA, Fond RSUP-SRH-SDS (1561), 0131.18 – *Zapisnik razgovora od 06. kolovoza 1947.*

¹⁰⁹ HDA, Fond Predsjedništva vlade DIPU-GRP (237), 496/43.

Poseban oprez *Odsjeka za novinstvo* bio je usmjeren na novinarski rad. Sloboda kreiranja novinskog prostora nije bila prepuštena redakcijama, kako je to uobičajeno u demokratskim državama liberalnog odnosa prema slobodi pisanja, govora i uopće javnog izričaja, već se za svaku eventualnu izjavu i odabir sugovornika moralo tražiti odobrenje mjerodavnog tijela, *Odsjeka za novinstvo*. To se posebno odnosi na komunikaciju sa stranim diplomatima i predstavnicima inozemnog političkog establišmenta. Da je tome tako svjedoči i cirkular upućen *Hrvatskom narodu, Novoj Hrvatskoj, Gospodarstvu, Hrvatskom listu, Sarajevskom Novom Listu i Poldanu* od 27. prosinca 1941., kojim se strogo zabranjuje posjećivanje i uzimanje izjava od inozemnih diplomatskih predstavnika, bez prethodnog znanja i odobrenja *Odsjeka za novinstvo*. Dalje se u priopćenju pojašnjava moguća sankcija protiv prekršitelja: *Možebitna odobrenja davat će se za svaki pojedini slučaj napose, svako kršenje ove odredbe bit će kažnjeno.*¹¹⁰

Posebna pažnja bila je usmjerena na prijateljsko i benevolentno pisanje prema saveznicima, a napose na medijsko praćenje političkih, kulturnih i dr. događanja u organizaciji diplomatskih predstavništva zemalja sila Osovine. *Odsjek za novinstvo* 27. prosinca 1941. upozorava inače uzorne ustaške novine *Hrvatski list* iz Osijeka, da u okviru rubrike *Hrvatski spomendani* ne vrijeđa predstavnike savezničkih prijateljskih zemalja, što se prije svega odnosi na talijanski diplomatski kor osjetljiv na hrvatske toponime pod talijanskom okupacijom i s njima povezane povijesne reminiscencije.¹¹¹ Isti ured dvije godine kasnije oštro proziva ravnateljstvo *Nove Hrvatske*, zašto nije temeljem njihova zahtjeva poslalo jednog izvjestitelja i popratilo novogodišnju čestitku ministra dr. M. Lorkovića njemačkom veleposlaniku Siegfriedu Kasche-u.¹¹²

Odnos prema Njemačkoj, Italiji, ali u nešto manjoj mjeri i ostalim zemljama potpisnicama Trojnog sporazuma, bio je i više nego snishodljiv, što samo potvrđuje tezu o vrlo fragilnom položaju ustaške vlasti. Slično konstatira i dopisnik iz Berlina obračavajući se DIPU-u u siječnju 1942. sa zahtjevom da se o međunarodno važnim pitanjima koriste prioritarno vijesti hrvatskih dopisnika, a ne isključivo talijanskog *Stefanija* ili njemačkog DNB-a. Berlinski dopisnik Ive Vučićević konstatira s nevjericom:

Odgovornim njemačkim krugovima, koji prate pisanje našeg novinstva je također neugodno, kad u vanjskopolitičkom dijelu novine vide samo DNB ili Stefani. Nijemci se ne mogu pozvati na hrvatsko mišljenje, jer se radi o stvarima njemačke agencije, pa zato žele

¹¹⁰ HDA, Fond Predsjedništva vlade, DIPU-GRP (237), 3375/41.

¹¹¹ HDA, Fond Predsjedništva vlade DIPU-GRP (237), 3398/41.

¹¹² Isto, 406/43.

vidjeti izvještaje i članke iz hrvatskih izvora i od hrvatskih dopisnika, i ako je jasno da nam je pravac vanjske politike isti.¹¹³

Nova organizacijska struktura propagandnog sistema bit će uspostavljena u veljači 1943., kada ulogu DIPU-a preuzima GRP.¹¹⁴ Glavna zadaća *Glavnog ravnateljstva za promičbu* bila je promicanje NDH u inozemstvu, pa je uska suradnja s Ministarstvom vanjskih poslova bila posve razumljiva. Posao se sastojao u objašnjavanju zasada i propisa režima, pobijanju stečenog lošeg mišljenja i nepovjerenja prema NDH i neutralizaciji neprijateljske propagande. Taj zahtjevan propagandni posao GRP će realizirati koristeći raznovrsne metode i sredstva: knjige, brošure, članke, vijesti, predavanja, slikopis, svijetlopis.¹¹⁵

GRP je organizacijski bio podijeljen na *Odjel za promičbu* i *Odjela za tisak i slikopis*. *Odjel za promičbu* sačinjavali su *Upravni odsjek*, *Gospodarsko-računarski odsjek* i *Odsjek za politički odgoj*. Posebno je utjecajan bio *Odsjek za politički odgoj* koji je davao upute za promidžbeno djelovanje u svim segmentima informiranja javnih i državnih ustanova. Također je nadzirao rad krugovala i razglasnih postaja. *Odjel za tisak i slikopis* podijeljen je na tri odsjeka: *Odsjek za novinstvo*, *Slikopisni odsjek* i *Snimački odsjek*. U globalu ti su odsjeci imali ingerencije kakve su imali i istoimeni uredi ili odsjeci u DIPU-u. Uloga *Odsjeka za novinstvo* bio je opći nadzor nad svim novinama i tiskopisima, te pregled, odnosno cenzura istih. U novinskom odsjeku posebnu zadaću imao je referent za domaći tisak, koji je vršio vanjsko političku cenzuru domaćeg novinstva i tiska, te inozemnih izdanja *HDU Croatia*.¹¹⁶

Prvi ravnatelj DIPU-a/GRP-a bio je Ante Oršanić, do rata gimnazijski profesor i urednik časopisa *Hrvatska smotra*. Potom je to mjesto preuzeo Josip Milković koji se zadržao svega nekoliko mjeseci, a zamijenit će ga dr. Vilko Rieger, profesor Visoke ekonomske škole u Zagrebu. Dr. Rieger bio je intelektualac svestrano obrazovan, posebno stručan u području ekonomije i zadrugarstva o čemu je podosta i pisao. Prije rata redovito je surađivao u časopisima *Hrvatska revija*, *Hrvatska smotra* i *Omladina*. Školovao se u Njemačkoj. U vrijeme njegova ravnateljstva zaposlen je velik broj intelektualaca u DIPU, koji ni po čemu nisu bili ustaški orijentirani. Primljen je uvaženi bariton svjetskog glasa Vladimir Ružđak, te

¹¹³ Isto, 73/1942.

¹¹⁴ Zakonskom odredbom od 9. listopada 1942. o Državnoj vladi NDH smanjen broj ministarstava i provedena reorganizacija u radu Predsjedništva vlade. *Državni izvještajni i promičbeni ured* sa svojim zavodima: *Hrvatski dojavni ured Croatia (H. D. U.)*, *Hrvatski krugoval* i *Hrvatski slikopis Croatia film*, prešao je u nadležnost *Glavnog ravnateljstva za promičbu*, koje je u sastavu Ministarstva narodne prosvjete. R. LANDIKUŠIĆ, n. dj., 2., 3. Tako će biti do kraja 1943. kada se GRP vraća pod okrilje Predsjedništva vlade. I. BEUC, n. dj., 453.

¹¹⁵ HDA, Fond Predsjedništva vlade HIS (237), A. J. 313. - *Sastav Ministarstva narodne prosvjete*

¹¹⁶ HDA, Predsjedništvo vlade, DIPU-GRP (237), 602/43.

slavni tenisači Dragutin Mitić i Josip Palada i dr.¹¹⁷ Do kraja NDH to će vrlo utjecajno mjesto držati kronološkim redom Daniel Uvanović, Matija Kovačić i na kraju Ivo Bogdan.¹¹⁸

2.1.6 Izvještajni ured MVP -a - politički urednik inozemnih vijesti

Krajem 1942. kada je ukidan DIPU i uspostavljan GRP pod okriljem Ministarstva prosvjete, osnovan je i *Izvještajni ured* Ministarstva vanjskih poslova.¹¹⁹ Zadaća novoosnovanog ureda bila je praćenje, čitanje i prilagođavanje inozemnog tiska i radijskih vijesti političkim potrebama ustaškog režima. Upravo tu ulogu preuzeo je od DIPU-a, dok će sve ostale zadaće preuzeti GRP. Na temelju dnevnog praćenja inozemnih vijesti *Ured* je izdavao bilten, koji je odašiljao na različite državne institucije i novinske redakcije. Uz to izrađivao je i sumarne polumjesečne i mjesečne prikaze inozemnog tiska, te je povremeno odrađivao i novinarski posao pripremajući za tisak propagandne članke. Dakle, *Izvještajni ured* pri Ministarstvu vanjskih poslova imao je dvije vrlo važne zadaće: primarno obavijesni rad, koji se svodio na prikupljanje stranih radijskih i novinskih vijesti, praćenje medijskog odnosa pojedinih zemalja prema NDH i bivšoj Kraljevini Jugoslaviji, odnosno izbjegličkoj vladi u Londonu, i u manjoj mjeri promidžbeni rad koji se svodio na odabir povoljnih radijskih i novinskih vijesti za domaće medije, te pisanje članaka i napisa za novine. Nadzor nad radom *Ureda* provodio je *Novinski odsjek* Ministarstva vanjskih poslova. *Izvještajni ured* dijelio se na tri službe: *Prislušna radio služba*, *Čitanje stranog novinstva* i *Cenzura stranog novinstva*.

Vijesti su čitane iz njemačkog, talijanskog, mađarskog, rumunjskog, slovenskog, slovačkog, srpskog, francuskog, finskog, danskog, švicarskog, španjolskog, švedskog, portugalskog i turskog, a preko neutralnih izvora engleskog i ruskog tiska. Lektoru su bili podijeljeni po zemljama čiji se tisak pratio i svaki od njih je imao zadatak izraditi bilten kao izbor najznačajnijih vijesti. Prevladavale su teme koje se odnose na NDH, opće europska pitanja, odnose saveznika Engleske, Amerike i Sovjetskog Saveza, te poziciju sila Osovine na bojištima. Uvoz inozemnog tiska u cijelosti se provodio preko *Press Importa*, a njegova kontrola i selektiranje, te cenzura u *Izvještajnom uredu*. HDU *Croatia* preostala je cenzura telegrafskih vijesti, GRP-u radijskih vijesti i filma. Široj su javnosti preko *Izvještajnog ureda* bile dostupne vijesti iz savezničkih zemalja, dok su prethodno selektirane vijesti neutralnih i neprijateljskih zemalja bile upućivane GRP-u, *Spremnosti*, *Novinskom odsjeku* MVP-a i

¹¹⁷ Anonimni izvor koji je i sam radio u DIPU-u navodi kako je Rieger spašavao službenike DIPU-a od ustaškog progona, navodeći primjer prof. Rude Petrovića, kojega je iz zatvora izbavio i omogućio mu radno mjesto u gimnaziji. HDA, Fond RSUP SRH SDS (1561), 0131.18.

¹¹⁸ Isto.

¹¹⁹ Zbornik zakona i naredaba NDH, 1942. god., Zakonska odredba br. 141, 1575.

povjerljivim osobama iz vrha vlasti. Svako objavljivanje nepovoljnih vijesti o NDH ili njenim saveznicama u tisku, sankcionirano je u suradnji s GRP-om zapljenom novina. Isti je ured provodio i cenzuru knjiga, te pripremao novinske članke iz inozemnog tiska za tisak.¹²⁰

U jednoj obavijesti upućenoj *Odjelu za novinstvo i kulturne veze MVP-a*, od strane pročelnika *Odjela za tisak i slikopis GRP-a* Mije Tolja, otkriveno je kako je zapravo sustav funkcionirao. Sve inozemne vijesti bile su pod zajedničkom kontrolom GRP-a i MVP-a, pa HDU *Croatia* nije mogla po vlastitu izboru direktno, bez prethodno provedene predcenzure viših instanci uputiti vijesti u novinske redakcije.¹²¹ Često su se, što potvrđuju prepiske između ureda, *Novinski odsjek GRP-a* i *Odjel za novinstvo i kulturne veze MVP-a* konzultirali oko objave pojedinih članaka u tisku.¹²²

¹²⁰ O radu izvještajnog ureda Ministarstva vanjskih poslova NDH vidi, HDA, MUP 013.1/9, kut. 47, 185. – 204.

¹²¹ HDA, Fond Predsjedništva vlade DIPU-GRP (237), 6737/43. HDA,

¹²² HDA, Fond Predsjedništva vlade DIPU-GRP (237), T. 743/43.

2.2 Značajnije novine i časopisi u NDH

2.2.1 Zagrebački dnevници: *Hrvatski narod* i *Nova Hrvatska*

Prvi list koji je ustaški režim pokrenuo po uspostavi NDH bio je *Hrvatski narod*, glavni politički dnevnik u zemlji. Po tipu njegovog ustrojstva provedena je organizacija drugih listova u zemlji.¹²³ U podnaslovu *Hrvatskog naroda* stajalo je *glasilo hrvatskog ustaškog pokreta*. Ustaški pokret je imao svoj stranački organ, časopis *Ustaša*, tako da će se *Hrvatski narod* razvijati u pravcu informativnog dnevnika i s vremenom čitateljstvu postati prepoznatljiv kao organ vlade i njezine politike. Svrha lista od samoga početka bila je informirati široke slojeve o događanjima u zemlji i svijetu prema dnevnim uputama DIPU-a/GRP-a i na taj način održavati u široj javnosti simpatije za vladinu, odnosno državnu politiku. Zbog toga je *Hrvatski narod* obilato koristio žurnalističku tehniku i grafičku stilizaciju, senzacionalističke naslove, boju, različita tiskarska slova, ne bi li što upečatljivije djelovao na čitatelje. Redakcija lista nalazila se na Preradovićevom trgu u Zagrebu, na istom mjestu gdje su prije bile redakcije *Obzora*, *Jutarnjeg lista* i *Večeri*, a raspolagala je s dobrim tehničkim mogućnostima, kao i kvalitetnim arhivom fotografija i biografija političkih ličnosti, što je bilo vrlo važno za list takve provenijencije. *Hrvatski narod* je naslijedio i tiskaru *Tipografije d. d.* koja se nalazila u dvorištu zgrade.¹²⁴

Ravnatelj, glavni urednik i politički urednik vodili su list, a na ta i druga odgovorna mjesta dijelom su postavljeni i tada pristigli ustaški emigranti. Ravnatelj je bio glavni rukovodilac u komercijalnim, financijskim, personalnim i političkim pitanjima. Na njega je vlada prenosila svoje direktive. Mjesto ravnatelja u razdoblju 1941.-1945. obnašali su Matija Kovačić,¹²⁵ Danijel Uvanović, Ivo Bogdan i Marko Čović.¹²⁶

Politički kurs određivao je glavni urednik. On se brinuo za uvodnike, koje je sam pisao temeljem dnevnih naputaka. Glavni urednici u listu od 1941.-1945. bili su Dragutin Bumber,

¹²³ Prema naputku I. Bogdana niti jedan list nije mogao prije Hrvatskoga naroda izaći na dan uspostave NDH, J. GRBELJA, *Uništeni naraštaji*, Zagreb 2000., 18.

¹²⁴ HDA, RSUP-SRH-SDS (1561), 0131.18

¹²⁵ Matija Kovačić, publicist i državni dužnosnik. Od 1941. godine urednik *Hrvatskog naroda*, potom savjetnik u Ministarstvu vanjskih poslova NDH, a od listopada 1942. do siječnja 1944. glavni ravnatelj Glavnog ravnateljstva za promidžbu u Ministarstvu narodne prosvjete. Pisao je u većini listova za vrijeme NDH, a napose u *Hrvatskom narodu*, uglavnom izlažući, pojašnjavajući i pripremajući promidžbenu državnu politiku. Godine 1942. preuzima pripremu materijala za knjigu o četničkim i partizanskim zločinima u NDH, koja je poznata pod naslovom *Siva knjiga*. U svibnju 1945. odlazi iz Hrvatske. Dvije godine prije smrti objavio je knjigu uspomena pod naslovom *Od Radića do Pavelića. Tko je tko u NDH*, 201.-202.

¹²⁶ Marko Čović (1915.-1983.) pisac i novinar. Diplomirao je slavistiku u Zagrebu 1940. godine. Bio je nakratko tajnik Mile Budaka u Ministarstvu bogoštovlja i nastave NDH, potom urednik *Hrvatske revije*, te ravnatelj *Nove Hrvatske* i *Hrvatskog naroda*. Nakon rata emigrirao u Južnu Ameriku, gdje se do svoje smrti 1983. bavio publicističkim radom. *Tko je tko u NDH*, 79.-80.

Tijas Mortigijja,¹²⁷ Danijel Uvanović¹²⁸ i Antun Šenda.¹²⁹ Politički urednik uređivao je vanjskopolitičke i unutrašnjopolitičke vijesti, brinuo za političke članke i komentare, koje je i sam pisao. U sporazumu s glavnim urednikom određivao je sve važnije poslove. Na tome položaju u razdoblju 1941.-1945. izmijenili su se Danijel Uvanović, Antun Šenda i Ante Rojnić. U političkoj rubrici surađivali su Stjepan Hrastovec¹³⁰ i Dragan Bubić.¹³¹ Potonji je prije rata bio urednik *Narodnog vala*, a u *Hrvatski narod* ga je doveo osobno Ivo Bogdan. Za njega je, potvrđujući da nisu svi novinari i privatno mislili što su pisali, anonimni novinar agentima UDBA-e¹³² izjavio: *Za vrijeme rata nije vjerovao u uspjeh ustaša. Bio je anglofilski raspoložen, dakako samo u privatnim prijateljskim razgovorima, jer je javno isticanje u tom smislu bilo vrlo opasno.*¹³³

Hrvatski narod je imao dopisništva u Budimpešti, Beču, Berlinu, Sofiji i Madridu. Najprije je s radom otpočelo dopisništvo u Beču, a nešto kasnije i sva ostala. Dopisnik u

¹²⁷ Tijas Mortigijja, (1913.-1947.) publicist, nakon gimnazije u Dubrovniku te Filozofskog fakulteta u Zagrebu, aktivan je u akademskim društvima (Domagoj, August Šenoa, Matija Gubec) te *Napretku* i *Matici hrvatskoj*. U NDH jedan je od vodećih novinara i komentatora, u travnju 1941. postaje urednik *Hrvatskog naroda*, a od veljače 1942. i urednik tjednika *Spremnost*, potom glavni urednik i ravnatelj *Spremnosti* do kraja 1944. kada je smijenjen. U listopadu 1947. vjerojatno u Rakovu Potoku kraj Zagreba strijeljan je temeljem presude zagrebačkog Okružnog suda. TIJAS MORTIGIJA, *Moj životopis*, Zagreb 1996.

¹²⁸ Danijel Uvanović (1908.-1947.), publicist. Gimnaziju završio u Slavskom Brodu, a studij fizike i matematike u Zagrebu. U međuraću je čitavo desetljeće član uredništva *Hrvatske straže*, koja je prestala izlaziti 1940., a početkom 1941. zamijenio ju je *Hrvatski glas* kojem je Uvanović odgovorni urednik do svibnja 1941. Za vrijeme NDH član je redakcija *Hrvatskog naroda* 1941.-1943., te kraće vrijeme njegov ravnatelj. Od 1943. do svibnja 1945. nadstojnik je Hrvatskog dojavnog ureda *Croatia*. Nakon sloma NDH odlazi u Rim, ali ga nakon prijave jednog britanskog diplomatskog djelatnika savezničke vojne vlasti izručuju Jugoslaviji. Pogubljen je nakon sudskog procesa iste godine. *Tko je tko u NDH*, 409.

¹²⁹ Antun Šenda (1907.-1986.), novinar. Završio pravni fakultet. Novinarstvom se počeo baviti 1928. godine; 1939. bio suradnik *Hrvatskog naroda*. Za vrijeme NDH neko je vrijeme glavni urednik dnevnika *Hrvatski narod*. Nakon sloma NDH osuđen na 20 godina zatvora, ali mu je kazna preinačena na deset godina i doživotnu zabranu pisanja u jugoslavenskom tisku. *Tko je tko u NDH*, 378.-379.

¹³⁰ Stjepan Hrastovec, (1909. -) književnik, pravnik, za vrijeme II svj. rata dopisnik *Hrvatskog naroda* u Budimpešti. Od 1945. u emigraciji. Fond Predsjedništva vlade (237), 505/43.

¹³¹ Dragan Bubić, (Garešnica, 1895.- Klagenfurt 1987.) Za vrijeme Kraljevine Jugoslavije radio za *Jutarnji list*, radićevski *Narodni val*, a surađivao u *Obzoru*, *Večeri*, *Narodnim novinama*, *Hrvatskom listu*, te je bio glavni urednik *Narodnih novina* i *Narodnog vala*. U vrijeme NDH pisao knjige protiv masonerije (*Tajna družba*, 1942.) i prihvatio službenu politiku NDH. U vrijeme sloma NDH odlazi u Austriju, a potom u Kanadu. *Tko je tko u NDH*, 51.-52.

¹³² UDBA - Uprava državne bezbjednosti, tajna jugoslavenska policija, osnovana je u svibnju 1944. pod imenom Odjeljenje zaštite naroda (OZNA) pri Povjerenstvu za obranu NKOJ-a, vodio ju je član CK KPJ Aleksandar Ranković. U ožujku 1946. OZNA je reorganizirana, to jest razdvojena na civilne i vojne službe, koje dobivaju nova imena: Uprava za istraživanje i dokumentaciju (LTID) i Uprava državne bezbednosti (UDBA), te Vojnoobavještajna služba (VOS) i Kontraobavještajna služba (KOS). KOS je 1955. preimenovan u Organ bezbednosti (OB) Jugoslavenske narodne armije (JNA), a Udba 1966. godine, nakon tzv. Brijunskog plenuma, u *Službu državne bezbednosti* (SDB), odnosno Službu državne sigurnosti (SDS). *Hrvatski leksikon*, II. svezak, Zagreb 1997., 600.

¹³³ Urednik gradske rubrike za cijelo vrijeme rata bio je Zdravko Harambašić. Urednik provincijske rubrike Drago Juračić, urednik gospodarske rubrike Dragan Lavicki, kulturne rubrike Ivo Lendić, pa Marko Čović. Kada je Čović postao glavnim urednikom, kulturnu rubriku preuzima Kruno Krstić. HDA, Fond RSUP SRH SDS (1561), 0131.18.

Berlinu bio je Stjepan Tomičić,¹³⁴ koji je svoja izvješća temeljio na aktualnostima iz Njemačke, dopisnik u Rimu bio je Ivo Lendić,¹³⁵ u Budimpešti Stjepan Hrastovec, u Sofiji Ivo Balentović,¹³⁶ u Beču dr. Dragutin Homan¹³⁷ a u Madridu Branko Kadić. Cilj je bio s početka 1943. u Madridu stvoriti obavještajno središte za angloameričke zemlje, kako to imaju neki od velikih njemačkih i talijanskih listova. Prema pogrešnoj procjeni nadstojnika *Novinskog odsjeka* MVP-a Španjolska je trebala imati nešto liberalniji odnos prema štampi nego li NDH, pa se pretpostavljalo da bi se ondje vrlo lako moglo doći u posjed engleskih listova *Daily Mail*, *Times*, *Daily Herald*, te američkih revija *Life*, *Economist*, *Time and Tide*, *New Political Review* i sl. Dopisnik Kadić iz Madrida već krajem ožujka 1943. javlja kako je španjolsko novinstvo dirigirano *prema istim principima kao u Hrvatskoj*, te da se vijesti iz savezničkog tabora mogu u tragovima iščitavati tek kroz dopisnička izvješća u španjolskoj štampi iz Parisa, Londona i Washingtona. Pošto je portugalsko novinstvo zabranjeno u Španjolskoj, navodi Kadić, preostaje jedino da se preko njemačkog poklisarstva u Lisabonu pribave savezničke novine, *nu to je skopčano s velikim izdatcima*. Iz jednog dopisa s kraja 1943. iščitava se da tražena sredstva nikada nisu dospjela na adresu madridskog dopisnika, jer je unatoč opetovanim zahtjevima *Hrvatskog naroda* i GRP-a Državna riznica - *Odsjeka za banke i valute* Kadiću uskraćivala sredstva, čime je njegov dopisnički posao znatno otežan.¹³⁸

U svom radu uredništvo *Hrvatskog naroda* koristilo je štampu neutralnih zemalja, kao i neki drugi listovi na području NDH,¹³⁹ ponajviše švicarsku, a snabdijevalo se preko tvrtke Press-Import. Uredništvo je redovno dobavljalo *Journal de Geneve*, *Gassete de Lausanne*, *La*

¹³⁴ Stjepan Tomičić, (1919.-) novinar. Studirao u Parizu i Zagrebu, gdje je apsolvirao na Pravnom fakultetu. Novinarstvom se bavi do 1938. Za vrijeme NDH suradnik *Spremnosti*, glavni urednik dnevnika *Poldan* i polumjesečnika *Pokret*, te dopisnik *Hrvatskog naroda* iz Berlina. Nakon sloma NDH ostao u emigraciji, radi i djeluje kao ugledni novinar. *Tko je tko u NDH*, 400.-401.

¹³⁵ Ivo Lendić, (1908.-1982.) književnik i publicist, po uspostavi NDH odlazi u Rim gdje radi pri poslanstvu NDH kao dopisnik *Hrvatskog naroda*. U Zagreb se vraća 1943., a u svibnju 1945. bježi u Austriju, poslije u Argentinu. *Tko je tko u NDH*, 232.

¹³⁶ Ivo Balentović, (1913.-) književnik i publicist. Od jeseni 1940. u Sofiji gdje uz novinarski posao za *Hrvatski narod* aktivno djeluje i kao književnik. 1945. vratio se u Zagreb. Obavijest o njegovu imenovanju i zahtjev Danijela Uvanovića da mu se shodno tome izda putovnica uputio je *Hrvatski narod* 12. veljače 1943.

Novinskom odsjeku GRP-a 12. veljače 1943. HDA, Predsjedništvo vlade, Fond 237, 721/43. Nakon pozitivnog mišljenja već 17. veljače od strane Odjela za novinstvo i kulturne veze MVP-a, zahtjev je riješen pozitivno. Isto, 1113/43.

¹³⁷ Dr. Dragutin Homan specijalizirao je veterinu u Beču i tamo postao asistent na fakultetu, a novinarstvom se bavio privatno. Od 1941. bio je dopisnik iz Beča, ali zbog neslaganja s ustašama u Beču, dobiva otkaz. HDA, Fond RSUP-SRH-SDS, 0131.18.

¹³⁸ HDA, Predsjedništvo vlade, DIPU-GRP (237), 523/43, 465/43, 11903/43, 6535/43. Prema riječima Mije Tolja, pročelnika *Odjela za tisak i slikopis* GRP-a uloga dopisnika bila je ne samo prikupljati obavijesti za hrvatske medije i državne službe, nego i suzbijati u novinarskim krugovima zemlje u kojoj obavlja dopisnički posao nepovoljne vijesti o nama, te plasirati u inozemnim novinama povoljne članke o hrvatskom narodu i državi. HDA Fond Predsjedništva vlade DIPU-GRP (1561), 11903/43.

¹³⁹ *Nova Hrvatska i Spremnost*. Isto, 1761/44, 1583/44

Suisse, Neuer Züricher Zeitung, Basler Nachrichten i National Zeitung.¹⁴⁰ Poteškoće su nastale u proljeće 1944. kada je obustavljen uvoz nekih listova iz inozemstva ili su pak umanjene količine zbog financijskih poteškoća u kojima se Press-Import našao.¹⁴¹

Prema platnom popisu u 1942. članovi uredništva *Hrvatskog naroda* bili su ravnatelj Matija Kovačić, urednici: Danijel Uvanović, Antun Šenda, Ante Rojnić, Žarko Harambašić, Milan Lavicki, Drago Juračić, Miroslav Werle, Slavko Pavičić, Vladimir Ciprin, Stjepan Ivančić, Vilim Peroš, Zvonimir Mirosavljević i Boris Berković.¹⁴² Spominje se i Sava Marković Štedimlja koji je kao dopisnik obrađivao balkanska pitanja, a posjedovao je veliku biblioteku *Balcanica*.¹⁴³

Vanjskopolitičke teme *Hrvatskog naroda* uglavnom posvećene Saveznicima, njihovim konferencijama, ratnim zbivanjima na Istočnom bojištu, u Sjevernoj Africi ili na zapadu Europe, objavljujane su na prvoj i posljednjoj stranici, a djelomično i na drugoj, trećoj i četvrtoj. Tijekom 1942. i 1943. i prve polovice 1944. list je imao osam, iznimno u vrijeme blagdana deset, dvanaest, četrnaest ili čak šesnaest stranica. Od srpnja 1944. *Hrvatski narod* ima šest stranica, da bi tijekom proljeća 1945. varirao do osam. Kod vanjskopolitičkih tema uglavnom su bile zastupljene agencijske vijesti DNB-a, *Stefania*, preuzeti članci iz njemačkih, talijanskih novina, vicyjevske Francuske, Finske, Norveške, Nizozemske ili pak neutralnog tiska Švedske, Švicarske, Turske, Portugala. Povremeno su korišteni i neprijateljski izvori, agencije *Reuters* i TASS, odnosno članci iz britanskog, sovjetskog ili američkog tiska kojima je trebalo dokazati sukobe Saveznika, ratne poteškoće ili pak snažan otpor prema službenom Washingtonu, Moskvi i Londonu u vlastitim zemljama. Agencijske vijesti i analize s ratišta, pratili su komentari domaćih ili inozemnih vojnih stručnjaka, kao i komentari glavnih urednika na pojedine vanjskopolitičke teme. Često se na prvoj stranici kao lajtmotiv cijelog izdanja isticala misao Poglavnika odabrana iz njegovih govora. Fotografije su povremeno korištene na prvim i posljednjim stranicama ne bi li se dočarala snaga i nepobjedivost osovinske vojske. Tako je 23. srpnja 1944. objavljena fotografija zarobljenih američkih zrakoplovaca u Parizu, potpisana s ironičnim tekstom: «*Oslobodioci*» prolaze ulicama

¹⁴⁰ Isto, 1031/44

¹⁴¹ Isto, 1344/44.

¹⁴² *Hrvatski narod* je izlazio u kontinuitetu sve do 6. svibnja 1945. Posebno važnu ulogu u antikomunističkoj propagandi imao je povremeni dopisnik dr. Ante Ciliga. HDA, Fond RSUP-SRH-SDS (1561), 0131.18

¹⁴³ Sava (Savić) Marković Štedimlja - publicist (Stijena kod Podgorice 1906. – Zagreb 1971.). Imao je moćne veze u Berlinu i Beču. Središnjica Antikominterne u Berlinu povjerila mu je izdavanje antikomunističkog biltena za novinstvo i krugoval, a njegovo izdavanje i distribucija odobreno mu je i u NDH. Navodno je po svršetku rata uz pomoć Nijemaca uspio prebacio biblioteku *Balcanicu* u Beč. HDA, Fond Predsjedništva vlade DIPU-GRP (237), 2117/44 i Fond RSUP-SRH-SDS (1561), 0131.18. Bio je predstavnik S. Drljevića u Zagrebu i borac za samostalnost Crne Gore. Pokretač je i izdavačke kuće Europa Verlag koja je tiskala na njemačkom jeziku. *Tko je tko u NDH*, 390.

Pariza.¹⁴⁴ Na drugoj, trećoj ili četvrtoj stranici *Hrvatskog naroda*, povremeno su, uglavnom vezane uz neke značajnije političke događaje, objavljivane karikature. Primjer za to je satiričan osvrt na zasjedanje u Teheranu i karikatura objavljena 1. siječnja 1944. na kojoj se Churchill i Roosevelt klanjaju Staljinu¹⁴⁵ ili pak karikatura pod naslovom *Božično iznenađenje u Ateni*, posvećena građanskom ratu u Grčkoj i britanskoj intervenciji s kraja 1944. i početka 1945., na kojoj Staljin pod imenom *Elasa* vodi borbu protiv Churchilla.¹⁴⁶

U Zagrebu, osim *Hrvatskog naroda*, izlazio je i drugi po važnosti dnevnik *Nova Hrvatska* (do broja 196, god. 1941., *Novi list*), koji je imao posebno kvalitetnu gradsku rubriku. Prvi broj izašao je 19. studenog 1941. i bio je slijednik *Novog lista*. Drugi zagrebački dnevnik izlazio je u pogonu bivše *Jugoštampe d.d.* Po formatu je bio manji od *Hrvatskog naroda*, a imao je i nešto lošiju grafičku opremljenost.¹⁴⁷ Redakcija lista profilirala je list prema tzv. neopredijeljenim čitateljima, pa je *Nova Hrvatska* naizgled bila manje ustaški obojena. No kao i drugi listovi *Nova Hrvatska* je podlijegala strogim kriterijima cenzure *Novinskog odsjeka*, pa suštinski nije odudarala od *Hrvatskog naroda*. Na mjestu ravnatelja izmijenili su se Franjo Dujmović,¹⁴⁸ Marko Čović, Ante Oršanić i Vilim Peroša. Glavni su urednici bili Franjo Dujmović, koji je obnašao kao i neki drugi nakon njega obje dužnosti, zatim Matija Kovačić, Marko Čović, Ante Oršanić i Vilim Peroš.¹⁴⁹ Na mjestu odgovornog urednika bili su Ivan Mrakovčić, Ivan Degrel, Ante Oršanić, Ivan Ambrozić i Ivan Peroš, a među dopisnicima se navode Zdenko Babić, prvi promidžbeni referent u Rimu, a u Milanu dr. Petar Guberina kao prigodni dopisnik. Iz Sofije se javljao attache za tisak Stipe Mosner, a neko vrijeme Eduard Čalić i potkraj rata kulturni attache Zlatko Milković iz Berlina.¹⁵⁰

Vanjskopolitičke teme uglavnom su objavljivane na prvoj i posljednjoj stranici, a povremeno i na drugoj i trećoj, što je značilo da su imale, kao i u *Hrvatskom narodu*, prioritet u odnosu na tuzemne. Unatoč činjenici da je broj stranica varirao od dvadeset u 1941. do osam ili deset u 1944. i 1945., prostor posvećen vanjskopolitičkim temama svodio se

¹⁴⁴ *Hrvatski narod*, br. 1090, 23. srpnja 1944., 6. (dalje HN)

¹⁴⁵ HN, br. 923, 1. siječnja 1944., 4.

¹⁴⁶ HN, br. 1132, 11. siječnja 1945., 3.

¹⁴⁷ HDA, RSUP-SRH-SDS (1561), 0131.18

¹⁴⁸ Franjo Dujmović, novinar (Oriovac 1904.) Za vrijeme NDH glavni urednik *Nove Hrvatske* (1942.) i ravnatelj *Hrvatske smotre* (1943.-45.). Kao predstavnik hrvatskih novinara 1941. pratio Pavelića u posjetu Hitleru. U prosincu 1943. imenovan vijećnikom Sudbenog stola u Zagreb, a krajem studenog 1944. premješten na službu u Konzulat NDH u Ljubljani. Za vrijeme NDH publicistički surađivao u novinama i časopisima: *Nezavisna Država Hrvatska*, *Novi list*, *Nova Hrvatska*, *Hrvatski krugoval*. *Tko je tko u NDH*, 104.

¹⁴⁹ Vilim Peroš prihvaćen je za ravnatelja *Nove Hrvatske* 6. svibnja 1944. od strane Odsjeka za tisak i slikopis GRP-a, a po smjeni Ante Oršanića. Po toj suglasnosti Ustaški nakladni zavod istoga dana imenuje Vilima Peroša glavnim i odgovornim urednikom *Nove Hrvatske* HDA, Fond Predsjedništva vlade DIPU-GRP (237), 1534/44, 1568,44.

¹⁵⁰ HDA, Fond Predsjedništva vlade DIPU-GRP, 1016/43., 1768/44.

minimalno na dvije do tri stranice. Bile su to većinom agencijske vijesti DNB-a, izvješća Glavnog stana Reicha, članci iz njemačkog, talijanskog tiska, Vichyjevske Francuske, Nizozemske, te povremeno vijesti iz neutralnog švedskog, švicarskog, portugalskog, španjolskog i turskog tiska. Preko neutralnog tiska uglavnom su izabirane vijesti iz britanskog, američkog ili sovjetskog tiska o teškoćama u neprijateljskom taboru, sukobima Saveznika i ratnim gubitcima. Povremeno su na prvim stranicama objavljivane fotografije kojima se dokazivala vojna premoć Osovine, kao npr. u vrijeme početka invazije na Normandiju, kada je objavljena fotografija obaranja savezničkih aviona nad Atlantikom.¹⁵¹

2.2.2 Novine u Osijeku i Sarajevu: *Hrvatski list*, *Novi list*

Najznačajniji dnevници koji su izlazili izvan Zagreba bili su *Hrvatski list* i *Sarajevski novi list*. Ustaški vrh više je cijenio osječki *Hrvatski list*. Bio je to list u privatnom vlasništvu Kamila Krvarića,¹⁵² koji je bio urednik i ravnatelj kroz cijelo vrijeme rata. Novine su tiskane u Građanskoj tiskari *Kamilo Krvarić i Josip Pavišić d. d.*, a dnevna je naklada iznosila 19 000 primjeraka, nedjeljom i do 35 000. Bila je to mala redakcija u kojoj je potkraj 1941. radilo 9 novinara urednika i 2 dopisnika u Zagrebu, no koja je uzorno radila po mišljenju ustaške vlasti.¹⁵³

Taj list je vrlo opširno izvještavao o ratnim zbivanjima na Istočnom bojištu, Afričkom bojištu, a potkraj rata i u Zapadnoj Europi. Kao i *Hrvatski narod* i *Nova Hrvatska*, glavne vanjskopolitičke vijesti objavljivane su na prvoj stranici, međutim vanjskopolitička i ratna tematika osim posljednje stranice često je bila zastupljena na drugoj, trećoj i četvrtoj stranici. Na šestoj stranici u rubrici *Odjeci* objavljivane su vijesti iz sovjetskog, američkog i britanskog tiska kojima se dokazivala fragilnost savezništva SSSR-a i zapadnih Saveznika, ratne poteškoće u savezničkom taboru, opskrbne slabosti i sl. U jednoj od rubrika *Odjeci* 19. kolovoza 1943. objavljeno je navodno englesko priznanje kako Nijemci imaju najbolju vojsku,¹⁵⁴ a u drugoj novogodišnjoj 1943. prikaz jednog britanskog književnog djela koje navodno dokazuje ispravnost njemačkog napada na SSSR.¹⁵⁵ Fotografije osovinskih snaga, brodova, artiljerije, vojnika vrlo su često objavljivane kao dokaz vojne snage Osovine kojoj je pripadala i NDH. Tako je tijekom siječnja 1943. objavljeno rekordnih 5 fotografija

¹⁵¹ *Nova Hrvatska*, br. 132, 8. lipnja 1944., 1. (dalje NH)

¹⁵² Kamilo Krvarić, novinar (Sarajevo 1894.- Villa Ballestar-Argentina 1958.) Suvlasnik i ravnatelj *Hrvatskog lista* u Osijeku 1941. Stožernik je ustaškog stožera Baranja u Osijeku. U veljači 1944. imenovan je povjerenikom u GUS-u za vezu s njemačkim vlastima. *Tko je tko u NDH*, 215.-216.

¹⁵³ B. NOVAK, n. dj., 288. F. ADEMOVIĆ, n. dj., 136.

¹⁵⁴ *Hrvatski list*, br. 192, 19. kolovoza 1943., 6. (dalje HL)

¹⁵⁵ HL, br. 1., 1. siječnja 1943., 6.

posvećenih osovinskom naoružanju: *Topovi u marseilleskoj luci*,¹⁵⁶ *Talijanska podmornica na pučini Sredozemlja*,¹⁵⁷ *Talijanske čete na Istočnom bojištu*,¹⁵⁸ *Talijanske snage negdje u Libijskoj Sahari*,¹⁵⁹ *Njemačke utvrde na sjevernoj obali Norveške*,¹⁶⁰ *Talijanska oklopljena bojna kola s ratišta u Sjevernoj Africi*.¹⁶¹ Cilj je bio stvoriti u hrvatskoj javnosti dojam kako je osovinska vojska nepobjediva, odnosno da su sva ratna nastojanja zapadnih Saveznika i SSSR-a uzaludna.

Jedno od važnijih glasila za BiH bio je dnevnik sarajevski *Novi list* koji je izlazio od 11. svibnja 1941. do tri dana prije oslobođenja Sarajeva, 3. travnja 1945. Vlasnik lista bilo je prvo *Povjereništvo za štampu* BiH, pa *Novinski odsjek* Ministarstva hrvatskog domobranstva i nakon toga *Ustaški nakladni zavod*, a predstavnik i glavni urednik Emil Lasić, dok je odgovorni urednik bio Ante Degalić.¹⁶² Uloga lista bila je širiti utjecaj ustaške ideologije među katoličkim i muslimanskim življem. Bio je to glavni informativni list u BiH, pod direktnom kontrolom sarajevske podružnice DIPU-a, na čelu koje je bio nadstojnik Munir Šahinović Ekremov.¹⁶³

Od godine 1944. Nijemci sve značajnije utječu na formiranje sadržaja sarajevskog *Novog lista*. Ono što su mogle objavljivati novine u Zagrebu, u kontekstu protusrpske politike, u *Novom listu* nije bilo moguće. Njemačka propaganda u Sarajevu po nalogu vojnog zapovjedništva u Beogradu vrlo je često uklanjala ustaške članke o četnicima, kralju Petru Karađorđeviću i sl., jer su ih s vojno političkog aspekta procjenjivali kontraproduktivnima. Sarajevska ispostava *Glavnog ravnateljstva za promičbu*, prema jednom dopisu uredništva *Novog lista* GRP-u Zagreba, nije bila blagonaklona prema *Novom listu* i podržavala je mjere njemačke cenzure, te onemogućavala rad na, kako se navodi, hrvatskim probitcima.¹⁶⁴ Ipak, uredništvo *Novog lista* znalo je sporadično i pojedine cenzurirane članke propustiti u javnost, uglavnom posvećene četnicima u NDH. Jedan dopis od Mije Tolja od 1. srpnja 1944. otkriva da je uredništvo objavilo članke s vidljivim tragovima cenzuriranog teksta.¹⁶⁵

¹⁵⁶ HL, br. 1., 1. siječnja 1943., 9.

¹⁵⁷ HL, br. 4., 6. siječnja 1943., 3.

¹⁵⁸ HL, br. 5, 7. siječnja 1943., 3.

¹⁵⁹ HL, br. 10., 13. siječnja 1943., 3.

¹⁶⁰ HL, br. 12., 15. siječnja 1943., 12.

¹⁶¹ HL, br. 23, 28. siječnja 1943., 3.

¹⁶² B. NOVAK, n. dj., 286.

¹⁶³ Prije toga M. Š. Ekremov bio je predstojnik ureda potpredsjedništva vlade NDH u Banja Luci. M. PELESTIĆ, n. dj., 231.-232.

¹⁶⁴ HDA, Fond Predsjedništva vlade, 237, 1364/1944. U odgovoru na dopis uredništva glavni ravnatelj Ivo Bogdan osuđuje učestalu praksu sarajevske cenzure da zapljenjuje cenzurirano novinsko štivo. On moli uredništvo *Novog lista* da nekako pokuša dostaviti cenzurirane materijale u Zagreb, pa da se poduzmu nužni koraci.

¹⁶⁵ HDA, Fond Predsjedništva vlade DIPU-GRP, (237), 1772/1944.

Posebno su interesantne optužbe na račun sarajevskog *Novoga lista* tijekom 1943. godine od strane GRP-a. U dopisu od 7. srpnja, a na temelju prethodno obavljenih konzultacija s njemačkom cenzurom u Sarajevu, zaključuje se da sarajevski *Novi list* daleko zaostaje po kvaliteti kako grafičke oblikovanosti, tako i sadržaja od drugih dnevnika u NDH, te da treba hitno dovesti sposobnog političkog urednika. Također se napominje da nedjeljna rubrika satire podsjeća na politički humor iz bivše Kraljevine Jugoslavije.¹⁶⁶ U jednom drugom dopisu od 11. listopada pisanje sarajevskog *Novog lista* okarakterizirano je sadržajno i stilski svojstveno neutralnoj štampi, bazirano na pukoj informativnosti i lišeno potrebne ideološke uokvirenosti. Čini se da je *Novi list* čak koristio i neke nepoznate izvore informiranja, zanemarujući zakonsku odredbu o obvezi korištenja vijesti HDU *Croatie*, zbog čega zagrebačka centrala GRP-a upozorava sarajevsku filijalu na potreban oprez:

*Ovaj ured više je puta skrenuo pažnju uredništvu Novog lista na izbor vijesti, tako da se izbjegne samo puka informativnost, te da se one dovedu u sklad sa našom narodnom i političkom borbom. Međutim kako se iz pismenog očitovanja uredništva Novog lista vidi, oni uporno brane svoju praksu, da po svojoj volji primaju vijesti iz raznih izvora. Skrenuta je pažnja i našem cenzoru, pa ipak se izmakne i njemu po neka strana viest, koja nikako ne spada u naš tisak.*¹⁶⁷ Uredništvo sarajevskog *Novog lista* odgovor na optužbe iz Zagreba iskoristilo je pak za napad na HDU *Croatia* i upitnu tehničku i sadržajnu kvalitetu njenog izvješćivanja:

*Pošto je obavještajna služba «Croatie» nepouzdana, to bismo mi u slučaju, kada se zaista ne bismo smjeli služiti nikakvim drugim izvorom vijesti, čestom ostali obće bez vijesti, što bi za naš list značilo pravu katastrofu. Osim toga materijal, koji nam daje «Croatia», nije ni izdaleka dovoljan da bi mogao biti isključivo vrelo obavještenja jednog dnevnog lista.*¹⁶⁸

Sarajevski *Novi list* kroz čitavo vrijeme rata odstupao je kvalitetom za vodećim dnevnicima NDH, ali je djelomično odudarao i sadržajem. Razlog tome nije bila želja da se oponira ustaškom režimu, jer to na kraju krajeva niti nije bilo moguće, već u pravilu nestručnost uredničkog tima, udaljenost od središnje vlasti i nešto slobodnije interpretiranje zakonskih obveza. Optužba da list koristi neke druge izvore, svakako se ne odnosi na neprijateljsku štampu ili agencije, već na izigravanje obveze objave isključivo vijesti od HDU *Croatie*, prema diktatu iz Zagreba. U pravilu je uredništvo svoj neposluh pravdalo tehničkim poteškoćama s Hell aparatima, odnosno s primanjem *Croatijinih* vijesti putem telegrafa.

¹⁶⁶ Isto, 6746/43.

¹⁶⁷ Isto, 11611/43, 11769/43.

¹⁶⁸ Isto.

Vanjskopolitička tematika posvećena Saveznicima, te ratna događanja na Istočnom bojištu, u Sjevernoj Africi, a potkraj rata i u Zapadnoj Europi obuhvaćala je najčešće prvu i posljednju stranicu *Novog lista*, te vrlo često drugu i treću stranicu. Tako je *Novi list* koji je od 1943.–1945. imao najčešće osam stranica u prosjeku tri stranice posvećivao vanjskopolitičkim temama. Kao i u slučaju *Hrvatskog naroda*, *Hrvatskog lista* i *Nove Hrvatske*, prema naputcima GRP-a uredništvo je preuzimalo agencijske vijesti sila Osovine, neutralnih zemlja, te pomno izabrane iz neprijateljskog tabora. Povremeno su objavljivane karikature kojima se u pravilu ismijavalo savezništvo SAD-a, Velike Britanije i SSSR-a. Tako je 9. siječnja 1944. karikaturom pod naslovom *USA kao pljačkaš lješina* američka politika koju personificira Roosevelt, prikazana kao lopov koji pljačka i zauzima kolonijalne posjede Velike Britanije.¹⁶⁹ Fotografije bojišta, ratnog arsenala sila Osovine, a posebno obrambenih priprema Nijemaca za savezničko iskrcavanje na zapadnoj obali Francuske u proljeće 1944., često su objavljivane na prvoj ili trećoj stranici lista. Ponajbolji primjer bila je fotografija njemačkog teškog naoružanja na Kanalu Lamanche uz članak pod indikativnim naslovom: *Kako može svršiti anglo-američki pokušaj iskrcavanja*.¹⁷⁰

2.2.3 Spremnost – Misao i volja ustaške Hrvatske

Spremnost, najvažniji u grupi tjednih listova za cijelo područje Nezavisne Države Hrvatske u izdanju *Ustaškog nakladnog zavoda* izlazio je od ožujka 1942. do svibnja 1945. godine. Pokrenut je nakon ostalih listova, kada je režim bio već svladao metodologiju totalne kontrole tiska. Ivo Bogdan bio je njegov pokretač i organizator, odgovorni urednik Zlatko Petrak, od broja trideset i devet do Božića 1944. glavni urednik i ravnatelj bio je Tias Mortigijja, a od siječnja 1945. Franjo Nevistić.¹⁷¹

*Po izboru tema i načinu pisanja reklo bi se da je Spremnost preuzela zadatak da više formira čovjeka ustaške države nego da ga informira.*¹⁷² Dnevno informiranje taj je tjednik prepustio dnevnicima, a publicirao je eseje, kritike, političke i historiografske studije, dokumente itd. Cilj je bio dvostruk, formirati mišljenje u vlastitim ustaškim redovima i među intelektualnom elitom pokreta, te privlačiti one koji su bili neutralni ili pak kolebljivi.

¹⁶⁹ (sarajevski) *Novi list*, br., 511, 9. siječnja 1943., 1. (dalje SNL)

¹⁷⁰ SNL, br. 910., 30. travnja 1944., 3.

¹⁷¹ Franjo Nevistić, pravnik i publicist (Šuica, 1913. - Buenos Aires, 1984.) Nakon osnutka NDH radio je kao tajnik u kabinetu ministra pravosuđa. Početkom prosinca 1941. odlazi kao stipendista Ministarstva prosvjete u Rim, gdje do svibnja 1942. studira pravne znanosti. Do kapitulacije Italije radio u poslanstvu NDH u Rimu.

Potkraj 1943. imenova je docentom na Pravnom fakultetu u Zagrebu, pred Božić 1944. za stožernika Sveučilišnog stožera, a početkom 1945. za glavnog urednika tjednika *Spremnost*. U svibnju 1945. povlači se u Austriju, a potom iz Italije u Argentinu. *Tko je tko u NDH*, 293.

¹⁷² F. ADEMOVIĆ, n. dj., 103.

Spremnost-Misao i volja ustaške Hrvatske od svojeg prvoga broja postavlja temeljne vrijednosne postulate kojih će se njegovo uredništvo držati sve do pred kraj rata. Svete vrijednosti su hrvatska država i ustaški pokret, duhovna revolucija nikla iz *duše hrvatskog naroda* i sastavnica europskih totalitarnih pokreta za novu Europu pod vodstvom Poglavnika.¹⁷³

U politički i vojno vrlo složenoj situaciji za ustaško vodstvo tijekom Drugog svjetskog rata, *Spremnost* je dobila zadatak opravdati ustašku politiku, glorificirajući prije svega pojam hrvatske državnosti, kao jedine čiste i nepatvorene vrijednosti. Činjenicu da je za *Spremnost* važio jedan drugi model cenzure nego li za dnevne listove, odnosno da je glavni urednik imao mogućnost objaviti i ono što druge redakcije nisu smjele, iskoristit će potkraj rata Tias Mortigijja oslobodivši se tutorstva Ive Bogdana. Taj dašak ograničene slobode novinarskog rada u posljednjoj godini NDH jedan je neimenovani novinar opisao na sljedeći način: *Spremnost je čak pomalo mirisala anglofilski.*¹⁷⁴ Nadovezujući se na potonju konstataciju, Mortigijja u svojem *Životopisu* proglašava tjednik *Spremnost* svijetlom točkom hrvatskog novinstva u vrijeme njegova ravnateljstva. On posebno ističe važnost dvije vanjskopolitičke rubrike, *Odjeci iz svijeta* i *Dokumenti*, koja je pružala hrvatskim građanima uvid u pisanje neutralnog tiska, a time i posredno uvid u stvarno stanje na svjetskim bojištima i u diplomatske aktivnosti Saveznika.

Čitatelji su tako u pravilu na četvrtoj i petoj stranici lista u apostrofiranim rubrikama imali prigodu čitati u vjernom prijevodu govore W. Churchilla, zaključke sa savezničkih konferencija, tekstove primirja s Finskom, Rumunjskom Bugarskom, zaključke iz San Franciska i sl. Fotografije s ratnom ili političkom porukom vrlo su rijetko objavljivane u vanjskopolitičkim rubrikama, tek pokoja posvećena važnim međunarodnim sastanacima ili državnici, poput sastanka američkog veleposlanika Joseph E. Daviesa i Staljina u Moskvi u svibnju 1943.¹⁷⁵ ili pak fotografije Stanislaw Mikolajczyka.¹⁷⁶ Tijekom 1943. često su objavljivane karikature u *Spremnosti* kojima su s ironijom komentirani navodni prijepori Saveznika ili ideološke nedosljednosti. Najčešće su portretirani Staljin, Roosevelt i Churchill, a najbolji primjer je karikatura objavljena 14. veljače 1943. Staljina koji prelazi golemi zid na kojemu piše Europa, a pomažu mu Churchill, Roosevelt te gomila svijeta. U potpisanom

¹⁷³ Ideološka orijentacija *Spremnosti* bit će usmjerena člancima Ive Bogdana u prvim brojevima: *Ustaše i ustaša, Povjestni značaj ustaške revolucije, Ustaški pokret i državna vlast* i Slavka Kvaternika: *Borili smo se, pobiedili smo i pobjeđivat ćemo!* Da se lik i djelo Poglavnika veličalo govori podatak da je u *Spremnosti* kroz cijelu 1943. u svojih 45 brojeva, objavljeno njegovih 27 fotografija i jedno popsje. T. MACAN, *Spremnost 1942-1945.*, Zagreb 1998., 29.-40.

¹⁷⁴ HDA, RSUP-SRH-SDS (1561), 0131.18

¹⁷⁵ *Spremnost*, br. 70, 27. lipnja 1943., 5.

¹⁷⁶ *Spremnost*, br. 130, 13. kolovoza 1944., 5.

tekstu s podsmjehom na vojno i političko savezništvo SAD-a, Velike Britanije i SSSR-a konstatira se: *Ne popuštajte, on mora preko, u ime kulture, uljudbe, čovječnosti i demokracije.*¹⁷⁷

Iako je bilo prepreka, a često se najzanimljiviji dijelovi građe niti nisu mogli objaviti, vanjskopolitički sadržaj objavljen u *Spremnosti* ipak je to bio značajan odmak od stereotipa o NDH novinarstvu, misli Mortigijja. *Spremnost* se, dalje tvrdi Mortigijja, po duhu pisanja razlikovala od drugog novinstva, u suzdržanom stavu prema Talijanima, Nijemcima i ustaškom pokretu. U vrijeme njegovog urednikovanja, on dalje navodi, tekstovi talijanskih autora nisu objavljavani u *Spremnosti*, unatoč intervencijama, a on je, kad god je mogao kao glavni urednik, podsjećao čitateljstvo na Dalmaciju okupiranu *od prijateljske savezničke vojske*. Navodno dezavuiranje njemačke ratne propagande na stranicama *Spremnosti* i kritika *Südst* politike posebno je smetala Nijemcima, tvrdi Mortigijja. U svojem *Životopisu* Mortigijja konstatira da je za vrijeme njegova ravnateljstva učinjen značajan odmak i od ustaške propagande:

*Spremnost po načinu i duhu pisanja bješe nešto extra. Do toga nije došlo slučajno, već je to bio plod svjesnog nastojanja, da list postane i bude nacionalističkim glasilom na širokoj osnovi, a ne uskim stranačkim i «ideološkim», kako se htjelo. Zbog toga je kaže Mortigijja – uz ustaške «ideološke» prigovore, bilo i zamjerki radi «držanja prema saveznicima»... Jedna od zamjerki, koje su popratile moje uklanjanje iz lista, bješe, da je novina «ustaška samo po imenu», a ne po sadržaju i duhu.*¹⁷⁸

No taj zaokret u *Spremnosti*, na koji aludira Mortigijja, ipak nije predstavljao suštinsko odstupanje od tvrdih načela ustaškog novinarstva, već otklon od posve neuvjerljive retorike prosječnom čitatelju, kakvu je dosljedno slijedio *Hrvatski narod* ili *Hrvatski list*. Od kraja 1944. *Spremnost* u drugi plan stavlja do tada neupitne vrijednosti, nepogrešivost ustaškog vodstva na čelu s Poglavnikom i nepobjedivost njemačke vojske i zagovara opstojnost hrvatske države. Zamjetno je da u posljednjim mjesecima dolazi i do promjene u načinu izvještavanja s europskih ratišta pa izabrani članci u rubrici *Odjeci iz svijeta* često poprimaju karakter neutralnog promatrača, bez uobičajenog navijačkog pristupa.¹⁷⁹ Međutim, u

¹⁷⁷ *Spremnost*, br. 51, 14. veljače 1943., 4.

¹⁷⁸ T. MORTIGIJA, n. dj., 76. – 83., 90. Tek djelomično i Macan analizirajući 43. i 44. godište *Spremnosti* podupire ovu tezu. On navodi kako u 43. godištu rasna nabrušenost jenjava, te da u kulturnom dijelu lista ima sve manje *ideoloških umetaka*. Uslijed sve izvjesnije ratne sudbine saveznika, list se nastojao afirmirati kao neupitno državotvoran, ali ne usko stranački. Ta se promjena dogodila u 1943. promjenom urednika. Isti pravac list pokušava zadržati i u 1944., sve manje objavljujući Paveličeve slike i baveći se temama o Poglavniku. *Dakako, poredak i nositelji vlasti nisu mogli kritizirati*. T. MACAN, n. dj., 167, 168.

¹⁷⁹ Prema B. Novaku izmijenjen načina pisanja i prilično hladan stav prema njemačkom savezniku, bit će vjerojatno razlog za smjenu Tiasa Mortigijje s mjesta ravnatelja. B. NOVAK, n. dj., 290. T. Mortigijja u svojem

razdoblju od Teheranske do Krimске konferencije, uvodnici *Spremnosti* oštro će se razračunavati sa savezničkom politikom prema NOP-u, utjecaju SSSR-a na formiranje nove jugoslavenske vlasti u Beogradu od listopada 1944. i pozivati hrvatski narod na obranu NDH. Posebno je bila izražena protuboljševička, odnosno antikomunistička propaganda koju su promovirali režimski novinari: Vilko Rieger, Tijas Mortigijija, Petar Bareza, Stanko Vitković¹⁸⁰ i Franjo Nevistić.

Nije posve jasno što je ustaška vlast htjela od *Spremnosti* potkraj rata, no sigurno je da otpora i novinarskog neposluha nije bilo, kako je to T. Mortigijija u svojoj biografiji predstavio, jer o tome nema nikakvih dokumenata, ni svjedočanstava. Čini se da je sadržaj na stranicama *Spremnosti* tijekom 1944. i 1945. bio ipak politički dirigiran odmak od uobičajene ustaške retorike u ostalim listovima. Žurnalistički dobro opremljena, novinarski i suradnički ekipirana, te s mnogo truda uređivana i grafički stilizirana, *Spremnost* je vjerojatno trebala pomoći spašavanju pozicija ustaškog vodstva. No to je bilo unaprijed osuđeno na propast, jer naprosto nije bilo moguće očekivati da će njemački satelit NDH i nakon rata opstati, imajući prije svega u vidu odluke Saveznika iz Moskve, Teherana i Jalte, kao što nije bilo moguće pripadnike ustaške organizacije, njemačke i talijanske saveznike, u posljednjoj fazi rata interpretirati kao poštene borce za hrvatsku državu. Kakav je realno utjecaj mogla imati *Spremnost* na formiranje javnog mnijenja govori prilično niska naklada kroz cijelo vrijeme izlaženja zagrebačkog tjednika.¹⁸¹

Spremnost nije imala glomazan redakcijski personal i pogon. Okupljala je stalne vanjske suradnike poput dr. Milivoj Magdića¹⁸² koji je pisao uvodnike pod pseudonimom *Versus*, sveučilišnog profesora dr. Stjepana Zimmermanna¹⁸³ koji je pisao kolumne iz

životopisu posebno naglašava kako u vrijeme njegova ravnateljstva već od jeseni 1943. te kroz cijelu 1944. učinjen značajan odmak od ustaške Hrvatske, zbog čega se je i I. Bogdan distancirao od uredništva, T.

MORTIGIJA, n. dj., 15.

¹⁸⁰ Stanko Vitković – (1913 – 1945.) pjesnik. Za vrijeme NDH ravnatelj je na nastavnom odjelu MINORS-a. Od ožujka do svibnja 1945. vršitelj dužnosti pročelnika Ustaškog promidžbenog ureda. Piše članke u brojnim novinama i časopisima. U srpnju 1945. vojni sud u Zagrebu osudio ga je na smrt.

¹⁸¹ List je u svoje zlatno vrijeme tijekom 1942. dijelom 1943, imao maksimalnu nakladu od 15 000 primjeraka da bi potkraj rata pao na svega nekoliko tisuća primjeraka. HDA, Predsjedništvo vlade DIPU-GRP (237), 666/43

¹⁸² Milivoj Magdić, publicist (Koprivnica 1900. – Zagreb 1948.) U svojim mnogobrojnim člancima nastoji povezati načela socijalne demokracije s hrvatskom državnom idejom. Pozdravlja stvaranje NDH, ali je kritičan prema režimu i njegovim postupcima. Postaje suradnik *Spremnosti*, gdje objavljuje brošure *Intelektualci prema marksizmu i liberalizmu*, *Najstrašnije razdoblje života seljačtva u Sovjetskoj Uniji* i *Slučaj Vere Wagnerove. Tko je tko u NDH*, 249.-250.

¹⁸³ Stjepan Zimmermann, svećenik i filozof (Virovitica, 1884.- Zagreb, 1963.). U međuratnom razdoblju redoviti profesor na Bogoslovnom fakultetu, 1920./21. dekan fakulteta, 1923./24. rektor Sveučilišta. Po proglašenju NDH, predsjednik Povjereništva za Hrvatsko sveučilište i visoke škole. Na njegovo zalaganje Pavelić je 12. srpnja 1941. osnovao HAZU, koja je konstituirana u siječnju 1942., a među sedam prvih akademika bio je i Zimmermann. Autor je brojnih knjiga iz područja spoznajne teorije i ontologije. *Tko je tko u NDH*, 430., 431.

područja filozofije, dr. Mirka Kusa-Nikolajeva¹⁸⁴ koji je pisao članke s područja etno-sociologije, dr. Ante Ciligu¹⁸⁵ koji je pisao članke politološke naravi i mnoge druge. Ti će suradnici *Spremnosti* biti od velike koristi ustaškom režimu, jer je preko njih artikulirana ustaška ideologija, kao antikomunistička, antidemokratska, protusrpska i protusaveznička retorika.¹⁸⁶ *Spremnost* je imala i redovne dopisnike Ivu Vučićevića i Milana Fištera iz Berlina koji su bili zaduženi za proosovinske članke, te stalnog vojno-pomorskog komentatora Vilima Gredelja.¹⁸⁷

2.2.4 Humoristički tjednici

Osim analiziranih dnevnika i tjednika, koji su se tek povremeno koristili političkom satirom i humorom u svojim izdanjima, tjednici *Šilo*¹⁸⁸ (1942.-44.) i *Vrabac* (1944.-45.) bili su specijalizirani časopisi te vrste. Za te je listove karakteristično da su u pravilu na prvim stranicama objavljivali karikature posvećene odnosima Saveznika ili njihovom ratnom položaju. Glavni akteri bili su Churchill, Staljin i Roosevelt, a njima je tijekom 1944. posvećeno u *Šilu* i *Vrapcu* preko dvadeset karikatura. U njima su slikom i popratnim tekstom aktualizirana pitanja *druge fronte*, uspješnog njemačkog podmorničkog rata na Atlantiku, poraza Britanaca kod Tobruka, navodnog američkog preuzimanje britanskih i francuskih kolonija u Sjevernoj Africi, sovjetskih opskrbnih poteškoća na Istočnom ratištu, posljedica savezničke zračne ofenzive u Italiji u proljeće 1943., kapitulacije Italije, rezultata Teheranske konferencije i dr. Slika kao važan segment propagandnog rata koji se vodio u pozadini svjetskih ratnih zbivanja, a posebice karikatura pretežito zastupljena u *Šilu* i *Vrapcu* zorno će prikazati, pogotovo tijekom 1943. i 1944., stav ustaških vlasti prema savezništvu zapadnih

¹⁸⁴ Mirko Kus-Nikolajev, sociolog i etnolog (Zagreb, 1896. – Zagreb, 1961.). U međuratnom razdoblju bio je kustos Muzeja za umjetnost i obrt u Zagrebu i Muzeja južne Srbije u Skopju. Nakon proglašenja NDH zatvaran (Kerestinec), a od sredine 1942. bibliotekar u GRP-u, zbog čega je 1946. osuđen na dugogodišnji zatvor. Za vrijeme NDH surađivao je s mnogim časopisima: *Spremnost*, *Suradnja*, *Hrvatski krugoval*, *Hrvatska misao*, itd. *Tko je tko u NDH*, 222.

¹⁸⁵ Ante Ciliga, političar i publicist (Šegotići kraj Vodnjana, 1898. – Zagreb, 1992.). Po uspostavi NDH uhićen je na temelju starojugoslavenske tjeralice i zatvoren u Jasenovac. U siječnju 1942. je pušten i postaje suradnik *Spremnosti* gdje objavljuje političke analize o sovjetskom komunizmu. Tijekom rata tiskao je knjige: *Deset godina u Sovjetskoj Rusiji*, *Komunistička stranka. Nacrt ustrojstva*. i dr. *Tko je tko u NDH*, 70., 71.

¹⁸⁶ Ustaše su kao ekskluzivisti po preuzimanju vlasti donijele odluku da će sve sami raditi, pa tako i novinarski posao. No od samog početka bilo je jasno da u novinstvu nemaju dovoljno svojih ljudi, koji su stvarno razumjeli novinarski posao, pa su ubrzo posegnuli za profesionalnim novinarima. Neki od najboljih članaka ustaške političke misli objavljeni su upravo u *Spremnosti*. HDA, Fond RSUP SRH SDS (1561), 0131.18

¹⁸⁷ T. MACAN, n. dj., 177.

¹⁸⁸ U dopisu pročelnika Odjela za tisak i slikopis Mije Tolja od 11. studenog 1944. Ustaški nakladni zavod upućuje se u okviru formiranja redakcije *Šila*, na korištenje suradnika *Biča*, ali se zabranjuje korištenje karikatura iz prethodnog humorističnog lista. Također se ustaški nakladni zavod kao poslodavac upozorava na obvezu snažnije cenzure unutar same redakcije lista. HDA, Predsjedništvo vlade, DIPU-GRP (237), 2228/44., 4112/44.

demokracija, SAD-a i Velike Britanije i komunističkog Sovjetskog Saveza. Zanemari li se karikatura kao humoristična forma, sadržaj *Šila* i *Vrapca* bila je ustvari ozbiljna politička poruka građanima NDH, kako alternative savezništvu NDH s Njemačkom zapravo nema.

Od svih nabrojanih dnevnih listova, tjednika u NDH samo je mali broj bio rentabilan, odnosno vlastitom tiražom uspijevaao pokrivati teret izrade, tiska i distribucije. *Hrvatski narod* bio je najtiražniji list u NDH s prosječno 75-85 tisuća primjeraka dnevno tijekom tjedna i do 115 tisuća nedjeljom. Taj list naslijedivši kontingente novinskog papira ugašenih Tipografijskih izdanja i redovno nabavljajući nove količine, uspio je veći dio rata ostati rentabilan.

Nova Hrvatska je samo na početku poslovala aktivno, da bi već od 1943. gomilala gubitke, dijelom zbog svoje neugledne grafike i dizajna, ali i slabije komercijale. *Spremnost* nikada nije bila rentabilna, bila je skupa u izradi i nije imala brojno čitateljstvo, pa naklada nije prelazila 15 tisuća primjeraka.¹⁸⁹

Problem kod *Spremnosti* bio je i taj što je uredništvo iz estetskih razloga vrlo često izbjegavalo objave oglasa, čime se gubio značajan prihod. Zbog velikih gubitaka i slabe čitanosti, a napose zbog recesije na tržištu papira odlukom *Odsjeka za novinstvo* pri DIPU-u od 9. srpnja 1942. zabranjeno je izlaženje za 72 periodična lista u NDH. Uglavnom su to bili mjesečnici i dvomjesečnici strukovnih i vjerskih sadržaja.¹⁹⁰

Po formiranju vlasti i preuzimanju novinskih kuća, ustaška država kao vlasnik bila je prilično fleksibilna prema novinskim redakcijama, zanemarujući komercijalni neuspjeh. No stvar se dramatično promijenila formiranjem *Ustaškog nakladnog zavoda* u proljeće 1943., novinskog koncerna u čiji sastav su ušli glavni hrvatski dnevnik i tjednik poput *Hrvatskog naroda*, *Nove Hrvatske*, *Spremnosti*, sarajevskog *Novog lista*, *Seljačkog doma* i dr. Cilj je bio osnažiti ustaški utjecaj u novinskim redakcijama, te osigurati da profit jednih novina pokriva gubitke drugih. Za prvog direktora *Zavoda* izabran je dr. Edo Bulat, koji je pokrenuo reformu u poslovanju novinskih kuća, a svim novinarima je uručio otkaze, ne bi li osigurao sklapanje novih ugovora, ali ne više s novinskim kućama već s *Ustaškim nakladnim zavodom*. Njega će na tom mjestu naslijediti Ante Oršanić, a potom dr. Mirko Puk koji će tek započete mjere nastojati do kraja provesti u djelo. Prvi njegov cilj bio je koncentrirati novac u rukama

¹⁸⁹ Često se uprava Grafičko nakladnog zavoda *Tipografija* žalila na nepodmirene dugove *Spremnosti*. HDA, Predsjedništvo vlade DIPU-GRP (237), 666/43.

¹⁹⁰ Isto, 0-844/42.

Zavoda. Drugi cilj bio je provesti ustašizaciju u novinarskim redovima i vezati sve novinare uz stranačku ideologiju. Stoga je M. Puk preko Poglavnika ishodio stavljanje Novinarskog zakona van snage potkraj 1944., te izdao naredbu o obveznom učlanjenju svih novinara u ustaški pokret. Bilo je to, navodi jedan anonimni suvremenik, vrlo teško razdoblje za novinare. Mnogi su izgubili posao, neki politički proganjani, a dijelu je novinara i život je bio u pitanju zbog snažne represije Luburićevaca i vojnog oružništva Jose Rukavine. Unatoč velikom pritisku neznatan broj novinara podlegao je pritisku.¹⁹¹

¹⁹¹ Izvor navodi kako ne zna niti jednog *starog* novinara (iz bivših novinskih redakcija) koji je potpisao pristupanje ustaškom pokretu. HDA, Fond RSUP SRH SDS (1561), 0131.18.

2.3 Novinari na udaru politike

2.3.1 Čistke u novinskim redakcijama

Po uspostavi NDH ustaška vlast bila je svjesna da svi novinari nisu na liniji ustaških nazora. Mnogima je bila strana netrpeljivost prema drugim etničkim skupinama, vjerskim zajednicama, a napose uvođenje rasnih zakona. Vlast je prvo općim državnim aktima i zakonskim odredbama stvorila pretpostavke, a potom i konkretnim represivnim mjerama provela čistke, pa zavela čvrstu kontrolu nad cjelokupnim medijskim sektorom.

U pozadini takvih mjera bila je odluka ustaških vlasti da se već:

*...u prvim satima života nove države onemogućiti da Židovi i jugomasoni – koji su poradi svojih posebnickih probitaka ne samo vjerno služili tiranima i mučiteljima hrvatskog naroda, nego su s užitkom napadali i blatili sve hrvatske narodne svetinje – da oni i dalje imaju bilo kakav utjecaj na naše novinstvo, na naš tisak. Time se više nije moglo dopustiti, da ti isti izrodi i nametnici pune svoje džepove plodovima ustaške borbe, tj. da se obogaćuju na račun toga, što je naše tržište očišćeno srbskih novina i tiskovina.*¹⁹²

Već tijekom proljeća 1941. kada se formiraju novinske redakcije u NDH, bilo je jasno da postoji više dijametralno suprotstavljenih tabora koji se bore za kontrolu tiskovnih medija. Novinari okupljeni oko Ive Bogdana, Tiasa Mortigijje, Daniela Uvanovića, Stjepana Hrastoveca, Stipe Tomičića, činili su jedan krug. Druga grupa se formirala oko Ante Oršanića iz reda studentskog društva *August Šenoa*, treća oko prvog glavnog urednika *Hrvatskog naroda*, D. Bumbera i ministra M. Budaka. Četvrta grupa koja se može definirati kao stranački lobi ustaških časnika emigranata poduprtih Poglavnikom formirana je pod vodstvom pukovnika Josipa Mrmića i na nju se oslanjala novinarska grupa predvođena Matijom Kovačićem i Mijom Toljom. Potonja će se pokazati najutjecajnijom,¹⁹³ a J. Grbelja posebno apostrofira pukovnika Josipa Mrmića, kao eksponenta agresivne ustaške politike prema urednicima i novinarima.¹⁹⁴

Da je ustaško vodstvo imalo cilj usmjeravati novinarski izričaj i uopće rad novinara govori i okružnica pukovnika Mije Bzika, posebnog povjerenika za novinstvo. Ondje se traži da ton listova mora biti sto posto ustaški, da listova veličaju lik i djelo Poglavnika, te da o vanjskopolitičkim temama koriste prijevode iz talijanskih i njemačkih listova.¹⁹⁵ To ipak u

¹⁹² *Spomen knjiga prve obljetnice Nezavisne Države Hrvatske*, 40.

¹⁹³ HDA, Fond RSUP-SRH-SDS, 0131.18

¹⁹⁴ Josip GRBELJA, n. dj., 18.-20.

¹⁹⁵ F. JELIĆ-BUTIĆ, n. dj., 204. Mijo Bzik, ustaški pukovnik, koji je imenovan *nekim izvanrednim povjerenikom za novinstvo* za Mortigijju je eklatantan primjer politike ljudskih resursa koju je provodila ustaška vlast postavljajući na intelektualno zahtjevne funkcije, neuke i priproste kadrove. T. MORTIGIJA, n. dj., 75.

praksi nije bilo do kraja provedivo, no represija prema novinarima nije slabila sve do kraja rata. Ipak, i najmanja pogreška, npr. skraćivanje teksta ili pak naznake neprijateljstva prema saveznicima mogle su biti kobne po urednike i novinare.¹⁹⁶

Novinari koji su dočekali novu vlast u redakcijama ugašenih listova, nekoć najznačajnijih informativnih dnevnika *Jutarnjeg lista*, *Novosti* i sl. bili su maknuti u stranu. Došli su neki novi mladi ljudi koji se u poslu nisu snalazili. Sa čisto žurnalističkog aspekta osjećala se stagnacija i dekadencija u novinstvu, a nova je politika tražila kao na svim životnim poljima, posebno u području informiranja ustaški predznak. Isti izvor dalje prepričava kako je Tias Mortigjija postavljen povjerenikom za HSS-ov list *Hrvatski dnevnik*, u kojem je izvor radio, te da je list promptno obustavljen. Novinarima je rečeno prilikom zatvaranja lista, navodi anonimni svjedok, da se do daljnjega moraju svi pojavljivati u redakciji. Potom je sazvan sastanak od strane Matije Kovačića u prostorijama bivšeg *Jutarnjeg lista*, na koji su se morali javiti svi novinari rasformiranih redakcija. Ondje je Matija Kovačić kao vladin povjerenik novinarima objasnio kako ih nova država treba, ali da je prethodno pod njegovim vodstvom potrebno izvršiti reorganizaciju novina i uredništava. Tom je prigodom provedena selekcija novinara za glavni politički dnevnik *Hrvatski narod* i *Nova Hrvatska*.¹⁹⁷

Već na prvoj Skupštini novinara u NDH, 16. srpnja 1941. od ukupno 141 novinara na popisu, koji su do tada u Banovini Hrvatskoj radili novinarski posao, odabran je osamdeset i jedan podoban.

*Oko 40 % novinara bilo je nepoželjno, a neki od njih će uskoro dobiti otkaz i naći se na ulici, prije svega oni koji su držali odgovorne uredničke funkcije novinskih koncerna Jugoslavenska štampa i Tipografija. Da su novinari i njihove egzistencije bili ugroženi svjedoči i dopis od 7. lipnja 1941. upućen tada još Novinarskom društvu Banovine Hrvatske. Njih dvadesetpetorica usrdno mole da se intervenira u njihovu slučaju, jer da nisu primljeni u nove listove, te da im prema važećem zakonu nisu isplaćene plaće za pet mjeseci. Dalje u obrani svoje profesije navode: *Mi kao profesionalni novinari nipošto ne možemo snositi odgovornost za smjer listova, kod kojih smo radili i o kojem smjeru nismo odlučivali mi, nego njihovi vlasnici i izdavači.**

¹⁹⁶ Na osnovu teksta ravnatelja *Nove Hrvatske* Franje Dujmovića, *Hrvatsko novinstvo za vrijeme NDH*, Grbelja objašnjava aferu sa skraćivanjem teksta Ribbentropova govora noćnog urednika Frane Sulića, koji je naravno smijenjen po njemačkom nalogu. Također i primjer smjene bečkog dopisnika Nove Hrvatske, dr. Jurja Brozovića, radi jednog brzoglasnog izvješća navodno antifašistički intoniranog, po nalogu Talijana. J. GRBELJA, n. dj., 27.

¹⁹⁷ HDA, Fond RSUP SRH SDS, 0131.18. Među novinarima koji nisu izabrani bio je i istaknuti HSS-ovac desnoga krila, Mirko Glojnarčić, koji se nakon toga vratio u rodno Mače nedaleko Zlatara. Kasnije su on i njegova sestra likvidirani od strane ustaša.

Taj dokument, zaključuje Božidar Novak jasno govori o odnosima vladajućih političara i novinstva: *novinari su promjenom režima prvi plaćali pripadnost svojoj profesiji gubitkom materijalne egzistencije, a neki slobodom i životima.*¹⁹⁸ Prisjećajući se posljednjih travanjskih dana Jugoslavije ondašnji direktor zagrebačkih *Novosti* Ive Mihovilović, rekao je: *Znate kako mi je izgledao naš posao tih dana? Kao da svi zajedno pišemo neku svoju kolektivnu oporuku. Imao sam već tada osjećaj da nam je to posljednji zajednički posao.*¹⁹⁹

Ipak, dio je novinara prigrlio novu mogućnost i stavio se novom režimu na raspolaganje.²⁰⁰ No čini se da je tek mali broj njih bio ideološki vezan za ustaški pokret, a veći dio u suradnji s vladajućom politikom nastojao sebi osigurati povoljniji materijalni i društveni položaj. Daniel Uvanović na obavijesnim razgovorima tijekom ožujka 1947. po izručenju iz Rima vlastima Federativne Narodne Republike Jugoslavije (FNRJ), sličnim tipiziranim formulacijama argumentira svoj način pisanja i propagandnog djelovanja u prilog njemačkih ratnih uspjeha, nacističke doktrine, ustaške ideologije i protuboljševičke borbe. Na upit o veličanju Hitlera i njegovih ratnih uspjeha on odgovara:

Iz ovakvog moga načina pisanja slijedi sve ono kako je naznačeno u upitu, ali nije bilo moje osobno uvjerenje ni namjera da takve Hitlerove planove i akcije opravdam, a još manje veličam. Do toga članka kao i do niza drugih sličnih članaka u istome broju novina došlo je po prethodnoj uputi Glavnog ravnateljstva za promičbu, koje je tražilo da se posebnim novinskim prilogom dade izražaja značenju dolaska nacional-socijalizma na vlast u Njemačkoj. Na drugom mjestu odgovarajući na pitanje zašto je veličao ustaški pokret Uvanović kaže:

*Ovakav način pisanja znači odobravanje čitave ustaške aktivnosti, pa i borbene i on je napisan u duhu ustaške propagande, no nije bilo ni u mojoj namjeri, nit je moje uvjerenje da ima bilo kakvih argumenata kojima bi se mogla opravdati, pa makar i u najmanjoj mjeri meni inače poznata ustaška zlodjela...*²⁰¹

¹⁹⁸ B. NOVAK, n. dj., 313. – 315.

¹⁹⁹ Ivan KOŠUTIĆ, *Rađanje, život i umiranje jedne države. 49 mjeseci NDH*, Zagreb, 1997., 33.

²⁰⁰ Po uspostavi NDH ustaški novinari i urednici svoju su lojalnost iskazali na prijemu kod Poglavnika krajem srpnja 1941. o čemu je pisao i *Novi list* 26. srpnja 1941. B. Z. ITKOVIĆ, n. dj., 81.

²⁰¹ Fond RSUP-SRH-SDS (1561), 0131.18 – *Zapisnik obavijesnog razgovora od 15. 03. 1947 s Danijelom Uvanovićem*

2.3.2 Cenzura i posljedice političke kontrole

Po uspostavi NDH 10. travnja 1941. *slobodu ustaške štampe* proklamirali su Ivo Bogdan i Tijas Mortigjija,²⁰² novinari koji su bili u domovinskom ustaškom pokretu i prije rata. Oni su promptno ukinuli predcenzuru državnog tužitelja Kraljevine Jugoslavije, da bi nakon dva tri dana bilo odlučeno da će stanoviti vidovi cenzure morati i dalje biti na snazi, radi postojanja *neiskusnih novinara, koji su u stanju svašta nadrobiti.*²⁰³ Jedan sastanak organiziran od DIPU-a u svibnju 1941. s novinskim i radijskim urednicima otkriva koje će zadaće novinari imati u novom hrvatskom društvu i zašto je potrebna cenzura:

*Ono što neprekidno moramo imati pred očima to je nova uloga novinara i njihove pisane riječi u hrvatskoj državi, oslobodjenje diktata takozvane demokracije, koja u biti u svako društvo unosi anarhiju. To vrlo uvjerljivo potvrđuje propast onih država i ljudskih zajednica, koje su na demokraciji zasnivali svoje društveno uređenje. ... Ali svako vrijeme svoje nosi. Pa čak i kada bi se mi složili da je demokracija nešto vrijedno, što bi se događalo da u sadašnjem vremenu nastojanja prve hrvatske slobodne i samostalne države svatko trabunja što mu padne napamet.*²⁰⁴

U NDH predcenzura se provodila u DIPU-u, odnosno u GRP-u i njegovim odjecima prema vrstama medija, a cenzura prema Zakonskoj odredbi od 24. siječnja 1942. paralelno i koordinirano na tri instance u GRP-u, MUP-u i UNS-u.²⁰⁵ Ministarstvo unutrašnjih poslova zadržati će pravo uvida u rad cjelokupnog propagandnog djelovanja. Ukoliko bi državna cenzura nešto propustila ili nije pregledala, povjerenici MUP-a mogli su obustaviti tisak i provesti zapljenu. Ulogu supervizora do kraja 1943. obavljao je ing. Franc Perše, a naslijedio ga je dr. Leopold Bjelobrajdić, koji je bio do kraja rata na toj dužnosti. Jedan zaposlenik *Odsjeka za novinstvo i tiskopis GRP-a* na sljedeći način progovara o cenzorima MUP-a:

O tim ljudima ništa поближе ne znam, nego da smo ih se pribojavali, ne će li oni poslije izlaska koje knjige staviti kakav prigovor, a specijalno Bjelobrajdić je bio revan, pa je mene optužio da proguravam demokratsku literaturu, specijalno Nobelovce.. Kada je izišla knjiga, mislim pod konac 1944. godine «Uvod u sociologiju», gdje sam mimo pročelnika dozvolio tisak slika svih sociologa svijeta, pa i Marksa i Engelsa, onda sam bačen sa svog rada iz cenzure na razdiobu pošte i razvrstavanje akata po odsjecima i tu sam ostao do kraja, a dr.

²⁰² Ta je sloboda međutim trajala svega nekoliko dana dok se ustaše nisu pribrale i snašle. Naknadno je priopćeno da će nekakva predcenzura ipak biti uvedena, no uvedena je cenzura kakve ranije nikada nije bilo. J. GRBELJA, n. dj., 17.

²⁰³ HDA, Fond RSUP-SRH-SDS (1561), 0131.18

²⁰⁴ I. KOŠUTIĆ, n. dj., 303.

²⁰⁵ Početkom studenog 1943. u Osijeku se uvodi vojna cenzura, a o tome redakcije obavještava Mijo Tolj Pročelnik odjela za tiska i slikopis GRP-a. HDA, Predsjedništvo vlade DIPU-GRP (237), 11741/43.

*Bjelobrajdić je imenovan komesarom, jer smo svi mi mlađi kulturu shvaćali u širim razmjerima.*²⁰⁶

Da to nije bio tek usamljeni slučaj, svjedoči i događaj od 26. lipnja 1943. kada Glavno ravnateljstvo za javni red i sigurnost MUP-a zahtjeva oštre sankcije za cenzora i urednika tjednika *Hrvatska gruda*, u čijem je broju 147. od 12. lipnja objavljen članak *Majka Božja vinogorska-zavjetno proštenje Hrvatskog zagorja* naglašenog pacifističkog prizvuka:

*I k majci Božjoj pouzdano se i skrušeno uzdizahu molitve u ovim najžalostnijim časovima ljudske poviesti, moleći Ju da svrati svoj utješljivi pogled na čitavi u krvi ogrzli sviet, raztrgan divljom neslogom, i razpaljen požarom mržnje, da već jednom među zaraćenim dodje do mira za kojim narodi i pojedinci ginu...*²⁰⁷

Monolitnost medijske kontrole bit će posebno izražena od Staljingradske bitke, prekretnice u Drugom svjetskom ratu, pa sve do posljednjih mjeseci rata kada je učinjen tek djelomičan otklon od njemačkog saveznika. Glavno ravnateljstvo za promičbu strogo će nadzirati novinske objave ratnih izvješća, ali i agencijske objave Hrvatskog dojavnog ureda *Croatie*. I najmanja pogreška morat će se pismeno obrazlagati. Tako je HDU *Croatia* 8. siječnja 1943. morao izvijestiti Glavno ravnateljstvo za promičbu kako se u prijevodu novogodišnje zapovjedi Führera mogla potkrasti greška od jedne riječi, koja je mogla bitno promijeniti cijeli kontekst.²⁰⁸ Jedna slična opomena početkom siječnja 1943. upućena je *Hrvatskom narodu*, gdje se glavnog urednika upozorava na pogreške od 8. prosinca 1942. List je tada prenoseći izvještaje generala Eisenhowera, pogrešno informirao o gubitcima osovinskih četa, umjesto savezničkih. U dopisu Glavnog ravnateljstva za promičbu navodi se da je istragom ustanovljeno kako je HDU *Croatia* odgovorna za krivi prijevod, ali se uredništvo *Hrvatskog naroda* upozorava na nužnu mjeru opreza i potrebu kontrole i korekcija pogrešaka.²⁰⁹

Strah urednika od pogreške (autocenzura) često je sam dovodio do propusta, o čemu svjedoči i jedan dopis *Nedjeljnih viesti* od 20. siječnja 1943. Novinskom odsjeku GRP-a. Ondje se potkrala greška u jednom talijanskom ratnom izvješću gdje se umjesto alžirska luka,

²⁰⁶ HDA, Fond RSUP-SRH-SDS (1561), 0131.18

²⁰⁷ HDA, Predsjedništvo vlade DIPU-GRP (237), 6726/43.

²⁰⁸ HDA, Fond Predsjedništva vlade DIPU-GRP (237), 425/43. U odgovoru na prijekor, nadstojnik Hrvatskog dojavnog ureda *Croatia* Ivan Degrel, brani novinare, navodeći kako je riječ o pogreški tehničke prirode. Greška je bila, navodi nadstojnik u prijevodu riječi *oft*, umjesto prijevoda *često*, zabunom je ispalo *teško*. Shodno tome pretpostavljeni se skrušeno mole za ispriku.

²⁰⁹ Isto, 456/43.

citiralo tuniska luka, pa je glavni urednik Josip Blažina²¹⁰ u ime redakcije *Nedjeljnih vesti* bio dužan obrazložiti kako se to moglo dogoditi. Blažina u dopisu kaže:

*Pogrješno talijansko ratno izvješće dne 17 o. m. emitirao je HDU «Croatia» jer je u njegovom izvješću stajalo «tuniška luka». On (urednik) je to izvješće uistinu i redigirao, ali baš uslijed njegove pretjerane pažljivosti, koju bismo mogli nazvati strahom, da ne bi napravio pogrješku, on se interesirao da li se u talijanskom ratnom izvješću radi o datumu «između 12. i 13. prosinca» ili se to možda odnosi na siječanj.. Bila je to svakako pometnja, te se ta nemila zabuna dogodila više od straha /kompleks/ urednika da ne bi pogriješio, nego od premalo pažnje.²¹¹ Istoga dana i HDU Croatia bila je dužna dati objašnjenje Novinskom odsjeku GRP-a, kako se takva krupna pogreška mogla potkrasti. Uslijedilo je obrazloženje jednog od djelatnika HDU Croatia koji je bio zadužen za emitiranje izvješća. Ondje se detaljnije objašnjava kako je došlo do pogreške i zašto ona nije pravodobno ispravljena, a odgovornost za propust prebačena je na uredništvo *Nedjeljnih vesti*.*

Ispostave GRP-a u Sarajevu, Banja Luci, Zemunu i Karlovcu često su u neznanju, konfuziji, ali i strahu da ne pogriješe pretjerivale u revnosti, pa su čak i vijesti HDU Croatia cenzurirale. Dokaz da zagrebački GRP nije imao povjerenja u stručnu osposobljenost njihova kadra, ali i sposobnost kvalitetnog prosuđivanja jest i dopis od 4. ožujka 1944. upućen filijali u Banja Luci u kojem se između ostalog kaže: *Kod cenzure treba biti oprezan s obzirom na promjenjivost prilika. Za vas je najbolje u svemu se rukovoditi viestima Croatie i zagrebačkih novina kako u pogledu unutarnje tako i u pogledu vanjske politike. Vi uostalom i ne ćete biti u prilici u tim pitanjima zauzimati drugo stajalište, niti to možete.*²¹²

Jedan drugi dopis od 30. travnja 1944. također potvrđuje popriličnu konfuziju koja je vladala oko ingerencija nad cenzurom, ali i straha koji je bio rezultat dnevnog utjecaja politike na sektor informiranja. To je kao i uvijek bilo posebno izraženo u provinciji, gdje su politički postavljeni neuki ustaški povjerenici onemogućavali rad uredništvima listova. GRP u Zagrebu tako savjetuje sarajevsku ispostavu da se obrati njima za pomoć kada ne zna kakav stav zauzeti prema pojedinom članku. Iznova se napominje da nije potrebno provjeravati vijesti HDU Croatia koje su već cenzurirane. Iz gore spomenutog dopisa je vidljivo da se sarajevski

²¹⁰ Josip Blažina, novinar i humorist (Križišće 1903. – Cochabamba-Bolivija 1987.). U razdoblju 1941.- 45. objavljivao satiričke i humoristične tekstove u *Hrvatskom narod, Spremnosti* i drugim listovima, te u programu Hrvatske krugovalne postaje Zagreb. Pokretač i glavni urednik humorističnog tjednika *Vrabac* (1943.-45.) u izdanju Novinarske zaklade. Od 1942. glavni urednik *Nedjeljnih vesti*. *Tko je tko u NDH*, 42.

²¹¹ HDA, Fond Predsjedništvo vlade DIPU-GRP (237), 499/43.

²¹² U veljači 1944. Banjalučka ispostava GRP-a upozorena je iz Zagreba na zakonsku osnovu po kojoj isključivo Glavno ravnateljstvo provodi cenzuru, a tek po ovlaštenju ispostave. HDA, Fond DIPU pri Predsjedništvo vlade (237), 1258/44.

Novi list žalio centrali u Zagrebu na postupak sarajevske filijale GRP-a i pokušaj promjene članka pod nazivom *Novi uspjeh*.²¹³

Pravi se pak incident u strogo kontroliranom medijskom prostoru NDH dogodio početkom 1943. također na periferiji, kada je sarajevski *Katolički tjednik*²¹⁴ u svojem 4. broju otvoreno istupio protiv dirigiranog novinskog sustava NDH, veličajući *slobodno novinstvo*.²¹⁵ Odjel za novinstvo GRP-a upozorio je sarajevski ured na veliki propust cenzure i nužnost zapljene 4. broja *Katoličkog tjednika*, u kojem se s omalovažavanjem piše o novinstvu u NDH:

Tako se moglo dogoditi da taj list s omalovažavanjem piše o «dirigiranom novinstvu» i kao protutežu suprotstavlja «slobodno» novinstvo, u koje svrstava i sebe i tako ustaško novinstvo označuje manje vrijednim. Novinstvo u Nezavisnoj Državi Hrvatskoj može biti samo jedno, jer za sve što se piše u pitanjima politike, t. j. obćeg dobra hrvatskog naroda i države, snosi odgovornost državna vlast.

Isti ured daje i slijed mjera koje valja poduzeti protiv *Katoličkog tjednika*:

*Na uljudan, ali odlučan način upozoriti uredništvo Katoličkog tjednika, da će listu biti zabranjeno izlaženje, ako i u buduće svojim pisanjem bude dovelo do toga, da nam naši saveznici, koji baš danas krvlju svojih najboljih sinova i to upravo u borbi protiv zakletih neprijatelja vjere, uzmognu prigovoriti. Ne znamo, što o tome misle u uredništvu Katoličkog tjednika, ali to što su oni uz nepažnju naše cenzure učinili jest teško djelo protiv države i naroda.*²¹⁶

Iz dopisa se dalje isčitava kako sarajevska ispostava GRP-a nije na visini zadatka i nedovoljno revno provodi zacrtanu državnu politiku u vrlo važnom području, kao što su

²¹³ HDA, Fond Predsjedništva vlade DIPU-GRP, 1384/44.

²¹⁴ *Katolički tjednik* je bio vlasništvo Akademije *Regina Apostolorum*, izlazio je u Sarajevu, a glavni i odgovorni urednik bio je Franjo Kralik.

²¹⁵ *Katolički tjednik*, br. 4. Sarajevo, 24. siječnja 1943., 1. Već u prvom broju od 3. siječnja 1943. *Katolički tjednik* u uvodniku pod nazivom *Kao došljaci stranci* upozorava da je crkva oduvijek štivala zemaljske zakone i građanska prava, te da svaki čovjek ima dušu, savjest i slobodu. Pozivajući se na pacifističko poslanje, dalje se navodi kako čovjek nije na zemlji da umre već da živi. U 4. broju *Katoličkog tjednika* posebno se kritizira kolektivizam nasuprot individualizmu, pokušaj da se rasna teorija nametne kao model vrednovanja individua ili pak negiranja jednakopravnosti naroda. Nekršćanski je i etički posve neprihvatljivo dijeljenje rasa *na one, koje bi imale pravo da gospodare, i na koje bi imale dužnost da služe* poručuje se u članku *Problem rase*. Bio je to otvoreni revolt protiv primjene načela rasnih zakona. U uvodniku trećeg broja od 17. siječnja 1943. kritizira se pojam junaka kako ga je predstavljala nacistička ideologija, vojnika koji snagom kolektivne volje ruši sve pred sobom i ostvaruje svete nacionalne ciljeve. Junaštvo je u duhu, kršćanski ideal junaka odavno je nadišao puko divljaštvo, a njegov je produkt stvaralački, kultura. U broju 5 od 31. siječnja 1943., u uvodniku *Katoličko tjednika* pod nazivom *Najdublji odgovor* neimenovani autor poziva se na ideje ženevskih pacifista. Da bi u članku *Odjeća* istoga broja autor pod pseudonimom Dr. Ins. koristeći pojam odijevanja kao metaforu, posve otvoreno progovorio o temeljnim ljudskim slobodama, apostrofirajući pravo na slobodu misli, govora i odlučivanja.

²¹⁶ HDA, Fond Predsjedništva vlade DIPU-GRP (237), 587/43.

mediji. Poveže li se ta konstatacija s propustima uredništva sarajevskog *Novoga lista i Katoličkog tjednika*, nameće se zaključak da je ustaški režim u Zagrebu imao limitirane kadrovske, tehničke i materijalne mogućnosti za efikasnu kontrolu cjelokupnog medijskog prostora NDH, pogotovo periferije. Na kraju dopisa kojeg potpisuje nadstojnik *Novinskog ureda* Ivo Bogdan sarajevska ispostava GRP-a umoljava se: *da u Sarajevu ne provodi u novinstvu sustav drugačiji od onoga u Zagrebu.*²¹⁷ U odgovoru od 11. veljače 1943., sarajevski ured GRP-a pojašnjava kako poteškoće u cenzorskom radu proizlaze iz slabe informiranosti službenika ureda, kao i specifično teških političkih i vjerskih prilika u BiH²¹⁸ koje uvijek ne dozvoljavaju odlučnu intervenciju na pisanje ovdašnjeg tiska. Naročito se to odnosi na listove vjerske provenijencije koji dobro koriste taj slobodni prostor, navodi se u izvještaju sarajevske ispostave GRP-a.²¹⁹

Posljedica višeslojne cenzure i represije prema novinarima u NDH, bila je u najmanju ruku nekritički i pristran novinski sadržaj, zbog čega je novinstvo od samoga početka bilo u krizi. To zorno potvrđuje izvještaj o ustaškom novinstvu za Hrvatski državni sabor, iz srpnja 1942., kojeg je izradio Marko Čović, prvi ravnatelj *Hrvatskog naroda*. On konstatira kako:

*Suvremeno hrvatsko novinstvo proživljuje tešku krizu, što se najbolje osjeća po kakvoći samih novina, a i po raspoloženju koje vlada među novinarima. O kakvoći naših novina nije potrebno govoriti, jer to znade i opaža svaki Hrvat, koji čita te naše novine.*²²⁰ Ta loša kvaliteta hrvatskih novina, zapravo znači neuvjerljivost, pa je konstatacija da je malo tko od hrvatskih građana slijepo vjerovao hrvatskim novinama u NDH, pogotovo u posljednjoj fazi rata, vjerojatno točna.²²¹

U jednom dopisu upućenom GRP-u 24. veljače 1943., nakon obavljenog razgovora s ravnateljem Matijom Kovačićem, istaknuti HSS-ovac Mirko Glojnarčić predlaže osnivanje dopisništva u Švicarskoj koje bi osiguralo kvalitetnije informiranje hrvatskih građana, ali i bolje plasiranje NDH u neutralnom svijetu. Glojnarčić na jednom mjestu kaže:

²¹⁷ Isto.

²¹⁸ Misli se na osjetljivo političko pitanje odnosa Hrvata i Muslimana.

²¹⁹ HDA, Fond Predsjedništva vlade DIPU-GRP (237), 148/43. U nastojanjima da dopre do šire čitalačke publike radnika, privatnih poduzetnika, činovnika, ali i intelektualaca, pogotovo na osjetljivim prostorima kakva je bila BiH, ustaški propagandisti pokreću tzv. usmene novine u rujnu 1941. Bili su to jeftini novinski uradci u organizaciji Hrvatskog radničkog saveza i Saveza hrvatskih privatnih namještenika, u čiju su se kreaciju navodno mogli aktivno uključiti svi stališi hrvatskog društva. Uloga tih novina bila je prenijeti čitateljima u njihovim domovima raspoloženje naroda, ali i izgraditi novu koncepciju kulture u BiH po ustaškoj volji. M. PELESTIĆ, n. dj., 243.

²²⁰ F. JELIĆ-BUTIĆ, n. dj., 205.

²²¹ U svojoj knjizi *Slom NDH*, dr. Kamber na pitanje je li vjerovao u opstanak NDH i u pobjedu Njemačke, odgovora: *Nisam, već od 1943., a sumnjao sam odmah iza zastoja u Rusiji. U ljeto 1944. rekao sam svom znanцу Lasseru von Z. da je rat sigurno izgubljen. Usprkos svemu provlačila se je neka nada da ćemo se mi, bezobzira na sudbinu Njemačke, izvući.* D. KAMBER, n. dj., 31.

...ondje (u Švicarskoj) se miješaju utjecaji prijateljske i neprijateljske promičbe, a i glas švicarske neutralne štampe svakako mnogo vriedi...možda se i previše uzdam u svoju spretnost, ali ipak mislim, da bi meni uspjelo naći prijatelja Hrvatske među Švicarcima.²²² O (ne)uspjehu ustaške propagande u NDH, a posebno na području BiH slikovito govori i M. Pelešić:

*Ustaški režim u NDH, ta balkanska satrapija, bio je u dosta elemenata kopija njemačkih i italijanskih fašističkih uzora. Njegova propaganda bila je, također, tek odbljesak Goebbelsove i Mussolinijeve propagande, ali bez jednog važnog svojstva – bila je lišena hipnotične moći.*²²³

Još jedan razlog više zašto su hrvatske novine bile loše daje i T. Mortigija obrazlažući što je sve morao kao urednik i novinar trpjeti i kakvim pritiscima su bili izloženi novinari: *trebalo (je) voditi dnevnu borbu s poplavom nekritičkih slavopojki pojedincima ili odbijati samohvale, koji put i intervencijama poduprte; veoma često natezati se s njemačkom vojničkom cenzurom; odbijati navaljivanja nepismenih ili sumljivih suradnika.*²²⁴

Način na koji je provedena cenzura, ali i autocenzura unutar samih redakcija dovodila je do ozbiljnih poteškoća u distribuciji listova i pravovremenosti njihova izlaženja. *Listovi zakašnjavaju i u zagrebačkoj kolportaži, a vrlo često ne stižu na vlakove i mnoga pokrajinska mjesta ostaju bez listova kroz cijeli dan, navodi se u izvješću HND-a iz srpnja 1942. Dogadja se, da su kadkada pojedini listovi završeni već i u pet sati poslije podne, a cenzura bude dovršena tek u sedam sati. Usljed zadržavanja na cenzuri listovi zakasne na vlakove prvenstveno na pruge Sarajevo-Dubrovnik i Brod-Zemun. Takvo pak zakašnjenje ima kao posljedicu veliku materijalnu štetu, jer u te krajeve stižu tek sutradan primjerci zakašnjelog broja, kad stiže i redovno izdanje drugog izdanja. Dakako da čitatelji ne će u takvim prilikama kupovati stare brojeve, kad već imaju novine s najnovijim vijestima. Nu kud i kamo je veća šteta politička i moralna.*²²⁵

Zbog toga je *Hrvatsko novinarsko društvo* (HND) kao strukovna udruga u politički dirigiranom novinskom sustavu u navedenom dopisu tražila više cenzora, određenije i stalnije upute za pisanje, izbjegavanje nenadanog, čak u jednom danu mijenjanja uputa, suradnju nadležnih ustanova koje po prirodi posla paze na pisanje novinstva: Državnog izvještajnog i promičbenog ureda, Ministarstva vanjskih poslova, Ministarstva obrta, veleobrti i trgovine,

²²² HDA, Fond Predsjedništva vlade DIPU-GRP (237), 2817/43.

²²³ M. PELEŠIĆ, n. dj., 237.

²²⁴ T. MORTIGIJA, n. dj., 74.

²²⁵ HDA, Fond Predsjedništva vlade DIPU-GRP (237), 923/42.

Državne riznice, UNS-a itd.²²⁶ Ti zahtjevi komercijalne i organizacijske prirode trebali su prije svega osigurati redovno izlaženje i distribuciju novina, a režimskim novinarima siguran i lakši svakodnevni posao, ali u zadanim okvirima državne politike prema medijima

2.3.3 Uloga Hrvatskog novinarskog društva

Hrvatsko novinarsko društvo (HND) otpočinje sa svojim radom od 16. srpnja 1941. kada je izabrano i prvo vodstvo *Društva* na čelu s predsjednikom Matijom Kovačićem, te osvjedočenim ustaškim prvacima dr. Ivom Mrakovčićem, Antunom Šendom, Franjom Dujmovićem, Ante Jedvajem, Josipom Blažinom. Za počasnog predsjednika izabran je Mile Budak. Pavelićevom odredbom od 2. studenog 1941. HND postaje staleška postrojba u sklopu Glavnog saveza staleških i drugih postrojbi *Ustaše - Hrvatskog oslobodilačkog pokreta*.²²⁷

Pravilnik HND-a stupio je snagu 23. rujna 1942. kao statut *Hrvatskog novinarskog društva, stališke postrojbe* svih novinara. Njime je regulirano novinarsko zvanje i postavljeni su uvjeti po kojima netko može postati članom HND, koji su kasnije implementirani u *Zakon o novinarima i novinarskom radu*. Da je uloga novinara, člana HND-a, staleške organizacije pri ustaškom pokretu, bila raditi na ustaškim probicima svjedoči i izvod iz propisnika *Ustaše* uz članak 29 pravilnika HND-a: *Ustaša vojničar je pozvan da svaki neprijateljski pokušaj protiv domovine, države i tekovine ustanka najodlučnije, ako je potrebno i u krvi, nemilosrdno uguši*.²²⁸

Hrvatsko novinarsko društvo odigrat će ključnu ulogu i u donošenju Zakona o novinarima, pregovarajući s praktički jedinim vlasnikom novinskih kuća u zemlji, Državom. Kao strukovna udruga *Hrvatsko novinarsko društvo* na temelju političkog diktata sudjelovala je u radu *Unije nacionalnih novinarskih društava*, međunarodne udruge novinara iz kruga zemalja Osovine, i to kao ravnopravni član. Na taj je način HND participirao u kreiranju jednoobraznog medijskog sustava kakav je zaveden pod njemačkim vojnim i političkim diktatom u Europi.²²⁹

Zakonska odredba o novinarima i novinskom radu donijeta je tek 22. svibnja 1943. i njom će biti određen *stališki položaj* ili status novinara u NDH. Taj zakon koji se sastoji od sedamdeset i devet članaka, definira što je to novinarsko zvanje, kako se stiče i gubi novinarski status, donosi odredbe o pravnoj zaštiti, socijalnom položaju novinara, te

²²⁶ Isto.

²²⁷ Novak je ustvrdio kako je tom odredbom u NDH uveden Mussolinijev korporativni sustav. B. NOVAK, n. dj., 314. – 315.

²²⁸ Isto, 317. – 318.

²²⁹ HDA, Fond Predsjedništva vlade DIPU-GRP (237), 682/42.

mirovinskom osiguranju. Novinarsko zvanje definirano je kao javno zvanje koje se stiče upisom u *Imenik novinara i novinskih pripravnika*. Poput godinu dana ranije formuliranog *Pravilnika HND-a* i *Zakon o novinarima i novinarskom radu* u svojem prvom članku postavlja neke uvjete i ograničenja za obavljanje novinarskog posla. Uvjet da bi netko bio novinar bila je prije svega punoljetnost i položena matura. Osoba je također trebala imati status državljanina arijevskeg porijekla neoženjenog za osobu nearijskog porijekla na temelju zakonske odredbe o zaštiti krvi i časti hrvatskog naroda, što je većim dijelom preuzeto iz njemačkog *Zakona o urednicima* iz 1933.²³⁰ Osim formalnog obrazovanja *Zakon* je predviđao i mogućnost napredovanja kroz staž u službi, te polaganje stručnih ispita i sl., što su bile strukovne odrednice.

U članku 17 *Zakona* posebno se ističe kako (ni)je dozvoljeno pisati. *Svako pisanje koje vrijeda čast ili dostojanstvo Hrvata i NDH*, navodi se u *Zakonu*, kao i *pisanje koje je u stanju oslabiti hrvatske narodne redove ili volju hrvatskog naroda za radom u korist i obranu svoje države nije prihvatljivo*.²³¹ Po uzoru na formiranje medija u Njemačkoj i Italiji promidžbi se u obrazloženju *Zakona* daje velik značaj, jednak značaju vojnih uspjeha na bojištima. Također se navodi kako je *Zakon o novinarima i novinarskom radu* utemeljen na njemačkom, bugarskom i talijanskom zakonu o novinama i na pravilniku HND-a. Zakonom je uloga brige nad oblikovanjem i edukacijom hrvatskog novinarskog staleža prepuštena HND-u. Koncesije koje je ustaški režim dao novinarima, *Zakonom o novinarima i novinarskom radu*, imale su za cilj vezati novinarsku struku uz ustaški propagandni aparat i probitke NDH.

Hrvatsko novinarsko društvo odigrat će ključnu ulogu u osiguravanju egzistencijalnih uvjeta i socijalne sigurnosti novinara u NDH. Jer, kako kaže jedan suvremenik novinar, *ratne prilike učinile su život u Zagrebu vrlo teškim za sve one ljude koji su živjeli od svoje mjesečne plaće, a nisu se bavili švercom i sličnim unosnim, ali nepoštenim poslovima*. Preko *Novinarskog društva* novinari su se snabdijevali ogrjevom, a često su dobivali od društva pozajmice i pripomoć. Prihodi *Društva* kumulirani su članarinama, ali i prirezom na oglašavanje u dnevnim novinama. Prirez je uveden na zahtjev *Novinarskog društva* kao bi se osigurala financijska baza za autonomno mirovinsko osiguranje novinara. Ipak to nije bilo dovoljno da se osigura povoljniji materijalni položaj novinara.

Kada je krajem 1941. postignut dogovor velikih dnevnika *Hrvatskog naroda*, *Nove Hrvatske* i *Hrvatskog lista* da obustave svoja nedjeljna izdanja, stvoren je medijski prostor za

²³⁰ U njemačkom zakonu od 4. listopada 1933. kaže se da urednik može biti samo onaj tko posjeduje njemačko državljanstvo, građanska časna prava, tko je arijevskeg porijekla i nije oženjen osobom nearijevskeg porijekla. HDA, Fond Predsjedništva vlade HIS (237), A. J. 313.

²³¹ *Narodne novine*, br. 116., Zagreb, 22. svibnja 1943., 1.-2.

Nedjeljne vijesti koje je pokrenulo *Hrvatsko novinarsko društvo* (HND). Pojavom zagrebačkog tjednika, *Nedjeljne vijesti*, novinari dnevnih tiskovina dobili su jedan dan odmora, a HND znatan prihod. Osim informativnog karaktera, te su novine bile i sindikalno glasilo novinara. Novinari različitih listova ispočetka su za *Nedjeljne vijesti* bez naknade radili, a novac od prodaje uplaćivali u mirovinski fond, no list se do 1943. profesionalizirao i promijenio naziv u *Novine*. Taj je informativni tjednik izlazio je prvo na tri stranice početkom 1942., potom na osam tijekom 1943., te deset i dvanaest tijekom 1944. Glavni urednik do kraja 1942. bio je Antun Šenda, a potom Josip Blažina. Prema odluci GRP-a od 1943. počinju izdavati osim zagrebačkog, osječko i sarajevsko izdanje u skraćenom obliku. Ovaj tjednik posebno je značajan za razumijevanje položaja novinara u NDH, što je i razumljivo, jer je osnivač lista bio HND. Velik broj članaka posvećen je novinarima i njihovu radu, kao i društvenom i materijalnom položaju.²³²

Kao i kod *Hrvatskog naroda* ili *Hrvatskog lista* vanjskopolitičke teme, te analize bojišta nalazile su se prema političkom naputku u pravilu na prvoj i posljednjoj stranici, a nerijetko i na drugoj i četvrtoj stranici. Uglavnom su to bile kroz tjedan sabrane agencijske vijesti DNB-a, *Stefania*, ali i vijesti iz neutralnih zemalja Švicarske, Švedske, Turske, Portugala, Turske. Na drugoj stranici često se nalazio pregled stanja na bojištima, a najviše pažnje posvećivano je Istočnom bojištu, te od ljeta 1944. Zapadnoeuropskom, dok je Sjevernoafričko slabije zastupljeno. Međunarodne konferencije u Casablanci, Teheranu, Moskvi, Jalti i San Franciscu imale su značaj prostor u ovom tjedniku, a informacije su u pravilu objavljivane na prvoj stranici. Fotografije vanjskopolitičke i ratne tematike, vrlo su rijetko objavljivane, dok su karikature izostale.

2.3.4 Progoni i zatvaranja novinara

Bez obzira na sve mjere predostrožnosti ustaškog režima, novinari nisu slijepo vjerovali u vijesti koje su bili primorani plasirati hrvatskim građanima. Od početka 1942. mnogim novinarima koji su potajice slušali neprijateljske radio stanice, a preko biltena *Izvještajnog ureda* MVP-a imali pristup i neutralnom novinstvu, bilo je jasno da je ratna pobjeda Njemačke na Istočnom bojištu upitna. O tome svjedoči i sastanak urednika, komentatora i suradnika vanjskopolitičkih rubrika novina i radija na poziv HND-a početkom 1942., kojemu će prisustvovati predstavnici Ministarstva vanjskih poslova, na čelu s ministrom Mladenom Lorkovićem. Neki od novinara posve otvoreno su upitali ministra o stanju na Istočnom ratištu,

²³² B. NOVAK, n. dj., 291.

ruskoj ofenzivi i teškom položaju njemačkih snaga, a neki su ga upitali i što misli o pisanju neutralnog novinstva Švedske i Švicarske u kontekstu ratnih uspjeha Sovjeta.²³³ To potvrđuje tezu da su mnogi novinari u strahu za vlastiti život i egzistenciju bili primorani jedno misliti, drugo govoriti, a posve treće pisati.

Pritisak na urednike novinare bio je neizdrživ. Čak je UNS 5. rujna 1942. bio primoran intervenirati prema DIPU-u, jer je među odgovornim novinarima u redakciji vladao paničan strah od političkih grešaka i radikalnog kažnjavanja novinara. Iz dopisa upućenog *Odsjeku za novinstvo* razabire se da su neki novinari otpušteni bez pravog razloga, dok su odgovorni prošli bez sankcija. U dopisu UNS-a *Novinskom odsjeku* DIPU-a između ostalog se navodi:

*Time je učinjena kažnjenima moralna i materijalna nepravda, a napose novinaru Ambroziću, koji je hranitelj obitelji od deset članova. Time se još više omrazuje ustaška vladavina, a na to bi posebno uredi promičbe morali paziti.*²³⁴ Sve to upućuje na činjenicu da je novinarski rad bio pod povećalom službi DIPU-a, MVP-a i UNS-a, te da se u strahu od sankcija u novinarskim redakcijama nije prezalo niti od lažnog prokazivanja. Uloga novinara prema mišljenju najmoćnije ustaške, odnosno državne službe bila je rad za usko stranački interes, promociju ustaške vlasti, čiji je kredibilitet, kako se razabire iz pomenutog dopisa, već u 1942. bio ozbiljno poljuljan.

Politika ustaškog vodstva u teoriji i praksi negirala je građanska prava i slobode, posebice slobodu izražavanja, a time onemogućavala novinarski rad temeljen na istini. Da su novinari i urednici uistinu uhićivani zbog napisane riječi, svjedoči i primjer T. Mortigijje koji je u ranu jesen 1941. pritvoren po nalogu A. Pavelića, radi jedne notice o HSS-ovim prvacima Janku Tortiću i dr. Josipu Berkoviću. T. Mortigijja dalje svjedoči kako je urednik gospodarske rubrike *Hrvatskoga naroda* Milan Lavicki također uhićen, a mnogi strogo opominjani.²³⁵

Teror nad novinarima i njihovu radu pojačan je u 1943. godini. Mnogi su novinari završili na stratištima i u logorima, a posebno su bili na udaru oni koji nisu podržavali režim. Među 16 obješenih redarstveno utvrđenih komunista, kako je pisala *Nova Hrvatska* 21. prosinca 1943., bili su i neki novinari agencije *Croatia*, dr. Branimir Ivakić, Petar Mihočević, pa zatim novinari Ljubomir Sokolović, Radovan Reicherzer, te poznati književnik Bogdan Ogrizović.²³⁶

²³³ I. KOŠUTIĆ, n. dj., 241.-244.

²³⁴ HDA, Fond Predsjedništva vlade DIPU-GRP (237),1332/42. Ambrozić Ivan bio je urednik drugog izdanja *Nove Hrvatske*, HDA, Fond Predsjedništva vlade DIPU-GRP(237), 1356/42. B. NOVAK, n. dj., 310. – 311.

²³⁵ T. MORTIGIJA, n. dj., 33., 73.

²³⁶ B. NOVAK, n. dj., 312. – 313.

Kontrola novinara bila je posebno rigorozna kada bi posao izvjestitelja nalagao putovanje izvan granica zemlje. U slučaju uglednog režimskog novinara i člana uredništva *Hrvatskog naroda*, Borisa Berkovića, procedura izdavanja putnice trajala preko mjesec dana, a obuhvatila je nekoliko razina odlučivanja. Nakon preliminarne potvrde zagrebačkog stožera *Ustaše - Hrvatskog oslobodilačkog pokreta*, u ime Berkovića, *Hrvatski narod* podnosi zamolbu Glavnom ravnateljstvu za promičbu i *Odjelu za tisak i slikopis* MVP-a, ne bi li ishodio pozitivno očitovanje, odnosno mogućnost izdavanja *putnice* kod Redarstvene oblasti, *Odjela za putnice*, Zagreb.²³⁷

Sve te mjere imale su za cilj osigurati unificirani model izvještavanja, na tragu hrvatskih državnih probitaka, ustaških načela i viših vanjskopolitičkih interesa koji su bili jasni isključivo kreatorima politike. U posljednjim mjesecima rata potkraj 1944. i početkom 1945., kada Nezavisna Država Hrvatska prema izvještajima švicarskih dopisnika više nije upravljala svojim teritorijem i državnim institucijama,²³⁸ Poglavnik je pokušao provesti ustašizaciju svih segmenata hrvatskog društva i osigurati do kraja rata monolitnost savezništva s Njemačkom ma kakav zajednički usud bio. Na udar su došli i novinari. Svaki novinar koji nije htio pristupiti u ustaške redove dobio je jednomjesečni otkaz, bez prava na *odpravninu*. Tako je trideset do četrdeset novinara otpušteno, od kojih osam iz *Hrvatskog naroda* i petnaest iz *Nove Hrvatske*. Novinari ne samo da su otpušteni nego su automatski pozivani na vojničku dužnost. Zadatak da pročisti sve što nije ustaško dobio je ministar dr. Mirko Puk, pa su na udaru bili svi oni novinari koji nisu pristali položiti ustašku zakletvu. *Zakon o novinarima i novinarskom radu* stavljen je van snage, a povjereniku M. Puku povjerena zadaća da provede katarzu.²³⁹ Ravnatelj *Nove Hrvatske* Vilim Peroš izručen iz Rima 1947. vlastima FNRJ na pitanje zašto je prisiljavao osoblje redakcije na upis u ustašku organizaciju, izjavio je:

U prosincu 1944. godine Dr. Puk koji je tada bio glavni ravnatelj Ustaškog nakladnog zavoda, tražio je od mene, da mu se dostavi izjava svakog pojedinog člana redakcije, da li je član ustaške redakcije ili nije. Ja sam svakome predočio dopis dr. Puka, kojim se to tražilo, te su svi članovi odgovorili da li su pripadnici ustaške organizacije. Ja sam sve te izjave službenim putem dostavio Puku. Tada je Puk htio da na osnovu ove ankete otpustim skoro sve

²³⁷ HDA, Fond Predsjedništva vlade DIPU-GRP (237), 3080/43.

²³⁸ Bernski *Der Bund* sredinom studenog 1944. navodi kako u Hrvatskoj nema zapravo nikakvog zakonitog autoriteta. Zagreb je potpuno izoliran od ostale zemlje i strogo nadziran od Gestapoa. Pavelić i njegovi suradnici, u slučaju potrebe bit će zrakoplovom prevezeni u Njemačku. Od ustaške vojnice, navodi se, preostalo je svega četiri divizije koje su podređene Wehrmachtu. HDA, MVP – Izvještajni ured, kut. 27, Pregled švicarskog tiska, br. 789, *Kaos u Hrvatskoj*.

²³⁹ J. GRBELJA, n. dj., 97.-98.

*članove redakcije, pa smo mi urednici listova predložili da se otpuštanje izvrši prema stručnoj sposobnosti i marljivosti u poslu. Tada sam ja naredio članovima redakcije da svaki o sebi sastavi kratki prikaz što radi u listu i što je u posljednja dva mjeseca napisao. Te elaborate svih članova redakcije, ja sam sa svojim mišljenjem dostavio Puku. Na osnovu toga načelno su otpušteni svi oni koji su služili kadrovski rok u vojsci. Osim njih poimenično otpušteni su Katičić, gradski reporter, Svoboda, Betanik, koji je ipak zadržan, zatim je otpušten Maruševski, Mlinarić, Djunio, Ožegović, Ivan Ambrozić i Salih Alić. Mislim da nije nitko više otpušten.*²⁴⁰

²⁴⁰ HDA, RSUP SRH SDS (1561), 0131.18 – Zapisnik razgovora od 6. kolovoza 1947.

III. Saveznici u tisku NDH

3.1 Staljingrad – prekretnica na Istočnom bojištu

3.1.1 Barbarossa

Do njemačkog napada na Sovjetski Savez u ljeto 1941. Nijemci su već zagospodarili kontinentalnom Europom. Tek nekoliko neutralnih zemalja, Švicarska, Španjolska, Portugal i Švedska pošteđene su Wermachtovog bliztkriega. Hitlerovo osvajanje Europe otpočelo je 1938. aneksijom Austrije. Iste je godine za zelenim stolom u Münchenu sporazumno s Velikom Britanijom, Francuskom i Italijom pripojena Sudetska oblast Čehoslovačke. Bila je to uvertira u njemačko vojno zauzimanje Češke i Moravske u proljeće 1939., formiranje Slovačke države, satelita III. Reicha,²⁴¹ te pripajanje 1940. dijela rumunjskog teritorija, sjeverne Transilvanije, savezniku Njemačke u centralnoj Europi, Mađarskoj.

Tajnim sporazumom Hitler-Staljin iz kolovoza 1939. Hitler je sebi osigurao zaleđe na istoku za ratne operacije na sjeveru i zapadu Europe, ali i dogovorio podjelu Poljske, prepustivši Sovjetima rumunjsku pokrajinu Besarabiju, te otvorene ruke prema baltičkim zemljama Litvi, Latviji i Estoniji.²⁴² Nakon napada na Poljsku 1. rujna 1939., koju je do 6. listopada podijelio sa Staljinom, tijekom zime i proljeća 1940. okupirao je Norvešku, Dansku,

²⁴¹ Dana 29. rujna 1938. u Münchenu, britanski premijer Neville Chamberlain, francuski predsjednik Edouard Daladier, talijanski Benito Mussolini i njemački Adolf Hitler, usuglasili su se prepustiti Sudetsku oblast Njemačkoj. Pristali su na ulazak njemačkih vojnih snaga na teritorij Čehoslovačke i na plebiscit i u drugim dijelovima Čehoslovačke kako bi se konačno odredila demarkacijska crta. No Hitler je već 15. ožujka 1939. vojnim snagama zauzeo Čehoslovačku. Sovjetski ministar vanjskih poslova Maksim Litvinov ispred SSSR-a poslao je oštru notu upozoravajući pravo Čeha na samoopredjeljenje. Britanska reakcija bila je bitno blaža, no N. Chamberlain je na pritisak Donjeg doma prihvatio 31. ožujka 1939. izdati garancije Poljskoj, a 14 dana kasnije Rumunjskoj i Grčkoj, ne bi li spriječio daljnju njemačku ekspanziju. Uočivši opasnost od mogućeg njemačkog napada i na SSSR, Litvinov je u ime sovjetske strane Chamberlainu i Daladieru ponudio sigurnosni savez na 5-10 godina, koji se odnosio i na sve istočnoeuropske zemlje koje graniče sa Sovjetskim Savezom, međutim britanska vlada 17. travnja je odbila prijedlog. Pregovori s Britanijom i Francuskom su nastavljeni, a 12. kolovoza 1939. anglofrancuska vojna misija stigla je Moskvu, no dogovor nije postignut. Basil H. LIDDELL HART, *History of the Second World War*, New York, 1970., 13.-14. Andreas HILLGRUBER, *Germany and the Two World Wars*, Harvard University, 1995., 63., 70. CALVACORESSI-VINT, n. dj., 70., 71. Aleksandar WERTH, *Rusija u ratu*, I. dio, Rijeka 1979., 31.

²⁴² Tajni ugovor Staljin-Hitler potpisan je 23. kolovoza 1939. Osim ugovora o nenapadanju i trgovinskoj razmjeni sadržavao je i tajni dodatak kojim je izvršena podjela interesnih sfera SSSR-a i Njemačke. U prvoj verziji Staljinu je pripala Latvija i Estonija od Baltičkih zemalja, a Litva Nijemcima, no kasnije je izvršena zamjena teritorija po kojoj su Nijemcima pripali u podjeli Poljske Varšava i Lublin, a Staljinu Litva. Staljin je izvan dogovorenog s Hitlerom 1939. zauzeo i rumunjsku pokrajinu Bukovinu, a od Finske preoteo Karelijsku prevlaku, čime je formirao rusku obrambenu zonu prema ostatku Europe pod njemačkom prevlasti. Williamson MURRAY, Allan R. MILLETT, *A War to be Won*, Harvard University, 2001., 110. – 112. A. HILLGRUBER, n. dj., 72. – 74. CALVACORESSI-VINT, n. dj., 78., 79. Odluku o potpisivanju sporazuma s Njemačkom pridonijela je i situacija na Dalekom istoku. U kolovoza 1939. vodila se bitka kod Halkin Gola s Japancima, pa su Sovjeti bili u strahu od dvije ratne fronte u Europi s Nijemcima, odnosno u Aziji s Japanom. A. WERTH, n. dj., I. dio, 53.

Belgiju, Luksemburg i Nizozemsku, a dijelom i Francusku, stavivši je pod njemačku upravu. U dijelu južne Francuske maršalu Philippe Petainu omogućio je organiziranje tzv. Vichyjevske Francuske, zavisne o Njemačkoj, kojoj su pripali i francuski kolonijali posjedi u Sjevernoj Africi: Alžir, Maroko, Tunis, Francuska Somalija, te Sirija i Libanon na Bliskom istoku. Velika Britanija se uspjela oduprijeti zračnom udaru Lufwafe do mjeseca studenog 1940., no bila je izolirana i bez značajnijeg utjecaja na ratna zbivanja na europskom kontinentu. U studenom 1940. Rumunjska, Mađarska i Slovačka pristupaju Trojnom paktu, a početkom 1941. i Bugarska. U travnju 1941. uslijedilo je njemačko osvajanje dvaju balkanskih kraljevina, Jugoslavije i Grčke, ne bi li se pred planirani napad na SSSR osiguralo sigurno zaleđe na jugoistoku Europe.²⁴³ Kraljevina Jugoslavija podijeljena je demarkacijskom crtom između njemačke i talijanske zone vojnog upravljanja, a dijelovi jugoslavenskog teritorija prepušteni su Bugarskoj i Mađarskoj.²⁴⁴ Na teritoriju Hrvatske i BiH formirana je voljom Njemačke i Italije, Nezavisna Država Hrvatska.

Zbog njemačkih vojnih akcija na jugoistoku Europe, koje će na prostoru Jugoslavije završiti već 17. travnja 1941. kapitulacijom jugoslavenske kraljevske vojske, ali ukupno tek početkom lipnja 1941. zauzimanjem Krete, Hitler je bio prinuđen odgoditi napad na Sovjetski Savez s proljeća na ljeto 1941. Operacija Barbarossa otpočela je 22. lipnja 1941. blitzkriegom na Sovjetski Savez.²⁴⁵

²⁴³ Talijanska neuspješna vojna na Grčku u listopadu 1940., te politički zaokret Jugoslavije vezat će znatne njemačke snage na jugoistoku Europe, te odgoditi napad na Sovjetski Savez. Pridoda li se tome još jedan talijanski neuspjeh na Sjevernoafričkom ratištu s kraja 1940. i početka 1941. gdje su znatno slabije snage britanskog generala Archibalda Wavela (86 000) iz Egipta talijanskim snagama pod vodstvom Graziana u Libiji (250 000), preotele Etiopiju, Eritreju i ugrozile pozicije u Libiji, zbog čega je Hitler bio prinuđen poslati generala Erwina Rommela s kontingentom njemačkih okopnih i zračnih snaga, talijanski saveznik nije bio u stanju preuzeti kontrolu nad Mediteranom kako je to dogovoreno između Hitlera i Mussolinija. Arthur SWINSON, *Diverzanti pustinje*, Zagreb, 1974., 40. MURRAY-MILLET, n. dj., 95. - 100.

²⁴⁴ Čitav prostor bivše Kraljevine Jugoslavije na osnovi dogovora Njemačke i Italije tretiran je kao okupirana zona. Uža Srbija i Banat je stavljena pod upravu Njemačke, kao i dio slovenskih zemalja, dok je južni dio pripao Italiji. Pod zaštitom Njemačke, Bugari su pripojili veći dio Makedonije i dio južne Srbije, Mađari Baranju, Bačku, Međimurje i Prekomurje, a Talijani Crnu Goru. Kosovo i Metohija zajedno s dijelovima Crne Gore i Makedonije pripojeni su Velikoj Albaniji pod talijanskom upravom. *The Times, Atlas svjetske povijesti*, Zagreb 1989., 312. Bugari će pripojiti Makedoniju, ali i od Grčke pokrajinu Trakiju. Na tom prostoru, te u dijelu istočne Srbije kao ispomoć Nijemcima, do 1944. Bugarska će imati stacioniranih 21 diviziju od 450 000 vojnika. Malcolm MACKINTOSH, *Soviet Policy on the Balkans in 1944.: A British View, British Political and Military strategy, Eastern and Southern Europe in 1944*, London, 1988, 236, 237, 239.

²⁴⁵ Njemački udar na SSSR bio je uspješan jer Sovjeti nisu iskoristili 22 mjeseca od potpisivanja Tajnog sporazuma s Hitlerom do njemačkog napada 22. lipnja 1941. za povećanje ratne proizvodnje, (avione, topove, tenkove) i pripremu vojske, iako je SSSR imao najveću strojogradnju u Europi. Plan utvrđivanja novouspostavljene granice nakon 1939. nije bio još proveden, jer je kao rok određeno proljeće 1942. Na opću nepripremljenost imat će utjecaja i uvjerenje u sovjetskim političkim i vojni krugovima kako Crvena armija ne može biti pobijedena. Ipak, velik broj signala tijekom 1940 i 1941, ukazivao je da Nijemci planiraju napad, od upada njemačkih komandosa na sovjetski teritorij, do 500-tinjak slučajeva povreda zračnog prostora. A. WERTH, n. dj., I. dio, 118.-123. MURRAY – MILLET, n. dj., 110 – 125. HART, n. dj., 141. – 157. Njemačkoj će se na Istočnom bojištu priključiti rumunjska, talijanska, finska, mađarska, NDH-a, nizozemska i vojska Vichyjevske Francuske. Bugarska je odbila sudjelovati na Istočnom bojištu, koristeći 21. diviziju vojske za okupaciju

Zagrebački dnevnik *Novi list* 22. lipnja 1941. u članku *Reich brani životne interese Europe*, objavio je vijest o njemačkom napadu na Sovjetski Savez, naznačivši čitateljima u podnaslovu i zašto: *Njemačka predusrela pripremni napadaj Sovjetskog Saveza*. Na prve tri stranice objavljen je proglas Führera koji nudi sva potrebna objašnjenja građanima Nove Europe. Kao razlozi napada istaknute su sovjetske teritorijalne aspiracije prema malim baltičkim narodima Lite, Latvije i Estonije, te prema Bugarskoj i Rumunjskoj i gomilanje sovjetskih snaga od proljeća 1940. na istočnoj granici Njemačkog Reicha. Staljin je dalje optužen da je u dogovoru s Britancima pripremao napad na III. Reich, zbog čega je propao njemački plan osvajanja Britanije.²⁴⁶ Nekoliko dana kasnije *Novi list* je iz njemačkih novina *Völkischer Beobachter* izvijestio o detaljima krvavog plana *židovsko boljševičke klike u Kremlju*, pritom objasnivši kako je Staljin 1939. sklopio pakt s Njemačkom o nenapadanju kako bi se dokopao izgubljenih graničnih područja Carske Rusije i baltičkih zemalja te učinio neizbježnim rat između, Njemačke, Italije i zapadnih sila.²⁴⁷ Tom se obrazloženju u tjedniku *Hrvatska gruda*, pridodalo i još jedno, kud i kamo bizarnije, po kojemu se Sovjetski Savez okoristio njemačkim napredovanjem na Zapadu, postepeno povećavajući svoj i onako glomazan teritorij, na dijelove Poljske, Besarabiju i baltičke zemlje. Posljednji zahtjev sovjetskog državnog vrha bio je uperen na vječitu teritorijalnu aspiraciju Rusije, pa i Sovjetskog Saveza, tjesnac Dardanele. Međutim, kako navodi *Hrvatska gruda*, Njemačka je tvrdo odbila taj zahtjev, što je uvjetovalo otvaranje Istočne fronte.²⁴⁸

Po uzoru na njemački, tisak NDH imao je zadatak uvjeriti hrvatsko čitateljstvo u opravdanost njemačkog pohoda na SSSR, zbog kako se navodilo prijeteće boljševičke opasnosti s Istoka, tj. Staljinovih imperijalnih ciljeva. S obzirom da su interesne sfere SSSR-a i III. Reicha tajnim ugovorom Staljina i Hitlera iz 1939. bile usuglašene, a teritorij na istoku i sjeveru Europe prema dogovoru podijeljen, ratne prijetnje sa sovjetske strane nije bilo. Hitler nije bio ničim isprovociran. Staljin nije, kako se to htjelo lažno prikazati u tisku NDH provodio pripreme za napad, niti je na bilo koji način iskazivao ambicije za osvajanje nekih novih teritorija ili ugrožavanje III. Reich. Dapače, Staljin je u proljeće 1941., u više navrata alarmiran od diplomatske službe na opasnost od njemačkog napada sve činio ne bi li izbjegao rat s Njemačkom. Zabranio je antinjemačku propagandu u sovjetskom tisku, povukao priznanje izbjegličke vlade Norveške i Belgije, otjerao jugoslavenskog ambasadora iz Moskve

Makedonije, Trakije, te dijela Srbije. Bugarska je bila u ratu s Velikom Britanijom, SAD-om, Francuskom, Jugoslavijom i Grčkom, te se nadala da će izbjegavajući njemačko-ruski rat izaći iz rata jaka i neoštećena, bez obzira na pobjednika. M. MACKINTOSH, n. dj., 237.

²⁴⁶ *Novi list*, br. 54, Zagreb, 22. lipanj 1941., 1.-3. (dalje NL)

²⁴⁷ *Pozadina Staljinove izdajničke politike*, NL, 26. lipnja 1941., 2.

²⁴⁸ *Hrvatska gruda*, br.53, Zagreb, 5. srpnja 1941., 8., (dalje HG)

i odbio je priznati grčku izbjegličku vladu.²⁴⁹ Program ostvarenja *životnog prostora na Istoku* bio je ključan dio Hitlerova političkog programa sadržan još u *Mein Kampf*. Nije bilo alternative ili kompenzacije na Zapadu koja bi mogla zadovoljiti Hitlera. Osvojiti Sovjetski Savez, uništiti Slavene i provesti naseljavanje, bio je imperativ nacističkog programa.²⁵⁰

Po svojem opsegu i broju uključenih vojnika *Barbarossa* je bila najveći pothvat Drugog svjetskog rata.²⁵¹ U prva tri mjeseca Nijemci su velikom brzinom (i po 80 km dnevno) napredovali u tri pravca, prema Lenjigradu, Moskvi i Kijevu. Već krajem lipnja Nijemci zauzimaju Minsk, a sredinom srpnja 1941. Smolensk u Bjelorusiji. Potom je uslijedila bitka za Kijev, koju je Hitler nazvao najvećom bitkom u povijesti čovječanstva. Nijemci su uspjeli sredinom rujna zauzeti grad, a prema izvještajima iz Berlina ondje su zarobili 4 sovjetske armije s oko 665 tisuća sovjetskih vojnika.²⁵² Potkraj rujna njemačka napredovanja dosegla su na južnom dijelu bojišta vrlo važno uporište Rostov, kroz koji prolazi petrolejski cjevovod s Kavkaza, čime je bila ugrožena redovna sovjetska opskrba naftom.

Već sredinom srpnja 1941. Sovjeti su imali znatne gubitke u ljudstvu i tehnici: 3,5 tisuća tenkova, 6 tisuća zrakoplova i oko 2 milijuna ljudi, a do kraja rujna ta će brojka porasti na 3 milijuna ljudi i 18 tisuća tenkova. Unatoč ogromnim gubicima ljudskim i materijalnim gubicima i prepolovljenoj ratnoj proizvodnji krajem 1941., Staljin je uspio prebaciti 1360 velikih vojnih tvornica istočno od Moskve, pretežito na Ural i već krajem 1941. zaustaviti njemačko napredovanje.²⁵³ Dok je njemački ratni stroj u prosincu 1941. posustajao pred Moskvom, istočno od Moskve Sovjeti su gomilali svoje sibirske snage, dopremili nove tenkove uglavnom modela T-34 koji su se pokazali boljima od njemačkih za zimsko ratovanje, a po prvi puta će Sovjeti uspostaviti ravnotežu i u zračnom ratu.²⁵⁴ Pokušaj da zauzmu Moskvu Nijemcima nije uspio, zbog otežanih vremenskih uvjeta, vojne taktike, ali i sovjetskih pojačanja iz azijskih sovjetskih republika. Nisu uspjeli zauzeti ni drugu ključnu

²⁴⁹ HART, n. dj., 154. MURRAY – MILLETT, 110. – 112., Otto Preston CHANEY, *Žukov*, Zagreb 1976., 31. CALVACORESSI – VINT, n. dj., 145., 146.

²⁵⁰ Hugh REDWALD TREVOR-ROPER, *Posljednji dani Hitlera*, Zagreb 1951., 10., 11.

²⁵¹ Od Finske do Crnog mora u noći 21. lipnja 1941. nešto preko 3 milijuna njemačkih vojnika, od ukupno 4 milijuna vojnika sila Osovine iščekivalo je napad na SSSR. Niti Staljin nije zaostajao sa 70 divizija raspoređenih duž zapadne zaštitne zone od ukupno 180 koje je imao na raspolaganju i nešto manje od 3 milijuna vojnika. Međutim, Staljin je imao ogromne ljudske i materijalne rezerve, koje će se pokazati kao prednost od početka 1943. A. BEEVOR, *Staljingrad*, Zagreb 2003., 19.

²⁵² MURRAY-MILLETT, n. dj., 130. 167. A. BEEVOR, n. dj., 35. Prema podacima *Novog lista* nakon dovršetka bitke kod Kijeva i na Dnjepru, njemačke snage su uništile 5 sovjetskih vojski, zarobile 665 000 sovjetskih vojnika i zaplijenile 885 tenkova i 3 718 topova. NL, br. 152, 28. rujna 1941., 2.

²⁵³ HART, n. dj., 245. CALVACORESSI-VINT, n. dj., 154., 368.-372. Povijest, *Predvečerje rata i Drugi svjetski rat*, Zagreb 2008., 268. O.P. CHANEY, n. dj., 76. – 78.

²⁵⁴ HART, n. dj., A. BEEVOR, n. dj., 46.

točku na Istočnom bojištu, Lenjingrad, koji će ostati u njemačkoj opsadi sve do siječnja 1944. Staljin je tada procijenio da je vrijeme za pokretanje prve sovjetske ofenzive.

3.1.2 Posustala njemačka ofenziva na Istoku i sovjetski apel zapadnim Saveznicima za otvaranjem *druge fronte*

Usljed teških vremenskih uvjeta njemačke snage na Istočnom bojištu tijekom siječnja i veljače 1942. po prvi puta su bile primorane na defenzivu, o čemu svjedoče rijetki novinski natpisi u *Hrvatskom listu*: *Odbijeni napadi sovjetskih četa-uništavanje iskrvanih sovjetskih snaga kod Fedosije, Nijemci u utvrđenim zimovalištima odbijaju od reda sve boljševičke napadaje,*²⁵⁵ *Nijemci ponovno zauzeli Fedosiju,*²⁵⁶ *Uzaludni boljševički napadaji Sjeveroistočno od Kurska i na Valdaiskoj visoravni suzbijeni boljševički napadi,*²⁵⁷ *Borba protiv studeni,*²⁵⁸ *Ogorčene borbe pri -42 C.*²⁵⁹ Ipak nije bilo niti riječi o gotovo 100 tisuća njemačkih vojnika koji su zbog vrlo niskih temperature izbačeni iz stroja, kao niti o poteškoćama s pokretanjem aviona, tenkova, te blokadi opskrbnih putova. Nigdje nije posebno apostrofirani problem neadekvatne odjeće i nepripremljenosti na specifične zimske uvjete ratovanja njemačkih, rumunjskih, mađarskih, finskih i talijanskih vojnika. Pa ipak, bio je to ozbiljan problem koji je njemačku navalu zakratko zaustavio potkraj 1941. i početkom 1942. te omogućio Sovjetima intermezzo za dopremu novih vojnih snaga i tehnike iz istočnih sovjetskih republika.²⁶⁰

Najžešći sukobi tijekom siječnja i veljače 1942. vodili su se na južnom odsjeku Istočnog ratišta, točnije na Krimu kod Fedosije, te na području Kerča,²⁶¹ a potkraj veljače otpočele su velike njemačke operacije u pravcu zauzimanja Sevastopolja, ključne sovjetske utvrde na Krimu, te na Donjecu.²⁶² Do kraja ožujka prema informacijama iz Fuhrerovog glavnog stana objavljenim u *Hrvatskom listu* sovjetska ofenziva na Donjecu i Kerču bila je posve slomljena: *Suzbijene sovjetske navale na Donjecu,*²⁶³ *Krvavi gubici Sovjeta na Kerču-velika sovjetska ofenziva uz topničku potporu-borba prsa o prsa- neprijatelj odbačen,*²⁶⁴ a početkom travnja u *Hrvatskom listu* pojavio se indikativan naslov: *Nijemci su spremni za*

²⁵⁵ *Hrvatski list*, br. 9, Osijek, 10. siječnja 1942., 1. (dalje HL)

²⁵⁶ HL, br. 17, 20. siječnja 1942., 4.

²⁵⁷ HL, br. 24, 28. siječnja 1942., 6.

²⁵⁸ HL, br. 26, 30. siječnja 1942., 13.

²⁵⁹ HL, br. 34, 8. veljače 1942., 3.

²⁶⁰ HART, n. dj., 135. A. BEEVOR, n. dj., 46.

²⁶¹ HL, br. 3, 3. siječnja 1942., 2.

²⁶² HL, br. 54, 4. ožujka 1942., 2.

²⁶³ HL, br. 68, 20. ožujka 1942., 1.

²⁶⁴ HL, br. 70, 22. ožujka 1942., 4.

ofenzivu - Sovjeti su izgubili zimsku ofenzivu,²⁶⁵ što je bio signal za pokretanje velikih njemačkih ratnih operacija na Istočnom bojištu u proljeće i ljeto 1942..

Zimsku ofenzivu Sovjeta, Führer je kao direktni zapovjednik njemačkih kopnenih snaga na Istočnom bojištu u svom obraćanju naciji potkraj travnja ocijenio kao pogrešnu ratnu strategiju. Kako prenosi *Hrvatski narod*, Hitler je sovjetsku ratnu strategiju ocijenio kao *idiotski način* žrtvovanja ljudi: *Vidjet će se čija je strategija bila uspješnija.... napadača koji je svoje mase ljudstva na idiotski način žrtvovao ili branitelja koji je naprosto držao svoje položaje.*²⁶⁶

Svršetak zime 1942. olakšati će opskrbu i omogućiti popunjavanje njemačkih vojnih formacija. Prvi veliki njemački uspjeh u 1942. bilo je osvajanje grada i luke Kerča²⁶⁷ gdje su Sovjeti prema izvješću njemačke agencije DNB objavljenom u *Nedjeljnim viestima*, izgubili oko 150 000 vojnika i velike količine ratnog materijala. Paralelno s velikim operacijama na Krimu, koje su po padu Kerča u potpunosti bile koncentrirane na grad Sevastopolj,²⁶⁸ Nijemci su vršili napade na Harkov, grad na središnjem odsjeku Istočnog bojišta. Krajem svibnja 1942. u *Hrvatskom narodu* pojavio se tekst pod naslovom: *Velika bitka kod Harkova završena* – prema kojemu su u nepunih mjesec dana njemačke ofenzive bile uništene tri sovjetske vojske sa 20 streljačkih divizija, 7 sedam konjaničkih i 14 motoriziranih brigada te zarobljeno 240 tisuća ljudi.²⁶⁹ Na svojstveno ironičan način *Nova Hrvatska* je karikaturom na naslovnici proslavila veliki njemački uzlet nakon zimske stanke i teškoće u kojima se Staljin našao. Na

²⁶⁵ HL, br. 79, 2. travnja 1942., 1. Sovjetska protuofenziva 1941./1942. pod Moskvom, kao i pokušaji u proljeće i ljeto 1942. nisu bili uspješni, jer sovjetska proizvodnja oružja, koja je prebačena na Ural, nije mogla zadovoljiti potrebe ratovanja. Godina 1943. bila je prekretnica u ratovanju na Istoku, kada su Sovjeti uloživši ogroman trud uspjeli proizvesti zrakoplov La-5-FN, kvalitetniji od njemačkog Messerschmitta 109F ili 109G u 35 000 primjeraka, čime je u odnosu na 1942. povećana proizvodnja za 38 puta, tijekom 1942. i 1943. usavršena je i proizvodnja najboljeg tenka II. svj. rata T-34. Posebna problem bila je prehrana, jer je 1942. svega 58% predratnih obradivih površina bilo u sovjetskim rukama. Temeljem Ugovora o zajmu i najmu veliku materijalnu pomoć SSSR-u, pogotovo u 1943. i 1944. pružile su SAD i Velika Britanija. A. WERTH, n. dj., II. dio, 32., 33. MURRAY-MILLET, n. dj., 139.

²⁶⁶ *Iz velikog povijesnog govora Führera pred Reichstagom*, *Hrvatski narod*, br. 412, Zagreb, 28. travnja 1942., 4. (dalje HN)

²⁶⁷ HN, br. 428, 17. svibnja 1942., 1.

²⁶⁸ *Nedjeljne vesti*, br. 28, Zagreb, 15. lipnja 1942., 1. (dalje NV). Bitka za Sevastopolj otpočela je u studenom 1941. Rusi su imali 50 000 vojnika na raspolaganju uključujući i 21 000 marinaca, dok su Nijemci i Rumunji imali na raspolaganju najmanje dva puta više snaga. Do pada Kerča Sevastopoljski branitelji uspješno su odolijevali nadmoćnijem neprijatelju, a 2. lipnja 1942. otpočeli su snažni njemačko-rumunjski zračni napadi na grad. Samo u šest dana Nijemci su na grad bacili 50 000 razornih i zapaljivih bombi, te 8 tisuća topovskih granata. 7. lipnja otpočela je konačna njemačko-rumunjska ofenziva koja će u nekoliko dana rezultirati zauzimanjem grada. Bilanca je bila pogubna po Sovjete, 26 000 sovjetskih ranjenika prema sovjetskim izvorima je palo u njemačke ruke, dok su njemački izvori iznijeli podatak od 90 000 zarobljenih. A. WERTH, n. dj., I. dio, 304.–309. MURRAY-MILLET, n. dj., 277, 278. HART, n. dj., 248., 249.

²⁶⁹ HN, br. 438, 31. svibnja 1942., 1.

slici je Staljin ispred jednog stabla, a u potpisu stoji: «*Staljin: Glupo drvo! Zar me i ti moraš sjećati da je došlo proljeće!*»²⁷⁰

Sovjetski gubici bili su uistinu veliki. U euforiji zbog uspjeha pred Moskvom krajem 1941., te prvim znacima slabosti njemačke vojske Staljin je u proljeće 1942. precijenio svoje mogućnosti. Njegov nerealni plan pokretanja opće ofenzive na svim ratištima, stajat će snage maršala Timošenka velikih gubitaka na južnom sektoru Istočnog bojišta.²⁷¹ Šesta armija generala von Paulusa i Prva oklopna armija generala Kleiste-a uspjele su zarobiti 240 tisuća ljudi, dvije tisuće topova i glavninu Timošenkovih tenkova, dok ukupni njemački gubici nisu prelazili dvadeset tisuća ljudi. Uzme li se u obzir činjenica da je general Timošenko raspolagao sa 640 tisuća ljudi, 1,2 tisuće tenkova i s tisuću zrakoplova, gubici su bili ogromni.²⁷²

Rat na Istočnom bojištu sredinom ljeta 1942. dosegao je kritičnu fazu po Sovjete, što potvrđuju dramatični članci u *Hrvatskom narodu*, *Hrvatskom listu* i *Nedjeljnim viestima*. Početkom srpnja *Hrvatski narod* informira o uspjesima njemačko-rumunjskih snaga na Krimu, gdje je zarobljeno preko 50 tisuća boljševika.²⁷³ Isti list dalje navodi kako je neprijatelj posve razbijen na odsjecima Kurska i Harkova, te da njemačke snage i saveznički odredi naglo napreduju k Donu. *Hrvatski narod* 7. srpnja objavio je kako su njemačke i savezničke snage prešle rijeku Don na nekoliko mjesta,²⁷⁴ a potom da je uslijedilo njemačko osvajanje važnih industrijskih i prometnih uporišta grada Voronježa²⁷⁵ i Vorošilovgrada,²⁷⁶ najvećeg i najvažnijeg grada donjeckog područja. Ukupni gubici Sovjeta na Donu prema *Hrvatskom narodu*, prešli su brojku od milijun vojnika, a od toga je zarobljeno više od 700 tisuća boljševika.²⁷⁷ Bila je to uvertira u velike njemačke ratne operacije u smjeru

²⁷⁰ NH, br. 114, 16. svibnja 1942., 1.

²⁷¹ U ožujku 1942. u okviru Staljinove direktive za navalom na svim frontovima, Vrhovno zapovjedništvo Crvene armije razmotrilo je plan za veliku ofenzive u Ukrajini, ali se od njega odustalo u prilog skromije ofenzive za oslobađanje Harkova, koja otpočeta 12. svibnja 1942. Staljin je inzistirao da se izbočine Barvenkovo ustraje u ofenzivi prema Harkovu, iako je bilo izvjesno da će zbog sovjetska vojska pasti u zamku. A. WERTH, n. dj., I. dio, 302., 303. HART, n. dj., 248.-251. MURRAY-MILLET, n. dj., 276. – 277. O.P. CHANEY, n. dj., 92.

²⁷² A. BEEVOR, n. dj., 68.-71.

²⁷³ HN, br. 467, 4. srpnja 1942., 4.

²⁷⁴ HN, br. 469, 7. srpnja 1942., 1.

²⁷⁵ HN, br. 470, 8. srpnja 1942., 1.

²⁷⁶ HN, br. 479, 18. srpnja 1942., 1.

²⁷⁷ HN, br. 476, 15. srpnja 1942., 1. Na prvu godišnjicu rata 22. lipnja Sovjeti su iznijeli podatke o njemačkim i sovjetskim gubicima. Uzme li se u obzir podatak da su ukupni sovjetski ljudski gubici procijenjeni na 4,5 milijuna ljudi njemački podatak o gubicima na Donu nije tako nevjerovatan. Njemački gubici izneseni u dnevniku njemačkog generala Franza Haldera do kraja lipnja 1942. procijenjeni su na 1,3 milijuna ljudi. No od početka svibanjski operacija do početka Staljingradske bitke Nijemci će izgubiti još pola milijuna ljudi, što samo govori o sve težem napredovanju njemačkih snaga i prije bitke prijelomnice. A. WERTH, n. dj. I. dio, 310., 311.

Staljingrada, no prije toga, do kraja srpnja, u njemačke ruke pao je Rostov,²⁷⁸ posljednja sovjetska brana na južnom dijelu Istočnog bojišta u pravcu rijeke Volge i Staljingrada.²⁷⁹

Od početka 1942. u tisku NDH otvorena je tema i o sovjetskoj kampanji kod anglosaksonske saveznika za otvaranjem *drugoga bojišta* u Europi, tzv. fronte rasterećenja za Sovjete. Problem otvaranja drugog bojišta bit će u kontekstu navodne nesloge saveznika često tematiziran sve do ljeta 1944. i savezničkog iskrcavanja u Normandiji.²⁸⁰ Jedan od prvih službenih poziva za otvaranjem *drugog bojišta* u Europi, koji prenosi *Hrvatski list* uputio je Sovjetski poslanik u Londonu, Ivan Majski, nakon razgovora s Churchillom potkraj ožujka 1942. otkrivajući pritom glavni problem angloameričke diplomacije, inertnost. Tom je prigodom Majski izjavio, aludirajući na nužnost brze i efikasne pomoći Sovjetima: *Valja djelovati još ove godine, a planirati sljedeće.*²⁸¹

Godina 1942. bit će kritična za sovjetski obrambeni rat. Staljin nije imao vremena čekati povremene pošiljke ratnog naoružanja, aviona i hrane iz SAD-a i Velike Britanije, već je tražio što hitnije otvaranje druge fronte. Prvi sovjetski pozivi za otvaranjem *drugog bojišta* na zapadu Europe datiraju još od srpnja 1941., a od 1942. Sovjeti uz dogovorenu logističku potporu postavljaju to kao imperativ vojno-političke suradnje. Dana 18. srpnja 1941. Staljin je u pismu Churchillu predložio uspostavljanje *druge fronte* na Zapadu, u sjevernoj Francuskoj ili sjeverno na Arktiku, a 3. rujna 1941. Staljin traži uspostavu *druge fronte* u Francuskoj ili na Balkanu, te 400-500 aviona mjesečne pomoći i 30 tisuća tona aluminija. Za vrijeme posjeta Molotova Washingtonu u svibnju 1942. sovjetska strana dobila je obećanje da će već do kraja

²⁷⁸ Pad Rostova zbio se 28. srpnja 1942. pod čudnim okolnostima, izgleda da je grad napušten u panici koja je zavladao Crvenom armijom, iako nisu izdane naredbe da se planski napusti grad. Bio je to težak moralni udarac za vojno i političko vodstvo SSSR-a. Nakon pada Rostova ruska propaganda po Staljinovim naputcima pod geslom «ni koraka natrag» otpočela je kampanju u Crvenoj armiji i među građanima SSSR-a što će imati svoj epilog u Staljingradskoj bitci. A. WERTH, n. dj., I. dio, 313-315. O. P. CHANEY, n. dj., 93. MURRAY-MILLETT, n. dj., 281. – 282.

²⁷⁹ HN, br. 485, 25. srpnja 1942., 1.

²⁸⁰ Već 12. srpnja 1941. u Moskvi je potpisan sporazum Velike i Britanije i Sovjetskog Saveza, koji je predviđao uzajamnu vojnu i materijalnu pomoć, te klauzulu o nemogućnosti sklapanja separatnog mira s Njemačkom. Vojna suradnja po prvi puta je uspostavljena anglo-ruskim zauzimanjem Teherana, kako bi se onemogućilo Nijemcima da se služe Iranom kao bazom za operacije protiv Rusije i osigurao opskrbeni put za Sovjete od Perzijskog zaljeva do Kaspijskog mora. SAD su od 11. travnja 1941. prema zakonskom aktu Lend-Lease *teškom* 50 milijuna dolara pomagale logistički Veliku Britaniju, a od njemačkog napada na SSSR ta će se pomoć proširiti i na Sovjete. Glavni diplomatski savjetnik i specijalni izaslanik F. D. Roosevelta, Harry Hopkins već je u srpnju 1941. posjetio Moskvu i dogovorio sa Staljinom uključivanje SSSR-a u Lend Lease program. Sovjetima je obećao pomoć u aluminiju potrebnom za izgradnju aviona, te protuavionskim topovima. Moskovska konferencija s kraja rujna 1941. (Molotov-Harriman-Beaverbrook) osigurao će Sovjetima prvi zajam u vrijednosti milijardu dolara. Posjet Vjačeslava Molotova SAD-u u svibnju 1942. bit će potvrda čvrstog američko-sovjetskog savezništva, a nakon posjeta 11. lipnja potpisan je i drugi sporazum o tzv. Uzajamnoj pomoći protiv agresije. A. WERTH, 151., 220., 226., 294. U prosincu 1941. za vrijeme prvog posjeta A. Edena Moskvi, Staljin je upitao je li moguće očekivati otvaranje *drugog fronta* u Europi na Balkanu, što je od britanske delegacije odbaceno kao mogućnost. Osigurati položaj u Libiji za napad na Italiju već tada je definiran kao bitno vjerojatniji plan i prioritet zapadnih Saveznika. E. BARKER, n. dj., 118.

²⁸¹ HL, br. 74, 27. ožujka 1942., 4.

1942. otvoriti *druga fronta* i to u Francuskoj. Isto će biti potvrđeno anglosovjetskim sporazumom u Londonu koji su potpisali ministri vanjskih poslova Vjačeslav Molotov i Anthony Eden. Međutim, Churchill nije vjerovao u izvedivost pothvata u 1942., već najranije u 1943. On je zagovarao operaciju *Torch*, iskrcavanje angloameričkih snaga u Sjevernoj Africi, što Staljina neće zadovoljiti.²⁸²

Ratna situacija za Sovjete u tri mjeseca od travnja do srpnja 1942. rapidno se pogoršala, a planiranu Staljinovu sovjetsku zimsku ofenzivu zamijenila je uspješna njemačka. Staljin je tada iznova zatražio, prema navodima *Hrvatskog naroda*, hitno otvaranje *druge fronte* u Europi, jer dogovorena gospodarska suradnja i bespovratni krediti nisu bili adekvatna pomoć za žrtve koje je Sovjetski Savez bio prisiljen istrpjeti.²⁸³ On je, navodi se, upozoravao zapadne Saveznike da su vojni potencijali Sovjetskog Saveza bitno oslabljeni u drugoj godini rata: *Boljševici daju Londonu na znanje razabrati da njihovom ljudstvu ima granica*,²⁸⁴ a istovremeno je moskovski radio pozivao građane na borbu do posljednjeg čovjeka: *Moskva priznaje da se Sovjetska unija nalazi u opasnosti, te poziva njezine građane da svojim tjelesima stvore bedem protiv Nijemaca*.²⁸⁵ Prepiska Staljina i Churchilla tijekom lipnja i srpnja 1942. otkriva probleme zapadnih Saveznika u izvršavanju ugovornih obveza prema sovjetskom savezniku. Churchill je Staljina 18. srpnja 1942. izvijestio o mogućnosti prekida opskrbe sovjetske vojske preko luke Murmansk, zbog velikih gubitaka brodova. Bio je to rezultat podmorničkog rata koji su Nijemci provodili iz Norveške, te njemačkih zračnih udara iz sjeverne Norveške. Za alternativni opskrbeni put Churchill je predložio isporuku ratnog materijala preko iranskih luka, što Staljina nije zadovoljilo. Uslijedio je sastanak Churchill-Staljin u Moskvi 12. kolovoza 1942., na kojemu je Churchill Staljinu priopćio nemogućnost otvaranja *druge fronte* u Europi 1942. i objasnio prednosti pripremane akcije *Torch*.²⁸⁶ *Nedjeljne viesti* su konstatirale kako Englezi uz poteškoće u opskrbi Sovjeta, ne mogu rasteretiti sovjetsko bojište, jer nemaju dovoljno zračnih snaga za napade na središta ratne industrije Reicha i otvaranje *drugog bojišta* u Sjevernoj Africi.²⁸⁷

²⁸² Winston CHURCHILL, Josif V. STALJIN, *Tajna prepiska*, Zagreb 1965., 13., 62. A. WERTH, n. dj., 224, 225, 293.-299.

²⁸³ HN, br. 464, 1. srpnja 1942., 1. Po pitanju otvaranja drugog fronta u Europi, Staljin posebno agresivno agitira u savezničkom taboru od srpnja 1942., što je vidljivo iz tajne korespondencije Churchilla i njega. CHURCHILL-STALJIN, n. dj., 62., 67.,

²⁸⁴ HN, br. 485, 22. srpnja 1942., 8.

²⁸⁵ HN, br. 485, 25. srpnja 1942., 8.

²⁸⁶ A. WERTH, n. dj., 364.–367. Churchill u pismu Staljinu 14. kolovoza 1942. napominje kako Britanci nikada nisu bezrezervno podržavali plan invazije na Francusku u 1942., već kao mogućnost za koju ima vrlo malo izgleda. Churchill napominje da je takav britanski stav pojašnjen u stavku 5. memoranduma upućenog Vjačeslavu Molotovu 10. srpnja 1942. CHURCHILL-STALJIN, n. dj., 68.-69.

²⁸⁷ NV, br. 39., 31. kolovoza 1942., 1.

3.1.3 Staljingradski poraz

Sredinom kolovoza 1942. uslijedili su veliki njemački ratni uspjesi na Kavkazu, zbog čega se sovjetska vojska od Voronježa do ušća Dona našla u okruženju.²⁸⁸ Bio je to uvod u bitku za Staljingrad. Već krajem mjeseca njemačka izvješća s južnog odsjeka Istočnog bojišta objavljena u *Hrvatskom listu* i *Nedeljnim viestima* svjedočila su o snažnom njemačkom napredovanju sve do ulaza u Staljingrad i pripremama za njegovo osvajanje: *Staljingrad je pretvoren u tvrđavu-Nijemci očekuju dugu i tešku bitku koja će završiti slomom južnog krila sovjetske vojske*, čime bi se širom otvorila mogućnost blokade i ugrožavanja Moskve.²⁸⁹ Prema londonskom *Times-u*, kako je prenosio *Hrvatski list*, bitka za Staljingrad bila je od krucijalnog značaja, jer je Staljingrad predstavljao značajno industrijsko, vodno i geostrateško središte, a sovjetski poraz, ocijenjeno je, značio bi odsječenost od opskrbnih izvora i prometnu izolaciju.²⁹⁰

Do Staljingradske bitke Nijemci nisu znali za poraz u Europi, njihove vojne snage nisu imale značajnijih gubitaka izuzmu li se logističke teškoće u zimi 1941./1942., pobjednički duh ničim nije bio doveden u iskušenje. Istočno bojište se prostiralo tri tisuće kilometara od Ladoškog jezera do Crnog mora, a tri najjisturenije točke potkraj ljeta 1942. bile su Kalinjin, Orel i Staljingrad. Iz njemačke perspektive trebalo je učiniti još jedan važan korak ne bi li se slomila sovjetska obrana. Hitler je prema *Hrvatskom narodu* odlučio baciti sve snage na južni odsjek Istočne fronte, Krim, Kavkaz i Staljingrad i tako doći u posjed naftonosnih polja, rudnog bogatstva, ali i važnog riječnog prometnog čvorišta Staljingrada.²⁹¹ Međutim napredovanje njemačke vojske u srpnju 1942. bilo je usporeno. Staljin je od neuspješne obrane Voronježa primijenio taktiku sustavnog povlačenja, branivši gradove u uličnim borbama do posljednjeg čovjeka, ne dozvoljavajući ponavljanje katastrofe kod Harkova.²⁹²

Da je ustaški propagandni aparat visoko vrednovao važnost ljetne njemačke ofenzive na Istočnom bojištu, a posebice doprinos hrvatskih legionara²⁹³ pod njemačkim

²⁸⁸ NV, br. 38, 10. kolovoza 1942., 1., HN, br. 194, 19. kolovoza 1942., 4.

²⁸⁹ HL, br. 204, 29. kolovoza 1942., 3., *Njemačke snage prodrle duboko u obrambeni sustav Staljingrada*, NV, br. 39, 31. kolovoza 1942., 1.

²⁹⁰ HN, br. 213, 9. rujna 1942., 3.

²⁹¹ U prvoj fazi operacije *Plavo* trebalo je zauzeti Voronjež. Potom je velikim manevrom u obliku kliješta trebalo opkoliti glavninu sovjetskih snaga zapadno od rijeke Don. Zatim bi Šesta armija gen. von Paulusa krenula prema Staljingradu osigurati sjeveroistočni bok, a Prva oklopna armija i Sedamnaesta armija gen. Kleistea Kavkaz. Za Hitlera je sve to bilo vrlo jednostavno, jer je polazio od pretpostavke da je Crvena armija slomljena u zimskim i proljetnim operacijama. Harkov je za njega bila potvrda njemačke potpune nadmoći. A. BEEVOR, n. dj., 72., 73. MURRAY-MILLETT, n. dj., 278 – 283. HART, n. dj., 249. – 251.

²⁹² MURRAY-MILLETT, n. dj., 278 – 283., HART, n. dj., 249. – 251. A. BEEVOR, n. dj., 76., 77.

²⁹³ Tijekom 1942. i 1943. dio hrvatskih postrojbi bit će uključen u njemačku vojsku, poput 369 dobrovoljačke pukovnije, koja je ratovala na istočnom ratištu u sastavu Wermachta, ili pak 373. pješačke divizije tzv. *Tigar* i 392. pješačke divizije zvane *Plava* koje su služile u NDH kao sastavni dio SS-postrojbi. U slučaju legionarskih

zapovjedništvom svjedoči dokument *Odsjeka za unutrašnju promičbu* GRP-a namijenjen podizanju morala u zagrebačkoj vojarni Prečko. Pismo legionara Antuna Blagojevića s Istočnog bojišta u ljeto 1942. polaznicima vojne škole razvodnika u Prečkom, ocijenjeno je u kontekstu promidžbenih aktivnosti vrlo značajnim, posebno za podizanje borbenog morala u hrvatskoj vojsci. Rat na Istočnom bojištu trebalo je prikazati kao rat u kojem se vodi borba i za NDH, pa je izabrano legionarovo pismo u kojem se interesi Njemačke, NDH i njihovih saveznica prikazuju kao zajednički, jednako kao i neprijatelji:

Nepoznati prijatelju, radosnim srcem uze olovku i papir u ruku da ti se javim sa par reči u kojima ti se najljepše zahvaljujem za dopis iz naše nam drage domovine veseli nas što vidimo da ima u našoj nam miloj domovini ko se sjeća na nas, koji smo se uputili u daleki svet da damo svoje živote na oltar u prvom redu za našu dragu nam državu Hrvatsku i za našeg Poglavnika i za osnutak nove Europe koja će u kratko vreme biti uređena, jer će toj bezbožničkoj gamadi (židovskom boljševizmu) biti kraj...²⁹⁴

Poglavnik je osobno posjetio Istočno bojište krajem rujna i početkom listopada 1942., a *Spremnost* je prenijela njegove dojmove. Za turobno stanje u SSSR-u, Pavelić optužuje boljševičke vlasti, a borbu hrvatskih legionara zajedno s njemačkim saveznikom ocjenjuje opravdanom i oslobodilačkom:

Tako smo mogli vidjeti stepu i oranice, napuštena bojna polja i naše vojnike na bojištu, ruski narod u kolibama, selima, gradovima, ruske zarobljenike, koji rade na obnovi zemlje. Oni su još ravnodušni i bezvoljni, ne zbog toga što su ratni zarobljenici nego kao i svi njihovi siromašni i sažaljenja vrijedni zemljaci iz stoljetne navike. U kojoj je mjeri boljševizam u stanju to učiniti, to sam svakako tek sada vidio. Nisam držao to za moguće, u takav ponor je

postrojbi, zapovijedajući jezik bio je njemački, a odore njemačke s hrvatskim grbom, jer saveznici nisu priznavali NDH kao ratujuću stranu. V. VRANČIĆ, *Branili smo državu*, München – Barcelona 1985., 355.-356. Zdravko DIZDAR, *Brojdbeni pokazatelji odnosa vojničkih postrojbi na teritoriju Nezavisne Države Hrvatske, Časopis za suvremenu povijest*, god. 28., br. 1-2, Zagreb 1996., 165. Na istočnom bojištu osim 369. pukovnije koja je djelovala u sastavu 100. Jaeger divizije, od kraja 1941., sudjelovalo je u sastavu talijanskog ekspedicijskog zbora (8. talijanske armije) pod vodstvom zapovjednika potpukovnika Egona Žitnika (od travnja 1942.) nekoliko hrvatskih pješačkih i artiljerijskih satnija. Te će snage biti poražene 20. prosinca 1942. na Donu u pokušaju deblokade njemačkih postrojbi pod Staljingradom. 369. pukovnija je 29. rujna 1942. ušla u Staljingrad, a tek nekoliko preživjelih predalo se Sovjetima 2. veljače 1943. po svršetku Staljingradske bitke. Na Istočnom bojištu od kraja 1941. – 1943. bilo je ukupno 8250 hrvatskih legionara. Od toga je kroz 369. pješačku pukovniju prošlo 6300 domobrana, u Zrakoplovnoj legiji bilo je 360 zrakoplovaca, a 340 mornara i 1250 pripadnika Lakog prijevoznog drugu pod Talijanima. Zvonimir DESPOT, *Istočna fronta: U domovini nakon 65 godina, Večernji list*, rubrika *Hrvatska* – web izdanje, 2. veljače 2002. Pojić navodi kako je ne mali broj pripadnika 369. pukovnije zarobljen u Staljingradu (siječanj 1943.) ukupno 715. Dio njih (ostali su završili u sovjetskim logorima) će biti uključen 23. siječnja 1944. u *Samostalni jugoslavenski odred u SSSR-u* u ruskom zarobljeništvu, a mnogi poginuti tijekom 1944. i 1945. u partizanskim redovima. Milan POJIĆ, *Hrvatska pukovnija 369. na Istočnom bojištu 1941. - 1943.*, Zagreb, 2007. 86., 87., 88.

²⁹⁴ HDA, Fond Predsjedništva vlade HIS, 11028/42.

*boljševizam povukao ljude i tako ih je moralno i materijalno uništio. I naši vojnici su to vidjeli. Dobrovoljci su doista znali, kada su pošli u borbu, o čemu se je radilo.*²⁹⁵

Nevjerojatno je da Pavelić pritom optužuje Sovjete za teško ekonomsko i socijalno stanje SSSR-u kada je na Istočnom bojištu do rujna mjeseca 1942. poginulo gotovo pet milijuna sovjetskih vojnika, a zemlja ratom uništena. Da apsurd bude veći Hitler je do lipnja 1941. bio u prijateljskim odnosima sa SSSR-om i dogovorno dijelio Istočnu Europu, na što se dakako novine u NDH nisu referirale. Bila je to samo potvrda da propaganda u NDH slijedi potrebe ustaške politike čvrsto vezane uz interese njemačkog saveznika, te da je ratnom trenutku trebalo prilagoditi djelovanje na javno mnijenje.

Međutim, entuzijastička atmosfera ljeta 1942. u NDH, ipak će se već za nekoliko mjeseci bitno promijeniti. Uspješnost ratnih operacija Njemačke i njenih saveznica potkraj 1942. i početkom 1943., napose na južnom odsjeku Istočnog fronta bila je pod znakom upitnika, što potvrđuju i brojni novinski članci uglavnom na naslovnicama *Hrvatskog naroda*, *Hrvatskog lista*, *Nove Hrvatske* i zagrebačkih tjednika *Spremnost* i *Nedjeljne viesti*. Najavu ratnih teškoća za Nijemce i njihove saveznike otkriva *Spremnost* u svojoj rubrici *Odjeci iz svijeta* još 18 listopada 1942. U jednom ratnom izvješću navodi se kako sovjetski general Timošenko vrši očajničke napade na Staljingrad ne bi li ga oslobodio, no u daljnjem opisu stanja na ratištu spominju se samo sovjetske žrtve.²⁹⁶ Već u drugoj polovici listopada bilo je iz novinskih članaka tiska NDH jasno da se Nijemcima nešto moćno i veliko ispriječilo u Staljingradu. Unatoč bombastičnim natpisima kako njemačke snage nezaustavljivo prodiru, kao npr. u članku od 23. listopada u *Novoj Hrvatskoj*, ipak se moglo naslutiti kakve se teške borbe vode za svaku zgradu u gradu: *Žestoke borbe na području lijevaonice Crveni listopad*.²⁹⁷ Redakcija *Hrvatskog naroda* na naslovnici je 20. listopada objavila i veliku kartu grada ne bi li hrvatskoj javnosti dokazala kako je gotovo cijeli Staljingrad u njemačkim rukama, tj pred padom.²⁹⁸ Vjeru u poljuljanu njemačku superiornost na Istočnom ratištu valjalo je nekako učvrstiti u hrvatskoj javnosti. Teškoće Saveznika, poglavito Staljina, trebalo je akcentirati, a posebno pogodna forma bile su karikature. Jedna takva koja zorno pokazuje zluradost često prisutnu u tisku NDH objavljena je u *Novoj Hrvatskoj* 7. listopada. U potpisu karikature *Churchilova pomoć* na kojoj Staljin i Churchill razgovaraju stajalo je: *Staljin: Pomozi, vidiš da su oblaci tuče nad Staljingradom. Churchill: Žalim, ali ja ne mogu opravdati uz Dieppe i Tobruk još i tvoju nevolju.*

²⁹⁵ *Spremnost*, br. 33., Zagreb, 11. listopada 1942., 1.

²⁹⁶ *Napadaj za olakšanje sjeverno od Staljingrada*, *Spremnost*, br. 34, 18. listopada 1942., 3.

²⁹⁷ NH, br. 256, 31. listopada 1942., 14.

²⁹⁸ HN, br. 559, 20. listopada 1942, 1.

U posljednjim danima 1942. vojno strateške analize stanja u Staljingradu na stranicama *Hrvatskog naroda* davale su tek naznaku poteškoća u kojima su se Nijemci našli. Zamjetno je da su njemačke akcije u izvještajima poprimile *obrambeni karakter*, te da su čitatelji imali mogućnost iščitati iz njih novu uspostavljenu ravnotežu snaga na južnom odsjeku Istočnog bojišta.²⁹⁹ Taj je način izvještavanja uglavnom nastavljen bez promjena i početkom 1943., pa *Nova Hrvatska* 24. siječnja donosi vijest o snažnim borbama u području Staljingrada, boljševičkoj ofenzivi i naravno velikim sovjetskim gubicima.³⁰⁰ Ipak, povremeno su se pojavljivali i članci koji su predskazivali crni scenarij za njemačke ratne napore na Istočnom ratištu. Jedan takav u prosincu 1942. otvoreno je nagovijestio ne samo poraz pod Staljingradom, već očit njemački neuspjeh na Istočnom ratištu i ubrzo konačan obračun sa savezničkim silama. Bila je to analiza francuskog generala Davala o izgledima sila Osovine u ratu, prenijeta iz talijanskog časopisa, *Relazioni Internazionali*. On na jednom mjestu gotovo proročanski kaže:

*Najvažniji događaj bio je ulazak SAD-a i Japana u rat. Time je borba sa Sovjetima, iako žestoka, postala za Njemačku pitanjem drugog reda. Njemačka nije više na ruskom bojištu mogla iznuditi odluku ni postići pobjedu...Velika kušnja, odlučna i konačna doći će na drugom mjestu, u roku od dvie ili tri godine najkasnije, u obliku borbe s čitavim anglosaskim svijetom.*³⁰¹

Početkom siječnja 1943. sovjetske snage na čitavom prostoru Istočnog ratišta prelaze u totalnu ofenzivu, od Petrograda, Iljmenskog jezera do međuriječja Dona i Donjeca na jugu.³⁰² Ratne teškoće na južnom odsjeku Istočnog bojišta nije bilo moguće prikriti. Poraz staljingradskih boraca bio je blizu, što su potkraj siječnja navijestili brojni novinski tekstovi u tisku NDH. *Nedjeljne vesti* koje inače na drugoj stranici objavljuju pregled situacije na ratištima, što je vrlo indikativno, 18. siječnja na naslovnici donose dramatične vijesti iz Staljingrada, opisujući sovjetske napade sa sjevera i juga.³⁰³ *Hrvatski list* također daje do znanja da bitka samo što nije izgubljena. U članku *Staljingrad Nijemci još uvijek brane* 20. siječnja pozicija njemačkih snaga u Staljingradu definirana je kao neodrživa.³⁰⁴ Samo tri dana kasnije isti list je objavio informaciju o prinudnom povlačenju njemačkih snaga za nekoliko kilometara i o proboju sovjetskih snaga sa zapadne strane u grad.³⁰⁵ S ponosom je istaknuta

²⁹⁹ HN, br. 611, 19. prosinca 1942., 1., HN, br. 616, 29. prosinca 1942., 8.

³⁰⁰ NH, br. 21, 24. siječnja 1943., 23.

³⁰¹ *Tri godine rata, Spremnost*, br. 42., 13. prosinca 1942., 5.

³⁰² NV, br. 59., 11. siječnja 1943., 2. HL, br. 5, 7. siječnja 1943., 5.

³⁰³ NV, br. 60, 18. siječnja 1943., 1.

³⁰⁴ HL, br. 16, 20. siječnja 1943., 1.

³⁰⁵ HL, br. 19, 23. siječnja 1943., 1

značajna uloga hrvatskih snaga, male, ali hrabre skupine vojnika u okviru osovinskih snaga, koja se borila u južnom i središnjem dijelu Staljingrada.³⁰⁶ *Nedjeljne viesti* 1. veljače donose vijest kako su njemačke i savezničke snage u Staljingradu u okruženju i bezizlaznom položaju: *U Staljingradu se neprijatelj najprije sa svih strana približio našim obranbenim postavima, a zatim je prešao u usredotočeni napadaj. Južna borbena skupina, koja se junački bori pod osobnim vodstvom general-feldmaršala Paulusa, stisnuta je u na najuži prostor, te pruža posljednji otpor u zgradi GPU-a.*³⁰⁷

U slučaju Staljingrada ustaška je propaganda imala ozbiljnih poteškoća. Njemačke, rumunjske i hrvatske snage bile su suočene s porazom, unatoč činjenici da su Sovjeti do tada izgubili pet milijuna vojnika. Hrvatskoj javnosti je trebalo objasniti zašto se Sovjeti tako fanatično bore, ali istovremeno politički nije bilo oportuno sovjetski otpor prikazati kao legitimnu borbu za obranu vlastite domovine. U nemoći da se ponudi suvisao odgovor, najoriginalnije, ali posve iracionalno objašnjenje ponudila je *Spremnost* u članku *Uzroci otpora sovjetske vojske*, ustvrdivši kako Staljin uspješno ratuje zahvaljujući ropskom mentalitetu ruskog naroda koji slijepo slijedi vođu, te snažnoj propagandi u Sovjetskom Savezu,³⁰⁸ kao da su NDH ili III. Reich demokratske stečevine i društva slobodnih medija.

Njemačkoj borbi na Istoku po ustaljenu obrascu nastojao se dati pravednički image. Posebno je bila interesantna teza o Nijemcima – *braniteljima Staljingrada*³⁰⁹ stupu obrane Europe od boljševizacije, apostrofirana u *Hrvatskom listu* i *Hrvatskom narodu: Boljševike mogu odbaciti i uništiti samo ujedinjena Europa pod vodstvom velesila osovine, Njemačka u borbi za Europu-Anglosasi ne bi mogli sačuvati Europu od boljševizacije.*³¹⁰ Dok je inicijalno njemački pohod na SSSR pravdan sovjetskim kršenjem sporazuma Staljin-Hitler, a potom i ostvarenjem životnog prostora na Istoku, od Staljingradske bitke i prelaska u defenzivu, njemački rat na Istoku tretiran je u sredstvima javnog informiranja kao posljednja linija obrane od boljševizacije Europe. I tisak NDH se uključio u snažnu antisovjetsku propagandu, pa tako osječki dnevnik *Hrvatski list*, 27. siječnja 1943. prenosi iz *Courier de Geneve* članak koji problematizira scenarij sovjetske pobjede na Istočnom ratištu i moguće posljedice:

Pobjeda boljševičke revolucije na iztoka bila bi isto što i potop. Počevši od Lisabona, pa sve do ruske granice, sve bi crkve bile u plamenu, a svećenike, građanstvo i sve ustanove

³⁰⁶ HL, br. 21, 26. siječnja 1943., 4.

³⁰⁷ NV, br. 62, 1. veljače 1943., 1.

³⁰⁸ *Uzroci otpora sovjetske vojske*, *Spremnost*, br. 46, 10. siječnja 1943., 4.

³⁰⁹ HN, br. 640, 26. siječnja 1943., 8.

³¹⁰ HL, br. 21, 26. siječnja 1943., 2. GRP je već 18. siječnja putem izvješća HDU *Croatia* iz savezničkog i neutralnog tabora, imao informacije o bezizglednom položaju 6. njemačke vojske, te skoroj kapitulaciji njemačkih snaga u gradu. HDA, HDU *Croatia*, kut. 94, *Savezničke i neutralne vijesti*.

*snašla bi ista sudbina...Rieč bi imala Moskva, a ne London. Među dosadašnjim saveznicima došlo bi do divljačkog razračunavanja. Englezi i Američani morali bi se izkrcati na kontinent, a to baš nije laka zadaća. Da se Evropa u takvoj situaciji smiri potrebno je više milijuna ljudi.*³¹¹

Posredstvom vijesti *Izveštajnog ureda MVP-a Hrvatski list* početkom veljače donosi članak o potencijalnim reperkusijama sovjetskog trijumfa, pritom upozoravajući čitateljstvo: *Crvena lava može preplaviti cijeli svijet, kako je prije kratkog vremena preplavila i opustošila Litvu, Letonsku, Estonsku, Kareliju, Besarabiju i Bukovinu.* Na drugom pak mjestu osječki dnevnik upućuje na problem rada pete kolone u mnogim zemljama pod okriljem Staljinove Kominterne, pa tako i u NDH: *Djelatnost agenata kominterne u evropskim zemljama, uključivo našu, dokazuje dosta jasno, da živimo na vulkanu. Zato se predlaže beskompromisna borba i odlučan rat na koji se pozivaju i zapadni Saveznici, jer se komunizam širi kao pošast i sutra će doći glave plutokratskim saveznicima.*³¹²

Taj i slični tekstovi koji će se pojavljivati sve do kraja rata, imali su cilj stvoriti strah i paniku od komunista i njihove ideologije u hrvatskih građana. Ako je, kako kaže Muhidin Pelešić, ustaška propaganda u pravilu bila lišena hipnotičke moći Goebbelsove propagande,³¹³ onda je ustaška antikomunistička ili protuboljševička propaganda ipak imala određenih učinaka na formiranje javnog mnijenja, o čemu svjedoče i podaci o broju civila koji će se u svibnju 1945. naći u zbjegu pred snagama NOVJ-a.

Dana 4. veljače, *Hrvatski list* je objavio vijest Glavnog stana vođe Reicha: *Dovršena je borba za Staljingrad - VI vojska pod uzornim vodstvom general-feldmaršala von Paulusa podlegla je bitno snažnijem neprijatelju.*³¹⁴ Također 4. veljače i *Nova Hrvatska* na naslovnici slavi junaštvo *branitelja* Staljingrada te značajan udio *Poglavnikove Hrvatske* u

³¹¹ HL, br. 22., 27. siječnja 1943., 2.

³¹² *Švicarsko novinstvo o boljševičkoj opasnosti*, HL, br. 32., 7. veljače, 1943., 3., HDA, Fond MVP-a – Izveštajni ured, kut. 16, Pregled švicarskog novinstva, br. 236, *U slučaju da pobjede Rusi*.

³¹³ M. PELEŠIĆ, n. dj., 6.

³¹⁴ HL, br. 29, 4. veljače 1943., 2. Staljingradska bitka trajala je od 13. srpnja 1942. do 2. veljače 1943. 6. armija generala von Paulusa nakon što je izgubila 2/3 od 330 tisuća vojnika i našla se u obruču, bila je prinuđena na predaju. *Povijest svijeta od početka do danas*, Zagreb 1990., 678. Bila je to bitka prekretnica na Istočnom bojištu, nakon poraza, Sovjeti su prvi puta kod Staljingrad pokazali materijalnu snagu koja će nadvladati njemačke armije tijekom 1943. i 1944. Ta je bitka uništila vjerovanje da njemačke armije ne mogu biti potučene. MURRAY-MILLET, n. dj., 283. – 291. HART, n. dj., 258.-265. CALVACORESSI-VINT, n. dj., 384. O. P. CHANEY, n. dj., 99.-109.

Na sastanku održanom 13. siječnja 1943. u Rasteburgu gdje se nalazilo Hitlerovo utočište *Vučja jazbina* sastalo se najviše njemačko vojno vodstvo. Hitler je odbacio mogućnost von Paulusovog povlačenja iako je bilo izvjesno da se neće održati u Staljingradu. Sovjeti su već na nekoliko mjesta probili njemačke položaje, Nijemci su imali preko 40 000 ranjenika, a što je vrlo važno 6. armija ne samo da nije bila zaštićena njemačkim zrakoplovstvom, kako je to Göring obećao Hitleru, već su se i pošiljke opskrbnog materijala svele s obećanih 500 tona na svega 100. Henrik EBERLE i Mathias UHL, *Knjiga o Hitleru*, Rijeka 2005., 174., 175.

staljingradskom porazu, podsjećajući na junačku borbu jedne hrvatske pukovnije.³¹⁵ No da se i porazu može dati pozitivan, gotovo pobjednički ton pokazali su dnevници *Hrvatski list* i *Hrvatski narod* u komentaru svršetka Staljingradske bitke:

*Vojničko značenje Staljingradske bitke-...branitelji Staljingrada na sebe su vezali 60 boljševičkih divizija.*³¹⁶ *Pirova pobjeda u Staljingradu-staljingradska obrana razbila preko 40 boljševičkih divizija.*³¹⁷

Poruka ustaške propagande je glasila, pad Staljingrada više nije važan, već ono što se herojskom borbom *branitelja* postiglo, pa *Nova Hrvatska* otkriva suštinu vojno strateške pobjede Osovine:

*O Staljingradu kao o vojničkom pitanju i uporištu njemačke i savezničke fronte na Iztoku, danas u Njemačkoj više i ne govore... Vojnički krugovi njemačke vlade jedino ustanovljuju, da je Staljingrad mjesto, koje sovjetske oružane snage ne će tako lako preboljeti jer je već do sada postignuto dvoje: Nedvojbeno je odterećen silni pritisak navale na južnom odsjeku ratišta i u silnoj je mjeri smanjena navalna vojnička snaga Sovjetskog Saveza.*³¹⁸

Na istom tragu je i zagrebačka *Spremnost*, citirajući izvješće jednog švicarskog izvjestitelja u stalnoj rubrici *Odjeci iz svijeta*, dala presjek događanja na Istočnom bojištu. Staljingradska posada, navodi se, posve je planski i razumno žrtvovana kako bi na sebe vezala što veću koncentraciju sovjetske vojske i nanijela im što veće gubitke, zato Nijemci nisu niti slali nova pojačanja.³¹⁹

Sukus iracionalne glorifikacije osovinskog poraza kod Staljingrada ponajbolje se vidi u članku *Svjedočanstvo Staljingrada*, zagrebačkog političkog tjednika *Nedjeljne viesti*, objavljenom početkom veljače 1943.:

Fašistička i nacionalsocijalistička revolucija, kojima se pridružila i naša ustaška revolucija, probudile su kod svojih naroda onaj prijašnji duh starog rimskog imperija. Duh žrtve, samozataje, pregaranja, domovinske ljubavi i junaštva. Taj duh prožima danas skoro sve europske narode. Taj duh se pokazao u svojoj kulminaciji ovih dana u Staljingradu, gdje su njemački, hrvatski i rumunjski borci, svojom krvlju i junaštvom napisali, ne novu stranicu u njemačkoj, rumunjskoj i hrvatskoj povijesti, već predgovor novoj povijesnoj

³¹⁵ NH, 4. veljače 1943., 1.

³¹⁶ HL, br. 30, 5. veljače 1943., 3.

³¹⁷ HN, br. 649, 5. veljače 1943., 1.

³¹⁸ NH, br. 24, 28. siječnja 1943., 16.

³¹⁹ *Spremnost*, br. 49, 31. siječnja 1943., 4.

*dobi...Stalingrad je preko herojskih boraca postao prvi i najjači akord one harmonije, u kojoj će biti skladana Nova Europa.*³²⁰

Pjesma Ernesta Baurea *Stalingrad pjesma našeg stoljeća* objavljena u *Spremnosti* 14. veljače 1943., u kojoj se njemački, rumunjski i hrvatski staljingradski borci slave kao domoljubi, branitelji, muževi koji su izgubili život, ali što je bitno važnije koji su pritom izvršili svoju svetu dužnost, možda je najbolji primjer kakva se klima u javnosti proizvodila. Uz pjesmu je objavljena i fotografija s diplomatskog prijema ministra Mladena Lorkovića na kojoj je odata počast, kako se navodi onima koji su *svjestno žrtvovali sve kao prvoborci poviestnog hoda Europe u borbi protiv najvećeg neprijatelja svih tekovina i vrednota uljudbenog čovječanstva.*³²¹

Posebno u vrijeme staljingradskog poraza propagandno djelovanje u medijima trebalo je osigurati prije svega jačanje borbenog duha u osovinskim redovima i mogućnost daljnjeg novačenja u svrhu popunjavanja vojske novim snagama. Bilo je to na tragu Hitlerove izjave po padu Staljingrada:

*Njemački narod ne bi smio znati da je jedan njemački feldmaršal (von Paulus) završio u ruskom zarobljeništvu. Borbu i poraz armije treba narodu predstaviti na drugačiji način. Treba objaviti da su generali s oružjem u rukama borili rame uz rame s vojnicima u rovovima i da su poginuli u borbi. Potreban mi je milijun novih vojnika.*³²²

Politička direktiva kako Staljingradsku bitku prikazati u tisku NDH bila je jasna, poraz je trebalo pretvoriti u pobjedu i vojno-strateški ga obezvrijediti. Posve je jasno zašto onda informacije, koje su tijekom siječnja 1943. prispjele u GRP preko *Izvještajnog ureda MVP-a* iz neutralne Švicarske i Švedske, a kojima je pad Staljingrada apostrofirao kao težak udarac za Wehrmacht, nisu objavljene. Nijemci su prema najavama neutralnih izvora trebali izgubiti 20 divizija, što je za njih, kako se navodilo, nenadoknativ gubitak, jer je značajna prednost u ljudskim i materijalnim resursima na strani Saveznika.³²³ Nadalje, pregled inozemnog tiska *Izvještajnog ureda MVP-a* iz veljače 1943. donosi stavove neutralnog tiska o ishodu Staljingradske bitke i potencijalnim reperkusijama. U turskim izvješćima krajem siječnja 1943. glorificiralo se junaštvo njemačke i sovjetske vojske, ali i predskazivao apokaliptički svršetak po Nijemce na Istočnom bojištu. Švicarska izvješća po prvi puta donose kalkulacije i o mogućoj promjeni ratne sreće na europskom ratištu: *Je li u Rusiji nastupila prekretnica*

³²⁰ NV, br. 63, 8. veljače 1943., 1.

³²¹ *Spremnost*, br. 51, 14. veljače 1943., 3.

³²² EBERLE-UHL, n. dj, 180.

³²³ HDA, Fond MVP-a – Izvještajni ured, kut. 16, Pregled švicarskog novinstva, br. 230., *Tragedija kod Staljingrada*.

rata? s aluzijom na težak poraz kod Staljingrada i gubitak strateški važnog uporišta. Niti jedan od izvještaja nije objavljen u tisku NDH, jer politički nije bio prihvatljiv.³²⁴ Hrvatskoj javnosti nastojala se prikriti važnost i težina njemačkog poraza u Staljingradu.

Pokušaji ustaškog tiska da barem na papiru staljingradski poraz učine manje važnim, bio je očit, a propagandne direktive su stizale iz GRP-a. One novinske redakcije koje do kraja nisu slijedile upute, morale su opravdati vlastite postupke, a često su slijedile oštre sankcije, smjene, pa i krivični progoni. Tako je nadstojnik *Novinskog odsjeka* GRP-a Ivo Bogdan, na inzistiranje *Odjela za novinstvo i kulturne veze MVP-a*, u dopisu od 16. veljače analizirajući pojedine članke o staljingradskim zbivanjima prozvaio uredništvo *Nove Hrvatske* radi navodnog podcjenjivanja njemačke vojske. U članku pod nazivom *Zabrinutost u Moskvi i Kjubiševu* od 30. siječnja on pronalazi spornim odlomak koji govori o teškoćama njemačkih boraca:

Te se čete bore na mjestu, gdje poviestni lovor-vienac jedino može predstavljati nagradu za njihovo junačstvo i na drugom mjestu: Lakim protuzrakoplovnim topničtvom zapadno od Staljingrada barataju samo još boljševičke žene i branitelji prostim okom vide žene u odorama u topničkim postavima i u sovjetskoj obskrbnoj službi. Ivo Bogdan uredništvu zamjera neprimjereno vrednovanje borbene snage savezničke njemačke vojske i promidžbeno opasne formulacije iz kojih bi čitatelji mogli shvatiti da su ruske žene porazile njemačkog vojnika u velikoj staljingradskoj bitci.³²⁵ No, bez obzira na komentare vojnih analitičara i direktive *Glavnog ravnateljstva za promičbu*, negativne posljedice po njemački ratni stroj na Istoku bit će više no vidljive u mjesecima koji su nadolazili čak i u dirigiranom informacijskom sustavu NDH.

3.1.4 Vojna i politička situacija u NDH

Vrijeme Staljingradske bitke u NDH, također je bilo prijelomno razdoblje. Unatoč činjenici da je ustaška vojnica brojala 42 000 vojnika, a zajedno s domobranstvom 162 tisuće do kraja 1942.,³²⁶ bilo je izvjesno da ustaška vojnica i domobranstvo nisu u stanju na teritoriju NDH slomiti antifašistički pokret otpora pod vodstvom Komunističke partije Jugoslavije.³²⁷ To će

³²⁴ HDA, Fond MVP-a – Izvještajni ured, kut. 16, Pregled švicarskog novinstva, br. 255, *Je li u Rusiji nastupila prekretnica rata*. Isto, Pregled turskog novinstva, br. 51, «Staljingrad».

³²⁵ HDA Fond Predsjedništva vlade DIPU-GRP (237), 711/43, 834/43.

³²⁶ Na prostoru bivše Jugoslavije njemačke snage i saveznici brojali su 930 000 vojnika, od toga na prostoru NDH gotovo 500 000 njemačkih, talijanskih, ustaško-domobrantskih snaga. *Vojna enciklopedija*, sv. VI., Beograd 1975., 373., 374.

³²⁷ Narodnooslobodilački pokret otpora u zemlji pod vodstvom Josipa Broza Tita i Komunističke partije Jugoslavije djeluje od *travanjskog rata* u napadnoj Jugoslaviji. Centralni komitet Komunističke partije Hrvatske već 12. je travnja 1941. odlučio kako narod treba pripremiti na otpor okupatoru. Tri dana kasnije CK KPJ osuđuje proglas o osnivanju NDH i podržava otpor razbijene jugoslavenske vojske. Već 25. travnja

primorati Nijemce i Talijane na angažiranje značajnijih snaga na jugoistoku Europe, a poglavnik Antu Pavelića na reorganizaciju državne vlasti. Od toga će vremena NDH sve manje biti *nezavisna* i ekskluzivno ustaška državna tvorevina, a sve više vojno okupirana zona.³²⁸

Prvi njemački potez bio je imenovanje posebnog zapovjednika njemačkih snaga na jugoistoku Europe, Rudolfa Lüthersa s ciljem slamanja pokreta otpora na području bivše Jugoslavije, osiguravanja stabilne vojno-političke situacije i onemogućavanja eventualnog savezničkog iskrcavanja na Balkanu.³²⁹ Nijemci su u nekim kalkulacijama na području sjeverno od demarkacijske crte imali u planu, ako ne i formalno dokinuti postojanje NDH, onda sve njene organe vlasti staviti pod njemačku vojnu upravu, što samo po sebi govori o

Pokrajinski komitet KPH za Dalmaciju osniva Vojno povjerenstvo za dizanje ustanka. Odluka o pokretanju priprema za ustanak i oružani otpor pala je početkom svibnja (Majska deklaracija) na zasjedanju vodstva KPJ u Zagrebu, a ustanak je podignut 22. lipnja 1941. kada je Njemačka prekršila sporazum Hitler-Staljin i napala SSSR. Prvi vojni pothvat dogodio se u šumi Brezovici nedaleko Siska, a izveo ga je *Sisački partizanski odred*. Dragutin PAVLIČEVIĆ, *Hrvatska povijest*, Zagreb 2002., 440. – 441. KPH je bila najveća organizacija u sastavu KPJ s oko 4 500 članova od ukupno 12 000 članova KPJ početkom rata. Oružani otpor posebno je bio uspješan u srpskim selima Banovine, Like, Korduna, i Slavonije, te Dalmacije, Hrvatskog primorja i Gorskog kotara pod talijanskom okupacijom. Na čelu NOB-a u Hrvatskoj bili su Rade Končar, Andrija Hebrang, Vlado Popović, Vladimir Bakarić i Ivan Rukavina. Po slomu partizanskih snaga u Srbiji (Užička republika) krajem 1941. Titove snage uspjele su se do lipnja 1942. spojiti s partizanskim snagama u Dalmaciji i zapadne Bosne, pa će u jesen 1942. osnovati tzv. Bihaćku republiku. Do kraja 1942. KPH je uspjela podići na ustanak 25 000 ljudi, a prema njemačkim izvještajima krajem 1943. partizanske snage u Hrvatskoj brojale su oko 100 000 vojnika u 20 divizija. Hrvatska je s oko 25% stanovništva Jugoslavije bila središte pokreta otpora s 50% ukupnog broja partizana. D. BILANDŽIĆ, n. dj., 129., 140. – 149. Dizdar navodi kako se ukupan broj partizana od sredine 1942. pa do kraja iste godine popeo s 20 000 na 42 000, a broj oružanih pripadnika NOP-a da je već krajem 1942. na području NDH da je dosegao 100 000 vojnika od ukupno 150 000 na području bivše Jugoslavije. Taj je broj do kraja 1944. narastao na 420 000 partizana od oko 650 000 na cijelom prostoru Jugoslavije. Z. DIZDAR, , *Brojbitbeni pokazatelji odnosa vojničkih postrojbi na teritoriju Nezavisne Države Hrvatske*, *Časopis za suvremenu povijest* 28, 1-2, Zagreb, 1996., 175., 176., 189.

³²⁸ Jareb navodi kako se od rujna 1942. pa do svibnja 1945. njemačka vlast nad hrvatskom vojskom i državom samo povećavala. Taj zagrljaj postat će još snažniji po kapitulaciji Italije. J. JAREB, n. dj., 111.

³²⁹ Savezničko iskrcavanje na istočnoj jadranskoj obali bio je realan vojni plan u sklopu savezničkih operacija u Italiji 1943. i na njega su ozbiljno računali prvaci HSS-a. Lj. BOBAN, n. dj., 160. Jedan cirkular Ministarstva udružbe od 9. ožujka 1943. problematizira i mogućnost savezničkog iskrcavanja na istočnoj jadranskoj obali. Opća je ocjena da je takav pothvat manje vjerojatan, zbog logističkih poteškoća, udaljenosti od glavnih snaga na Atlantiku, te snažnog njemačkog položaja na Egejskom moru i u Tunisu. B. KRIZMAN, *Ustaše i III. Reich*, I. sv., Zagreb, 1986., 19. Da su Nijemci strahovali od te mogućnosti, potvrđuje Hitlerov razgovor sa grofom Cianom, ministrom vanjskih poslova Italije od 20. prosinca 1942. Hitler je navodno tom prilikom rekao kako treba po hitnom postupku uništiti *bande* na Balkanu, jer bi se iskrcavanjem Saveznika na istočnoj jadranskoj obali stvari mogle zakomplicirati. Vasa KAZIMIROVIĆ, *NDH u svjetlu nemačkih dokumenata i dnevnika Gleza fon Horstenau 1941-1944*, Beograd 1987., 149. Još u studenom 1942. Izvještajni ured MVP-a je prenoseći vijesti iz stranog tiska izvijestio o mogućnosti savezničke invazije na Balkan, a kao realna točka iskrcavanja pretpostavljen je Solun. HDA, MVP – Izvještajni ured, kut. 16, Pregled turskog novinstva, br. 23, *Solun kao angloamerička točka napadaja na Europu*. Amy Schmidt navodi kako je Saveznička politika bila usmjerena na podržavanje četničkog pokreta Draže Mihailovića u sklopu savezničkih sredozemnih operacija sve do 1943. Bilo je to temeljeno na odluci iz listopada 1941. kada su Britanci priznali pukovnika Draže Mihailovića i njegove četničke odrede kao *Jugoslavensku vojsku u otadžbini*, tj. legitimnu vojsku jugoslavenskog otpora. Situacija se mijenja od sredine 1943. kada je britanska misija došla do partizana, i kada je britansko izvješće između ostalog pokazalo da su četničke snage naoružavane od sila Osovine. Od Teheranske konferencije u studenom 1943. isključiva potpora Saveznika usmjerena je na Titov narodno oslobodilački pokret, koji je znao privući i lijevo krilo HSS-a. A. SCHMIDT, *Hrvatska i zapadni saveznici*, ČSP, 34, br. 1, Zagreb 2002., 74. – 79.

fragilnosti NDH i njenoj uvjetovanoj egzistenciji.³³⁰ Pavelić se nakon sastanka s Hitlerom u listopadu 1942. na inzistiranje njemačke strane, a zbog neefikasnosti domobranstva riješio usluga Slavka Kvaternika, a potom i Eugena Dide Kvaternika,³³¹ čelnika UNS-a i drugog najmoćnijeg čovjeka u državi, jer su Nijemci nastojali preuzeti značajniji utjecaj u policiji. Potom je uslijedila i rekonstrukcija vlade. Poglavnik je bio primoran intervenirati prema želji saveznika i u legislativu NDH, pa je 18. siječnja 1943. donio zakonsku odredbu po kojoj sva izvršna vlast na područjima vojnog djelovanja prelazi na vojnog zapovjednika, a to su bili njemački i talijanski časnici. Također je po porazu kod Staljingrada *Hrvatsku legiju* vratio u zemlju ne bi li osnažio borbenu djelovanje ustaške vojnice i uz pomoć saveznika, Njemačke i Italije, te slomio gerilski otpor.³³²

Nakon dvije velike, ali neuspješne ofenzive u zimu i proljeće 1943. protiv NOP-a u kojima su ustaške snage sudjelovale sa svega deset tisuća vojnika od ukupno devedeset tisuća, njemački vojni dužnosnici sve više preuzimaju utjecaj na politička zbivanja u NDH.³³³ Švicarski dopisnici potkraj 1942. izvještavali su o sve težem položaju ustaške vlasti i njenih saveznika u NDH:

Sve to dopušta zaključak, da se je «partizanski pokret» znatno proširio i da sredstva, koja su do sada stajala na raspolaganju režimu Pavelića, zajedno s njemačkim i talijanskim četama, koje su možda potrebne za druge zadatke, nisu dovoljna za dokončanje gerilskog rata

³³⁰ Nijemcima je bilo posve svejedno tko će upravljati Hrvatskom, trebala im je ona vlast koja će jamčiti neutralizaciju NOVJ-a. Da niti Hitler, a ni Mussolini nisu imali pozitivan stav o ustaškoj upravi u NDH govori i podatak od 23. listopada 1942. Mussolini je H. Göringu tada rekao: *Pavelić nije jak... podsjeća na bolesnika koji nikako da umre, mada stalno stoji na ivici groba*. V. KAZIMIROVIĆ, n. dj., 149.

³³¹ Eugen Dido Kvaternik – političar (Zagreb, 1910. – Rio Cuarto, Argentina, 1962.) Sin Slavka Kvaternika. Jedan od osnivača ustaškog pokreta nakon atentata u beogradskoj skupštini. Suraduje u glasilu «Naša Gruda» i aktivan u studentskoj pravaškoj mladeži. Godine 1933. odlazi u izbjeglištvo i vraća se tek 1941. po nalogu Pavelića organizirao je atentat na kralja Aleksandra u Marseilleu. Na dan povratka u Zagreb 13. travnja 1941. imenovan je povjerenikom za javni red i sigurnost u Zagrebu, potom ravnateljem za javni red i sigurnost NDH, nakon toga državnim tajnikom u MUP-u. Nakon osnutka UNS-a Kvaternik je postavljen na čelo, kao ustaški nadzorni zapovjednik. U kratko vrijeme organizirao je redarstveni aparat koji je provodio teror u NDH, nad Židovima, Romima, Srbima i političkim oponentima. Potkraj rujna 1942. daje ostavku na sve funkcije, odlazi prvo u Slovačku do kraja 1944., potom u Austriju, a od svibnja 1945-47. živi u Italiji. Nakon toga odlazi u Argentinu, gdje pogiba u prometnoj nesreći. U emigraciji je surađivao u *Hrvatskoj reviji*, radovi su mu objavljeni posthumno u knjizi *Sjećanja i zapažanja 1925. – 1945. Tko je tko u NDH*, 223.-225.

³³² *Hrvatski narod i Nova Hrvatska* posvetili su prve tri stranice i velik broj fotografija navodnom dočeku legionara s Istočnog bojišta na Jelečićevu trgu u Zagrebu 2. siječnja 1943. HN, br. 620, 2. siječnja 1943., 1.-3., NH, br.2., 2. siječnja 1943., 1.-3. U stvari bili su to vojnici koji su se pripremali za Istočno bojište i trebali popuniti redove 369. pukovnije, što je bilo spriječeno porazom kod Staljingrada. Posljednjih 15 časnika i 700 dočasnika zarobljeno je 31. siječnja 1943. prema iskazu posljednjeg zapovjednika Marka Mesića. M. POJIĆ, n. dj., 61., 80., 81.

³³³ F. JELIĆ-BUTIĆ, n. dj., 259.-260. Riječ je o 4. i 5. ofenzivi, bitkama na Neretvi i Sutjesci.

*u unutrašnjosti Hrvatske koji traje već godinu i pol dana. Pitanje, da li će «Hrvatska legija» poslie teških borba u Rusiji biti dorasla ovoj.*³³⁴

U tajnom cirkularu Ministarstva udružbe od 24. veljače 1943. opća vojna i politička situacija za sile Osovine ocijenjena je lošom. Navodi se kako su njemački gubici na Istočnom ratištu od početka godine ne manji od pola milijuna vojnika, te da postoji problem opskrbe na Istočnom ratištu. Iz neutralnog tiska pristižu vijesti o sve snažnijoj anglosaskoj propagandi, koja ističe velike ratne uspjehe Saveznika, buduće uređenje Europe po savezničkom diktatu i mogućnost pregovora o miru s Italijom, a možda i Njemačkom.³³⁵ U dopisu ministru M. Lorkoviću od 27. veljače 1943. Stjepo Perić veleposlanik NDH u Vatikanu na temelju razgovora s pouzdanikom, javlja kako je pozicija njemačkih snaga na Istoku neizvjesna, te da je stav Saveznika o poslijeratnom rješavanju tzv. jugoslavenskog pitanja nedefiniran, odnosno da postoje značajne razlike u sovjetskim i angloameričkim planovima.³³⁶ Pozicioniranje ustaških vlasti u ratnoj 1943. prema Periću nikako nije bilo dobro, dapače po njegovu sudu učinjene su neke nepopravljive pogreške:

*Hrvatska predstavlja najplodnije tlo za komunističku propagandu na Balkanu jer je gospodar hrvatskih masa V. Maček i njegovi najuži suradnici, a srpske mase bezobzirnim pokoljem ljeta 1941. ne samo da su silom otuđile od države, nego su postale njegov najveći neprijatelj. Hrvatske pak mase, koje su u početku bile priklonile Ustaštvu i poglavniku, ostavile su ih zbog velikih političkih grešaka koje su počinile, a jedna od glavnih je uništavanje Srba uopće, a ponapose prije nego je odluka o ratu pala.*³³⁷ *Hrvatska nije dorasla*

³³⁴ HDA, Fond MVP-a – Izvještajni ured, kut. 16, Pregled švicarskog novinstva, br. 230, *Povratak Hrvatske legije iz Rusije da se bori protiv partizana*

³³⁵ O raspoloženju građana Zagreba početkom 1943. i pogledima na ishod rata govori i diplomat dr. Nikola Rušinović. On navodi prije svega kako se Zagreb znatno promijenio u odnosu na 1941., nazivajući ga džunglom bezakonja u kojoj vladaju njemu strani ljudi. Jedan njegov dijalog sa šogorom Markom Kožulom otkriva kako je barem dio Zagrepčana već u proljeće 1943. predviđao skori vojni slom Njemačke, izlazak Talijana iz rata i prelazaka na savezničku stranu, te pobjedu Amerikanaca i Engleza. Nikola RUŠINOVIĆ, *Moja sjećanja na Hrvatsku*, Zagreb 1996., 162. – 163.

³³⁶ B. KRIZMAN, n. dj., I. sv., 15. Stav Saveznika prema prostoru okupirane Jugoslavije nije bio nedefiniran. Saveznici su imali plan obnoviti Jugoslaviju kao federativnu državu i potpomagali su od 1943. partizanske snage koje su se efikasno borile protiv osovinskih snaga na prostoru Jugoslavije. Plan prelaska NDH u tabor saveznika preko HSS-a propao je slamanjem puča Vokić-Lorković od Poglavnika krajem kolovoza 1944. Međutim, kako A. Schmidt kaže temeljem dokumenata tajnih britanskih i američkih službi, planovi Saveznika ionako nisu podržavali mogućnost prelaska Hrvatske u savezničke redove, već kolaboraciju HSS-a s partizanskim snagama na stvaranju nove Jugoslavije i to na demokratskim i federativnim osnovama. A. SCHMIDT, n. dj., 80., 85., 90.

³³⁷ Jedan od prvih zakonskih akata koji je navijestio težak položaj srpskog naroda u NDH, jest odluka od 19. travnja 1941., da se srpske i jugoslavenske dobrovoljce ne prima u hrvatsku vojsku. Uslijedila je zabrana uporabe ćirilice 25. travnja 1941., a potom su bile uvedene odredbe koje su imale evidentno sigurnosnu, ali i svrhu pribavljanja ekonomske koristi. Na to se odnosi prije svega odluka zagrebačkog redarstva objavljena u *Hrvatskom narodu* početkom svibnja o nužnosti evakuacije Srba iz sjevernih dijelova grada Zagreba i zabrani kretanja s vremenskim i prostornim ograničenjima od 7. svibnja 1941. *Hrvatski narod*, br. 85, 8. svibnja 1941., 1. Ustaški odnos prema Srbima, Nijemcima nije bio prihvatljiv još od same uspostave NDH. Njemačka procjena o pogubnosti takve politike za stabilnost ustaške države, temeljila se na činjenici da do 1,5 milijuna Srba u

borbi koja joj je unutar zemlje nametnuta, jer je seljaštvo uz Mačeka, ustaška vlada mora učiniti sve da pridobije seljake... zašto se Mačeka i njegove ne bi uvuklo u vladu, ako su pripravnici na suradnju.³³⁸

Nema sumnje da su ustaški krugovi s početka 1943. bili svjesni u kojoj se vojnoj i političkoj situaciji nalaze njihovi saveznici, Njemačka i Italija, te da postoji realna mogućnost da zapadne sile u suradnji sa Sovjetskim Savezom pobjede u ratu. Također su bili svjesni prilično slabe pozicije ustaške vlasti u vlastitoj domovini, te nužnosti osiguravanja šire političke potpore.³³⁹

3.1.5 Posljedice Staljingradske bitke i odgovor ustaške propagande

Po svršetku Staljingradske bitke na Istočnom bojištu uslijedila je velika sovjetska ofenziva na širokom prostoru od Azovskog mora do Orela,³⁴⁰ i u vrlo kratko vrijeme Sovjeti su oslobodili strateški važna uporišta Kursk,³⁴¹ Harkov³⁴² i Ržev.³⁴³ Odsjek za novinstvo GRP-a u dopisu od 27. veljače 1943. nalaže novinskim kućama da u cijelosti objave članak pod naslovom *Tri*

Hrvatskoj i BiH predstavlja značajan politički i vojni čimbenik. Zato je njemački pritisak prema ustaškim vlastima bio upravljan ka priznavanju građanskih prava Srbima, te osnivanju Hrvatske pravoslavne crkve (HPC), kao *modus vivendi* za srpsko pitanje. Iako je ustaška vlast u travnju 1942. pristupila osnivanju HPC-a, protusrpska politika ostala je do sloma NDH *raison d'être* ustaškog pokreta. Politika uništenja Srba nije bila samo Pavelićeva politika, nego i ustaškog pokreta u domovini. Radio postaja *Glavnog ustaškog stana* koja je proradila početkom travnja 1941. često je emitirala parolu: *Srbi psine, bješte preko Drine* i druge slične, što samo potvrđuje određenje ustaške političke elite. J. JAREB, n. dj., 89. A. Schmidt teror prema manjinskom srpskom življu interpretira kao nešto inherentno ustaškom pokretu, a ne nametnuto izvana: *Sve dok su se pokoravale, ustaše su imale odriježene ruke u provođenju kampanje terora i genocida usmjerenog prije svega prema manjinskom stanovništvu od oko 2 milijuna Srba koji su živjeli unutar granica NDH.*³³⁷ A. SCHMIDT, n. dj., 71. Napisi i članci iz najranije faze razvoja ustaškog pokreta potvrđuju tezu o protusrpskoj politici kao lajtmotivu ustaške ideologije. Članak *Ropstvo je dodijalo*, Ante Pavelića objavljen u prvom broju lista *Ustaša – vjesnik hrvatskih revolucionaraca* u veljači 1932., već se naziru elementi ne samo mržnje prema beogradskom režimu, već i prema cijelom jednom etnicitetu. Uspostavom NDH Srbi za ustaški režim nisu bili građani novo uspostavljene zemlje, već strano tijelo koje je trebalo otkloniti. R. Landikušić izrađujući svoj *Priručnik o političkoj i sudbenoj podjeli Nezavisne Države Hrvatske* u podacima o stanovništvu, jezicima na području NDH, pa i vjeri nigdje ne spominje Srbe, pravoslavce ili srpski jezik, kao niti stanovnike židovske ili romske pripadnosti. R. LANDIKUŠIĆ, n. dj., 13.

³³⁸ B. KRIZMAN, n. dj., I. sv., 15.

³³⁹ U prilog tome Matija Kovačić navodi kako su dr. Mladen Lorković i dr. Mile Starčević ministri u vladi NDH bili glavni promotori ideje povezivanja s HSS-om već od početka 1943. kad je položaj na svjetskim ratištima ukazivao na presudan zaokret. M. KOVAČIĆ, *Posljednji čin drame Dra Mladena Lorkovića – pozadina umorstva Lorkovića, Vokića i Farolfija u Lepoglavi*, HR, god. XVIII, sv. 4., München, prosinac 1968., 446. M. KOVAČIĆ, *Od Radića do Pavelića : Hrvatska u borbi za svoju samostalnost— uspomene jednoga novinara, Hrvatska revija*, 20 (1970) 3., Barcelona 1970. Tek u rujnu 1943. na inicijativu A. Pavelića i M. Lorkovića otpočeli su pregovori ustaške vlade Nikole Mandića s predstavnicima HSS-a. Ipak pokrenuti pregovori su propali jer HSS predvođen Augustom Košutićem nije htio sebe kompromitirati otvorenom kolaboracijom s ustašama i Nijemcima i staviti se na stranu sila Osovine, te je inzistirao na formiranju tehničke vlade, odnosno detronizaciji Pavelića i ustaške vlasti. F. JELIĆ-BUTIĆ, n. dj., 279. – 283.

³⁴⁰ HL, br. 41, 18. veljače 1943., 1.

³⁴¹ HL, br. 38, 14. veljače 1943, 1., Nigdje se eksplicitno ne navodi gubitak Kurska, no iz konteksta je jasno da su Sovjeti već tijekom veljače oslobodili Kursk.

³⁴² HL, br. 42, 19. veljače 1943, 1.

³⁴³ HL, br. 55, 4. ožujka 1943., 1.

zimski rata bojnika finske vojske prof. Arvi Korhonen i da kao dokaz pošalju po primjerak izdanja s objavljenim tekstom. U članku se konstatira da je unatoč jalovoj boljševičkoj ofenzivi i neuspjelu pokušaju kopiranja finske ratne taktike, položaj Sovjetskog Saveza nije sjajan. Također se napominje kako su područja koja su Sovjeti *ponovno osvojili* u usporedbi s ogromnim područjem, što su ga izgubili, upravo smiješna.³⁴⁴

Sredinom svibnja 1943. nakon velike sovjetske ofenzive tijekom zime 1942./43. *Hrvatski list* objavio je kartu koja je prikazivala stanje na Istočnom bojištu. U članku je navedeno kako se bojišnica protezala od Tangaroga na obali Azovskoga mora, preko zapadne obale Donjeca, sjeveroistočno od Harkova odakle je pravila veliki luk prema zapadu, kojemu je središte bio izgubljeni Kursk. Dalje na sjever, kako navodi isti list fronta se pomicala do najjisturenije točke Orela, a odande je tekla uglavnom u pravcu sjeverozapada, zbog velikog njemačkog povlačenja iz zone Ržev-Vjazma, tako da su granične točke bile Brjansk i Smolensk. Krajnja sjeverna zona fronte bila je paralelna s izbočinom na srednjem odsjeku, gradom Orelom i zadržala je oblik ravne crte, sve do Lenjingrada, koji je i dalje bio u opsadi.³⁴⁵ No da bi se njemački teritorijalni gubici umanjili i stvorila slika permanentne dominacije na Istočnom bojištu, *Hrvatski list* iznio je navodno egzaktni podatak, temeljen na njemačkim izvješćima s ratišta, o nevjerojatnih 30 milijuna poginulih sovjetskih vojnika do sredine 1943.³⁴⁶

Kako bi se od nepovoljnih ratnih vijesti skrenula pozornost čitateljstva, ustaške novine su od staljingradskog poraza prilično prostora posvećivale ekonomskoj situaciji u Sovjetskom Savezu. U jednom od brojnih članaka objavljenih u *Hrvatskom listu* tematiziraju se kritične socijalne prilike u SSSR-u:

*Neodržive životne prilike u Sovjetskom Savezu - bez hrane i lijekova u najtežim stambenim okolnostima. Radničke obitelji, svjedoči američki dopisnik Time iz S. Saveza, za najteži i najduži radni dan dobivaju 500 grama krumpira i kruha, brašna, masti i mesa, ali samo u vidu obveznica, jer robe nema.*³⁴⁷

Na istom je tragu redakcija *Spremnosti* nakon Staljingradske bitke objavila seriju članaka Ante Cilige pod nazivom *Deset godina među boljševicima*, ne bi li hrvatskoj javnosti

³⁴⁴ HDA, Fond Predsjedništva vlade DIPU-GRP, IU 192/43.

³⁴⁵ HL, br. 107, 9. svibnja 1943., 4.

³⁴⁶ HL, br. 118, 22. svibnja 1943., 4.

³⁴⁷ HL, br. 9, 12. siječnja 1943., 4.

vjerno predočila u kakvim uvjetima stanovništvo preživljava u SSSR-u i kakva je to Staljinova strahovlada protiv koje se bori Njemačka i njene saveznice.³⁴⁸

Čitateljstvo se također nastojalo uvjeriti da sovjetski patriotizam ne postoji, kao što boljševička ideologija ne poznaje nacionalne granice i promiče borbu za *otadžbinu međunarodnog proletarijata*. Dotadašnji tijek snažnih obrambenih operacija Crvene armije, pojašnjava se u jednom dokumentu DIPU-a, rezultat je dobro osmišljene propagandne aktivnosti Moskve, koja je pod prijetnjom sloma Sovjetskog Saveza koristeći se dvadeset godina zatiranim *buržoaskim* vrijednostima, emancipirala veliki ruski narod i evocirala slavnu prošlost *majke Rusije*. Boljševici danas na tradicionalnim građanskim vrijednostima održavaju borbeni duh vojske, zaključuje se, a sutra će se u ostvarivanju imperijalnih ciljeva u Europi oslanjati na komunističku revolucionarnu ideologiju.³⁴⁹

Usporedo s pogoršanjem prilika na Istočnom bojištu i snažno uzdrmanom položaju Njemačke na afričkom ratištu,³⁵⁰ propagandni je aparat NDH još snažnije prionuo izgradnji umjetne pobjedničke klime. *Novinski odsjek* Glavnog ravnateljstva za promičbu dana 11. ožujka 1943. izdaje oštru naredbu svim listovima koji redovito donose političke članke da su dužni objaviti najkasnije do 21. ožujka članak pod nazivom *Versailles i god. 1918. ne mogu se ponoviti!* Članak je trebao biti odgovor ohrabrenja na momentalni zastoj u njemačkom ratnom pohodu i sve glasniju anglosaksonsku propagandu, ali i znak čvrste odluke ustaškog režima da će nastaviti u borbi uz III Reich. Taj propagandni tekst donosi sljedeće zaključke:

*No ako je 1943. opasnost veća, jer su neprijateljske osnove nepravednije i nečovječnije, daleko su veća i podpuno sigurna sredstva Europe najprije za uspješnu obranu, a onda i za pobjedu. Njemačka koja u ovom ratu snosi najveći teret, nije sada osamljena kao 1918. Tu je osovina Rim-Berlin-Tokio, najjači vojnički savez. Na Iztoku se baš razbija i posljednja boljševička navala..Nema sada, kao što je 1918. bilo, ni fronte na zapadu, ni fronte na Balkanu. Englezi i Američani lutaju po afričkom pustinjskom pjesku, a i tamo ih suzbijaju ili tuku osovinske snage.*³⁵¹

Hrvatsku javnost nastojalo se uvjeriti i u asurdnu tezu kako *pravedan* njemački rat na Istoku prešutno podržavaju i zapadni Saveznici, iako je u Casablanci potvrđeno, unatoč izostanku Staljina, da će ratovanje Saveznika biti usklađeno, zajednički koordinirano i usmjereno ka jednom cilju, porazu Njemačke i njenih saveznika. *Spremnost* u članku

³⁴⁸ *Spremnost*, br. 52, 21. veljače 1943., 3.

³⁴⁹ HDA, Fond Predsjedništva vlade GRP – DIPU, kut. 46, A. j. 238, *Što je to patriotizam*.

³⁵⁰ Britanske i američke snage iskrcale su se 7. i 8. studenog 1942. u Alžiru i Maroku u okviru operacije *Torch*.

³⁵¹ HDA, Fond Predsjedništva vlade DIPU-GRP, 2881-Nov/1943.

Anglosasi i sovjetski ratni ciljevi donosi opširnu političku analizu berlinskog dopisnika Ive Vučićevića o njemačkom položaju na Istočnom bojištu po svršetku Staljingradske bitke. On zaključuje kako su njemački interesi u ratu na Istoku ustvari bliži britanskim i američkim, nego li sovjetski. Zapadni Saveznici, misli on, vrlo vjerojatno ne žele vidjeti sutra neku sovjetsku Bugarsku ili sovjetsku Hrvatsku u Europi, što po analogiji znači da Njemačka kao glavni borac protiv boljševizma ne smije izgubiti rat na Istoku. Dokaz za to prema Vučićeviću bio je i sukob između Saveznika oko toga kome treba pružiti podršku na prostoru bivše Jugoslavije, četnicima, eksponentima jugoslavenske kraljevske vlade, što podržava službeni London ili komunistima partizanima, što zagovara Moskva.

Da je direktiva političkog vrha bila usmjerena na sve snažnije propagandno djelovanje uslijed neuspjeha na svjetskim ratištima svjedoči i pritisak na novinske redakcije. Tako pročelnik *Odjela za tisak GRP-a* Ivo Bogdan 22. travnja 1943. šalje okružnicu svim dnevnim i tjednim listovima u NDH sljedećeg sadržaja:

*Ovaj ured će redovito dostavljati tjednu službu s izvadcima iz neprijateljskog novinstva, s podacima i poteškoćama protivnika i uobće prikladno gradivo za članke, uvodnike, glose i sl. Isto tako će ta služba sadržavati i parole, koje treba donijeti na iztaknutom mjestu, najbolje na prvoj stranici, već prema tehničkim mogućnostima svakog pojedinoga lista. Te parole bit će u skladu s promičbenom djelatnošću, kakve su bile prošlih mjeseci (položaj na Sredozemnom moru, položaj na istočnom ratištu i sl.). Tako će se u narednom mjesecu vršiti promičba u vezi s podmorničkim ratom, a isto pod parolom proizvodi više, da bi prije završio rat.*³⁵²

Iz priloženog je jasno da je cilj ustaške propagande u proljeće 1943. bio, kada je ratna inicijativa prešla u ruke Saveznika, skrenuti pozornost javnoga mnijenja s osjetljivih ratnih tema na analize vlastitih gospodarskih, ljudskih i ratnih potencijala, ali i nedostatke neprijateljskih vojnih i logističkih mogućnosti. Odjednom kratke i jezgrovite vijesti s bojišta više nisu bile prihvatljiv način izvještavanja, već složene analize, kojima se čitateljstvo nastojalo uvjeriti u dugoročnu nepobjedivost III. Reicha. Ponekad je revnost u propagandnom djelovanju dovedena do apsurdna. Novinski su članci na posve neuvjerljiv način pobijali informacije s bojišta, što je kod čitatelja izazivalo podsmjeh i nevjericu. O tome govori i pismo od 20. siječnja 1943. upućeno glavnom uredniku *Nedjeljnih vesti* u kojem anonimni čitatelj upozorava urednika:

³⁵² Isto, 3119/43.

Šaljem Vam izrezak iz posljednjeg broja Nedjeljnih vesti iz kojega se vidi kako bezglavo rade vojnički stručnjak i uredništvo ovog časopisa. Na istoj stranici gdje stručnjak kaže da Niemci «čvrsto drže u svojim rukama Velikije Luke» uredništvo publicira izvješće glavnog stana vođe Reicha i tome da su Velikije Luke napuštene...Ovakav način pisanja demoralizira javnost, jer nitko neće više vjerovati tom stručnjaku, a pored toga time se čini vrlo loša uslugu Niemcima.³⁵³

Vjerojatno je zato Novinski odsjek DIPU-a u Uputama za tisak s kraja 1942. često tražio da se ne pretjeruje s podcjenjivanjem protivnika. Na jedan napis iz novina *Timošenko vodi rat na slijepo*, Novinski odsjek na sljedeći način reagira: ...po n-ti put se napominje da je strogo zabranjeno podcjenjivanje pa i u slučaju da neprijatelj nije jak, a tim većma, kad jest.³⁵⁴

Izrazito naglašeno propagandno djelovanje u tisku NDH u slučaju Staljingrada bit će zasnovano na direktivama političkog vrha, a operacionalizirano preko *Odsjeka za novinstvo* GRP-a. Novinske redakcije nisu smjele objaviti vijesti o značaju poraza kod Staljingrada i reperkusijama po daljnji tijek rata na Istočnom bojištu, pa je novinski sadržaj o Staljingradskoj bitci predstavljao iskrivljenu sliku o stanju na Istočnom bojištu. *Hrvatski list*, *Nova Hrvatska*, *Hrvatski narod*, *Nedjeljne vesti*, *Spremnost* unisono su stvarali neku drugu zbilju, pretvarali poraz u pobjedu ili ga proglašavali strateškim manevrom. Razlike u pristupu nije bilo. Bila je to pomno konstruirana propaganda prilagođena potrebama ustaškog vrha i njemačkog saveznika, a važnost Staljingradske bitke potvrđuje i broj posvećenih naslovnica u dnevnicima NDH.

Tijekom siječnja i veljače 1943. *Hrvatski list* je posvetio Staljingradskoj bitci od ukupno 33 broja 23 naslovnice, *Nova Hrvatska* 21 naslovnice, *Hrvatski narod* 19 naslovnica, dok je tjednik *Spremnost* u svojoj rubrici *Odjeci iz svijeta*, te izvještajima berlinskog dopisnika Ive Vučićevića redovno analizirao situaciju na Istočnom bojištu, a redakcija *Nedjeljnih vesti* u svakom od izdanja posvetila je prvu ili posljednju stranicu staljingradskim događajima. Posljednji napisi u tisku NDH o Staljingradskoj bitci i posljedicama poraza objavljeni su 9. veljače 1943. u *Hrvatskom listu* i *Novoj Hrvatskoj*.

Tisak NDH posebno je od Staljingradske bitke nastojao njemačke poraze relativizirati i skrenuti pažnju hrvatskog čitateljstva na druge teme. Naglašavali su se

³⁵³ Isto, 720/43.

³⁵⁴ HDA, Fond 237, Predsjedništvo vlade, DIPU-GRP, kut. 55, *Upute za tisak* 30. studenog 1942-XXI

iracionalno veliki gubici sovjetske strane, opisivala poražavajuća ekonomska situaciju u SSSR-u, te su isticani sukobi zapadnih Saveznika i Sovjeta oko druge fronte. S ciljem opće mobilizacije u ustaškim redovima, ali i stvaranja atmosfere straha među civilnim stanovništvom, isticana je opasnost od boljševizacije Europe, a Njemačka i njene saveznice prikazivane su kao stup obrane malih naroda i njihovih prava. Iako je njemačka osvajačka politika od bila u apsolutnom proturječju s načelima Atlantske povelje, od Staljingradske bitke i početka defenzivnog rata, njemačka propaganda, koju je slijedila i ona NDH, često će prozivati Saveznike za navodno prikrivene imperijalne ciljeve i poslijeratne planove. Cilj je bio u ustaškim redovima očuvati borbeni duh i vjeru u njemačkog saveznika, a većinu građana koja nije sudjelovala u ratu uvjeriti kako proosovinska orijentacija nema alternativu. Bila je to propagandna politika državnog vrha NDH, čija se volja bezuvjetno provodila u novinama preko naputaka GRP-a.

Do Staljingradske bitke Hitler je imao neospornu vojnu dominaciju u Europi, a Wehrmacht nije znao za poraz. Od Staljingrada se mijenja ravnoteža snaga na Istočnom bojištu u korist Sovjeta, ali i zapadni Saveznici operacijom *Torch* otvaraju novo bojište u Sjevernoj Africi, čime je Njemačka s osovinskim blokom odjednom primorana na povlačenje. Savezništvo SSSR-a, SAD-a i Velike Britanije uz sve poteškoće i nesuglasice je učvršćeno, što će pokazati konferencija u Teheranu.

Ishod Staljingradske bitke imao je utjecaja na vojnu i političku situaciju u NDH. Zbog sve snažnije antifašističkog pokreta otpora u zemlji Pavelić je bio primoran vratiti hrvatske legionare s obuke za Istočno bojište u NDH, ali i zatražiti veću vojnu podršku talijanskog i njemačkog saveznika, što će rezultirati slabljenjem ustaške vlasti. NOVJ je do te mjere ojačala da je u drugoj polovici 1942. na području NDH formirala tzv. Bihaćku republiku, prvi oslobođeni teritorij izvan dosega ustaških vlasti, što će od proljeća 1943. biti znak Saveznicima za postepeno prihvaćanje Josipa Broza Tita i NOVJ za saveznika.³⁵⁵

³⁵⁵ Središte partizanskog pokreta otpora nalazilo se na prostoru NDH, na zapadnoj polovici bivše Jugoslavije. Josip Broz Tito s 4 brigade koliko se spasilo od poraza u Srbiji (slom *Užičke republike*) prešao je u zapadnu Bosnu i u lipnju 1942. spojio se s partizanima Dalmacije i zapadne Bosne. U jesen 1942. te su snage stvorile Bihaćku republiku na prostoru veličine Švicarske. Do kraja 1942. na tom je prostoru organizirana respektabilna vojna sila od devet partizanskih divizija s oko 150 000 vojnika. U Bihaću je 26./27. studenog 1942. pod vodstvom KPJ osnovano je Antifašističko vijeće narodnog oslobođenja Jugoslavije (AVNOJ) kao najviše predstavničko tijelo NOP-a svih jugoslavenskih naroda, s nakanom da formira vladu i onemogući povratak monarhije i restituciju starog jugoslavenskog režima. D. BILANDŽIĆ, n. dj., 141., 145.

3.2 Poljsko i finsko pitanje: mali narodi žrtve velikih sila

3.2.1 Poljsko pitanje i saveznički prijepori

Poljsko pitanje – dominantna vanjskopolitička tema ustaškog tiska

Nakon njemačko-sovjetske agresije na Poljsku u rujnu 1939. u Londonu je formirana poljska izbjeglička vlada čiji je prioritet bila poslijeratna restitucija poljske države. Poljaci su do proljeća 1940. postali dio zapadne alijanse sudjelujući u obrani Francuske, a od 1941. bit će u savezništvu s SAD-om i SSSR-om. Činjenica da su Francuska i Velika Britanija bile suzdržane prema njemačkoj agresiji 1939. na Poljsku, upozoravala je da Saveznici neće za Poljsku poduzimati ništa izvan zone vlastitih interesa. *Zabrinjavajuća nije bila samo potpuna vojna pasivnost ili nemar pri stvaranju uvjeta za formiranje poljske vojske - novi vojni ugovori su potpisani s Velikom Britanijom 18. studenog 1939., a s Francuskom tek 4. siječnja 1940. – već i zaboravljanje na istočni dio poljskog teritorija koji je pripojio Sovjetski Savez.*³⁵⁶

Nakon francuske kapitulacije Poljska je bila jedini saveznik Velikoj Britaniji s oko 27 tisuća vojnika koji su se uspjeli evakuirati na Otok. Karpatska brigada je u proljeće 1940. s oko 4,4 tisuće vojnika prešla iz francuske Sirije u Palestinu pod britansko zapovjedništvo, a poljski su piloti činili 10 % svih pilota koji su se u vrijeme zračne bitke za V. Britaniju posebno istaknuli. No niti to nije bilo dovoljno značajno da bi Poljska stekla status ravnopravnog člana savezničkog tabora. Poljska vlada u emigraciji na čelu s generalom Wladyslavom Sikorskim od poljske kapitulacije u rujnu 1939. nastojala je održati veze s pokretom otpora u zemlji, senzibilizirati poljsku dijasporu u SAD-u i Kanadi za materijalnu pomoć, te po njemačkom napadu na SSSR i lipnju 1941. sklopiti sporazum sa Sovjetima koji bi osigurao Poljskoj prijeratne granice i oslobođenje preko 200 000 Poljaka u ruskom zarobljeništvu. No i kada je SSSR bio u najtežoj situaciji, početkom srpnja 1941. u jeku njemačke ofenzive, ruski veleposlanik u Londonu, Ivan Majski, nije prihvatio poljski zahtjev za priznavanjem sporazuma iz Rige (1919.), odnosno prijeratne granice Poljske. Ipak poljsko-sovjetski sporazum o vojnoj suradnji potpisan je 14. kolovoza 1941., čime je ispunjen barem jedan poljski zahtjev, oslobađanje poljskih zarobljenika iz sovjetskih logora. Britanci su računajući na sovjetsko savezništvo već tada inzistirali na potpisivanju ugovora koji neće jamčiti prijeratne granice Poljske. Važna činjenica za razumijevanje sovjetsko-poljskih

³⁵⁶ Andrzej PACZKOWSKI, *Pola stoljeća povijesti Poljske 1939.-1989.*, Zagreb, 2001., 51.- 52. MURRAY-MILLETT, n. dj., 52.-53. HART, n. dj., 15.

odnosa je i ta da su Sovjeti već u fazi okupacije Istočne Poljske 1939./1940., radili na snaženju Komunističke partije Poljske, a mogućnost formiranja *poljskog nacionalnog odbora* u Moskvi (pandanu izbjegličkoj vladi u Londonu) Ivan Majski je najavio već na pregovorima u srpnju 1941.³⁵⁷ Poslijeratna uspostava Poljske države neće biti upitna, jer su Saveznici od ljeta 1941. bili suglasni po porazu Njemačke obnoviti poljsku državnost. Ipak, to nije značilo da poljska emigrantska vlada može računati s povratkom u zemlju i prijeratnim granicama. Sovjetski stav od njemačkog napada pa do kraja rata bio je nepromijenjen, vratiti granice iz 1939., što će i ostvariti uspješnim ratovanjem, te obnova Poljske, ali pod sovjetskim utjecajem. Zapadnim Saveznicima, što je bilo očito na konferenciji u Teheranu i na Jalti, poljska neovisnost nije mogla biti važnija od njemačkog poraza, niti je mogla ugroziti savezništvo sa Sovjetima, što ustaška propaganda nije akceptirala. Na sastanku velike trojice u Teheranu Roosevelt je jednom prilikom rekao kada se rasprava pavela o Poljskoj: *Ja ne marim ni mrve za Poljsku. Probudite me kada budete govorili o Njemačkoj.*³⁵⁸

U jednom osvrtu na članak *Basler Nachrichtena, Buduća Europa, Izvještajni ured MVP-a* s kraja 1942. po prvi puta je ozbiljnije elaborirao problem europskog Istoka i Jugoistoka u kontekstu savezničkih suprotstavljenih interesa. Pod pretpostavkom da Saveznici pobjede, navodi se u izvješću, nije za vjerovat da će se doslovce primijeniti načela Atlantske povelje³⁵⁹ i na taj način restituirati prijeratne države. Sa Zapadnom i Sjevernom Europom je najmanji problem, ondje će bez sumnje iznova biti uspostavljene države poput Francuske, Nizozemske, Belgije, Danske i Finske, no na istoku i jugoistoku bi situacija mogla biti vrlo komplicirana. U tom je kontekstu posebno apostrofirano poljsko pitanje, čije će rješenje navodi se, biti vrlo vjerojatno uvjetovano sovjetskim zahtjevima za promjenom poljskih granica na istoku i zapadu, a isti bi scenarij mogao biti primijenjen u slučaju Bugarske, Grčke i negdašnjeg prostora Austro-Ugarske. Bila je to uvertira u cijeli jedan propagandni rat, koji će ustaško novinstvo voditi protiv boljševičke politike na istoku Europe, s posebnim

³⁵⁷ A. PACZKOWSKI, n. dj., 2001., 53.-56.

³⁵⁸ D. REYNOLDS, *Six Meetings that Shaped The Twentieth Century*, London 2007., 102.

³⁵⁹ Dana 14. kolovoza 1941. na ratnom brodu *Princ of Wales* u zaljevu Placentiana na sjevernom Atlantiku britanski premijer W. Churchill sastao se s američkim predsjednikom F. D. Rooseveltom gdje su potpisali zajednički program političkih načela za pravedno poslijeratno uređenje svijeta. Obje države su se u toj Deklaraciji pozvale na pravo svakog naroda na samoopredjeljenje, slobodnu svjetsku trgovinu i ekonomsku suradnju, suzdržavanje od upotrebe sile i osnivanje općeg sistema sigurnosti. Na samom kraju Deklaracije naglašeno je da je do osnivanja trajnog međunarodnog sistema sigurnosti nužno razoružavanje agresorskih država, a to je već navijestilo osnivanje nove međunarodne organizacije. Na samom početku i Roosevelt i Churchill su pokazivali jako malo interesa za uključivanje drugih država u projekt mira i dijeljenje zajedničke odgovornosti za međunarodni mir i s ostalim državama. To se promijenilo nakon japanskog napada na Pearl Harbour i stupanja SAD-a u rat. Porasla je svijest o tome da trajni mirovni poredak zahtijeva koaliciju država na nešto široj osnovi i uključivanje Sovjetskog Saveza. *Povijest svijeta od početka do danas*, 2. izdanje, Naprijed, Zagreb, 1990. 673. *Povijest, knjiga 17.*, 271.

akcentom na Poljsku, simbol sovjetskih teritorijalnih presizanja i savezničkog izigravanja načela Atlantske povelje.³⁶⁰ Za ustašku propagandu Poljska neće biti tek tema nametnuta od njemačkih vlasti, nego i važno promidžbeno sredstvo formiranja javnog mnijenja u strateški važnoj borbi protiv domaćih komunista. Poljski slučaj bit će sredstvo uvjeravanja hrvatskog čitateljstva što donosi eventualna pobjeda boljševika i kakav je omjer snaga u savezničkom taboru, pa nije čudno što je kao inozemna novinska tema bila favorizirana od strane GRP-a, odnosno *Izveštajnog ureda* MVP-a. Ipak, gotovo je nevjerojatno da je borba poljske izbjegličke vlade u Londonu, ratnog neprijatelja NDH, za oslobođanje Poljske i potvrdu prijeratnih granica, u tisku NDH bila tretirana kao pravedna i herojska. Njemačko osvajanje Poljske kao da je zaboravljeno, a njemački protektorat nad Poljskom od vojne defenzive sila Osovine 1943. na Istoku, u tisku NDH simbolizirao je posljednju crtu *obrane Europe* od nadiruće boljševičke pošasti.

Poljsko pitanje u tri je faze praćeno u tisku NDH. Prvo razdoblje proljeće-ljeto 1943. obilježiti će slučaj Katyn, što će ustaška propaganda iskoristiti kao dokaz Staljinovih namjera prema Poljskoj, te pogibja predsjednika poljske izbjegličke vlade u Londonu, Wladislava Sikorskog, koja će na stranicama novina NDH biti predstavljena kao britanski tajni pothvat. Za tu je fazu karakterističan ujednačeno negativan tretman Saveznika u tisku NDH u gotovo svim novinama. O Poljskoj se raspravljalo kao da su Saveznici već pobijedili i dobili rat, odnosno kao da su Saveznici, a ne Nijemci okupirali poljski teritorij, što je bio smišljeni scenariji zastrašivanja javnosti posljedicama eventualnog njemačkog poraza. Saveznici su tako posve neutemeljeno optuživani za bezobzirnu politiku prema tzv. malim narodima u Europi kojom je vladala Njemačka, a u većini novina NDH zagovarana je teza o podijeljenoj odgovornosti SSSR-a, SAD-a i Velike Britanije za težak položaj Poljske. Naime, nezavidan položaj poljske emigrantska vlade u savezničkom taboru bio je za tisak NDH krucijalni dokaz kakav bi tretman mogla imati Poljska pobjede li Sovjeti na Istočnom bojištu. Dok su zagrebački i osječki dnevnik *Hrvatski narod* i *Hrvatski list* nastojali hrvatskoj javnosti dokazati kako je riječ o bezobzirnoj sprezi zapadnih Saveznika i Sovjeta, čije savezništvo ne mogu poljuljati sovjetski imperijalni ciljevi prema Poljskoj, odnosno mala i nevažna Poljska, *Spremnost* je imala nešto umjereniji stav prema zapadnim Saveznicima. To dokazuje veći broj članaka iz rubrike *Odjeci iz svijeta* ili od Ive Vučićevića berlinskog dopisnika, od 7. ožujka *Poljsko-ruska izmjena note* i *Poljaci kamen smutnje*³⁶¹, od 21. ožujka *Edenov put u*

³⁶⁰ HDA, Fond MVP-a – *Izveštajni ured*, kut. 16, Pregled švicarskog novinstva, br. 217, *Poteškoće na europskom iztoku i jugoiztoku*.

³⁶¹ *Spremnost*, br. 54, 7. ožujka 1943., 4.

Ameriku,³⁶² od 28. ožujka *Klupko oko Wahingtonskih sjećanja*,³⁶³ od 2. svibnja *Poljska pitanja sovjetski odgovori*,³⁶⁴ od 9. svibnja *Poljska oporba i u Londonu*.³⁶⁵ Svima njima zajedničko je anatemiziranje boljševika i njihove politike prema Poljacima i što je posve apsurdno, pozivanje zapadnih Saveznika na primjenu načela Atlanske povelje, kao da NDH pripada slobodnom demokratskom svijetu.

Drugu fazu obilježit će negativan stav u tisku NDH prema odlukama Saveznika u Teheranu i formiranju *Lublinskog odbora*. Dnevnici *Hrvatski narod*, *Hrvatski list*, sarajevski *Novi list*, kao i tjednik *Novine* odluke iz Teherana interpretirali su kao veliki trijumf Staljina, odnosno kao britanski poraz i prepuštanje Poljske pa analogno tome i cijele Istočne Europe Sovjetima. *Curzonova linija*, odnosno prihvaćena istočna granica Poljske, bila je u tisku NDH apostrofirana kao dokaz kako se trguje teritorijima *malih naroda*. Formiranje *Lublinskog odbora* i Staljinov zahtjev da se tom predstavničkom tijelu sastavljenom od poljskih komunista prizna status privremene vlade, na što su zapadni Saveznici uz kozmetičke promjene bili spremni, novine NDH proglasit će prodajom i izdajom Poljske prije svega od Velike Britanije. *Spremnost* je za razliku od ostalih novina i dalje zadržala nešto benevolentniji stav prema zapadnim Saveznicima, posebno naglašavajući nespojivost sovjetskih imeprijalnih ciljeva u Istočnoj Europi i načela slobodnog demokratskog svijeta sadržanih u Atlanskoj povelji. To dokazuju članci: *Položaj i izgledi Poljske*,³⁶⁶ *Peta sloboda*,³⁶⁷ i *Dovle dalje ne*.³⁶⁸

Treću fazu obilježit će ustaška propaganda u slučaju Varšavskog ustanka, te odluka iz Jalte i San Francisca vezanih za Poljsku. Od jeseni 1944. – do proljeća 1945. poljsko pitanje postaje najvažnija vanjskopolitička tema u tisku NDH, što potvrđuje dominantan broj naslovnica u najvažnijim dnevnicima NDH, *Hrvatskom narodu* i *Hrvatskom listu*. Od broja 1072, 1. srpnja 1944., pa do posljednjeg broja 1326, 6. svibnja 1945., u *Hrvatskom narodu* objavljeno je 67 naslovnica posvećenih poljskom pitanju, a gotovo da nema broja u kojemu nije posvećen barem jedan članak Poljskoj. Isti je slučaj s *Hrvatskim listom* od 1. srpnja 1944. do 7. travnja 1945. objavljeno je gotovo 40 naslovnica posvećenih Poljskoj, no i kada nije poljski slučaj bio u prvom planu, u gotovo svakom broju na drugoj, trećoj ili četvrtoj stranici osječkog dnevnika, ta je tema prisutna.

³⁶² *Spremnost*, br. 56, 21. ožujka 1943., 2.

³⁶³ *Spremnost*, br. 57, 28. ožujka 1943., 4.

³⁶⁴ *Spremnost*, br. 62, 2. svibnja 1943., 4.

³⁶⁵ *Spremnost*, br. 63, 9. svibnja 1943., 4.

³⁶⁶ *Spremnost*, br. 99, 16. siječnja 1944., 2.

³⁶⁷ *Spremnost*, br. 103, 31. veljače 1944., 4.

³⁶⁸ *Spremnost*, br. 99, 13. veljače 1944., 5.

Članci posvećeni Poljskoj imali su zadatak dokazati, kada je već bilo posve izvjesno da je Njemačka izgubila rat, da Sovjeti predstavljaju veliku opasnost po cijelu Europu. Također da zapadni Saveznici nisu u stanju zaštititi *male narode*, te da slučaj Poljske, koja se morala odreći prijeratnih granica i prava na vlastitu vladu predstavlja scenarij za sve one zemlje u koje već je ili će tek stupiti Crvena armija. Pritom je posve namjerno izostavljena činjenica da se poljska vojska u isto vrijeme borila na strani Saveznika u Italiji i Francuskoj, te da je crni usud Poljske otpočeo njemačkim napadom 1. rujna 1939. Isto tako je *zaboravljeno* da su upravo Nijemci uništili devet desetina Varšave tijekom kolovoza i rujna 1944. i poubijali ne manje od 200 tisuća ljudi.

Slučaj Katyn i prekid sovjetsko-poljskih odnosa

Umjesto opširnih izvještaja s Istočnog bojišta, tijekom travnja, svibnja i lipnja 1943. novine u NDH uglavnom su se bavile sovjetsko-poljskim odnosima. Nakon Staljingradske bitke vojni izvještaji padaju u drugi plan, a političke i diplomatske teme preuzimaju naslovnice ustaških novina. Dokaz za to je podatak da su u tom razdoblju objavljena samo dva opširnija izvještaja s Istočnog fronta. frontova. U *Hrvatskom listu* 9. svibnja na četvrtoj stranici potkrijepljena kartografskim prikazom³⁶⁹ i u *Spremnosti* u članku Ive Vučićevića *Nakon sovjetske ofenzive*.³⁷⁰

Početak ožujka 1943. na temelju vijesti iz berlinskog tiska novine NDH po prvi puta su ozbiljnije otvorile temu sovjetsko-poljskih odnosa i pitanje granica nakon rata. Sovjeti su optuženi za teritorijalne aspiracije prema poljskom nacionalnom teritoriju, a engleski politički vrh je prozvan za prešutno odobravanje sovjetskog imperijalizma i lažni neutralni stav u sporu predsjednika poljske izbjegličke vlade W. Sikorskog i J. V. Staljina. Engleska izdaja prema Poljskoj nije bila skrivana od britanske javnosti, dokaz za to prema *Hrvatskom listu* bio je citat iz prestižnog njemačkog lista *Deutsche Allgemeine Zeitung*, koji je pak objavio poruku engleskog *News Chronicle*-a poljskim izbjeglicama u Velikoj Britaniji: *Neka poljske izbjeglice izvole jednom zašutjeti i neka prestanu Engleze opterećivati s takvim stvarima*.³⁷¹ Izbjeglička poljska vlada u Londonu, prema engleskim novinskim napisima postala je teško breme, pa i opasna prijetnja nepovratnom kvarenju savezničkih odnosa sa SAD-om i Sovjetskim Savezom. Prema *Hrvatskom narodu* kamen spoticanja između Kremlja i Sikorskog bila je izjava predsjednika poljske vlade u izbjeglištvu, da će se poljska strana u

³⁶⁹ HL, br. 107, 9. svibnja 1943., 4.

³⁷⁰ *Spremnost*, br. 53, 11. travnja 1943., 3.

³⁷¹ HL, br. 57, 6. ožujka 1943., 2.

pregovorima čvrsto držati teritorijalnog *statusa quo*, odnosno granica iz 1939. godine. Velika Britanija umjesto da brani poljske interese i granicu koja je uspostavljena Versailleskim mirom, odnosno da i na diplomatskom planu potvrdi zašto je na kraju ušla u rat, prepušta Poljake Sovjetima. I na kraju *Hrvatski narod* zaključuje: *Za britansku je naime politiku sadašnji trenutak sigurno pogibeljni, kada još nešto mogu učiniti za Poljake, ako to žele.*³⁷² Ustaška propaganda često je prozivala W. Churchilla za politički diletantizam, mijenjanje stavova, te političkih i vojnih saveznika, a na istom tragu komentirana je još jedna u nizu britanskih izdaja. Potonji članak u glavnom političkom dnevniku NDH osim toga otkriva i kakav je ratni ishod očekivan početkom 1943. u novinarskom miljeu, pošto je bez ograda Velikoj Britaniji i Sovjetskom Savezu pripisana odgovornost za vrlo vjerojatnu poslijeratnu sudbinu Poljske. Njemačka pobjeda u pravilu se nije spominjala kada se raspravljalo o *poslijeratnim osnovama* Saveznika, kao da je ishod predodređen i neminovan. Na istim novinskim stranicama, što je posve kontradiktorno, pojavljivali su se tekstovi koji su nedvosmisleno zagovarali njemački uspjeh. Tako je, već u proljeće 1943. i prosječan čitatelj na stranicama ustaškog tiska na poljskom slučaju imao mogućnost razabrati kakav bi mogao biti konačan ishod rata, kao i konfuziju u osovinskim redovima.

Aludirajući na poljski slučaj, ali i male baltičke zemlje, *Šilo- tjednik za šalu i zabavu* pod geslom *Engleska jamči slobodu malim narodima*, donosi karikaturu koja prikazuje tor ovaca i vuka s kapom sovjetskog vojnika koji se sprema preskočiti ogradu. U potpisu autor ironično komentira: *Bez straha, djeco; nama su dali garancije.*³⁷³ S istih polazišta prenoseći iz londonskog *Times-a* kritike na račun Velike Britanije i njezine prijetvorne politike prema Poljskoj, *Hrvatski narod* podsjeća čitateljstvo na obveze koje je Engleska preuzela 1939. i tzv. francusko-britansko jamstvo.³⁷⁴ Engleskom popustljivošću prema boljševicima, tvrdi zagrebački dnevnik, nisu bili samo pogođeni mali narodi, već i emigrantske vlade u Londonu, a pogotovo poljska vlada kojoj su Saveznici donedavno jamčili nepovredivost granica i zbog koje su na kraju i stupili u rat.³⁷⁵ *Spremnost* u člancima *Poljsko-ruska izmjena nota*, te *Poljaci opet kamen smutnje* konstatira kako su sovjetski pogledi na uređenje poslijeratne Europe posve različiti od onih zapadnih Saveznika. Upravo na primjeru Poljske, odnosno statusa emigrantske vlade lome se koplja u savezničkom taboru: *Radi u stvari o novom dokazu, da*

³⁷² *Englezka izdaja*, HN, br. 672., 4. ožujka 1943., 8.

³⁷³ *Šilo*, br. 23. Zagreb, 4. lipnja 1943. 1.

³⁷⁴ Riječ je o dva ugovora, jedan kojim su Velika Britanija i Francuska 31. ožujka 1939. Poljskoj garantirale nezavisnost i drugi iz 25. kolovoza 1939. kojim je Velika Britanija potpisala vojni sporazum s Poljskom. *Povijest svijeta*, 630. HART, n. dj., 16., 17. MURRAY-MILLET, n. dj., 14., 15., 48. *Povijest, Predvečerje rata i Drugi svjetski rat (1936.-1945.)*, knjiga 17., Zagreb 2008. (dalje *Povijest, knjiga 17.*)

³⁷⁵ HN, br. 679., 12. ožujka 1943., 8.

*sovjetska vlada ima svoje posebne poglede na uređenje Europe, unatoč plašivog i neodlučnog otpora dvije velike demokracije.*³⁷⁶

Na drugom mjestu berlinski dopisnik *Spremnosti* Ive Vučićević pojašnjava kako bi slučaj Poljske, odnosno otpor W. Sikorskog Staljinovim planovima u pogledu poslijeratnih granica, mogao biti posljednja brana sovjetizaciji Istočne Europe. Zapadni Saveznici su skloni popuštanju Sovjetima, kaže Vučićević, pa im pitanje Poljske stvara neugodnosti sa Sovjetima.³⁷⁷ Tako su Poljaci, što je dakako posve apsurdno odjednom u *Spremnosti* svrstani na stranu Nijemaca, tzv. branitelja Europe od boljševika. No bio je to dio smišljenog scenarija. Ustaška propaganda tumačeći problem poljsko-sovjetskih odnosa iznova polazi od pretpostavke da će Saveznici pobijediti i upozorava zapadne Saveznike da se ugledaju na Poljake i prestanu popuštati Sovjetima. Ta nevjerojatna inverzija, očita zamjena teza imala je cilj u hrvatskoj javnosti izazvati zbunjenost i relativizirati pojam savezništva, ne samo unutar alijanse SSSR-a, Velike Britanije i SAD-a, već i u odnosu na Njemačku, a posredno i NDH. Htjelo se dokazati da je sutra moguće očekivati nekakav obrat, pa možda i zajedničku protuboljševičku borbu zapadnih sila s Njemačkom protiv Sovjeta, što dakako nije imalo realnu podlogu, a čega su itekako bili svjesni kreatori ustaške propagande. Za takav način izvještavanja poseban zadatak imala je *Spremnost*, što će biti sve izraženije kako se rat primicao kraju.

U osnovi, ustaška propaganda imala je zadatak Staljinovu politiku prema poljskoj emigrantskoj vladi prikazati neprijateljskom, agresivnom i invazivnom, a zapadne Saveznike kao pasivne promatrače. Već 6. travnja *Hrvatski list* objavio je vijesti DNB-a, kako boljševici osnivaju novu poljsku vladu, pandan izbjegličkoj vladi Wladysława Sikorskog u Londonu, na čelu s poljskim komunistima.³⁷⁸ Pritom se naglašavalo kako među Saveznicima postoji prešutni dogovor, bez obzira na u povelju, temeljem kojeg će Poljaci biti prinuđeni podvrgnuti se volji Moskve. U želji da to i dokaže, *Hrvatski list* je objavio navodno autentični transkript govora bivšeg američkog državnog podtajnika Sumnera Wellesa, povodom sveameričkog tjedna od 16. travnja 1943.:

*Koliko god nam je Poljska draga, ona će ipak morati po mogućnosti stvoriti najbolji mir s Moskvom. Česi su već upoznali pravo stanje, pa su s Moskvom uspostavili dobre odnose.*³⁷⁹ U isto vrijeme uslijedio je i prekid diplomatskih odnosa između izbjegličke poljske vlade u Londonu i Sovjeta. Boljševike se optuživalo za strašan zločin nad poljskim časnicima

³⁷⁶ *Spremnost*, br. 54, 7. ožujka 1943., 4.

³⁷⁷ *Spremnost*, br. 56, 21. ožujka 1943., 2.

³⁷⁸ HL, br. 83, 6. travnja 1943., 4.

³⁷⁹ HL, br. 94, 18. travnja 1943., 1.

1939.: *Boljševici poubijali 10 000 poljskih časnika – u prvoj odkopanoj grobnici kod Smolenska pronađeno 3 000 strijeljanih poljskih časnika.*³⁸⁰ Kao krucijalni razlog raskida poljsko-sovjetskih diplomatskih veza službeni Berlin naznačio je zahtjev poljske emigrantske vlade da Crveni križ istraži sovjetske zločine nad poljskim časnicima u Katynskoj šumi 1939. godine.³⁸¹ Odluka Kremlja da prekine diplomatske odnose s poljskom emigrantskom vladom izazvala je konsternaciju u anglosaskom taboru, a *jedina pogriješka poljske vlade jest ta, da se brinula za sudbinu 10 000 poljskih časnika, kojih lješine odkopavaju u šumi u blizini Smolenska, novodi Hrvatski narod.*³⁸² Odluka Moskve da prekine odnose, prema *Spremnosti*, svakako će imati utjecaja na odnose Saveznika, a pogotovo na njihovu politiku prema «malim» narodima.³⁸³ Bila je to, kao što sam ranije ustvrdio, posve neutemeljena nada da bi se odnosi SSSR-a i zapadnih demokracija mogli pokvariti do te mjere, da bi SAD i Velika Britanija razvrgnule savezništvo sa Sovjetima.

Kriza u sovjetsko – poljskim odnosima eskalirala je sredinom travnja 1943. po zahtjevu poljske emigrantske vlade da Međunarodni crveni križ ispita na okupiranom poljskom prostoru kod Smolenska zločine Sovjeta nad poljskim časnicima 1939. Taj zahtjev medijski je iskoristila za stvaranje protusovjetskog raspoloženja Njemačka, koja je također od Crvenog križa zatražila neutralnu arbitražu i ispitivanje prema Goebbelsovima informacijama sovjetskih zločina. Sovjetska strana optužila je za zločine Nijemce, a s poljskom emigrantskom vladom prekinula odnose. Staljin je ponašanje poljske vlade ocijenio prohitlerovskim i neprijateljskim prema Sovjetima.³⁸⁴

Iako su Englezi inzistirali na obustavi zahtjeva poljske emigrantske vlade za istragom Crvenog križa kod Smolenska, premijer W. Sikorski nije mogao odustati. Bilo je to važno političko pitanje koje je opterećivalo sovjetsko-poljske odnose. Nakon sporazuma o vojnoj suradnji u kolovozu 1941., tijekom 1942. godine iz Sovjetskog Saveza je preko Iraka prebačeno 110 000 poljskih vojnika i civila koji su se trebali priključiti britanskim snagama u Sjevernoj Africi, međutim nije se znalo što je s tisućama poljskih časnika koji su tijekom 1940. deportirani u unutrašnjost SSSR-a. Sovjetska strana izbjegavala je dati odgovor, a na poljski zahtjev za istragom na lokaciji Katyna (prema informacijama koje je objavio radio Berlin 13. travnja 1943.), Staljin je prekinuo diplomatske odnose 5. svibnja 1943.³⁸⁵

³⁸⁰ HL, br. 90, 14. travnja 1943., 3.

³⁸¹ HL, br. 99, 29. travnja 1943., 4.

³⁸² HN, br. 717., 28. travnja 1943., 1.

³⁸³ *Poljska pitanje sovjetski odgovori, Spremnost*, br. 62., 2. svibnja 1943.

³⁸⁴ CHURCHILL-STALJIN, n. dj., 136.-140.

³⁸⁵ Ipak, 1990. Moskva je priznala zločin počinjen nad poljskim časnicima. A. PACZKOWSKI, n. dj., 80.-84.

U članku *Poljska oporba i u Londonu*, Zagrebačka *Spremnost* oslanjajući se na vijesti iz švicarskog anglofilskog *Basler Nachrichten*, upozoravala je na nedemokratske ciljeve moskovske politike, kao da je NDH ustavna i parlamentarna demokracija. Moskva želi poljsku emigrantsku vladu *torpedirati* optuživši je za kolaboraciju s neprijateljem.³⁸⁶ Umjesto izbjegličke vlade u Londonu, Sovjeti žele u Moskvi ili negdje drugdje u Sovjetskom Savezu osnovati sovjetsku boljševičku vladu, što potvrđuju i napisi ruskog lista *Izvjestija*, zaključuje se u *Spremnosti*. Konačni ruski imperijalni cilj je domoći se onih teritorija na istoku Poljske kojih se Lenjin morao odreći 1921. i ondje osnovati nekoliko sovjetskih republika u sastavu Sovjetskog Saveza. *Sve bi se to izvelo na temelju narodne volje isto onako kao što je bilo s baltičkim državama. Sad pak ostaje pitanje kako se Anglosasi odnose prema ovakvom tumačenju Atlantske povelje sa strane Sovjeta? Da li će ostati pri čuvanju njenog duha, smisla i slova ili će kapitulirati pred bojazni odvajanja i otpadanja Sovjetske Unije ili će opet pokušati postići jedno po Poljsku koliko toliko kompromisno rješenje.*³⁸⁷

Minimalni poljski zahtjevi svodili su se na to da Sovjetski Savez pusti svojim kućama 1,5 milijuna nasilno odvedenih poljskih građana i tretira poljsku emigrantsku vladu kao legalnog i jedinog službenog predstavnika poljske države. Pitanje granica, tvrdi se u *Spremnosti*, bilo je posebno teško pitanje, jer je teritorijalan ustupak na koji su računali Sovjeti ujedno značio i pad vlade predsjednika W. Sikorskog. *Spremnost* također podsjeća na ugovor od 26. svibnja 1942. koji su potpisale Engleska i SSSR, a u čijem petom članku stoji da niti jedna od potpisnica neće težiti za teritorijalnim proširenjem svojem zemlje, te da se neće miješati u unutarnja pitanja drugih država.³⁸⁸

Članak pod nazivom *Prijedlog za stvaranje poljske komunističke vojske* u stalnoj rubrici *Odjeci iz svijeta*, tjednika *Spremnost*, već u svibnju 1943. daje naznake kakav bi mogao biti sovjetski model rješavanja poljskog pitanja. Wanda Wasilewska lider poljskih komunista, u moskovskoj *Izvjestiji* predložila je formiranje poljske vojske u Sovjetskom Savezu koja bi se zajednički borila s Crvenom armijom za oslobođenje SSSR-a, ali i Poljske. Poljski komunisti ne priznaju W. Sikorskog i njegovu vladu Londonu, a rješenje poljskog

³⁸⁶ Pošto je poljski zahtjev za istragom Crvenog križa spremno prihvaćen od strane Nijemaca, Moskva je prekinula odnose sa predsjednikom Sikorskim optuživši Poljake za izdaju. U poruci upućenoj 25. travnja 1943. Churchill je uvjeravao Staljina kako poljski zahtjev za istragom od strane Crvenog križa nema veze s njemačkim, odnosno da ga Nijemci zlorabe, međutim Staljinova je već donio odluku. U poruci od 30. travnja Churchill navodi kako je on ukazao predsjedniku Sikorskom i članovima poljske emigrantske vlade kako Velika Britanija neće tolerirati obnavljanje poljskog neprijateljstva prema Sovjetima, što govori u prilog tome da su Saveznici zajednički dogovarali vojnu i političku strategiju u II. svjetskom ratu. CHURCHILL-STALJIN, n. dj., 139.

³⁸⁷ *Spremnost*, br. 63., 9. svibnja 1943., 4.

³⁸⁸ Isto.

pitanja vide u suradnji sa Sovjetima. To je za *Spremnost* bio Staljinov koncept boljševizacije Istočne Europe koja nikako ne odgovara zapadnim Saveznicima.³⁸⁹

Od Staljingradske bitke sovjetske teritorijalne pretenzije prema Istočnoj Poljskoj bile su sve očitije. Dana 19. siječnja 1943. sovjetske su vlasti objavile da sovjetskim državljanima smatraju sve stanovnike krajeva pripojenih 1939., također i Poljake. To je značilo da Moskva smatra granice iz Sovjetsko-njemačkog sporazuma o *prijateljstvu* potpisanog 1939. nenarušivim. Sukladno tome u Moskvi je 1. ožujka 1943. osnovan je organizacijski odbor *Saveza poljskih rodoljuba* na čelu s Wandom Wasilevskom, pokrenute su poljske novine, *Slobodna Poljska*, u čijem 1. broju se priznavala pripadnost Istočne Poljske SSSR-u, a otpočelo je formiranje i prve poljske pješačke divizije u okviru Crvene armije. Sve je to upućivalo na poslijeratni scenarij sovjetizacije Poljske. Vlada u izbjeglištvu pod vodstvom W. Sikorskog nije mogla to prihvatiti, pa je nastojala kod zapadnih Saveznika osigurati potporu za poljske nacionalne interese.³⁹⁰

Atmosfera mržnje prema komunistima u ustaškom tisku sustavno je građena još od 1941., a od ljeta 1943. velik broj članaka posvećen je opasnostima koje prijete s Istoka. Kako je rat odmicao i bio sve izvjesnije pobjednički za neprijateljsku stranu, na stranicama NDH, posebice u *Spremnosti*, nastojala se dokazati neprirodnost savezništva zapadnih Saveznika i Sovjeta, a njemački otpor na Istoku prikazati kao borba za spas Europe. U posebno istaknutom i uokvirenom članku od 20 lipnja 1943., u svojevrsnom komentaru na vijesti rubrike *Odjeci iz svijeta*, hrvatsko čitateljstvo je upoznato s navodnom općeeuropskom pojavom straha od Sovjeta i boljševičke revolucije koja bi mogla, bude li tijekom rata to omogućio, zahvatiti Stari kontinent. Unatoč nastojanju anglosaksonskih medija, te službenih diplomatskih krugova V. Britanije i SAD-a da Sovjete predstave u pozitivnom svjetlu, kao konstruktivne vojne i političke partnere koji su odustali od svjetske revolucije, pogotovo nakon Staljinova gašenja *Treće internacionale*,³⁹¹ strah je sveprisutan, ustvrdila je *Spremnost*.

³⁸⁹ *Prijedlog za stvaranje poljske komunističke vojske, Spremnost*, br. 63, 9. svibnja 1943., 4.

³⁹⁰ A. PACZKOWSKI, n. dj., 83. – 86.

³⁹¹ Povod osnivanju Treće komunističke internacionale (Kominterna), bila je revolucija u studenom 1918. u Njemačkoj – kada se po prvi puta učinila realna ideja europske proleterske revolucije. Potkraj 1918. Lenjin je radništvu svijeta predložio osnivanje komunističke internacionale. Osnivački kongres održan je od 2.- 6. ožujka 1919. u Moskvi. Između dva rata komunistička internacionala je sjedinjavala svjetsko radništvo komunističke orijentacije, ali je predstavljala i političko oružje u rukama Staljina. Proleterski internacionalizam je odbačen kao centralizirani oblik vođenja radništva svijeta 9. lipnja 1943. na Prezidijumu kominterne kad je u Moskvi procijenjeno politički oportunistički spram zapadnih Saveznika i zajedničke ratne strategije otvoreno ne poticati komunističke partije u Europi. Staljinov cilj bio je impresionirati javno mnijenje na zapadu. Realno, Kominternu niti nije mogla u Europi pod njemačkom vlašću značajnije djelovati. *Povijest svijeta*, n. dj., 618. A. WERTH, n. dj., II. dio, 110. U prilog tezi da su Sovjeti imali poseban obzir prema zapadnim Saveznicima govori i slučaj Jugoslavije. Milovan Đilas potanko objašnjava do koje je mjere sovjetska misija u veljači 1944., bila oprezna prema Titu i članovima CK KPJ ne želeći ugroziti savezničke odnose. Milovan ĐILAS, *Revolucionarni rat*,

Nitko u Europi ne vjeruje da bi zapadni Saveznici u slučaju pobjede bili sposobni držati Sovjete na uzdama.³⁹²

Smrt generala Wladysława Sikorskog, vođe poljskih emigranata u Londonu, za što je hrvatski tisak na temelju njemačkih izvora optužio englesku tajnu službu *Secret service*, dovela je do krize u odnosima poljske vlade i zapadnih Saveznika. Razlog tome, prema *Hrvatskom narodu*, bila je želja zapadnih Saveznika, da mimo prethodnih obećanja i Atlantske povelje, svojim saveznicima Sovjetima osiguraju kontrolu nad Poljacima i zadovoljenje određenih aspiracija prema poljskom teritoriju. S tim u svezi, dalje zaključuje zagrebački dnevnik, neki su listovi poljske emigrantske vlade u Londonu zabranjeni i izvršen je pritisak na emigrantsku vladu kako bi se *orijentirala na lijevo*, a time osiguralo približavanje Moskvi.³⁹³ Osječki dnevnik *Hrvatski list* donosi naslov *Sikorski-posljednja žrtva Katyna – Sikorski je postao neugodan Anglosasima, jer se odlučno opirao sovjetskim namjerama prema Poljskoj, pa je zato morao biti uklonjen*. U članku se dalje objašnjava kako su zapadni Saveznici već odlučili prepustiti Sovjetima provođenje europskog plana boljševizacije Istočne i dijela Srednje Europe, a smetnja je bio general W. Sikorski. Engleska je nekako morala opravdati svoj ulazak u rat, no poziciju zaštitnika poljskih interesa sve je teže branila respektirajući sovjetski ratni doprinos. Kao i uvijek Roosevelta je vodila pragma, pa je njegov politički cilj bio zadržati potporu poljskih Amerikanaca, što mu je posebno otežavao odnos generala Sikorskog i Sovjeta. Shodno tome umorstvo W. Sikorskog bilo je svima prihvatljivo rješenje, zaključuje se u *Hrvatskom listu*.³⁹⁴

Pogibija poljskog premijera W. Sikorskog 4. srpnja 1943. pri polijetanju iz Gibraltara, do danas je ostala enigma, kvar na avionu ili diverzija.³⁹⁵ No bez obzira na uzroke nesreće, pozicija poljske izbjegličke vlade smrću W. Sikorskog bila je bitno oslabljena. U okolnostima velikih ratnih uspjeha Crvene armije (koja je do kraja srpnja 1943. zaustavila njemačku ofenzivu na Istoku, te prešla u protunapad kod Kurska) bilo je izvjesno da će Sovjeti ući na poljski teritorij prije zapadnih Saveznika. Takav scenarij uklapao se u viziju poslijeratnog svijeta američkog predsjednika Roosevelta, koji je ključnu ulogu namijenio velikim silama

Beograd 1990., 368., 369. CK KPJ podržao je raspuštanje Kominterne, kao i motivaciju prijedloga. Član CK KPJ E. Kardelj je rekao kako se raspuštanjem Kominterne ništa važno nije dogodilo, osim što je neprijatelju oduzet argument da partije rade po direktivama stranog centra. Branko PETRANOVIĆ – Momčilo ZEČEVIĆ, *Jugoslavija 1918. – 1988. – tematska zbirka dokumenata*, Beograd 1988., 612.

³⁹² *Spremnost*, br. 69., 20. lipnja 1943. 4.

³⁹³ HN, br. 776, 9. srpnja 1943., 1.

³⁹⁴ HL, br. 155., 7. srpnja 1943., 3., SNL, br. 659., 7. srpnja 1943, 2.

³⁹⁵ M. Đilas navodi kako mu je Staljin, za vrijeme posjeta Moskvi u proljeće 1944. rekao da je Sikorski ubijen po britanskom nalogu, te da onaj tko Churchill smeta u provedbi planova ovako završi. Staljin je pritom aludirao na Tita i nužnost sporazuma s Ivanom Šubašićem, novim predsjednikom jugoslavenske izbjegličke vlade. M. ĐILAS, n. dj., 382.

SAD-u, SSSR-u, Velikoj Britaniji i Kini. U velikim ratnim sukobima na Istočnom bojištu, Sjevernoafričkom, Azijskom ili Pacifičkom, prava malih država, posebno onih koje su se nalazili u zoni izravnih interesa velikih sila, nisu bila od važnosti za Saveznike. Tako je iz američke, a većim dijelom i britanske perspektive poljsko pitanje bilo minorno u odnosu na savezništvo s SSSR-om i povoljan ishod rata,³⁹⁶ o čemu ustaška propaganda nije informirala u tisku NDH.

Nakon nesretne pogibije poljskog premijera Wladyslawa Sikorskog, koji je posjedovao stanoviti autoritet i kod samog Staljina, u avionskoj nesreći kod Gibraltara u rujnu 1943., Poljska je na diplomatskom planu bila izgubljena. Velika Britanija je odustala od borbe za poljske interese sa Sovjetima, a nova vlada Stanislaw Mikolajczyka, u kojoj je mjesto ministra rata držao Kazimierz Sosnkowski, a general Tadeusz Bor-Komorowski (izrazito antisovjetski raspoložen) bio na čelu Poljske domovinske armije (AK), nije imala izgleda za dogovor sa Staljinom, pogotovo nakon velikih sovjetskih vojnih uspjeha u ljeto 1943.³⁹⁷ Ipak to ne znači da je uspostava poslijeratne Poljske bila upitna, ma kako granice na istoku i zapadu bile regulirane, ili da bi zbog Poljske zapadni Saveznici raskinuli savezništvo sa Sovjetskim Savezom u jeku rata, kako je to tisak NDH krivo interpretirao.

Sastanak *velike trojice* u Teheranu i sudbina Poljske

Prema napisima iz ustaškog tiska pozicija Poljske po svršetku teheranskog sastanka *velike trojice* bila je još nepovoljnija. Razlog tome bilo je prema tisku NDH, savezničko odstupanje od načela Atlantske povelje i britanskih jamstava Poljskoj iz 1939., te priznavanje argumenta sile, odnosno sovjetskih imperijalnih planova. Sredinom prosinca 1943. sarajevski *Novi list* donosi vijest iz Stocholma: *pred poljskom izbjegličkom vladom je rekonstrukcija*, koja je samo potvrdila tezu o sve snažnijem britanskom pritisku na Poljake u Engleskoj i želji da poljska izbjeglička vlada prihvati nove vojno-političke okolnosti. Sve to dokazuje, navodi se u sarajevskom dnevniku, da je Velika Britanija prepustila Srednju i Istočnu Europu Sovjetima, te da je Poljska dovedena pred svršen čin, jer se već stvara *široka granica između Sovjetske Unije i Čehoslovačke* na temelju Beneševa pakta sa Sovjetima.³⁹⁸

Zajednička odluka Saveznika u Teheranu, predviđala je reviziju granice između Sovjetske Unije i Poljske nakon rata, odnosno uspostavu nove granice na tzv. Curzonovoj

³⁹⁶ A. PACZKOWSKI, n. dj., 86. – 88.

³⁹⁷ Abraham ROTHBERG, *Eyewitness History of World War II, Victory*, Vol. 4, New York, 1966, 95.

CALVACORESSI-VINT, n. dj., 284., 285.

³⁹⁸ SNL, br. 798., 17. prosinca 1943., 2.

liniji,³⁹⁹ i to na etničkim principima. Churchill u poruci Staljinu od 1. veljače 1944. obrazlaže zašto Poljaci moraju popustiti pred teritorijalnim zahtjevima Sovjeta, naglašavajući prije svega ukupni doprinos Crvene armije u borbi protiv Njemačke i u nastupajućem oslobađanju Poljske. Velika Britanija je ušla u rat zbog Poljske i Staljin podržava poslijeratnu slobodnu i nezavisnu Poljsku, kaže Churchill, ali Saveznici nemaju nikakve obveze kada su u pitanju poljske granice. Za poljske gubitke na Istoku, Churchill je već imao kompenzacijsko rješenje na zapadu pomicanjem granice do rijeke Odre i na sjeveru ustupanjem dijela Istočne Prusije.⁴⁰⁰ Odluka velike trojice iz Teherana o prihvaćanju Curzonove linije, kao poslijeratne istočne granice Poljske, te sporazum o teritorijalnim kompenzacijama na račun Njemačke na zapadu i sjeveru, izbjegličkoj poljskoj vladi u Londonu otkrivena je tek godinu dana kasnije.⁴⁰¹ Poljska emigrantska vlada naravno nije prihvaćala sovjetsku trgovinu poljskim teritorijem, no u okolnostima Drugog svjetskog rata i ratnih događanja presudnih za budućnost cijele Europe, u kojima je SSSR igrao glavnu ulogu, poljsko pitanje nije bilo od presudnog značaja za odnose SSSR-a i zapadnih Saveznika, kako je to tisak NDH tendenciozno predstavljao hrvatskoj javnosti.

Početak 1944. prema napisima iz tiska NDH, poljsko pitanje postalo je kamen spoticanja i u onako zamršenim odnosima Saveznika. Ključan problem u odnosima sovjetske vlade i poljske emigrantske vlade u Londonu, bio je vezan uz Istočnu Poljsku. *Hrvatski narod*, temeljem izvještaja sovjetskog lista *Pravda*, objavio je, kako Sovjeti neće odustati od teritorija zauzetih 1939. Angloamerikanci su spremni žrtvovati poljskog saveznika za prosperitet savezništva triju velikih sila. Tome u prilog citirana je vijest neutralnog švicarskog lista *Die Tat*, kako Velika Britanija vjerojatno nema namjeru obnoviti svoj ugovor o jamstvu Poljskoj, koji ističe u proljeće,⁴⁰² te navodno službeni stav Washingtona koji je glasio: *Niti Engleska, niti SAD neće povesti borbu sa Sovjetskom Rusijom, da bi se Poljacima osigurala Istočna Poljska.*⁴⁰³ Rasvjetljavajući uzroke poljsko-sovjetske diplomatske krize berlinski

³⁹⁹ *Curzonova linija* bila je predložena linija razgraničenja na istoku u poljsko-sovjetskom ratu 1919.-20. Dobila je ime po predlagачu britanskom ministru vanjskih poslova lordu Curzonu. Nije bila prihvaćena od Sovjetskog Saveza, a nije bila provedena niti po svršetku rata, jer su Poljaci na bojištu izborili novih 135 000 km² na istoku. Tijekom Drugog svjetskog rata Staljin je Curzonovu liniju koristio kao argument u pregovorima sa Saveznicima, pozivajući se na britansko razgraničenje iz 1919. Linija razgraničenja po Curzonu bila je identična onoj iz 1797. nakon treće podjele Poljske između Prusije i Rusije, a većim dijelom slijedila ju je i njemačko-sovjetska podjela iz 1939. Postojala je verzija A i verzija B. Verzija B uključivala je u poljski teritorij Lavov, ali je nakon 1945. primijenjena verzija A Curzonova plana. U sovjetskoj interpretaciji Curzonove linije bila je to granica etničkog i konfesionalnog razgraničenja poljskih katolika od pravoslavnih Bjelorusa i Ukrajinaca. PERETT-HOGG, n. dj., 142.

⁴⁰⁰ A. ROTHBERG, *Victory*, 95. CHURCHILL-STALJIN, n. dj., 214., 215.

⁴⁰¹ A. PACZKOWSKI, n. dj., 89.

⁴⁰² HN, br. 927, 7. siječnja 1944., 1.

⁴⁰³ HN, br. 928, 8. siječnja 1944., 1.

dopisnik *Spremnosti* Ive Vučićević naglasio je dvije ključne prepreke. Prvi problem po njemu predstavljalo je sovjetsko inzistiranje na teritorijalnim ustupcima kao preduvjetu uspostave diplomatskih odnosa, a drugi što niti među saveznicima nema konsenzusa oko ključnog pitanja, tko zapravo predstavlja okupiranu Poljsku. Čak niti pitanje poljske popustljivosti više nije bilo bitno, smatra Vučićević, jer poljska izbjeglička vlada na čelu sa S. Mikolajczykom već je ponudila Sovjetima mogućnost rješavanja pograničnih problema naklon rata, a poljski je premijer u izgnanstvu osobno pozvao svoje sunarodnjake u zemlji da surađuju s Crvenom armijom, čime je jasno pokazao da Sovjete smatra saveznicima. Problem je u tome, navodi Vučićević, što Sovjeti ne žele odustati od granica koje su zaposjeli u poljsko-njemačkom ratu, a svoju imperijalnu politiku prikrivaju načelima Atlantske povelje i demokratskim principima, tvrdeći kako je referendum na tim područjima već proveden u korist Sovjetskog Saveza. Također je možda i veći problem, što Moskva osporava poljskoj izbjegličkoj vladi u Londonu *svako pravo i sposobnost da govori u ime poljskog naroda*, favorizirajući pritom poljske komuniste predvođene V. Wasilevskom. Konačni cilj Sovjeta, zaključuje Vučićević, vidljiv je iz poziva poljskoj vladi, da se priključi češko-sovjetskom ugovoru i uspostavi federacije pod sovjetskim vodstvom.⁴⁰⁴ Poljski primjer nadalje poslužio je ustaškoj propagandi ne bi li se iznova aktualizirao saveznički odnos prema malim narodima. Ironizirajući Atlantsku povelju, zagrebačka *Spremnost* pozivajući se na žiriški *Der Bund*, otkriva da su Saveznici osim četiri temeljne slobode upisane u Povelju:

*...sloboda pred strahom, sloboda pred glađu, sloboda govora i sloboda vjere, impostirali i petu, slobodu zapovijedanja drugima. Nju neprestano veliki i jaki primjenjuju prema malima i slabima.*⁴⁰⁵ Ta će tema postati lajtmotiv ustaškog tiska posebno pred veliku savezničku konferenciju u Jalti potkraj rata.

Ipak nisu svi jednako gledali na poljski problem u savezničkom taboru. Povremeno su se u javljale i ideje o prevladavanju poljsko-sovjetskih antagonizama multilateralnim pregovorima, o kojima je tisak NDH tek sporadično izvještavao. Tako je poljska izbjeglička vlada već sredinom siječnja odgovorila na sovjetske teritorijalne aspiracije i prekid diplomatskih odnosa molbom Velikoj Britaniji i SAD-u da posreduje u obnovi pregovora sa Sovjetima.⁴⁰⁶ Zamisao o arbitraži i angloameričkom posredovanju u sovjetsko-poljske odnose koju je početkom 1944. podržao američki državni tajnik C. Hull. Odgovor Moskve na stranicama ustaških novina bio je medijski i diplomatski napad na Veliku Britaniju. Tako se

⁴⁰⁴ *Položaj i izgledi Poljske, Spremnost*, br. 99, 16. siječnja 1944., 2.

⁴⁰⁵ *Peta sloboda, Spremnost*, br. 103, 31. veljače 1944., 4.

⁴⁰⁶ HL, br. 13., 16. siječnja 1944., 4.

pojaviio veći broj članaka koji su na dramatičan način prikazivali raskol u savezničkom taboru: *Pravda optužila Veliku Britaniju da priprema tajno separadni mir s Njemačkom*,⁴⁰⁷ *Napetost između Moskve i Londona - negativna reakcija saveznika na optužbe moskovskog lista Pravde, da Britanci separatno pregovaraju o miru s Nijemcima*.⁴⁰⁸ *Staljin izpalio prvi top na saveznike*.⁴⁰⁹ Osječki dnevnik *Hrvatski list* u članku *Staljin je otvorio rat živaca...* prenosi alarmantno izvješće dopisnika stocholmskog lista *Svenska Dangbladet* iz Londona, u kojemu se opisuje atmosfera opće konsterniranosti u britanskim diplomatskim krugovima. Izgleda da je Staljin otpočeo rat živaca protiv Roosevelta i Churchilla konstatira se u izvješću, jer je vijest objavljena u *Pravdi* navodno ozbiljno primljena u Washingtonu. Čitatelji *Hrvatskog lista* mogli su iz londonskog izvješća iščitati da bi sovjetski propagandi rat mogao imati negativne reperkusije na odnose i zapadnih Saveznika tj. da bi dugoročno vezivanje SAD-a i Velike Britanije za Sovjete moglo biti pogubno i za njih same, kao i cijelu Europu.⁴¹⁰

Riječ je o članku sovjetskog dopisnika *Pravde* iz Kaira od 17. siječnja 1944. u kojem je Velika Britanija optužena da su njene rukovodeće osobe pregovarale s ministrom vanjskih poslova Njemačke Ribbentropom. U poslanici Staljinu 24. siječnja 1944., Churchill se sa žaljenjem osvrnuo na članak *Pravde*, ocijenivši ga kontraproduktivnim za odnose Velike Britanije i Sovjetskog Saveza. Ustvrdio je da Velika Britanija niti u najgore vrijeme kada je bila posve sama (1940./1941., prije ulaska SSSR-a i SAD-a u rat) nije pomišljala na separadni mir, iako je za to imala prilike bez ozbiljnih poteškoća, a što bi svakako imalo kobne posljedice po Sovjete. Staljin mu je istoga dana odgovorio kako ne treba davati pretjerano značenje članku, jer novinari ionako pišu na temelju *povjerljivih* informacija, aludirajući na slobode novinskih kuća u zapadnim demokracijama i nerijetko negativne napise o Sovjetskom Savezu.⁴¹¹ Bio je to Staljinov *revanš* koji nije imao dugoročno negativnih reperkusija na savezničke odnose.

Nesmiljena negativna kampanja čiji cilj je bio dokazati razdor u savezničkom taboru je nastavljena. Prozivajući Sovjete za psihološki rat, ali i grubu političku igru prema Poljacima, zagrebačka *Spremnost* u članku *Dovle dalje ne?* sredinom veljače 1944. u rubrici *Odjeci iz svijeta*, čitateljima je ponudila sljedeći komentar:

Moskva je putem Pravde pustila u svietsku javnost viest o tobožnjim njemačko-englezkim pregovorima s namjerom da diskreditira Anglosase kod malih naroda, te da time

⁴⁰⁷ HN, br. 937, 18. siječnja 1944., 1.

⁴⁰⁸ HN, br. 938, 20 siječnja 1944., 1

⁴⁰⁹ HL, br. 16., 20. siječnja 1944., 2.

⁴¹⁰ Isto, 3.

⁴¹¹ CHURCHILL-STALJIN, n. dj., 210., 428.

ove pokuša predobiti za sebe. Takovo stanje smatrala je Sovjetska Rusija poželjnim, da za sebe postigne što povoljnije rješenje poznatog rusko-poljskog spora o granici.⁴¹²

To je pak izazvalo buru nezadovoljstva posebice u SAD-u, navodi se u *Spremnosti*, gdje se izričito tražilo posredovanje u poljskom slučaju. *Curzonova linija* na kojoj su inzistirali Sovjeti, dalje se navodi, nije se podudarala s etničkim granicama. Za Amerikance je, bio prihvatljiv jedan nepristran i pravedan pravorijek u sporu, a ne argument sile, koji nameću Sovjeti. Navodno su se i Britanci pridružili američkoj kritici sovjetske agresivne politike prema Poljacima, pa je A. Eden u Donjem domu izjavio da Velika Britanija ne priznaje jednostrane promjene i izmjene u Poljskoj, a načela Atlantske povelje da *ostaju u punoj snazi*. Sovjetski pak komentar na kritike saveznika, navodi se u *Spremnosti*, u gotovo podcjenjivačkom tonu izrekao je ovlaštenu sovjetski govornik u Londonu:

*Ne će li Anglosasi priznati teritorijalna promjene, to je tada njihova stvar, a s vremenom će se oni morati u činjenicama snaći. Također su prolazile godine dok su nas oni priznali kao vladu, što prije vriedi za Američane, ali konačno su nas ipak morali priznati.*⁴¹³

Nakon Teherana Staljin je inzistirao na poljskom priznanju Curzonove linije, kao što je podržavao kompenzaciju Poljacima na zapadu i sjeveru, (na štetu Njemačke) izuzev sjeveroistočnog dijela Istočne Pruske, uključivši i Königsberg (luka Kalinjingrad ne smrzava se cijele godine), koji je trebao po njemu pripasti Sovjetima. Churchill je u pismu Staljinu 27. veljače 1944. obrazložio kako je takva poljska deklaracija o priznanju *Curzonove linije* u ovom trenutku nemoguća. Bilo bi to, tumačio je Churchill, pravo samoubojstvo, jer nije vrijeme da se u javnosti iznesu planirani teritorijalni ustupci prema Poljskoj na zapadu. Poljska emigrantska vlada je, kaže Churchill, spremna na reviziju svoje istočne granice, odnosno na ukidanje odluka iz Rige 1919., ali o tome ne može pregovarati prije povratka u zemlju. Zato Churchill predlaže Staljinu da se što prije osiguraju preduvjeti za povratak poljske emigrantske vlade u zemlju. Početkom ožujka 1944. Churchill je poručio Staljinu kako je objasnio Poljacima da neće dobiti Lavov i Vilnu, za što su se zalagali pojedini članovi poljske vlade, te da je *Curzonova linija* buduća granica. U toj je poruci Churchill eksplicitno priznao argument vojne sile za rješenje spora, navodeći kako će Poljaci biti primorani priznati stanje stvari na istoku kada Crvena armija dosegne Curzonovu liniju.⁴¹⁴ Iz korepondencije Churchilla i Staljina jasno je da su Saveznici usuglašavali stavove u slučaju Poljske, te da

⁴¹² *Dovle dalje ne?*, *Spremnost*, br. 103., 13. veljače 1944., 5.

⁴¹³ Isto.

⁴¹⁴ A. ROTHBERG, *Victory*, 94., 95. CHURCHILL-STALJIN, n. dj., 217., 218. 222.-224., 229., 230. U Teheranu je Staljin posve otvoreno zatražio formiranje zapadnih granica SSSR-a na Curzonovoj liniji. Tehran Conference: *Roosevelt-Stalin Meeting, December 1, 1943, Roosevelt's Quarters. Documents on the Great Alliance, 1942-1943. Teheran Conferenece: Tripartite Political Meeting, December 1, 1943, Conference Room*

alarmantnog sukoba između Sovjeta i zapadnih Saveznika, kako je to naglašavano u tisku NDH, ustvari nije bilo.

Navodno zamršenu diplomatsku situaciju u slučaju Poljske među Saveznicima, dodatno je, prema napisima iz tiska NDH opteretila odluka Vrhovnog sovjeta o decentralizaciji Sovjetskog Saveza. Time su formalno, prema pojašnjenju *Hrvatskog naroda*, sovjetske republike dobile široke ovlasti sklapanja ugovora sa stranim državama, a što de facto nije umanjilo snagu središnje vlasti, već osiguralo Staljinu mogućnost da male istočnoeuropske narode uvuče u veliki savez.⁴¹⁵ Zagrebački tjednik *Novine* prenoseći navodne stavove Poljaka iz Krakova, donosi sredinom veljače 1944. alarmantne vijesti, kako Staljinov projekt decentralizacije u drugi plan stavlja regulaciju granice između Poljske i Sovjetskog Saveza, te posve otvoreno aktualizira pitanje opstojnosti Poljske: *Čitav se sviet odmah uvjerio, kako je to zapravo samo nova Stalinova promičbena igra, kojom se želi otupiti strah, koji vlada medju drugim narodima pred boljševizmom i pred Sovjetskom Rusijom, te kako bi se mali narodi, na koje vrebaju Sovjeti, lakše odlučili za pristup svojih država u Sovjetski Savez.*⁴¹⁶ Prema *Associated Press* –u, kako navodi *Hrvatski narod*, Angloamerikanci su bili prilično uznemireni decentralizacijom Sovjetskog Saveza, jer je 16 sovjetskih republika u budućem savezu (Društvu naroda) značilo 16 glasova, odnosno diplomatsku premoć, po uzoru na Veliku Britaniju i britanske dominione Kanadu, Australiju.⁴¹⁷

Lublinski odbor - poljska vlada po sovjetskom izboru

Položaj poljske emigrantske vlada prema tisku NDH bio je bitno nepovoljniji kada su sovjetske snage potkraj svibnja 1944. doprle do grada Lavova na sovjetsko-poljskoj granici.⁴¹⁸ Staljin je odlučio posve prekinuti diplomatske odnose i pregovore s emigrantskom vladom, tvrdio je *Hrvatski narod*, a kao preduvjet daljnje suradnje zatražio je da se iz nje izbace svi nepoćudni ministri. To su navodno potvrdile i vijesti iz *Times-a* objavljene u *Hrvatskom narodu*, prema kojima je Staljin uistinu odlučio izvršiti promjene u poljskoj emigrantskoj vladi i novom kadrovskom politikom osigurati sovjetske probitke.⁴¹⁹ Slabljenje poljske emigrantske vlade trebalo je poslužiti Staljinu prema tisku NDH lakše i bezbolnije ostvarenje imperijalnih ciljeva u Poljskoj. Zagrebački tjednik *Spremnost* pozivajući se na švicarski

⁴¹⁵ HN, br. 950, 3. veljače 1944., 1.

⁴¹⁶ *Poljaci i Sovjeti, Novine*, br. 113., 14. veljače 1944., 3.

⁴¹⁷ *Jačanje središnjeg vodstva Sovjetske unije*, HN, br. 950, 3. veljače 1944., 8. Misli se na opasnost povlaštenog statusa Sovjetske unije unutar poslijeratne međunarodne svjetske organizacije, UN-a.

⁴¹⁸ HN, br. 1043, 25. svibnja 1944., 1.

⁴¹⁹ HN, br. 981, 10. ožujka 1944., 1.

Basler Nachrichten, sredinom svibnja čitateljima je ponudio odgovor na pitanje *što hoće Rusija? Drang nach Westen* prvi je cilj ruske i sovjetske imperijalne politike, odnosno prodor u srce Europe, a drugi osiguravanje puta k otvorenom moru, preko Dardanela, Indije i Perzijskog zaljeva. Nije čudo što Staljin odbija u ovome momentu sudjelovati na savezničkoj konferenciji, on želi osnažiti političke pregovore pozicijom na bojnopolju, pa zato hita ka zapadu, navodi *Spremnost*.⁴²⁰

Pitanje istočne granice SSSR-a Staljin je u proljeće 1944. riješavao na bojnopolju. Kako je Crvena armija prodirala na poljski teritorij, sovjetski stav oko poljskih granica, Curzonova linija, više nije mogao biti predmet pregovora. Zapadni Saveznici nisu bili spremni poduprijeti stavove poljske izbjegličke vlade u Londonu, Roosevelt je odgađao susret s premijerom S. Mikolajczykom, a Churchill je 24. veljače 1944. izjavio u parlamentu, da Staljinove pogranične zahtjeve prema Poljskoj smatra utemeljenima.⁴²¹ Sovjeti su na bojnopolju ishodili pravo odlučivanja u Istočnoj Europi, što su Churchill i Roosevelt respektirali, pa pitanje Poljske nije bitno remetilo kvalitetnu političku i vojnu suradnju.

Poljska emigrantska vlada u Londonu, iako su sovjetske snage napredovale u pravcu Varšave, bila je odlučna ustrajati u borbi za poljske granice,⁴²² međutim Moskva je već potkraj srpnja utemeljila tzv. *Poljski narodni odbor*, koji je dobio ovlasti vršenja upravne vlasti na poljskom prostoru pod kontrolom Crvene armije. *Poljski narodni odbor* iz Chelma, prema vijestima iz Stocholma u *Hrvatskom narodu*, odbacio je svaku mogućnost suradnje s poljskim odborom u Londonu, što je bio znakovit pokušaj da se poljska emigrantska vlada razvlasti.⁴²³ Kamo smjera Staljin i kakvu to jaku i neovisnu Poljsku želi pomoći izgraditi, prema *Hrvatskom listu* svjedoči podatak o članovima poljskog sovjeta. Mahom su to bili Židovi lijeve provenijencije koji su, kako navodi osječki dnevnik, trebali Staljinu izručiti Poljsku, pa je zato bilo potrebno na svaki način *Poljski narodni odbor* umjesto samozvanog poljskog predstavništva u Londonu, postaviti za legalnu poljsku vladu.

Poljski komitet nacionalnog spasa utemeljen je u Moskvi 21. lipnja 1944. kao privremena poljska vlada. Na čelu *Komiteta* bio je E. B. Osobka-Morawski, zamjenik predsjednika i načelnik ministarstva za poljoprivredu i agrarnu reformu Andrzej Witos, drugi zamjenik predsjednika bila je Wanda Wasilewska, a načelnik ministarstva narodne obrane: general-pukovnik M. Rola-Zymierski. Prvi akt privremene vlade bio je *Manifest poljskom narodu*, obznanjen u Chelmu 22. srpnja 1944., kojim je preuzeta vlast na oslobođenom

⁴²⁰ *Sovjetski Drang i Sinkiang, Spremnost*, br. 115., 30. travnja 1944.

⁴²¹ A. PACZKOWSKI, n. dj. 90.

⁴²² HN, br. 1086, 19. srpnja 1944., 1.

⁴²³ HN, br. 1092, 26. rujna 1944., 1.

poljskom teritoriju i iznesen program vlade. U *Manifestu* je stajalo da ga je imenovala *Krajowa Rada Narodowa*, tijelo koje obuhvaća predstavnike seljačke stranke i drugih demokratskih elemenata u samoj Poljskoj i da ga priznaju Poljaci u inozemstvu, prije svega *Savez poljskih rodoljuba u SSSR-u* i poljska armija formirana u SSSR-u. Izbjeglička vlada u Londonu *Manifestom* nije priznata. Teritorijalne aspiracije Sovjeta prema Istočnoj Poljskoj prihvaćene su kao pravedno rješenje, temeljeno na etničkom razgraničenju, uz uvjet da se Poljskoj dodjele teritoriji u Šleskoj, duž Odre i u Pomorju, te Istočna Pruska.⁴²⁴ *Lublinska vlada* bila je Staljinov proizvod, a njezinim osnivanjem utjecaj izbjegličke vlade u Londonu na budućnost poslijeratne Poljske bit će minoriziran. Unatoč nastojanjima W. Churchilla tijekom 1944. da Poljacima u emigraciji, a posebno nakon konferencije u Jalti osigura kakav takav utjecaj u obnovi Poljske, Staljin, pobjednik na bojištu, već je pisao stranice poslijeratne povijesti Poljske.

Poljski komitet nacionalnog oslobođenja poznatiji pod imenom *Lublinski odbor*, Staljin u poruci Churchillu od 22. srpnja 1944. označava kao jedinu snagu u zemlji koja bi mogla oformiti administraciju u zemlji. Staljin je naravno favorizirao poljske komuniste, navodeći pritom kako Sovjetski Savez nema nakanu graditi vlastitu administraciju u Poljskoj, već to prepušta Poljacima. *Poljski komitet*, kaže Staljin, *ne mogu smatrati vladom Poljske, ali moguće je da će u budućnosti taj komitet poslužiti kao jezgra za stvaranje privremene poljske vlade iz demokratskih snaga.*⁴²⁵ Dovede li se potonje Staljinovo mišljenje u vezu s nedvojbenim sovjetskim odlaganjem pomoći Varšavskim ustanicima u kolovozu i rujnu 1944., moglo bi se zaključiti kako je sovjetska politika u Poljskoj uvod u hladnoratovsku podjelu Europe. Ipak ne treba zaboraviti da razvrgavanje savezništva zapadnih Saveznika i SSSR-a nije bilo realno očekivati prije kapitulacije Njemačke, kako je to ustaški tisak zlurado priželjkivao.

Krajem srpnja 1944. *Hrvatski narod*, optužio je zapadne Saveznike, posebice Veliku Britaniju za položaj Poljaka, navodeći kako je Drugi svjetski rat i otpočeo zbog lažnih britanskih garancija Poljskoj radi nekoliko četvornih kilometara⁴²⁶ i da su besramni Britanci ponovno spremni izdati poljsku stvar za volju Sovjeta.⁴²⁷ Emigrantska vlada na čelu s Mikolajczykom bila je u sve težem položaju. Zapadni Saveznici nisu pomišljali na ozbiljnije zaoštavanje diplomatskih odnosa sa Moskvom u očekivanju invazije na zapadu Europe, odnosno u jeku uspješnih ratnih operacija Crvene armije na Istoku, pa je poljska vlada u

⁴²⁴ Ali HADRI i dr., *Pokreti otpora u Europi*, Beograd 1968., 235. A. WERTH, n. dj., 208., 209.

⁴²⁵ CHURCHILL-STALJIN, n. dj., 267. A. ROTHBERG, *Victory*, 95.

⁴²⁶ Aludira se na 1939. i pitanje grada Danzinga (Gdanjska)

⁴²⁷ HN, br. 1093, 27. srpnja 1944., 1.

Londonu bila primorana na popuštanje sovjetskim zahtjevima. Prema vijestima iz Lisabona Mikolajczyk je prigodom poziva u Moskvu i osnivanja *Lublinskog odbora* izjavio:

Pozdravio bih svaku priliku, da se porazgovorim i sa samim gospodinom Staljinom o svim priepornim pitanjima. Pripravan sam učiniti to svakog časa i na svakom mjestu, bez ikakvih preduvjeta. Ova izjava predsjednika poljske vlade prema pisanju *Hrvatskog lista* bila je dokaz da je Poljska ostala usamljena u obrani nacionalnih interesa nasuprot moćnog Sovjetskog Saveza i da su Saveznici zbog «mira u kući» odstupili od temeljnih načela Atlantske povelje.⁴²⁸

Bio je to pokušaj, prije svega zapadnih Saveznika, da se provedu zaključci iz Teherana, odnosno Poljskoj osigura slobodan razvitak u okolnostima oslobađanja poljskog teritorija od Crvene armije. U Londonu je postojala bojazan da bi *Poljski komitet nacionalnog oslobođenja*, kao privremena poljska vlada, mogao preuzeti vlast u zemlji, odnosno poslijeratnu Poljsku pretvoriti u komunističku zemlju po uzoru na Sovjetski Savez. S. Mikolajczyk je za svog posjeta Moskvi trebao dogovoriti način formiranja nove poljske vlade od emigrantske i komunističke, po uzoru na Jugoslaviju.⁴²⁹

Navodna prodaja Poljske od zapadnih Saveznika potkraj srpnja 1944. posebno je naglašavana u ustaškom tisku: *London ponovno kapitulira pred Moskvom*⁴³⁰, *Sudbina Poljske u sovjetskim rukama*⁴³¹, *Izdana Poljska*.⁴³² Tijekom prve polovice kolovoza *Hrvatski narod* opsežno je izvještavao o ishodima pregovora u Moskvi, kojima je uz predstavnike novoosnovanog *Poljskog narodnog odbora* prisustvovala na britanski zahtjev i delegacija ministara emigrantske vlade iz Londona predvođena S. Mikolajczykom. Moskovski sastanak do kraja je razotkrio vrlo slabu pregovaračku poziciju Poljaka, koji su uz to bili podijeljeni u dva tabora, te otvoreni sovjetski imperijalizam prešutno podržavan od zapadnih Saveznika. Poljska emigrantska vlada koju su sovjetske novine nazivale *tako zvana*, bila je primorana prihvatiti koncept buduće poljske vlade sastavljene od članova *Lublinskog odbora* i Sovjetima prihvatljivih članova izbjegličke vlade iz Londona, a čini se i sve teritorijalne ustupke.⁴³³ Komentirajući poljsku poziciju u moskovskim pregovorima *Hrvatski narod* donosi zaključak kako su baltičkim zemljama i Poljskoj odbrojani dani. Jedan članak iz *Daily Mail-a* otkriva, tvrdi *Hrvatski narod*, da su baltičke zemlje već predane na milost i nemilost Sovjetima, jer su

⁴²⁸ HL, br. 173., 29. srpnja 1943., 1.

⁴²⁹ CHURCHILL-STALJIN, n. dj., 272.-277. A. ROTHBERG, *Victory*, 95. Misli se na sporazum Tito Šubašić iz lipnja 1944.

⁴³⁰ HL, br. 174., 30. srpnja 1944., 1.

⁴³¹ HL, br. 178., 4. kolovoza 1944., 1.

⁴³² HN, br. 1093., 27. srpnja 1944., 1.

⁴³³ Isto.

Velika Britanija i SAD suglasne s rezultatima slobodnih izbora, tj. navodno provedenim referendumima. Na isti način, navodi se, pristupit će se rješavanju poljskih spornih teritorija.⁴³⁴ Pred povratak u London, vidno razočaran rezultatima pregovora Mikolajczyk je prema vijestima iz Stocholma novinarima izjavio:

*Ne želim govoriti o politici, ali vam mogu reći, da sam protivno od onoga što se o meni tvrdilo, uvijek bio za iskreni i lojalni sporazum između Poljske i Rusije, naravno na temelju potpunog poštovanja međusobnih prava. Jasno je, da Moskva upravo takav sporazum ne će i ne želi, već traži kapitulaciju.*⁴³⁵ Prekid sastanka u Moskvi prema *Hrvatskom listu* bio je potaknut krajnje neprihvatljivim sovjetskim zahtjevima prema Mikolajczyk. Zahtijevano je raskidanje englesko-poljskog ugovora o savezu i jamstvu iz 1939., kako bi Moskva sebi osigurala poziciju dominantne sile na istoku Europe.⁴³⁶

Sastanak u Moskvi održan krajem srpnja 1944. između Staljina i Mikolajczyka, te predstavnika *Poljskog komiteta nacionalnog spasa*, predstavlja poraz za Poljake. Staljin je već tada uspio poljski pokret otpora koji je borio za Vilno i Lavov (AK) neutralizirati i razoružati, a dopustit će Nijemcima da slome ustanak u Varšavi ne bi li spriječio značajniji utjecaj poljskog pokreta otpora i vlade u izbjeglištvu na formiranje poslijeratne Poljske. Samo nekoliko dana prije sastanka u Moskvi, *Poljski komitet nacionalnog spasa*, koji će početkom 1945. biti proglašen privremenom vladom, 23. srpnja 1944. potpisao je s *Vijećem narodnih komesara* ugovor o istočnim poljskim granicama na Curzonovoj liniji. S. Mikolajczyk je u Moskvi bio primoran prihvatiti realnost i pregovarati s predstavnicima *Poljskog komiteta nacionalnog spasa* o formiranju buduće poljske vlade s pretežitim brojem komunista, što je ustvari bila velika pobjeda Staljina.⁴³⁷

Varšavski ustanak - pobjeda Nijemaca i Sovjeta

Izvješća i analize vojnih stručnjaka s Istočnog ratišta u *Hrvatskom narodu* i *Novinama* tijekom srpnja i kolovoza 1944. otkrivala su njemačku bespomoćnost i totalnu defenzivu. Crta njemačkog povlačenja sezala je duboko u poljski teritorij, Rumunjsku, Istočnu Prusku i Finsku. Pod izlikom da se Nijemci bore na tuđoj zemlji i da moraju štedjeti snage, zagrebački tjednik *Novine* čitateljstvu je zorno prikazao globalnu tendenciju povlačenja na svim

⁴³⁴ HN, br. 1096., 30. srpnja 1944., 1.

⁴³⁵ HN, br. 1106., 11. kolovoza 1944., 1.

⁴³⁶ HL, br. 185., 12. kolovoza 1944., 5., Prema švicarskim izvorima navodno je Mikolajczyk pristao na *Curzonovu liniju*, no ne vjeruje da su Sovjeti pristali priznati emigrantsku vladu u Londonu. HDA, MVP-Izvještajni ured, kut. 25, Pregled švicarskog tiska, br. 715, *Rusko – poljski kompromis*.

⁴³⁷ A. PACZKOWSKI, n. dj., 92., 93. A. ROTHBERG, *Victory*, 95.

odsjecima Istočnog bojišta. Isti list tako navodi kako je linija Minsk-Polock napuštena početkom srpnja,⁴³⁸ te da su samo nekoliko dana kasnije borbe premještene zapadno od Baranovića. Istovremeno na sjevernoj fronti, *Novine* navode kako su Nijemci nakon duge i teške opsade bili prinuđeni napustiti grad Vilnius, a borbe su prebačene na novu liniju Kaunas-Dvinsk, čime je otpočela bitka za Rigu, dok je na srednjem odsjeku sovjetski navalni klin zaustavljen kod Kovala.⁴³⁹ Najveća bitka vodila se između grada Grodna i rijeke Njemen, na posljednjoj njemačkoj obrambenoj crti Istočne Pruske. Sovjetske snage u to su vrijeme već doprle do rijeke Visle jugoistočno od Varšave, čime je otpočela velika bitka za glavni grad Poljske.⁴⁴⁰

Dana 17. kolovoza *Hrvatski narod* objavio je vijest, koja je direktno optužila Sovjete za teritorijalne aspiracije prema Poljskoj i neodlučan stav zapadnih Saveznika:

Ugušen pobunjenički pokret u Varšavi – London i Moskva natjerali su poljske rodoljube na pobunu, a zatim ih napustili. Britanski *Daily Mail* prema *Hrvatskom narodu* također je potvrdio da su Englezi i Sovjeti natjerali poljske rodoljube na pobunu, a potom ih napustili, a njemački diplomatski krugovi, nesretni slučaj Varšave pripisali su sovjetskim interesima za likvidiranje jedne skupine Poljaka.⁴⁴¹ Sovjetski list *Pravda*, prema informacijama *Hrvatskog naroda*, okrivio je pak Poljake za neuspjeli ustanak u Varšavi, tvrdeći kako Crvena armija i nije bila upućena u događanja u gradu kao niti Britanci. Iz Varšave su njemački izvještaji prenosili jezive slike iz predgrađa, a Židovi su bili optuženi za pljačku i ubojstva poštenih građana, koji su bili prinuđeni braniti svoju imovinu.⁴⁴²

Apsurdna je teza da bi Židovi mogli biti odgovorni za pljačke i ubojstva u kolovozu 1944 u Varšavi. Varšavski geto, dio grada koji je do listopada 1940. ograđen i u koji su Nijemci Židove iz cijele Europe naseljavali do listopada 1942. u sklopu nacističkog plana *Konačno rješenje*, uništen je do svibnja 1943., a Židovi pobijeni ili odvedeni u koncentracijske logore, Auschwitz, Treblinka, Sobibor, Chelmno. U travnju 1943. preostalih 14.000, od 500.000 koliko je u Varšavskom getu bilo Židova krajem 1941., podiglo je ustanak, koji je u mjesec dana ugušen.⁴⁴³ Pošto je cjelokupna populacija varšavskih Židova,

⁴³⁸ Nijemci su svim silama na srednjem odsjeku istočnog bojišta nastojali onemogućiti sovjetskim snagama prodor najbližim putem preko Lublina do Varšave, *Hrvatski narod*, br. 1080, 11. srpnja 1944., 6. *Novine*, br. 142, 15. srpnja, 12.

⁴³⁹ HN, br. 1087, 20. srpnja 1944., 6., *Novine*, br. 143, 17. srpnja 1944., 1.

⁴⁴⁰ HN, br. 1095, 30 srpnja 1944., 8.

⁴⁴¹ HN, br. 1111, 17. kolovoza 1944., 1.

⁴⁴² HN, br. 1115, 22. kolovoza 1944., 1.

⁴⁴³ *Povijest, knjiga 17.*, 383.-397. Ivo GOLDSTEIN, *Holokaust u Zagrebu*, Zagreb 2001., 21. CALVACORESSI-VINT, n. dj., 192.-194.

ali i velik broj pripadnika židovske zajednice iz drugih dijelova Europe ubijen u Varšavi ili u jednom od nacističkih logora smrti smještenih u Poljskoj, u Varšavi 1944. nije moglo biti Židova.

Nešto detaljnije objašnjenje hrvatskim čitateljima o tome što se događa u Varšavi tijekom kolovoza i rujna otkrila je zagrebačka *Spremnost* obilato koristeći neutralni tisak kao izvor informacija. U članku *Oko kompleksa Varšava* navodi se kako su britanska i američka vlada proglasile varšavske pobunjenike sastavnim dijelom savezničke vojske, kao i u slučaju francuskih *maquis*, kako bi opravdale pruženu pomoć u naoružanju i hrani. I dok su se zapadni Saveznici dovijali kako pomoći pobunjenicima, navodi se u *Spremnosti*, Sovjeti su zabranili korištenje vlastitih uzletišta za pomoć varšavskom ustanku. Prema predlošku za tisak *Izveštajnog ureda MVP-a*, londonski dopisnik *Neue Zürcher Zeitung*a na sljedeći je način prokomentirao slučaj Varšave:

*Ciela stvar malo obećaje ne samo za poljsko-rusko pomirenje, nego i za cilu međunarodnu suradnju. Ni u Londonu, ni u Washingtonu nitko nije sklon ovaj lokalni sukob pretvoriti u ozbiljnu smetnju međusobnoj suradnji velikih saveznika. Ali se ne može poreći, da je sklad saveznika izložen moralnom opterećenju. Sve ako bismo i uzeli, da Sovjeti imaju razloga za nepovjerenje prema ustanku u Varšavi, to bi ipak prema svojim anglosaskim saveznicima dugovali toliko obzirnosti i međusobnog shvaćanja, pa da njihovim zrakoplovima dopuste obično pristajanje na nedaleka ruska uzletišta. Reakcije iz Londona, navodi *Spremnost*, svjedoče nevjericu i razočaranje, zbog sovjetskog postupanja prema Poljacima.⁴⁴⁴ Sovjetski postupak ocijenjen je kao demonstracija sile prema poljskoj emigrantskoj vladi, a posebno čuđenje u britanskim političkim krugovima izazvalo je držanje *Lublinskog odbora*, prosovjetske poljske vlade, koja je pristala na ovakav postupak prema Poljacima. Posebno zanimanje britanske javnosti izazvao je članak Vernona Bartleta političkog urednika *News Chronicle-a*, navodi *Spremnost*, u kojemu se daju objašnjenja zašto vojska pobunjenika generala Bora u Varšavi ne prima pomoć. Sovjeti su, navodi se, zapadnim Saveznicima odbili pružiti potporu u transportu oružja, kao i mogućnost uzlijetanja sa svojih aerodroma koji su kud i kamo bliže pozicionirani od savezničkih u Italiji. Također nisu izvršili obećanje da će pomoći u dobavi oružja generalu Boru, pa je nakon pet tjedana borbe, prema vijestima *United press-a*, general Bor je javio poljskoj emigrantskoj vladi da prekida otpor jer je ostao bez*

⁴⁴⁴ HDA, MVP – Izveštajni ured, kut. 26, br. 750, *Englezko javno mišljenje i kapitulacija Varšave*. O mogućoj političkoj igri Moskve i namjernom zaustavljanju ratnih aktivnosti pred Varšavom progovara švicarski tisak. Isto, kut. 25, Pregled švicarskog novinstva, br. 516, *Poljska tragedija*.

oružja. U izvješću se također navodi da su Nijemci onemogućili daljnji gerilski otpor u potpunosti srušivši središte grada.⁴⁴⁵

Staljin je namjerno žrtvovao Varšavu, da se na taj način riješi desetaka tisuća nacionalnih Poljaka, glasio je naslov u *Hrvatskom listu* 8. listopada. On je dao znak za pobunu, ali je namjerno izostavio obećanu pomoć i time se riješio potencijalne prijetnje vezano na ostvarenje imperijalnih ciljeva. Citirajući Berlinski *Nachtausgabe*, *Hrvatski list* prokomentirao je reakcije na varšavsku tragediju u Londonu: *Kada Churchill danas u Donjem domu prolijeva krokodilske suze nad padom Varšave, to neće pobuditi nikakav dojam, jer on je bio taj koji je zajedno sa Staljinom tisuće nacionalnih Poljaka natjerao u krvavi ustanak.*⁴⁴⁶

Pobuna u Varšavi izbila je 1. kolovoza 1944. i trajala puna šezdeset i tri dana. Vodile su je snage Narodne armije, Poljske narodne armije, Korpusa sigurnosti (ukupno 5 500) i 40 tisuća vojnika Nacionalne armije.⁴⁴⁷ Dolazak Crvene armije do Visle i varšavskog predgrađa Prage bio je signal varšavskom AK (Armija Krajowa), najvećoj skupini poljske ilegalne vojske od oko 30 tisuća vojnika da podigne ustanak. Staljin je zaustavio vojsku na Visli i šest tjedana nije pokušao stvoriti mostobran na zapadnoj obali Visle, a pokušaj od 10. rujna 1944. propao je, pa je Varšavski ustanak završen kapitulacijom 2. listopada 1944. Crvena armija će osloboditi Varšavu tek 17. siječnja 1945. u velikoj zimskoj ofenzivi kojom su sovjetske snage dosegle Odru.⁴⁴⁸

Ustanak je propao zbog neslaganja Sovjeta, čije su snage bile nadomak grada (28. srpnja Crvena armija dosegla je Vislu) i poljske emigrantske vlade, te samih Poljaka između sebe, londonske vlade i Poljskog komiteta nacionalnog oslobođenja osnovanog u Moskvi. Dvojbeno je, je li to Staljin učinio namjerno ili pak stvarno nije imao mogućnosti, no svakako je indikativno da su veću materijalnu pomoć pružali zapadni Saveznici iz Italije nego li Sovjeti koji su se nalazili pred samim gradom.⁴⁴⁹

U poslanici Churchillu 5. kolovoza 1944., Staljin je ocijenio da su informacije kojima Saveznici raspoložu po pitanju ustanka u Varšavi neutemeljene. Unaprijed je osudio ustanak

⁴⁴⁵ *Spremnost*, br. 135., 17. rujna 1944., 5. Znakovito je da ustaški tisak donosi vijest o varšavskoj kapitulaciji već sredinom rujna 1944., a ustanak je trajao do 2. listopada.

⁴⁴⁶ HL, br. 234., 8. listopada 1944., 1. Svoj stav prema Poljskoj Staljin je potvrdio u slučaju Varšavskog ustanka. O tome svjedoči u svojem djelu «Rape of Poland» predsjednik izbjegličke vlade u Londonu Stanislaw Mikolajczik. A. WERTH, n. dj., 208.

⁴⁴⁷ A. HADRI i dr., n. dj., 236

⁴⁴⁸ A. PACZKOWSKI, n. dj. 100-104., 112. HART, n. dj. 581.-583. MURRAY-MILLETT, n. dj., 451.-452. A. ROTHBERG, *Victory*, 75.-78.

⁴⁴⁹ Ukupni gubici poljske strane iznosili su 200 000 ljudi, a devet desetina grada je uništeno. Dana 2. listopada 1944. ustanak je ugušen. CALVACORESSI-VINT, n. dj., 388., 389. Prema Rothbergu 40 000 vojnika Poljske narodne armije poraženo je u Varšavi, a od kojih je 15 000 poginulo. A. ROTHBERG, *Victory*, 77. Chaney u monografiji posvećenoj Žukovu ne navodi broj stradalih u Varšavi, ali navodi da je poginulo oko polovine ustanika i 10 000 njemačkih vojnika. O. P. CHANEY, n. dj., 125.

na propast, jer su se prema njemu ondje navodno goloruki Poljaci sukobili s njemačkim tenkovima, avionima i artiljerijom. Nepobitno je da Sovjeti nisu pomogli ustanicima u Varšavi, kao i to da je Staljinu poljski poraz u Varšavi mogla biti dobra prilika da eliminiira *nepodobne* Poljake i osigura dominantan sovjetski utjecaj u kreiranju poslijeratne Poljske. Poslanica Churchilla otkriva Staljinov plan:

*Upoznao sam se s tužnim telegramom iz Varšave od Poljaka koji se već deset dana bore protiv velikih njemačkih snaga koje su presjekle grad na tri dijela. Oni nas mole da im uputimo mitraljeze i vojnu opremu. No možete li im Vi ukazati neku pomoć; budući da je udaljenost od Italije veoma velika. Odgovor Staljina od 16. kolovoza glasio je: Nakon razgovora s S. Mykolayczykom izdao sam uputstva da komanda Crvene armije intenzivno upućuje naoružanje u područje Varšave. Bio je također bačen i padobranac-vezist, koji, kako javlja komanda, nije stigao na cilj jer su ga ubili Nijemci. Kad sam se kasnije bliže upoznao s varšavskim pothvatom, uvjerio sam se da varšavska akcija znači bezumnu strašnu avanturu koju će stanovništvo platiti ogromnim žrtvama. Toga ne bi bilo da je sovjetska komanda bila informirana prije početka varšavske akcije i da su Poljaci održavali kontakte.*⁴⁵⁰

Paradoksalna je činjenica da je tisak NDH s posebnim senzibilitetom prenosio vijesti o *junačkoj* borbi varšavskih ustanika, poljskih *rodoljuba*, premda je ustanak bio podignut protiv njemačke okupacije. U želji da se naglasi opasnost od nadiruće Crvene armije i boljševizacije Europe, ustaška propaganda je veličala napore Poljaka u Varšavi, iako su u združenim savezničkim vojskama njihovi sunarodnjaci u isto vrijeme probijali Gotsku liniju u Italiji. Da stvar bude apsurdnija, ustanak protiv Nijemaca u Varšavi podigao je poljski pokret otpora pod vodstvom emigrantske vlade koja se na diplomatskom planu borila za obnovu Poljske u granicama iz 1939., (koju je Hitler izbrisao s karte Europe) dok je ustaški tisak veličao diplomatsku borbu Poljaka kao pravednu i oslobodilačku. Ironično, početkom listopada kada je ustanak ugušen, 200 tisuća pobijenih Poljaka u Varšavskom ustanku neće biti ni spomenuto u tisku NDH, što samo dokazuje prijetvornost ustaške propagande koja se poslužila pitanjem Poljske kao s politički oportunističkim sredstvom u kreiranju javnog mnijenja.

Na drugom pak mjestu u *Hrvatskom listu* od 8. listopada⁴⁵¹ general Tadeusz-Komarowski-Bor, zapovjednik Armija Krajowe, koji je predvodio poljske *rodoljube* naziva se

⁴⁵⁰ CHURCHILL-STALJIN, n. dj., 276., 278., 280. Na isti način i general Žukov obrazlaže uzroke varašavske katastrofe. O. P. CHANEY, 125. HART, kao i MURRAY i MILLETT Staljinov taktički potez i zaustavljanje ofenzive pred Varšavom pripisuju Staljinovim političkim planovima u Poljskoj, koji su prije svega pretpostavljali slom pokreta otpora u Poljskoj. HART, n. dj., 583. MURRAY-MILLET, n. dj., 451.

⁴⁵¹ HL, br. 234., 8. listopada 1944., 1.

pobunjenikom. Iako se na prvi pogled čini da su stvari u tisku NDH stavljene na svoje mjesto, odnosno da se zna tko je neprijatelj, na temelju pomnije analize jasno je da se pobunjenički status generala Bora odnosi osim na Nijemce i na Sovjete, tj. njihove planove u Poljskoj. Ustaška propaganda htjela je pod svaku cijenu dokazati da je ustanak podignut protiv njemačke uprave u Varšavi, bio i ustanak protiv sovjetskih teritorijalnih pretenzija. Stavi li se to u općeuropski kontekst, projekt Neue Europa obilježen njemačkom vladavinom trebalo je prikazati kao bolji od onoga što bi tek moglo uslijediti, boljševizacija Europe. Taj oblik smišljene relativizacije bit će u tisku NDH posebno prisutan u posljednjoj godini rata, kada se hrvatsku javnost željelo uvjeriti kako alternative savezništvu NDH s Njemačkom nema, pa značilo to i poraz. Na određeni način to je i bilo točno, jer alternativno rješenje s ustašama na vlasti nije postojalo. Restitucija Jugoslavije bila je već dogovorena u Teheranu, a temelj buduće jugoslavenske vlade postavljen sporazumima Tito-Šubašić u lipnju i studenom 1944.

U situaciji kada je sovjetska vojska prodirala duboko u unutrašnjost Istočne i primicala se Srednjoj Europi, slučaj Varšave ustaški tisak nastojao je do kraja iskoristiti u propagandne svrhe: *Slučaj Varšave predstavlja opomenu za češki narod*, nastojeći dokazati kako će svi oni koji sklope pakt sa Sovjetima, biti izigrani i pokoreni.⁴⁵² U vrijeme Varšavskog ustanka poljska vlada u Londonu, uputila je u Moskvu memorandum o formiranju nove poljske vlade koja bi proporcionalno uključila članove *Poljskog odbora* u Lublinu i *Izbjegličke vlade*.⁴⁵³ Poljsko-sovjetskom sporazumu *Hrvatski narod* davao je minimalne šanse, a to je navodno bio stav i savezničkog tiska.⁴⁵⁴

Sovjetska pobjeda u Istočnoj Europi i sudbina Poljske

U jesen 1944. spor poljske emigrantske vlade i *Lublinskog odbora* bio je prema napisima u tisku NDH nepremostiv. Položaj Poljske izbjegličke vlade u Londonu nakon propasti varšavskog ustanka ocijenjen je vrlo teškim, jer su zapadni Saveznici odlučili dati otvorene ruke Staljinu po pitanju Poljske. Ministar vanjskih poslova Engleske Anthony Eden nakon pregovora Saveznika u Quebecu, iznio je stav Washingtona i Londona da više neće vršiti posredničku ulogu za londonsku izbjegličku vladu radi sklopljenog dogovora sa Staljinom u Teheranu.⁴⁵⁵ Staljin je potom, prema vijestima i Ženeve objavljenim u *Hrvatskom narodu*,

⁴⁵² *Novine*, br. 150, 4. rujna 1944., 3. Svoj stav prema Poljskoj Staljin je potvrdio u slučaju Varšavskog ustanka. O tome svjedoči u svojem djelu *Rape of Poland* predsjednik izbjegličke vlade u Londonu Stanislaw Mikolajczyk. A. WERTH, n. dj., 208.

⁴⁵³ HN, br. 1127., 5. rujna 1944., 1.

⁴⁵⁴ HN, br. 1127, 5. rujna 1944., 6.

⁴⁵⁵ HN, br. 1155, 7. listopada 1944., 6.

otvoreno zatražio od Mikolajczyka da se odrekne Istočne Poljske i prizna *Curzonovu liniju* kao konačnu granicu, te da buduću poljsku vladu čine polovica članova poljskog odbora i polovica oslobodilačkog odbora.⁴⁵⁶ Sovjeti su se u dokazivanju prava na istočne poljske teritorije pozivali na referendum iz 1939. godine, odnosno na narodnu volju kao *conditio sine qua non*.⁴⁵⁷

Činjenica je, navodi se u jednom članku sredinom studenog iz Pregleda švicarskog tiska *Izvjestajnog ureda MVP-a*, da su Bjelorusi i Ukrajinci većinska populacija na spornom teritoriju, no može li se vjerovati prisilno provedenom referendumu na početku rata. Poljska će se htjela ili ne, morati pokoriti sovjetskim teritorijalnim zahtjevima, a za Poljake predstoji vrijeme neizvjesne borbe ne bi li izbjegli priključenje obruču vazalnih država koji Sovjetski savez gradi, odnosno Savezu Sovjetskih Socijalističkih Republika.⁴⁵⁸

Ustaški tisak, po uzoru na njemački, Poljsku je u propagandne svrhe koristio simbolom borbe malih naroda za slobodu i nezavisnost, često koristivši izjave poznatih zapadnoeuropskih diplomata koji se nisu slagali s politikom šutnje Engleza i Amerikanaca. S tim motivima objavljena je i izjava Sumnera Wellesa o poljskom pitanju:

*Ako Poljska nema drugog izbora nego li popustiti, tada se moramo upitati što je sa svim nadama malih država u pogledu međunarodnog sudišta, u času dok u čitavom svijetu ljudi umiru da bi to načelo vrijedilo.*⁴⁵⁹

Između 12. i 20. listopada 1944. u Moskvi se vodio drugi krug pregovora između Staljina i Mikolajczyka, no do sporazuma nije došlo. Mikolajczyk je tada primio informaciju da su se već u Teheranu zapadni Saveznici usuglasili s Curzonovom linijom kao istočnom granicom Poljske, a bio je svjestan da su poljska područja pod kontrolom Crvene armije izložena političkoj, vojnoj represiji, progonima i deportacijama poljskih vojnika i civila. Stoga se odlučio za povratak u Poljsku i uključenje u pretežito komunističku vladu, jer su mogućnosti djelovanja iz inozemstva bile iscrpljene. Pošto nije dobio podršku u vlastitoj vladi

⁴⁵⁶ HN, br. 1166, 20. listopada 1944., 1.

⁴⁵⁷ Referendum je proveden pod sovjetskom upravom u istočnoj Poljskoj 22. 10. 1939. Poljski je narod pod prisilom sovjetske uprave navodno aklamacijski izrazio želju za pripojenjem Sovjetskom Savezu. Staljinu je to bio jedan od argumenata u pregovorima s poljskom izbjegličkom vladom u Londonu zašto nije prihvaćao granice prijeratne Poljske. Jan GROSS, *Fear, Antisemitism in Poland After Auschwitz*, Random House 2006., Canada. Andzej Packowski navodi kako su u Istočnoj Poljskoj 22. listopada 1939. pod sovjetskom okupacijom u ozračju brutalnog pritiska održani izbori tj. glasanje u totalitarnom stilu za narodna vijeća Zapadne Bjelorusije u Bialystoku i Zapadne Ukrajine u Lavovu. Tijela izabrana na taj način obratila su se Vrhovnom sovjetu SSSR-a za priključenje Bjeloruskoj, odnosno Ukrajinskoj Sovjetskoj Socijalističkoj Republici. Dana 1. studenog Vrhovni sovjet je prihvatio prijedlog zastupnika Bilaystoka, a dan kasnije Lavova. Na taj način su istočne poljske zemlje uključene u sastav SSSR-a. A. PACZKOWSKI, n. dj., 20.

⁴⁵⁸ HDA, MVP – Izvjestajni ured, kut. 791, Pregled švicarskog tiska, br. 791., *Poljska, Rusija i Velika Britanija*.

⁴⁵⁹ HN, br. 1205, 6. prosinca 1944., 1.

za povratak u Poljsku, daje ostavku, a vladu preuzima socijalist Tomasz Arciszewski.⁴⁶⁰ Sovjetski pokušaj da se na međunarodnoj razini *Lublinski odbor* etablira u poljsku vladu, Britanci su tada bili spremni prihvatiti u modificiranom obliku, kao integraciju članova emigrantske vlade u Londonu i prosovjetske grupe poljskih političara. Bio je to Staljinu jasan signal da će zapadni Saveznici na kraju ipak prihvatiti sovjetsko rješenje u Poljskoj.

Ipak, ustaška je propaganda nastojala dokazati kako antagonizam među Saveznicima jača, pa je tako jedan članak *Neue Züricher Zeitung-a* uvršten u tjedni *Pregled inozemnog tiska Izvještajnog ureda* u kojem se navodi, da su Sjedinjene Države otklonile mogućnost priznati *Lublinski odbor* i prisilnu fuziju s Rusima prihvatljivim članovima emigrantske vlade, te da i dalje podržavaju londonsku vladu Poljaka.⁴⁶¹ *Izvještajni ured* MVP-a početkom studenog 1944. izabrao je članak *Basler Nachrichten* pod naslovom *Sudbina malih naroda*, koji će u cijelosti ili djelomično objaviti i novine u NDH. Ondje je navodno razotkrivena beskrupulozna saveznička politika prema malim narodima koju je ustaški tisak imao zadatak elaborirati:

Sigurno je jedno, da su male države danas odlučno ugrožene u svojoj nezavisnosti, u svom obstanku. Stvarno načelo «osiguranja mira» izgleda sastoji u tome, učiniti «male» daleko više nego li prije objektima politike velesila i «velikima» da na području malih država traže «osiguranja», «uporišta», «obranbene pojase», kako im se prohtije. Ova politika uplitanja u obstanak malih država izgleda preći će i na unutarnju politiku i suverena prava ovih država, kako se to može vidjeti iz primjera Poljske, Finske, Baltičkih država i balkanskih država.⁴⁶²

Na tragu ustaške propagande o savezničkoj politici kršenja prava *malih naroda* objavljen je u *Hrvatskom listu* članak *Pobuda u rukama Moskve*, u kojem se službeni London i Washington optužuju za podaničko držanje kada su u pitanju sovjetski politički potezi na Istoku:

U baltičkim zemljama koje su sovjetske čete nanovo zaposjele, već su ponovno ustoličene sovjetske uprave, a da Englezka i Amerika nisu niti pokušale prigovarati tom postupku, isto tako, kako anglosaske vlasti već odavno šutke moraju prelaziti preko svih presizanja Moskve u pitanju boljševiziranja Poljske..⁴⁶³

⁴⁶⁰ A. PACZKOWSKI, n. dj., 103., 104. A. ROTHBERG, *Victory*, 95., 96.

⁴⁶¹ HDA, MVP – Izvještajni ured, kut. 26, *Pregled švicarskog novinstva* br. 773., *Engleska, Amerika i poljsko pitanje*.

⁴⁶² HDA, Fond MVP – Izvještajni ured, kut. 26, *Pregled švicarskog novinstva*, br. 774, *Sudbine malih država*.

⁴⁶³ HL, br. 268., 18. studenog 1944., 4.

Spremnost pak navodi kako je sredinom prosinca 1944., S. Mikolajczyk, predsjednik emigrantske vlade u Londonu, bio prisiljen podnijeti ostavku, jer su Saveznici prema vijestima ustaškog tiska pristali na sve ustupke prema Staljinu.⁴⁶⁴ Zbog teškog stanja građanskog rata u Grčkoj i pobune Elasa koju podržava Moskva, protiv vlade Papandreua i engleskih vojnih snaga, Churchill je, kako se interpretiralo u *Hrvatskom narodu*, bio sve skloniji ideji promjene poljskih granica na istoku prema sovjetskim željama i kompenzaciji na zapadu na račun Njemačke. Po nalogu GRP-a iz pregleda švedskog novinstva *Izveštajnog ureda* Ministarstva vanjskih poslova, *Hrvatski narod* 17. prosinca donosi sadržaj Churchillova govora u Donjem domu, komentirajući ga kao izdaju temeljnih principa Atlantske povelje:

...službujući predsjednik britanske vlade po prvi put službeno objavio, da postoji namjera, da se veliki dielovi njemačkog područja sve do rijeke Odre prepuste Poljacima ukoliko bi oni podpisali već davno između Moskve i Londona utanačen sporazum u pogledu istočne Poljske. Taj odavna utanačen sporazum, navodi se, zapravo je već ranije prihvatio i predsjednik emigrantske vlade S. Mikolajczyk, no nije mogao otvoreno nastupati pred poljskom javnošću, jer bi se i ono malo kohezije u poljskim redovima rasplinulo. Ipak, dalje se navodi u izvještaju, ubrzo je moguće očekivati da će *Lublinski odbor* sve više dobivati na značaju, a time i provedba teritorijalnih kompenzacija biti realnija, što bi po svršetku rata moglo izazvati krizu među samim Poljacima, a možda i građanski rat u zemlji.⁴⁶⁵ Trebalo je ostaviti dojam u javnosti kako američki, britanski, pa čak i poljski političari rade o glavi poslijeratne Poljske, omogućavajući Sovjetima prekrajanje poljskih granica, preseljavanje stanovništva, postavljanje prosovjetske vlade, dok se Njemačka jedina bori protiv boljševika. Ta očita relativizacija savezničkih pozicija, suradnje zapadnih Saveznika i SSSR-a i njihovih međusobnih odnosa, trebala je u drugoj polovici 1944., kada su Nijemci vodili unaprijed izgubljen rat na istoku i zapadu Europe, u javnosti proizvesti dojam da su Sovjeti ustvari oni protiv kojih treba voditi rat u Europi, a ne Nijemci. U nestvarnoj zbilji koja je kreirana na stranicama ustaških novina, stječe se dojam da bi Poljska emigrantska vlada prije našla zajednički jezik s Nijemcima koji su nedvojbeno antiboljševički orijentirani, nego li sa Sovjetima, što je dakako bila neistina.

U listopadu 1944. Crvena armija je osvajala Estoniju i Letoniju, a jedinice Crvene armije po prvi puta su stupile i na njemačko tlo na istočnom dijelu Istočne Pruske. Churchilla je osim Poljske zabrinjavalo prodiranje sovjetske vojske na Balkana i u Srednju Europu. Zbog

⁴⁶⁴ *Spremnost*, br.148. 17. prosinca, 1944., 4.

⁴⁶⁵ HDA, MVP – Izveštajni ured, Pregled švedskog novinstva, kut. 27, br. 605, *Kriza u poljskom pitanju*, HN, br. 1215., 17. prosinca 1944., 1.

toga je svoj drugi posjet Moskvi ostvario u listopadu 1944. Ondje je postigao dogovor o podjeli utjecaja na istoku i jugoistoku Europe tzv. *percentages deal*. Churchill je dobio otvorene ruke i ostvarenje 90 % britanskog interesa u Grčkoj, dok je interes u Jugoslaviji podijeljen, 50 % Britancima i 50 % Sovjetima. Staljin je s druge strane osigurao 90 % realizacije interesa u Rumunjskoj, 80 % u Bugarskoj i Mađarskoj. Bile su to zemlje u koje je Crvena armija oslobodila pa je Staljin 1945. komentirao podjelu Europe na sljedeći način: *Svoj vlastiti sistem (režim) moguće je nametnuti samo uz pomoć vojne sile*. Crvena armija je slomila njemačku vojsku i oslobodila Istočnu Europu na bojnopolju, time je, smatrao je Staljin, stekla pravo odlučivati o sudbini *malih* naroda. U brojkama se vidi razlika sovjetskog ratnog doprinosa u odnosu na britanski i američki. Na Istočnom frontu je poginulo 4,5 milijuna Nijemaca ili 93% svih poginulih, dok je u Sjevernoj Africi i Italiji poginulo ukupno 329 tisuća vojnika Osovine.⁴⁶⁶ O Poljskoj nije bilo nekih novih dogovora. Buduće granice su načelno već bile dorečene, a preostalo je dogovoriti se o formiranju buduće poljske vlade. Churchill je respektirao činjenicu da su Sovjeti oslobodili Poljsku i to je posebno naglasio obraćajući se novinarima 18. listopada 1944. u Moskvi, što govori da je bio svjestan dominantne pozicije Sovjeta.

Pošto je poslijeratna budućnost Poljske bila u rukama Staljina, ustaška je propaganda dobila zadatak hrvatskoj javnosti objasniti kakva je to teška i neizvjesna sudbina zadesila Poljake. Prema predlošku *Izvještajnog ureda* MVP-a, pod naslovom *Lublinski odbor, Hrvatski narod* konstatira kako su Sovjeti vrlo brzo iskoristili poziciju pobjednika na teritoriju Poljske i odbor u Lublinu preimenovali u privremenu vladu. Iako je to izazvalo prilično nezadovoljstvo u Americi, navodi se u *Hrvatskom narodu*, a državni tajnik Edward Stettinius otvoreno podržao poljsku emigrantsku vladu u Londonu za legalnog predstavnika poljskog naroda, poljski komunisti preuzeli su vlast. Londonska vlada, javlja Reuter, optužila je Sovjete za dokidanje slobode govora, okupljanja, novinstva na zauzetom prostoru Poljske, za uvođenje jednostranačkog političkog modela i za nametanje *Lublinskog odbora* kao privremene vlade, iako je riječ o političkim marginalcima bez narodne potpore. Nadalje se Sovjeti optužuju za raspuštanje građanske vlasti, podzemne poljske republike i poljske podzemne vojske. *Hrvatski narod* novo stanje u Poljskoj nazvao je *tragedija Poljske*, apostrofirajući ustupke prosovjetske vlade:

Lublinski odbor na čelu s Moravskim već je prije priznao sve sovjetske zahtjeve na poljsko državno područje: priznao je u prvom redu «Curzonovu liniju» kao buduću poljsko-

⁴⁶⁶ D. REYNOLDS, n. dj., 99, 100.

sovjetsku granicu na Iztoku; pristao je i na zapadnu granicu Poljske, kako je želi Moskva, tj. da teče riekom Odrom.⁴⁶⁷ Konačno, zaključuje se u *Hrvatskom narodu*, poljsko pitanje dovelo je do razdora među Saveznicima, a načela Atlantske povelje i preuzete obveze prema Poljskoj, već su pogažene. Sve bezizgledniju situaciju za Poljsku i neodlučnost zapadnih Saveznika da zaštite poljski narod od sovjetskih presizanja, objasnio je bivši predsjednik emigrantske vlade S. Mikołajczyk, za kojega se spekuliralo da će pristupiti Lublinskom odboru: *Ako bi Velika Britanija, Sjedinjene Države i Francuzka također priznale ovu vladu, to bi značilo, da one pristaju na osnivanje komunističke Poljske, te da se Poljska time u predvečerju ukopčavanja u Sovjetsku Savez. Tim pristankom ugasnula bi nezavisnost, sloboda i jakost Poljske.*⁴⁶⁸

Na savezničkoj konferenciji u Jalti u veljači 1945. pitanje uređenja poslijeratne Poljske i njenih zapadnih granica riješeno je na Staljinovo zadovoljstvo. Sovjetski maksimalistički pristup proširenja poljskih granica na zapadu do Odre i Nysse na štetu Njemačke, na istoku im je osigurao poljski Lavov i naftonosna polja Galicije.⁴⁶⁹ Konferencija je završila uopćenim zaključkom kako će privremena poljska vlada (*Lublinski odbor*) biti priznata na široj demokratskoj osnovi, što je posebno odgovaralo Staljinu. Churchill je inzistirao na suštinskoj reorganizaciji *Lublinskog odbora*, koja će osigurati uključenje nekomunističkih političara, prije svega članove emigrantske vlade (zbog čega je tijekom ožujka i travnja poduzeo značajnu diplomatsku akciju), dok je Staljin računao tek na kozmetičke zahvate, kupujući vrijeme nakon Jalte za političke čistke u Poljskoj. Staljin je u Jalti po pitanju Poljske bio vrlo odlučan jer je Crvena armija imala vlast na terenu, i jer je nekoliko mjeseci ranije dijelio interesne sfere u Istočnoj Europi s Churchillom. Churchill pak nije bio toliko iznenađen postupcima Staljina, kao što bi se dalo zaključiti iz njegovih javnih nastupa u proljeće 1945. i korespondenciji sa Staljinom,⁴⁷⁰ (što potvrđuje i njegova interna korespondencija u kabinetu vlade s kraja siječnja 1945., kada je konstatirao da će cijeli Balkan biti boljševiziran izuzev Grčke) nego je nastojao osigurati neko poboljšanje, slobodne i demokratske izbore u Poljskoj, ako ne radi Poljaka, onda svakako zbog izbora koji su ga očekivali u Velikoj Britaniji.

⁴⁶⁷ HDA, MVP – Izvještajni ured, kutija 27, br. 605, *Lublinski odbor*, HN, br. 1226., 4. siječnja 1945., 1.

⁴⁶⁸ HN, br. 1227., 5. siječnja 1945., 1. Pitanje Lavova, kako je javljala HDU *Croatia* na temelju Reuterovih obavijesti iz savezničkog tabora, također je izgubljena bitka za Poljake, jer se prema odlukama s Jalte *Curzonova linija* morala poštovati uz eventualna odstupanja od pet do šest kilometara. HDA, Fond HDU *Croatia*, kut. 94, Radni materijal za pripremu članaka, *O pitanju Lavova*. CHURCHILL-STALJIN, n. dj., 340. – 342., 346., 437. *Joint Communique on Crimea Conference*, February 12, 1945. D. REYNOLDS, n. dj. 124.-150. A. ROTHBERG, *Victory*, 95., 96.

⁴⁶⁸ HN, 1259, 13. veljače 1945. 1.

⁴⁶⁹ A. WERTH, n. dj., 282.

⁴⁷⁰ CHURCHILL-STALJIN, n. dj., 356.-358.

Sjedinjene Države još od Teherana vodile su konzistentnu politiku prema istoku u jugoistoku Europe, smatrajući kako poljsko pitanje nije do te mjere važno da bi savezništvo sa Sovjetima ugrozili.

Poljsko pitanje bilo je jedno od kompleksnijih problema za Saveznike na Krimskoj konferenciji. Imajući u vidu sovjetsku vojnu prisutnost u Poljskoj, zapadni Saveznici su shvatili da ne mogu ništa napraviti za Poljsku osim priznanja minimalnih jamstava unutarnjeg suvereniteta. Prihvaćena je uopćena formulacija o teritorijalnim kompenzacijama na sjeveru i zapadu iako su Sovjeti inzistirali na jednoznačnijem određenju (želeći osigurati svoj utjecaj što dalje na zapad) kao i formula formiranja nove poljske vlade na osnovi *Lublinskog odbora*. Poljska vlada u izbjeglištvu protestirala je na odluke iz Jalte, ali je bila prinuđena na suradnju. Već u ožujku 1945. otpočeli su pregovori predstavnika izbjegličke vlade i prosovjetske privremene vlade o formiranju poljske poslijeratne vlade, što je bilo popraćeno Staljinovim čistkama u poljskim redovima, odnosno uhićenjima istaknutih članova poljskog pokreta otpora u Poljskoj. S. Mikolajczyk je kao glavni pregovarač ispred poljske emigracije 15. travnja 1945. prihvatio odluke iz Jalte, što je (Staljinov uvjet) trebala biti polazna osnova za pregovore.⁴⁷¹

Nakon savezničke konferencije u Jalti, Saveznici su pitanje buduće poljske vlade nastojali riješiti po jugoslavenskom modelu. Prema dogovoru s Krima u Moskvi je osnovana *Komisija* sastavljena od veleposlanika SAD-a Velike Britanije i SSSR-a (Harriman-Molotov-Clark Kerr) koja je imala zadatak stvoriti preduvjete za poljsko pomirenje, emigrantske vlade i *Lublinskog komiteta*, te formiranje zajedničke vlade, pretpostavke slobodnog i demokratskog razvoja Poljske. Međutim, Staljin je opstruirao odluke iz Jalte, na što se Churchill žalio u dopisu upućenom Staljinu od 1. travnja 1945. Churchill je u istom dopisu također sa žaljenjem konstatirao kako predstavnicima zapadnih savezničkih zemalja, SAD-a i Velike Britanije nije dozvoljena promatračka uloga na teritorijima pod sovjetskom vojnom upravom. U svom odgovoru Staljin je 7. travnja 1945. priznao da je *poljsko pitanje* postalo problem među Saveznicima, ali za to je optužio zapadne Saveznike i njihove izaslanike u Moskvi, koji u okviru *Komisije* rade na rušenju privremene vlade, *Poljskog komiteta*. Staljin je u tom dopisu razotkrio svoje političke ciljeve u Poljskoj, zagovarajući isključivo *Poljski komitet* kao *demokratski* izabranu poljsku vladu.⁴⁷²

Tijekom travnja i početka svibnja 1945. tisak NDH opsežno je izvještavao o sukobima savezničkih poklisara u San Franciscu. Ključni problem zasjedanja velikih sila, kako se

⁴⁷¹ A. PACZKOWSKI, n. dj., 113. – 115.

⁴⁷² CHURCHILL-STALJIN, n. dj., 340. – 342., 346., 437.

interpretiralo, bio je posve različito tumačenje zaključaka s Jalte u slučaju Poljske. Dok su ministri vanjskih poslova SAD-a i Velike Britanije Edward Stettinius i Anthony Eden zagovarali striktno provođenje odluka s Krima, a to je u slučaju Poljske značilo formiranje privremene vlade od političkih snaga u zemlji i emigraciji s ciljem izgradnje snažne, neovisne i demokratske Poljske, Sovjeti su isključivo inzistirali na *Lublinskom odboru* štiteći svoj ratom stečeni vladajući položaj. *Službeno* pojašnjenje poljskog slučaja i spora koji se vodio među Saveznicima u San Franciscu javnosti NDH objavio je *Hrvatski narod* potkraj travnja, selektivno iskoristivši napise iz ruske *Izvjestije*. Sovjeti, navodi se, inzistiraju na varšavskoj vladi koju su postavili, s kojom su sklopili ugovor o prijateljstvu, uzajamnoj pomoći i suradnji nakon rata, a legitimitet temelje na narodnoj volji. U jednoj rečenici kako prenosi *Hrvatski narod*, *Izvjestija* objašnjava način na koji Sovjeti manipuliraju s pojmovima narodno samoodređenje i volja naroda, odnosno zašto ne poštuju zaključke s Jalte u slučaju Poljske:

Neutralni promatrači u Poljskoj dolaze sve više do zaključka, da poljski narod jednodušno podpomaže svoju varšavsku vladu (Lublinski odbor op. a.) i da zbog toga nije potrebno sijati neslogu. Koristeći poziciju osloboditelja Poljske, Staljin je posve otvoreno zagovarao koncept komunističke vlade *Lublinskog odbora* kao jedinog legalnog predstavnika poljskog naroda. On je, kako navode *Novine*, preko sovjetskog poslanika Molotova otvoreno zatražio sudjelovanje *Lublinskog odbora* na konferenciji u San Franciscu, na što zapadni Saveznici nisu pristali, tražeći dosljednu provedbu dogovora s Jalte.⁴⁷³ Humoristični list *Vrabac*, 31. ožujka karikaturom je prokomentirao Staljinovu boljševizaciju Poljske. Staljin je, kako slika prikazuje, ugostio članove *Lublinskog odbora* na krvavoj gozbi, koja simbolizira pad slobodne i neovisne Poljske, a u potpisu se navodi: *U zdravlje drugovi! Poslije krvi prija još malo...*⁴⁷⁴

U posljednjem broju *Hrvatskog naroda*, od 6. svibnja 1945. objavljena je vijest o vjerojatnom dolasku bivšeg poljskog premijera Stanislava Mikolajczyka u Varšavu. Njegov dolazak najavljen je kao početak pregovora emigrantske vlade i prosovjetske u Varšavi, s ciljem formiranja vlade poljske nacionalne sloge. Ipak, mogućnost rješenja poljskog pitanja sporazumnim putem otklonjena je kao nemoguća misija.⁴⁷⁵ Zagrebačka *Spremnost* također se kritički osvrnula na stav Moskve u slučaju istočnoeuropskih naroda koje su oslobodili, naglašavajući pritom problem dvostrukih kriterija prema zaključcima u Jalti:

⁴⁷³ HN, br. 1320, 28. travnja 1945. 1., *Novine*, br. 186., 30. travnja 1945., 1.

⁴⁷⁴ *Vrabac*, br. 12, Zagreb, 31. ožujka 1945., 1.

⁴⁷⁵ HN, br. 1326, 6. svibnja 1945. 1.

*Tako je Kremlj nastavio politiku samovolje u zemljama, koje je Crvena vojska zaposjela, ali u zemljama, u kojima se nalaze anglosaske čete, želi, da se točno održavaju zaključci u Jalti, t. j. nema odjeljenih područja probitaka, nego se u svima ima vršiti mješoviti utjecaj. Poljska je najveći problem u savezničkim odnosima konstatira se u *Spremnosti*. Ne bude li poljsko pitanje riješeno u korist Sovjeta moguće je očekivati blokovsku podjelu Europe i vraćanje na teheranske zaključke: *To bi, nastavlja spomenuti dopisnik (Reutera, op. a.) bio povratak na politiku podijeljenih područja probitaka u istočnoj Europi. Jedna zapadnim saveznicima, a druga Rusiji.*⁴⁷⁶*

Za vrijeme konferencije u San Franciscu vodila se žučna prepiska između Churchilla i Staljina o tome kako riješiti poljsko pitanje. Staljin je u svojoj poruci od 7. travnja konstatirao kako je slučaj Poljske za Saveznike nerješivo pitanje, jer različito interpretiraju zaključke s Krima. Za Staljina je privremena poljska vlada sastavljena od poljskih komunista na čelu s Boleslawom Berutom, predstavljala temelj buduće *Poljske vlade nacionalnog ujedinjenja*, pa je zagovarao model kojim bi se tek *kozmetičke* promjene izvršile u komunističkoj vladi i time stvorile i formalne pretpostavke za formiranje vlade nacionalnog jedinstva. Staljinu nije odgovaralo da se na ravnopravnim osnovama organizira vlada nacionalnog jedinstva sastavljena od članova emigrantske poljske vlade, demokratskih snaga u zemlji i *Lublinske vlade*, pa je opstruirao rad *Komisije* u Moskvi. Svi prijedlozi zapadnih Saveznika o mogućim članovima buduće poljske vlade su odbačeni (u pravilu su karakterizirani kao neprijatelji Sovjetskog Saveza), što je pravdano sigurnosnim razlozima, a često se kao kontrargument koristilo i sovjetsko nemješanje u slučaju Grčke ili Belgije. U poruci od 28. travnja Churchill razočaran nepopustljivošću Staljina, (bez obzira na činjenicu da su zapadni Saveznici pristali na Curzonovu liniju i da Lavov pripadne Sovjetima) ali i svjestan da su odluke s trojnih konferencija u Teheranu i Jalti otvorile put polarizaciji Europe, konstatira (u toj je poruci posebno apostrofirao informacije o sovjetskom zatvaranju poljskih političkih pravaka i oponenata komunističkom režimu):

Nije naročito utješno gledati u budućnost, kad se Vi i zemlje u kojima Vi gospodarite, plus komunističke partije u mnogim drugim državama – postrojavate svi na jednu stranu, a oni koji su ujedinjeni oko naroda koji govore engleskim jezikom i njihovi saveznici ili dominioni - na drugu stranu. Potpuno je evidentno da bi svađa među njima podijelila svijet i da bismo mi koji rukovodimo svakom od zemalja koje imaju prema tome neki odnos bili

⁴⁷⁶ *Samrtno zvono nad Jaltom, Spremnost*, br. 166, 22. travnja 1945., 4.

posramljeni pred historijom. Staljin u dogovoru od 4. svibnja poručuje da od Poljske neće odstupiti:

Vi niste sporazumni da privremenu poljsku vladu smatrate za osnovu buduće vlade nacionalnog jedinstva i da privremenoj vladi odredite u budućoj vladi ono mjesto koje njoj po pravu pripada. Moram otvoreno izjaviti da takvo stanovište isključuje mogućnost sporazumnog rješenja poljskog pitanja. Tada je već Staljin jednostrano sklopio dvanaestogodišnji sporazum s poljskom komunističkom vladom, priznavši je za službenog reprezentanta Poljske.⁴⁷⁷

Po svršetku rata na pregovorima od 17. do 24. lipnja 1945. u Moskvi, *Komisija* u sastavu Molotov-Harriman-Clark Kerr postigla je dogovor o formiranju *vlade nacionalnog jedinstva*. U tu vladu, prema Staljinovom scenariju, nije ušao nitko iz poljske izbjegličke vlade, izuzev negdašnjeg predsjednika S. Mikolajczyka i nekoliko *londonskih Poljaka* i to na Churchillovo inzistiranje. Odluka o vladi ironijom se poklopila sa suđenjem poljskim vođama pokreta otpora, *Armije Krajowe*, generalu Leopoldu Okulickom i petnaestorici drugih. Staljin je time ispunio svoj plan. Optuživši *Armiju Krajowa* i njene zapovjednike za oružani otpor i neprijateljsko držanje prema Crvenoj armiji, čistkama, progonima i zatvaranjima obračunao se s, kako je to sovjetska propaganda nazivala, *antiruskim pokretom otpora*. Uz to, uspio je nametnuti pretežito komunističku vladu u Poljskoj, u kojoj su svi značajniji resori pripali prosovjetskim političarima, a koju će priznati i zapadne sile.⁴⁷⁸

Odluka ustaškog vrha da ostane uz njemačkog saveznika sve do kraja rata odrazila se i na gotovo nepromijenjeni ton novinskog izričaja u NDH. Po ustaljenom obrascu u deskripciji savezničkih odnosa inzistiralo se na sukobima, prijeporima, teritorijalnim aspiracijama, te na utilitarnom odnosu prema malim neetabliranim narodima. Poljski slučaj, za ustaški je tisak bio idealan primjer nedosljednosti zapadnih Saveznika, prije svega Velike Britanije. Churchill, kako se to interpretiralo, nije ispunio ugovorne obveze prema Poljskoj 1939., a do 1945. Sovjetima je prepustio teritorij istočne Poljske i formiranje komunističke vlasti u Poljskoj, ostavivši bez značajnijeg utjecaja izbjegličku vladu u Londonu. No pritom je izostavljeno, da su upravo Nijemci tajnim ugovorom sa Sovjetima dijelili Istočnu Europu 1939.-1940., a Poljsku podijelili, što će biti početak svih nesreća poljskog naroda u vrijeme i nakon Drugog svjetskog rata.

⁴⁷⁷ CHURCHILL-STALJIN, n. dj., 346.-348., 356.-358., 363.-364., 372.-378., 381.-382.

⁴⁷⁸ A. WERTH, n. dj., II. dio, 308.-313. MURRAY-MILLETT, n. dj., 110.-112. HART, n. dj. 13.-14.

Teza o prodaji Poljske Sovjetima, dokazivana je na primjerima novinskih članaka iz savezničkog i neutralnog tiska, a koristila se metoda selektivnog pristupa. Iz konteksta neprijateljskih novinskih izvješća izvlačile su se one konstatacije koje su išle u prilog propagandnom tonu tiska NDH. Tako je u jednom od *Pregleda* švedskog novinstva *Izveštajnog ureda MVP-a* od kraja srpnja 1944., koji je tek trebao poslužiti novinskim redakcijama, posebno podcrtana rečenica koja je dokazivala da sovjetsko vojno oslobađanje predstavlja zapravo osvajanje Poljske, što svakako nije bilo točno, odnosno da Sovjeti uz potporu zapadnih Saveznika favoriziraju *Savez poljskih rodoljuba* poljskih komunista na račun poljskih nacionalnih interesa:

*U Londonu su sigurno svjestni toga, da će taj autoritet (Lublinski odbor, op. a.) biti održavan od pobjedonosne Crvene armije bez obzira na to da li će (ga) poljski narod pozdraviti kao okupatora ili kao osloboditelja.*⁴⁷⁹ Pošto su pregledi stranog tiska *Izveštajnog ureda MVP-a*, kao i agencijske vijesti HDU *Croatia* nakon detaljne cenzure i ranije spomenutog selektiranja bili sadržajna podloga novinskih članaka o Lublinskom odboru,⁴⁸⁰ pitanju sovjetskog zauzimanja Lavova,⁴⁸¹ diplomatskim krizama u poljskom pitanju,⁴⁸² odnosima zapadnih Saveznika prema Poljacima,⁴⁸³ tragediji Varšavskog ustanka⁴⁸⁴ itd., a posredno i sredstvo formiranja javnog mnijenja, nije teško zaključiti da je u tisku NDH slučaj Poljske i njene poslijeratne budućnosti izrazito pesimistično komentiran u propagandne svrhe.

Paradoksalno je da je ustaški tisak u propagandnom ratu, prije svega usmjerenom prema Sovjetskom Savezu, borbu poljske izbjegličke vlade u Londonu za oslobođenje i teritorijalnu cjelovitost poslijeratne Poljske prikazivao u pozitivnom svjetlu. Poljska je nedvojbeno bila neprijatelj NDH, a njezina vlada u izbjeglištvu legitimni dio savezničke alijanse. Ipak, ustaška propaganda iskoristila je poljsko pitanje ne bi li dokazala da su Saveznici gori od Nijemaca prema malim narodima, odnosno neprirodnost savezništva Sovjetskog Saveza s SAD-om i Velikom Britanijom. U tome

⁴⁷⁹ HDA, Fond MVP – Izvještajni ured, kut. 25, Pregled švedskog novinstva, br. 497, *Okupator ili osloboditelj*.

⁴⁸⁰ HDA, MVP – Izvještajni ured, kutija 27, br. 605, HN, br. 1226., 4. siječnja 1945., 1., *Lublinski odbor*

⁴⁸¹ Pitanje Lavova, kako je javljala HDU *Croatia* na temelju Reuterovih obavijesti iz savezničkog tabora, također je izgubljena bitka za Poljake, jer se prema odlukama s Jalte *Curzonova linija* morala poštovati uz eventualna odstupanja od pet do šest kilometara. HDA, Fond HDU *Croatia*, kut. 94, Radni materijal za pripremu članaka, *O pitanju Lavova*. HN, br. 1227., 5. siječnja 1945., 1.

⁴⁸² HDA, MVP – Izvještajni ured, Pregled švedskog novinstva, kut. 27, br. 605. HN, br. 1215., 17. prosinca 1944., 1., *Kriza u poljskom pitanju*.

⁴⁸³ HDA, MVP – Izvještajni ured, kut. 26, Pregled švicarskog novinstva br. 773., *Engleska, Amerika i poljsko pitanje*, «Poljska, Rusija i Velika Britanija».

⁴⁸⁴ HDA, MVP – Izvještajni ured, kut. 26, br. 750. Isto, kut. 25, Pregled švicarskog novinstva, br. 516, *Poljska tragedija, Englezko javno mišljenje i kapitulacija Varšave*. O mogućoj političkoj igri Moskve i namjernom zaustavljanju ratnih aktivnosti pred Varšavom progovara švicarski tisak.

dakako nije mogla biti uspješna, jer su Nijemci u osvajačkom ratu dokinuli poljsku državnost, ratom poharali Poljsku, a protivnike nacističkog režima ubijali ili slali u koncentracijske logore.

Ustaški tisak u posljednjoj godini rata više nije skrivao ratne teškoće u kojima se Njemačka nalazila, ne zato što to nije bila intencija propagandnog aparata, već zato što to više nije bilo moguće. Koliko god bile obrađene i pripremljene za čitateljstvo, vijesti posvećene međunarodnim ratnim i diplomatskim zbivanjima otkrivale su gubitničku poziciju, pa se otvoreno počelo pisati o poslijeratnim osnovama u režiji Saveznika. Slučaj Poljske, baltičkih zemalja, Bugarske, Rumunjske, Grčke i Jugoslavije bit će korišten u novom propagandom ratu dokazivanja neprirodnosti savezništva s jedne strane Velike Britanije i Sjedinjenih Država i komunističkog Sovjetskog Saveza. U želji da se Sovjeti što je moguće više ocrne i dokaže navodna ispravnost njemačkog protuboljševičkog rata na Istoku, odnos prema zapadnim Saveznicima tijekom ratne 1944. i 1945. bio je sve neutralniji, posebno na stranicama *Spremnosti*, za koju su vrijedili nešto slobodniji kriteriji cenzure.

Koliko god bilo apsurdno, tisak NDH, a posebno *Spremnost*, raspravljajući o poljskom pitanju često je komentare zasnivao na scenariju savezničke pobjede, odnosno njemačkog poraza. Kad se u novinama raspravljalo o kršenju prava malih naroda, prekrajanju granica, za što je slučaj Poljske bio najčešće apostrofirano, Saveznici su sve više prikazivani kao pobjednici u ratu, tj. kao oni koji odlučuju o sudbini Europe. Posebno je to izraženo u *Spremnosti* od savezničke konferencije u Teheranu, koja je u svojim rubrikama *Odjeci iz svijeta* i *Dokumenti*, donosila vijesti iz savezničkog i neutralnog tiska, pritom komentirajući prijepore u savezničkom taboru, teritorijalne aspiracije na račun malih naroda, odnosno kršenja odredbi Atlantske povelje. Članci u kojima je to posebno izraženo su: *Položaj i izgledi Poljske*,⁴⁸⁵ *Peta sloboda*⁴⁸⁶ i *Dovle dalje ne?*⁴⁸⁷ Posebno negativan stav u tisku NDH bio je izražen prema Sovjetima i njihovim teritorijalnim aspiracijama u Istočnoj Europi, dok je stav prema zapadnim Saveznicima bio ambivalentan. Njih se često prikazivalo nemoćnima u odnosu na sovjetske planove u Istočnoj Europi, posebno potkraj rata u fazi sovjetskog oslobađanja Istočne Europe. Sovjeti su prema tisku NDH bili zlo protiv kojega se treba boriti za spas Europe, a zapadni Saveznici neprijatelji koji ne razumiju njemački rat na Istoku, *plutokracija* koja

⁴⁸⁵ *Spremnost*, br. 99, 16. siječnja 1944., 2.

⁴⁸⁶ *Spremnost*, br. 103, 31. veljače 1944., 4.

⁴⁸⁷ *Spremnost*, br. 103., 13. veljače 1944., 5

se bori za ekonomske i političke interese u Europi u neprincipijelnom savezu s komunistima.

Apsurdno je također da se u brojnim novinskim člancima *Spremnosti, Hrvatskog lista, Hrvatskog naroda* i *sarajevskog Novog lista* načela Atlantske povelje uzimaju kao temelj ispravne politike prema malim narodima, iako su dijametralno suprotna političkim planovima sila Osovine, te predstavljaju temeljne vrijednosne odrednice formiranja poslijeratnog svijeta u slučaju pobjede zapadnih Saveznika. U pravilu su to bili članci u kojima su se problematizirali odnosi Saveznika, a kao kamen spoticanja isticale ideološke i koncepcijske razlike, koje su u javnosti trebale ostaviti dojam da je savezništvo SSSR-a i zapadnih Saveznika osuđeno na propast, odnosno da je njemačka borba na Istoku od samoga početka bila pravedna. Atlantska povelja za tisak NDH bila je simbol nedosljedne politike zapadnih Saveznika.

3.2.2 Mir za Finsku na sovjetski način – paradigma sudbine malih naroda

Primirje ili rat do kapitulacije

Odnos snaga na Istočnom bojištu tijekom 1943. mijenjao se u korist Sovjeta, pa je mogućnost kapitulacije Finske i sklapanja separatnog mira sa Sovjetskim Savezom bila sve izvjesnija. Već u ožujku 1943. američka je diplomacija radila na separatnom miru Sovjetskog Saveza i Finske, o čemu Staljin izvještava Churchilla. On pritom podsjeća Churchilla na sporazum Britanaca i Sovjeta od 26. svibnja 1942. koji sprječava sklapanje separatnog mira s Njemačkom ili njenim saveznicima osim u slučaju zajedničke suglasnosti, ne bi li otklonio mogućnost izlaska Finske iz rata bez prethodnog usaglašavanja u savezničkom taboru. Churchill 20. ožujka 1943. odgovora Staljinu kako on ima informacije o političkim promjenama u Finskoj koje su naznaka za mogući izlazak Finske iz rata, te da bi bilo uputno zajednički raditi na stvaranju uvjeta za mirovne pregovore.⁴⁸⁸

Ipak situacija se neće promijeniti do početka 1944. i prvih tajnih finskih inicijativa za sklapanje primirja, prije svega jer za to nisu bili ispunjeni uvjeti. Prva važna pretpostavka za izlazak Finske iz rata realizirana je konferencijom u Teheranu u studenom 1943. Ondje je potvrđena snaga savezništva SSSR-a i zapadnih Saveznika, a to je značilo da će se Finska morati nagoditi prije svega s SSSR-om bude li htjela primirje. Separatni mir sa zapadnim Saveznicima na koji su Finci računali nije bio moguć. Drugi uvjet za izlazak Finske iz rata bit

⁴⁸⁸ CHURCHILL-STALJIN, n. dj., 116., 117., 119., 120. HART, n. dj., 576.-578. A. ROTHBERG, *Victory*, 74.

će poraz njemačkih snaga na Baltiku. Unatoč velikim sovjetskim pobjedama kod Staljingrada i Kurska 1943. i oslobađanju dvije trećine teritorija kojeg su Nijemci okupirali u Sovjetskom Savezu, područje Baltika, Zapadne Ukrajine i Bjelorusije bilo je još uvijek pod njemačkog vlašću do kraja 1943., a Lenjingrad i dalje pod opsadom. Velike pobjeda Crvene armije na sjevernom odsjeku Istočnog bojišta i kraj njemačke opsade Lenjigrada u siječnju 1944. bit će znak skorog poraza Njemačke,⁴⁸⁹ pa je drugi uvjet za izlazak Finske iz rata ispunjen tek u lipnju 1944.

U siječnju 1944. otpočela je velika sovjetska ofenziva na Baltiku, a *Izvjestajni ured MVP-a* nagovjestio je kakav će ton imati ustaške tisak u slučaju Finske. Prema vijestima iz Norveške Finska nema izbora, nego što dulje izdržati uz njemačkog saveznika, jer bi joj Sovjeti mogli nametnuti uvjete mira slične onima iz 1940.⁴⁹⁰ Primjer Finske bit će nova propagandna tema ustaškog režima, na kojoj se gradila konstrukcija o savezničkoj uroti protiv malih naroda. Finski slučaj bit će tim više pogodan za propagandno djelovanje, što je bilo još uvijek prisutno svježe iskustvo sovjetskih teritorijalnih presizanja u rusko-finskim ratovima 1920. i 1939./40. *Hrvatski narod* 10. veljače 1944. u članku *Finska neće popustiti* otkriva vrlo tešku poziciju u kojoj se Finska našla. Sovjetske zračne snage bombardirale su Helsinku, a Crvena armija se pripremala na napad s mora i kopna. Sovjeti su, prema *Novinama* od početka 1944. pokrenuli i snažnu medijsku kampanju u moskovskoj *Pravdi* i *Izjestiji* protiv Finaca, a opomenama finskoj vladi pridružili su se i Amerikanci, tražeći od Finaca da po hitnom postupku sklope primirje s SSSR-om i napuste njemačkog saveznika.⁴⁹¹

Komentirajući odnos zapadnih Saveznika prema Finskoj u 1944., *Hrvatski narod* s ironijom podsjeća: *Isti oni Angloamerikanci, koji su prigodom prvog finskog rata nazivali Fince «žrtvama najbrutalnijeg napadaja» podpomažu ovaj put sovjetske zahtjeve.*⁴⁹² Ipak predviđanja vezano na finski otpor i savezništvo s Nijemcima bila su prilično optimistična u tisku NDH jer je navodi se, Finska legitimno branila svoj teritorij i pravo na nezavisnost. Komentar u *Hrvatskom narodu* glasio je: *I doista ne može se očekivati da će Finska popustiti. Stoljetna borba za slobodu i nezavisnost učvrstila je uvjerenje finskog naroda, da svako i najmanje popuštanje ruskom susjedu znači uništavanje vlastitog života, sreće, blagostanja.*⁴⁹³ Ovdje se aludira na finsko-sovjetski rat s početka 1940., kada su Sovjeti izvršili agresiju na Finsku i zauzeli cijelu Karelijsku prevlaku uključujući i Viborg, te brojne otoke, dio

⁴⁸⁹ A. WERTH, n. dj., 133., 136.-137. A. ROTHBERG, *Eyewitness History of World War II, Counterattack*, Vol. 3, New York, 1966, 145. HART, n. dj., 576.-577.

⁴⁹⁰ HDA, Fond MVP - Izvjestajni ured, kut. 16, Pregled švicarskog novinstva br. 558, *Finski problem*.

⁴⁹¹ *Novine*, br. 843, 11. veljače 1944., 3.

⁴⁹² HN, br. 956., 10. veljače 1944., 1., SNL, br. 843., 11. veljače 1944., 3.

⁴⁹³ HN, br. 956., 10. veljače 1944., 1.

Ribarskog poluotoka na Arktiku i teritorij sjeverno od jezera Ladoga. Zapadne sile, SAD Francuska i Velika Britanija osim ograničene isporuke oružja i osude sovjetskog napada tada nisu pružile adekvatnu pomoć Finskoj. Niti susjedna Švedska nije se htjela umiješati u rat, te osigurati prolaz preko vlastitog teritorija britanskim i francuskim trupama. Finskoj je, kako je to isticano u tisku NDH, tek savezništvo s Njemačkom od 1941. osiguralo povratak izgubljenih teritorija i sigurnost od sovjetske imperijalne politike na Baltiku. Finski rat protiv Sovjeta u tisku NDH bio je interpretiran kao obrambeni, što ipak nije bilo točno, jer su Finci sudjelovali u ratnim operacijama na Lenjingrad. Osim toga finske trupe prodrle su duboko u sovjetski teritorij zauzevši sovjetski grad Petrozavodsk još krajem 1941., a nekoliko je odabranih finskih jedinica sudjelovalo i u ratnim operacijama kod Smolenska i Tule.⁴⁹⁴

U veljači 1944. otpočeli su tajni finsko-ruski pregovori oko uvjeta finske kapitulacije i izlaska iz rata. Sarajevski *Novi list* otkriva da je izaslanik finske vlade Paasikivi za posjeta Stocholmu dobio sovjetsku mirovnu ponudu. Navodi se kako je sovjetska vlada tražila prekid odnosa s Nijemcima i interniranje njemačkih četa i brodova iz zemlje, ako treba uz sovjetsku pomoć, ponovno aktiviranje sovjetsko finskog ugovora iz 1940. i povlačenje finskih četa na ondašnje granice, puštanje kući sovjetskih i savezničkih ratnih zarobljenika i građanskih osoba, djelomičnu ili potpunu demobilizaciju finske vojske, te regulaciju ratne odštete.⁴⁹⁵

Zahtjev da se Nijemce internira iz Finske posebno je apostrofirano, jer kako se ironično komentiralo u *Hrvatskom listu* krajem veljače, Moskva prikriva prave namjere i traži izliku da vojno intervenira na finskom teritoriju ne bi li «pomogla» Fincima. Ulazak Crvene armije na finski teritorij značio bi, konstatira se, veliku opasnost po suverenitet Finske i ispunjenje sovjetskih imperijalnih ciljeva.⁴⁹⁶ Komentirajući finski slučaj u rubrici *Dokumenti*, zagrebačka *Spremnost* iznova je aktualizirala odnos velikih sila i malih naroda, naglasivši posebice sovjetske imperijalne težnje:

*Dok sada Finska, iscrpljena nejednakom borbom ima donieti odluku, da li će potpisati mirovni ugovor, kojim bi se odrekla svojih područja, zavladała je civiliziranim svijetom duboka žalost, a u prvom redu malim zemljama.*⁴⁹⁷ Ipak pod pritiskom Saveznika, krajem ožujka su najavljene prve promjene u finskom političkom vrhu navodi se u *Spremnosti*, pa se

⁴⁹⁴ A. WERTH, n. dj. I. dio, 75.-77., 279. HART, n. dj., 153.

⁴⁹⁵ SNL, br. 861., 3. ožujka 1944., 1.

⁴⁹⁶ Moskva prikriva prave namjere protiv Finske, HL, br. 50., 29. veljače 1944., 4.

⁴⁹⁷ Spremnost, br. 107., 12. ožujka 1944., 5.

predviđalo da bi glavni vojni zapovjednik maršal Carl Gustav Mannerheim⁴⁹⁸ mogao preuzeti vlast, kao bivši ruski časnik vjerojatno prihvatljiv sovjeticima za sklapanje mira.

Finska vlada na čelu s Ristom Rytijem, kako je to pojašnjeno u *Novom listu*, ipak nije pristala na teške uvjete kapitulacije, jer je parlament tijekom proljeća 1944. u dva navrata odbijao moskovske ponude mira, ne bi li dobio na vremenu i osigurao potporu zapadnih Saveznika.⁴⁹⁹ Ipak kontakti su zadržani, a koplja su se lomila na zahtjevima sovjetske strane da vojno intervenira na finskom teritoriju protiv njemačke vojske. Analizirajući težak položaj finskog naroda, *Spremnost* je 25. travnja objavila navodno vjerodostojan komentar američkog časopisa *News Week-a*:

*Ne smije se uzeti za zlo Finskoj, što se nije pokorila mirovnim uvjetima Sovjetskog Saveza. Ne smije se zaboraviti što je nekad značila navala Sovjeta na malenu Finsku god. 1939.-1940. Sovjetski Savez ima doduše pravo tražiti, da Finska podržava s njom odnose dobrog susjedstva, ali Moskva ide predaleko, kad traži da joj se Finska skroz pokori.*⁵⁰⁰

Točno je da su se tijekom proljeća 1944. vodili preliminarni pregovori o primirju Finske i SSSR-a u Moskvi, ali bez rezultata. Tada još jedan od uvjeta nije bio ispunjen, a to je njemački, odnosno finški poraz na Baltiku, pa su mnogima u Finskoj teški uvjeti primirja koje je postavljala sovjetska strana bili neprihvatljivi. Sovjetski pregovarač, zamjenik ministra vanjskih poslova Andrej Višinski, prekid pregovora objavio je 22. travnja 1944. napomenuvši kako će Crvena armija urazumiti Fince. Situacija će se promijeniti već u lipnju 1944. kada će se Crvena armija približiti sovjetsko-finskoj granici iz 1940. i zauzeti Viborg, odnosno kada je otpočelo sovjetsko oslobađanje Estonije.⁵⁰¹

⁴⁹⁸ Mannerheim, Carl Gustaf Emil (1867. – 1951.) – Ruski, a potom finški časnik, prozvan Georgeom Washingtonom moderne Finske. Vojnu karijeru otpočeo kao poručnik u ruskoj konjici. Služio je u rusko-japanskom ratu 1907., te u Prvom svjetskom ratu, a do 1917. već je imao čin generala. Do kraja 1917. vratio se u Finsku koja je u nakon Oktobarske revolucije proglasila samostalnost. U siječnju 1918. preuzima zapovjedništvo Bijele armije koja se suprotstavila boljševicima s kojom pobjeđuje nakon 4 mjeseca borbi. Imenovan je u prosincu 1918. regentom Finske i tu je poziciju držao sedam mjeseci do proglašenja Republike Finske. Godine 1931. vraća se iz mirovine i preuzima vodstvo u obrambenom vijeću Finske. Pod njegovim upravljanjem u osam godina izgrađen je sustav fortifikacija na Karelijskoj prevlaci, obrambeni zid prema SSSR-u. Sa svoje 72 godine Mannerheim je zapovijedao u obrambenom Zimskom ratu (studeni 1939. – travanj 1940.) finskom vojskom koja je nakon snažnog otpora i sjajno vođene strategije rata Mannerheima, ipak poražena od Sovjeta. U lipnju 1941. kao zapovjednik finske vojske (od 1942. proglašen za maršala finske vojske) sudjeluje u njemačkom napadu na SSSR, da bi u kolovozu 1944. vodio pregovore za izlazak Finske iz rata. Iste godine imenovan je i predsjednikom Finske, ali se zbog zdravlja povukao 1946. *Encyclopedia Britannica*, Volume 14, London 1967., 797., 798.

⁴⁹⁹ *Finci nisu pristali*, SNL, br. 878., 23. ožujka 1944., 3., *Finski parlament odbio i najnovije moskovske uvjete*, HN, br. 1010, 15. travnja 1944., 7.

⁵⁰⁰ *Spremnost*, br. 114, 25. travnja 1944., 5.

⁵⁰¹ Branko KITANOVIĆ, *Berlinska bitka*, Pula, 1985., 92., 93. Sovjetski odredi s Lenjingradskog fronta u suradnji s Baltičkom ratnom flotom 9. lipnja 1944. prešli su ofenzivu u cilju protjerivanja finske okupacijske vojske s teritorija Sovjetskog Saveza, a njima su se priključile 21. lipnja snage s Karelijske fronte. Već 22. lipnja finska vlada je reagirala i posredstvom švedskog Ministarstva vanjskih poslova obratila se Sovjetskom Savezu

U lipnju je otpočela velika sovjetska ofenziva na sjeveru, mala Finska sa svega četiri milijuna stanovnika našla se nasuprot velesile od 170 milijuna, komentiralo se u tisku NDH, odlučna braniti svoju nezavisnost. U *Odjecima iz svijeta Spremnosti* sredinom lipnja otkriveni su neki detalji teških uvjeta koje su Sovjeti nametali Fincima. Prema britanskom časopisu *Nineteenth Century and After* Finska se morala odreći jedinog izlaza na i ocean i odstupiti Petsamo, te platiti 150 milijuna funti sterlinga ratne odštete:

*Ruski zahtjevi za finskom obalom i otocima u Baltičkom moru znače uništenje finske prekomorske trgovine, a utoliko više što bi Finska imala biti lišena izlaza na more na sjeveru. Nadalje, Finska ne bi imala prava graditi nikakve obrambene uređaje, niti po volji sklapati vojno političke saveze, drugim riječima Finska bi, navodi se, sklapanjem nametnutog mira bila primorana odreći se dijela svojeg suvereniteta.*⁵⁰² Potkraj lipnja *Hrvatski narod* javlja kako je postignut sporazum između njemačkog ministra vanjskih poslova Joachima von Ribbentropa i predsjednika finske vlade Riste Rytija kojim je Finska do daljnjeg osigurala njemačku vojnu pomoć, a Njemačka zadržala vojnog saveznika na sjeveru Europe.⁵⁰³ *Neslomiva Finska* glasilo je naslov 11. srpnja u *Hrvatskom narodu*, a tekst je otkrivao svu težinu vojne situacije po Fince uslijed snažne sovjetske ofenzive na Karelijskoj prevlaci.⁵⁰⁴ Izvještaj iz švedskog tiska u tjeednom pregledu inozmenog tiska MVP-a sredinom lipnja glasilo je:

*Sada, kada je Sovjetska Unija usredotočila cilju svoju vojničku snagu protiv male Finske, ukazuje se budućnost mračna, ma koliko se junački finski narod hrabro borio protiv nadmoćnog neprijatelja. Finska brani svoju slobodu i nezavisnost, ali ona ujedno ne želi ništa drugo nego mogućnost miroljubivog utanačenja s velikim susjedom na iztoku. Bila je to uvertira u mirovne pregovore.*⁵⁰⁵

na sklapanje primirja, no Sovjetski Savez za prekid ratnih operacija tražio je garancije o bezuvjetnoj kapitulaciji i protjerivanju njemačkih snaga iz Finske. Tada je posljednji puta vlada Riste Rytia pokušala učvrstiti savezništvo s Nijemcima. Na temelju ugovora potpisanog s ministrom vanjskih poslova Njemačke J. von Ribbentropom, predsjednik Finske R. Ryti 26. lipnja 1944. objavio deklaraciju kojom se obvezao da bez suglasnosti Njemačke neće sklopiti separatan mir sa Sovjetima. No već početkom kolovoza, zbog za Fince neodržive situacije na bojištu, R. Ryti je dao ostavku, a parlament je prebacio ovlasti na feldmaršala Gustava Mannerheima. Dana 17. kolovoza sporazum s Ribbentropom je stavljen van snage, a 25. kolovoza finska vlada je preko izaslanika u Švedskoj zatražila primanje u Moskvi i pregovore o primirju. A. WERTH, n. dj., II.dio, 188., 234., 235. HART, n. dj., 587. MURRAY-MILLET, n. dj., 447.

⁵⁰² *Obrana ludosti Poljske, Spremnost*, br. 122, 18. lipnja 1944., 4.

⁵⁰³ *Finska odlučno nastavlja borbu*, br. 1070, 29. lipnja 1944., 1.

⁵⁰⁴ HN, br. 1080, 11. srpnja 1944., 6.

⁵⁰⁵ HDA, Fond MVP-a – Izvještajni ured, kut. 24, Pregled švedskog tiska, br. 471., *Značaj nove ruske ofenzive protiv Finske. Kako navodi jedno izvješće MVP-a iz Helsinkija, cilj je Finske vlade od početka 1944. bio izdržati sovjetsku navalu i onemogućiti Sovjetima da zauzmu zemlju i postave prosovjetsku vladu. Procjena je bila da će pozicija Finske kako se rat velikih sila bude primicao kraju biti sve bolja, te da shodno tome treba čekati povoljan trenutak za separatan mir. HDA, Fond MVP-a - Izvještajni ured, kut. 25, Pregled švedskog tiska, br. 497, *Finska je dobila dragocjenu odgodu roka.**

Finska izlazi iz rata - NDH unatoč političkim previranjima i dalje čvrsto uz III. Reich

Pod naslovom *Čudnovata odluka, još čudnovatije obrazloženje: Finska traži primirje* sarajevski *Novi list* 4. rujna 1944. prvi donosi vijesti o finskom zahtjevu za primirje. Finska vlada je, navodi se, odlučila prekinuti odnose s Njemačkom i prihvatiti mirovne uvjete Sovjetskog Saveza, pod pritiskom Velike Britanije i SAD-a. Tako je finski parlament, pobliže se upoznaje hrvatsko čitateljstvo, 25. kolovoza 1944. donio odluku o uspostavi mirnih odnosa sa Sovjetskim Savezom i zatražio od Sovjeta prijem visoke državne delegacije. Četiri dana kasnije pristigao je odgovor iz Moskve, kao usuglašeni stav Saveznika, po kojemu je Finska u dva tjedna morala osigurati povlačenje njemačkih četa iz Finske, kako bi njena mirovna delegacija mogla otputovati u Moskvu. Finska vlada je prihvatila uvjete, proglašivši njemačko-finsko savezništvo nevažećim, kao i preuzetu ugovornu obvezu koja je onemogućavala sklapanje separatnog mira.⁵⁰⁶ Zagrebački tjednik *Spremnost* u stalnoj rubrici *Dokumenti* prvi je najavio što ustvari Finci mogu očekivati od mirovnih pregovora. Pod naslovom *Finska čudovišta bit će pozvana na red*, *Spremnost* prenosi članak moskovske *Pravde*, u kojem su Finci izjednačeni s njemačkim nacistima, prozvani osvajačima i ortacima Hitlerovih krvnika. U tekstu se navodi kako su Finci imali imperijalne ciljeve prema teritoriju Sovjetskog Saveza, Istočnoj Kareliji, što samo po sebi negira da su vodili obrambeni rat. *Pravda*, navodi se, dalje konstatira: *Finski fašizam prema uzoru hitlerovske Njemačke, duboko je pokvario i otrovao nacionalnim otrovom stanoviti dio finskog pučanstva. Pismo prijašnjeg studenta helsinškog sveučilišta, finskog vojnika, a koje je palo u naše ruke svjedoči, kako je duboko pao moral finških fašista. Ovaj finško-hitlerovski degenerik piše:*

*Jučer su ubijena dva Rusa koji nas nisu htjeli pozdraviti. Mi ćemo već pokazati ovim Rusima. Pouke ovih finških krvnika bile su primijenjene u logorima smrti. Među krvnicima nalaze se finški generali i pukovnici. Svi će odgovarati za svoje zločine.*⁵⁰⁷ Ovaj je članak imao zadatak pokazati hrvatskom čitateljstvu kakva bi mogla biti odmazda nad Fincima, budu li prepušteni Sovjetima, odnosno što bi za Hrvate značila sovjetska pobjeda, odnosno ratni uspjeh domaćih komunista. Jedan drugi članak pod naslovom *Finska na bezpuću - Finski se narod odriče težnje za samoodržanjem* objavljen u *Hrvatskom listu*, upozorava da predaja komunistima znači i gubitak države, nacionalnog identiteta i slobode.⁵⁰⁸ Usporedi li se to s

⁵⁰⁶ SNL, br. 1017., 4. rujna 1944., 2. Već 21. kolovoza *Izveštajni ureda MVP-a* na temelju vijesti iz Švicarske javlja o početku pregovora sa Sovjetima u Stocholmu, a 27. kolovoza na temelju neprovjerenih informacija HDU «Croatia» je iz Helsinkija javila o mogućim mirovnim pregovorima uz englesko posredovanje. HDA, MVP - Izveštajni ured, kut. 25, Pregled švicarskog tiska, br. 715, *Finska i mirovna nastojanja*. HDA, HDU Croatia, kut. 69, Posebna služba, *Glasine o pregovorima Finske za mir*.

⁵⁰⁷ *Spremnost*, br. 132, 27. kolovoza 1944., 5.

⁵⁰⁸ HL, br., 205., 5. rujna 1944, 1.

člankom *Baltički apel Anglosasima* objavljen u *Spremnosti* 22. listopada 1944., u kojem se čitateljstvo podsjeća na represalije sovjetskog režima tijekom 1940./41. u Estoniji, Letoniji, Litvi i dijelu Finske, kada su navodi se, *deseci tisuća bili ubijeni, a stotine tisuća deportirano u Sibir ili središnju Aziju*, a da zapadni Saveznici nisu reagirali, jasno je koja je bila intencija propagande NDH. Nijemci su pak prikazani kao osloboditelji, oni koji su 1941. omogućili slobodan i nesputan razvoj malim europskim narodima na krajnjem sjeveru Europe, ne bi li ih zaštitili od boljševičkog terora. Finski slučaj je za ustašku propagandu predstavljao važan dokaz opravdanosti njemačkog napada na SSSR, kao i njemačke politike prema malim narodima, pritom se dakako zaboravljalo na sudbinu Čehoslovačke, Poljske, Danske, Nizozemske itd.

Na sličan način definiran je položaj NDH u odnosu na zapadne Saveznike i Sovjete, odnosno Nijemce. Tako Ivo Bogdan u jednom od uvodnika u srpnju 1944. kaže: *Hrvatski narod, dakle nije u neprilici, ako treba stvoriti mišljenje o tome, tko mu je prijatelj i saveznik, a tko nije. Dok su Veliki Njemački Reich i ostali naši saveznici pomogli uspostavi hrvatske države i dok danas krvare skupa s hrvatskim narodom, podupiru našu pravednu borbu, dotle London, Moskva i Washington niti na papiru neće da priznaju pravo hrvatskog naroda na vlastitu državu. Dakle hrvatski narod s te strane ne može očekivati ništa dobra.*⁵⁰⁹

U vrijeme kada su Finci otpočeli s mirovnim inicijativama prema Sovjetima početkom 1944, unutar ustaških redova pod vodstvom ministara M. Lorkovića i A. Vokića jačala je struja koja je pozitivan ishod rata vidjela na strani Saveznika.⁵¹⁰ Ta je struja na propagandnom planu nastojala postaviti kao *conditio sine qua non* isključivo opstojnost hrvatske državnosti, ne inzistirajući na pobjedi Njemačke.⁵¹¹ Uloga namijenjena domobranskim snagama trebala je

⁵⁰⁹ HL, br., 159., 12. srpnja 1944., 4. Kroz cijelo razdoblje 1941. – 45. tisak u Nezavisnoj Državi Hrvatskoj imao je zadatak razvijati državotvornu ideju i dokazivati hrvatskoj javnosti kako je NDH država stvorena u nacionalnoj revoluciji uz pomoć Njemačke i Italije. Važnost simbola državnosti: Poglavnika, Predsjedništva Vlade, Hrvatskog državnog sabora, te ustaškog pokreta kao jedine političke snage u zemlji, posebno je isticana. Zagrebački tjednik *Spremnost* početkom srpnja 1942. na sljedeći način definira ulogu A. Pavelića i ustaškog pokreta u stvaranju države: *Pojava Pavelića i ustaškog pokreta od velikog je historijskog značaja, ne samo radi toga, što smo njihovim radom i borbom postigli obnovu hrvatske državnosti i uzpostavu nezavisnosti, nego i radi toga, što ustaštvo nosi sobom i uklapanje Hrvatske u Novu Europu, znači provođenje novih društvenih shvaćanja.* *Spremnost*, br. 19., 5. srpnja 1942. Jedan od ideologa ustaškog pokreta u BiH Munir Šahinović Ekremov na stranicama *Hrvatske svijesti* u kolumni *Država kao naša volja i rješenost* apologetski progovara o projektu hrvatske države: *NDH je stvorena krvlju i bezprimjerenim stradanjima, ona je san nebrojnih naših pokoljenja, životni zavjet najdivotnijih umova, što ih kroz svoju povijest dade genij hrvatski... O svemu se može razgovarati, za svako pitanje mogu postojati raznolika rješenja, ali u pitanju Države, u pitanju Slobode, u pitanju Nezavisnosti postoji samo jedno rješenje u kome je bezpredmetna svaka rasprava. To rješenje glasi: Nezavisna, moćna, cjelovita država svih Hrvata.* F. ADEMOVIĆ, n. dj., 278.

⁵¹⁰ Matija Kovačić tvrdi da mu je dr. Mladen Lorković već nekoliko mjeseci nakon Staljingradske bitke poručio kako s Njemačkom i Italijom treba prekinuti suradnju i povezati se sa zapadnim velevlastima, u prvom redu s Englezima, kojima nije u interesu da komunistička Rusija prodre u Europu. M. KOVAČIĆ, n. dj., 448.

⁵¹¹ Članci u *Spremnosti*, poput *Položaj i funkcija Hrvatske prema Balkanu*, Petra Bareze, zatim *Trideset ratnih godina* Milivoja Magdića, od 6. kolovoza 1944. (br. 129), te *Hrvatska na Balkanu* od 3. rujna 1944. (br. 133)

biti ključna u rušenju ustaškog režima 2. rujna 1944. Mnogi pojedinci u ustaškoj vojsci bili spremni na puč, te da su bili spremni pristupiti Saveznicima u borbi protiv Nijemaca. Puč je planiran za 2. rujna 1944., a trebao je biti koordiniran s očekivanim savezničkim iskrcavanjem na istočnoj jadranskoj obali. Bio je to bezuspješan pokušaj da se NDH spasi preko HSS-a.⁵¹²

Plan je predviđao demisiju Pavelića, uspostavu koalicijske vlade s HSS-om i poziv Saveznicima za iskrcavanje na jadranskoj obali.⁵¹³ Prijelomni trenutak dogodio se 23. kolovoza 1944. padom Antonescuova režima i kapitulaciji Rumunjske, kada su se ministri u vladi NDH Lorković i Vokić s dijelom HSS-a odlučili na konkretnije korake u nastupu prema Saveznicima, ali i Pavelić prema urotnicima. Poglavnik je cijelu aferu riješio u svega nekoliko dana od 30. kolovoza 1944., smijenivši na sjednici vlade Vokića i Lorkovića bez posebnih pojašnjenja, a potom provevši veći broj uhićenja istaknutih članova HSS-a, te naravno Vokića, Lorkovića i njihovih pristaša.⁵¹⁴

predstavljaju pomak u ustaškoj ideologiji prema usko nacionalnim interesima, odnosno određeni odmak od savezničke Njemačke.

⁵¹² D. ŠULJAK, n. dj., 384., 385. H. MATKOVIĆ, *Povijest Hrvatske seljačke stranke*, 477. – 455. NDH nije bilo moguće spasiti nastojanjima Vokića, Lorkovića i njihovih istomišljenika. Amy Schmidt navodi na temelju dokumenata britanskih i američkih obavještajnih službi kako Saveznici ni u jednom trenutku nisu imali nakanu surađivati s ustaškom stranom, niti su respektirali ideju HSS-a da putem lojalnih vojnih zapovjednika u Domobranstvu osiguraju prelazak Hrvatske u tabor zapadnih Saveznika. Oni su od 1943. podržavali Titov partizanski pokret koji je jamčio kasnije ostvarenje federativne jugoslavenske zajednice, te nastojanja lijevog krila HSS-a da surađuje s partizanima. A. SCHMIDT, 80., 88. Tijekom rata HSS se podijelio u tri frakcije: lijevo krilo koje je osnovalo novi HSS u partizanima (u listopadu 1943. u Plaškom pod vodstvom B. Magovca) i dvije skupina HSS-ovih političara u Londonu, od kojih se jedna odlučila za suradnju s Titom pod vodstvom Ivana Šubašića i ona koja nije htjela surađivati s komunistima. Desno krilo HSS-a već se 1941. priključilo ustaškom pokretu (Marko Lamešić, Janko Tortić) Do kraja 1943. HSS je bio pasivan, no sporazum Tito-Šubašić i saveznička odluka da se Jugoslavija mora obnoviti bio je posljednji čas da se HSS prometne u aktivnog političkog čimbenika. S kraja 1943. odnosno proljeća 1944. otpočinju pregovore s KPH, a paralelno i s dijelom ustaškog vrha predvođenim M. Lorkovićem. Njihov politički program *Temeljna načela i konstatacije* KPH je odbacio, ne želeći dijeliti vlast s *mačekovcima*, zahtijevajući uključenje članova i pristaša HSS-a u NOP. S druge strane pregovori s Lorkovićevom grupom također su propali jer je Pavelić onemogućio provedbu puča likvidacijom ustaško - demokratske skupine. D. BILANDŽIĆ, n. dj., 171. – 176.

⁵¹³ A. Schmidt navodi kako je gotovo nevjerojatno koliko je visokih političkih i vojnih dužnosnika NDH surađivalo s obavještajnim službama Saveznika, kao npr. General Friedrich Navratil, načelnik glavnog stožera oružanih snaga NDH, general Ivan Prpić, pukovnik Ivan Babić. Svi su oni bili povezani s vođama HSS-a. Neki drugi disidenti bit će uključeni u pokušaj državnog udara sredinom 1944., A. SCHMIDT, n. dj., 72. Da su hrvatski diplomati imali vrlo žive kontakte sa predstavnicima obavještajnih agencija neutralnih zemalja, a posredno i zapadnih Saveznika, potvrđuje i dr. Rušinović. On u svojim *Sjećanjima* navodi kako je dr. Branko Benzon, veleposlanik u Mađarskoj, potkraj rata imao veze preko neutralne Turske s britanskim Intelligence Service-om. N. RUŠINOVIĆ, n. dj., 181. – 182.

⁵¹⁴ Matija Kovačić u članku *Posljednji čin drame dra Mladena Lorkovića. Pozadina umorstva Lorkovića, Vokića, Farolfija u Lepoglavi* pogubljenje Vokića i Lorkovića označava kao poraz struje unutar ustaškog vrha koja se borila protiv samovolje ustaških rasova predvođenih Poglavnikom. Lepoglavski zločin za Kovačića bio je samo posljednji čin jedne nacionalne drame, prouzročene od strane ustaških povratnika i Poglavnika autokrate.⁵¹⁴ M. KOVAČIĆ, n. dj., 450. Mate Frković reagirajući na članak M. Kovačića u *Odjecima Hrvatske revije*, ocijenio je Lorkovićeva i Vokićeva nastojanja kao pokušaj puča i svrgavanja ustaša i Pavelića s vlasti. Poglavnik je bio upućen u njihove planove, kaže Frković, ali u prvoj fazi razvoja, da bi urotnici u drugoj fazi potajice radili na mogućnosti vojnog puča i osiguravanja preduvjeta za savezničko iskrcavanje na Jadranu. A. B. VUKOVIĆ, n. dj., 86., 87.

Poglavnik A. Pavelić do kraja je odlučio ostati vjeran njemačkom savezniku, iako sjednica vlade NDH od 30. kolovoza 1944. jasno govori da većina ministara nije doživljavala aktivnosti dvaju optuženih ministara kao izdaju Hrvatske, niti Nijemce, kao neupitno poželjnog saveznika.⁵¹⁵ Pred slom Bugarske u proljeće 1944. generalni konzul u Bugarskoj dr. Nikola Rušinović osobno je Paveliću prenio informacije o stanju u toj zemlji, te savjet bugarskog princa Kirila da traži rješenje za opstojnost hrvatske države u savezničkom taboru, jer su Nijemci već poraženi. Poglavnik je bio svjestan situacije, ali nije poduzeo ništa.⁵¹⁶

Na sastanku s Hitlerom 18. i 19. rujna 1944. Pavelić je zatražio da veći dio njemačkih snaga iz Grčke i Albanije po povlačenju stacionira u Hrvatskoj, jer ustaška vojnica prema Poglavnikovu priznanju više nije mogla pružati ozbiljniji otpor NOVJ.⁵¹⁷ Zbog sve većih ratnih uspjeha NOVJ-a rađala se spoznaja o mogućem scenariju svršetka rata na prostoru bivše Jugoslavije. Poslanik Branko Benzon u proljeće 1944. u Berlinu otvoreno je rekao Rušinoviću da više ne vjeruje u njemački uspjeh i da mu nije jasno zašto Poglavnik ništa ne poduzima. Nadalje, da će Hrvatska stradati zajedno s Njemačkom, a da će Josip Broz Tito slavadobitno ući u Beograd i uspostaviti komunističku Jugoslaviju.⁵¹⁸ Tako je i bilo u proljeće 1945., porazom Njemačke prestala je postojati i NDH.

Iako je rat već bio izgubljen, a ishod unaprijed poznat iz Rumunjske i Bugarske, ustaški vrh čvrsto je držao savezništvo s Njemačkom. Istina, dio ustaškog vrha, nastojao je u sprezi s HSS-om, Hrvatskoj osigurati prijelaz u saveznički tabor, međutim Saveznici su zagovarali obnovu Jugoslavije i podržavali NOVJ i Tita, što je već u Teheranu potvrđeno. Tijekom 1944. sporazumima Tita i Šubašića na Visu,⁵¹⁹ a na temelju dogovora Sovjeta i

⁵¹⁵ B. KRIZMAN, n. dj., II. sv., 132., 133. Poglavnik je bio upoznat s planom dijela ustaškog vrha predvođenog ministrima Lorkovićem i Vokićem o čemu jasno govori pismo M. Lorkovića iz kućnog pritvora upućeno Anti Paveliću 5. rujna 1944. H. MATKOVIĆ, *Pismo Mladena Lorkovića iz kućnog pritvora poglavniku Anti Paveliću*, ČSP, 25, br. 2-3, 315-321., Zagreb 1993.

⁵¹⁶ N. RUŠINOVIĆ, n. dj., 178. – 180.

⁵¹⁷ F. JELIĆ-BUTIĆ, n. dj., 289. – 295. Jedan njemački dokument od 15. kolovoza 1944. daje procjenu borbene vrijednosti hrvatske vojske kao neobično malenu. Izvor dalje navodi: *O hrvatskim časnicima čuje se vrlo loš sud. Hrvatski su avijatičari navodno sa zrakoplovima prešli partizanima i tamo se bore*. B. KRIZMAN, n. dj., sv. II., 78.

⁵¹⁸ N. RUŠINOVIĆ, n. dj., 180.

⁵¹⁹ Sporazumi Tito-Šubašić u lipnju i studenom 1944. bili su rezultat sporazumne politike Saveznika u Jugoslaviji. Potvrdit će to i dogovor Churchilla i Staljina iz listopada 1944. o podjeli utjecaja (svakom 50%) u Jugoslaviji. Odnosno pregovori Tita i Churchilla i Tita i Staljina. U prepisci koja se vodila tijekom proljeća 1944. između Churchilla i Tita, britanski premijer tražio je formiranje jugoslavenske vlade koja bi objedinila NKOJ i izbjegličku vladu u Londonu, odnosno koja bi garantirala da poslijeratna Jugoslavija neće biti komunistička. (isto je potvrdio na sastanku s Titom u Caserti i Napulju 12. i 13. kolovoza) Churchill je izvršio pritisak na izbjegličku jugoslavensku vladu i osigurao postavljanje Ivana Šubašića za novog predsjednika 1. lipnja 1944., ne bi li jugoslavenskoj izbjegličkoj vladi osigurao mjesto u poslijeratnoj vladi Jugoslavije, odnosno kralju povratak u zemlju. Ipak nije mogao utjecati na ishod pregovora, kao što je to Tito, jer je NOVJ s 320 000 vojnika tada predstavljala jedinu antifašističku snagu na području Jugoslavije. Sporazumi Tita i Šubašića završit će potpunom pobjedom komunista. Prvim sporazumom je Šubašićeva vlada priznala AVNOJ i NKOJ, pozvala

zapadnih Saveznika, priznat je maršal Tito, AVNOJ kao zakonodavno tijelo, donijeta je odluka o formiranju zajedničke vlade sastavljene od članova NKOJ-a i izbjegličke vlade u Londonu. Nekoliko mjeseci kasnije u Jalti, Saveznici će inzistirati na provedbi *Sporazuma*, što je bila i međunarodna potvrda osnivanju Demokratske Federativne Jugoslavije (DFJ). Činjenica da su Saveznici, Tito i kraljevska vlada u Londonu htjeli Jugoslaviju, predodredit će sudbinu Hrvatske od 1945.⁵²⁰

Prve naznake moguće kapitulacije Finske pojavile su se u *Hrvatskom listu* 5. rujna 1944., u vrijeme bezuspješnog puča Vokića i Lorković u NDH. U članku *Finski narod na bezpuću – Finska vlada odriče težnje za samoodržanjem i nalazi se pred brojnim pogibeljima*, otkriva se da je finska vlada pritisnuta stanjem na bojištu, ali teškom ekonomskom situacijom u zemlji, odlučila pristupiti pregovorima, te da putuje u Moskvu.⁵²¹ Stanje u Finskoj, prema napisima iz tiska NDH bilo je alarmantno. Preko sto tisuća finskih izbjeglica bježeći pred ratom i neimaštinom sklonilo se u Švedsku, a finska delegacija u Moskvi, bila je potpuno odsječena od zemlje. Vijest o kapitulaciji Finske osvanula je 22. rujna 1944. na prvoj stranici *Hrvatskog naroda: Najteži dan u povijesti Finske*. Bila je to politički dirigitirana opomena hrvatskoj javnosti što može očekivati od sklapanja pogodbe sa Saveznicima, a posebno Sovjetskim Savezom. Uvjeti su prema reakcijama objavljenim u tisku NDH zaista bili teški. Finska je morala vratiti pristati na granice iz 1940., prepustiti Kareliju, Petsamo, te iznajmiti poluotok Porokalu Sovjetima na pedeset godina. Zatim je morala pristati na odštetu od 300 milijuna američkih dolara, finsku trgovačku mornaricu te uzletišta na jugu i jugozapadu staviti na raspolaganje Saveznicima. Reuter je, prema *Hrvatskom narodu*, zbacujući odgovornost Velike Britanije i Sjedinjenih Država, mirovne uvjete Finskoj proglasio isključivo sovjetskim scenarijem proglasivši 19. rujna najtežim danom u povijesti Finske.⁵²²

sve narode Jugoslavije da se ujedine pod vodstvom maršala Tita i obvezala se da će raditi na oslobađanju krajeva koji su 1918. ostali izvan granica Jugoslavije. Pitanje budućeg uređenja Jugoslavije ostavljeno je za poslijeratno razdoblje. Tito se obvezao da cilj NOP-a nije uspostavljanje komunizma. I kralj Petar se krajem kolovoza 1944. oglasio priznavši Tita jedinim vođom borbenih snaga u Jugoslaviji, čime je de facto smijenio D. Mihailovića s položaja načelnika vrhovne komande. U novom sporazumu od 1. studenog 1944. dogovoreno je da se kralj ne vraća u zemlju dok se narodi o tome ne donesu odluku, a do tada da se uspostavlja njegovo namjesništvo. AVNOJ je priznat kao jedino zakonodavno tijelo do izbora. Pala je odluka i o formiranju zajedničke vlade, koja će raspisati odluku o izborima za ustavotvornu skupštinu tri mjeseca nakon rata, te o slobodi rada političkih stranaka. Tito je odugovlačio s provedbom dogovorenog, čekajući rješenje na bojnopolju, pobjedu NOVJ. Iako je već od kraja listopada NKOJ sjedio u Beogradu, tek mjesec dana nakon konferencije u Jalti (koja je potvrdila sporazum Tito-Šubašić), 7. ožujka 1945. formirana je zajednička vlada u koju će ući i političari iz emigracije, ali bez značajnijeg utjecaja. D. BILANDŽIĆ, 163. – 166., 180., 181. Tvrтко JAKOVINA, *Između kralja, poglavnika i maršala – Odnos Saveznika prema Hrvatskoj/Jugoslaviji 1945.* Znanstveni skup 1945. - razdjelnica hrvatske povijesti, Zagreb, 2005., 170. M. ĐILAS, n. dj., 382.

⁵²⁰ T. JAKOVINA, n. dj., 172., 177.

⁵²¹ HN, br. 1129, 5. rujna 1944., 1.

⁵²² *Najteži dan u povijesti Finske*, HN, br. 1142, 22. rujna 1944., 1.

Finska je 19. rujna 1944. potpisavši primirje uistinu izgubila znatna šumska i hidroenergetska bogatstva i vraćene su joj granice iz 1940. Oko 400 tisuća ljudi koji nisu htjeli živjeti pod Sovjetima moralo je napustiti svoje domove i vratiti se u Finsku. Sovjeti su se odrekli prava na Hanko, ali im je pripao Petsamo, s rudnicima nikla i izlazom na Arktik. Prema uvjetima primirja vojnu bazu Porkkala Udd udaljenu svega nekoliko kilometara od Helsinkija, Sovjeti su trebali koristiti 50 godina, ali će vratiti Fincima nekoliko godina nakon rata. Unatoč teškim uvjetima primirja Finska nije bila vojno okupirana od Sovjeta, što je bio dogovor Saveznika. Sklapanjem primirja njemačka vojska se svojevoljno povukla s većeg dijela sjeverne Finske.⁵²³

Tisak NDH na svaki je način nastojao prikazati finsku kapitulaciju novim boljševičkim uspjehom i proširenjem sovjetske zone utjecaja u Europi. Zapadni Saveznici prikazivani su kao pasivni promatrači koji zbog *viših interesa* podilaze Sovjetima i prepuštaju Istočnu, te dio Sjeverne i Srednje Europe Sovjetskom Savezu. Uvodnik *Hrvatskog lista* od 26. rujna 1944. primjer je na koji je način tisak NDH prikazivao sudbinu Finske:

*Veoma teški uvjeti primirja, koje je Moskva nametnula Finskoj, još jednom odkrivaju tendencije sovjetske imperijalističke politike, što teži za boljševizacijom cijele Evrope. Finska se prepuštanjem na milost i nemilost Sovjetskom Savezu sama odrekla svoje slobode i državne nezavisnosti pa će dijeliti sudbinu Bugarske i Rumunjske, gdje su preko noći postali gospodari vojnici crvene armije i agenti NKVD-a.*⁵²⁴

Finska *izdaja* Njemačke na stranicama tiska NDH trebala je poslužiti kao upozorenje, što bi se moglo dogoditi po analogiji s NDH u slučaju separatnog mira, ali i kao važna poruka kako je vezati sudbinu NDH uz Njemačku, jedino ispravno postupanje. Na primjeru Finske ustaški tisak je neuvjerljivo dokazivao kako od zapadnih Saveznika nije moguće očekivati potporu i pomoć u borbi protiv boljševizma, te da su Churchill i Roosevelt odustali od načela Atlantske povelje i zaštite prava malih naroda. Parola sa stranica ustaškog tiska glasila je: *Prepustiti se bez ispaljena metka boljševizaciji, predstavlja izdaju nacionalnih interesa!*

Finski primjer trebao je poslužiti ustaškom režimu kao jedan od ključnih dokaza u strategiji propagandnog rata i stvaranju protuboljševičke i protusavezničke klime, a u cilju opće mobilizacije, tj. ustašizacije zemlje. Samo dan prije Poglavnikove objave

⁵²³ A. WERTH, n. dj., II. dio, 235. MURRAY-MILLET, n. dj. 447. HART, n. dj. 587.

⁵²⁴ *Tragedija Finske*, HL, br. 223, 26. rujna 1944., 4.

promjena u vladi NDH 30. rujna 1944., čime je definitivno onemogućen pokušaj prelaska NDH u saveznički tabor, uvodnik *Hrvatskog naroda* donosi članak ravnatelja Marka Čovića pod naslovom *A što sada*. Čovićev uradak bila je propagandna poruka ustaškog vrha, čin ufanja za pobornike Pavelićeva režima, ali i odrješita poruka neprijatelju:

Mi Hrvati gledamo i procjenjujemo sve ono što se su svijetu zbiva, opravdano i razumljivo, kroz očale naših vlastitih hrvatskih probitaka...Poslie podpisivanja nepovratnih rimskih ugovora bilo ih je, koji su pitali: a što sada? Odgovoreno je: izdržati! Nakon početka njemačko-sovjetskog sukoba jedni su pitali: a što sada? Drugi su odgovarali: izdržati! M. Čović dalje razvija istu sintagmu na raznim primjerima iz povijesti NDH, gdje je ustrajnost hrvatskog naroda na zacrtanom putu bila presudna za održanje.⁵²⁵

Bila je to poruka hrvatskim građanima, kako će ustaški vrh na čelu s Poglavnikom ustrajati uz njemačkog saveznika protiv partizanske gerile i četnika na domaćem planu, kao i u nastojanjima da u međunarodnim okvirima osigura kontinuitet državnosti. Unatoč tada već lako predvidljivom lošem svršetku III. Reicha, kada su Saveznici na Zapadu već oslobodili Pariz, a Sovjeti stigli na granice III. Reicha u Istočnoj Pruskoj, te oslobodili Rumunjsku i prodirali u Bugarsku, tisak NDH ostao je dosljedan u načinu informiranja i interpretiranja ratnih i diplomatskih sadržaja. Način na koji je predočena kapitulacija Finske, odnosi Finske sa Saveznicima, posebice sa Sovjetima, te način na koji je interpretirana sudbina finskog naroda po raskidu veza s Nijemcima u novim okolnostima, unaprijed je bio zadan. Cenzurirani materijali *Izveštajnog ureda MVP-a: Značaj nove ruske ofenzive protiv Finske*,⁵²⁶ *Finska je dobila dragocjenu odgodu roka*,⁵²⁷ *Finski problem*⁵²⁸, *Finska i mirovna nastojanja*⁵²⁹ bili su predlošci na temelju kojih su u redakcijama dnevnog i periodičnog tiska NDH interpretirane političke promjene u Finskoj tijekom 1944. i kapitulacija Finske. Sadržaj ustaških novina bio je rezultat državne propagande, odnosno volje političkog vrha, što nedvojbeno potvrđuje i slučaj Finske.

Utjecaj Čovićeva članka *A što sada* na formiranje javnog mnijenja, koji poput mnogih drugih u tisku NDH uporište zasniva na nesretnim sudbinama malih naroda Europe potkraj rata, nije moguće procijeniti. Ipak, u segmentu protuboljševičke

⁵²⁵ HN, br. 1121, 29. kolovoza 1944., 1.

⁵²⁶ HDA, Fond MVP-a – Izveštajni ured, kut. 24, Pregled švedskog tiska, br. 471

⁵²⁷ HDA, Fond MVP-a - Izveštajni ured, kut. 25, Pregled švedskog tiska, br. 497

⁵²⁸ HDA, Fond MVP - Izveštajni ured, kut. 16, Pregled švicarskog novinstva br. 558

⁵²⁹ HDA, MVP - Izveštajni ured, kut. 25, Pregled švicarskog tiska, br. 715

propagande promidžbena aktivnost NDH režima imala je ograničenog uspjeha, što je nedvojbeno potvrdila sudbina zasada točno neutvrđenog broja civila koji se uputio u zbjeg prvih dana mjeseca svibnja 1945.⁵³⁰ Primjer Finske uz sudbinu Poljske novinarima NDH poslužio je kao ključni dokaz u virtualnom suđenju zapadnim Saveznicima za njihovu pasivnu politiku prema sovjetskoj boljševizaciji Europe, odnosno kao potvrda ispravnosti njemačke i ustaške borbe protiv boljševizma, demokracije i *plutokratskih* imperijalnih ciljeva.

⁵³⁰ Ukupan broj ubijenih Hrvata kod Bleiburga i na Križnom putu procjenjuje se od strane emigrantske historiografije na 200 000, dok domovinski istraživači procjenjuju manje brojke. Jedan veliki postotak ubijenih i zarobljenih čine civili koji su se od 6. – 15. svibnja 1945. povlačili s ustaškim i njemačkim snagama prema Austriji. Da je tome tako svjedoči i podatak da su visoki predstavnici hrvatskih časnika general Ivo Herenčić i pukovnik Danijel Crljen ponudili britanskom generalu Patricku Scottu u dvorcu Thurn-Valsassina predaju vojske, tražeći pritom zaštitu civila. Pošto je po odlukama iz Jalte predaja bila moguća samo neposrednom ratnom neprijatelju, 15. svibnja 1945. sudbina vojske NDH i građanskog mnoštva bila je zapečaćena. Prema prikazu Vinka Nikolića, obični građani koji su se odlučili na zbjeg bili su u strahu od *četničko-partizanske i jugokomunističke odmazde*, što govori o rezultatima propagande u NDH. D. BILANDŽIĆ, n. dj., 186., 187. Vladimir Žerjavić navodi podatak od 45-55 tisuća stradalih Hrvata i Muslimana kod Bleiburga, bazirajući zaključke na popisima stanovništva prije i poslije rata, te podacima generala Koste Nadja, Nikolaya Tolstoja. Vladimir ŽERJAVIĆ, *Opsesije i megalomanije oko Jasenovca i Bleiburga*, Zagreb 1992., 75. – 79. Mitja Ferenc i Želimir Žužatko u monografiji posvećenoj grobištima Hrvata u Sloveniji, navode da je 100 000 *Hrvatskih oružanih snaga* i neutvrđeni broj civila bio zarobljen kod Bleiburga, te da će mnogi od njih biti ubijeni na licu mjesta, a drugi stradati na Križnom putu. Također navode da je do 2006. u Sloveniji pronađeno 85 hrvatskih grobnica. Mitja FERENC-Želimir KUŽATKO, *Prikrivena grobišta u Republici Sloveniji*, Zagreb 2007., 16., 35. Branko Dubravica govori o pet prostornih točaka na kojima su zarobljeni hrvatski vojnici i civili od 11. – 19. svibnja 1945.: između Zidanog mosta i Celja, pred Dravogradom, treća koja je kapitulirala pred Englezima i izručena JA na Bleiburgu, četvrta u području Klagenfurta koja se predala Englezima i potom izručena JA i peta zarobljena iznad komunikacije Maribor-Dravograd koju su zarobili Bugari i predali JA. Prema izvješću od 19. svibnja 1945. III. JA je zarobila 110 000 vojnika od čega 60 000 domobrana i ustaša, 40 000 Nijemaca i 10 000 četnika. U borbama je navodno poginulo 10 000 vojnika ustaške vojske i domobrana. Od ukupne brojke zarobljenih u Sloveniji i Austriji, u Bleiburgu je zarobljeno oko 30 000 vojnika i 20 000 civila NDH. Branko DUBRAVICA, *Kako Bleiburške događaje postaviti u prostorni i vremenski okvir*, Bleiburg i Križni put 1945., Zbornik radova sa znanstvenog skupa, Zagreb 12. travnja 2006., Zagreb 2007., 53. Vinko Nikolić u svojem članku *Poslije pola stoljeća Bleiburg je povijest*, navodi podatak da je na Bleiburgu i Križnom putu izginulo 200 000 Hrvata, 12 000 Slovenaca, 6 000 Crnogoraca, 3 000 Srba i oko 60 000 Nijemaca. Vinko Nikolić, *Poslije pola stoljeća Bleiburg je povijest, Spomenica povodom 50. obljetnice Bleiburga i Križnog puta: 1945. – 1995.*, Zagreb 1995., 39. Mate Rupić i Zdravko Dizdar obrađujući arhivsku građu vezanu za Bleiburg i Križni put, te logore i gubilišta zaključuju kako je kod Bleiburga zarobljeno 95 100 pripadnika Hrvatskih oružanih snaga, te da je do tada, od 6. – 15. svibnja 1945. prema partizanskim izvorima poginulo u borbama oko 10 000 hrvatskih vojnika. Potom je u više kolona otpočeo Križni put u pravcu Dravograda i Celja, Zagreba i Krapine, ali i drugim pravcem Dravograd, Maribor, Ptuj, Varaždin, Virovitica, Osijek. Od Osijeka je jedan dio tjeran dalje preko Belog Manastira, Sombora, Subotice i Novog Sada, te preko Zemuna u Beograd, a jedan dio dalje prema istočnoj i južnoj Srbiji i Makedonije. Treći smjer kretanja vodio je zarobljene tokom rijeke Save preko Jesenica, Ljubelja i Kranja u Ljubljano, o od tamo ili u pravcu Zagreba ili preko Novog mesta u Karlovac ili u Kočevski Rog, najveće stratište Hrvata u Sloveniji, gdje je pod komandom Sime Dubaića ubijeno, kako sam navodi, 30 000 Hrvata. Tijekom završnih operacija u Hrvatskoj postrojbe JA uz pomoć lokalnih vlasti osnivaju i veći broj logora. Do 1946. samo u Hrvatskoj formirano je 62 logora zatvorenog tipa gdje su zatvorenici u nehumanim uvjetima teško radili, a mnogi su i ubijeni. Na području socijalističke Jugoslavije evidentirano je ukupno 460 masovnih grobnica hrvatskih vojnika i civila, navode Rupić i Dizdar, pa mnogi misle kako je V. Žerjavićev podatak od 45 000 -55 000 žrtava Bleiburga, križnih puteva i logora znatno veći. Mate RUPIĆ, Zdravko DIZDAR, *Križni put, logori, gubilišta, Poslije pola stoljeća Bleiburg je povijest, Spomenica povodom 50. obljetnice Bleiburga i Križnog puta: 1945. – 1995.*, Zagreb 1995., 167. – 171. vidi detaljnije, *Partizanska i komunistička represija. Zločini u Hrvatskoj 1944.-1946. Dokumenti*. Slavonski brod 2005. (pripremili Zdravko DIZDAR i dr.)

3.3 Sjedinjene Države - saveznička prevaga na Mediteranskom bojištu

3.3.1 Ofenziva Osovine

U samo dva mjeseca, prosincu 1940. i siječnju 1941. Wavelova VIII. armija sastavljena od britanskih, novozelandskih, indijskih, poljskih, australskih i francuskih snaga prešla je 800 kilometara od Sidi Barania Egiptu do Benghazija u Libiji i uništila šest puta veću talijansku vojsku.⁵³¹ Talijanski neuspjesi na Sjevernoafričkom bojištu, primorat će u veljači 1941. Hitlera na slanje tzv. Afričkog korpusa⁵³² u Libiju. Tada se odnos snaga promijenio u korist Osovine. Do travnja 1941. Rommel će zauzeti Benghazi i cijelu Cirenaiku, a potom će uslijediti napad na Egipat.⁵³³

U proljeće 1941. tisak NDH posebnu pozornost usmjerio je na velike osovinske pobjede. Tako je u *Hrvatskom narodu* 12. travnja 1941. nakon njemačke i talijanske pobjede kod Derne i zauzimanja najvećeg dijela Cirenaike slavodobitno najavljen engleski slom u Sjevernoj Africi.⁵³⁴ Napredovanje njemačko-talijanskih snaga tijekom travnja 1941. na Sjevernoafričkom bojištu bit će okrunjeno novim velikim uspjehom, osvajanjem Solumma u Egiptu. Zagrebački dnevnik *Hrvatski narod* ovako je prenio vijest o vojnom uspjehu na prostoru kojim je nekoć apsolutno dominirala vojska *Gordog Albiona: Veliki preokret u Africi, Spašavanje ostataka Engleske vojske iz Cirenaike, Njemačko prodiranje u Libiji nadmašilo najgora očekivanja u Engleskoj.*⁵³⁵

No već tijekom ljeta 1941., a posebno od jeseni, razvoj situacija u Sjevernoj Africi za sile Osovine nije više bio povoljan. Jedan od razloga bila je i Hitlerova odluka da većinu snaga prvo usmjeri na jugoistok Europe, a potom na Istočno bojište. U studenom 1941. uslijedila je velika britanska ofenziva u Africi pod vodstvom novog zapovjednika generala Claudea Auchinlecka,⁵³⁶ koja će rezultirati povlačenjem sila osovine iz Cirenaike i

⁵³¹ Jon LATIMER, *Alamein*, Harvard University 2002., 23. Talijanske snage brojale su oko 250 000 vojnika u Sjevernoj Africi, dok su britanske imale svega 86 000. A. SWINSON, n. dj., 15.

⁵³² Afrički korpus sastojao se od 5. lake divizije i 15. oklopne, a kasnije je pridružena i 90 laka divizija.

Rommelove snage bile su potpomognute i s talijanske dvije divizije, Ariete i Trieste.

⁵³³ J. LATIMER, n. dj., 28. MURRAY-MILLET, n. dj., 101. A. SWINSON, n. dj., 89.-91.

⁵³⁴ HN, br.59, 12. travnja 1941., 4.

⁵³⁵ HN, br. 62, 15. travnja 1941., 2-3

⁵³⁶ Auchinleck, Sir Claude John Eyre, (1884-1981). Auchinleck je u proljeće 1941. izabran kao istaknuti britanski časnik u Indiji, da zamjeni A. Wawela s mjesta glavnog zapovjednika britanskih snaga na Bliskom istoku i u Sjevernoj Africi. Auchinleck je pripremio i pokrenuo kontraofenzivu pod nazivom *Crussader* 18. studenog 1941., nakon što se nije uspio oduprijeti Churchillovom pritisku da je pokrene prerano. Britanci su izgubili Tobruk 21. lipnja 1942., nakon čega je Auchinleck sam preuzeo zapovijedanje 8. armijom i nanio ključan poraz Rommelu u prvoj bitci za El Alamein. Churchill ipak nikada nije zaboravio Auchinlecku gubitak

Benghazija prema Tripolitaciji. Britanska ofenziva poznatija pod nazivom *Crusader* nanijela je znatne gubitke Rommelovom *Afričkom korpusu* i talijanskim snagama. Sile Osovine izgubile su 38 tisuća ljudi, dok su britanski gubitci procijenjeni na 18 tisuća.⁵³⁷

U posljednja dva mjeseca 1941. zagrebački dnevnic *Novi list*, *Hrvatski narod* te tjednici *Novine* i *Hrvatska gruda* Sjevernoafričko bojište su pozicionirali, ne slučajno, u drugi plan. Dakako, razlog je bila uspješna britanska ofenziva u Libiji, koja se nije uklapala u kontekst osovinskog uspješnog ratovanja na Istočnom bojištu, te japanskih uspjeha na Dalekom istoku i Pacifiku. Najava uspješne britanske ofenzive prvi puta se u tisku razabire 18. studenog, kada je *Novi list* u članku pod naslovom: *Junaštvo branitelja Gondara*,⁵³⁸ prenio informacije o teškom položaju Talijana koji se nalaze u potpunom okruženju na području Gondara. Bezizglednost njihova položaja otkrivala je tek jedna rečenica: ... *ma kako stvar završila, Gondar će ostati jedna od najljepših stranica u ovom ratu.*⁵³⁹ Britansku ofenzivu u Libiji zagrebački tjednik *Hrvatska gruda*, nastojala je uz to i ismijati: *Da bi podigli bilo na koji način malodušnost svojih moskovskih saveznika Englezi su počeli trubiti o nekakvoj grandioznoj engleskoj ofenzivi u Libiji.*⁵⁴⁰

Potkraj studenog 1941. u jednom opsežnijem izvještaju sa Sjevernoafričkog bojišta, hrvatska javnost informirana je o velikim vojnim operacijama britanskih i talijanskih snaga na prostoru četverokuta koji omeđuju Tobruk, Bir El Gobbi, Sidi Omar i Sollum, te o velikim britanskim gubicima u ljudstvu i tehnici, a 29. studenog zagrebački *Novi list* javlja o potpunom fijasku britanske ofenzive u Libiji: *Zbog neuspjeha blitz krieg, engleska ofenziva od 750 000 vojnika gubi na snazi.*⁵⁴¹ Ipak tijekom prosinca pojavile su se informacije o teškim obrambenim borbama talijanskih snaga kod Gin El Gazala,⁵⁴² Tobruka, Bardije,⁵⁴³ Derne,⁵⁴⁴

Tobruka, pa ga je 15. kolovoza 1942. na mjestu zapovjednika britanskih snaga zamijenio general Harold Alexander. PERRETT-HOGG, n. dj., 38.

⁵³⁷ Nakon neuspjeha kod Halfaje i Tobruka u tenkovskim bitkama s njemačkim generalom Rommelom, britanskog gen. Archibalda Wavella glavnog zapovjednika britanskih snaga u sjevernoj Africi, zamijenio je gen. Claude Auchinleck, koji je u jesen 1941. poduzeo ofenzivu za oslobađanjem njemačkog pritiska na Tobruk. Auchinleck je napao sredinom studenog, na južnom dijelu fronte pobijedio je talijansku oklopnu diviziju, ali na sjeveru su nastavljene konfuzne borbe koje nisu davale rezultata. MURRAY-MILLETT, n. dj., 266., 267. J. LATIMER, n. dj., 32. HART, n. dj., 184. CALVACORESSI-VINT, n. dj. 142.

⁵³⁸ Šest mjeseci nakon britanskog zazuzimanja Adis Abebe u svibnju 1941. talijanske snage bit će poražene u Etiopiji. Posljednje talijansko uporište bio je Gondar. Područje Gondara bit će sve do ljeta 1943. jedan od glavnih centara djelovanja *talijanske gerile* (ostataka razbijene talijanske vojske) Solomon Getamun, *History of the city of Gondar*, Africa World Press, 2005. 55.-60.

⁵³⁹ *Novi list*, br. 202, 18. studenog 1941., 1.

⁵⁴⁰ HG, br. 74, 29. studenog 1941., 4.

⁵⁴¹ NL, br. 213, 29. studenog 1941., 16. Britanska vojska u Sjevernoj Africi brojala je oko 650 000 vojnika u proljeće 1942. Podatak od 750 000 britanskih vojnika u jesen 1941. nije točan. A. SWINSSON, n. dj., 118.

⁵⁴² NL, br. 229, 17. prosinca 1941., 1.

⁵⁴³ NL, br. 230, 18. prosinca 1941., 2.

⁵⁴⁴ NV, br. 3, 22. prosinac 1941., 7. NL, br. 232, 20. prosinca 1941., 1.

te o padu grada Benghazi-a,⁵⁴⁵ što je ipak predstavljalo potvrdu britanskog prodiranja u Libiju.

Početak 1942. ipak će donijeti novi preokret u ratu na Sjevernoafričkom ratištu, Rommel je poznavajući sve teškoće branjenja Cirenaike iskoristio pregrupiranje britanskih snaga,⁵⁴⁶ te je 21. siječnja izvršio munjeviti napad iz Tripolitanije i odbacio britansku VIII. armiju sve do Gazala, vrativši pod svoju vlast Cirenaiku. Tijekom svibnja i lipnja 1942. Rommel će ostvariti svoje najveće pobjede na Sjevernoafričkom ratištu, osvajanjem Gazala 26. svibnja i Tobruka 21. lipnja 1942., zbog čega su se Britanci morali povući sve do El Alameina. Ondje će se tijekom ljeta 1942. odigrati ključna bitka za Kairo i deltu Nila, odnosno bitka za Egipat.⁵⁴⁷

Tisak NDH s posebnom je pažnjom pratio uspjehe Rommela u prvoj polovici 1942. Uspjesima Osovine uglavnom su posvećivane udarne vijesti na prvoj ili drugoj stranici novina. Dnevnici *Hrvatski narod*, *Hrvatski list*, *Nova Hrvatska*, od kraja siječnja 1942. do kraja srpnja 1942. vrlo će opsežno izvještavati o ratnim uspjesima Osovine. *Hrvatski narod* je u 161 izdanju, od broja 329 (18. siječnja 1942.) pa do broja 490 (31. srpnja 1942.) posvetio čak 81 naslovnici Sjevernoafričkom ratu, što znači da je hrvatska javnost u prosjeku svaki drugi dan izvještavana o uspjesima Rommelove ofenzive. Pridodamo li tome sedam kartografskih prikaza i pet fotografija samo na naslovnicama, jasno je koliko je ustaškoj propagadni bilo važno ukazati na značaj osovinskih pothvata u Sjevernoj Africi. Važno je napomenuti da su u *Hrvatskom narodu* svi izvještaji sa Sjevernoafričkog bojišta pristizali iz Rima, te da su sve fotografije bile posvećene talijanskoj armati, iako je od Rommelova dolaska u veljači 1942. glavnu ulogu imao njemački *Afrički korpus*. Time se nastojala u tisku NDH postići svojevrsna ravnoteža i dati, što je s političkog aspekta bilo oportuno,⁵⁴⁸ jednak značaj talijanskoj i njemačkoj vojsci u ratnim naporima Osovine, unatoč nesrazmjernom doprinosu.

⁵⁴⁵ NL, br. 236, 27. prosinca 1941., 12.

⁵⁴⁶ S britanske strane je nastupila stanka za pregrupiranje i ojačavanje. Nakon proglašenja rata s Japanom, Australaska divizija, Britanska 70. divizija i 7. Husarska divizija bile su raspodijeljene na Daleki istok, a najiskusnija britanska oklopna formacija – 7. oklopna divizija, vratila se u Egipat na oporavak i ojačavanje. Auchinleck je namjeravao napasti Tripolitaniju, ali je isto tako vjerovao da ima vremena i za ojačavanje trupa. Zato je postavio svježu tek pristiglu iz Britanije, 1. oklopnu diviziju u Cirenaiku. Izravno se suprotstavljajući Rommelu, stajale su samo neiskusna 1. oklopna divizija i oslabljena pješačka divizija što će rezultirati munjevitim njemačkim udarom. PERRET-HOGG, n. dj., 430. J. LATIMER, n. dj. 38., 39.

⁵⁴⁷ HART, n. dj., 281. B. MONTGOMERY, n. dj., CALVACORESSI-VINT, n. dj., 292.

⁵⁴⁸ Često su uredništva upozoravana da se s pijetetom odnose prema talijanskoj vojsci i njenom značaju i ratnom doprinosu. Dokaz za to je i prozivanje ravnatelja *Nedjeljnih vijesti* Josipa Blažine 20. siječnja 1943. za propust u načinu prenošenja talijanskog ratnog izvješća sa Sjevernoafričke fronte. HDA, Fond 237, Predsjedništvo vlade, DIPU-GRP, kut. 45, 79/43.

Hrvatski list u istom je razdoblju od siječnja do kraja srpnja 1942. posvetio 71 naslovnici Sjevernoafričkom ratištu, međutim zbog nešto manjeg formata lista od *Hrvatskog naroda*, često su se vijesti nalazile i na drugoj stranici. Uz to je objavljeno i pet geografskih karata Libije i Egipta, ali i velik broj fotografija, ukupno 20, uglavnom u seriji pod nazivom *Sa ratišta u afričkoj pustinji*. Neke od njih dobile su mjesto i na naslovnicama. Za razliku od *Hrvatskog naroda* vijesti o zbivanjima sa Sjevernoafričkog ratišta nisu preuzimane isključivo od agencije Stefani, već i DNB-a, te iz Glavnog stana vođe Reicha, zbog čega je dat nešto veći akcent njemačkim zaslugama, što potvrđuje i izbor fotografija.

Nova Hrvatska u prvoj polovici 1942. najveći je prostor posvetila Sjevernoafričkom ratištu, na prvoj ili drugoj stranici, a objavljeno je rekordnih 89 članaka, fotografija sa sjevernoafričkog bilo je ukupno devet, uglavnom posvećenih britanskim gubitcima ili pak zarobljenicima iz britanskih redova, najčešće u rubrici *Ratni događaji u slikama* koja je izlazila utorkom na jedanaestoj stranici. Za razliku od ostalih dnevnika *Nova Hrvatska* je redovito objavljivala i karte sa Sjevernoafričkog bojišta, ukupno deset od siječnja do srpnja 1942. Uglavnom su to bile jednostavne geografske karte Libije i Egipta. Uz to *Nova Hrvatska* je često koristila i karikaturu ne bi li ukazala na ratne poteškoće Saveznika. Dobar primjer je karikatura Churchilla koji traži savjet vračare kako anticipirati sljedeći Rommelov vojni pothvat, objavljena 16. srpnja 1942. na naslovnici zagrebačkog dnevnika.⁵⁴⁹

Tjednik *Nedjeljne viesti* povremeno je na prvoj i posljednjoj stranici izvještavao o stanju na Sjevernoafričkom bojištu, dok je *Spremnost* nešto rijeđe posvećivala prostor toj temi u rubrici *Odjeci iz svijet*, obično na četvrtoj i petoj stranici. Cilj velikog broja članaka, fotografija, karata, sporadično i karikatura u tisku NDH bio je naglasiti važnost osovinskog napredovanja prema Egiptu tijekom prve polovice 1942. i ratne teškoće Britanaca, odnosno dati poseban značaj Sjevernoafričkom bojištu u vrijeme dok je Osovina nizala pobjede.

Veliki preokret na Sjevernoafričkom bojištu i početak uspješne njemačko-talijanske ofenzive u Libiji označio je članak objavljen u *Hrvatskom narodu* 23. siječnja 1942. pod naslovom *Uzmac Engleza u Africi*⁵⁵⁰, te istoga dana u *Hrvatskom listu*, *Poraz Engleza u Africi-njemačke i talijanske snage protjerale britanske čete iz Cirenaike-Englezi bježe prema Agedabiji*.⁵⁵¹ Prema informacijama sa Sjevernoafričkog bojišta, Britanci su se uz velike gubitke do kraja siječnja povukli prema istoku, napustivši Agedabiju⁵⁵² i Bengazi⁵⁵³ koji je

⁵⁴⁹ NH, br. 164, 16. srpnja 1942., 1.

⁵⁵⁰ HN, br. 333, 23. siječnja 1942., 1.

⁵⁵¹ HL, br. 19, 23. siječnja 1942., 1.

⁵⁵² HL, br. 22, 25. siječnja 1942., 2.

ponovno došao u njemačke ruke. Ta je uspješna ofenziva nastavljena i tijekom veljače, kada su Britanci potučeni prema vijestima *Hrvatskog naroda* i fotografijama iz *Nove Hrvatske* u Gebelu,⁵⁵⁴ a povlače se sve do Derne koju napuštaju prema *Hrvatskom listu* početkom veljače 1942.⁵⁵⁵

Poprište glavnih ratnih operacija u proljeće 1942. bio je prostor Marmarice, a epicentar tvrđava Tobruk. Osovinskom osvajanju važne luke Tobruka glavni politički dnevnik NDH, *Hrvatski narod*, naslovom na prvoj stranici dao je posebnu težinu: *Pad tvrđave Tobruk težak strateški i politički poraz Britanaca-otvorena vrata prema granici Libije i Egipta, a Nova Hrvatska potkrijepila je na naslovnici kartografskim prikazom i opširnom analizom vojnog stručnjaka.*⁵⁵⁶ Prvo ratno izvješće Führerovog glavnog stana nakon zauzeća Tobruka objavljeno u *Nedjeljnim viestima* ovako je glasilo: *Njemačke i talijanske čete na juriš su jučer osvojile pod zapovjedništvom generala pukovnika Rommela najveći dio jako izgrađene tvrđave Tobruk. Jutros je jedan engleski pregovarač ponudio predaju tvrđave jednom talijanskom zbornom stožeru. Grad i luka zaposjednuti su. Do sada je zarobljeno više od 25 000 neprijatelja, među njima više generala, dok je zaplijenjena nepregledna količina oružja, ratnog tvoriva i zaliha. U tvrdokornom progonu potučenih Britanaca u pravcu istoka zauzeti su Bardija i Bir el Gobi.*⁵⁵⁷

Poraz kod Tobruka možda je najslikovitije dočarala *Nova Hrvatska*, kao i atmosferu koja se gradila u tisku NDH u vrijeme velikih Rommelovih pobjeda. U jednoj karikaturi objavljenoj naslovnici koja prikazuje dva britanska vojnika u pustinji kako razgovaraju, a u pozadini treći sumanuto trči, ismijan je karakter britanskih vojnika, a hrvatskoj javnosti slikovito je prikazan položaj britanske vojske u Sjevernoj Africi. U potpisu je stajalo: *1. vojnik: Naš Tommy je uvijek bio lijep i trom, a sada je odličan šprinter.. 2. vojnik: Da, ali on se je borio kod Tobruka!*»⁵⁵⁸

Rommelova ofenziva u Egiptu nazvana *Bitka progona*, bit će unaprijed proglašena britanskim porazom u Sjevernoj Africi. Po osovinskom zauzimanju Solluma, Halfaye, Sidi

⁵⁵³ HL, br. 27, 31. siječnja 1942., 2.

⁵⁵⁴ HN, br. 342, 3. veljače 1942., 1., NH, br. 53, 3. ožujka 1942., 11.

⁵⁵⁵ Isto, br. 31, 5. veljače 1942., 2. početkom 1942. General Rommel ušao je iz Tripolitanijske oblasti (oblast u Libiji) u Cirenaiku, napao je prije britanskog zapovjednika Auchinleka, iako je Churchill inzistirao na britanskom napadu i zabilježio sjajnu pobjedu koja ga je odvela sve do Nila i Sueskog kanala. J. LATIMER, n. dj., 49. – 55. HART, n. dj., 266., 267. CALVACORESSI – VINT, n. dj., 292., 293.

⁵⁵⁶ HN, br. 457, 23. lipnja 1942., 1. NH, br. 148, 23. lipnja 1942., 1.

⁵⁵⁷ NV, br. 29, 22. lipnja 1942., 1.

⁵⁵⁸ NH, br. 218, 17. rujna 1942., 1.

Barranija,⁵⁵⁹ te duboko u egipatskom teritoriju strateški važne utvrde Marsa Matruha Britancima je previđan skori poraz:

... padom Marsa Matruha, slomljena je posljednja britanska utvrda i otvoren put za Aleksandriju. ...osovinske snage prodrle su oko 300km duboko u egipatski teritorij.⁵⁶⁰ Komentar zagrebačkog dnevnika *Hrvatskog naroda* na poraz kod Marsa Matruha glasio je: *U Londonu već računaju s gubitkom Egipta.*⁵⁶¹ *Nova Hrvatska* posvetila je cijelu naslovnicu sjajnim uspjesima Rommelove vojske, veliku kartu Egipta koja je trebala potkrijepiti koliko su napredovale sile Osovine u prostor Egipta, te fotografiju talijanske ratne mornarice u Sredozemlju.⁵⁶² I londonski *Times*, prema vijestima iz Lisabona što su ih prenosile *Nedjeljne viesti*, sa skepsom je gledao na razvoj događanja u Sjevernoj Africi:

*Vojske generala Auchinlecka su pretrpjele vanredno teške gubitke u ljudima i ratnom tvorivu. Osim toga je ratna pobuda prešla potpuno u talijanske i njemačke ruke..., engleski list kaže na kraju da je poraz u Marmarici već dosad imao teških posljedica, ali da bi mogao imati i još mnogo teže posljedice.*⁵⁶³

Britanska mornarica, kako navodi *Hrvatski narod* prema njemačkom ratnom izvješću Glavnog stana Vođe Reicha, bila je primorana isploviti iz Aleksandrije u pravcu Crvenog mora, pošto su se združene njemačko-talijanske snage približile na svega 70-ak kilometara od Aleksandrije.⁵⁶⁴ Nova velika ratna zona premještena je na prostor El Alameina. Prema *Hrvatskom narodu* Britanci nisu bili u stanju izdržati osovinsku navalu do dolaska očekivanih pojačanja.⁵⁶⁵ Ratne uspjehe sila Osovine pratilo je i ciljano propagandno djelovanje Njemačke i Italije prema Egipatskom kraljevstvu, ključu Sjeverne Afrike, što potvrđuje i glavni dnevnik u NDH, *Hrvatski narod*:

*Čvrsta namjera osovinskih sila, poštivati i zajamčiti nezavisnost i vrhovništvo Egipta-zajednička izjava vlade Reicha i vlade Kraljevine Italije u času kada njihove snage pobjedonosno napreduju na egipatskom teritoriju.*⁵⁶⁶

No ubrzo je uslijedilo zatišje u informiranju s Afričkog bojišta, a tijekom kolovoza i rujna 1942. pojavljivale su se tek šturo vjestice u *Hrvatskom listu* o teškim borbama kod El

⁵⁵⁹ HN, br. 460, 26. lipnja 1942., 1.

⁵⁶⁰ HN, br. 464, 1. srpnja 1942., 4.

⁵⁶¹ HN, br. 463, 30. lipnja 1942., 1.

⁵⁶² NH, br. 147, 26. lipnja 1942., 1., 2.

⁵⁶³ NV, br. 30, 29. lipnja 1942., 8.

⁵⁶⁴ HN, br. 465, 2. srpnja 1942., 1.

⁵⁶⁵ HN, br. 468, 5. srpnja 1942., 1.

⁵⁶⁶ HN, br. 467, 4. srpnja 1942., 4.

Alameina, iz kojih se moglo razabrati kako su Britanci preuzeli inicijativu. Jedna konstatacija *Hrvatskog lista* ponajbolje otkriva promjenu na Sjevernoafričkom bojištu: *Osvojeno valja u prvom redu držat.*⁵⁶⁷

Poseban značaj s vojno taktičkog aspekta za uspješnost britanskog rata u Sjevernoj Africi imati će promjena zapovjednika VIII. britanske vojske. U kolovozu 1942. Claudea Auchinlecka zamijenio je Bernard Montgomery.⁵⁶⁸ Pod njegovim vodstvom napad VIII. britanske armije kod El Alameina otpočeo je 23. listopada 1942. i trajao tjedan dana. Britanci su odnijeli pobjedu i nanijeli znatne gubitke Rommelu. Procjenjuje se da su talijansko-njemačke snage imale zarobljenih i gubitaka oko 37 tisuća vojnika dok su britanski gubici bili trostruko manji. Britanske snage stacionirane u Egiptu imale su zadatak do angloameričkog iskrcavanja u Maroku i Alžiru njemačko-talijanske snage pod vodstvom generala Rommela natjerati na povlačenje prema Libiji i u tome su uspjele. Razlog tome bili su problemi u opskrbi gorivom i ratnim materijalom Nijemaca i Talijana na dužini od preko tisuću kilometara koliko su napredovale sile Osovine preko Cirenaike u Egipat do kraja lipnja 1942. Ipak, brojnost i snaga, te omjer tenkova i ljudstva bio je 2:1 za britanske snage, što će im ubrzo donijeti premoć. Rommel nije dobio očekivana pojačanja na jesen 1942., a niti u zimu 1943. nakon staljingradskog poraza što će imati presudan značaj za na konačan ishod rata u Sjevernoj Africi. Nakon američkog iskrcavanja 8. studenog 1942. u Maroku i Alžiru njemačko talijanske snage našle su se stiješnjene između britanskih snaga koje su preko Cirenaike i Tripolitanije napredovale k Tunisu i američkih snaga koje su iz Alžira i Maroka napredovale u pravcu Tunisa.

Prva konkretnija informacija o ratnim operacijama na prostoru El Alameina u Egiptu objavljena je na stranicama *Hrvatskog naroda* 23. listopada 1942.,⁵⁶⁹ a da je to bila britanska ofenziva, čitatelji *Hrvatskog lista* saznali su četiri dana kasnije: *Skršena britanska navala u Egiptu.*⁵⁷⁰ Težak poraz Osovine kod El Alameina nigdje se eksplicitno nije spominjao u tisku NDH. Prikriven je navodno velikim britanskim gubitcima i pretvoren u vojno-taktičku

⁵⁶⁷ HL, br. 182, 5. kolovoza 1942., 4.

⁵⁶⁸ EBERLE-UHL, n. dj., 188., 189. Gen. Montgomery, Sir Bernard Law 1887. – 1976.). Godine 1939. i 1940. predvodio je 3. diviziju u Francuskoj i Belgiji i u finalnoj fazi povlačenja kod Dunkerquea. U srpnju 1942. Churchill ga je imenovao umjesto gen. Auchinlecka za zapovjednika VIII. britanske vojske u Egiptu. On je uspio uz dobru logističku potporu i osmišljenu strategiju, slomiti u drugoj bitci za El Alamein Rommelov otpor. Što će biti početak kraja osovinskog otpora u Africi. Nakon iskrcavanja angloameričke 1. vojske u Francuskoj Sjevernoj Africi zajedno će s američkim generalom D. Eisenhowerom vodit vojne operacije do osovinskog poraza. U vrijeme savezničkog iskrcavanja na Siciliju predvodio je britansku VIII. vojsku, da bi u siječnju 1944. bio opozvan s talijanskog bojišta kako bi planirao invaziju na Europu. U ratnim operacijama od invazije na Normandiju imenovan je zapovjednikom kopnenih savezničkih snaga u Europi. PERRETT-HOGG, n. dj., 286.

⁵⁶⁹ HN, br. 562, 23. listopada 1942., 8.

⁵⁷⁰ HL, br. 254, 27. listopada 1942., 1.

pobjedu. Dan nakon Rommelova poraza 1. studenog 1942. *Hrvatski narod* govori o iscrpljenosti Engleza u Africi i pritom zaključuje kako je prva faza britanske ofenzive u Sjevernoj Africi svršila povoljno po sile Osovine,⁵⁷¹ a 5. studenog konstatira kako su to ustvari bili bezuspješni neprijateljski napadi kod El Alameina.⁵⁷² Ipak 7. studenog na posljednjoj stranici *Hrvatskog naroda* u šturom članku pod nazivom *Prelaz u pomičnu bitku*, data je tek naznaka što se dogodilo kod El Alameina:

*Britanci su naime očito namjeravali svojim premoćnim snagama pod svaku cijenu, pa i uz najteže gubitke, izvršiti prodor na sjevernom dielu osovinski postava kod Alameina, te tako zaći za ledja ostalim osovinski snagama na ovom bojištu i obkoliti ih. Predvidjevši to maršal Rommel je tijekom obih noći od 2. na 3. i od 3. na 4. studenog izvršio premještanje svojih borbenih snaga.*⁵⁷³

Tada u tisku NDH postaju aktualni članci i karikature koje su imale zadatak omalovažiti uspjehe Britanaca ili ismijavati američkog predsjednika. Zabavni tjednik *Šilo* karikaturom pod imenom *Tužaljka*, na kojoj Roosevelt i Churchill odaju posljednju počast *preminuloj drugoj fronti* savezničkim neuspjesima kod Dieppea i Tobruka, simbolično je podsjetio čitateljstvo na neke ratne neuspjehe zapadnih Saveznika. U potpisanom tekstu je stajalo: *Tako mlado, pa nestalo...*⁵⁷⁴ Na stranicama *Spremnosti* 25. listopada objavljena je karikatura predsjednika Roosevelta i njegove supruge ispod koje je stajao tekst: *Na pola padavičav, Kongres je protiv njega, ovo mu je žena: «zašto se uvijek smije, Bog bi znao...»*⁵⁷⁵

No koliko god se njemački izvjestitelji trudili prikriti i umanjiti britanske uspjehe: *Teški engleski gubitci u velikoj bitci kod El Alameina,*⁵⁷⁶ *Teški gubitci Britanaca u Egiptu – general Rommel u svom elementu,*⁵⁷⁷ *Times priznaje da Englezi nisu postigli nikakav značaj uspjeh,*⁵⁷⁸ *Tek mali uspjesi Englezima – neprijatelj je još uvijek veoma daleko od operativnog cilja svoje navale,*⁵⁷⁹ tijekom mjeseca studenog i prosinca, čitatelji *Hrvatskog naroda*, *Hrvatskog lista* i *Nedjeljnih viesti* mogli su zamijetiti njemačko ubrzano uzmicanje ka zapadu.

⁵⁷¹ HN, br. 570., 1. studenog 1942., 16.

⁵⁷² HN, br., 573, 5. studenog 1942., 1.

⁵⁷³ HN, br. 575., 7. studenog, 8.

⁵⁷⁴ *Šilo*, br. 40., 2. listopada 1942., 1. Dana 19. kolovoza 1942. oko 5.000 kanadskih vojnika i britanskih komandosa izvršilo je napad Dieppe, grad na francuskoj atlantskoj obali. Bila je to akcija koja je trebala pokazati koliko je snažan njemački atlantski bedem, svojevrsna priprema za operaciju kanal. Sovjetska *Pravda* ocijenila je tu prepadnu operaciju, kao nastojanje zapadnih Saveznika da dokažu kako je operacija *Kanal* nemoguća. Operacija je bila izrazito neuspješna, a vojnički gubitci Kanađana bili su gotovo 3 500 ljudi. B.

MONTGOMERY, n. dj., 62., 63. A. WERTH, n. dj., 371. A. ROTHBERG, *Counterattack*, 67.

⁵⁷⁵ *Spremnost*, br. 35., 25. listopada 1942. 5.

⁵⁷⁶ NV, br. 47, 26. listopada 1942., 1.

⁵⁷⁷ NH, br. 256, 31. listopada 1942., 14.

⁵⁷⁸ HL, br. 260, 3. studenog 1942., 5.

⁵⁷⁹ HL, br. 264, 7. studenog 1942., 1.

Kronologiju događanja ponajbolje su otkrivale šture vijesti: *Britanske čete krvare u Egiptu-ništeno daljnjih 111 oklopnih kola kod El Alameina*,⁵⁸⁰ *Englezima u Africi nije uspjelo probiti osovinske postave*,⁵⁸¹ *Neprijatelj je u Marmarici potisnuo naše čete do Tobruka-Tobruk su napustile njemačke i talijanske čete*,⁵⁸² *Njemačke i talijanske snage napustile Dernu*.⁵⁸³

Usporedi li se način izvještavanja iz prve polovice 1942. s onim u kolovozu, rujnu i listopadu iste godine, kada se ratna sreća okrenula u korist Britanaca u Egiptu, može se zaključiti da Sjevernoafričko ratište u tisku NDH potkraj ljeta i u jesen 1942. postaje tema sekundarnog značaja. U *Novoj Hrvatskoj* je tako u potonja tri mjeseca posvećeno svega 24 vjestice na naslovnicaama iz koji nije bilo moguće isčitati što se u stvari događalo na terenu, karte su objavljivane vrlo rijetko, svega dvije u tri mjeseca, dok su fotografije i dalje objavljivane, ali ne više na udarnim mjestima, uglavnom posvećivane gubitcima Saveznika. Slična je situacija bila i u *Hrvatskom listu* i *Hrvatskom narodu*. Osovinskim ratnim naporima u Egiptu propaganda je trebala dati, kao i slučaju Staljingrada, neki pravednički karakter, pa su Nijemci i Talijani proglašeni osloboditeljima Egipta od britanskog jarma.⁵⁸⁴ Na tragu potonje propagandne poruke *Nova Hrvatska* je objavila karikaturu Churchilla na devi koja simbolizira Egipat, a u potpisanom tekstu Churchill kaže ironično: *Ja doduše tebe jašim, ali to je samo radi toga, da te lakše branim...*⁵⁸⁵

3.3.2 Savezničko iskrcavanje i poraz Osovine u Sjevernoj Africi

Iskrcavanje američkih snaga na obali Maroka 8. studenog 1942.⁵⁸⁶ *Hrvatski list* je na sljedeći način objavio: *Rooseveltova podla igra u Africi-američke snage se iskrcale na atlantskoj obali Maroka*.⁵⁸⁷ No istovremeno su hrvatskoj javnosti upućene umirujuće vijesti o tome kako je maršal Petain obećao obranu Francuske Sjeverne Afrike: *mi ćemo se braniti, to je zapovijed*

⁵⁸⁰ HL, br. 255, 28. listopada 1942., 1.

⁵⁸¹ HN, br. 573, 7. studenog 1942., 8.

⁵⁸² HL, br. 271, 15. studenog 1942., 1.

⁵⁸³ HL, br. 273, 18. studenog 1942., 2.

⁵⁸⁴ HL, br. 166, 17. srpnja 1942., 1.

⁵⁸⁵ NH, br. 199, 26. kolovoza 1942., 2.

⁵⁸⁶ Operacija Torch otpočela je iskrcavanje angloameričkih snaga na području između Casablance i Orana 7/8. studenog 1942. Pripreme za bitku kod El Alameina otpočele su krajem kolovoza 1942. i glavni zapovjednik britanskih snaga u Sjevernoj Africi gen. H. Alexander je tražio pokretanje ofenzive do kraja rujna, kako bi se osigurala priprema za operaciju *Torch* i učinilo rasterećenje za Sovjete na Istočnom frontu. B. MONTGOMERY, *Maršal Montgomery, Memoari*, Zagreb 1960., 98., 99. MURRAY-MILLET, n. dj., 271. – 273. HART, n. dj., 310.-316.

⁵⁸⁷ HL, br. 266, 10. studenog 1942., 3.

koju dajem.⁵⁸⁸ *Nedjeljne viesti* su objavile u cijelosti službeno izvješće vlade u Vichy, tj. izjavu Petaina:

Sa zaprepaštenjem i tugom saznao sam ove noći za napadaj Vaših četa na Sjevernu Afriku. Pročitao sam Vašu poslanicu. Spominjete izgovore, koji ništa ne opravdavaju..... Ja sam uvijek izjavljivao, da ćemo braniti svoje carstvo, ako bude napadnuto. Znajte: Mi ćemo ga braniti protiv svakog napadača, bio on tko mu drago, Znajte ja ću održati rječ...⁵⁸⁹

Operacija *Torch*, iskrcavanje zapadnih Saveznika pod vodstvom generala Dwighta Eisenhowera⁵⁹⁰ u Maroku, dugo je planirana u savezničkom taboru. Churchill je Rooseveltu predložio iskrcavanje angloameričkih snaga u Sjevernoj Africi još u kolovozu 1941. ne bi li se Mediteran oslobodio prisutnosti sila Osovine i tako stvorile pretpostavke za napad na Siciliju, što bi Italiju primoralo na kapitulaciju. Posebno važan vojno strateški zadatak bio je francuske kolonijalne snage pod upravom Vichy-a, koje su brojale 120 tisuća vojnika, pridobiti na suradnju ili pak osigurati njihovu neutralnost. Sporazum sklopljen s generalom Francois Darlanom, zapovjednikom francuskih vojnih snaga u Sjevernoj Africi 8. studenog 1942., na dan iskrcavanja zapadnih Saveznika na obalama Maroka i Alžira, upravo će to jamčiti. Potom će Nijemci zauzeti Tunis i okupirati južnu Francusku, ne bi li moćnu francusku mediteransku flotu iskoristili protiv Saveznika, no Francuzi su sami potopili flotu i time onemogućili intervenciju s mora. Angloamerički pokušaj zauzimanja Tunisa u studenom 1942. nije uspio, no kada se u veljači 1943. Montgomeryjeva VIII. armija utvrdila na Marethovoj crti u južnom Tunisu, bilo je pitanje dana kada će se spojiti s angloameričkim snagama iz Alžira. Od angloameričkog iskrcavanja, te američke pomoći u naoružanju VIII. armiji koja s istoka prodirala u Libiju, sile Osovine više se nisu mogle suprotstaviti nadmoćnijem neprijatelju, izdržale su svega šest mjeseci. Oko 250 tisuća njemačkih i talijanskih vojnika je zarobljeno padom Tunisa 13. svibnja 1943.⁵⁹¹

Nakon angloameričkog iskrcavanja u Maroku i Alžiru, tisak NDH je donosio šture informacije o napredovanju Saveznika. Hrvatski čitatelji primali su vijesti o savezničkom

⁵⁸⁸ HL, br. 266, 10. studenog 1942., 4.

⁵⁸⁹ NV, br. 49, 9. studenog 1942., 1.

⁵⁹⁰ Gen. Eisenhower, Dwight David, (1890-1969) Od početka Drugog svjetskog rata radi u uredu američke vojske za izradu ratnih planova. Godine 1942. imenovan je šefom za ratne planove američke vojske pod vodstvom generala Marshalla. Potom je imenovan za zapovjednika američkih snaga na Mediteranu i u studenom 1942. zapovijedao je akcijom *Torch* angloameričkog iskrcavanja u Sjevernoj Africi, kao i operacijama u Italiji 1943. U 1943. imenovan je za glavnog zapovjednika savezničkih snaga u Europi, te je organizirao iskrcavanje u Normandiji i doveo Saveznike do konačne pobjede u Europi. Nakon rata bio je predsjednik SAD-a u dva mandata od 1952. – 1960. PERRETT-HOGG, n. dj., 139. *Povijest, knjiga 17.*, 298.

⁵⁹¹ HART, n. dj., 431. MURRAY-MILLET, n. dj., 301. CALVACORESSI-VINT, n. dj., 292.-305., B. MOTGOMERY, n. dj., 141. Montgomery u svojoj knjizi govori o 248 000 tisuća zarobljenika po proboju Marethove linije, što je približno jednako podacima kod Harta, Murraya-Milletta i Calvacoressi-Vinta.

zauzimanju Alžira, Saffia,⁵⁹² Orana⁵⁹³ i Casablance.⁵⁹⁴ *Hrvatski narod* 10. studenog izvještava hrvatsku javnost kako francuske čete pružaju odlučan otpor u Maroku i Alžiru, te da je vlada u Vichyju prekinula diplomatske odnose s SAD-om. Pritom se navodi kako napad Engleza i Amerikanaca na Francusku Sjevernu Afriku predstavlja do sada najtežu povredu navodne francuske neutralnosti, te dokaz da zapadne *plutokracije* ne prezaju ni pred napadom na starog saveznika Francusku, ne bi li se domogle francuskih kolonija.⁵⁹⁵ Najava skore francuske predaje u Alžiru i Maroku uslijedila samo tri dana kasnije. U jednom kratkom izvještaju na posljednjoj stranici *Hrvatskog naroda* konstatira se kako francuski otpor u Alžiru i Maroku *još uvijek traje*.⁵⁹⁶ Dana 19. studenog objavljena je informacija kako je glavni zapovjednik francuskih snaga u Sjevernoj Africi, vichyjevski general Franscois Darlan, prešao na stranu Saveznika, što je Petain osudio:

*Maršal Petain osuđuje izdaju Darlana, koji je pozvao Francuze na otpadništvo umjesto da je ispunio naredbu Petaina i branio francuske kolonije.*⁵⁹⁷ Jedna karikatura objavljena u Šilu dva mjeseca kasnije pod naslovom *Francuzka kolonialna politika*, bila je dokaz nemoći, ali i spoznaje da su Saveznici u Sjevernoj Africi osigurali naklonost Francuza i Arapa, a time i značajnu prednost. U potpisu je stajalo: *Primijetiš li kakvog Amerikanca ili Engleza, a ti oštro poviči: «Stoj, tko tamo?» Učini li on ma i samo jedan korak napried, izruči mu svoje oružje. Korakne li ponovno napried, predaj mu i tvrdjavu. A bude li i dalje prema tebi nasrtljiv, pozovi ga na večeru i predstavi ga svojoj ženi.*⁵⁹⁸

Težište rata od sredine studenog 1942. prebacilo na tunisko ratište, o čemu svjedoče brojni naslovi u *Hrvatskom listu*: *Teški gubici Anglosasa u Tunisu*,⁵⁹⁹ *Bitka za Tunis biti će ključna za sjeverno-afričko ratište*,⁶⁰⁰ a uz pritisak britanske 8. armije u Cirenaici, savezničku sinkroniziranu akciju na Sjevernoafričkom ratištu pratilo je i snažnije zračno djelovanje nad njemačkim prostorom: *Englezi gaze međunarodno pravo-bezobzirno koriste švicarski zračni prostor za zračne napade na Njemačku*.⁶⁰¹ Dok je prikaz osovinskog osvajanja Tobruka iz lipnja 1942. obilježen na naslovnicaama svih dnevnika NDH uz karte i fotografije kao najznačajnija Rommelova pobjeda, britansko zauzimanje Tobruka 11. studenog 1942.

⁵⁹² HL, br. 266, 10. studenog 1942., 4.

⁵⁹³ HL, br. 268, 12. studenog 1942., 2.

⁵⁹⁴ HL, br. 70, 14. studenog 1942., 3.

⁵⁹⁵ HN, br. 577, 10. studenog 1942., 8.

⁵⁹⁶ HN, br. 580, 13. studenog 1942., 8.

⁵⁹⁷ HL, br. 274, 19. studenog 1942., 3.

⁵⁹⁸ *Šilo*, br. 2., 8. siječnja 1943., 7.

⁵⁹⁹ HL, br. 273, 18. studenog 1942., 2.

⁶⁰⁰ Isto, 3.

⁶⁰¹ HL, br. 274, 19. studenog 1942., 2.

objavljeno je tek nakon četiri dana 15. studenog 1942. na 16. stranici *Hrvatskog naroda*, pod šifriranim naslovom *Britanci se ne mogu koristiti Tobrukom*. Iz šturog teksta se razaznaje da su Britanci zauzeli Tobruk navodno bez značajnijih gubitaka za Rommelovu vojsku. Napuštanje položaja, koji je navodi se pritom posve uništen, opravdano je nedefiniranim vojno taktičkim razlozima, a pritom je konstatirano kako Tobruk ionako više nije značajan za Osovinu, što naravno nije bilo točno, jer je to značilo da je Osovina izgubila Cireaniku.⁶⁰²

Sredinom siječnja 1943., prema informacijama iz njemačkih i talijanskih ratnih izvješća na Sjevernoafričkom bojištu objavljenim u *Hrvatskom listu*, osovinske snage učvrstile su svoje pozicije. U Tunisu je navodno postojao čvrsti *europski mostobran* koji je sezao od Korzike i Sardinije preko Male Sirte do Tripolitanije i pustinjske Libije do južnog Tunisa, neprobojna linija koja je navodno jamčila duge i teške borbe na Sjevernoafričkom bojištu.⁶⁰³ Bilo je to dakako prikrivanje istine i stvarnog stanja stvari, jer je već 24. siječnja *Hrvatski list* objavio vijest o povlačenju sila Osovine iz Tripolisa, odnosno njemačkih i talijanskih snaga iz Libije: *Jake borbe južno od Tripolisa - ispražnjen grad od osovinskih snaga*.⁶⁰⁴ *Libija je napuštena, jer je težište afričkog rata prebačeno u Tunis*, zaključio je zagrebački tjednik *Spremnost*, ustvrdivši pritom kako je Libija time postala beskorisna i nije mogla služiti kao baza za napade na Egipat.⁶⁰⁵

Bio je to uobičajen način izvještavanja u tisku NDH kada su osovinske snage bile u defenzivi, primorane na povlačenje i pred porazom. Javnost u NDH koja je do tada uvjeravana u nepobjedivost njemačkog ratnog stroja, trebalo je nekako pripremiti na povlačenje sila Osovine iz Sjeverne Afrike. Najjednostavniji način bio je minorizirati značaj bojišta, te ga prikazati tek kao nevažnu ratnu epizodu.

Stanje stvari na Sjevernoafričkom bojištu bilo je međutim posve drukčije. Rommelove snage ustvari se nisu mogle nositi s daleko nadmoćnijim britanskim snagama na prostoru Cirenaike, kao i s prodorom angloameričkih i de gaullističkih snaga iz Alžira u Tunis, što će rezultirati defenzivom i povlačenjem Osovine. U svom dnevniku general Montgomery navodi kako su tijekom studenog 1942. u svega trinaest dana njegove snage uspjele napredovati 560km, od Alameina do Msusa u Libiji. Već sredinom prosinca VIII. je armija dosegla Agheilu, tisuću milja udaljenu od El Alameina. Ondje se odigrala ključna bitka koja će omogućiti britansko osvajanje Tripolitanije. Dana 23. siječnja 1943. ulaskom VIII. armije u

⁶⁰² HN, br. 582, 15. studenog 1942., 16.

⁶⁰³ HL, br. 13, 16. siječnja 1943., 1.

⁶⁰⁴ HL, br. 20, 24. siječnja 1943., 2.

⁶⁰⁵ *Spremnost*, br. 49, 31. siječnja 1943., 3.

Tripoli osovinske snage u Libiji su poražene.⁶⁰⁶ Značaj poraza i povlačenja osovinskih sila iz Libije bio je posve minoriziran. To potvrđuje članak *Hrvatskog lista: Neuspjeh anglosaksonskog podhvata u Africi-napuštanje Cirenaike i Tripolisa bila je čisto strategijska stvar*,⁶⁰⁷ u kojem se uzmicanje sila Osovine opravdavalo nejasnim vojno taktičkim razlozima.

Unatoč gubitku Libije tisak NDH pružao je i dalje lažnu nadu, služeći se talijanskom propagadnom. *Vratit ćemo se u Tripolis*, glasio je naslov članka objavljenog 25. siječnja u *Nedjeljnim viestima*, u kojem je objavljena poruka ohrabrenja ministra narodnog prosvjećivanja Kraljevine Italije, Pavolinia.⁶⁰⁸

Vojnički stručnjak *Spremnosti* u analizi Sjevernoafričkog bojišta 14. veljače 1943. konstatira kako su se snage Osovine povukle iz Libije u Tunis, ali da je konačna pobjeda zapadnih Saveznika nemoguća misija. Saveznici bi prema njegovu mišljenju morali raspolagati s milijunima vojnika i daleko boljom opskrbom da ostvare svoj cilj, a raspoložu sa svega 800 000 vojnika, te su suočeni s poteškoćama u prijevozu oružja, hrane i goriva. On dalje ističe spornost napredovanja savezničkih snaga, a povlačenje Rommela iz Egipta i Libije ne spominje.⁶⁰⁹

Hrvatski list otišao je korak dalje, te lažno informirao o velikim uspjesima osovinskih snaga u Tunisu: *Poraz Britanaca u Tunisu-osvojeno strateški važno gorje sjeverno od Bou Arade*,⁶¹⁰ *Veliki neprijateljski gubici u Tunisu*.⁶¹¹ Cilj saveznika, kako je komentirao *Hrvatski list* bio je spajanje britanske VIII. vojske na čelu s generalom Montgomeryem koja je napredovala iz Libije prema tuniskoj granici, s američkim, de gaullističkim i Giraudovim snagama koje su se nalazile na tuniskom ratištu. No, sile Osovine u Tunisu, ustvrdio je *Hrvatski list* do tada su navodno izvršile kompletnu konsolidaciju i bile spremne na dugotrajan rat.

Bila je to konstatacija koja dakako nije imala realno utemeljenje. Stiješnjene u Tunisu i napadnute s istoka i zapada u proljeće 1943. sile Osovine bile su pred porazom u Sjevernoj Africi. Rommel je 20. ožujka održao govor svojim trupama tražeći od njih da zauzmu Medeninu i prisile britansku VIII. vojsku na povlačenje, naglasivši da će u protivnom dani osovinskih snaga u Sjevernoj Africi biti odbrojeni. Još jednom je Rommel pokušao na liniji Mareth u južnom Tunisu poraziti generala Montgomerija i odbaciti VIII. britansku vojsku preko Cirenaike, no taj njegov pokušaj s kraja ožujka 1943. propao. Poraz na Marethovoj crti

⁶⁰⁶ B. MONTGOMERY, n. dj., 119.-131. HART, n. dj., 399. – 400.

⁶⁰⁷ HL, br. 31, 6. veljače 1943., 1.

⁶⁰⁸ NV, br. 61, 25. siječnja 1943., 2.

⁶⁰⁹ *Spremnost*, br. 51., 14. veljače 1943., 3.

⁶¹⁰ HL, br. 20, 24. siječnja 1943., 2.

⁶¹¹ HL, br. 21, 26. siječnja 1943., 4.

značit će ubrzo i konačan poraz sila Osovine u Sjevernoj Africi i otvaranje novog mediteranskog bojišta na Siciliji.⁶¹²

Unatoč nastojanjima ustaške propagande da prikrije teškoće Osovine u Sjevernoj Africi, a posljedično i sve veću opasnost po Italiju, pojedini članci u tisku NDH otkrivali su stvarno stanje stvari. *Hrvatski list* je tako početkom veljače najavio Duceovim govora: *Ne ćemo popustiti nikada, dokle god smo sposobni upotrijebiti oružje, da se borimo,*⁶¹³ najavu teških dana po *Čelični pakt* što je potvrdila i Führerova poslanica objavljena pod geslom: *Italija ostaje uz Njemačku do kraja.*⁶¹⁴ Isti list tijekom ožujka povremeno donosi vijesti iz kojih se moglo naslutiti tko ima inicijativu na Sjevernoafričkom ratištu: *Živa djelatnost u Tunisu - prvi pokušaji Montgomeryjeve vojske naišli na žestok otpor osovinskih četa-odbijeni britanski napadi kod Maretha.*⁶¹⁵

Međutim, tek potkraj ožujka *Hrvatski narod* i *Hrvatski list* donose vijesti koje su nedvojbeno ukazivale kako je ofenziva zapadnih Saveznika otpočela: *Počela bitka na tri bojišta- nakon 5 mjeseci pripreme Anglosasi su u Tunisu započeli s ofenzivom, Na svim odsjecima neprijatelj odbijen.*⁶¹⁶ Prema vijestima njemačkih i talijanskih agencija s ratišta borbe su se vodile na tri fronta, a osovinske snage bile su pod najtežim pritiskom na tzv. Marethovoj liniji, koja je bila ugrožena od Montgomeryjevih egipatskih snaga.⁶¹⁷ Da je pozicija osovinskih snaga u svega nekoliko dana velike savezničke ofenzive poprimila dramatičan karakter svjedočile su i kontroverzne vijesti s Tuniskog ratišta, jedna takva objavljena je u *Hrvatskom narodu* 28. ožujka, pod naslovom: *Žestoke borbe na Marethovoj liniji – sile Osovine bile su prinuđene izvršiti povlačenje*, a dalje u tekstu navodilo se kako su njemačko talijanske snage istovremeno izvršile protuudar.⁶¹⁸

Tijekom travnja 1943. na čitavom bojištu istočne obale Tunisa od El Guettara i Malenassia združene osovinske snage bile su na udaru, prije svega američkih snaga koje je predvodio general George Patton,⁶¹⁹ a čiji je cilj bio spajanje s VIII. vojskom britanskog

⁶¹² HART, n. dj., 301.-411. B. MONTGOMERY, n. dj., 136.-139.

⁶¹³ HL, br. 27, 2. veljače 1943., 2.

⁶¹⁴ HL, br. 27, 2. veljače 1943., 3.

⁶¹⁵ HL, br. 70, 20. ožujka 1943., 2. U isto vrijeme *Hrvatski narod* donosi vijesti kako je slomljen ogorčen otpor Engleza u sjevernom Tunisu, što je moglo zbuniti čitatelje. Ipak napredovanje saveznika u Sjevernoj Africi bilo je očito. HN, br. 672., 4. ožujka 1943., 8.

⁶¹⁶ HN, br. 691, 26. ožujka 1943., 1.

⁶¹⁷ HL, br. 74, 26. ožujka 1943., 5.

⁶¹⁸ HN, br. 693., 28. ožujka 1943., 1.

⁶¹⁹ HL, br. 86, 9. travnja 1943., 1. general Patton, George S., Jr. (1885-1945), General Patton bio jedan od rijetkih časnika koji su za vrijeme I. svjetskog rata služili u tenkovskoj postrojbi. Teško je ranjen na ratištu Meuse-Argonne. Tijekom savezničkog iskrcavanja u Sjevernoj Africi predvodio je zapadno krilo u pravcu Casablanca. Imenovan je zapovjednikom VII. američke armije za invaziju na Siciliju u srpnju 1943. U ožujku

generala Montgomerya. Zbog sve snažnijeg i odlučnijeg pritiska bitno brojnijih i kvalitetnije opremljenih savezničkih snaga, njemačko-talijanske snage, kako navodi *Hrvatski narod*, bile su prinuđene uzmicati na cijeloj južnoj fronti sjevernoafričkog bojišta.⁶²⁰

Ozbiljnost situacije u kojoj su se nalazile osovinske snage u travnju 1943. potvrdio je i sastanak Führera i Ducea. Prema *Hrvatskom listu* dogovoreno je uzajamno bezrezervno savezništvo i rat do konačne pobjede, te je donijeta odluka o uklanjanju opasnosti koja prijeti preko sjevernoafričkog prostora, bez konkretnog načina na koji će se to i provesti.⁶²¹

Bilo je to od osnutka NDH i pokretanja ustaškog tiska, uz neistinito izvještavanje o Staljingradskoj bitci, možda i najgrublje falsificiranje ratne stvarnosti, kreacija neke druge zbilje u kojoj je poraz pobjeda i obrnuto. Dakako, najava konsolidacije sila Osovine u Sjevernoj Africi sredinom travnja 1943. u NDH novinama bio je pothvat koji ne samo da se nije mogao dogoditi, već ga nitko u vojnim stožerima Italije i Njemačke nije niti razmatrao. Stoga je moguće zaključiti kako se u slučaju Sjeverne Afrike tisak NDH u proljeće 1943. poslužio posve iracionalnom propagandom.

Vijest o nepovoljnom svršetku rata za sile Osovine na Sjevernoafričkom bojištu, gdje se veličalo junaštvo i dugotrajnost otpora osovinskih snaga pred bitno moćnijim neprijateljskim snagama, pojavila se 14. svibnja u *Hrvatskom listu: Junaštvo osovinskih četa – njemačko talijanske snage u Africi izborile su dobitak od 6 mjeseci za organiziranje europske obrane*.⁶²² Istoga dana u članku *Hrvatskog naroda* naslova *Obustavljen otpor u Africi*, konstatirana se bezizlaznost situacije za talijansko njemačke snage pod vodstvom generala Messe, jer su se osovinske snage nalazile u potpunom okruženju neprijatelja, a odstupnicu im je predstavljalo Sredozemno more.⁶²³ Završnu vijest iz Sjeverne Afrike glasila je: *Najviše priznanje borcima u Tunisu – završena borba u Sjevernoj Africi*. No, dalje u članku poraz je pretvoren u pobjedu, zbog činjenice da su višestruko slabije njemačko talijanske snage uspjele nekoliko mjeseci odužiti borbe u Africi i time osigurati zadržavanje savezničkih snaga i pripremu europske obrane.⁶²⁴ Tu je tezu pokušao dodatno osnažiti i vojni analitičar *Nedjeljnih vesti*:

1945. prešao je Rajnu i sa svojim snagama uspio prodrijeti duboko u Češku do kraja rata. PERRETT-HOGG, n. dj., 319.

⁶²⁰ HN, br. 709, 16. travnja 1943., 8.

⁶²¹ HL, br. 90, 14. travnja 1943., 3.

⁶²² HL, br. 111, 14. svibnja 1943., 2. Maršal Messe, Giovanni – Messe. Zapovjednik talijanskih snaga u Rusiji do siječnja 1943. Nakon toga je upućen u Tunis kao zapovjednik I. talijanske vojske koja se borila pod vrhovnim zapovjedništvom generala Rommela. PERRET-HOGG, n. dj., 276.

⁶²³ HN, br. 731, 14. svibnja 1943., 1.

⁶²⁴ HL, br. 112, 15. svibnja 1943., 2.

Ispražnjenjem Tunisa po osovini dovršeno je jedno razdoblje rata, koje možemo nazvati razdobljem borbe za Afriku, borbe za predprostor Južne Europe. To dovršenje je samo privremeno, ono nije došlo neočekivano. Možemo naglasiti, da je zadnja borba za središnji odsjek Sjeverne Afrike trajala duže no što je to predviđeno. Preko pola godine prošlo je od razvoja anglo-američkih snaga, koje su se izkrcale u Alžiru, prema sjevernom tuniskom mostobranu. To vrijeme nije ostalo neiskorišteno po osnovi. U međuvremenu dovršen je uz veliki i obrambeni sustav i južni i jugoistočni europski obrambeni sustav.⁶²⁵

Na isti način, posvetivši vrlo malo novinskog prostora, *Hrvatski narod*, donosi vijest o prekidu osovinskog otpora n Sjevernoj Africi:

Talijanska 1. vojska kojoj je pala u dio čast, da vodi posljednji odpor Osi na tlu Afrike, obustavila je jutros na Duceov nalog borbu. Podvrgnuta usredotočenim i neprekidnim pothvatima svih englezko-američkih kopnenih i zračnih snaga iscrpivši svoje strjelivo i lišena svake opskrbe.. Tako je dovršena bitka u Africi, koja je trajala 35 mjeseci s toliko promjenjivih zgoda.⁶²⁶

3.3.3 Američki imperijalizam na račun Francuske i Velike Britanije

Uspješno iskrcavanje angloameričkih snaga u Sjevernoj Africi, kao i brza predaja francuskih kolonijalnih snaga, imat će presudan značaj za ishod rata na Sredozemlju. Politički vrh NDH bio je toga svjestan, o čemu svjedoči pojačano propagandno djelovanje upereno protiv zapadnih Saveznika u novinama od kraja 1942. Pomorsko-vojnički stručnjak⁶²⁷ *Spremnosti* krajem studenog 1942. pita se koji su ciljevi američkog pothvata u Africi.⁶²⁸ Je li to operativna suradnja s engleskom VIII. vojskom koja vodi ofenzivnu djelatnost u Libiji, je li uspostavljanje uporišta za pomoć Sovjetima, stvaranje strategijskog uporišta za napad na Italiju ili nešto posve drugo? I na kraju zaključuje: *Po svojoj prilici, ovo zaista i odgovara namjerama anglosaskog vrhovnog vojnog vodstva, jer se ne mogu zamisliti nikakvi drugi*

⁶²⁵ NV, br. 77, 17. svibnja 1943., 8.

⁶²⁶ HN, br. 731., 14. svibnja 1943., 1.

⁶²⁷ U *Spremnosti* je veći broj članaka vojnog karaktera pisao Vilim Gredelj, a ti su u pravilu bili potpisani. Mnogi članci su ipak ostali nepotpisani, a tko je autor nemoguće je odgonetnuti. *Spremnost* je naime imala veći broj suradnika po vojno-strateškim pitanjima.

⁶²⁸ Kolonijalni spor SAD i Velike Britanije prema izvještaju MVP- a iz švicarskog tiska temeljio se na načelnom razilaženju. Velika Britanija kao velika kolonijalna sila zagovarala je klasičan model kolonijalizma, dok su SAD inzistirale na primjeni načela Atlantske povelje, ne bi li se osigurala provedba tzv. politike *otvorenih vrata*, tj. slobodne cirkulacije roba i ljudi, što u kontekstu ekonomski neravnopravnih zemalja omogućava neokolonijalnu politiku. HDA, Fond MVP-a – Izvještajni ured, kut. 16, Pregled švicarskog novinstva, br. 217, *Kolonijalni spor Engleza i Amerikanaca*.

*ciljevi ovog iskrcavanja, osim možda zaposjedanja francuzkih kolonija u Africi, t.j. jednostavna pljačka.*⁶²⁹

Ne bi li se javnosti NDH skrenula pažnja s nepovoljnih ratnih prilika, od savezničkog iskrcavanja u Alžiru i Maroku u studenom 1942. pa do poraza Osovine u Tunisu sredinom svibnja 1943., Sjevernoafričko bojište je zanemareno u ustaškim novinama. DIPU je izričito tražio od novinskih redakcija da oprezno i suzdržano pišu o događajima u Sjevernoj Africi, te da se pridržavaju izvješća njemačkog DNB-a i talijanskog Stefania, što je ustvari bio izravan politički naputak kako je oportuno pisati.⁶³⁰ Krajem studenog 1942. u *Uputama za tisak* DIPU-a također se navodi da o iskrcavanju Saveznika u Maroku i Alžiru treba vrlo kratko iznijeti priznanje o promjeni situacije u Sjevernoj Africi, *bez davanja suvislog značenja i važnosti.*⁶³¹ Ne bi li se popunila umjetno stvorena informativna praznina u tisku NDH, često su se u propagadne svrhe izmišljali saveznički osvajački pothvati i navodno porobljavanje malih naroda. Jedan takav primjer bizarnih optužbi iz novina NDH bio je slučaj navodnog američkog zauzimanja Liberije:

*Zauzeće Liberije ne će utjecati na bojište u Egiptu, niti na plovidbu u zapadnoafričkim vodama, kao i neki prethodni uspjesi Anglosasa: zauzeće Iraka, Irana, Islanda i Madagaskara.*⁶³²

Tjednik *Nedjeljne vesti* ponudio je odgovor na pitanje, koji su to motivi naveli Amerikance na osvajanje Liberije: *Sjedinjene Države zaposjele su Liberiju da ondje i ostanu na štetu Britanije. Stvarno zauzimanje Liberije predstavlja odavno namjeravano prodiranje Amerike u francuzku i englezku utjecajnu sferu, jer Američani nisu ovdje došli s namjerom da odavdje odu, nego da zauviek ostanu i da ondje izgrade ona uporišta, koja su potrebna za dobivanje nadzora nad morskim putem između Afrike i Južne Amerike. Zaposjedanje Liberije stavlja celokupnu plovidbu s Južnom Amerikom pod američki nadzor.*⁶³³

⁶²⁹ *Spremnost*, br. 39. 2. studenog 1942., 3.

⁶³⁰ HDA, Fond Predsjedništva vlade, DIPU – GRP, 1310/42.

⁶³¹ HDA, Fond Predsjedništva vlade, DIPU-GRP, kut. 55, Upute za tisak 1942.-XXI

⁶³² HL, br. 249, 21. listopada 1942., 4, između redaka, indirektno se po prvi puta prenosi vijest o padu Madagaskara.

⁶³³ NV, br. 47, 26. listopada 1942., 1. Njemačka propaganda bila je posebno angažirana ne bi li dokazala američku prisutnost u Liberiji kao kolonijalnu strategiju. Taj će propagandni obrazac prihvatiti i ustaško novinstvo po diktatu Izvještajnog ureda MVP-a i GRP-a. HDA, Fond MVP-a – Izvještajni ured, Pregled njemačkog novinstva, br. 290., *Liberia - USA kolonija u Africi*.

Šaljivi i zabavni tjednik - Šilo, na svojoj prvoj stranici 26. veljače 1943. donosi karikaturu s američkim vojnicima i crnačkim stanovništvom Liberije, a u potpisanom tekstu je navedeno: *Godine 1862. poklonili smo vam slobodu, a sad će te nam je vratiti.*⁶³⁴

Sjedinjene Države dakako nisu osvojile Liberiju, već je prisustvo američkih vojnika od ljeta 1942. bio dio međudržavnog sporazuma vezanog na pripremu operacije *Torch*, a kasnije dijelom i na transport i logističku potporu savezničkim snagama u Sjevernoj Africi. Bio je to rezultat plodne ekonomske suradnje SAD-a i Liberije još iz međuratnog razdoblja kada je velika američka kompanija *Firestone* otvorila svoju proizvodnju gume u Liberiji. Tijekom Drugog svjetskog rata Amerikanci su Liberiju koristili kao jednu od logističkih baza, no nikada je nisu vojno zauzeli, jer za to nije bilo potrebe.⁶³⁵ Liberija je potpisala 1942. s SAD-om sporazum o obrani zemlje, koji je podrazumijevao izgradnju strateški važnih aerodroma za potrebe Saveznika, ali i vojnu zaštitu zemlje. Liberija je posebno važna bila SAD-u, jer su se ondje nalazile plantaže kaučuka, jedinog izvora sirove gume pod kontrolom Saveznika, što je bilo od velikog značaja za američku ratnu industriju.⁶³⁶

Redakcije ustaških novina po diktatu MVP-a i GRP-a⁶³⁷ koristit će njemačku i talijansku propagandu ne bi li američku prisutnost u Sjevernoj Africi interpretirale kao imperijalnu strategiju Roosevelta na račun Francuske i Velike Britanije.⁶³⁸ Cijeloj operaciji *Torch* pripisan je karakter američkog kolonijalnog rata.

Posebno značajnu ulogu u stvaranju takve klime u javnosti imao je tjednik *Spremnost*, te humoristički tjednik *Šilo*. *Spremnost* je redovito ili na naslovnici ili u rubrici *Odjeci iz Svijeta* od broja 31 s kraja rujna 1942. pa do broja 49 s kraja siječnja 1943. od kada će sukobi Sovjeta i zapadnih Saveznika postati središnja tema, objavljivala članke u kojima je apostrofirao sukob među zapadnim Saveznicima. Mahom su to bili članci koji su ukazivali na uzajamno nepovjerenje Roosevelta i Churchilla ili prijepore oko imenovanja francuskog vodstva u Sjevernoj Africi. *Šilo* je u razdoblju od 18. rujna 1942. i broja 38, pa do početka ožujka 1943. i broja 11, objavilo 17 karikatura posvećenih sukobima zapadnih Saveznika. Najveći broj posvećen je razdoru u francuskim redovima između De Gaullea i Girauda, te

⁶³⁴ *Šilo*, br. 51, 18. prosinca 1943., 1. Aludira se na godinu osnutka Liberije, države oslobođenih američkih robova.

⁶³⁵ Robin Dunn-Marcos i dr., *Liberians. An Introduction to their History and Culture*, Culture Profile No. 19, Washinton DC, April 2005, 14.-16.

⁶³⁶ Razdoblje Drugog svjetskog rata u Liberiji je doba prosperiteta, izgrađena je cestovna infrastruktura, prvi aerodrom 50 kilometara zapadno od Monrovijske, nazvan po prvom predsjedniku Liberije, J. J. Robertsu, te je izgrađena duboka luka u Monrovijskoj. Američki dolar postao je službeno sredstvo plaćanja u Liberiji, čime je zamijenjena britanska zapadna afrička moneta. U siječnju 1944. Liberija je objavila rat Njemačkoj i Japanu, a u travnju 1945. potpisala deklaraciju UN-a. *Encyclopedia Britanica*, Volume 13, London 1967., 1026., 1027.

⁶³⁷ HDA, Fond Predsjedništva vlade, DIPU – GRP, 1310/42.

⁶³⁸ Fond MVP-a – Izvještajni ured, Pregled njemačkog novinstva, br. 290., *Liberia - USA kolonija u Africi*.

navodno američkom preuzimanju britanskog kolonijalnog imperija. Od dnevnika će *Hrvatski narod*, a posebice *Hrvatski list* nešto značajniji prostor posvetiti toj temi. *Hrvatski list* je tako samo tijekom siječnja u 26 brojeva objavio 17 članaka posvećenih odnosima zapadnih Saveznika. Pritom je posebno apostrofirana britanska umješnost u atentat na generala Darlana, kao i američko zauzimanje francuskih kolonija.

I tijekom proljeća i ljeta 1943. velik broj članaka bit će posvećen angloameričkom sukobu, podređenom položaju Engleske i prijeporima u francuskom taboru. Od tjednika dominantnu ulogu će preuzeti *Nedjeljne viesti (Novine)*, koje su od kraja ožujka do 2. kolovoza 1943. u svega 18 brojeva objavile 10 članaka uglavnom na naslovnica. Poseban akcent u *Nedjeljnim viestima* bio je usmjeren na sukob u francuskom taboru: *De Gaulle prieti ostavkom – novi teški sukobi među francuzkim generalima u Alžiru*,⁶³⁹ *Giraud zarobljenik Sjedinjenih država*,⁶⁴⁰ U istom razdoblju od dnevnika, *Hrvatski narod* objavio je ponajviše članaka posvećenih sukobima u taboru zapadnih Saveznika, preko 20 i to kao udarne vijesti na prvim stranicama. Neki od napisa s naslovnica otkrivaju kakav se propagadni rat vodio protiv zapadnih Saveznika: *Smrtni udarac Atlanskoj povelji, Atlanska povelja i arapski narodi*,⁶⁴¹ *Prosjak pred vratima Biele kuće – Povodom Churchillova govora pred Kogresom SAD-a*⁶⁴², *Churchill u službi Roosevelta*⁶⁴³

U opširnoj analizi stvarnih motiva savezničkog iskrcavanja u Maroku i Alžiru sa stranica *Nedjeljnih viesti* čitateljima je upućena poruka:

*Sve se više pokazuje, da je Sjeverna Amerika pri zaposjedanju francuske Sjeverne Afrike išla u prvom redu za svojim imperijalističkim ciljevima. Nema dvojbe da Roosevelt želi ta područja stalno zadržati pod američkim nadzorom. Amerikanci nastoje svom pothvatu iskrcavanja u Sjevernoj Africi prema vanjskom svijetu dati izgled stvaranja nove fronte, stvaranja preduvjeta i operacionih baza, sa kojih bi se upalo na jugo-europejska bojišta, bilo u južnu Francusku, bilo u Italiju, ili prema Balkanu. Blizina sjeverno-afričkog bojišta bojištima južne Europe olakšava im to sakrivanje njihovih pravih nakana.*⁶⁴⁴

Posve je netočno da su Amerikanci u okviru daljnjih ratnih akcija planirali napad na južnu Francusku ili prema Balkanu, a i napad prema Italiji prvotno je bio planiran kao invazija ograničenog karaktera, i to na Siciliju. U Casablanci početkom siječnja 1943. gdje su se sastali Roosevelt i Churchill, dogovoreno je da će po svršetku operacije *Torch* uslijediti

⁶³⁹ NV, br. 81, 13. lipnja 1943., 3.

⁶⁴⁰ NV, br. 90, 02. kolovoza 1943., 1.

⁶⁴¹ HN, br. 691, 26. ožujka 1943., 1.

⁶⁴² HN, br. 737, 21. svibnja 1943., 1.

⁶⁴³ HN, br. 771, 3. srpnja 1943., 1.

⁶⁴⁴ NV, br. 63, 8. veljače 1943., 2.

invazija na Siciliju. Britanci su zagovarali otvaranje Balkanskog ratišta, prije svega preko ustaničkih pokreta Jugoslavije i Albanije, iako se tada još uvijek nije računalo s Titom i partizanskim pokretom na području Jugoslavije, već s Dražom Mihailovićem i četnicima, službeno predstavnikom jugoslavenske izbjegličke vlade u Londonu.⁶⁴⁵ U travnju i svibnju 1943. već se planiralo kako iskoristiti očekivani pad Italije i ostvariti uporišta na istočnojadranskoj obali ili na Istočnom Mediteranu. Razmišljalo se o zauzimanju Drača ili pak Dedeokaneza, ne bi li se odande ugrozila njemačka pozicija u Grčkoj i Turska uvukla u rat na strani Saveznika, na što je Churchill računao još od travnja 1941. Svi ti planovi nisu realizirani jer ih je Washington odbacio. Intervencija na Sredozemlju za SAD imala je samo jedan cilj, osigurati slom Italije, a sve ostale snage trebale su biti usmjerene prema Velikoj Britaniji i pripremi operacije *Overlord*, savezničkog iskrcavanja u sjevernoj Francuskoj, planiranoj za travanj 1944.⁶⁴⁶

Sve značajniji američki utjecaj na tijek rata i planove Saveznika šaljivi i zabavni tjednik *Šilo* popratio je prigodnom karikaturom lava, simbola britanske krune, koji s čudom gleda u kartu svijeta na kojoj su britanske kolonije Kanada, Bermuda, Bahama, Liberija pretvorene u američke, a u potpisanom tekstu je navedeno: *Da sam ptica, ostao bih bez perja, ovako ću samo ostati bez dlaka.*⁶⁴⁷ Na istom je tragu i sarajevski *Novi list* objavio na naslovnici karikaturu pod naslovom *USA kao pljačkaš lješina*. Na slici Roosevelt krade odjeću s odra preminulog Churchilla, a u potpisu je stajalo: *Kada se nešto radi, onda to treba*

⁶⁴⁵ Podrška NOP-u od strane zapadnih Saveznika definirana je na konferenciji u Kairu, neposredno pred prvi sastanak *velike trojice* u Teheranu gdje je stav potvrđen. (studeni 1943.) Situacija se postepeno mijenjala od veljače 1943. Prvo su Sovjeti priznali Titovu vojsku za savezničku u veljači 1943., a od proljeća 1943. i posjeta britanske misije otpočinje razdoblje dvojne potpore zapadnih Saveznika i partizanima i četnicima. Stav prema četničkom vođi D. Mihailoviću kojeg su od travnja 1941. podržavali, kao legitimnog predstavnika izbjegle jugoslavenske vlade u Londonu, promijenit će se jer četnici nisu ratovali protiv sila Osovine, već su s njima kolaborirali. Također, četnički pokret se nije uspio nametnuti kao jugoslavenski, za razliku od jugoslavenskih komunista, a to je Saveznicima bilo izuzetno važno u poslijeratnim planovima. A. SCHMIDT, n. dj. 74. Dana 30. siječnja 1943. Churchill je primio izvještaj od M. C. Keblea, načelnika štaba kairske SOE u kojem se predlagala dvokraka politika prema pokretu otpora u Jugoslaviji, obzirom da je D. Mihailović i dalje bio tretiran kao ključan čimbenik u otporu prema silama Osovine u Srbiji. I dalje se isticala nužnost pomaganja Draži Mihailoviću u Srbiji, ali i zaseban program pomoći «drugim elementima u Hrvatskoj i Sloveniji, a mislilo se dakako na partizane. Krajnji cilj britanske politike 1943. koju su vodile dvije obavještajne organizacije često u nesuglasju, SOE i Foreign Office, bio je pomiriti četnike i partizane i ujediniti njihove snage u borbi protiv sila Osovine. U ožujku 1943. je časnik SOE George Taylor ocijenio partizanski pokret preslabim, predviđajući skori slom Titovih snaga u Bosni. No smatrao je takav scenarij korisnim za četnike i jačanje četničkog pokreta u Srbiji. Promjena britanskog stava prema Titovi partizanima dogodit će se s pozitivnim rezultatima ratovanja partizanskih snaga u Bosni i Crnoj Gori (partizanske snage ipak su izdržale 4. i 5. njemačku ofenzivu). Krajem travnja i sredinom svibnja 1943. SOE je uputio dvije misije u Titov Vrhovni štab što će promijeniti britanski stav o partizanskom pokretu. Od tada je na njega gledano kao jedinstvenu snagu na području Jugoslavije i jedini pokret otpora kojemu je nužno pružiti logističku potporu. E. BARKER, n. dj., 311. – 322., 364.

⁶⁴⁶ F. W. DEAKIN, *Mit o savezničkom iskrcavanju na Balkanu u Drugom svjetskom ratu (s posebnim osvrtom na Jugoslaviju)*. E. BARKER, n. dj., 356.-361.

⁶⁴⁷ *Šilo*, br. 6, 5. veljače 1943., 1.

*uraditi potpuno, a ne djelomično! Pa kada sam veća zadavio Britanski imperij...što će onda lješini cipele i odielo?*⁶⁴⁸

Američku prisutnost u Sjevernoj Africi, te uključenje u zračnu bitku nad Njemačkom i Italiju, a time na širem planu u europska ratna zbivanja, novine NDH nastojale su prikazati kao barbarizam i kulturocid. Tako je u *Spremnosti* 29. studenog 1942. ispod jedne karikature Roosevelta objavljen tekst sljedećeg sadržaja:

*U ime uljudbe, Amerika se nije mogla sustegnuti od proslave Kristofa Kolumba..... Radostan sam što vam mogu objaviti da su američki četveromotorni zrakoplovi sudjelovali u bombardiranju Genove, domovine velikog moreplovca...*⁶⁴⁹

Krajem 1942. u taboru zapadnih Saveznika izbio je spor oko izbora prvoga čovjeka oslobođenog francuskog kolonijalnog teritorija. Američki izbor bio je François Darlan, dok je britanska strana zajedno sa Sovjetima favorizirala De Gaullea. Ustaška propaganda iskoristila je nesuglasice, pa je u novinama stvaran dojam raskola među zapadnim Saveznicima, što je dakako bilo znatno preuveličano od stvarnog stanja. O tome zorno svjedoče napisi u *Hrvatskom listu* krajem 1942.:

*Svađa zbog Darlana i de Gaullea-dvolična igra Roosevelta-gura Darlana za prvog čovjeka kolonijalnog vijeća, kako bi Americi osigurao primat u Sjevernoj Africi.*⁶⁵⁰ *Nesuglasice u Angloameričkom taboru-Amerikanci svojevrijem postavili Darlana za zapovjednika francuskih snaga, a on si je temeljem toga prisvojio ime državnog poglavara o čemu u Engleskoj ne znaju ništa,*⁶⁵¹ *Englezi i boljševici protiv Darlana- nisu ga priznali za poglavara u francuskoj Sjevernoj Africi.*⁶⁵²

Najutjecajniji državni dnevnik *Hrvatski narod* u jednom opširnom članku 20. studenog 1942. otkriva kako iza Darlanova imenovanja Visokim upraviteljem za Francusku Sjevernu Afriku zapravo stoji Roosevelt. Darlanov proglas, objašnjava *Hrvatski narod*, u vrijeme savezničkog iskrcavanja, neutralizirao je vojni otpor Vichy-a u Maroku, gdje je ionako bilo ozbiljnih poteškoća, a Saveznici su pošteđeni težih ljudskih žrtava i materijalnih gubitaka. Američki je predsjednik, navodi se, visoko vrednovao ugovor generala D. Eisenhower i F. Darlana, te je francuskog admirala odlučio nagraditi, bez obzira na njegovu kolaboraciju s Nijemcima. *Hrvatski narod* ocijenio je to kao jednostrani američki potez nadjenuvši mu ime

⁶⁴⁸ SNL, br. 511, 9. siječnja 1943., 1.

⁶⁴⁹ *Spremnost*, br. 40, 29. studenog 1942., 6.

⁶⁵⁰ HL, br. 287, 4. prosinca 1942., 2.

⁶⁵¹ HL, br. 289, 6. prosinca 1942., 4.

⁶⁵² HL, br. 294, 12. prosinca 1942., 2.

*Rooseveltov imperijalizam.*⁶⁵³ Za Edena je, dalje se elaborira u *Hrvatskom narodu*, Darlanovo proglašenje francuskim državnim poglavarom bio samoinicijativni akt, a priznanje od američkog generala D. Eisenhower nije bilo obvezujuće i za Veliku Britaniju. Englezi su ostali suzdržani, a cilj im je bio dugoročno preko De Gaullea osigurati značajniji utjecaj u novim okolnostima.⁶⁵⁴ No ubrzo će prema jednoj vijesti *Daily Maila* i Englezi prihvatiti Darlana za francuskog suverena u Sjevernoj Africi, respektirajući želju američkog saveznika i vojni potencijal koji je stajao iza vichyjevskog admirala. Darlan, iako ne suviše omiljen u Francuskoj Sjevernoj Africi, bio je značajan Saveznicima zbog moćne francuske flote kojom je zapovijedao, te ugleda koji je imao među vojnicima. Nakon spretne diplomatske akcije, koja je bez većih žrtava Francuzima osigurala saveznički položaj u Sjevernoj Africi, a Saveznicima respektabilnog partnera u daljnjim vojnim operacijama na afričkom bojištu, pragmatičnim Amerikancima F. Darlan, bio je prvi izbor, a Englezi će to, kako je komentirano u *Hrvatskom narodu*, biti prisiljeni prihvatiti. Na pitanje jednog američkog novinara sredinom prosinca 1942. priznaje li De Gaulleov nacionalni odbor za predstavnika bilo kojeg dijela Francuske, F. Darlan je dao oprezan diplomatski odgovor: *O tome zasad ne mogu dati nikakvu izjavu.* Darlanov položaj potkraj 1942. prema analizi *Hrvatskog naroda* bio je vrednovan kao državnički, što je navodno potvrdila i najava o mogućoj uspostavi redovitih diplomatskih odnosa francuske uprave u Sjevernoj Africi s Velikom Britanijom i Sjedinjenim Državama.⁶⁵⁵

Nedjeljne viesti ishod savezničkog sukoba za prevlast u Sjevernoj Africi opisale su na sljedeći način: *Darlan će ostati na svom mjestu u Sjevernoj Africi, a general Catroux iz Londona je oputovao da preuzme kao zapovjednik francuske oružane snage na Levantu (u Siriji i Libanonu). De Gaulle je ostao kratkih rukava.*⁶⁵⁶

Sukob između Saveznika oko izbora prvog čovjeka francuskih kolonija u Sjevernoj Africi, prema novodima iz tiska NDH završen je ubojstvom Darlana 24. prosinca 1942. U preuzetom izvješću od njemačke izvještajne agencije DNB slučaj je protumačen na sljedeći

⁶⁵³ HN, br. 586., 20. studenog 1942., 8. Britanski ministar vanjskih poslova Anthony Eden (Eden, Sir Anthony (1897-1977) Godine 1940. pozvan je od Churchilla da postane ministar za dominione, potom ministar rata, da bi naposljetku bio imenovan za ministra vanjskih poslova. S ove pozicije izuzetno je mnogo putovao, a posebno u brojne misije u Sovjetski Savez.

⁶⁵⁴ HN, br. 599., 5. prosinca 1942., 8., 14.

⁶⁵⁵ HN, br. 611, 19. prosinca 1942., 1.

⁶⁵⁶ NV, br. 55., 21. prosinca 1942., 8.

način: *General Darlan ubijen-prema vijestima iz Alžira*. Darlan je u trenutku smrti izjavio *Meni se ne može pomoći, Engleska je postigla svoj cilj.*⁶⁵⁷

Prema *Nedjeljnim vijestima* diplomatski urednik *Reutera* izjavio je povodom Darlanova ubojstva: Sudba Darlanova je opomena za sve izdajice, koji su pokušali surađivati s Njemačkom.⁶⁵⁸ Dana 28. prosinca isti list, zaključio je: *Umorstvo Darlana- djelo Intelligence serrvicea-niz tajanstvenih činjenica i okolnosti koje otkrivaju besramnu igru Sjedinjenih Država i odgovornost Engleske.*⁶⁵⁹

U jednom izvješću *Hrvatskoga naroda* iz obavijesnih izvora neutralnog Portugala, potvrđuje se da je ubojstvo dobro pripremljeno djelo engleske tajne službe, te da su počinitelji poznati suradnici Intelligence serrvicea.⁶⁶⁰

Osvrnuvši se opširnije na Darlanovo ubojstvo *Spremnost* u svojoj stalnoj rubrici *Odjeci iz svijeta* navodi kako je atentat bio rezultat pomno planiranog scenarija gaullističko-britanske sprege. U nastojanju da ubojstvo prikaže u svjetlu pomućenih američko-britanskih odnosa i savezničkog sukoba za francuske kolonije, zagrebački tjednik s ironijom dočarava hrvatskim čitateljima kobni britanski plan:

*Još nije bila zaniemila propovied debelog biskupa Temple-a, a još je odjekivao zvuk zvana sa Big Bena, uz svietlo plamena sa Plum-puddinga, dobroćudna stara Engleska počela je pričati svome rodjaku u Americi uzbudljivu božićnu priču: Priču o sveobuhvatnoj, vječitoj sili Velike Britanije, koja munjevito kažnjava.*⁶⁶¹

Prema *Hrvatskom listu*, odlukom *Vijeća francuskog carstva*, mjesto Darlana, povjerenika za Sjevernu Afriku, preuzeo je general H. Giraud,⁶⁶² što je u stvari ponovno bio

⁶⁵⁷ HL, br. 304, 27. prosinca 1942., 2. Dok je njemački tisak posebno inzistirao na britanskoj upletenosti u umorstvo Darlana, a posljedično i ustaški, neutralno novinstvo je navodilo mogućnost savezničke upletenosti zbog nepovjerenja koje vladalo prema francuskom generalu taboru zapadne alijanse. HDA, Fond MVP- a - Izvještajni ured, kut. 16, Pregled švicarskog novinstva, br. 217, *Francois Darlan*.

⁶⁵⁸ NV, br. 56, 27. prosinca 1942., 1.

⁶⁵⁹ NV, br. 57, 28. prosinca 1942., 1.

⁶⁶⁰ HN, br. 616, 29. prosinca. 1942., 8. Poslije iskrcavanja saveznici su Darlanu i unatoč njegova pronacističkog stava povjerali dužnost visokog komesara Francuske Sjeverne Afrike, što je izazvalo ogorčenje francuskih domoljuba. Dvadesetogodišnji rojalist Fernand Bonnier de La Chapelle 24. prosinca 1942. ušao je u Darlanovo glavno sjedište u Alžiru, dva puta pucao u admirala i ubio ga. PERRET-HOGG, n. dj., 117. Abraham ROTHBERG, *Counterattack*, 121. HART, n. dj., 332. Philippe MASSON, *De Gaulle*, Zagreb 1976., 92.

⁶⁶¹ *Spremnost*, br. 44., 10. siječnja 1943., 4.

⁶⁶² HL, br. 305, 29. prosinca 1942., 2. General Henri Giraud u travnju 1942. senzacionalno je pobjegao iz zatvora u Njemačkoj i uz američku podršku prokrijumčaren u Sjevernu Afriku, Amerikanci koji su bili provišejski orijentirani nastojali su ga iskoristiti u borbi protiv de gaullista i Roosevelt mu je neposredno pred iskrcavanje u Maroku i Alžiru ponudio komandu nad svim angloameričkim i francuskim snagama. Nakon konferencije u Casablanci, vlast u novoosnovanom *Komitetu nacionalnog oslobođenja* podijelili su De Gaulle i Giraud, a potom je Giraud napustio komitet. Gen. Georges Catroux, 1943. izabran je za guvernera Alžira. HART, n. dj., 319. – 321. P. MASSON, n. dj., 94. CALVACORESSI-VINT, n. dj., 302.-304.

američki izbor, a De Gaulleu je, koji u to vrijeme nije bio dobrodošao u Bijeloj kući, preostalo i dalje voditi diplomatsku borbu za preuzimanjem vlasti.⁶⁶³ Engleski neuspjeh da postave svojeg eksponenta na čelno mjesto u Sjevernoj Africi, *Hrvatski narod* predstavlja 31. prosinca člankom pod nazivom *Propale nade Engleza da se preko De Gaullea domognu prevlasti u Africi*.⁶⁶⁴ Pozicija Francuza u Sjevernoj Africi nastojala se prikazati gubitničkom, a saveznička intervencija kao osvajački rat motiviran kolonijalnim interesima. *Anglosasi neće vratiti francuzke kolonije* glasila je poruka *Hrvatskog lista* 6. siječnja, koja je jasno upozoravala kako završava kolaboracija sa Saveznicima. Na to se nadovezala iracionalna teza o navodnom savezničkom otpuštanju gomile boljševičkih zatvorenika u Sjevernoj Africi, koji bi naknadno trebali poslužiti kao priprema za boljševizaciju Europe.⁶⁶⁵

Nesloga u francuskim redovima bit će posebno važna tema u tisku NDH posebno tijekom proljeća i ranog ljeta 1943., ne bi li se u drugi plan stavila uspješna saveznička ofenziva na Sjevernoafričkom i Istočnom ratištu, koja je uslijedila nakon sastanka u Casablanci. Od angloameričkog zaposjedanja Alžira i Maroka i ugovora s generalom Darlanom, čiji je proglas osigurao neutralizaciju vojnih snaga Vichya, nastao je prema *Hrvatskom listu* problem u odnosima s De Gaulleom. Trojica generala, Giraud, De Gaulle i Catroux vodili su borbu za mjesto francuskog državnog poglavara, a savezničke diplomacije, navodi *Hrvatski list*, preko njih interesni sukob, nastojeći sebi osigurati što bolje političke i gospodarske pozicije u sjevernoj Africi.⁶⁶⁶

Bitna razlika u De Gaullovim i Giraudovim stavovima, prema pisanju zagrebačke *Spremnosti*, bila je duboko povezana s angloameričkim neslaganjima oko toga tko bi trebao preuzeti ulogu novog nositelja i ujedinitelja francuskih nacionalnih interesa, *Kolonijalno vijeće* u Alžiru, što je bila aspiracija američkog kandidata Girauda ili *Nacionalni komitet* u Londonu, što je zagovarao De Gaulle, eksponent engleskih interesa.⁶⁶⁷

Hrvatski narod 8. travnja iznova podsjeća čitateljstvo tko zapravo vlada u Sjevernoj Africi: U Francuzkoj Africi gospodare Američani, nadovezujući se na vijest da je američki general D. Eisenhower onemogućio De Gaulleu posjet Africi. Američki je stav, navodi *Hrvatski narod* na temelju vijesti iz Ženeve, da general Giraud treba voditi jedinstveni

⁶⁶³ HL, br. 306, 30. prosinca 1942., 4

⁶⁶⁴ HN, br. 618., 31. prosinca 1942., 1.

⁶⁶⁵ HL, br. 4., 06. siječnja 1943., 4.

⁶⁶⁶ HL, br. 92, 16. travnja 1943., 3.

⁶⁶⁷ *Spremnost*, br. 59, 11. travnja 1943., 4.

francuski pokret otpora, a ne De Gaulle. To potvrđuje, zaključuje zagrebački dnevnik, da je stisak ruke De Gaulle-a i Girauda u Casablanci bio čista farsa.⁶⁶⁸

U lipnju je taj sukob na liniji De Gaulle – Giraud dodatno eskalirao, a *Nedjeljne vesti* donose članak o sastanku *Francuskog odbora za narodno oslobođenje*, na kojem je trebala pasti odluka tko će biti vrhovni zapovjednik ujedinjenih francuskih snaga. Pozivajući se na *Reuterova* izvješća, *Nedjeljne vesti* su tvrdile da je De Gaulle navodno odlučio podnijeti ostavku radi otvorenog sukoba dviju struja, tzv. vichyjevske i emigrantske.

Problematika oko Francuske Sjeverne Afrike i borbe za prevlast francuskih generala, bit će aktualna u tisku NDH do savezničkog iskrcavanja na Siciliji, kada zbivanja s Apenina preuzimaju primat. Još će jednom u kolovozu *Nedjeljne vesti* podsjetiti čitateljstvo, tko u stvari upravlja francuskim posjedom, odnosno čiji je Giraud poslušnik, te kakav je položaj De Gaullea, a onda i Velike Britanije u savezništvu s SAD-om: *Giraud zarobljenik Sjedinjenih Država. Roosevelt htio uhititi generala de Gaullea.*⁶⁶⁹ Trebalo je naime ponavljanjem istih ili sličnih teza o sukobima i prijedporima među zapadnim demokracijama dokazati da savezništvo Velike Britanije i SAD-a nema perspektivu, te da su američki imperijalni interesi prema francuskim i britanskim kolonijama u Sjevernoj Africi, razlog ulaska SAD-a u rat na Mediteranu. Ako je savezništvo zapadnih Saveznika osuđeno na propast, javnost NDH trebala je vjerojatno zaključiti da je savezništvo Velike Britanije i SAD-a s jedne strane i Sovjeta s druge, nemoguća misija.

Zapadni saveznici su uistinu imali problem s rivalstvom Girauda i De Gaullea, ali ne na način kako je to prikazivao ustaški tisak. O tome svjedoči i poruka Churchilla 23. srpnja 1943. Staljinu. Prijedlog Staljina da se Francuski Nacionalni Komitet Oslobođenja (FNKO) prizna za službenog reprezentanta Francuske, Churchill u koordinaciji s Rooseveltom nije prihvatio. Churchill je na sljedeći način odgovorio na Staljinov prijedlog:

Nije vjerojatno da bi britanska vlada, a još manje vlada Sjedinjenih Država priznala taj Komitet u dogledno vrijeme i one bi to učinile tek kad bi postigle dovoljno dokaza da će njegov karakter i aktivnost odgovarati interesima savezničke stvari. Dalje Churchill navodi kako je Komitet nepouzdana tijelo, te da je shodno tome general D. Eisenhower u ime britanske i američke strane generala H. Girauda do daljnjeg ostavio za glavnog komandanta francuskih snaga: Nama je mnogo stalo do toga da nađemo francuski organ vlasti oko kojega bi se sakupili svi Francuzi, i mi se kao i ranije nadamo da taj organ vlasti može niknuti kao rezultat pregovora koji se sada odvijaju u Alžiru.

⁶⁶⁸ U *Francuskoj Africi* gospodare Američani, HN, br. 702., 8. travnja 1943., 1.

⁶⁶⁹ NV, br. 90., 2. kolovoza 1943., 1.

Staljin je u svom odgovoru bio začuđen promjenom odnosa Velike Britanije prema De Gaulleu, odnosno nepovjerenju prema *Komitetu*, ali je bez traženja posebnih pojašnjenja prihvatio odgodu priznanja *Komiteta*, što je još jedan dokaz da su Saveznici koordinirano vodili rat i vukli političke poteze.⁶⁷⁰ Ono što je ustaška propaganda isticala kao bitno za odnose Saveznika, pridajući tome predimenzionirani značaj, predstavljalo je ustvari za međusobne odnose Roosevelta, Churchilla i Staljina marginalne poteškoće. Spor francuskih generala nije mogao bitno utjecati na odnose Saveznika, a ponajmanje rezultirati razvrgavanjem savezništva. Pobjeda nad Njemačkom bila je spona koja će bezuvjetno vezati Saveznike do kraja rata.

Od uspješne savezničke invazije na Siciliju intenzivirat će se propagandni tekstovi o američkim aspiracijama prema britanskim kolonijama, pa i uključenju Velike Britanije u američku federaciju. Bila je to tek jedna u nizu propagandnih poruka, bez osnove, koja je trebala hrvatskim čitateljima dokazati koliko su SAD moćne, te što bi tek moglo snaći male narode u svijetu kojim bude vladao Roosevelt, kada je i Engleska opstojnost upitna. Ta naravno neargumentirana teza zasnovana na članku objavljenom u *Hrvatskom listu* 18. srpnja, pod naslovom *Fraza o ujedinjenim narodima koji se međusobno pljačkaju otkriva* hrvatskim čitateljima koji je u stvari razlog američkog ulaska u rat. Tako se na jednom mjestu kaže:

*Suprotnosti između glavnih savezničkih sila imaju svoj korijen u činjenici, da jedna od njih, Englezka želi svoju svjetsku moć zadržati, a druge dvije Amerika i Sovjetski Savez svoju svjetsku moć istom stvoriti... Američani ne bi bili neskloni jednom savezu između USA, Kine i Sovjetskog Saveza, koji bi imao svrhu likvidirati britanski imperij.*⁶⁷¹ Na drugom mjestu u uvodniku *Hrvatskog lista* sredinom kolovoza nepotpisani novinar pita se retorički: *Tko će koga izigrati* i navodi kako su američke novine počele otvoreno debatirati o ustavnim osnovama za priključenje Velike Britanije i dijelova Zapadne Europe SAD-u. Prema *Hrvatskom listu*, veliki američki časopis *Chicago Daily Tribune* iznio je suštinu američkog prijedloga: *Ako dakle britansko carstvo i narodi zapadne Europe žele tijesniju suradnju s*

⁶⁷⁰ CHURCHILL-STALJIN, n. dj., 151., 152., 155. Unatoč protivljenju SAD-a, čak i otvorenoj anticolonijalnoj politici koju je politički predstavnik Roosevelta Robert Murphy provodio u Alžiru tijekom proljeća 1943., Francuzi su uspjeli zadržati vlast u svojim kolonijama. Iako je H. Giraud imenovan za visokog komesara Sjeverne Afrike, de gaullističke snage su pobijedile nakon svršetka sjevernoafričkog rata, a H. Giraud se morao povući do kraja 1943. P. MASSON, n. dj., 94. – 109. HART, n. dj., 332. CALVACORESSI-VINT, n. dj., 306.-308. *Komitet* je priznat za jedinog francuskog reprezentanta u kolovozu 1943. Sovjeti će davati potporu de Gaulleu već tijekom 1943., a posebno 1944. kada je trebalo osigurati priznanje Privremene vlade u Parizu, jer su vjerovali da bi preko komunističke partije koja je vodila pokret otpora u zemlji za vrijeme njemačke okupacije, mogli osigurati značajniji politički utjecaj u Francuskoj. Dokaz za to je i uvrštenje Mauricea Thoreza komunističkog vođe u Privremenu vladu predsjednika de Gaullea. A. WERTH, n. dj., 245. P. MASSON, n. dj., 136.

⁶⁷¹ HL, br. 165, 18. srpnja 1943., 6.

*nama, onda je jasan put kojim treba poći. Ne treba činiti drugo, nego prihvatiti već napisani ustav i potpisati pristupnicu.*⁶⁷²

3.3.4 Operacija *Eskimos (Husky)* i pad Mussolinija

U posljednjim danima rata u Sjevernoj Africi savezničko napredovanje u Tunisu pratili su i stalni zračni udari na gradove talijanskog juga, Sirakuzu, Cagliari, Palermo,⁶⁷³ što je, kako se kasnije pokazalo, predstavljalo pripremu invazije na Siciliju. Čini se, prema napisima u *Hrvatskom listu*, da su i osovinske snage anticipirale mogući scenarij nepovoljnog svršetka rata na Sjevernoafričkom bojištu i nastavak borbi na talijanskom teritoriju, pritom naglašavajući stratešku važnost Sicilije:

*Tvrđava Sicilija – predstraža Europe kako god završila afrička bitka, nikako nije opravdana britansko-američka tvrdnja, da bitka u Tunisu ide za osvajanjem sicilskih vrata. Sicilija vrši ulogu predstraže Italije i Kontinenta.*⁶⁷⁴ No ono što je uslijedilo početkom svibnja na Sjevernoafričkom bojištu, bila je velika saveznička ofenziva na svim ratnim odsjecima, o čemu 9. svibnja izvještava i *Hrvatski list: Počelo je najteže krvarenje na žarištima u Tunisu*,⁶⁷⁵ posve je predodredilo tijek rata na Sredozemlju. Svakodnevno napredovanje savezničkih snaga na Sjevernoafričkom bojištu približit će rat Italiji.⁶⁷⁶ *Talijansko – njemačke snage nisu izdržale udare saveznika jugoistočno od Bizerte. Nastavljeno bombardiranje Palerma, Messine, Reggio Calabrie.*⁶⁷⁷

Veći broj novinskih članaka tijekom lipnja 1943. u *Hrvatskom listu*, *Spremnosti* i *Novinama*,⁶⁷⁸ bio je posvećen analizi potencijalne opasnosti od savezničke invazije, a pritom je dana i precizna analiza udaljenosti najugroženijih zona od savezničkih uporišta: *Dover-Calais 30km, sjeverna Afrika – Sicilija 140km, sjeverna Afrika – Sardinija 200km, sjeverna Afrika – Kreta 350km.*⁶⁷⁹ Osim toga precizno je proanalizirana i brojnost savezničkih snaga na Sredozemlju. Prema vojno obavještajnim informacijama njemačkih vojnih analitičara objavljenim u tjedniku *Spremnost*, zaključeno je da su tri skupine anglosaksonskih vojnih

⁶⁷² HL, br. 189., 15. kolovoza 1943., 5.

⁶⁷³ Već po padu Tripolisa u *Spremnosti* je opisana nova situacija u Italiji. Zaključeno je da Italija proživljava dramatično razdoblje, pogotovo stoga što su brojni talijanski gradovi od tada direktno ugroženi savezničkim bombardiranjem. *Spremnost*, br. 49, 31. siječnja 1943., 3. HL, br. 99, 25. travnja 1943., 2.

⁶⁷⁴ HL, br. 105, 7. svibnja 1943., 6.

⁶⁷⁵ HL, br. 107, 9. svibnja 1943., 4.

⁶⁷⁶ *Tunis i tvrđava Europe*, HN, br. 728., 11. svibnja 1943., 10.

⁶⁷⁷ HL, br. 108, 11. svibnja 1943., 2.

⁶⁷⁸ Od 13. lipnja 1943., zagrebački tjednik *Nedjeljne vesti* promijenio je naziv u *Novine*.

⁶⁷⁹ HL, br. 127, 2. lipnja 1943., 6.

snaga u sjeverozapadnoj Africi, Egiptu i na Bliskom istoku brojale oko 70-75 divizija s preko milijun ljudi te s 10 do 12 oklopljenih divizija i s oko 5-6 tisuća oklopljenih kola.⁶⁸⁰ Iz toga se jasno iščitava da su sile Osovine bile dobro informirane i očekivale napad iz Sjeverne Afrike.

Najava savezničke invazije na Siciliju bilo je savezničko osvajanje otoka Pantellerije, posljednje zapreke u *sicilijanskom klanu*⁶⁸¹ i sve snažnije bombardiranje talijanskih gradova na Siciliji.⁶⁸² Da su to Talijani očekivali, svjedoči i jedan članak objavljen 21. lipnja 1943. u *Novinama*:

*Njemački su zrakoplovi vršili jučer velike izvidničke letove na području zapadnog dijela Sredozemnog mora i nad sicilijanskim kanalom, koji su omogućili dragocjene zaključke o stanju i namjerama američkih i britanskih priprema za napadaj. Brzi njemački bojni zrakoplovi napali su zajedno s talijanskim bombašima lučke uređaje na Pantelleriji i u Bizerti, te su unatoč jakoj obrani lovaca i protuzrakoplovnog topništva uspješno pogodili uređaje za pretovar, kao i uređaje za smještaj brodova.*⁶⁸³

Nijemci ipak nisu bili sigurni hoće li napad uslijediti na Sardiniju ili na Balkan,⁶⁸⁴ što je bilo suprotno od dojma koji je stvoren u tisku NDH. Istina je da su Saveznici razmatrali mogućnost iskrcavanja i na nekim drugim dijelovima Južne i Jugoistočne Europe, poput Grčke ili istočne jadranske obale, no od odluke u Casablanci, iskrcavanje na Siciliju nije imalo alternativu.⁶⁸⁵ Staljin invaziju na Italiju doista nije prihvatio kao otvaranje drugog europskog bojišta, kao što je i rat u Sjevernoj Africi smatrao ratom ograničenog značaja za konačan ishod rata u Europi. Njemu je bila neprihvatljiva odluka zapadnih Saveznika da odgode operaciju *Kanal*, iskrcavanje angloameričkih snaga na atlantsku obalu Francuske za proljeće 1944. Zato je u pismu upućenom britanskom premijeru od 11. lipnja 1943. upozorio na Churchillov memorandum od 10. srpnja 1942. u kojem je operacija *Kanal* bila predviđena

⁶⁸⁰ *Spremnost*, br. 63, 23. svibnja 1943., 3.

⁶⁸¹ HL, br. 141, 19. lipnja 1943., 5. A. ROTHBERG, n. dj., 148. *Povijest*, 17. knjiga, 290. CALVACORESSI-VINT, n. dj., 309.

⁶⁸² HL, br. 144, 23. lipnja 1943., 2.

⁶⁸³ *Novine*, br. 83, 21. lipnja 1943., 8.

⁶⁸⁴ Jedan cirkular Ministarstva udružbe od 9. ožujka 1943. problematizira i mogućnost savezničkog iskrcavanja na istočnu jadransku obalu. Opća je ocjena bila da je takav pothvat manje vjerojatan, zbog logističkih poteškoća, udaljenosti od glavnih snaga na Atlantiku, te snažnog njemačkog položaja na Egejskom moru i u Tunisu. B. KRIZMAN, n. dj., I. sv., 19. Da su Nijemci strahovali od te mogućnosti, potvrđuje Hitlerov razgovor sa grofom Cianom, ministrom vanjskih poslova Italije od 20. prosinca 1942. Hitler je navodno tom prilikom rekao kako treba po hitnom postupku uništiti *bande* na Balkanu, jer bi se iskrcavanjem Saveznika na istočnoj jadranskoj obali stvari mogle zakomplicirati. Vasa KAZIMIROVIĆ, *NDH u svjetlu nemačkih dokumenata i dnevnika Gleza fon Horstenau 1941-1944*, Beograd 1987., 149. Još u studenom 1942. Izvještajni ured MVP-a je prenoseći vijesti iz stranog tiska izvijestio o mogućnosti savezničke invazije na Balkan, a kao realna točka iskrcavanja pretpostavljen je Solun. HDA, MVP – Izvještajni ured, kut. 16., Pregled turskog novinstva, br. 23, *Solun kao angloamerička točka napadaja na Europu*. MURRAY-MILLET, n. dj., 302. HART, n. dj., 437.

⁶⁸⁵ E. BARKER, n. dj., 356., 357.

do kraja 1942., te na Churchillovu poslanicu od 26. siječnja 1943., u kojoj je invazija na Francusku planirana do kraja 1943.⁶⁸⁶

Staljin je nasušno trebao otvaranje novog ratišta u Europi. Pritom naravno nije mislio na Italiju, već Francusku. U poruci Rooseveltu i Churchillu 11. lipnja 1943. on je izrazio nezadovoljstvo što se po drugi puta pomiče rok invazije na Europu tzv. operacije napada na *Kanal* (La Manche). Dogovori zapadnih Saveznika od 26. siječnja i 12. veljače 1943. garantirali su Staljinu operacije rasterećenja Istočnog bojišta u 1943., međutim, Staljin konstatira sa žaljenjem kako je taj rok pomaknut na proljeće 1944. Churchill u svom odgovoru opravdava odluku o pomicanju datuma invazije, moćnim njemačkim snagama u Francuskoj i vjerojatno bespotrebnim krvoprolićem 100 tisuća britanskih i američkih vojnika, što po njegovu sudu ne bi bilo od pomoći Sovjetima.⁶⁸⁷ Staljin je tada cinično primijetio da sovjetski život manje znači od britanskog ili američkog, aludirajući pritom na teret koji nosi Crvena armija na Istočnom bojištu, odnosno što bi za Sovjete značilo rasterećenje na Zapadu:

*Ne treba zaboraviti ni to da se radi o milijunima života u okupiranim predjelima zapadne Europe i Rusije i o smanjenju ogromnih žrtava sovjetskih armija, u usporedbi s kojima broj žrtava anglo-američkih jedinica nije velik.*⁶⁸⁸ *Broj sovjetskih žrtava bit će od vitalnog značaja za dominantan položaj Staljina na prvoj konferenciji «velike trojice» u Teheranu.*⁶⁸⁹

Potkraj lipnja članak objavljen u *Hrvatskom listu* na temelju informacija iz rimskog lista *Popolo di Roma* također najavljuje saveznički udar: *Tvrđava Europa postala je neosvojivom. Italija je više no ikada spremna da se brani na svom moru kao predstraža europske tvrđave.* U tekstu se dalje navodilo kako treba očekivati pokušaj invazije na Italiju, te da za to postoje svima lako uočljive indikacije: sustavno bombardiranje talijanskih gradova na jugu, usredotočenje sredstava za iskrcavanje u lukama Afrike i prisutnost na Sredozemnom moru velikih jedinica engleske ratne mornarice.⁶⁹⁰ Permanentni napadi savezničkih zračnih snaga na Siciliju, Sardiniju i gradove južne Italije, početkom srpnja 1943. posve su jasno najavili invaziju iz Sjeverne Afrike na europsko kopno, a Italija je bila meta.⁶⁹¹ Po prvi puta

⁶⁸⁶ CHURCHILL-STALJIN, n. dj., 147., 148.

⁶⁸⁷ CHURCHILL-STALJIN, n. dj., 147., 148.

⁶⁸⁸ Isto, 154.

⁶⁸⁹ Sovjetske oružane snage 1943. brojale su 12 milijuna vojnika, a Crvena armija je ratovala protiv 200 njemačkih i savezničkih divizija. Do početka 1943. sovjetski gubici nisu bili manji od 4,2 milijuna vojnika, dok su Nijemci mogli imati i do 700 000. A. WERTH, n. dj., II. dio, 70., 74., 134. O Teheranu i odnosima Saveznika vidi poglavlje Međunarodne konferencije u 1943.; Casablanca, Moskva, Teheran.

⁶⁹⁰ HL, br. 147, 27. lipnja 1943., 1.

⁶⁹¹ HN, br. 769, 1. srpnja 1943., 3.

se pojavio pojam Italije *predstraže Europe*, važne barijere daljnjem prodiranju Saveznika u Europu, što će se prema već ustaljenom obrascu na stranicama tiska NDH promijeniti u vrijeme velikih savezničkih uspjeha u Italiji, kada Apeninski poluotok kao i Sjevernoafričko ratište postane drugorazrednog značaja: *slijepo crijevo Europe ili čak periferija*.⁶⁹²

Dana 11. srpnja u *Hrvatskom narodu* pojavila se prva vijest o savezničkom iskrcavanju na Siciliju: *Amerikanci su prigodom iskrcavanja na Siciliji i tokom pothvata na otoku pretrpjeli najteže gubitke*, iako je još krajem 1942. hrvatska javnost uvjeravana od vojničkog stručnjaka *Spremnosti* Vilima Gredelja, kako je invazija na Italiju nemoguća misija.⁶⁹³ U članku je navedeno kako su se angloameričke pomorske, zračne i desantne snage iskrcale na Siciliji, iako lokacija nije precizirana, a pritom je napomenuto kako napad na Siciliju ne odgovara sovjetskim težnjama za stvaranjem *drugog bojišta* u Europi, jer put od Sicilije preko Apenina do Alpa predstavlja najduži put do središta Europe.⁶⁹⁴ Vilim Gredelj je u svojoj analizi značaja savezničkog iskrcavanja na Siciliju zaključio: *Invazione djelatnosti ne mogu imati operativnog utjecaja na glavno istočno bojište, odnosno: invazija nije pozitivan odgovor Sovjetima za stvaranje drugog bojišta*.⁶⁹⁵

Zagrebački tjednik *Spremnost* sicilskom bojištu uopće nije pridavao značaj. Da bi se dokazala neprimjerenost Italije, savezničkog izbora za prodor u Europu, u jednoj od rubrika *Spremnosti*, *Odjeci iz svijeta*, apostrofirana je tvrdnja švicarskog pisca i povjesničara Edmodna Rossiera: *Ukoliko je Sicilija put prema središtu Europe, predstoji velik put - This is a long way – jer bi sile osovine mogle koncentrirati ogromne snage u Italiji*.⁶⁹⁶

Savezničko iskrcavanje na Siciliji bio je sastavni dio druge faze rata na Sredozemlju. Operacija pod kodnim imenom *Eskimos* izvršena je 10. srpnja 1943. U prvom naletu zapadni Saveznici iskrcali su 160 tisuća vojnika i 14 tisuća vozila, a podržavala ih je flota od 750 brodova te zračni štiti od 4 tisuće aviona. Britanska i američka iskrcavanja izvršena su gotovo

⁶⁹² Uporaba termina *predstraža* i prije savezničke pomorsko zračne invazije mogla bi biti dokaz kako su njemačko-talijanske snage već unaprijed bile spremne na realnu nemogućnost obrane Italije od savezničke invazije, odnosno svjesne da neće moći još za dugo jednako kvalitetno voditi rat na nekoliko odsjeka.

⁶⁹³ *Invazija na Italiju nemogućnost, Spremnost*, br. 41, 6. prosinca 1942., 3.

⁶⁹⁴ HN, br. 778, 11. srpnja 1943., 1.

⁶⁹⁵ *Spremnost*, br. 74., 25. srpnja 1943., 1. Savezničko iskrcavanje na Siciliji (isplanirano u siječnju na konferenciji u Casablanci) bio je sastavni dio druge faze rata na Mediteranu. Savezničko iskrcavanje izvršeno je 10. srpnja 1943., a iako je mjesec dana prije osvojen otok Pantellerija, što je Nijemcima bio jasan znak za daljnje nakane, oni su bili zavarani savezničkim nakanama za napad na Grčku. U prvom valu iskrcano je oko 150-160 000 ljudi sa 600 tenkova i 14 000 vozila uz snažnu potporu iz zraka (4 000 aviona) i s mora (750 brodova) na šest točaka duž jugoistočne obale otoka. Otpora pri iskrcavanju gotovo da nije bilo, iako je otoku bilo 230 000 Talijana i 40 000 Nijemaca. Dolazak američkih snaga 17. kolovoza do Messine označio je i svršetak operacija na Siciliji i početak operacija na Apeninskom poluotoku. HART, n. dj., 438.-446. MURRAY-MILLET, n. dj., 302. A. ROTHBERG, n. dj., 148. CALVACORESSI-VINT, n. dj., 309.

⁶⁹⁶ HN, br. 778, 11. srpnja 1943., 1.

bez otpora, unatoč tome da su sile Osovine ondje imale stacioniranih 230 tisuća talijanskih i 40 000 njemačkih vojnika. Iako je Kesserling upozoravao Hitlera na talijansko sabotiranje obrambenih priprema, zadržavanju flote u lukama i zatražio vrhovno zapovjedništvo nad Italijom, ne bi li se spriječio pokušaj invazije, Hitler je bio ravnodušan. Smatrao je savezničko iskrcavanje Italiji manje opasnim od invazije na Francusku.⁶⁹⁷

Prvi podaci o položaju savezničkih snaga na Siciliji pojavili su se u *Hrvatskom listu* i *Hrvatskom narodu* 13. i 14. srpnja 1943. Prema informacijama s bojišta, angloameričke snage upotpunjene kanadskim postrojbama, pokušavale su proširiti svoje mostobrane kod Licate, Gele, Pachina, Siracuse i Auguste i osigurati proboj u središte Sicilije, zbog čega su vršeni stalni zračni udari na mnogobrojne talijanske gradove.⁶⁹⁸ Napredovanje zapadnih Saveznika bilo je moguće iščitati tek između redaka. Tako je 25. srpnja objavljena vijest o povlačenju sila Osovine iz Palerma,⁶⁹⁹ nakon čega je redovno izvještavano o velikim borbama za Cataniju i Messinu, ključne točke sicilskog otoka. Dana 27. srpnja u *Hrvatskom narodu* objavljen je članak pod naslovom – *Proglas kralja i cara talijanskom narodu*, u kojem se navodi kako je Mussolini podnio ostavku zbog zdravstvenih razloga, a da je za novog predsjednika talijanske vlade, po volji kralja Viktora Emanuela III., postao Pietro Badoglio. Pritom je prenijeta i izjava kralja i cara Viktora Emanuela, koji je preuzeo zapovjedništvo nad talijanskom vojskom, kao i novog premijera, iz čega se nije razabiralo, hoće li Italija nastaviti starim putem, niti eventualna potvrda ili promjena stava prema dotadašnjem savezniku Njemačkoj, tek je ponuđena štura i nejasna konstatacija kako je Italija teško pogođena u svojim napadnutim pokrajinama.⁷⁰⁰

Dva dana kasnije na prvoj stranici *Hrvatskog naroda*, ponuđeno je objašnjenje: *Italija nastavlja započetim putem – promjena na vlasti nije revolucija ni državni udar, već ustavna kriza*. Na zahtjev Velikog fašističkog vijeća glavar vlade Mussolini odstupio je pred kraljem, a kralj je proveo ustavotvorne mjere i preuzeo zapovjedništvo nad vojskom i vrhovnom vlasti.⁷⁰¹ Podrobnije o istom izvještava i zagrebačka *Spremnost* u članku *Posljednja sjednica Velikog fašističkog vijeća*, navodeći kako je glavni protagonist ustavnih promjena u zemlji zapravo bio predsjednik Velikog fašističkog vijeća Dino Grandi. On je navodi se, nakon opširnog izlaganja Mussolinija, podnio na glasanje Vijeću rezoluciju, tražeći da se ovlasti nad

⁶⁹⁷ EBERLE-UHL, n. dj., 215. HART, n. dj., 437. CALVACORESSI-VINT, n. dj., 309. CHURCHILL-STALJIN, n. dj., 423.

⁶⁹⁸ HL, br. 13. srpnja 1943., 2. HN, br. 780, 14. srpnja 1943., 1.

⁶⁹⁹ HN, 790, 25. srpnja 1943., 1.

⁷⁰⁰ HN, 791, 27. srpnja 1943., 1.

⁷⁰¹ HN, 793, 29. srpnja 1943., 1.

vojskom vrata kralju. Rezolucija je izglasana devetnaest naprama sedam u korist prijedloga, što je de facto pretpostavljalo povlačenje Mussolinija.⁷⁰² Taj događaj, navodi se, ni na koji način nije utjecao na vanjsku politiku Italije,⁷⁰³ što je navodno potvrdila i prva sjednica Badoglioove vlade, na kojoj je zaključeno da se vanjska politika Italije neće mijenjati, te da imperativ i dalje predstavlja nastavak rata i održanje reda.⁷⁰⁴

No zbivanja u Italiji imala su posve suprotan tijek od scenarija koji je predložen hrvatskoj javnosti tijekom srpnja i kolovoza 1943. u tisku NDH. Smjenom Mussolinija 25. srpnja 1943. unutarnja i vanjska politika Italije promijenit će se iz osnove. Kralj Viktor Emanuel III. preuzima zapovjedništvo nad talijanskom vojskom, a za novog premijera izabran je Pietro Badoglio, proslavljeni vojskovođa, osvajač Adis Abebe 1936. i uvjereni pristalica fašizma koji nije s odobravanjem prihvaćao savez s Njemačkom i posljedice rata po Italiju. U dogovoru s talijanskim dvorom, on je odlučio raskinuti savezništvo s Njemačkom, koje je Italiju vodilo u sigurni poraz, pa je zatražio pomoć zapadnih Saveznika. Pregovori sa Saveznicima vodili su se tijekom kolovoza 1943. i dovršeni su kapitulacijom Italije 3. rujna, nakon čega će kralj i vlada izbjeći u Brindisi. Vijest o predaji je objavljena 8. rujna 1943., kada je već započelo savezničko iskrcavanje kod Napulja.

Badoglio je tražio odgodu objave kapitulacije od još nekoliko dana, međutim general D. Eisenhower, glavni zapovjednik savezničkih snaga sumnjajući u nakane novog talijanskog premijera zahtijevao je neodgodivu predaju, zbog čega su talijanske snage nespremlne dočekale njemačku vojnu intervenciju i bile lako razoružane. General Albert von Kesserling⁷⁰⁵ njemački zapovjednik za Italiju iskoristio je situaciju, okupirao Rim i nanio teške gubitke talijanskoj mornarici u pokušaju bijega na Maltu.

Prijedlog P. Badoglia da se Saveznici prebace na sjever Italije desantom na Rim ili iskrcavanjem u Genovi nije prihvaćen, jer Amerikanci i Englezi nisu kanili angažirati veće snage u Italiji od osam divizija koliko je sudjelovalo. Cilj je bio vezati što je moguće veći broj njemačkih divizija u Italiji ne bi li se oslabili njemački položaji u Zapadnoj Europi i ostvarili uvjeti za lakšu provedbu akcije *Kanal*. Prihvaćen je manje riskantan prijedlog iskrcavanja na

⁷⁰² *Spremnost*, br. 76, 8. kolovoza 1943., 4.

⁷⁰³ Misli se prije svega na savezništvo s Njemačkom, HN, br. 793, 29. srpnja 1943., 1.

⁷⁰⁴ HN, 794, 30. srpnja 1943., 1.

⁷⁰⁵ Kesserling Albrecht FM, (1885-1960), Jedan od najsposobnijih zapovjednika u Drugom svjetskom ratu. Zapovijedao je njemačkim zračnim snagama u borbi za Francusku i u *Bitci za Britaniju*. Potom je predvodio njemačke zračne snage u napadu na Sovjetski Savez, odakle je prebačen u prosincu 1941. u Italiju, kako bi preuzeo kontrolu nad sve zahtjevnijim zračnim borbama na Mediteranu. Od savezničkog zauzimanja Sicilije i južne Italije u rujnu 1943., Kesserling je vodio sjajan obrambeni rat, uspijevajući zadržati snage generala Alexandra. U ožujku 1945. preuzeo je od gen. Rundsteta mjesto zapovjednika njemačkih snaga na Zapadu. Predao se početkom svibnja, nakon vijesti da je Hitler preminuo. PERRETT-HOGG, n. dj., 228.

jugu Kalabrije, u blizini Napulja, na poziciji Salerno.⁷⁰⁶ Informacije SD-a⁷⁰⁷ iz Rima tijekom ljeta 1943. ukazivale su na mogući prevrat u Italiji i napuštanje njemačkog saveznika. Hitler je već 19. srpnja 1943. znao da talijanska kraljevska obitelj potajno pregovara s Engleskom. Kada je Mussolini smijenjen i zarobljen, Hitler je zatražio da se s Istočnog bojišta angažira SS postrojba *Adolf Hitler* za razoružanje talijanske vojske i taj će posao odraditi bez otpora s talijanske strane u Lombardiji i Venetu tijekom kolovoza 1943.⁷⁰⁸ U zarobljeničke logore u Treći Reich odvedeno je oko 600.000 talijanskih vojnika, a Nijemci su došli u posjed 1 255 000 pušaka, 33 383 puškostrojnica, 9986 topova, 970 tenkova i samohodnih topova, 4 553 zrakoplova, 15 500 motornih vozila, 28 600 tona streljiva i 123 114 kubnih metara goriva. Bit će to strategijski važno, jer će se Nijemci tako na lak način domoći velikog ratnog plijena važnog za rat na Talijanskom bojištu.⁷⁰⁹

Potkraj srpnja 1943. u *Hrvatskom narodu* objavljen je članak o uzaludnim naporima Montgomeryjeve vojske u osvajanju Katanije,⁷¹⁰ da bi nakon tri i pol tjedna savezničke ofenzive prema *Hrvatskom listu*, osovinske snage bile prinuđene isprazniti Kataniju.⁷¹¹ Ubrzo nakon što su uslijedile borbe oko gorja Etne, po prvi puta u *Hrvatskom narodu* između redaka najavljen je i mogući poraz sila Osovine na Siciliji: *...žestoki otpor branitelja Sicilije koji ne mogu očekivati pojačanja – Angloamerikanci raspolažu na Siciliji s 14 divizija i mnogostruko jačom vojskom.*⁷¹² Uz sve težu situaciju na južno talijanskom bojištu tijekom kolovoza u Italiji, *Hrvatski narod* pratio je i unutrašnje političke promjene koje su ukazivale na tektonske poremećaje u vrhu talijanske države i mogući politički obrat s dalekosežnim vojno-političkim implikacijama po Trojni pakt: *Vlada talijanska odredila ukidanje fašističkog znaka s talijanskih novčanica – dokinuta i školska uredba fašističkog vijeća.*⁷¹³

Posredovanjem Svete stolice, talijanska vlada je 14. kolovoza proglasila Rim otvorenim gradom,⁷¹⁴ a talijanske i njemačke snage do sredine kolovoza povukle su svoje posljednje snage sa Sicilije na talijansko kopno, bez da je tisak NDH objasnio što se zapravo događalo na Siciliji od iskrcavanja Saveznika. Medijsku blokadu potvrdio je i *Hrvatski narod*

⁷⁰⁶ HART, n. dj., 447.-456. MURRAY-MILLET, n. dj., 374.-377. CALVACORESSI-VINT, n. dj., 311.-313.

⁷⁰⁷ SD – Sicherheitsdienst – Služba sigurnosti, tajna služba SS-a (Schutzstaffel – zaštitni odred – elitna nacistička vojno-politička organizacija, nastala kao Hitlerova tjelesna straža u sklopu SA - Jurišni odredi – paravojna formacija).

⁷⁰⁸ EBERLE-UHL, n.dj., 218.-227. HART, n. dj., 459. MURRAY-MILLET, n. dj., 377.

⁷⁰⁹ Alessandro CIPRIANI, *La "Silvio Parodi" Storia della brigata nera Genovese luglio 1944/aprile 1945*, Imperia 1998, 89.

⁷¹⁰ HN, br. 795, 31. srpnja 1943., 1.

⁷¹¹ HL, br. 182, 7. kolovoza 1943., 2.

⁷¹² HN, br. 803, 10. kolovoza 1943., 2.

⁷¹³ HN, br. 804, 11. kolovoza 1943., 1.

⁷¹⁴ HL, br. 189, 15. kolovoza 1943., 2.

koji je po svršetku borbi na Siciliji i povlačenju osovinskih snaga, objavio tek vijest o velikim gubicima savezničkih snaga (gotovo 1/3 iskranih vojnika) u operacijama na Siciliji, te o razočaranosti angloameričke javnosti s operacijama na Siciliji: *Izjavljene nade – Angloameričani razočarani sa Sicilijom*.⁷¹⁵ Tjednik *Novine* nadovezao se sa šturim izvješćem o povlačenju sila Osovine sa Sicilije uz konstataciju kako su njemačke čete uspješno zadržavale neprijatelja na Siciliji gotovo mjesec i pol dana.⁷¹⁶ Bio je to uobičajen način posve nekonzistentnog izvještavanja s talijanskog bojišta. Ponovno su porazi pretvarani u neke nedefinirane strateške pobjede. Ono što je do jučer bilo neosvojivo, kao u slučaju Katanije, sutra je već napušteno bez objašnjenja. Na isti su način u tisku NDH prikazivane i političke posljedice uspješnog savezničkog ratovanja u Italiji, pa se na osnovi novinskog sadržaja mogao steći dojam kako je smjena Mussolinija perifernog značaja za stabilnost Osovine. Bila je to obmana ustaške propagande, a već je početak mjeseca rujna 1943. otkrio i kolikih razmjera.

3.3.5 Savezničko iskrcavanje u Kalabriji i kapitulacija Italije

Nakon osvajanja Sicilije uslijedilo je svakodnevno bombardiranje južne Italije. Posebice su prema navodima talijanskih i njemačkih dojavnih agencija bili na udaru, Napulj, Foggia i Salerno.⁷¹⁷ Potom je prema *Novinama* uslijedilo očekivano iskrcavanje Saveznika na jugozapadu Reggio Calabrije, te je nastavljeno snažno zračno bombardiranje talijanskih gradova. Najviše su stradali Bolzano, Trento i Bologna.⁷¹⁸

Kada je 5. rujna 1943. objavljena vijest da su zapadni Saveznici uz velike gubitke uspostavili mostobrane na krajnjem jugu Kalabrije,⁷¹⁹ u ustaškom tisku pojavile su se prve otvorene kalkulacije o mogućoj kapitulaciji Italije. U *Hrvatskom narodu* pojavila se informacija kako razlog savezničkog napada na Kalabriju nije bio samo vojno strategijske osnove, već prije svega političke i da bi svaki novi udar na Italiju mogao vrlo brzo izazvati kapitulaciju njemačke saveznice.⁷²⁰ No talijanski list *La gazzeta del popolo*, čiji članak je

⁷¹⁵ HN, br. 811, 19. kolovoza 1943., 1.

⁷¹⁶ *Novine*, br. 93, 23. kolovoza 1943., 1.

⁷¹⁷ HN, br. 817., 26. kolovoza 1943., 1. Bile su to pripreme za akciju *Avalanche*, iskrcavanje savezničkih snaga na području Napulja (Salerno) i otvaranje bitke za europski kontinent. CHURCHILL-STALJIN, n. dj., 160. A. ROTHBERG, n. dj., 165.-167. HART, n. dj., 453.-460.

⁷¹⁸ *Novine*, br. 95, 6. rujna 1943., 1. HN, br. 825, 4. rujna 1943., 1.

⁷¹⁹ HN, br. 826, 5. rujna 1943., 1.

⁷²⁰ U to vrijeme po prvi puta se u povjerljivim pregledima stranog tiska HDU *Croatia* pojavljuju izvješća iz savezničkog tiska o izvjesno skorom svršetku rata. Prognoze vezano za kapitulaciju Njemačke sredinom kolovoza 1943. bile su prilično pesimistične, a neutralni promatrači procjenjivali su da snaga Njemačke obrane neće izdržati dulje od Božića 1944. Naravno, te informacije nisu propuštene u novinske redakcije. HDA, Fond HDU *Croatia*, kut. 69, Posebna služba, *Kad će svršiti rat*.

objavio *Hrvatski narod*, odgovorio je, kako su te i slične kalkulacije neutemeljene, te da Saveznici ne smiju računati na lake uspjehe.⁷²¹ Na bojištu se pak situacija brzo mijenjala. Prema vijestima iz Berlina njemačke i talijanske snage početkom rujna uspješno su se povlačile iz južne Kalabrije,⁷²² a zapadni Saveznici su im iskrcavanjem kod Salerno nastojali presjeći odstupnicu i stvaranje nove obrambene linije, no bio je to, kako je objašnjeno, neuspješan pothvat. U članku *Salerno novi Dunkerque*, objavljenom u *Hrvatskom narodu* 16. rujna 1943., navodi se kako je američka vojska pod vodstvom gen. Clarka najvećim dijelom bila uništena - 10 000 mrtvih i isto toliki broj zarobljenih, te da su njemačke snage opkolile Salerno, doprle do obale i ondje slomile posljednji otpor, a tjednik *Novine* 20. rujna donosi informacije o velikoj zabrinutosti u američkom taboru.⁷²³ Već u idućem broju *Hrvatskog naroda* izašao je indikativan članak: *Angloamerikanci napustili Salerno?*, gdje je konstatirano kako je prekinuta veza između Amerikanaca i Britanaca, te da je grad pred padom ili da je već pao u njemačke ruke, o čemu opširnije izvještava i *Spremnost*.⁷²⁴ Na temelju vijesti s talijanskog bojišta obrana feldmaršala Alberta Kesserlinga nastojala se predstaviti izuzetno učinkovitom, a čitatelji su *bombardirani* statističkim podacima o ogromnim gubicima savezničke vojske koja je bila stjerana u krajnje dijelove Ebolia i Salerno.⁷²⁵ Dana 19. rujna *Hrvatski narod* objavio je kako se njemačke snage povlače iz Calabrije, a da se kod Salerno vode i dalje teške borbe, nakon što su iskrcane nove pomoćne savezničke snage.⁷²⁶ Samo dva dana kasnije objavljeno je kako je nesmetano ispražnjena Sardinija, a uspjeh generala Kesserlinga i dalje je glorificiran, jer je navodi se, omogućio pravodobno spajanje njemačkih snaga iz Apulije i Kalabrije sa četama kod Salerno i onemogućio presijecanje odstupnice njemačkim snagama.⁷²⁷

Savezničke snage iskrcane u apulijskim lukama i Salernskom zaljevu, kako navodi *Hrvatski narod*, bile su sastavljene od šest britanskih i tri američke pješačke divizije, jedne američke i jedne britanske padobranske divizije, dvije britanske, jedne američke oklopne divizije i tri američka oklopna odjela, no taj ih je pothvat prema procjenama iz Berlina koštao gotovo 5 tisuća života, od toga je poginuo 121 časnik i izgubljeno 171 oklopno vozilo.⁷²⁸ Ne

⁷²¹ *Talijani o borbama u Italiji*, HN, br. 826, 5. rujna 1943., 4.

⁷²² HN, br. 827, 5. rujna 1943., 4.

⁷²³ *Novine*, br. 97, 20. rujna 1943., 1. HN, br. 834, 16. rujna 1943., 10., O teškom porazu savezničkih snaga pišu i *Novine: Ogromni američki gubici kod Salerno u ljudima, brodovima i ratnom tvorivu*.

⁷²⁴ *Spremnost*, br. 82, 19. rujna 1943., 2. HN, br. 835, 16. rujna 1943., 10.,

⁷²⁵ HN, br. 836, 17. rujna 1943., 10. Saveznici su imali značajnih poteškoća sve do 14. rujna 1943. HART, n. dj., 459.-464. MURRAY-MILLET, n. dj., 379. – 381. CALVACORESSI-VINT, n. dj., 312., 313.

⁷²⁶ HN, br. 838, 19. rujna 1943., 1.

⁷²⁷ HN, br. 839, 21. rujna 1943., 1.

⁷²⁸ HN, br. 843, 25. rujna 1943., 10

bi li se dokazalo s kakvim se poteškoćama susreću zapadni Saveznici na Talijanskom bojištu tjednik *Novine* 20. rujna donosi navodno autentičan osvrt Roosevelta u američkom kongresu. Roosevelt je navodno priznao veliki neuspjeh savezničke ekspedicije južno od Napulja i ogromne gubitke u ljudstvu i naoružanju.⁷²⁹

Posve je netočno da je savezničko iskrcavanje kod Salerno i Tarenta bio veliki vojni neuspjeh Saveznika. Upravo suprotno, bila je to iznimno važna pobjeda. Postignut je cilj i savezničke snage, od kojih su se američke našle po prvi puta nakon 1918. u Europi, zadržale su i učvrstile pozicije na jugu Apeninskog poluotoka, što je bila pretpostavka za daljnje napredovanje prema sjeveru Italije.⁷³⁰ Iskrcavanje u Kalabriji provela je američka V. vojska (Salerno) i I. britanska padobranska divizija (Tarent). Pod vodstvom generala Marca W. Clarca na obali Salerno 9. rujna iskrcala se V. američka vojska, a kod Tarenta I. britanska padobranska divizija. Ondje im je snažan otpor pružila talijanska vojska, koja je bila u fazi preuzimanja od strane Nijemaca, nakon talijanske kapitulacije. Gen. Clarc se unatoč teškoćama održao na obali Salerno do 14. rujna i nakon što se priključila VIII. britanska vojska iz Messine, primorao je neprijatelja na povlačenje. Iskrcavanje u Kalabriji bio je najteži pothvat zapadnih Saveznika na Talijanskom bojištu. Saveznički gubici bili su uistinu veliki. Amerikanci su imali 727 poginulih, 2720 ranjenih i 1424 nestala, ukupno 4 870 vojnika stradala, dok su Britanci pretrpjeli još veće gubitke s ukupno 6 687 ubijenih, ranjenih i nestalih.⁷³¹ Ipak cilj je postignut i otvoreno je savezničko napredovanje k Rimu.

Velike ratne operacije na Talijanskom bojištu, uspješno savezničko oslobađanje Sicilije i iskrcavanje u Kalabriji, pratila je i burna politička situacija u Italiji, čiji je krajnji rezultat bio izlazak Italije iz rata, tj. njena kapitulacija na opće iznenađenje saveznika. Izlazak Italije iz rata slikovito je dočaran 16. rujna na prvoj stranici *Šila*. Talijanski vojnik zabija nož u Europu na slici, a u potpisanom tekstu dat je komentar: *Po svom starom običaju pokušao je vojnik maršala Badoglia, «vjerni i junački saveznik» i ovaj put zabiti nož u ledja svom ratnom drugu.*⁷³² Bio je to samo još jedan dokaz na koji se način manipuliralo informacijama putem novina i kako su vijesti prikrivane ili lažno interpretirane.

Talijansko izdajstvo Njemačke i članica Trojnog sporazuma bila je omiljena tema u tisku NDH. Posebno se isticao list *Šilo*. Taj je tjednik od 16. rujna 1943. i broja 38, pa sve do

⁷²⁹ *Novine*, br. 97, 20. rujna 1943., 1.

⁷³⁰ *Salerno – American Operations from the Beaches to the Volturno 9-September-6 October 1943 – World War II 50th Anniverasary Commemorative Edition*, Washington D.C., 1990, 77.-88. Vidi kartu, HART, n. dj., 448.-449. Vidi fotografije, A. ROTHBERG, n. dj., 165.-166.

⁷³¹ *Salerno – American Operations from the Beaches to the Volturno 9-September-6 October 1943 – World War II 50th Anniverasary Commemorative Edition*, 77.-88.

⁷³² *Šilo*, br. 38., 16. rujna 1943., 1.

25. veljače 1944. i broja 8 vrlo često objavljivao na naslovnicama karikature kritizirajući talijansku izdaju, ismijavajući Badoglioince i talijanskog kralja Viktora Emanuela III. Tako je u jednoj karikaturi od 8. listopada 1943. talijanski kralj dobio zbog malog rasta nadimak *zečja šapica*,⁷³³ na drugoj objavljenoj 26. studenog prikazan je kao prosjak s engleskom krunom, na trećoj od 21. siječnja 1944. kao dijete koje britanski časnik kažnjava, a na četvrtoj objavljenoj 25. veljače kao ulični svirač pred Buckinghamskom palačom. Čak je skovana i pjesmica koju talijanski kralj pjeva:

Sudba mi pod leđa grunu,

Ciklon mi odnese krunu.

Priestol mi prevali bura.

Došla je zadnja ura...

Sad sam ništa - bijah car...

Udiel' te mi malen dar.

Darujte me, dobri ljudi,

Od Boga vam plaća budi.

Kako je Italija izdala svoje saveznike u prvom svjetskom ratu – izdajstva koja nikad ne mogu biti zaboravljena, podsjetio je čitatelje zagrebački tjednik *Novine* 11. rujna, ističući kako je nova izdaja talijanskog saveznika i gora od prethodne: *Ipak postupak Maršala Badoglia, markiza od Monte Sabotina i Duke od Adis Abebbe još je gori*. Taj je postupak okvalificiran kao izdaja i nevjera izravno na bojnopolju, protiv saveznika koji je branio talijansko tlo od najeze zajedničkog neprijatelja.⁷³⁴ Prijetvornost talijanskih vlasti, navodi *Hrvatski narod*, ponajbolje se očitovala u dobro smišljenom planu, koji je razotkrila jedna izjava generala Eisenhowera za *Reuter*, a gdje je eksplicite navedeno, kako je primirje potpisao još 3. rujna, ali se s njegovom primjenom čekalo do časa kada je to odgovaralo Saveznicima.

U članku *Sramotna izdaja Badoglia, Hrvatski narod* je razotkrio kako je Italija potajno na neutralnom terenu pregovarala sa Saveznicima i obvezala se na bezuvjetnu kapitulaciju. Njemački izvori su pak tvrdili kako su imali spoznaje o mogućnosti talijanske kapitulacije, no da su još 8. rujna primili čvrsta uvjerenja od kralja i predsjednika vlade kako o kapitulaciji

⁷³³ *Šilo*, br. 41, 8. listopada 1943., 1.

⁷³⁴ *Novine*, br. 96, 11. rujna 1943., 2.

Italije nema ni govora,⁷³⁵ ...zbog čega se njemački saveznik, zaključio je zagrebački list *Novine*, s pravom upitao: ...koliko vrijedi riječ talijanskog kraljevskog Maršala?⁷³⁶

Nakon kapitulacije, Italija je u tisku NDH preko osobe kralja prikazivana kao marioneta u rukama Saveznika. Javnosti NDH htjelo se dokazati preko *Šila*, *Novina*, *Hrvatskog naroda*, pa i *Vrapca* povremeno,⁷³⁷ da je izdajom Njemačke Italija izgubila kolonije, značaj mediteranske sile i dignitet kao nacija, iako je to bio rezultat poraza od Saveznika na bojnopolju, odnosno ratne suradnje s Njemačkom. Ustaška propaganda kao i u slučaju prelaska francuskih kolonijalnih snaga u Sjevernoj Africi na stranu Saveznika, koristila se apsurdnim objašnjenjima, koja nisu mogla imati značajnijeg utjecaja na javni mnijenje.

Tisak NDH posvetio je i velik prostor razjašnjenju provedenih ustavnih promjena u Italiji, koje su nakon čina kapitulacije proglašene državnim udarom. Prema *Spremnosti* i *Hrvatskom narodu* Mussolini je nakon sjednice *Velikog fašističkog vijeća* primljen u audijenciju kod kralja Viktora Emanuela III., gdje je zatražio od kralja provođenje strožih mjera u vojsci. Rezultat dvosatnog razgovora bio je takav, da je kralj mjesto predsjednika vlade povjerio Badogliu, a Mussolinija dao uhititi.⁷³⁸ Plan je bio navodi se predati Mussolinija SAD-u, što je trebao biti prvoklasni medijski događaj i simbolična pobjeda SAD-a nad fašizmom, no savezničke planove onemogućila je njemačka ofenziva u Italiji.⁷³⁹ Samo nekoliko dana kasnije, *Hrvatski narod* slavodobitno je objavio vijest kako je Mussolini oslobođen iz zatočeništva, zahvaljujući brzom i efikasnoj akciji njemačkih padobranaca i članova sigurnosne službe,⁷⁴⁰ a potom je nagovješteno stvaranje nove Italije, na čelu s novom republikanskom partijom Mussolinija.⁷⁴¹ Već 15 rujna je formirana i vlada, te je najavljeno sazivanje konstituante, koja je imala zadatak donijeti ustav nove fašističko-republikanske države.⁷⁴² Proglašenje nove državne tvorevine na prostoru Italije, čiji teritorij je sezao od sjevernih granica Italije do Gustavove linije, njemačkog obrambenog zida na rijeci Sangro. *Hrvatski narod* tek je kraćim tekstom popratio, obznanivši 1. listopada da je Mussolini

⁷³⁵ HN, br. 830, 10. rujna 1943., 5.

⁷³⁶ *Novine*, 13. rujna 1943., 2.

⁷³⁷ *Vrapac*, br. 4., 4. veljače 1944., 1.

⁷³⁸ *Spremnost*, br. 83, 26. rujna 1943., 5. HN, br. 830, 10. rujna 1943., 8.

⁷³⁹ *Spremnost*, br. 83, 26. rujna 1943., 5.

⁷⁴⁰ HN, br. 833., 14. rujna 1943., 1, *Spremnost*, br. 82, 19. rujna 1943., 2. Hilter je 12. rujna 1943. uspio osloboditi Mussolinija iz zatočeništva u jednoj planinskoj kući u Abruzziju s jednom padobranskom jedinicom. Akciju je vodio SS-ovac Otto Skorzeny. EBERLE-UHL, n. dj., 224. HART, n. dj., 644. MURRAY-MILLET, n. dj., 383. A. A. ROTHBERG, n. dj., 162.

⁷⁴¹ *Obrisi nove njemačko-talijanske suradnje*, HN, br. 837., 18. rujna 1943., 10.

⁷⁴² *Članovi Mussolinijeve vlade*, HN, br. 842., 24. rujna 1943., 10.

preuzeo dužnost glavara nove republikanske fašističke države, Talijanske Socijalne Republike.⁷⁴³

Talijanska Socijalna Republika po mnogo čemu može se usporediti s NDH. Bila je posve ovisna o III. Reichu, imala je poput ustaške vojnice stranačke odrede *Brigate Nere*, a bila je poput NDH i poprište građanskog rata, kao posljedice antifašističkog pokreta otpora. Talijanska Socijalna Republika prestala je postojati savezničkim zauzimanjem Italije krajem travnja 1945.⁷⁴⁴

Jesen 1943. bila je prilično uspješna za zapadne Saveznike u Italiji. Angloameričke snage prema *Hrvatskom narodu i Hrvatskom listu*, svakodnevno napredujući po 2km od iskrcavanja u Salernu,⁷⁴⁵ osvojile su Napulj: *Odbijeni angloamerički sastavi – teški gubici neprijateljskog pješništva i bojnih kola – Nijemci napustili posve razrušeni Napulj*,⁷⁴⁶ *Napulj na teret Angloamerikancima*⁷⁴⁷ i Pompeje: *Angloamerikanci uništili starine i muzej u Pompejima*⁷⁴⁸ te Korziku: *Dovršeni pokreti na Korzici*,⁷⁴⁹ *Fronta u Italiji pojačana njemačkim snagama sa Sardinije i Korzike*,⁷⁵⁰ čemu je po ustaljenoj praksi iznova dat izrazito pozitivan ton u kontekstu njemačkih vojnotaktičkih poteza.

Sve nepovoljniju situaciju za Nijemce na Talijanskom bojištu, dodatno je opteretila i vijest o prelasku Badoglioove vlade na stranu Saveznika sredinom listopada 1943.⁷⁵¹ i razmjerno velika zračna ofenziva zapadnih Saveznika na njemačke gradove, koja je kako navodi *Hrvatski list* bila u funkciji uništenja njemačke vojne industrije i rušenja morala:

Crni dan letećih tvrđava – nad južnim i jugozapadnim područjem Reicha oboreno 58 američkih četveromotornih tvrđava,⁷⁵² *Zračni napadaji nisu mogli smanjiti njemačku industriju naoružanja – najteži gubici angloamerikanaca – nad južnom Njemačkom jučer oboreno 40 letećih tvrđava*,⁷⁵³ *Zračne borbe nad Njemačkom – iznova snažni zračni udari na južnu Njemačku, zapadnu Njemačku, te prostor Danzinga i veliku luku Gotenhafen ili*

⁷⁴³ HN, br. 848, 1. listopada 1943., 1.

⁷⁴⁴ Nikica BARIĆ, *Oružane snage Talijanske Socijalne Republike (rujan 1943. – travanj 1945.)*, Polemos 4, br. 2, Zagreb 2001., 160.-163.

⁷⁴⁵ *Kesserling i Rommel organizirali strahovitu obranu u Italiji*, HN, br. 872, 29. listopada 1943., 8.

⁷⁴⁶ HN, br. 850, 3. listopada 1943., 2., o načinu na koji su Nijemci napustili grad i kako su kaznili pobunu u gradu svjedoči članak iz *Novina, Napulj pravedno kažnjen, Novine*, 4. listopada 1943., br. 99, 8.

⁷⁴⁷ HN, br. 851, 5. listopada 1943., 2.

⁷⁴⁸ HL, br. 232, 3. listopada 1943., 1. HN, br. 850, 3. listopada 1943., 16.

⁷⁴⁹ HN, br. 852, 6. listopada 1943., 1.

⁷⁵⁰ HN, br. 852, 6. listopada 1943., 10.

⁷⁵¹ *Dosljednost vjerolomnika*, HN, br. 859, 14. listopada 1943., 10.

⁷⁵² HL, br. 192, 19. kolovoza 1943., 1.

⁷⁵³ HN, br. 828, 8. rujna 1943., 1.

Gdinju.⁷⁵⁴ *Anglo-američke snage teško bombardirale Kassel,* ⁷⁵⁵ *Strašna zločinstva anglo-amerikanskih bombardiranja – cilj je životinjski uništavati mirno pučanstvo.*⁷⁵⁶

U napadu na Kassel 22./23. listopada, savezničko zrakoplovstvo optuženo je da napada nevojničke ciljeve, kulturne ustanove, bolnice i crkve.⁷⁵⁷ Tada se u medijima pojavila informacija o njemačkom odgovoru na saveznička zračna razaranja. «Oružje protiv zračnog terora», glasio je naslov teksta objavljen potkraj rujna 1943. u *Hrvatskom narodu*, kojim je upućena poruka Saveznicima da će Nijemci ubrzo ponuditi odgovor na učestalo bombardiranje njemačkog teritorija, novim ubojitim zračnim oružjem.⁷⁵⁸ Bila je to u tisku NDH prva najava novog naoružanja, rakete zemlja-zrak, poznatije pod nazivom V1, a cilj je bio čitateljstvo uvjeriti kako Njemačka u svakom trenutku može promijeniti tijek rata.

3.3.6 Poraz Italije i stanje u NDH

Pod naslovom *Za cjelokupnost Hrvatske*, 10. rujna 1943. *Hrvatski narod* objavio je članak kojim je izvijestio hrvatsku javnost o kapitulaciji i izdaji Badogliove vlade, pritom navodeći kako na Poglavnikovu zapovijed hrvatske oružane snage u suradnji s njemačkom vojskom već preuzimaju hrvatska područja pod talijanskom kontrolom. Istoga dana *Hrvatski narod* objavio je vijest kako razoružanje talijanske vojske na prostoru Primorja i Dalmacije teče bez poteškoća i da je Poglavnik na temelju dogovora s njemačkim saveznikom proglasio cjelokupnost hrvatskih zemalja.⁷⁵⁹

Postupak Badogliove vlade i kralja Viktora Emanuela III. za ustaški tisak prema jasnom napatku HDU *Croatie* bila je izdaja saveznika i vlastitog naroda, a prikazan je kao veliko iznenađenje, iako su informacije o mogućoj talijanskoj kapitulaciji od kraja srpnja 1943. postojale u dokumentima GRP-a.⁷⁶⁰

U izjavi dr. Ede Bulata, ministra u Vladi NDH, Italija je optužena za okupaciju Dalmacije i Primorja, te za izdaju, jer se od početka rata prijetvorno prikazivala kao saveznik, a Rimski sporazumi fašističke Italije i NDH u novonastalim okolnostima procijenjeni su kao prisila.⁷⁶¹ U članku *Razrješenje rimskih ugovora*, *Spremnost* je 10. rujna, Rimske ugovore

⁷⁵⁴ HN, br.859, 14. listopada 1943., 2.

⁷⁵⁵ HN, br. 868, 24. listopada 1943., 1.

⁷⁵⁶ *Novine*, br. 99, 4. listopada 1943., 8.

⁷⁵⁷ *Novine*, br. 102., 25. listopada 1943., 1.

⁷⁵⁸ HN, br. 844, 26. rujna 1943., 16.

⁷⁵⁹ HN, br. 830, 10. rujna 1943., 1.

⁷⁶⁰ *Novine*, br. 96, 13. rujna 1943., 8. HDA, Fond HDU *Croatia*, kut.69, Povjerljivo, *Englezi o Italiji*.

⁷⁶¹ HN, br. 830, 10. rujna 1943., 1.

proglasila nevažećima budući da od talijanskog kralja nisu bili do kraja ispoštovani, po pitanju granica i jamstava za političku nezavisnost i teritorijalnu cjelovitost NDH.⁷⁶²

Na istom tragu *Spremnost* 12. rujna u članku *Slom Rimskog carstva* Italiju proglašava neprijateljem: *završeno zadnje razdoblje tisućgodišnje borbe romanskog i hrvatskog elementa na Jadranu, što nikako ne može biti presudno za ishod rata.*⁷⁶³

Politički vrh NDH iskoristio je trenutak talijanske kapitulacije i njemačke konsternacije izlaskom Italije iz rata, ne bi li u hrvatskoj javnosti ocrnio Italiju i njene imperijalne ciljeve na istočnoj jadranskoj obali. Nakon dvije i pol godine veličanja Italije u rujnu 1943. na stranicama novina NDH dogodio se kopernikanski obrat. Usporedi li se spomenuta izjava ministra Ede Bulata od 9. rujna 1943. s člankom Ive Bogdana *Hrvati i pohod na Rim*, objavljenim u *Spremnosti* 8. studenog 1942. uoči devetnaeste godišnjice fašističke vlasti u Italiji, u kojem je Mussolini nazvan velikanom svjetske povijesti, a talijanskim fašistima pripisana jedna od ključnih uloga u stvaranju NDH,⁷⁶⁴ jasno je u kojoj je mjeri ustaška propaganda bila podređena vojnim i političkim interesima saveznika, Njemačke i Italije. Poraz Italije bio je popraćen oduševljenjem u tisku NDH, što je paradoksalno, jer je Osovina, kojoj je pripadala i NDH, izlaskom Italije iz rata doživjela težak vojni i politički udarac i bila korak bliže porazu.

Uzme li se u obzir saveznički odnos NDH i Italije do njene kapitulacije, sa stranica ustaških novina nakon jeseni 1943. upućivane su krajnje zbunjujuće poruke. Možda je najzorniji primjer bio onaj iz *Hrvatskog naroda* od 5. siječnja 1944. kada je iznijeta tvrdnja o dokazanoj kolaboraciji Titovih partizana i talijanske vojske na Jadranu: *Komunističko vodstvo partizana, koje se do ove formalne izdaje izpršavalo kao nekakav tobožnji protivnik talijanske okupacije, pokazalo je poslije spomenute kapitulacije i izdaje svoje pravo lice, pa je u mnogo navrata komunistička krugovalna postaja «Slobodna Jugoslavija» priznavala, da su se partizani i Badogliovci grlili i bratimili, da su zajednički pjevali pjesme...*⁷⁶⁵

Bila je to velika obmana, očigledna zamjena teza kojom se nastojalo Talijane, donedavne okupatore Dalmacije i Istre poistovjetiti s antifašističkim pokretom otpora, ne bi li se ustašku vlast oslobodilo odgovornosti suradnje s *izdajnikom* Italijom. Tako su, što je naravno posve apsurdno, Titovi partizani bili optuženi za kolaboraciju s talijanskim snagama i prije kapitulacije Italije, kad je Italija bila glavni protivnik antifašističkog pokreta na jugu Hrvatske. Pritom kao da je zaboravljeno da su Talijani sve do rujna 1943. surađivali s

⁷⁶² *Spremnost*, br. 83, 26. rujna 1943., 1.

⁷⁶³ *Spremnost*, br. 81, 12. rujna 1943., 1.

⁷⁶⁴ *Spremnost*, br. 37, 8. studenog 1942., 3.

⁷⁶⁵ HN, br. 925., 5. siječnja 1944., 1.

četničkim pokretom, ustaškom vojnicom i domobranima u gušenju narodnooslobodilačkog pokreta pod vodstvom Tita i KPJ.

Pošto je Italija u dogovoru s Njemačkom kreirala vojnu politiku Osovine na jugoistoku Europe od 1941.-1943., jasno je u kojoj je mjeri ustaška propaganda ovakvim i sličnim člancima falsificirala informiranje o vojnim i političkim pitanjima u NDH.

Iako je kapitulacijom Italije Osovina znatno oslabljena, ustaškom je vrhu na unutrašnjem političkom planu dobro poslužila, jer je A. Pavelić imao mogućnost nepopularne Rimske ugovore u NDH proglasiti nevažećima,⁷⁶⁶ te pristupiti sjedinjenju s južnom Hrvatskom. Već 8. rujna 1943. Pavelić je preko S. Kaschea,⁷⁶⁷ njemačkog poslanika u NDH, dobio Führerovo odobrenje da proglasi ponovno ujedinjenje hrvatskih krajeva prisvojenih od Italije. No Hitler je mislio na poništenje Rimskih sporazuma iz 1941., ali ne i Rapallskog, što je značilo da se njemačko odobrenje nije odnosilo na Rijeku i Istru. Svi kasniji pokušaji ustaških vlasti da preuzmu upravu nad Istočnom Istrom i Rijekom bit će neuspješni. Nijemci su s vojno-strateškog aspekta, imajući u vidu savezničku prisutnost na Apeninskom poluotoku, visoko vrednovali teritorij Istre i nisu imali povjerenja u vojsku NDH da bi Paveliću ondje prepustili upravu.⁷⁶⁸ Hitler je na području Istre i Primorja osnovao operativnu zonu Jadransko primorje pod upravom njemačkog poglavara Friedricha Aloisa Rainera.⁷⁶⁹ Time je san o potpunom ujedinjenju hrvatskih povijesnih pokrajina iznova propao.

Razlog njemačke vojne okupacije Istre i Primorja, kako kaže Vasa Kazimirović bila je Hitlerova opsjednutost mogućnošću savezničkog iskrcavanja na istočnoj jadranskoj obali sve do ljeta 1944. Strah od invazije, čini se bio je opravdan, jer su i zapadni Saveznici ozbiljno razmišljali o planu iskrcavanja na Balkanu, što potvrđuje u svojim zapisima i američki gen. M. W. Clarc.⁷⁷⁰ Ponašanje domobranstva koje je mahom dezertiralo i predavalo se u ruke

⁷⁶⁶ U uvodniku Hrvatskog naroda je objavljen Poglavnikov tekst o sjedinjenju okupiranih hrvatskih pokrajina s ostatkom zemlje. *Hrvatski narod*, br. 829, 9. rujna 1943., 1.

⁷⁶⁷ Siegfried Kasche – poslanik i opunomoćeni ministar Trećeg Reicha u NDH. Nakon njemačkog priznanja NDH 15. travnja 1941. imenovan je poslanikom njemačkog Reicha u Zagrebu. Zalagao se za okupljanje svih snaga na području NDH u borbi protiv partizana i za ublažavanje terora prije svega prema Srbima. Na njegov poticaj Pavelić je donio odluku o sazivanju Hrvatskog državnog sabora i osnivanju Hrvatske pravoslavne crkve. Podržao je Pavelića u obračunu s dinastijom Kvaternik i u slamanju puča Vokić-Lorković. Zarobljen je Austriji u svibnju 1945. i izručen Jugoslaviji, gdje je 1947. osuđen na smrt. *Tko je tko u NDH*, 183.

⁷⁶⁸ Ustaške vlasti kao lojalni njemački saveznici, a do tada i talijanski, počele su razmatrati mogućnost priključenja Istre tek pred pad Italije. H. MATKOVIĆ, *Studije iz novije hrvatske povijesti*, Zagreb 2004., 447.-449.

⁷⁶⁹ Isto, 449.-451.

⁷⁷⁰ V. KAZIMIROVIĆ, n. dj., 151. Nakon kapitulacije Italije Saveznici su planirali invaziju angloameričkih snaga u Europi. Sve zaračene strane računale su da je invazija na Balkan moguća preko Jadrana. Posebno se za tu opciju zalagala izbjeglička jugoslavenska vlada, a željno su je očekivale i antikomunističke snage u zemlji, HSS i četnici, dok je rukovodstvo NOP-a u tome vidjelo smrtnu opasnost. Shodno tome Tito i KPJ, požurili su ostvariti konstituciju nove Jugoslavije i čak su se vojno pripremali za eventualno savezničko iskrcavanje. Međutim, Churchill i Roosevelt 17. kolovoza 1943. odlučili su da se invazija izvede u Francuskoj. D.

NOVJ-a oslikavalo je i raspoloženje u hrvatskom narodu, prije svega prema ustašama i njemačkim zapovjednicima.⁷⁷¹ General Glaise Horstenau krajem 1943. predlagao je uspostavu njemačkog protektorata, no Hitler je to odbacio.⁷⁷²

Kapitulacija Italije s vojno-strateškog aspekta imala je vrlo negativne reperkusije po stabilnost NDH, jer ustaška vojnica s ionako nepouzdanim domobranstvom nije bila spremna za samostalno vojno zauzimanje Dalmacije, Primorja i Istre.⁷⁷³ Povlačenje Italije iz rata nasuprot ustaškim očekivanjima, osnažilo je NOP na prostorima koji su bili pod talijanskom okupacijom i partizanski odredi su nakratko oslobodili gotovo cijeli obalni pojas. Ipak, Nijemci su vojnom ofenzivom koja je uslijedila u rujnu 1943. zauzeli sve gradove južno od Save, dok su snage NOP-a zadržale zaleđe dalmatinskih i istarskih gradova, te neke otoke. Ustaški vojni doprinos njemačkom zauzimanju dalmatinskih gradova bio je minoran, a pokušaj NDH režima da novu situaciju predstavi hrvatskoj javnosti kao «win-win» poziciju, propao je u začetku. Nisu uspjeli preuzeti vojnu i političku kontrolu nad Dalmacijom, a iz

BILANDŽIĆ, n. dj., 152. Poslije uspješnog iskrcavanja na Siciliji i pada Mussolinija u britanskom taboru razmišljalo se kako da se to iskoristi na suprotnoj strani Jadrana, stvaranjem mostobrana u Draču i otvaranjem balkanskog bojišta koje bi vezalo veće njemačke snage na jugoistoku Europe, a umanjilo obrambene mogućnosti na Nijemaca na Zapadu. Na sastancima vojnog vrha SAD-a i Velike Britanije održanim u Quebecu i Washingtonu u kolovozu 1943. bit će raspravljano o daljnjoj strategiji rata na Sredozemlju. Ondje je ipak prevladao stav Eisenhowera i Vrhovnog savezničkog zapovjedništva, koji su bili protiv da se bilo koje desantne snage ili brodovi prebacuje s talijanskog ratišta na istočno Sredozemlje. Donijeta je odluka da se operacije na Balkanu moraju svesti na snabdijevanje balkanskih gerilaca u Grčkoj, Albaniji i Jugoslaviji, te na bombardiranje važnog naftnog centra Ploestia u Rumunjskoj iz Italije. Od Balkana se odustalo zbog teškog terena i Turske neutralnosti. Ipak ubrzo će se velika promjena dogoditi za partizanski pokret otpora u Jugoslaviji. Dana 6. studenog 1943. brigadni general Maclean podnio je prvi opširni izvještaj i u njemu preporučio da se znatno poveća pomoć partizanima, ali i da se obustavi daljnje pružanje pomoći D. Mihailoviću. E. BARKER, n. dj., 360. – 363. Pomoć Sovjeta u otkrivanju stvarne uloge četnika bila je posebno značajna. Još 12. kolovoza 1943. u biltenu sovjetske ambasade u Londonu «Soviet War News» objavljene su informacije Vrhovnog štaba NOV i POJ, u kojima se po prvi put, u obliku javne optužbe govori da Draža Mihailović i četnici surađuju s Nijemcima, tj. da su partizanske snage jedine koje pružaju otpor na prostoru bivše Jugoslavije. Vojmir KLJAKOVIĆ, *Jugoslavenska vlada u emigraciji i Saveznici prema pitanju Hrvatske 1941-1944.*, ČSP 3, br. 2-3, 1971., 129.

⁷⁷¹ Predaja čitavog garnizona u Tuzli potkraj rujna 1943., kada je zakratko cijeli grad pao u partizanske ruke, bio je signal Nijemcima, potvrđuje tezu o nepouzdanosti vojnih snaga NDH.

⁷⁷² F. JELIĆ-BUTIĆ, n. dj., 277.

⁷⁷³ Ustaška vojnica imala je 1941. oko 16 000 vojnika raspoređenih u 12 djelatnih bojni, jednu obrambenu, jednu pripremnu i jednu željezničku ustašku bojnu, te bojnu ustaških domobrana i bojnu njemačke momčadi, Crnu legiju, ustaško domobranksu pukovnicu te ustašku časničku i dočasničku školu. Vojnica je do kraja 1942. imala pod oružjem 42 000 ljudi, a 1943. 55 000 ljudi i do kraja 1944. 76 000 vojnika. Nada KISIĆ-KOLANOVIĆ, NDH i Italija, Zagreb 2001., 83. Zajedno s domobranima oružane snage NDH u 1943. brojale su oko 190 000 ljudi. Tom broju snaga treba pridodati 369., 373. i 392. legionarsku diviziju, (nazvane *Vražja*, *Tigar* i *Plava*) a svaka je brojala 12- 15 000 vojnika, ali i oko 130 000 njemačkih vojnika koji će sudjelovati u velikim ofenzivama 1943. (VI. i V.). Usporedi li se to sa 150 000 vojnika NOVJ-a krajem 1942. u vrijeme *Bihačke republike* i velikog rasta pokreta otpora (brojka će u 1943. biti znatno smanjena zbog teških bitaka) vidi se da je omjer bio znatno u korist Nijemaca i njenih saveznika. D. BILANDŽIĆ, n. dj., 145., 146. Dizdar također navodi kako su oružane snage NDH u suradnji s Nijemcima i Talijanima potpomognutim četničkim snagama imali značajnu prednost nad NOP-om. Krajem 1942. oružane snage NDH brojale su 167 000 ljudi, Nijemci su angažirali ukupno 75 000 vojnika, a Talijani su raspolagali s oko 250 000 vojnika, dok je broj četnika narastao na 40 000, nasuprot snagama NOP-a koje su brojale oko 100 000 vojnika na prostoru NDH. Z. DIZDAR, *Brojbeni pokazatelji odnosa vojničkih postrojbi na teritoriju Nezavisne Države Hrvatske 1941. – 1945. godine*, 170.-176.

operativnih razloga Nijemci nisu dopustili formiranje ustaške vlasti u Rijeci i Istri. Također se izjalovio i pokušaj širenja ustaškog utjecaja u Dalmaciji, Istri, Primorju i Gorskom kotaru proglasom o amnestiji hrvatskim partizanima, postanu li lojalni građani NDH.

U vrijeme talijanske kapitulacije u rujnu 1943. na inicijativu A. Pavelića i M. Lorkovića otpočeli su pregovori Vlade NDH predsjednika Nikole Mandića⁷⁷⁴ s predstavnicima HSS-a. Ipak pokrenuti pregovori su propali jer HSS predvođen Augustom Košutićem nije htio sebe kompromitirati otvorenom kolaboracijom s ustašama i Nijemcima i staviti se na stranu sila Osovine, te je inzistirao na formiranju tehničke vlade, odnosno detronizaciji Pavelića i ustaške vlasti.⁷⁷⁵ Službena ustaška politika pokušala je HSS pridobiti za partnera koji će ojačati pozicije ustaškoj vlasti, te dati novi legitimitet i kredibilitet, no vodstvo HSS nije imalo razlog da se kompromitira suradnjom s ustaškim vrhom.⁷⁷⁶ To ipak neće biti kraj kontakata HSS-ovih političara s prvcima ustaškog pokreta i domobranske vojske, što će godinu dana kasnije kulminirati pokušajem političkog prevrata pod vodstvom ministra M. Lorkovića i A. Vokić. Taj pomak u politici dijela ustaškog vrha, pa i svojevrsno inkliniranje prema HSS-u i zapadnim Saveznicima, bio je rezultat realno nepovoljnog stanja na svjetskim bojištima po sile Osovine,⁷⁷⁷ a na promjenu je posebno utjecala i neizvjesna budućnost Italije.⁷⁷⁸

⁷⁷⁴ Nikola Mandić, odvjetnik i političar (Travnik, 1869. – Zagreb, 1945.). U Kraljevini SHS član konstituante 1920. ustao protiv Vidovdanskog ustava. Nakon proglašenja NDH bio je državni tajnik, odvjetnik i predsjednik Odvjetničke komore u Sarajevu. Na poziv Pavelića početkom rujna 1943. prihvatio dužnost predsjednika vlade, te je na njoj ostao sve do kraja rata. *Tko je tko u NDH*, 253.

⁷⁷⁵ F. JELIĆ-BUTIĆ, n. dj., 279.-283. Stav prema ustaškoj vlasti središnjice HSS-a bio je sljedeći: *Dakako da hrvatski narod ne priznaje po njega pogubne međunarodne ugovore, koje je nametnuta ustaška vlast sklopila bez znanja, ovlasti i volje hrvatskog naroda odrekavši se narodnog teritorija i turivši narod u gospodarsko i političko ropstvo. Tu ne pomaže ni zaključak nezakonitog i falsificiranog tzv. hrvatskog sabora sakupljenog s brda s dola. Hrvatski narod je jednodušno osudio i sve one zločine ustaša počinjenih nad srpskim pučanstvom kao i drugim građanima Hrvatske, s kojima narod kao cjelina nema ništa zajedničkog... Zbog svega toga dr. Maček i HSS ne mogu i neće surađivati s ustaškom vlasti.* Lj. BOBAN, n. dj., 186.

⁷⁷⁶ H. MATKOVIĆ, *Povijest Hrvatske seljačke stranke*, 449. O nastojanjima ustaške vlasti da pridobije članstvo HSS-a govore i brojni članci o S. Radiću u *Spremnosti*. T. MACAN, n. dj., 115.

⁷⁷⁷ O tome govore sami za sebe veliki njemački porazi kod El Alameina i Staljingrada. Za razliku od pregovora s HSS-om kada se tražilo uključenje «seljaka» u ustašku vladu, godinu dana kasnije plan dijela ustaškog vrha bio je smijeniti Pavelića, Nijemce razoružati, te Saveznicima osigurati iskrcavanje na sjevernojadransku obalu. Bilo je slično planovima koje su imali Saveznici s Ivanom Šubašićem 1943. Međutim, navodi Jakovina, ključnu ulogu u zbivanjima na terenu 1943. imat će partizani predvođeni Titom, jer su imali Saveznike na svojoj strani i jer su jedini pružali vojni otpor silama Osovine na području Jugoslavije. Budućnost Jugoslavije odredit će sporazumi Tito-Šubašić 1944., pregovori Tita i Churchilla, Staljina i Churchilla te Staljina i Tita. T. JAKOVINA, n. dj., 171.-172.

⁷⁷⁸ Lj. BOBAN, n. dj., 160., 165., 167. Ipak valja naglasiti kako se HSS-ov vrh u spisu Hrvatska i Hrvati ogradio od ustaškog režima i osudio ustaške zločine, te odbacio pravovaljanosti svih međunarodnih ugovora koje je ustaška vlast potpisala. Također je proglašen nevažećim rad Hrvatskog državnog sabora i sve njegove odluke. Zbog toga je HSS-ov vrh odbio ući u koalicijsku vladu s ustašama, o čemu govore i izvještaji NOP-a. Isto, 186. – 189.

Od kraja srpnja 1943. i najave sloma fašističkog režima u kontekstu talijanskih ratnih zbivanja, propagandno djelovanje bit će sve izraženije u tisku NDH. Kroz prizmu ustaškog tiska, posebice *Hrvatskog naroda*, koji je od svih novina u NDH posvetio najveći prostor Talijanskom bojištu i političkim previranjima u Italiji, bila je interesantna i znakovita promjena talijanske službene politike. Zbog uspješnog iskrcavanja angloameričkih snaga na Siciliji kojom je ugrožen fašistički režim, odbačena je na unutrašnjem planu do tada uobičajena totalitarna podjela na fašiste domoljube i političke oponente, smrtne neprijatelje režima, a kao jedini istinski prikazan je onaj koji ugrožava teritorijalni integritet Italije, talijanske ideale i kulturu:

*Danas nema u Italiji više razlike između fašista i protivnika fašizma, jer su svi Talijani složni u tome, da se treba suprotstaviti neprijatelju i braniti domovinu, ideale i kulturu...Oči svijeta, nastavio je senator Gentile, danas su uprte u Italiju. Neprijatelj se na najbarbarskiji način bacio protiv gradova i građanskog stanovništva – pretpostavljajući – da će slomiti Talijane terorom i tako stvoriti pukotinu u europskoj fronti, na koju bi morao jurišati, ako bi želio dobiti rat. Teror, smrt, glad i žeđ, samo su osnažili mržnju protiv neprijatelja i nadu u spas domovine.*⁷⁷⁹

Do tada jasan stav o krivcima za rat, Britancima i Amerikancima, personificiranim u vodećim ljudima istih država, poprimao je posve nejasne konotacije i pretvorio se u bezlične konstatacije o podjeli odgovornosti na sve učesnike svjetske drame, što potvrđuje i jedan članak iz *Novina* od 25 lipnja: *Ni jedan Talijan nema pravo reći: Ja nisam želio taj rat. Takav rat kao što je sadašnji, u koji su ovaj ili na onaj način upletene sve zemlje i koji predstavlja jednu od najtežih kriza svjetske povijesti, ne može predstavljati plod odluke, jednog ili nekoliko individua.*⁷⁸⁰

Osim pokušaja da se njemački rat u Italiji okarakterizira kao obrambeni, pravednički i zaštitnički prema kulturnim i civilizacijskim vrednotama, dio propagandnog rata bile su tijekom ljeta i rane jeseni 1943. prilično zakašnjele, neprecizne i konfuzne informacije s Talijanskog bojišta. Način izvještavanja ustaških novina s Talijanskog bojišta, temeljen na agencijskim vijestima DNB-a ili Stefania, često

⁷⁷⁹ *Svi Talijani su složni u obrani domovine* - govor slavnog filozofa Giovannia Gentile-a, *Novine*, br. 84, 25. lipnja 1943., 2.

⁷⁸⁰ Isto.

je bio nejasno koncipiran, tako da se iz njega nije dalo jednostavno iščitati tko gubi, a tko pobjeđuje. Na primjer 15. srpnja 1943. u *Hrvatskom narodu* je objavljena vijest sljedećeg sadržaja: *Veliki uspjesi talijanskih zrakoplova i podmornica na Siciliji – Saveznici uspjeli proširiti koridor Licata – Augusta u pravcu Catanije.*⁷⁸¹ Stranice teksta posvećivane su velikim zločinima Saveznika, poput slučaja navodno teškog angloameričkog bombardiranja Rima: *Najveći zločin u ovome ratu, američki bombarderi 3 sata bombardirali Rim*⁷⁸² i zračnim bombardiranjima Foggie, Genove i Napulja. Informacije s bojišta tako su prezentirane da su najuočljivije bile one koje su svjedočile o materijalnim gubicima i globalnim neuspjesima Saveznika, što potvrđuju i naslovi iz *Hrvatskog naroda: Pred Sicelijom potopljena 52 broda,*⁷⁸³ *Odbijene angloameričke navale na Siciliju,*⁷⁸⁴ *Obrana Sicilije zadala je u pokretnim borbama teške udarce neprijatelju.*⁷⁸⁵ Navodno rušilački karakter savezničkog rata u Italiji, posebno je slikovito ilustriran u *Šilu*. Zapadni Saveznici o čijim se zračnima napadima svakodnevno pisalo u tisku NDH ironično su prozvani *velikim graditeljima*, a u potpisu ilustracije koja prikazuje ruševine jedne crkve pisalo je: *Posljednju su restauraciju izveli Englezi godine 1943.*⁷⁸⁶

I nakon savezničkog osvajanja Sicilije kamen spoticanja u odnosima zapadnih Saveznika i Sovjeta bio je problem otvaranja *drugog bojišta* u Zapadnoj Europi. Sicilija za Staljina nije predstavljala frontu rasterećenja koja bi vezala veći broj njemačkih vojnih snaga, pa su ustaške novine problem *druge fronte* iskoristile kao jedan aspekt propagandnog rata, apostrofirajući ga u odnosima Saveznika kao nerješiv. Ne bi li se dogovori u savezničkom taboru prikazali kao latentan sukob zapadnih Saveznika i Sovjeta i postigao dojam objektivnosti i autentičnosti, u novinama NDH selektivno su, prema naputcima *Izvještajnog ureda MVP-a*, korišteni novinski članci iz neprijateljskih novina. Tako su *Nedjeljne vesti* 8. kolovoza 1943. prenijevši dijelove članka sovjetskog vojnog lista *Crvena Zvezda*, s ironijom komentirale savezničke vojne pothvate na Siciliji, što je, navodi se, bio dokaz teškog položaja Sovjeta na Istočnom ratištu.⁷⁸⁷ *Hrvatski narod* 1. rujna 1943. na temelju vijesti londonskog Reutera donosi članak u kojem su posve minorizirana ratna nastojanja zapadnih Saveznika iz perspektive Sovjeta *Novi*

⁷⁸¹ HN, 781, 15. srpnja 1943., 1.

⁷⁸² HN, 786, 21. srpnja 1943., 1.

⁷⁸³ HN, br. 783, 17. srpnja 1943., 1.

⁷⁸⁴ HN, 785, 20. srpnja 1943., 1.

⁷⁸⁵ *Novine*, br. 90, 2. kolovoza 1943., 1.

⁷⁸⁶ *Šilo*, br. 17., 23. travnja 1943., 3.

⁷⁸⁷ *Sovjeti napadaju Britance i Amerikance*, NV, br. 9. kolovoza 1943., 1.

sovjetski zahtjev - Traži se druga fronta na kopnu, a ne na otocima.⁷⁸⁸ Nezadovoljstvo ratnim angažmanom i uspjesima navodno nije bilo jednostrano od Sovjeta, već obostrano. *Hrvatski narod* 3. rujna donosi vijest: *Angloamerikanci nisu zadovoljni dosadašnjim tijekom ljetne navale Sovjeta*, objavivši pritom informacije prema kojima se britanska javnost navodno kritički osvrnula na velike gubitke Sovjeta u ljudstvu i materijalu, te na male teritorijalne pomake.⁷⁸⁹

Izlazak Italije iz rata 3. rujna 1943., a potom objava rata Njemačkoj 13. listopada, odnosno priključenje zapadnoj alijansi, bit će težak udarac Njemačkoj i njenim saveznicama. Od tada Nijemci vode dva neuspješna rata u Europi, na Istoku sa Sovjetskim Savezom i na Talijanskom bojištu sa zapadnim Saveznicima. Bit će to od velikog značaja za slabljenje njemačkih obrambenih mogućnosti na Zapadu u vrijeme opsežnih savezničkih priprema za operaciju *Kanal*. Naravno, do takvog zaključka nije bilo moguće doći na osnovi informacija i iz tiska NDH, jer se nakon poraza u Sjevernoj Africi, po istom obrascu Talijanskom bojištu pripisivao marginalan karakter, beznačajan za konačan ishod rata.

Do talijanske kapitulacije tisak NDH, uvažavajući važan status Italije u osovinskom savezu, talijanske ratne neuspjehe u Sjevernoj Africi i na jugu Italije u kontekstu združenih njemačko talijanskih napora na Mediteranskom bojištu, prikazivao je kao strategiju rata, osmišljeni plan. Kada je već bilo jasno da će se njemačke i talijanske snage morati povući sa Sicilije i kada su se dogodile krupne političke promjene u Italiji, a Mussolini izgubio vlast, tisak NDH i dalje je veličao junačku talijansku i njemačku borbu protiv zajedničkog neprijatelja, zapadnih Saveznika. Ipak, s jednom malom razlikom, Mussolinijev fašistički pokret više nije bio važan, već ujedinjena Italija u obrani njenih gradova, kulturnih spomenika i nedužnih građana. Promjenu stava možda ponajbolje oslikava misao talijanskog filozofa Giovannia Gentilea objavljena u *Novinama* 25. lipnja 1943.: *Danas nema u Italiji više razlike između fašista i protivnika fašizma, jer su svi Talijani složni u tome, da se treba suprotstaviti neprijatelju i braniti domovinu.*⁷⁹⁰

⁷⁸⁸ HN, br. 822., 1. rujna 1943., 10.

⁷⁸⁹ HN, br. 824, 3. rujna 1943., 2.

⁷⁹⁰ *Novine*, br. 84, 25. lipnja 1943., 2.

3.4 Međunarodne konferencije u 1943.: Casablanca, Moskva, Teheran

3.4.1 Casablanca – ugroženo savezništvo

Crne slutnje koje su se nadvile nad osovinskim taborom zbog sve ozbiljnijih poteškoća na Istočnom i Sjevernoafričkom ratištu krajem 1942 i početkom 1943. bit će sve očitije u tisku NDH pred konferenciju u Casablanci. Tako je *Spremnost* 29. studenog 1942. uvodnikom Vilka Riegera pod naslovom *Što bi htjeli saveznici?*, po prvi puta otvorila polemiku o mogućem svršetku rata i novom uređenju svijeta, ali u savezničkoj režiji. Bio je to osvrt na sve prisutnije vijesti iz savezničkog tabora o načinu na koji će se rješavati poslijeratni problemi granica, državnih uređenja i podjele utjecajnih sfera. Iako autor upozorava da je prerano postavljati temelje budućeg poretka jer je preduvjet za to dobiti mir, a prethodno pobijediti u ratu, uvjeravajući pritom čitateljstvo da su *..anglosaski saveznici od dobivena rata udaljeni kao zemlja od sunca*, ipak cijeli članak problematizira budućnost Europe pretpostavljajući savezničku pobjedu. Za Riegera bi to bio crni scenarij, jer kako kaže Saveznici su imali jednu povijesnu priliku i izgradili takav poredak u Versaillesu, koji je već u začetku bio osuđen na propast. Njihovi planovi, nikada nisu respektirali male narode, pa niti sada ne nude slobodu za one kojima su donedavno vladali. Tako se *...jedan engleski gospodin nedavno zaletio i predložio*, kaže Rieger, *da bi u budućoj Europi čak i Poljska bila u sastavu britanskog imperija.*⁷⁹¹

Jedan drugi članak objavljen u sarajevskom *Novom listu* također pojašnjava kakvu to politiku vode Saveznici, odnosno što je moguće očekivati pobijede li zapadne sile i Sovjeti. Osvrćući se na Edenov govor u parlamentu iz prosinca 1942., sarajevski *Novi list* čitateljima senzacionalno otkriva kakvi su ustvari planovi velike trojke. Bio je to još jedan u nizu propagandnih tekstova koji će se s vremena na vrijeme pojavljivati u ustaškom tisku, kojim je odaslana poruka hrvatskoj javnosti da od provedbe načela Atlantske povelje neće biti ništa, te da će od nezavisnosti malih naroda poslije rata ostati tek slovo na papiru: *Churchill i njegovo anglosaski blok u suradnji s boljševicima planira podijeliti svijet*. U podnaslovu članka zaključeno je kakva će to tragična sudbina zadesiti svijet: *Raja od 1700 milijuna pod nadzorom 300 milijuna boljševičko-anglosaskih čuvara.*⁷⁹²

⁷⁹¹ *Što bi htjeli saveznici*, *Spremnost*, br. 40., 29. studenog 1942., 1

⁷⁹² *Eden o sutrašnjici*, SNL, br. 552, 26. veljače 1943., 8.

Ustaški tisak nastojao je prikazati Casablancu kao sastanak bez dnevnog reda u alarmantnim okolnostima po Saveznike. Izuzeće Staljina nastojalo se prikazati kao očiti dokaz nespojivih veza boljševika i *plutokrata*. Čak je i neutralni tisak, prema vijestima *Izvještajnog ureda MVP-a*, doveo u pitanje odnose Saveznika, kada je postalo izvjesno da Staljin nije prisustvovao sastanku, stavljajući akcent na moguće različite poslijeratne planove u Istočnoj i Jugoistočnoj Europi, te pitanje *drugog bojišta*. O savezništvu zapadnih Saveznika i Sovjeta u spomenutom izvješću se kaže:

*..da saveznici doduše vode rat protiv zajedničkog neprijatelja i da su složni u cilju, da te neprijatelje poraze, ali svaka od četiri glavne sile nastoji na ovaj ili onaj način da kod podjele ratnih tereta o provodjenja vojničkih podhvata sebi pridrži što je moguće veću mjeru slobode u vlastitim odlukama. Nije ostalo neprimijećeno niti da su zapadni Saveznici međusobno otišli puno dalje u operacionalizaciji savezništva na bojnom polju i u poslijeratnim osnovama, nego li je to bio slučaju sa Sovjetima. Na temelju ovog i sličnih radnih materijala koje je *Izvještajni ured MVP-a* pripremao za tisak NDH tijekom siječnja i veljače 1943., novinske redakcije će iskonstruirati priču o vojno i politički promašenom sastanku u Casablanci, a sukus propagandnih intencija bit će sažet u retoričkom pitanju: *Koji su razlozi ponukali Staljina da ne prihvati «srdačan poziv» Roosevelta i Churchilla.*⁷⁹³*

Međutim, sastanak u Casablanci, upravo suprotno, bio je dokaz dobre suradnje zapadnih Saveznika i zajedničke ratne strategije. Konferencija je trajala od 14. do 24. siječnja 1943., a ondje su se sastali Churchill i Roosevelt, kojima će se pridružiti francuski generali De Gaulle i Giraud, ne bi li dogovorili nekoliko ključnih pitanja za daljnji tijek rata. Strateški važna pitanja bila su: Kako i u kojoj mjeri rasporediti britanske i američke vojne snage između Sjevernoafričkog bojišta. Pacifičkog bojišta i Dalekoistočnog? Treba li izvršiti invaziju na Sjeveroistočnu Europu? Koje daljnje ratne operacije poduzeti na Mediteranu, i konačno, treba li u 1943. realizirati u punom smislu riječi drugo europsko bojište? Osim toga trebalo je iznaći rješenje za uspješan njemački podmornički rat na Atlantiku i što je bilo vrlo važno, zadati udarac njemačkoj vojnoj industriji.⁷⁹⁴

U Casablanci je prihvaćena Churchillova koncepcija, dogovoreno je da će po provedbi operacije *Torch*, a procjena je bila u lipnju 1943., uslijediti invazija na Siciliju, koja je trebala

⁷⁹³ HDA, Fond MVP-a – Izvještajni ured, kut. 16, Pregled švicarskog tiska, br. 257, *O sastanku u Casablanci*. Isto, br. 240, *Moskva i saveznici, Tko je prisustvovao sastanku u Casablanci*.

⁷⁹⁴ Simon APPLEBY, *Churchill, Roosevelt, and the Casablanca Conference, January 1943., Chapter 3, The Grand Strategic Vision. Dissertation, University of Cambridge, 1998.* MURRAY-MILLET, n. dj., 299. HART, n. dj., 397. A. ROTHBERG, *Counterattack*, 121.

uvjeriti Staljina da su zapadni Saveznici spremni za velike ratne pothvate, iako to neće zamijeniti obećano otvaranje *druge fronte* ili fronte rasterećenja na zapadu Europe. Da bi udobrovoljili Staljina, zapadni Saveznici su se obvezali da će činiti sve, bez obzira na ratne operacije u Sjevernoj Africi, ne bi li osigurali logističku potporu preko sovjetskog sjevera. Osim toga, da će u Velikoj Britaniji organizirati dovoljno jaku američku vojsku za provedbu operacije *Kanal* u kolovozu 1943. Jedna od vrlo važnih odluka bila je vezana i na problem podmorničkog rata koji je Njemačka krajem 1942. posebno uspješno provodila na Atlantiku. Podatak od 860 tisuća tona broskog prostora izgubljenog samo u mjesecu studenom 1942., bio je za zapadne Saveznike alarmantan. Zato je donijeta odluka o uništavanju njemačkih tvornica namijenjenih izradi podmornica, odnosno danonoćno bombardiranje Njemačke, s ciljem uništenja njemačkog vojnog, industrijskog i ekonomskog sustava te demoralizacije njemačkog naroda.⁷⁹⁵

Prva vijest u tisku NDH o sastanku pojavila se 28. siječnja u *Hrvatskom listu: Sastanak Churchilla i Roosevelta u Casablanci - tajni sastanak u Maroku*, a kao glavni razlog sastanka navedeno je nesuglasje Amerikanaca i Britanaca oko vrhovništva u Sjevernoj Africi. Sastanku nisu prisustvovali predstavnici Kremlja, a američkom predsjedniku Rooseveltu i britanskom premijeru Churchillu pridružili su se francuski predstavnici Giraud i De Gaulle.⁷⁹⁶ Ondje je, kako *Spremnost* navodi, raspravljano o pomoći Sovjetima te o izmirenju Gaullista i Giraudista, što je prema navodima zagrebačkog tjednika ovjekovječeno uz stisak ruke pred fotoreporterima. Rooseveltov govor u Casablanci, dalje navodi *Spremnost*, otvorio je dileme gdje će Saveznici otvoriti *drugu frontu* u Europi, a kao najvjerojatnije odredište savezničke ofenzive apostrofiran je Solun, po uzoru na Prvi svjetski rat.⁷⁹⁷

Sarajevski *Novi list* 29. siječnja 1943. na prvoj stranici u članku pod naslovom *Mršavi rezultati savezničkih viećanja u Casablanci* donosi izvješće iz Berna, u kojem se šturo navodi kako su se Churchill i Roosevelt dogovorili oko vojničkih pothvata u 1943. i obvezali na rasterećenje ruskog saveznika na Istočnom bojištu otvaranjem druge europske fronte. Uz kratku vijest, ponuđeno je opširno pojašnjenje iz Berlina u kojemu se sastanak proglašava potpunim promašajem, jer Staljin nije prisustvovao, te zato što se Roosevelt i Churchill navodno nisu dogovorili oko prevlasti u Sjevernoj Africi. Posljedično je, objašnjava se, to bitno kompliciralo odnose i u francuskom taboru između generala Girauda i De Gaullea.⁷⁹⁸

⁷⁹⁵ Simon APPLEBY, n. dj., *Chapter 3*

⁷⁹⁶ HL, br. 23, 28. siječnja 1943., 2.

⁷⁹⁷ *Spremnost*, br. 49, 31. siječnja 1943., 3.

⁷⁹⁸ SNL, br. 528., 29. siječnja 1943., 1.

Komentirajući ishod pregovora u Casablanci *Hrvatski list* 29. siječnja, ne bi li stvorio privid objektivnosti, donosi svježe reakcije iz protivničkog tabora. Prema *Reuteru* osječki dnevnik donosi opće razočaranje ishodima sastanka u V. Britaniji, jer se *nisu mogli svladati veliki problemi savezničkog ratnog vodstva*. Spominje se i izvješće *Daily Herald*a prema kojem sastanak nije ispunio nade, jer nije realizirana ideja zajedničkog vojnog tabora, niti su prevladane opreke u Francuskoj Sjevernoj Africi, a što se s posebnim nestrpljenjem očekivalo, nije postavljen temelj uređenja poslijeratne Europe.⁷⁹⁹

Zagrebački tjednik *Nedjeljne vesti* 8. veljače prenoseći vijesti iz Casablance navodi kako su Sjedinjene Države vodile glavnu riječ, te da je nakon sastanka očito, koji je to strateški cilj vojnog angažmana SAD-a. Zauzimanje Francuske Sjeverne Afrike, kao i britanskih posjeda.⁸⁰⁰ Članak koji možda ponajbolje govori na koje se sve načine dovijala ustaška propaganda, ne bi li dokazala nespojivost savezništva Velike Britanije i SAD- a s jedne strane i Sovjetskog Saveza s druge i to uklopila u vijest o sastanku u Casablanci, *bez trećeg*, izašao je u *Nedjeljnim vestima* pod nazivom W. Churchill: *Moja borba protiv boljševizma*. U članku se vješto koriste izjave W. Churchilla iz godine 1939., ne bi li se dokazao ideološki antagonizam zapadnih Saveznika i Sovjeta:

*U posljednjih dvadeset pet godina nitko nije bio tvrdokorniji protivnik boljševizma od mene... Pravi je nesmisao govoriti da ona (sovjetska vlast) nije daleko gora od njemačkog militarizma... Od svih tiranija u povijesti naroda boljševička je najgora i ona je ljude najviše ponizila.*⁸⁰¹

Točno je da su konferenciju u Casablanci opterećivala dva politička pitanja, odsustvo Staljina i sukob u francuskom taboru. Do konferencije u Casablanci između Velike Britanije i SAD-a, te Sovjeta s druge strane još uvijek je bilo nepovjerenja. Slučaj s Darlanom bio je upozorenje Staljinu da zapadni Saveznici kada to nalaže situacija mogu surađivati s vichyjevskim generalom, odnosno da separatni mir zapadnih Saveznika s nekom od članica sila Osovine ne bi bio nemoguć. S druge pak strane zapadni Saveznici su se bojali mogućnosti separatnog mira između Staljina i Hitlera, obzirom na svježe sjećanje i tajni pakt Staljina i Hitlera iz 1939. Staljin nije sudjelovao na sastanku u Casablanci, iako je to bila izričita želja Roosevelta,⁸⁰² jer nije htio napustiti zemlju u vrijeme velikih ratnih operacija na južnom

⁷⁹⁹ HL., br. 24., 29. siječnja 1943., 3.

⁸⁰⁰ NV, br. 63., 08. veljače 1943., 8.

⁸⁰¹ NV, br. 65, 22. 02. 1943., 1.

⁸⁰² Churchill je smatrao da se prvo zapadni Saveznici moraju usuglasiti oko načina na koji će realizirati drugu frontu, a tek onda sjesti u troje.

odsjeku Istočnog bojišta, posebno zbog Staljingrada. Ipak, zapadni Saveznici će iskoristiti sastanak u Casablanci ne bi li uvjerali Staljina da je njihovo savezništvo neupitno. Dokaz za to, osim već ranije spomenutih zaključaka bit će i odluka o zajedničkom ratu do bezuvjetne kapitulacije Njemačke, Italije i Japana. Casablanca će učvrstiti savezništvo SAD-a i Velike Britanije, ali i SSSR-a, unatoč nesudjelovanju Staljina,⁸⁰³ što je bilo dijametralno suprotno prikazima iz novina NDH koji su Casablancu koristili kao dokaz raspada alijanse.

Ipak problema za zapadne Saveznike je bilo. Vojno opravdana suradnja SAD-a s generalom Darlanom, stvorit će ozbiljan politički problem u francuskom taboru. Bio je to ustvari loš politički potez spram snaga Slobodne Francuske i De Gaullea. Smrću Darlana u prosincu 1942. taj problem bit će manje izražen, no i dalje neće biti riješen. Churchill i Roosevelt imali su problem kako pomiriti francuske kolonijalne snage koje su donedavno bile sastavni dio Vichyjevske Francuske i Francuski Nacionalni Komitet Oslobođenja pod vodstvom De Gaulle-a čije su se snage pridružile oslobađanju Francuske Sjeverne Afrike. U Casablanci je trebalo pomiriti ta dva tabora, ali i različite koncepcije Churchilla i Roosevelta. Britanski premijer branio je politiku statusa quo prema francuskim kolonijama, izjavivši nekoliko tjedana prije konferencije kako nije izabran za premijera da likvidira britanski imperij. S druge strane, Roosevelt je branio načela Atlantske povelje i pravo samoodređenja naroda, što je bilo suprotno Churchillovim planovima. Pridoda li se tome i spor na osobnoj razini, Roosevelt je favorizirao generala H. Girauda, a Churchill generala C. de Gaullea, nije čudo da je konačna odluka iz Casablance po pitanju francuske uprave na oslobođenim teritorijima bila prilično nedorečena. Uz medijsku najavu, fotografiranje i međusobno rukovanje, obojica, De Gaulle i Giraud bili su priznati, ili bolje rečeno nitko, jer nije definirano tko će upravljati oslobođenim francuskim kolonijama. Jedino na što su se Giraud i De Gaulle obvezali, bila je suradnja. Ipak bila je to pobjeda De Gaullea, jer će do kraja 1943. koristeći dominantan položaj u snagama Slobodne Francuske preuzeti vlast u Sjevernoj Africi.⁸⁰⁴

Pred pripremne sastanke konferencije u Teheranu Saveznika u ljeto i jesen 1943. sve će se češće na stranicama ustaških listova razglabati o mogućnostima invazije na Europu. Kako Sovjeti nisu bili zadovoljni sicilskom ekspedicijom, ni efektima zračnih udara na Njemačku i Italiju prema napisima novina NDH, preostalo je planirati veliki desant na

⁸⁰³ S. APPLEBY, n. dj., *chapter 3, Absent Ally – The Spectre of Stalin*. HART, n. dj., 451. A. ROTHBERG, *Counterattack*, 122.-123.

⁸⁰⁴ S. APPLEBY, *chapter 5, The De Gaulle – Giraud Affere*. A. ROTHBERG, *Counterattack*, 121.

Zapadnu Europu. *Spremnost* već 13. lipnja na svojoj prvoj stranici donosi opsežnu vojno-taktičku analizu prethodnih invazijskih pokušaja, poput, Dardanelske ekspedicije u Prvom svjetskom ratu ili savezničke katastrofe kod Dieppea i zaključuje kako su izgledi za uspjeh vrlo mali.⁸⁰⁵ Isti list 4. i 11. srpnja u članku *Invazija i istočno bojište* donosi vijesti o pomutnji u savezničkim redovima, neslozi oko valorizacije ratnih uspjeha i dosadašnjih doprinosa u borbi. Vojno-pomorski stručnjak *Spremnosti* dalje objašnjava kako bi Sovjeti bez djelatne pomoći saveznika mogli zapasti u ozbiljne poteškoće već na zimu 1943./44., jer su zapadni Saveznici zakasnili s iskrcavanjem na talijansku čizmu i pritom omogućili Nijemcima postaviti čvrsti obrambeni bedem. Zapadni Saveznici se nalaze u začaranom krugu, pa im preostaje planirati neki drugi veliki, ali rizičan vojni pothvat na europski kontinent. Taj pak pothvat iziskuje goleme logističke pripreme, a pretpostavka je uspješnosti, prethodna vojna aktivnost koja će to pospješiti, kao što je u slučaju Italije prethodnica bila Sjevernoafričko bojište. Zato, zaključuje se u *Spremnosti: Moraju čekati*.⁸⁰⁶

3.4.2 Quebec i Moskva - priprema za Teheran

Pred konferenciju u Teheranu u ljeto i jesen 1943., uslijedili su pripremni sastanci u Quebecu i Moskvi. Prema komentarima iz novina NDH susret Churchilla i Roosevelta u Quebecu imao je prije politički nego vojni karakter. Ipak, neizbježna je bila tema o savezničkom otvaranju «drugog bojišta» na zapadu Europe, kao i problem navodno sporog sovjetskog napredovanja na južnom odsjeku Istočnog bojišta. *Spremnost* tako donosi prve ozbiljnije kalkulacije oko mjesta invazijskog pothvata na zapadu Europe. Obale Normandije, Pikardije, Bretanje, Artoisa i Flandrije, te nizozemskog Seelanda, označene su kao najizglednija destinacija za mogući desant.⁸⁰⁷

Sredinom kolovoza novinske redakcije su prema napatku GRP-a, a na temelju vijesti HDU *Croatia* dobile zadatak pojasniti pozadinu problematičnih odnosa među Saveznicima, te razloge sovjetskog nesudjelovanja u Casablanci i Quebecu.⁸⁰⁸ Na tragu političkih smjernica *Spremnost* je iz sovjetskog časopisa *Krasnaja Zvezda* hrvatskoj javnosti prenijela pomno izabrani komentar sastanka u Quebecu. Ondje se navodi kako bi Sovjeti mogli pristati samo

⁸⁰⁵ *Spremnost*, br. 68, 13. lipnja 1943., 1.

⁸⁰⁶ *Invazija i istočno bojište*, *Spremnost*, br. 71, 04. srpnja 1943., 1., *Invazija i druga fronta*, *Spremnost*, br. 72., 11. srpnja 1943., 1., *Moraju čekati*, *Spremnost*, br. 75., 01. kolovoza, 1943., 1.

⁸⁰⁷ NV, br. 93., 13. kolovoza 1943., 1.

⁸⁰⁸ HDA, HDU *Croatia*, kut. 69, Posebna služba, *Pozadina odnosa među Saveznicima*. Staljin nije mogao sudjelovati na sastanku u Quebecu zbog obveza na frontu. Staljin kaže u poruci Churchillu od 9. kolovoza 1943. sljedeće: *Slažem se da je bezuvjetno poželjan sastanak šefova triju vlada. Takav sastanak treba ostvariti čim to bude moguće...Zajedno s tim moram kazati da pri današnjoj situaciji na sovjetsko-njemačkom frontu ja, na žalost, nemam mogućnosti da se udaljim od fronta čak ni na jednu sedmicu.* CHURCHILL-STALJIN, n. dj., 158.

na one zaključke u Kanadi, koji vode k otvaranju *druge fronte*. Anglosasi, prema sovjetskim planovima imaju zadatak ne samo aktivirati novu ratnu zonu na zapadu Europe, već ondje *zaokupiti* 50-60 njemačkih divizija i time konačno olakšati sovjetski položaj. Moskva je, komentira se u uvodniku *Spremnosti*, uvijek smatrala angloamerička iskrcavanja na Siciliju previše slabom diverzijom, da bi na Istočnom bojištu došlo to značajnijeg rasterećenja, odnosno umanjenja broja njemačkih divizija, a Sovjeti traže baš to. Dalje se navodi kako taj cilj ne mogu postići zračni napadi na nekoliko talijanskih, njemačkih i francuskih gradova, što svakako predstavlja kamen spoticanja u odnosima Londona, Washingtona i Moskve.⁸⁰⁹

Nadovezujući se na njemačka izvješća o rezultatima sastanka, *Hrvatski list* 22. kolovoza 1943. donosi senzacionalnu vijest iz Kanade: *Urota u Quebecu protiv Europe*. Osječki dnevnik i ovoga je puta doslovno iznio njemačke stavove o anglosaksonskoj barbarskoj zračnoj bitci iznad Njemačke i Italije, nejasnim savezničkim planovima sastavljanja zajedničkog zapovjednog centra, te jalovu pokušaju da se aktiviraju protunjemačke snage u Europi i na kraju uputio važnu poruku ohrabrenja hrvatskim čitateljima: *Sve to ne će uništiti volju Njemačke i njezinih saveznika za odporom.*⁸¹⁰

Izvan ratnih zbivanja od operacije Eskimos u srpnju 1943., sovjetski primat u savezu sa zapadnim Saveznicima, kao i teritorijalne aspiracije u Europi, bile su glavna vanjskopolitička tema tiska NDH. Ustaške novine na svaki su način nastojale dokazati da zapadni Saveznici nisu dorasli Sovjetima, te da je jedini pravi oponent boljševicima na starom kontinentu Njemačka. Tako *Šilo*, zagrebački tjednik za zabavu i šalu krajem rujna 1943. donosi karikaturu pod naslovom *Sastanak u troje*, koja zorno prikazuje kako su percipirani odnosi Saveznika ili pak kako ih se željelo prikazati hrvatskoj javnosti. Na slici Staljin bičem prijeti poslušnim psićima, Rooseveltu i Churchillu, i poručuje im: *Da drugovi, vi možete govoriti i pisati što vas volja, no raditi ćete ipak onako, kako ću vam ja naložiti.*⁸¹¹

Posve je netočno da je među Saveznicima vladao antagonizam ili da je na bilo koji način tijekom rata savezništvo bilo ugroženo. Dana 10. rujna 1943. Churchill je uputio poruku Staljinu, u kojoj, iako je htio predložiti Kartum ili Cipar, prihvaća Teheran kao destinaciju budućeg trojnog sastanka. U toj poruci Churchill podržava formiranje zajedničke savezničke komisije (u koju bi ušao i predstavnik Francuskog Komiteta Nacionalnog Oslobođenja) na

⁸⁰⁹ *Ovako stoje stvari, Krasnaja Zvezda i drugoj fronti, Spremnost*, br. 79., 29. kolovoza 1943., 4. Odluka zapadnih Saveznika o invaziji na zapadnu francusku obalu pala je 17. kolovoza 1943. D. BILANDŽIĆ, n. dj., 152.

⁸¹⁰ HL, br. 195, 22. kolovoza 1943., 4. U Quebecu su zapadni Saveznici otpočeli s pripremnim radnjama i planiranjem operacije Overlord. Churchill i Roosevelt u poruci Staljinu od 26. kolovoza 1943. iznose pojedinosti o predradnjama vojnih operacija na Kanalu, te koncentraciji američkih vojnika u Velikoj Britaniji. CHURCHILL-STALJIN, n. dj., 168. MURRAY-MILLET, n. dj., 302.

⁸¹¹ «Sastanak u troje», *Šilo*, br. 39. 24. rujna 1943., 1.

Siciliji, koja bi rješavala odnose s talijanskom vladom, što samo govori kakva je kohezija vladala u savezničkim redovima. Nikada prije ni poslije Saveznici nisu bili toliko složni kao što su bili pred zasjedanje i na samom zasjedanju u Teheranu. Bit će to demonstracija savezništva.⁸¹² Tijekom 1943. između zapadnih Saveznika i Sovjeta bilo je stanovitog nepovjerenja, međutim zapadni Saveznici su shvaćali važnost SSSR-a za konačnu pobjedu nad Njemačkom i Japanom i to je bio ključ uspješne suradnje. Jedno pismo s početka kolovoza 1943. J. H. Burnsa, Rooseveltova pomoćnika za odnose sa Sovjetima, specijalnom savjetniku američkog predsjednika Harryju Hopkinsu, potvrđuje koliko je američka diplomacija cijenila sovjetske napore s vojnog aspekta, ali i kako je politički procjenjivala, što bi sovjetska pobjeda bez pomoći zapadnih Saveznika u Europi mogla značiti. Burns na jednom mjestu kaže:

Bez Rusije u ratu, sile Osovine ne mogu biti poražene u Europi, a pozicija Saveznika postaje neizvjesna. Na drugom mjestu kaže razmišljajući o sovjetskoj pobjedi: *Poslijeratna pozicija SSSR-a u Europi bit će dominantna. Bude li Njemačka poražena, nema sile u Europi koja bi se suprotstavila toj moćnoj vojsci (Crvena armija).* Bez obzira na savezničke napore u Italiji, gdje su angloameričke divizije bile u poteškoćama zbog otpora dvije njemačke divizije, te predstojeće otvaranje *drugog bojišta* na zapadu Europe, kaže Burns, to će bojište uvijek biti drugo po važnosti. Na Istočnom bojištu se rješava pitanje pobjednika rata, a ne treba zaboraviti da Sovjeti vode borbu s dvije stotine njemačkih divizija. Burns također upozorava kako bi bilo vrlo važno imati Sovjete za saveznika na Pacifiku i rat što prije okončati. Zato je važno pod svaku cijenu održati prijateljske odnose sa Sovjetima.⁸¹³

No tisak NDH i dalje je inzistirao na podjelama i sukobima Saveznika, posebice Sovjeta i zapadnih Saveznika, iako je bilo posve jasno da se ratne operacije Saveznika u Europi vode združenim snagama i osmišljeno. Pred zasjedanje ministara savezničkih vlada u Moskvi u listopadu 1943., što je bila priprema prvog sastanka velike trojice u Teheranu u savezničkom taboru došlo je prema navodima iz uvodnika *Spremnosti* do potpunog razilaženja. Roosevelt je, navodi se, povodom prve obljetnice Atlantske povelje izjavio, pritom aludirajući na Sovjete, da Anglosasi smatraju svojim neprijateljima ne samo Njemačku, Italiju i Japan, već i sve one narode, koji remete mir, tlače druge, oduzimaju ljudima slobodu i sprječavaju napredak kulture. U već spomenutom uvodniku *Spremnosti* od 5. rujna 1943., koji nosi naslov *Hazardna igra – Sovjetske poslijeratne osnove i mogućnosti*

⁸¹² CHURCHILL-STALJIN, n. dj., 178., 179. HART, n. dj., 523.

⁸¹³ Documents on the Grand Alliance, 1942-1943, *Letter from the Executive of the President's Soviet Protocol Committee Burns (Burns) to the President's Special Assistant (Hopkins).*

Anglosasa, a potpisuje ga neimenovani novinar⁸¹⁴, dolazi do značajne promjene u odnosu prema zapadnim Saveznicima. Tako se u jednom odlomku kaže:

*..a povelja (Atlantska op. a.) temelji se, kako je poznato, na težnji Anglosasa, da čovječanstvu osiguraju poslije rata trajan mir – dakako, mir po njihovu shvaćanju, ali svakako mir. Međutim, Sovjeti samo što nisu tu povelju prihvatili, već se sovjetska javnost s tom poveljom čak i ruga...*⁸¹⁵

Od jeseni 1943. kapitulacije Italije i sovjetskog velikog ljetnog podviga kod Kurska, kada se ratna sreća počela iz osnove mijenjati u korist Saveznika, ustaška je propaganda usmjerila svoj napad na Sovjetski Savez i boljševizam, odnosivši se ponegdje čak neutralno prema zapadnim Saveznicima. Indikativno je da će se od tada kalkulacije o poslijeratnom uređenju Europe uvijek graditi na premisi savezničke pobjede. Bila je to ujedno poruka hrvatskim građanima na čijoj strani treba tražiti rješenje hrvatskog pitanja bude li se ratna sreća okrenula. Pravac takvom načinu pisanja dat će izvještaji HDU *Croatia*, u kojima se posebno isticao dualizam savezničkog tabora i teritorijalne aspiracije Sovjeta,⁸¹⁶ a od novina *Spremnost*, čije su vanjskopolitičke rubrike, *Odjeci iz svijeta* i *Dokumenti*, unatoč cenzuri, donosile veći broj članaka iz neutralnog i savezničkog tiska, te nešto slobodnije interpretacije ratne i političke situacije u svijetu. To potvrđuju brojni članci u jesen 1943.: članak *Obrambeni pojas* Ive Bogdana,⁸¹⁷ iz rubrike *Dokumenti* članak *Staljinovi razlozi*,⁸¹⁸ *Briga trojnog sastanka*, članak iz rubrike *Odjeci iz svijeta*⁸¹⁹ *Moskovski program*⁸²⁰ i mnogi drugi. Svim tim novinskim uradcima je zajednička antisovjetska propaganda i prilično neutralan stav prema zapadnim Saveznicima koji nisu kadri udovoljiti Sovjetima po pitanju *drugog bojišta*, niti ozbiljnije zaštititi interesa malih naroda, odnosno obraniti načela Atlantske povelje.

Apsurdno je da su se ustaške novine pozivale na Atlantsku povelju, program političkih načela za poslijeratnog uređenja svijeta, koji su neprijatelji NDH, Churchill i Roosevelt usuglasili 1941. Jer ondje se poziva na pravo svakog naroda na samoopredjeljenje, slobodnu, svjetsku trgovinu i ekonomsku suradnju, suzdržavanje od upotrebe sile i osnivanje općeg sistema sigurnosti, što svakako nisu bile karakteristike osovinskog bloka pod njemačkom dominacijom. Posve suprotno, Njemačka je silom porobila Europu ne poštivajući pravo na samoopredjeljenje naroda, niti osnovne ljudske slobode, a takav će tip vlasti biti uspostavljen

⁸¹⁴ U potpisu teksta nalaze se inicijali S. B.

⁸¹⁵ *Spremnost*, br. 80, 5. rujna 1943., 1.

⁸¹⁶ HDA, HDU Croatia, kut. 69, Posebna služba, *Pregovori u Moskvi, Tursko stanovište o balkanskim pitanjima*.

⁸¹⁷ *Spremnost*, br. 80., 5. rujna 1943. 1.

⁸¹⁸ Isto, br. 85., 19. rujna 1943., 4.

⁸¹⁹ Isto, br. 86, 17. listopada 1943. 4.

⁸²⁰ Isto, br. 87., 24. listopada 1943., 5.

u svim podčinjenim državama, što podrazumijeva i NDH. Kritizirati zapadne Saveznike za nepridržavanje načela *Povelje*, a pritom ratovati za interese Njemačke u SSSR-u, vlastite građane zatvarati zbog vjerske, nacionalne pripadnosti ili političkog uvjerenja, iracionalno je.⁸²¹ Obzirom da se tisak NDH u kontekstu Atlantske povelje uvijek pozivao na prava malih naroda, članak Ive Vučićevića *Njemačka i mali narodi* u *Spremnosti* ponajbolje otkriva što je ustaška propaganda podrazumijevala pod tim.

Berlinski dopisnik *Spremnosti* Ive Vučićević objašnjava usud malih naroda u Europi od 1939., optužujući Veliku Britaniju i SAD za sudbinu Finske 1940., rumunjski gubitak Besarabije, sovjetsko zauzimanje baltičkih zemalja, te nestanak Čehoslovačke, Jugoslavije i Poljske. Autor dalje navodi kako Njemačka ni jedan mali europski narod nije tjerala u rat, pa apostrofira primjere Finske i Slovačke, malih naroda kojima je Njemačka pomogla u borbi za očuvanjem ili stjecanjem države. Vučićević misli da bi Češka i Poljska također bolje prošle, samo da nisu vodile izrazito protunjemačku politiku, pod utjecajem Francuske i Velike Britanije. Njemačka je svim narodima, zaključuje Vučićević, u projektu *Neue Europa* ponudila kontinentalnu zajednicu u kojoj se ne primjenjuje načelo samoodređenja naroda, već skladne kohabitacije malih i velikih naroda, ali u kojoj ključnu riječ imaju ipak veliki narodi. Pa dalje navodi da je Berlin spreman sklopiti sporazum s Francuskom, ukoliko dobije *jamstvo za suradnju*.⁸²²

Nevjerojatno je da posljedice tajnog sporazuma Hitler-Staljin, kojim su Njemačka i Sovjetski Savez podijeli Istočnu Europu 1939.-1940., Vučićević pripisuje zapadnim Saveznicima. Još apsurdnije je da Njemačke osvajačke pohode u Jugoslaviji i Čehoslovačkoj definira kao slabosti francuske i britanske sigurnosne politike u Europi. Njemu je njemačko zauzimanje Čehoslovačke opravdano, jer je stvorena nakon Prvog svjetskog rata na njemačkom *životnom prostoru*. Poljska je sama izazvala rat vodeći protunjemačku politiku, a Francuska kao veliki europski narod još uvijek ima mogućnost nagodbe, iako, zaboravio je, Francuske više nema. Vučićevićev osvrt na uzroke i posljedice njemačkog osvajačkog rata u

⁸²¹ Diskriminacijska politika ustaškog režima odnosila se ponajviše na tri nacionalna entiteta: Rome, Židove i Srbe, a bila je uperena i protiv svih političkih oponenta. Rasni zakoni nisu donijeti isključivo na pritisak Nijemaca, već je ustaški vrh procijenio njihovu aktivaciju utilitarnom, kako u odnosu prema saveznicima, Njemačkoj i Italiji, tako i prema mogućnosti da se Hrvatska riješi prije svega Srba. Posebno značajnu ulogu u širenju nacionalne i vjerske mržnje odradit će tisak NDH u rukama ustaškog režima. Posebno značajnu ulogu u stvaranju antisemitske, protusrpske i antiromske klime stvarali su mediji. O dimenziji javnog poziva na linč govori broj članaka koji se bavio isključivo Židovima u prvim danima NDH. Samo u zagrebačkom *Novom listu* u svega šest dana od 13. – 18. svibnja 1941. objavljeno je četrdeset i sedam članaka uperenih protiv židovske narodne skupine. Uvođenje rasnih zakona, vjerske i nacionalne diskriminacije kao i provedba mjera bila je pod neupitnim utjecajem Trećeg Reicha, koji je ustaška NDH nastojala po mnogo čemu slijediti. I. GOLDSTEIN, n. dj., 113.

⁸²² *Njemačka i mali narodi, Spremnost*, br. 43, 20. prosinca 1942., 1., 2.

Europi govori u kojoj je mjeri ustaška propaganda bila fantastična i iracionalna, te kako je hrvatsku javnost nastojala uvjeriti u ispravnost projekta *Neue Europa*.

I druge će se novine NDH u propagandnom ratu prema Sovjetima pred konferenciju u Teheranu priključiti *Spremnosti*. Tako je prema *Hrvatskom narodu* Engleska bila u teškoj neprilici, jer je Moskva zahtijevala da joj se izruče Češka, Poljska, baltičke države, ono radi čega je Engleska navodno i ušla u rat.⁸²³ Moskva ima gotova rješenja, zaključio je *Hrvatski narod*, citirajući moskovsku *Pravdu*, zbog toga na konferenciji u Moskvi neće biti govora o granicama SSSR-a, kao što se neće raspravljati o granicama SAD-a ili statutu Kalifornije, također se neće raspravljati o statutu baltičkih zemalja.⁸²⁴ O sastanku u Moskvi *Hrvatski narod* objavio je niz vijesti iz različitih izvora, a dvije su svakako najznačajnije i predstavljaju svojevrsni rezime. Prvo da su velike zapadne sile zajedno sa Sovjetskim Savezom spremne žrtvovati interese malih naroda, čime je *Atlantska povelja* svedena na zaboravljeni ideal⁸²⁵ te da će o eventualnoj uspješnosti sastanka u Moskvi svjedočiti dugo očekivani sastanak trojice savezničkih predsjednika. Pritom se posebno naglašavala izjava Cordella Hulla pred američkim kongresom, koji u svojem izvješću iz Moskve obznanio kako je dogovoreno da će se o granicama raspravljati nakon rata, što je *Hrvatski narod* protumačio kao direktno popuštanje interesima Sovjeta kada su u pitanju sovjetske zapadne granice.⁸²⁶

Na tragu sovjetskih teritorijalnih aspiracija, prema *Hrvatskom narodu*, bila je i izjava sovjetskog veleposlanika Umanskog. u Mexicu. On je navodno pred članovima meksičke vlade na konstataciju da su sovjetske čete prema stanovitim proračunima prodrle preko Kijeva, te se od sovjetsko-poljske granice nalaze na udaljenosti od okruglo 145 km., odgovorio:

Želio bih da je tomu tako, ali im nažalost moram reći da moramo u tom smjeru prodirati još okruglo 450 km, da bismo dostigli našu granicu s Poljskom. Time je, zaključio je *Hrvatski narod*, Moskva pokazala, da želi zauvijek zadržati onaj dio poljskog područja, koji je Sovjetski Savez zaposjeo u rujnu 1939.⁸²⁷

⁸²³ HN, br. 858, 13. listopada 1943., 1. Konferencija u Moskvi bila je pripremni sastanak za Teheran. Ondje su se sastali ministri vanjskih poslova Velike, Britanije, SAD-a i SSSR-a.

⁸²⁴ HN, br. 860, 15. listopada 1943., 2.

⁸²⁵ HN, br. 883, 12. studenog 1943., 2., Američki stav, izražen Cordelle Hullovim istupima na konferenciji po pitanju poslijeratne Europe konvenira ruskim teritorijalnim pretenzijama prema Istočnoj Europi i baltičkim zemljama, jer traži uspostavu ravnoteže sila. Versailleska Europa je propala u svjetskom ratu, a novo rješenje je podjela interesnih sfera. *Spremnost*, br. 91, 21. studenog 1943., 1.

⁸²⁶ HN, br. 890, 20. studenog 1943., 2., C. Hull je pod Rooseveltom u razdoblju od 1933.-1944. obnašao funkciju državnog tajnika. Na diplomatskom planu tijekom 1941. radio je na pregovorima s Japancima i Vichijevskom Francuskom. PERRETT-HOGG, n. dj., 201.

⁸²⁷ HN, br. 886, 16. studenog 1943., 1.

Rezultati Moskvske konferencije prema vijestima iz *Spremnosti*, bili su više načelnog nego konkretnog karaktera, pripremljena je podloga za konferenciju *velike trojke*, te je iznova aktualizirano pitanje *druge fronte*.⁸²⁸ Također su otvorena pitanja poslijeratnih zapadnih granica Sovjetskog Saveza i ugroženost Poljske i baltičkih zemalja.⁸²⁹

Sarajevski *Novi list* sastanku u Moskvi također pripisuje politički karakter, pritom naglašavajući slab i popustljiv položaj zapadnih Saveznika: *Boljševici će sami odrediti granice Sovjetske unije*.⁸³⁰ Moskvska konferencija ministara, kako je još zovu, na kojoj su sudjelovali ministar vanjskih poslova SAD-a Cordell Hull, Velike Britanije Anthony Eden i Sovjetskog Saveza Vjačeslav Molotov, okarakterizirana je u *Novom listu* kao «moralni pad plutokrata» koji su izdali načela Atlantske povelje i Europu izvrgnuli opasnosti boljševizacije.⁸³¹ Tako se 14. studenog pojavila i karikatura u sarajevskom *Novom listu*, koja je oštro kritizirala rezultate moskovske konferencije i savezničko snishodljivo ponašanje prema sovjetskim teritorijalnim zahtjevima. Uz slogan *Uzalud Britanija prodaje Balkan boljševicima*, prikazan je njemački vojnik koji stoji na braniku čuvajući slobode malih naroda i to pod geslom: *Balkan balkanskim narodima! Europa Europljanima!*⁸³²

Moskovska konferencija je prema *Spremnosti* pokazala, da su Sovjeti nezahvalni dosadašnjom pomoći Saveznika, te da njihovi teritorijalni zahtjevi zaobilaze temeljno načelo Atlantske povelje:

*...sovjetsko priznanje Atlantske povelje prethodno je uvjetovano priznanjem sovjetskih granica s istočnom Poljskom i zemljama Baltika zajedno s Finskom i rumunjskim pojasevima /.../ za ta područja ne žele primijeniti pravo na samoodređenje naroda. Dapače, Staljinova izjava od 6. studenog 1943., povodom 26 obljetnice osnutka Sovjetskog Saveza, kako to pojašnjava *Spremnost*, posve je razotkrila teritorijalne aspiracije Sovjeta. Činjenica da je Staljin pod znak jednakosti stavio Krim, Litvu, Estoniju i Moldaviju jasno je potvrdila, zaključuje se, gdje on vidi granice Sovjetskog Saveza.*⁸³³

Na sličan način je i *Hrvatski list* potkraj listopada opisao rezultate Moskvske konferencije, ukazujući na sve veći značaj i moć Sovjetskog Saveza i savezničko uvažavanje

⁸²⁸ *Spremnost*, br. 89. 7. studenog 1943., 5.

⁸²⁹ *Poljaci i Moskva, Spremnost*, br. 90., 14. studenog 1943., 5.

⁸³⁰ SNL, br. 749., 20. listopada 1943., 1.

⁸³¹ SNL, br. 753., 23. listopada 1943., 2. Neposredno nakon završenih pregovora u Moskvi Churchill je u poslanici Staljinu 5. studenog 1943. izjavio sljedeće: *Istovremeno koristim ovu priliku da Vas uvjerim da ostajem na istoj poziciji na kojoj sam se nalazio kad smo se rastajali, te da će vlada Njegovog Veličanstva na bilo kojoj konferenciji o primirju ili na mirovnoj konferenciji podržati sovjetske pretenzije na granicu oko koje smo se sporazumjeli.* CHURCHILL-STALJIN, n. dj., 295., 296.

⁸³² SNL, br. 770., 14. studenog 1943., 2.

⁸³³ *Spremnost*, br. 92, 28. studenog 1943., 5.

njezina ratnog doprinosa. *Moskva prekida šutnju* naslov je članka koji razotkriva navodne zakulisne igre i trgovinu teritorijem u poslijeratnim planovima Saveznika, dokazujući to napisima iz moskovske *Pravde*:

*Oni brbljavci koji neprestano izazivaju uznemirenje i iznose absurdne predmnjeve o sadržaju moskovske trojne konferencije, neka znadu, da se o problemu ruskih granica i statutu baltičkih zemalja može govoriti koliko i o granicama Sjedinjenih Država i o statutu Kalifornije.*⁸³⁴ Hrvatski list čitateljima je ponudio i opširan izvještaj *Reutera* o vijećanju u Moskvi u kojem su detaljno obrazložene sve odluke Saveznika. Kao najvažnije odluke navode se: zajednički ratni napor Velike Britanije i SAD-a do konačne pobjede nad Njemačkom i inicijativa za revitalizaciju međunarodne organizacije svih miroljubivih država radi općeg reda i sigurnosti po uzoru na Ligu naroda, te konsenzus oko zajedničkog odlučivanja po pitanju kapitulacije i razoružanja neprijatelja. Potonja odluka, po kojoj su svi njemački časnici, vojnici i pristaše stranke koji se ubrajaju među krivce za strahote u zaposjednutim krajevima trebali odgovarati za počinjeno pred sudovima istih zemalja, posebno je apostrofirana.⁸³⁵ Razlog tome bila je jasna spoznaja vladajućih struktura NDH da se ova odluka ne odnosi samo na njemačke vojnike, već i na sve njemačke vojne i političke saveznike, pa tako i ustaše. Shodno tome vijest je trebala poslužiti u propagandne svrhe i borbe za *Novu Europu* dodatno učvrstiti u vjeri, da je sveti cilj za koji se bore, ujedno i borba za goli život.

Dvanaestodnevni sastankom (18. - 30. listopada 1943.) predstavnika vlada SAD-a, SSSR-a i Velike Britanije u Moskvi, postavljen je temelj daljnjeg zajedničkog ratovanja Saveznika, ali i poslijeratne suradnje, koja je pretpostavljala kažnjavanje ratnih zločinaca. Do Moskve tijekom 1943. odnose Saveznike opterećivalo je prije svega strateški važno ratno pitanje, otvaranja *druge fronte* na zapadu Europe. Sovjeti su nestrpljivo očekivali ispunjenje obećanja iz Casablance i rasterećenje Istočne fronte za 40-50 njemačkih divizija. Posebno teško razdoblje za Sovjete bit će lipanj i srpanj 1943. kada su Nijemci pokrenuli posljednju njemačku ofenzivu na Istočnom bojištu, koja će završiti najvećom tenkovskom bitkom rata kod Kurska⁸³⁶ i sovjetskom pobjedom. Nakon Kurska, Sovjeti više ne postavljaju ultimativne

⁸³⁴ HL, br. 249., 23. listopada 1943., 4.

⁸³⁵ HL, br. 257., 3. studenog 1943., 2.

⁸³⁶ Od 5. do 12. srpnja 1943. na tzv. kurskoj izbočini, koju su držali Sovjeti (160 kilometara daleko od pozadinskih položaja) Nijemci su poduzeli veliku tenkovsku ofenzivu, s preko 2 700 tenkova, milijun vojnika i 3 000 avionskih polijetanja dnevno. No sovjetske snage su ih dočekale pripremljene, s nešto manje tenkova, ali više aviona i spremnom artiljerijom, a rezultat bitke bio je najteži poraz Nijemaca i gubitak od pola milijuna ljudi. Posljedice su bile dalekosežne, Nijemci su nakon toga u ruskom kontra udaru izgubili Orel i Harkov i proširili borbe uzduž cijelog fronta od Baltika do Crnog mora, a krajnji doseg sovjetske ljetne ofenzive 1943. bio

zahtjeve za otvaranjem *druge fronte*, njihovo napredovanje prema zapadu bilo je brzo i efikasno, što im je davalo samopouzdanje i vjeru u konačnu pobjedu. Osim toga Staljin je bio svjestan u jesen 1943. da prijetnja invazije veže dvadeset i pet njemačkih divizija na zapadu, te da iako sporo, savezničko napredovanje na Apeninskom poluotoku veže daljnjih deset do dvanaest njemačkih divizija. Zato je Eden po svršetku konferencije u Moskvi izjavio kako se dogodila značajna promjena u odnosu na njegov prvi posjet (aludirao je na posjet iz 1941.) kada su Sovjeti *vrištali za drugom frontom: Bio bih iznenađen kad bi sad počeli galamiti, jer sada znaju da ona zaista dolazi. Ova je konferencija veliki korak, početak novog oblika suradnje među nama. Tinski rad je bio divan.*⁸³⁷

Ipak, mnoga su pitanja bila nedorečena do Moskve, sastanka američkog državnog sekretara Cordella Hulla, britanskog ministra vanjskih poslova Anthonyja Edena, sovjetskog Andreja Molotova, kojima se priključio i kineski veleposlanik u Moskvi. Možda najvažnija odluka iz Moskve, koja će svima u savezničkom taboru učvrstiti vjeru u zajedništvo, bila je ona o bezuvjetnoj kapitulaciji neprijatelja. Deklaracija četiri sile sadržavala je i odluku o formiranju Europske komisije koja bi trebala preuzeti obveze u poslijeratnoj Europi od AMGOT-a (Savezničke vojne uprave u okupiranim teritorijima), Komisije za Italiju, a dogovoreno je i da će suradnja velikih sila biti nastavljena i nakon rata. U Moskvi je najavljeno konstituiranje Organizacije ujedinjenih naroda, a objavljena je deklaracija Roosevelta, Churchilla i Staljina o ratnim zločincima, kojom je ustanovljeno načelo po kojem će zločinci biti vraćeni na suđenje u zemlju u kojoj su, navodno, izvršili zločine.⁸³⁸ Tekst deklaracije o ratnim zločincima Churchill je 13. listopada 1943. uputio Staljinu na razmatranje. Među nabrojanim okupiranim teritorijima iz kojih će se tražiti spiskovi ratnih zločinaca, navodi se i Jugoslavija.⁸³⁹ Bila je to jasna poruka i pripadnicima ustaške vlasti što mogu očekivati nakon pobjede Saveznika.

Međutim, u Moskvi nije bilo odluka vezanih za poslijeratnu sudbinu Estonije, Litve, Letonije, Poljske, Finske i drugih državama Istočne i Sjeverne Europe, kako je to tisak NDH isticao. Moskva je kao priprema Teherana postavila osnovna načela suradnje velikih sila, a političke odluke bit će donijete sporazumom Staljina, Roosevelta i Churchilla u Teheranu i Jalti, te nakon rata u promijenjenom sastavu u Potsdamu.⁸⁴⁰

je Kijev u mjesecu studenom. HART, n. dj., 490.-491. MURRAY-MILLET, n. dj., 295. – 298. A. ROTHBERG, *Counterattack*, 140. O. P. CHANEY, n. dj., 116.-119. CALVACORESSI-VINT, n. dj., 385.

⁸³⁷ A. WERTH, n. dj., 123.-126.

⁸³⁸ A. WERTH, n. dj., 126.-130. MURRAY-MILLET, n. dj., 566.

⁸³⁹ CHURCHILL-STALJIN, n. dj., 192., 193.

⁸⁴⁰ F. D. Roosevelt je preminuo je 12. travnja 1945., a naslijedio ga je potpredsjednik Harry Truman.

3.4.3 Teheran – prvi sastanak velike trojice

Prve vijesti o sastanku *velike trojice* pojavile su se u tisku NDH početkom prosinca 1943. bez značajnijih informacija o tijeku i odlukama sastanka. Navodno niti tisak neutralnih zemalja, Švedske i Švicarske nije imao podrobnije informacije, a štura izvješća *Reutera* strogo su cenzurirana. *Hrvatski narod* 4. prosinca donosi vijesti o *papirnatim* zaključcima pripremnog sastanka u Kairu, pozivajući se na opširnije izvješće *Globereutera*. Zagrebački dnevnik podrobnije je objasnio čitateljima u kakvim se problemima Saveznici nalaze na pacifičkom bojištu, te na ratištima u Europi i Aziji. U komentaru sastanka vojnih dužnosnika, kojem je predsjedao američki general D. Eisenhower, napominje se da ne postoji zajednička vojna strategija Saveznika, da Amerikanci nestrpljivo očekuju snažniju zajedničku ofenzivu na Japan, Rusi otvaranje «drugog bojišta» u Europi, a Chang Kaj Shek veću vojnu i materijalnu pomoć u Aziji.⁸⁴¹ Isti list 8. prosinca donosi agencijske vijesti iz Stocholma, jedno šturo i uopćeno izvješće s konferencije u Teheranu.

*Državnici Staljin, Roosevelt i Churchill dali su zajedničku izjavu, u kojoj su se obvezali na zajedničko djelovanje u ratu i miru, uništenje njemačkih snaga, rješavanje poslieratnog mira kroz sudjelovanje i malih i velikih naroda u rušenju tiranija, ropstva, potlačivanja i nepodnošljivosti.*⁸⁴² Iza te prilično općenite formulacije, komuniqueja koji je pročitan po svršetku konferencije, kriju se, navodi *Hrvatski narod*, veliki problemi i

841 HN, br. 902., 04. prosinca 1943., 2. Dan prije konferencije velike trojice u Teheranu, 27. studenog 1943. Kairu je održan sastanak Roosevelta, Churchilla i Chang Khai Sheka. Staljin ondje nije bio prisutan jer se držao potpisane neutralnosti s Japanom. Ondje je dogovoreno da će se protiv Japana u Aziji i na Pacifiku voditi rat do japanske bezuvjetne kapitulacije. Japan će se morati povući sa svih otoka na Pacifiku, koje je okupirao od početka 1. svjetskog rata 1914. Također će se morati povući sa svih teritorija koje je oteo Kini, (iz Mandurije i Formoze i Peskadorskih otoka) a koji će biti vraćeni Republici Kini. Predviđeno je i osnivanje slobodne i samostalne Koreje. Napadom na Peral Harbour i otvaranjem rata na Pacifiku Chang Khai Shek postaje angloamerički saveznik u Aziji. Chiang Khai Shek je imenovan za Vrhovnog komandanta savezničkih snaga u kineskoj ratnoj zoni, što je uključivalo i Indo-Kinu. Zbog odluke zapadnih Saveznika da nakon operacije *Torch* nastave s operacijama na Mediteranu i pripremama za operaciju Kanal, pošto je izlazak Italije iz rata i kapitulacija Njemačke bio prioritet, C. K. Shek se morao zadovoljiti logističkom potporom koju je primao iz SAD-a. Tako Roosevelt nije izvršio svoja obećanja Chang Khai Sheku vezano na američko iskrcavanje Anadamske otoke u Bengalskom zaljevu s ciljem osvajanja Jave i Sumatre te ugrožavanja japanskih pozicija u Burmi i Indokini. Ipak, Amerikanci su od kraja 1941. pružili pomoć od 500 milijuna dolara C. K. Sheku i njegovu Kuomintangu, ne bi li ojačali kinesku vojsku i otpor Japanu. To je Chang Khai Shek vješto koristio uglavnom za vlastito bogaćenje i onemogućavanje jačanja komunista (primjerice držao je 200 000 vojnika na području koje su Sovjeti okupirali ne bi li spriječio jačanje kineskih komunista) dok protiv Japanaca tijekom cijelog rata nije pokrenuo ofenzivu. Do Teherana je Kina imala povlašten položaj i posebna status za SAD, jer se vjerovalo da bez Kine neće biti moguće poraziti Japan, međutim kada je dogovorena sovjetska intervencija na istoku po svršetku rata s Njemačkom, interes SAD je pao, a značaj Chang Khai Shekova Chunkinga u savezničkom taboru bitno umanjen. Posebno će to biti izraženo tijekom 1944., kada je Rooseveltov opunomoćenik Josef Stilwell, koji je obnašao ujedno i funkciju načelnika u C. K. Shekovu vojnom zapovjedništvu, razotkrio C. K. Shekovu taktiku i slabosti Kine. Kada su Japanci u jesen 1944. poduzeli posljednju vojnu ofenzivu na Kinu i zauzeli veći broj američkih aerodroma, odakle su *leteći tigrovi* Chennault Claire Lee-a, specijalne zračne snage SAD-a vršile uspješna bombardiranja japanskih teritorija, bilo je jasno da Kina nije dovoljno moćan saveznik u Aziji. HART, 499., 509.-510., 630., 633.-634. MURRAY-MILLET, n. dj., 164.-168., 228.-232. CALVACORESSI-VINT, 281., 668.-679.

⁸⁴² HN, br. 905, 8. prosinca 1943., 1. *Spremnost*, br. 97, 26. prosinca 1943., 4.

nesuglasice u taboru Saveznika. Pitanje granica Poljske, te statusa Finske i baltičkih zemalja, čini se da je prepušteno na rješavanje Sovjetima, čime je dovedena u pitanje njihova opstojnost. U Teheranu je navodi *Hrvatski narod*, raspravljano i o modelu preuređenju Balkana, no nije dorečena strategija jer se interesi Saveznika čini se razilaze, a također je i provedena analiza predstojećeg razoružanja te uređenja poslijeratne Njemačke.⁸⁴³

Spremnost pak donosi alarmantne vijesti iz Engleske, da je saveznički plan čitavu Srednju i Istočnu Europu sa središtem u Pragu izručiti Sovjetskom Savezu.⁸⁴⁴ Tu je tezu dodatno učvrstila, prema njemačkom *Basler Nachrichten* i diplomatska afera na liniji poljska emigrantska vlada – Moskva. Naime sovjetska diplomatska služba ostala je prilično hladna na pohvalu ratnih aktivnosti Crvene armije od strane poljske emigrantske vlade, što je iznova bacilo sumnju na ruske ekspanzionističke ciljeve prema zapadnim susjedima, zaključuje se u *Spremnosti*.⁸⁴⁵

Hrvatski list pozivajući se na vijesti *United Pressa* otkriva na koju je Staljin kartu u Teheranu igrao: *Staljin izgubio osam milijuna ljudi*. Budući je doprinos SSSR-a u dosadašnjem tijeku rata nemjerljiv sa zapadnim Saveznicima, navodi *Hrvatski list*, Staljin je u pregovorima s Rooseveltom i Churchillom znalački koristio svoje argumente po pitanju definiranja interesnih sfera i razgraničenja na istoku i sjeveroistoku Europe: *Kadgod (Staljinu) mu se postavilo pitanje o Finskoj i baltičkim državama, o Poljskoj itd. on je uvijek odgovarao jedno te isto: izricao je ovih osam milijuna žrtava*. Roosevelt i Churchill u Teheranu su pristali prešutno priznati Sovjetskom Savezu traženu granicu na zapadu respektirajući žrtve koje je SSSR podnio u dosadašnjem ratu, što znači da predstoji revizija istočnih poljskih granica, navodi *Hrvatski list*, te borba za opstojnost malih baltičkih zemalja. U jednom komentaru konferencije *velike trojke* *Hrvatski list* zaključuje kako je sastanak u Teheranu kapitulacija SAD-a i Velike Britanije, pred Sovjetskim Savezom. *Već samo mjesto njihova sastanka sa Staljinom, jasno pokazuje, kakvu podređenu ulogu igraju Velika Britanija i Amerika u odnosu prema svom crvenom savezniku*.⁸⁴⁶

Na odjeke sastanka u Teheranu nadovezao se i sarajevski *Novi list* izdvojivši jedan govor generala Jana Smutsa⁸⁴⁷ u kojem je on navodno izjavio da će nakon rata Njemačka biti

⁸⁴³ HN, br. 906., 9. prosinca 1943., 1.

⁸⁴⁴ *Odjeci iz svijeta - iz Central European Observera, Spremnost*, br. 94, 12. prosinca 1943., 4.

⁸⁴⁵ *Big three i Poljska, Spremnost*, br. 94, 12. prosinac 1943., 5.

⁸⁴⁶ HL, br. 289., 10. prosinca 1943., 3.

⁸⁴⁷ Jan Smuts (1870. – 1950.) Premijer Južnoafričke Republike u dva navrata od 1919. – 1924., i od 1939. – 1948. U Prvom svjetskom ratu zapovjednik britanskih imperijalnih snaga u Istočnoj Africi zauzevši Njemačku Jugozapadnu Afriku (jezero Tanganjika osvojio 1917.), a potom je pridružen ratnom kabinetu u Londonu. U prosincu 1918. napisao je memorandum ratnom kabinetu naznačivši važnost projekta Lige naroda, što će biti osnova za osnivanje te organizacije nakon rata. Potpisnik je i Versailleskog mirovnog ugovora 28. lipnja 1919.

izbrisana s karte Europe, te da će u Europi ostati samo Velika Britanija i Sovjetski savez. Prema vijestima iz Amsterdama Smuts je pritom izjavio:

*Sovjetski savez je novi gorostas u Europi, koji će zakoračiti na ovaj kontinent i postati njegovim gospodarom.*⁸⁴⁸ Niti Turska, koja je od početka rata bila neutralna, nije zaobiđena kada su u pitanju sovjetske aspiracije. Sovjeti su, prema pisanju *Hrvatskog naroda* zatražili nadzor nad Carigradom i crnomorskim tjesnacima, te kontrolu nad balkanskim narodima povijesno i vjerski orijentiranim k pravoslavnoj crkvi u Moskvi.⁸⁴⁹

Odluke u Teheranu karikaturom ironično je prokomentirao i humoristični časopis *Vrabac* u svojem prvom broju 1944. Karikatura prikazuje *teheranskog* Staljina koji je nagazio britansku i američku zastavu i poručuje svijetu: *Prijatelje sam pobedio, no kako ću neprijatelje.* Na sličan način je i *Hrvatski narod*, karikaturom u svom novogodišnjem broju dočarao savezničke odnose nakon Teherana. Roosevelt, Churchill i Chang-Kaj-Shek naklonom čestitaju Staljinu Novu 1944., čime je definiran odnos snaga u savezničkom taboru, ali i najavljen značajniji utjecaj Sovjetskog Saveza na formiranje poslijeratnog svijeta.⁸⁵⁰

Od 28. studenog do 1. prosinca 1943. u Teheranu je održana prva konferencija *velike trojice*. Ondje su predsjednici SAD-a, SSSR-a i Velike Britanije donijeli odluke koje će predodrediti vojnu i političku suradnju Saveznika do kraja rata, te što je vrlo važno učvrstiti savezništvo. Transkripti nekoliko bilateralnih i trilatelarnih sastanaka u Teheranu otkrivaju do koje mjere su Saveznici potkraj 1943. imali usklađene stavove i što su bili njihovi prioriteti. Staljin je imao glavnu riječ u Teheranu i posebno inzistirao na dogovoru Saveznika oko načina na koji će se Njemačkoj onemogućiti novi uspon. Iako još u Teheranu nije do kraja dogovorena poslijeratna sudbina Njemačke, plan Roosevelta o podjeli Njemačke na više dijelova (Churchill je zagovarao odcjepljenje Pruske od ostatka Njemačke), bio je Rooseveltu

Početak Drugog svjetskog rata Smuts preuzima vladu od premijera J. B. M. Hertzoga (Hertzog se zalagao za neutralnost JAR-a). Snage JAR-a dale su značajan doprinos u ratnim operacijama britanskih snaga u Etiopiji, Sjevernoj Africi, kao i južnoafrička ratna industrija. Od Winstona Churchilla pozvan je pridružiti se ratnom kabinetu Velike Britanije, a 1941. za posebne ratne zasluge imenovan je u feldmaršala britanske vojske, kao prvi Južnoafrikanac u povijesti. Smuts je jedini političar koji je sudjelovao u potpisivanju mirovnih ugovora nakon Prvog svjetskog rata i nakon Drugog svjetskog rata, također je potpisnik *Povelje* Lige naroda i Ujedinjenih naroda, a za potonju organizaciju je napisao i preambulu *Povelje*. Njegova uloga u strategiji rata II. svjetskog rata bila je vrlo značajna, pa je jednom prilikom 1940. osobni tajnik W. Churchilla predložio britanskom dvoru da ukoliko Churchill umre za vrijeme rata, J. Smuts treba biti izabran na mjesto premijera, s čim su se složili kralj i kraljica. Njegova bliskost s Churchillom koštala ga je izbornog poraza 1948. u Južnoafričkoj Republici, jer su se Buri živo sjećali poraza od Britanaca u Drugom burskom ratu i mirovnih pregovora u svibnju 1902. *Encyclopedia Britannica*, vol. 20, 706.

⁸⁴⁸ *Konferencija bez značaja*, SNL, br. 788., 5. prosinca 1943., 3.

⁸⁴⁹ HN, br. 887, 17. studenog 1943., 2.

⁸⁵⁰ *Godina 1944. u savezničkom taboru*, HN, br. 923, 1. siječnja 1944., 4.

i Staljinu prihvatljiv, što će se pokazati presudnim već na Krimu početkom 1945.⁸⁵¹ Staljin je tražio i vrlo rigorozne mjere prema njemačkoj vojsci, eliminaciju 50 000 – 100 000 njemačkih časnika, što je za Roosevelta i Churchilla kao predstavnike demokratskog svijeta bila neprihvatljiva ideja.⁸⁵² Staljinu je s vojno strateškog aspekta bilo važno utanačenje termina operacije *Overlord*, a zapadni Saveznici su se obvezali da će izvršenje otpočeti u svibnju 1944. Sovjetima je bilo važno i sigurnosno pitanje granica na zapadu, pa je prihvaćena Curzonova linija, kao nova granica SSSR-a na zapadu, ali i obveza kompenzacije teritorija poslijeratnoj Poljskoj, na štetu Njemačke. U Teheranu je osim toga usuglašen zaključak o koordiniranom vojnom zapovjedništvu svih triju sila. Staljin je preuzeo obvezu pokretanja rata protiv Japana kada Njemačka bude poražena. Dogovoreno je da će se partizanske snage u Jugoslaviji od tada logistički i vojno potpomagati. Turskoj je upućen poziv da se priključi Saveznicima do kraja 1943. godine, a na temelju moskovskih zaključaka, iznova je data podrška osnivanju organizacije Ujedinjenih naroda.⁸⁵³

Da su zapadni Saveznici respektirali značaj i ulogu SSSR-a u ratu protiv Njemačke i njenih saveznica, ali i novonastalo stanje vojne dominacije Crvene armije, potvrđuje i njihov stav prema sovjetskim zahtjevima u Teheranu. Pobjeda nad Njemačkom bila je važnija od samoodređenja malih baltičkih naroda ili pitanja istočne granice Poljske, pa je Roosevelt u jednom trenutku u šali Staljinu rekao kako nema namjeru zaratiti s SSSR-om zbog tri baltičke države. Staljin je primijetio da su te tri baltičke zemlje ionako bile sastavni dio Carske Rusije prije Prvog svjetskog rata, koja je bila u savezu Antante, te da tada nikome to nije smetalo. Churchill nije imao ništa protiv Staljinovih zahtjeva na istoku i sjeveru Europe, jer je nastojao zadržati britanske kolonije. Dogovor je postignut, a Roosevelt je Staljinu u povjerenju priopćio kako do kraja 1944. mora biti suzdržan u pitanju Poljske i malih baltičkih naroda, jer očekuje izbore u SAD-u, računajući na glasove 6 milijuna američkih Poljaka i drugih doseljenika s Baltika, što je Staljin prihvatio.⁸⁵⁴

Teheran je bio demonstracija sile Saveznika, što se vidi prema njihovim ratnim i poslijeratnim planovima, ali i sporazum koji je učvrstio savezništvo. Ono što je u tisku NDH prepoznato kao antagonizam i prijepor u savezničkom taboru, zapravo je povezivalo Saveznike. Ustaška propaganda također je zaboravila jednu važna činjenicu, borba protiv

⁸⁵¹ Documents on the Great Alliance, 1942-1943. *Teheran Conference: Tripartite Dinner Meeting November 28, 1943, Roosevelt's Quarters.*

⁸⁵² Isto, *Tehran Conference: Tripartite Dinner Meeting, November 29, 1943, Soviet Embassy.*

⁸⁵³ Isto.

⁸⁵⁴ Isto, *Tehran Conference: Roosevelt-Stalin Meeting, December 1, 1943, Roosevelt's Quarters.* Documents on the Great Alliance, 1942-1943. *Teheran Conference: Tripartite Political Meeting, December 1, 1943, Conference Room*

Njemačke i njenih saveznica povezala je Veliku Britaniju, SSSR i SAD u ratni i politički savez, čiji je osnovni cilj bio poraz Njemačke. Savez će trajati dok taj cilj ne bude ispunjen.

3.4.4 Teheranske odluke i NDH

Ustaški vrh bio je svjestan važnosti odluka iz Teherana, a posebno odluke o potpori Titu i partizanskom pokretu. Konkretna pomoć Saveznika antifašističkom pokreta uslijedila je netom nakon konferencije potporom iz zraka, bombardiranjem Sarajeva,⁸⁵⁵ Varaždina,⁸⁵⁶ Zagreba,⁸⁵⁷ Splita, Prijedora i Travnika,⁸⁵⁸ o čemu će svjedoči i tisak NDH od kraja 1943., optužujući Saveznike za barbarizam i terorizam nad hrvatskim gradovima.

Sarajevski *Novi list* u članku *Što je bombardirano u Sarajevu* optužuje zapadne Saveznike i generala D. Eisenhowera za pomaganje partizanima i teroristički napad na Sarajevo. Tito je, navodi se, neistinama uvjerio zapadne Saveznike da njegova vojska ima najmanje 200 000 vojnika, te da može biti Saveznicima koristan saveznik na jugoistoku Europe. Zato je, dalje se navodi, Tito zatražio zračnu potporu, obećavši osvajanje Sarajeva. Pritom je lagao da hrvatski narod ne želi svoju zemlju, te izostavio da se tek neznatan broj Hrvata odmetnuo *proti svoje vlastite domovine*. *Novi list* stavlja znak jednakosti ispred četnika i partizana, iako članak zapravo dokazuje suprotno, da su Saveznici priznali Tita, a da je politika savezničke potpore D. Mihailoviću napuštena:

Uzalud se promičba Titinih boljševika takodjer trudi da dokaže svietu kako su oni protiv četnika Draže Mihailovića. Treba i naš najveći neprijatelj znati, da su nama i jedni drugi i Titini razbojnici i Dražini četnici podpuno jednaki. I jedni i drugi se bore proti idealima hrvatskog naroda i jedni i drugi nas ubijajaju i pljačkaju. Oni misle da uzpostave Veliku Srbiju protiv čega se hrvatski narod uz ogromne žrtve, ogromne patnje i ulažući sve svoje, bori već dvadeset godina.

Teza o tome kako Tito i komunisti rade na stvaranju Velike Srbije bit će pojašnjena u *Hrvatskom narodu* od 11. siječnja 1944. Ondje se navodi kako je Draža Mihailović još 1941. naredio da se borbe u Srbiji ne vode, već samo u Hrvatskoj, što su prihvatili i partizani. Za novinara potpisanog tek jedinim inicijalom *M.* to je bio dokaz da su i partizani pod srpskim vodstvom, odnosno da imaju jednako antihrvatski karakter poput četnika.⁸⁵⁹ Iako nije objašnjeno kako se to slaže s činjenicom da Hrvat vodi NOVJ i KPJ, maršal Josip Broz Tito,

⁸⁵⁵ SNL, br. 788., 5. prosinca 1943., 3.

⁸⁵⁶ HL, br. 128., 3. lipnja 1944., 4.

⁸⁵⁷ *Glas prosvjeda i osude*, HN, br. 973., 1. ožujka 1944., 1.

⁸⁵⁸ *Novi teroristički napadaji na hrvatske gradove*, HN, br. 926., 6. siječnja 1944., 2.

⁸⁵⁹ HN, br. 930., 11. siječnja 1944., 3.

na drugom mjestu u *Hrvatskom narodu* dalje se razvija teza o velikosrpskom planu komunista. Federalistički model Jugoslavije izglasan u Jajcu 29. studenog 1943. od strane AVNOJ-a, interpretiran je u članku *Tko je izumio federalizam*, kao prikriveni velikosrpski plan. U uvodu se čitatelje podsjeća na hrvatske intelektualce iz međuratnog razdoblja koji su naivno vjerovali u federalistički koncept, a zapravo živjeli u velikosrpskoj državi, da bi se zaključilo:

*U stvari su partizani isto tako velikosrbi kao Draža Mihajlović kad traže da sovjetska Jugoslavija bude uređena kao federalistička država u kojoj bi pet državnih jedinica pripalo Srbima, a po jedna Srbima i Hrvatima. Ovdje su partizani u cjelosti prihvatili velikosrpsku koncepciju, od prije prvog svjetskog rata.*⁸⁶⁰

Na tragu teze o prosrpski orijentiranom partizanskom pokretu članak sarajevskog *Novog lista* od 5. prosinca 1943. u kontekstu odluka iz Teherana dalje razvija tezu o opasnosti boljševizma za Hrvate, koji ne poznaje pojam nacionalnosti, pa zaključuje kako nije čudno što se Hrvatsku gura u neku Veliku Srbiju. U članku se za sve okrivljuje Sovjete i njihovu političku strategiju boljševizacije jugoistoka Europe, koja predstavlja opasnost i po Hrvatsku preko Tita i njegovih partizana:

*Sovjetima je stalo do toga da u našoj zemlji, kao uobće u ovom dielu Europe, stvore žarište boljševizma. Oni bi onda, kada bi se to ostvarilo lako ostvarili prelaz na nas. Nama nije ni na kraj pameti, da se priključimo Sovjetskoj Uniji. Baš naprotiv, ginući i žrtvujući se, mi najbolje pokazujemo da ne ćemo da čujemo niti za Sovjetsku Uniju, niti za Tita, njenog glavnog plaćenika i agenta. Na kraju se u članku progovara i o međunarodno pravnom statusu NDH, te što zapravo predstavlja ustaški pokret: Uzalud oni svojim ratnim izvještajima taje, da mi Hrvati uobće postojimo, da se borimo s njima i da ginemo. Uzalud oni nastoje prekriti našu borbu nekom djelatnošću okupatora...Ali ovdje se bore naši ustaše i domobrani, ovdje se bore Hrvati proti jedne paklenske osnove, koja se želi provesti nad našim svijetom.*⁸⁶¹

Teza koju je ustaška propaganda potencirala, da su ciljevi komunista jednaki onima četnika, stvaranje Velike Srbije, bila je posve netočna. Naprotiv, jugoslavenski komunisti vodili su rat protiv četnika i velikosrpske ideje, a na diplomatskom planu jugoslavenskoj izbjegličkoj vladi u Londonu nastojali su onemogućiti u poslijeratnim planovima restitucije Kraljevine Jugoslavije. Zato je jedna od odluka iz Jajca bila oduzimanje prava zakonite vlade

⁸⁶⁰ *Tko je izumio federalizam*, HN, br. 951., 4. veljače 1944., 1, 2. Vjerojatno se misli na Vojvodinu, Makedoniju, Crnu Goru i BiH, te Srbiju, kao onaj dio jugoslavenske federacije koji bi trebao pripasti Srbima.

⁸⁶¹ SNL, br. 788., 5. prosinca 1943., 3.

Jugoslavije takozvanoj jugoslavenskoj vladi u inozemstvu i o zabrani povratka u zemlju kralja Petra II. Karađorđevića. Što Saveznici neće prihvatiti.⁸⁶²

Odluke Antifašističkog vijeća narodnog oslobođenja Jugoslavije (AVNOJ-a) iz Jajca uopće se ne podudaraju s interpretacijama iz novina NDH. Ondje su definirani glavni ciljevi narodnoslobodilačke borbe, pobjeda nad fašizmom i oslobađanje jugoslavenskih naroda, što je podrazumijevalo i rušenje osovinske tvorevine NDH, te rješavanje nacionalnog pitanja na području u Jugoslaviji. Formirana je jugoslavenska vlada, Nacionalni komitet oslobođenja Jugoslavije (NKOJ), te je AVNOJ proglašen najvišim zakonodavnim tijelom narodnog oslobođenja Jugoslavije. Zasjedanjem u Jajcu članovi AVNOJ-a ispred zemaljskih antifašističkih vijeća, donijeli su odluku o izgradnji Jugoslavije na federativnom principu. Taj je princip samoodređenja naroda, uključujući i pravo na odcjepljenje ili na ujedinjenje s drugim narodima, trebao je jamčiti punu ravnopravnost naroda Srbije, Hrvatske, Slovenije, Makedonije, Crne Gore i Bosne i Hercegovine.⁸⁶³

Za partizanski pokret u Jugoslaviji bila je važna zajednička odluka zapadnih Saveznika i Sovjetskog saveza iz Teherana da će podržati Josipa Broza Tita⁸⁶⁴ i pokret otpora predvođen komunistima. Time je Narodno oslobodilačka vojska Jugoslavije (NOVJ) de facto priznata za savezničku vojsku koja se na prostoru Jugoslavije bori protiv zajedničkog neprijatelja. Već su u Teheranu Saveznici dogovorili i stvaranje nove federativne jugoslavenske zajednice. Tom je prigodom odlučeno da će se Jugoslavija kao država obnoviti u potpunom teritorijalnom integritetu i nezavisnosti. Pitanje njenih zapadnih granica i zahtjeva prema Italiji odlučeno je da će se riješiti nakon rata na osnovi prijedloga predsjednika SAD W. Wilsona iz 1919.

⁸⁶² Rješenje je postignuto u dva sporazuma Tita i Šubašića 1944., a potvrđeno na savezničkoj konferenciji u Jalti. D. BILANDŽIĆ, 163. – 166., 180., 181. Tvrtko JAKOVINA, n. dj., 170. 172., 177. M. ĐILAS, n. dj., 382.

⁸⁶³ B. PETRANOVIĆ-M. ZEČEVIĆ, n. dj., 655.-659. D. BILANDŽIĆ, n. dj., 154.

⁸⁶⁴ Josip Broz Tito – političar i državnik (Kumrovec 1892. – Ljubljana 1980.) Od 1920. član KPJ, a od 1934. član Politburoa CK KPJ, nakon čega uzima pseudonim Tito. Od 1936. i povratka iz SSSR-a rukovodi KPJ, osniva 1937. KPH. Na Petoj zemaljskoj konferenciji KPJ 1940. i formalno je izabran za generalnog sekretara KPJ. Već 10. travnja formira Vojni komitet za pružanje otpora okupatoru. Početkom svibnja 1941. prelazi u Beograd, gdje nakon Hitlerova napada na Sovjetski Savez formira Glavni štab NOPOJ-a, preuzevši dužnost glavnog komandanta. Nakon poraza partizanskog pokreta u Srbiji potkraj 1941. prebacuje glavninu partizanskih snaga na teritorij NDH gdje će se do 1944. voditi glavne partizanske akcije. Inicijator je osnivanja zemaljskih antifašističkih vijeća i AVNOJ-a kao budućeg temelja federalnog ustroja Jugoslavije. Od II. zasjedanja AVNOJ-a u Jajcu izabran je za predsjednika NKOJ-a, privremene partizanske vlade. Na Visu u lipnju 1944. sklapa sporazum s predsjednikom jugoslavenske kraljevske vlade Ivanom Šubašićem, na temelju kojega u proljeće 1945. formira zajedničku vladu sastavljenu od NKOJ-a i iseljeničke kraljevske vlade. Pod njegovim vodstvom partizanski je pokret unatoč čvrstim vezama sa Sovjetskim Savezom, nakon Teheranske konferencije uspio je pridobiti naklonost zapadnih Saveznika, što je bilo presudno za komunističko osvajanje vlasti nakon rata. Pod vodstvom Tita JA armija je počinila zločin nad vojnim zarobljenicima i civilnim stanovništvom u zbjegu kod Bleiburga i na Križnim putevima. Nakon pobjede na izborima 1945. (na kojima opozicija nije sudjelovala zbog nedemokratskih postupaka komunista) uspostavlja jednostranački totalitarni sustav vlasti po uzoru na SSSR. Vladao je jugoslavenskom federacijom 35 godina. Nakon razilaženja sa Staljinom 1948, pokreće pokret nesvrstanih. Njegov polukonfederalni Ustav iz 1974. bio je pravni temelj za međunarodno priznanje Republike Hrvatske, po raspadu SFRJ. *Tko je tko u NDH*, 49. – 51.

godine. Pokušaji desnog krila HSS-a i dijela ustaškog pokreta u NDH da tijekom 1944. Hrvatsku kao *corpus separatum* približe Saveznicima, bit će osuđeni na propast. Saveznici su od Teherana pomagali i podržavali isključivo partizane, jedinu snagu koja je pružala otpor Nijemcima, odnosno garantirala obnovu Jugoslavije i podupirali su suradnju HSS-a s komunistima.⁸⁶⁵

Saveznici u Teheranu ipak nisu priznali odluke AVNOJ-a, vrhovnog predstavničkog tijela naroda Jugoslavije iz Jajca 29. studenog 1943., kojima je formirana vlada, Nacionalni komitet oslobođenja Jugoslavije (NKOJ), na čelu s maršalom Titom i komunistima, a kralju Petru i izbjegličkoj vladi u Londonu zabranjen povratak u zemlju. Zapadni Saveznici, odnosno Churchill koji je u ime Saveznika vodio pregovore s Titom⁸⁶⁶ tijekom 1944., inzistirali su na sporazumu NKOJ-a i izbjegličke jugoslavenske vlade, što će biti ostvareno sporazumima između Tita i Ivana Šubašić, predsjednika jugoslavenske vlade u izbjeglištvu (16. lipnja i 1. studenog 1944. na Visu).⁸⁶⁷ Nakon Teherana politika Saveznika prema jugoslavenskom pitanju jedinstvena je. Poruka Churchilla Staljinu početkom 1944., netom nakon Teheranske konferencije, svjedoči o savezničkom dogovoru da neće jednostrano postupati i da će podupirati isključivo NOP na prostoru bivše Jugoslavije, ali isto tako da će raditi i na približavanju NKOJ-a s izbjegličkom vladom u Londonu.⁸⁶⁸ Churchill nije htio komunističku Jugoslaviju, pa je Staljin prihvatio kompromisno rješenje koje će uključiti i jugoslavensku kraljevsku vladu u izbjeglištvu u projekt nove Jugoslavije.

Ustaška je propaganda od Teherana pa gotovo do kraja rata, s povremenim odstupanjima u *Spremnosti*, zagovarala samo jedno rješenje, borbu uz njemačkog saveznika za hrvatsku državnost. A to je značilo, koliko god bilo apsurdno, borbu do poraza, odnosno do propasti NDH i kažnjavanja ratnih zločinaca. Bila je to krajnje

⁸⁶⁵ A. SCHMIDT, n. dj., 80., 85., 90.

⁸⁶⁶ Pred ministarsku konferenciju u Moskvi, koja je prethodila Teheranu, Tito je preko sovjetskih diplomatski kanala iz Jajca poslao poruku o nepriznavanju kraljevske vlade, zbog podrške D. Mihailoviću, te o zabrani povratka kralja u zemlju. Tu odluku CK KPJ, Sovjeti nisu iznijeli na Teheranskoj konferenciji, respektirajući britanske stavove, koji su tada još uvijek vidjeli mogućnost pomirbe četnika i partizana. U britanskoj diplomaciji gotovo do kraja rata prevladavalo je mišljenje kako je Srbija četnička, a Zapadna Jugoslavija partizanska. No odlukom iz Teherana pomoć je usmjerena na partizansku stranu. M. ĐILAS, n. dj., 363., 364.

⁸⁶⁷ D. BILANDŽIĆ, n. dj., 152., 163. – 166.

⁸⁶⁸ CHURCHILL-STALJIN, n. dj., 301.-302. Neposredno nakon Teherana, britanska vlada je dobila suglasnost SSSR-a da se pronađe kompromisno rješenje u Jugoslaviji. O tome svjedoči poruka sovjetske vlade A. Edenu iz prosinca 1943. Tako se jugoslavenska kraljevska vlada u izbjeglištvu B. Purića našla pod pritiskom Velike Britanije, SSSR-a i NOP-a te onog dijela emigracije koji nije htio slijediti politiku podrške Draži Mihailoviću. Prepiska Tita i Churchilla tijekom siječnja, veljače i ožujka 1944. otvorila je put viškim pregovorima i sporazumu između NKOJ-a i kraljevske vlade. Churchill je do lipnja srušio vladu B. Purića i izrazio spremnost da žrtvuje Mihailovića i time izade u susret Titu. B. PETRANOVIĆ-M. ZEČEVIĆ, n. dj., 678.

apsurdna propagandna agitacija, koja se opravdavala svetom borbom za nacionalne ciljeve u ustaškoj režiji. Značajnu ulogu u kreiranju takvog ozračja od dnevnika imati će najznačajniji dnevnici u NDH, *Hrvatski narod*, *Hrvatski list* i sarajevski *Novi list*. Tako se u članku *Mnogi su progledali* objavljenom 16. prosinca 1943. u *Hrvatskom listu* navodi kako su mnogi u NDH već progledali protiv koga se vodi dvogodišnja borba, odnosno za čim ide šuma: *U Hrvatskoj se ne vodi borba protiv ustaša, u Hrvatskoj se vodi borba protiv hrvatskog naroda*. Ta teza o ustašama spasiteljima hrvatskog naroda, odnosno identifikaciji ustaštva i izvornog hrvatstva, bila je temelj ustaške ideologije.⁸⁶⁹

Ustaški tisak pritom je inzistirao na netočnoj činjenici da hrvatski narod nema alternativu, osim ustaške politike, te da svaka druga suprotstavljena politika znači povratak Hrvatske u velikosrpsku zajednicu. To naravno nije bilo točno jer su Hrvati držali vodstvo komunističke partije (Josip Broz Tito, Ivo Lola Ribar, Vladimir Bakarić) a od početka lipnja 1944. Hrvat, Ivan Šubašić preuzima voljom zapadnih Saveznika predsjedavanje jugoslavenskom izbjegličkom vladom u Londonu. Hrvati su bili ti koji su sa Saveznicima 1944. dogovarali stvaranje nove poslijeratne Jugoslavije. Ne treba zaboraviti i ulogu HSS-a od 1943. i napore da se NDH omogući prelazak u saveznički tabor, kao i značajan doprinos HSS-ovaca u antifašističkom pokretu.⁸⁷⁰

Koliko god to bilo nelogično, u tisku NDH na svaki se način nastojala dokazati bezizlazna pozicija za hrvatski narod. Njemački saveznik je gubio rat i na to su ratna izvješća početkom 1944. nedvojbeno ukazivala, no čitateljstvo je uvjeravano da alternative zapravo nema, jer se samo još Nijemci bore protiv komunista. Zato je u sarajevskom *Novom listu* 27. siječnja 1944. u članku *Kad Englezka zahvaljuje* čitateljstvo upozoreno što donosi savezništvo s Velikom Britanijom. Draža Mihailović, navodi se, napušten je od Saveznika, iako je donedavno slavljen kao *duša otpora* protiv Nijemaca:

⁸⁶⁹ HL, br. 294, 16. prosinca 1943., 5. U *Spomen knjizi prve obljetnice NDH* u kontekstu ustaškog oslobođenja zemlje navodi se kako je ustaštvo temelj države Hrvatske, *najsudbonosniji i najsnažniji pokret u obstanu hrvatskog naroda, a pod vodstvom Poglavnika najsigurniji jamac velike hrvatske budućnosti u budućoj novoj Europi. Stvara se nova Europa, izgrađuje se ustaška Hrvatska, koja se rame uz rame bori sa svojim starim saveznicima, s nepobjedivom njemačkom vojskom protiv zajedničkih neprijatelja. Spomen knjiga prve obljetnice NDH, Zagreb 1942.*, 10. Iz citiranog je posve jasno da je moguća jedina nova Hrvatska u *Novoj Europi*, prilagođena novim vrijednostima, a da to može provesti isključivo jedna politička snaga, ustaše. Isti oni koji su proveli nacionalnu revoluciju, oslobodili zemlju, imali su zadatak u novim okolnostima provesti i društvenu revoluciju. Osim ustaškog, od tada neće biti moguće zamisliti niti jedan drugi hrvatski politički narod. Taj totalitet na kojem se inzistiralo, zapravo je sastavni dio ideologije *novog europskog pokreta*, nacionalsocijalizma i fašizma, ali na ustaški način. Hrvatska neće imati Duce-a ili Führera već Poglavnika, neće imati Gestapo, već UNS, ali će se na vrlo sličan način povezivati stranačko i državno, državu i narod, prepoznavati slične ili iste neprijatelje.⁸⁶⁹ F. JELIĆ-BUTIĆ, n. dj., 150.-151.

⁸⁷⁰ H. MATKOVIĆ, *Povijest Hrvatske seljačke stranke*, 434.

...sada njegovo miješanje u stranačku politiku moskovskog štićenika Josipa Broza naziva prokletstvom. Također se konstatira čvrsta britansko-sovjetsko savezništvo:

Da je britanska vlada ovog čovjeka (J. B. Tita) koji je po priznanju Observera više godina prosiedio u tamnici, formalno priznala nekim autoritetom i maršalom, predstavlja tipično britansku balkansku politiku.⁸⁷¹

Dokazujući pogubnost suradnje sa Saveznicima kada je u pitanju *hrvatska stvar*, ustaška propaganda na primjeru Jugoslavije potvrdila je kako savezništvo SSSR-a i Velike Britanije dobro funkcionira, što je bilo dijametralno suprotno dotadašnjim naporima. Konfuzija koja je nastala kod ustaških ideologa, bila je rezultat odluka iz Teherana i nedvojbene sloge Saveznika. Churchill je u Teheranu prihvatio Tita i NKOJ za saveznike, a Staljin uključenje izbjegličke vlade formiranje nove Jugoslavije. Dogovor je postignut relativno lako, jer je Saveznicima je prije svega bila važna pobjeda nad Njemačkom i njenim saveznicama, dok su politička pitanja u Istočnoj i Jugoistočnoj Europi imala manje važan značaj.

U vrijeme teheranskog sastanka *Glavno ravnateljstvo za promičbu* novinskim redakcijama u vidu predložaka za članke dostavljalo je i velik broj propagandnih tekstova i vijesti posvećenih boljševizmu, Sovjetskom Savezu i poslijeratnim osnovama. Dva su članka nedvojbeno značajno utjecala na ton pisanja hrvatskih novina potkraj 1943., *Što nam predstoji ako.....* i *Dobar savjet: «Postanite boljševici»*. U prvom se jasno poručuje što očekuje veći dio Europe, a time i hrvatski narod, budu li Sovjeti pobijedili: *strahovitu smrt miliona, progoni na prisilan rad na daleki Iztok za ostatak našeg naroda. Sve ono što mi uključujemo u našim dušama i srcima, naše crkve, naše liepe stare gradove, velike pjesnike i učenjake našeg naroda nestat će s lica zemlje, a potonji upozorava one koji očekuju spas od zapadnih Saveznika Izbijte si sva ta očekivanja iz glave! Postanite boljševici!* Poruka ustaškog vrha hrvatskoj javnosti bila je jasna, u savezničkom taboru Sovjeti vode glavnu riječ i nije realno očekivati primjenu načela Atlantske povelje. Bude li prema planu iz Teherana III. Reich uistinu poražen posljedično će to značiti i propast hrvatske države, te novu epohu ropstva hrvatskog naroda.⁸⁷²

⁸⁷¹ *Kad Englezka zahvaljuje*, SNL, br. 830, 27. siječnja 1944., 2.

⁸⁷² HDA, Fond Predsjedništva vlade DIPU-GRP, kut. 75, A. j. 313.

3.5 Saveznička invazija na Normandiju - prekretnica na Zapadnom bojištu

3.5.1 Overlord – otvaranje druge fronte

Tijekom prva dva mjeseca 1944. na stranicama *Hrvatskog naroda* i *Spremnosti* po prvi puta je aktualizirana realnu opasnost od savezničke invazije na Europu i realizacija dugo očekivanog drugog europskog bojišta:

*Obrambeni uređaji na kojima će se slomiti svaki pokušaj invazije – Norveška obrana je tako osigurana da je svako iskrcavanje na njoj osuđeno na propast.*⁸⁷³ Pritom se navodilo da bi takva operacija zapravo bila nemoguća i na najbližem dijelu europskog kopna od Engleske, na *Kanalu*, zbog problema s logističkom potporom kakvu su već Saveznici imali kod Solomonskog otoka Bougainvilla u Burmi, na Egejskom moru,⁸⁷⁴ te da su Amerikanci uglavnom nerasploženi prema ideji invazije na europsko kopno, jer bi morali snositi preko 70 % tereta te zahtjevne ratne operacije.⁸⁷⁵

Spremnost je citirajući mišljenje engleskog lista *Daily Worker*, nastojala uvjeriti čitateljstvo, kako je invazija gotovo nemoguća misija ili tek daleka budućnost koju pretpostavlja realizacija ni više ni manje nego sedam uvjeta. Onesposobljavanje profašističke i protusovjetske pete kolone u engleskim redovima, stavljanje u funkciju francuskog pokreta otpora, uspostava demokratske vlasti u Italiji i svrgnuće profašistički orijentirane kraljevine, povezivanje s demokratskim snagama u Španjolskoj za lakšu provedbu invazije, rješenje pitanja nestašice ugljena, eliminaciju oporbe plana invazije, rušenje britanske vlade i postavljanje prokušanih antifašista.⁸⁷⁶

Ipak, izjava generala Karla R. G. Rundsteta, vrhovnog zapovjednika njemačkih snaga na Zapadu objavljena u *Hrvatskom narodu*, najavila je da su Nijemci upoznati sa savezničkim pripremama za invaziju na Zapadnu Europu i to na Francusku, te da shodno tome provode opsežne pripreme na utvrđivanju francuske atlantske obale.⁸⁷⁷ Na istom tragu bile su i vijesti o evakuaciji 48 tisuća Francuza s južne obale Francuske u dubinu od 20 kilometara.⁸⁷⁸

U proljeće 1944. pitanje otvaranja *druge fronte* i predstojeće invazije na zapadnu obalu Francuske sve je više zaokupljalo njemački, a posljedično i tisak NDH. Moskva je, prema

⁸⁷³ HN, br. 931, 12. siječnja 1944., 10.

⁸⁷⁴ HN, br. 21. siječnja 1944., 6.

⁸⁷⁵ HN, br. 940, 22. siječnja 1944., 1.

⁸⁷⁶ *Spremnost*, 20. veljače 1944., 4.

⁸⁷⁷ *Fronta na zapadu nije Maginot linija*, HN, br. 962, 17. veljače 1944., 8.

⁸⁷⁸ *Spremnost*, br. 105, 27. veljače 1944., 4.

navodima *Hrvatskog naroda*, a na temelju informacija DNB-a i dalje inzistirala na otvaranju *drugog bojišta* na europskom tlu, ne priznajući Talijansko bojište relevantnim: *Moskva traži invaziju, ali ne po uzoru Italiju*,⁸⁷⁹ držeći pritom izvršenje preuzetih obveza zapadnih Saveznika preduvjetom za organizaciju druge po redu trojne konferencije: *Staljin odbio poziv na novi trojni sastanak*.⁸⁸⁰ U istom listu 22. ožujka objavljen je tekst pod naslovom: *Što je s invazijom?*, gdje se vojni stručnjak zagrebačkog dnevnika zapitao, oklijevaju li to Angloamerikanci i zašto nije izvršeno obećanje da će invazija biti izvedena do *martovskih Ida*.⁸⁸¹ Takav i slični tekstovi u novinama imali su cilj uvjeriti javnost NDH u snagu i moć njemačkih divizija u Francuskoj, a zapadne Saveznike prikazati neuspješnima na vojnom planu. Također, zadatak je bio Sovjete apostrofirati kao najmoćniju silu alijanse, ne bi li se opravdali njemački neuspjesi na Istočnom bojištu, te proizveo strah od eventualne komunističke pobjede. Na stranicama novina NDH kao da se prizivalo otvaranje Zapadnog bojišta. Trebao je to biti veliki poraz Velike Britanije i SAD-a, koji bi omogućio konačan obračun dvije kontinentalne sile, Njemačke i SSSR-a, i donio pobjedu Hitlerovom III. Reichu i njegovim satelitima.

Početkom lipnja 1944. prema *Hrvatskom narodu*, angloamerička invazijska vojska u Engleskoj, završila je s pripremama, te se očekivala skora vojna akcija.⁸⁸² Čitatelji su upoznati sa stavovima inozemnog tiska o razlozima višemjesečnog odgađanja invazije od planiranih rokova. Švedski vojni komentator lista *Dagens Nyhetera*, kako je prenio *Hrvatski narod*, ustvrdio je da su Angloamerikanci potonje vrijeme iskoristili za reorganizaciju vojske, računajući da je za uspješnost invazije potreban omjer vojnika 2:1 u korist Saveznika, a dio svojih snaga, koji nije bio pripremljen za sveobuhvatnu vojnu akciju kakva je pomorsko-zračna invazija, prebacili su na Talijansko bojište ne bi li stekli potrebno iskustvo. Odgađajući invaziju zaključio je isti vojni komentator, Saveznici su nastojali povećati svoju prednost.⁸⁸³

General Kurt Dittmar, čiju su vojnu ekspertizu često objavljivale ustaške novine na temelju izvješća HDU *Croatije iz Beča*, ustvrdio je kako odgađanje invazije predstavlja veliki

⁸⁷⁹ HN, br. 989, 19. ožujka 1944., 2.

⁸⁸⁰ HN, br. 1011, 16. travnja 1944., 1.

⁸⁸¹ HN, br. 991, 22. ožujka 1944., 8. Odgoda savezničke operacije *Overlord*, bila je uvjetovana operacijama u Italiji i željom da se dostigne Gotska linija te osigura napad na francuske sredozemne luke. CURCHILL-STALJIN, n. dj., 263., 240. MURRAY-MILLET, n. dj., 413. – 416. O povremenim prijemima među Saveznicima nakon Teherana svjedoči i sam Churchill. Winston CHURCHILL, *Drugi svjetski rat*, Beograd (b-g), tom 5., 385.

⁸⁸² HN, br. 1048, 1. lipnja 1944., 1.

⁸⁸³ HN, br. 1048, 1. lipnja 1944., 3.

gubitak za Saveznika, a najava nekog novog oružja kojim bi *Saveznici mogli iznenaditi njemačku vojsku ocijenjena je pak kao puka propaganda*.⁸⁸⁴

U članku *Stvarnost i problemi invazije, Nova Hrvatska* 6. lipnja je ustvrdila kako je angloameričko odgađanje otvaranja drugog europskog bojišta od 1941., Nijemcima omogućilo izgradnju Atlantskog bedema. Dosadašnja iskustva, dalje se navodi, kod Dunkerquea i Dieppea bila su vrlo žalosna, pa se Angloamerikanci pribojavaju nove katastrofe, pogotovo stoga što nemaju jedinice koje su prošle vatreno krštenje, izuzme li se VIII. britanska vojska iz Afrike i Italije. Za Nijemce je zaključuje se, povoljan sadašnji trenutak, jer iznenađenja ne može biti kao što ga je moglo biti 1941. i 1942., *jer se danas s neprijateljske strane o invaziji toliko govori i toliko je se najavljuje, da bi prije bilo iznenađenje, ako do nje ne dođe*.⁸⁸⁵

Unatoč najavama u tisku NDH i izvjesnosti koja je navodno vladala, čini se da Nijemci ipak nisu znali pouzdano gdje će invazija biti usmjerena. Strah od otvaranja Balkanskog bojišta⁸⁸⁶ bio je i dalje prisutan, kao i od napada preko Pirinejskog poluotoka zauzimanjem neutralnog Portugala. U strategiji obrane Francuske smatralo se da bi napad mogao biti izvršen sa zapadne mediteranske strane, ali istovremeno i na potezu Biskajskog zaljeva. General Alfred Jodl⁸⁸⁷ rekao je Hitleru u siječnju 1944. nakon uspješnog Savezničkog zauzimanja Anzia i učvršćenja na Apeninskom poluotoku, da je moguć istovremeni saveznički udar s više strana na Francusku.

Problem njemačke organizacije obrane u Francuskoj bila je želja operativnog stožera vrhovnog stožera Wermachta da se niti jedan sektor u Francuskoj ne oslabi, a to je značilo da Nijemci neće moći koncentrirati veće snage na jednom mjestu. Njemačka ideja bila je brzo i efikasno slomiti saveznički pokušaj stvaranja *drugog bojišta* na Zapadu, što bi značilo da se novi neće dogoditi za dugo, i tako osloboditi pedeset divizija za rat sa Sovjetima na istoku. Ipak njemačka neodlučnost kako organizirati obranu (posljednji plan obrane odbačen je u travnju 1944.), kao i izravna opasnost s istoka, gdje su Sovjeti vrlo brzo napredovali u

⁸⁸⁴ HN, 1051, 1944., 4. lipnja 1944., 8.

⁸⁸⁵ *Stvarnost i problemi invazije, Nova Hrvatska*, br. 130, 6. lipanj 1944., 1.

⁸⁸⁶ U izvještajima MVP-a Poglavniku s kraja svibnja i početka lipnja 1944. saveznička invazija na Normandiju razmatrana je u kontekstu britanskih, američkih i sovjetskih odnosa. Procijenjeno je da do invazije ipak neće doći, jer su se interesi zapadnih sila i Sovjetske Rusije, kako se navodi sukobljavali. Ponovno je razmatrana mogućnost invazije na Balkan koja je ocijenjena kao realna, prije svega zbog engleske bojazni od boljševizacije jugoistoka Europe. B. KRIZMAN, n. dj., II. sv., 21., 22. Invaziju na Europu zapadni Saveznici su aktualizirali od kapitulacije Italije. Kod Nijemaca je postojala opravdana bojazan da bi zapadni Saveznici mogli izabrati istočnu jadransku obalu za iskrcavanje. U ljeto 1943. pred Teheransku konferenciju Churchill i Roosevelt dogovorili su invaziju na francusku zapadnu obalu. D. BILANDŽIĆ, n. dj., 152.

⁸⁸⁷ A. Jodl (1890.-1946.) od 1939. bio je šef operativnog stožera u vrhovnom zapovjedništvu Wermachta, od 1940. general topništva, a 7. svibnja 1945. bio je potpisnik bezuvjetne kaptiulacije u Reimsu kao član Dönitzove vlade. EBERLE-UHL, n. dj., 570.

oslobađanju Ukrajine i Baltika, te s juga gdje su zapadni Saveznici ugrožavali Italiju, ali i Balkan, imat će za posljedicu slabljenje Hitlerova *Atlantskog zida*.⁸⁸⁸ Još jedan važan čimbenik utjecat će na njemačku obranu, uz Savezničku invaziju na Normandiju gotovo istovremeno otpočet će 22. lipnja 1944., na dan treće obljetnice njemačkog napada na SSSR i operacija *Bagration*, velika sovjetska ofenziva na središnjem dijelu Istočnog bojišta koja je do početka srpnja 1944. porazila 28 njemačkih divizija s 350 000 ljudi.⁸⁸⁹ Bio je to još jedan dokaz čvrstog savezništva i koordiniranog rata protiv Njemačke i njenih saveznicama, jer je dogovor o sovjetskoj ljetnoj ofenzivi usklađenoj sa savezničkom invazijom na Zapadu postignut još na Teheranskoj konferenciji.⁸⁹⁰

Omjer snaga pred angloameričko iskrcavanje na obalu Normadije bio je daleko na strani Nijemaca, 350 000 vojnika naprama 155 000 vojnika savezničkih snaga. Međutim, Hitlerova neodlučnost tijekom travnja i svibnja 1944. kome da povjeri zapovjedništvo u obrani Francuske, dovela je do sukoba generala Rommela i Rundsteta, što je imalo kobne posljedice. Nijemci su se iscrpljivali u taktici utvrđivanja Atlantskog bedema, umjesto da su uvijek bavili vojsku za ratne operacije.⁸⁹¹

Pripreme za savezničko iskrcavanje u Normandiji otpočele su još 1942., a prva faza bila je dovršena nakon konferencije u Casablanci. Osim detaljnog izviđanja izrađen je veći broj varijanti iskrcavanja i stvorena je nova ratna inženjerija. (umjetne luke, naftovod od engleskog kopna itd.) Tijekom 1943. pripremljeno je 5 000 brodova, 7 500 aviona za podršku invaziji i 3 500 bombardera. General Eisenhower koji je vodio združeni saveznički stožer 8. svibnja 1944. dovršio je pripreme i donio odluku da će se napad izvršiti 4. ili 5. lipnja.⁸⁹² U konačnici, plan je bio ukupno iskrcati 2 milijuna vojnika, a u prvom naletu 6. lipnja 1944. na *Dan D* iz zraka se iskrcao 20 tisuća i 70 tisuća s mora. Njihovi prvi ciljevi nalazili su se na 65 kilometara dugoj liniji od poluotoka Contentina do rijeke Orne. Iskrcavanje je prošlo s promjenjivom srećom, učvršćen je izvjestan broj mostobrana, no grad Caen nije osvojen. Saveznici su imali zbog vremenskih nepogoda poteškoća s logističkom potporom, ali do kraja lipnja i oslobađanja luke Cherbourg oko milijun savezničkih vojnika nalazilo se u Francuskoj.

⁸⁸⁸ Gordon A. HARRISON, *Battle of Normandy*, Office of the Chief of Military History, Department of the Army, Washington D. C. 1951, 230., 231.

⁸⁸⁹ EBERLE-UHL, n. dj., 258. MURRAY-MILLET, 448. Hart navodi kao datum početka sovjetske ljetne ofenzive 23. lipnja 1944., HART, n. dj., 578., kao što se navodi i u *Povijest, knjiga 17.*, 298.

⁸⁹⁰ CHURCHILL-STALJIN, n. dj., 247.

⁸⁹¹ General Rundstet bio je vrhovni komandant njemačkih snaga na Zapadu, a Rommel zadužen za obranu Francuske. G. HARRISON, n. dj., 252., 253.

⁸⁹² Isto, 268.-273.

U svemu im je bitno pomogla nespremnost njemačkih snaga, čiji je vrh bio većim dijelom upoznat s planom Saveznika, ali je bio nesložan u provedbi taktike obrane.⁸⁹³

Ipak Nijemci ni dan prije iskrcavanja nisu imali predodžbu da se napad sprema, jer je E. Rommel javio K. Rundstetu 5. lipnja kako ne predstoji neposredna opasnost od invazije. Zbog lošeg vremena Nijemci nisu mogli izvršiti izviđanja nad južnom obalom Engleske gdje su se tada invazijske snage generala D. Eisenhowera ukrcavale u brodove, a morale su se povući i izviđačke plovne jedinice. Izvješća njemačkih agenata predviđala su mogućnost savezničkog iskrcavanja između 6. i 16. lipnja 1944., međutim takvih izvještaja je tijekom travnja i svibnja pristiglo stotinjak, pa ih nitko nije uzimao previše ozbiljno. Zapovjednik sedme armije u Normandiji Friedrich Dollman, čak je 6. lipnja naredio odmor od neprestanog stanja pripravnosti i pozvao sve časnike na vježbu u Rennes, 200 kilometara udaljen od Atlantika.⁸⁹⁴ Nijemci osim toga nisu znali gdje će se napad dogoditi na Atlantskoj obali, dok su Rundstet i Rommel vjerovali da će uslijediti na najužem dijelu Kanala, u području Pas-de-Calais, gdje su koncentrirali najjaču XV. armiju sastavljenu od petnaest pješачkih divizija, Hitler je upozoravao na mogućnost napada na Normandiju. Ondje je tek od ožujka 1944. otpočelo pojačavanje obrane i to na odsjeku između Seine i Loire, pa je najveći dio snaga i dalje je zadržan sjeverno od Seine, između Le Havrea i Dunkerquea.⁸⁹⁵ Hitler je s radošću dočekao savezničko iskrcavanje, vjerujući u neprobojnost Atlantskog bedema, odnosno u laku pobjedu Nijemaca, što bi rat koncentriralo ponovo na Istočno bojište. Jednom od najbližih suradnika, Hermanu Göringu⁸⁹⁶ na dan iskrcavanja Saveznika rekao je: *Göring jeste li čuli? Jutros su se saveznici napokon iskricali u Francusku i to točno tamo gdje smo ih očekivali! Ondje ćemo ih i izbaciti iz Francuske!*⁸⁹⁷

Dana 7. lipnja 1944., *Hrvatski narod* hladno je i bez medijske pompe, kao da potvrđuje da je to bilo očekivano, označio početak savezničkog iskrcavanja na francuskoj atlantskoj obali:

⁸⁹³ HART, 548.-549. A. ROTHBERG, *Victory*, 11.-12. MURRAY-MILLET, n. dj., 412. CALVACORESSI-VINT, n. dj., 413.-417.

⁸⁹⁴ William L. SHIRER, *Uspon i pad Trećeg Reicha*, 4. dio, Zagreb 1977., 133., 134.

⁸⁹⁵ Isto. MURRAY-MILLET, n. dj., 412.-413.

⁸⁹⁶ Göring Herman, (1893. – 1946.) Od 1932. – 1945. predsjednik Reichstaga istodobno Hitlerov osobni opunomoćenik za NSDAP u Berlinu. Od 1933. – 1945. pruski ministra predsjednik, od 1935. – 1945. vrhovni zapovjednik ratnog zrakoplovstva, također i državni opunomoćenik za pitanja sirovina i deviza, glavni voditelj državnog pogona za rudarstvo i topionice željeza, upravitelj ratnog gospodarstva od 1941. – 1945. U slučaju bolesti ili smrti Hitlera trebao ga je naslijediti na mjestu njemačkog kancelara, tu je odluku Hitler donio 1939. Na Hitlerov nalog 23. travnja 1945. smijenjen je sa svih funkcija i uhićen, nakon što je pokušao preuzeti vlast u Reichu. Dana 8. svibnja 1945. zarobljen je od američke vojske, a potom osuđen na smrt. EBERLE-UHL, n. dj., 400., 401., 550.

⁸⁹⁷ Isto, 257.

Početak invazije na zapadu – uništavanje iskrvanih četa i invazionih brodova- angloamerički napadaj naišao je na spremnu i odličnu njemačku obranu, koja neprijatelju zadaje strahovite udarce i velike gubitke. U članku se dalje navodi kako je desantno iskrcavanje izvršeno na više mjesta od Le Havra do Cherbourga na obalama Normandije, a da su tome prethodili teški zračni udari. Prema prvim izvješćima sa Zapadnog ratišta na području rijeke Seine i istočne obale Normandije, opaženi su bojni čamci za iskrcavanje i drugi laki ratni brodovi Saveznika, dok su na sjevernom dijelu Normandijskog poluotoka američke padobranske snage provodile zračni desant.⁸⁹⁸

Nova Hrvatska u uvodniku istoga dana čitatelje umiruje kako je konačno otpočela dugo očekivana angloamerička invazija koja je će ubrzati svršetak rata, odnosno donijetu konačnu pobjedu Nijemaca. Isti list komentira savezničku ratnu kampanju kao propagandni trik: *Samo dok naši protivnici s druge strane barikada vjeruju u uzpjeh sa svojom promičbom toliko reklamirane i razvikane invazije, dotle mi nepokolebljivim pouzdanjem i vjerom u snagu njemačkog oružja vjerujemo da će invazija svršiti baš kako svi ujedinjeni europski narodi priželjkuju.*⁸⁹⁹

Njemački ratni izvještaji u tisku NDH do 8. lipnja 1944. bili su prilično bezizgledni za Saveznike, o čemu svjedoče i brojni novinski napisi u *Hrvatskom narodu* i *Novoj Hrvatskoj*: *Razbijena većina mostobrana iskrvanih invazionih snaga – Oboreno 170 invazionih zrakoplova krcatih vojnicima i oružjem – Svakog sata rastu gubici invazionih snaga – potpuno uništeni padobranski sastavi na Jerseyu i Guerneyu – likvidirana 3 mostobrana između Orne i Vire,*⁹⁰⁰ *Angloamerikanci izgubili 50 000 žrtava,*⁹⁰¹ ali se iz njih dalo iščitati da su Saveznici uspjeli u nakani i zauzeli dijelove normandijskog priobalja, te da će se ondje održati. Uvodnik *Nove Hrvatske* 8. lipnja ponudio je umirujući odgovor hrvatskim čitateljima što se zapravo događa na obalama Normandije. *Iz pouzdanih izvješća vidi se da vesti o invaziji nisu izazvale nisu nikakva senzacionalna obilježja. Vojske su se sudarile Angloamerikanci udaraju u čelik i beton Atlantskog bedema.. Angloamerikancima nije uspjelo toliko pripremano taktičko iznenađenje jer ih je njemačka vojska dostojno dočekala, uništivši u prvom udaru izkrcane padobranske divizije.*⁹⁰²

Podaci o angloameričkim žrtvama u prvim danima invazije objavljeni u novinama NDH nisu bili točni. Pedeset tisuća poginulih bitno je preuveličana brojka od stvarne. Prema

⁸⁹⁸ HN, br. 1053, 7. lipnja 1944., str 1.

⁸⁹⁹ NH, br. 131., 7. lipnja 1944., 1. (dalje NH)

⁹⁰⁰ HN, br. 1054, 8. lipnja 1944., 1.

⁹⁰¹ HN, 8.

⁹⁰² *Naši živci su mirni*, NH, br. 132, 8. lipnja 1944., 1.

statistički utvrđenim podacima na dan 30. lipnja 1944. Saveznici su imali 7 704 mrtva vojnika, od čega 4 868 Amerikanaca i 2 443 Britanaca i 393 Kanađana.⁹⁰³

Nakon prvih nekoliko dana od iskrcavanja ratnim izvještajima više nije opovrgavana saveznička prisutnost na zapadnoj obali Francuske. Ipak, čitateljstvo je uvjeravano da to ne može biti osnova za daljnje napredovanje. Tako se u jednom članku *Hrvatskog naroda* od 8. lipnja navodi: *Snage i ciljevi 1. razdoblja invazije Montgomery bi htio osvojiti Normandiju – mostobrani nisu dovoljno široki i prostorni za veće operacije.*⁹⁰⁴

Ipak već 10. lipnja *Hrvatski narod* objavljuje informaciju o postojanju osim dva mostobrana na ušću rijeke Orne i sjeverozapadno od Beyuxa,⁹⁰⁵ još jedan kod grada Carentana,⁹⁰⁶ dok *Nova Hrvatska* 11. lipnja donosi vijest o sjajnim njemačkim uspjesima kod Trouvillea, gdje je spriječeno savezničko iskrcavanje.⁹⁰⁷ Dana 13. lipnja objavljena je vijest o spajanju invazijskih mostobrana na fronti širokoj osamdeset kilometara i dvadeset kilometara dubokoj. To se opravdavalo činjenicom da su se Nijemci do tog momenta koristili svega pet oklopnih i pješačkih divizija, dok su Saveznici iskrcali petnaest divizija ili 200 tisuća ljudi.⁹⁰⁸ Prema najavama njemačkih ratnih izvješća, daljnji dio njemačkog ratnog plana na zapadu Francuske, koji je provodio proslavljeni general E. Rommel, bio je učvrstiti postave daleko od dometa savezničkih brodova,⁹⁰⁹ što je drugim riječima bilo izravno priznanje savezničke nadmoći. Unatoč evidentnom uspjehu i čvrstom položaju na francuskoj obali, *Hrvatski list* interpretirao je položaj Saveznika kao veliki neuspjeh, navodeći teške angloameričke gubitke na području Caena i Beyeuxa.⁹¹⁰

Pokušaj njemačke novinske propagande u čijoj službi je bio i tisak NDH, da invaziju post festum prikaže kao neuspjeli projekt bio je potez očajnika.:

Da li je cilj invazije vrijedan takvih žrtava,⁹¹¹ Svjedočanstva zarobljenika: Grozote se ne daju opisati, To bi morao vidjeti američki narod,⁹¹² ili pak izvrgne ruglu ciljeve invazijskog pothvata: Angloamerikanci u Parizu, ali kao ratni zarobljenici,⁹¹³ Normandija predsoblje pakla – gradovi nestaju jedan za drugim pod angloameričkim bombama – ubijeno

⁹⁰³ *Chronicle of the Second World War*, London 1990., 538. (dalje *Chronicle*)

⁹⁰⁴ HN, br. 1054, 8. lipnja 1944., 1.

⁹⁰⁵ Isto.

⁹⁰⁶ HN, br. 1055, 10. lipnja 1944., 6.

⁹⁰⁷ NH, br. 134., 11. lipnja 1944., 1.

⁹⁰⁸ MURRAY-MILLET navode brojku od 155 000 iskrcanih vojnika u prvom naletu. MURRAY-MILLET, n. dj., 422.-423.

⁹⁰⁹ HN, br. 1057, 13. lipnja 1944., 8.

⁹¹⁰ HL, br. 136., 14. lipnja 1944., 1.

⁹¹¹ Isto.

⁹¹² HN, br. 1058, 14. lipnja 1944., 1.

⁹¹³ HN, br. 1059, 15. lipnja 1944., 8.

47 000 građana.⁹¹⁴ Već u drugoj polovica lipnja zapadni Saveznici su proširili borbe na područja Tillya, Caumenta i Balleroya, a početkom srpnja s uspjehom su završili borbe za poluotok Contentin, zauzevši važan grad i luku Cherbourg.

Hrvatski narod na svojstven je način izvijestio o padu luke Cherbourga, koja će od tada biti luka poveznica s Engleskom i osiguravati logističku potporu: *Cherbourg je pao, no uspjeh na ostalim dijelovima izazvao je konsternaciju u tisku saveznika.*⁹¹⁵ Zagrebački list *Novine*, savezničko osvajanje luke Cherbourg, označio je pak kao *pirovu* pobjedu, naglasivši kako će luka zbog velikih njemačkih razaranja biti još dugo neupotrebljiva za osiguravanje kvalitetnije logističke potpore Saveznicima u Francuskoj.⁹¹⁶ Njemačko povlačenje iz Caena najavljeno je 11. srpnja, čime je zaključuje se, čitav normandijski poluotok bio pod kontrolom Saveznika.⁹¹⁷

Za razliku od ostalih novina u NDH, a u kontekstu savezničkih ratnih napora na Zapadu, Ive Vučićević dopisnik *Spremnosti* iz Berlina, sredinom lipnja raspravljao je čak o glasinama koje najavljuju njemačku kapitulaciju, što je svakako bio signal da je angloamerički pothvat uspio, da su zapadni Saveznici osigurali pozicije u Francuskoj, te da su Njemačkoj dani odbrojeni. Bitci za Normandiju Vučićević daje presudan značaj za daljnji tijek rata:

*Ono što nije razum mogao riješiti u Versaillesu, kada je bila stvorena klica sadašnjeg razdora, što nisu mogli riješiti naponi mnogih europskih državnika sve do početka rata, i što nije odlučeno u njegovom dosadašnjem toku, moralo bi biti odlučeno u Normandiji.*⁹¹⁸ Bilo je to na tragu nešto drukčijeg pristupa *Spremnosti*, čiji se način izvještavanja i komentiranja od Teherana razlikovao u odnosu na ostale listove NDH, posebno u tretmanu zapadnih Saveznika.

U prvoj fazi angloameričkog iskrcavanja dvije su bitke bile od odsutnog značaj za uspjeh operacije *Overlord*. Najteža bitka bila je za utvrdu Cherbourg, koju su Saveznici oslobodili 27. lipnja 1944. Ondje su Amerikanci imali gotovo 2 tisuće poginulih i 15 tisuća ranjenih, ali su i zarobili 45 tisuća njemačkih vojnika. Bitka za Caen bitno je usporila napredovanje Saveznika. Angloameričke snage ušle su u grad tek 8. srpnja, a 19. srpnja u

⁹¹⁴ NH, br. 143., 23. lipnja 1944., 1.

⁹¹⁵ HN, br. 1073, 2. srpnja 1944., 1.

⁹¹⁶ *Novine*, br. 140, 3. srpnja 1944., 3.

⁹¹⁷ HN, br. 1080, 11. srpnja 1944. 1. Dana 20. srpnja završile su savezničke operacije u Normandiji, potpunim slomom ofenzive gen. Günthera Klugea, kada je 60 000 njemačkih vojnika zarobljeno ili pobijeno u okruženju. Kluge je 15. kolovoza 1944. izvršio samoubojstvo, vjerujući da Hitler zna kako je upleten u zavjeru protiv njega, a to je učinio i proslavljeni gen. Rommel. MURRAY-MILLET, n. dj., 432., 433. HART, n. dj., 551.-556. CALVACORESSI-VINT, n. dj., 417.

⁹¹⁸ *Spremnost*, br. 122, 18. lipnja 1944., 2.

potpunosti ga zauzeli, gotovo mjeseca i pol dana od prvog pokušaja generala Montgomerya da osvoji grad. Slamanjem njemačkog otpora u dolini Seine, tijekom prve polovice kolovoza 1944., Saveznicima je bio otvoren put prema Parizu.⁹¹⁹

Tisak NDH polovicom kolovoza nastojao je javnost uvjeriti kako Nijemci uspješno odolijevaju savezničkim napadima na sjeverozapadu Francuske. Posebice se to odnosilo na područje pred Parizom, kod Argentana i Falaise-a. Još 23. kolovoza, čitateljstvo je uvjeravano kako su njemačka uporišta neosvojiva, što će se već dan kasnije pokazati kao čista demagogija.⁹²⁰ Nijemci su, kao prenosi *Hrvatski narod*, upozoravali Parižane na slučaj Varšave: *Njemačka je odlučila sačuvati Pariz, pa do Parižana stoji da svojim držanjem spase grad od strahota*, što je bila direktna prijetnja uništenju Pariza, po uvjetom da se Francuzi povedu *suludim* primjerom Varšave,⁹²¹ a već 24. kolovoza, *Hrvatski narod*, objavio je: *Amerikanci se opasno približavaju Parizu – jedan dio američkih oklopnih divizija prodro je bliže prema Parizu te se nalazi južno od Seine, zapadno i južno od Pariza, kod Rombouilleta i Etempesa.*⁹²² Dan kasnije isti list objavio je članak pod naslovom: *Suzbijanje terorista u Parizu – ulične borbe u Toulonu i Marseillu, što je bio znak da se njemačka fronta u Francuskoj raspadala,*⁹²³ a isto je potvrdio i zagrebački tjednik *Novine*, navodeći kako se u Parizu vode ogorčene ulične borbe.⁹²⁴ No to nije spriječilo njemački, a potom i tisak NDH, da u skladu s dotadašnjim načinom izvještavanja ospori savezničko osvajanje Pariza.

Nova Hrvatska 24. kolovoza niti ne spominje Pariz, 26. kolovoza još uvijek piše o uspješnim njemačkim protunapadima na području Seine,⁹²⁵ a *Hrvatski list* 27. kolovoza prenosi vijesti o teškim borbama sjeverozapadno od Pariza, kao da Saveznici nisu ni dosegli područje grada.⁹²⁶ *Hrvatski narod* 26. kolovoza objavio je članak pod naslovom, *Zabuna oko Pariza* pobijajući temeljem njemačkog ratnog izvješća oslobođenje Pariza nakon četverodnevne bitke, pritom ustvrdivši da su francuske snage generala Jacques Leclercqa odbačene na rubne dijelove grada.⁹²⁷

Još 27. kolovoza *Hrvatski narod* odbacivao je mogućnost kapitulacije Pariza: *Navodni pregovori za kapitulaciju Pariza – puka izmišljotina-njemačka uporišta u južnom i*

⁹¹⁹ *Chronicle*, 538, 540. MURRAY-MILLET, n. dj., 434.

⁹²⁰ HN, br. 1116, 23. kolovoza 1944., 6.

⁹²¹ HN, br. 1115, 22. kolovoza 1944., 6.

⁹²² HN, br. 1117, 24. kolovoza 1944., 6.

⁹²³ HN, br. 1118, 25. kolovoza 1944., 6.

⁹²⁴ *Novine*, br. 149, 28. kolovoza 1944., 1.

⁹²⁵ NH, br. 196, 26. kolovoza 1944., 8.

⁹²⁶ HL, br. 188, 27. kolovoza 1944., 2.

⁹²⁷ HN, br. 1119, 26. kolovoza 1944. 6.

jugozapadnom dijelu grada odbila su napade američkih oklopnih vozila i pobunjenika, koji su pretrpjeli teške gubitke, nisu odgovorili na ponude za predajom.⁹²⁸

Hrvatski list 29. kolovoza na sljedeći način čitateljima objašnjava situaciju u i oko Pariza: *U Parizu brojna njemačka uporišta i nadalje pružaju tvrdokoran otpor. Protunapadima zaustavljeni su jaki protunapadaji protivnika iz grada prema sjeveroistoku. U području jugoistočno od Pariza potisnuo je neprijatelj naše čete u žestokim borbama prema donjem toku rijeke Marne.*⁹²⁹ Iz kontradiktorne vijesti *Hrvatskog lista* ipak je moguće razabrati da su Saveznici potisnuli Nijemce sjeveroistočno od grada, što znači da je Pariz za Nijemce bio izgubljen, mada to eksplicitno nije navedeno.

Posve je netočno, kako su ustaške novine izvještavale, da su Nijemci držali uporišta u Parizu još 29. kolovoza 1944. Pod zapovjedništvom generala Jacquesa Leclercqa II. francuska armija 24. kolovoza ušla je u grad da pomogne ustanicima, nakon neuspjelog primirja između njemačkih okupacionih snaga i francuskog pokreta otpora. Istoga dana predao se njemački zapovjednik grada Dietrich von Choltitz Francuskoj republici i tako prekršio naređenje Hitlera da uništi grad. Pariz je oslobođen 24. kolovoza 1944.

Ustanak u Parizu pod vodstvom pariškog oslobodilačkog komiteta podignut je još 18. kolovoza 1944., zbog čega je došlo do uličnih borbi u kojima je poginulo 1500 Parižana i oko 3000 ranjeno. Na zahtjev generala De Gaullea, Saveznici su kao prethodnicu u grad pustili 2. francusku armiju kako Pariz ne bi doživio sudbinu Varšave.⁹³⁰

Ne bi li po porazu u Normandiji stabilizirao obranu na Zapadu, sredinom kolovoza 1944. general Rundstedt dobio je naredbu da povuče njemačke snage iza *Siegfriedovog položaja* i u Nizozemsku. Oslobođanjem Pariza savezničke snage bez većih su teškoća do kraja rujna 1944. dovršile oslobađanje Francuske i Belgije. Njemačka je vojska u Francuskoj imala 414 802 vojnika, mrtvih, ranjenih, zarobljenih i nestalih. Saveznički gubitci bili su dvostruko manji, 40 000 mrtvih, 164 000 ranjenih i 20 000 nestalih.⁹³¹ Bio je to za Saveznike velik vojni uspjeh i važan korak u postizanju cilja, kapitulacije Njemačke.

⁹²⁸ HN, br. 1120., 27. kolovoza 1944., 6.

⁹²⁹ HL, br. 189, 29. kolovoza 1944., 2.

⁹³⁰ MURRAY-MILLET, n. dj., 436. P. MASSON, n. dj., 127., 128. CALAVCORESSI – VINT, n. dj., 417.-419.

⁹³¹ EBERLE-UHL, n. dj., 288., 289. *Chronicle*, 569.

3.5.2 Saveznički uspjesi i vojno-politička situacija u NDH

Uz šturu i ne pretjerano preciznu informaciju o stanju na bojištu, 7. lipnja 1944. povodom savezničkog iskrcavanja u Normandiji, na naslovnici je u svim dnevnicima NDH objavljena izjava dr. Ante Pavelića:

*Poviest Europe već odavna poznaje rječ invazija. Ta je uvijek dolazila sa iztoka. Uvijek se više ili manje radilo o poludivljim hordama koje su provaljivale u uljudjena područja Europe, da pljačkaju i uništavaju...Hrvatski je narod stvorio svoju nezavisnu državu, za koju je stoljećima živio i za koju se stoljećima borio na koju ima pravo i za koju je politički i gospodarski zreo. Zbog toga se angloamerička invazija sa strane hrvatskog naroda shvaća tako, kao da oni žele uništiti njegovu državu i podrediti je drugim narodima. Iz tog razloga je hrvatski narod spreman i odlučan, da sve svoje snage baci u zajedničku borbu i da se s njemačkim narodom bori protiv invazije...*⁹³² Poglavnikova izjava nije bila utemeljena na realnoj vojnoj moći oružanih snaga NDH, jer je ustaški režim objektivno trebao pomoć Nijemaca protiv NOVJ-a na prostoru NDH.

Neposredno pred angloameričko iskrcavanje u Normandiji 25. svibnja 1944. uslijedio je desant na Drvar, posljednji njemački pokušaj likvidacije Josipa Broza Tita i Vrhovnog štaba NOVJ-a. Unatoč njemačkom osvajanju Drvara, političko vodstvo nove Jugoslavije prebačeno je u Bari, a potom na Vis odakle će upravljati ratnim operacijama i politički raditi na međunarodnom priznanju odluka s drugog zasjedanja AVNOJ-a.⁹³³

Prvog lipnja, samo pet dana prije savezničkog iskrcavanja u Normandiji, kralj Petar II. Karađorđević, koji je za zapadne Saveznike bio još uvijek jedini legitimni predstavnik Jugoslavije, potvrdio je Ivana Šubašića za novog predsjednika jugoslavenske vlade. Izbjeglička jugoslavenska vlada koja je i dalje podržavala Dražu Mihailovića više nije bila prihvatljiva Britancima, jer je isključivo jugoslavenska koncepcija dolazila u obzir.⁹³⁴

Pregovori Tita i Šubašića o stvaranju zajedničke vlade sredinom lipnja 1944. i početkom studenog 1944. na Visu, bili su rezultat volje zapadnih Saveznika i Sovjeta, što će dokazati i Churchillov posjet Moskvi 9. listopada 1944. i famozni *percentages deal*. Štoviše, Staljin je osobno zagovarao sporazum Tita i Šubašića, tražeći od Tita tijekom posjeta

⁹³² HL, br. 131, 7. lipnja 1944., 1., «Poglavnikova izjava», NH, br. 131., 7. lipnja 1944., 1. *Hrvatski narod i invazija*, HN, br. 1053, 7. lipnja 1944., str 1. Već 6. lipnja 1944. na temelju informacija iz neutralnog tiska *Izveštajni ured MVP* izvijestio je *Odsjek za novinstvo* GRP-a da je invazija otpočela, te da se čini kako su Saveznici uspjeli u nakani i iznenadili njemačko vojno zapovjedništvo. Njihov će cilj najvjerojatnije biti, navodi se u izvješću, odsijecanje Normandijskog poluotoka od ostatka Francuske i zauzimanje luke Cherbourg. Ta vijest nije objavljena u tisku NDH, jer nije odgovarala propagandnim ciljevima političkog vrha. HDA, MVP – *Izveštajni ured*, kut. 24, Pregled švicarskog novinstva, br. 662., *Invazija*.

⁹³³ D. BILANDŽIĆ, n. dj., 163.

⁹³⁴ A. SCHMIDT, n. dj., 88.

jugoslavenske delegacije Moskvi, kooperativnost.⁹³⁵ Dogovor je postignut 2. studenog 1944., a primjena je uslijedila tek 7. ožujka 1945., prije svega jer kralj nije htio prihvatiti namjesništvo do konačne odluke ustavotvorne skupštine, (kraljevina ili republika) ali i zato jer je Tito odgađao realizaciju, ne bi li do tada učvrstio svoju poziciju u zemlji i politički materijalizirao zasluge za oslobođenje jugoslavenskog teritorija.

Titu se žurilo s vojnim operacijama u zemlji, posebno od sklapanja prvog sporazuma Tita i Šubašića. Cilj je bio ratne operacije prebaciti u Srbiju, koja je bila još uvijek pod čvrstom okupacijom njemačkih snaga, potpomognutim četničkim snagama, ali i bugarskim do kolovoza 1944.⁹³⁶ Prema sporazumu NKOJ-a i komande sovjetske armije⁹³⁷ dio sovjetskih snaga izvršio je početkom listopada 1944. prodor u istočnu Srbiju gdje se sastao s partizanskim snagama i do 20. listopada sudjelovao u oslobađanju Beograda. Tada se otvara Srijemski front, ravničarska bitka za Slavoniju i Baranju, koji će, tada već Jugoslavenska armija (JA), probiti tek 12. travnja 1945.⁹³⁸ Na prijelazu 1944./1945. već su bile oslobođene cijela Srbija, Makedonija, Crna Gora i Dalmacija.

Posebno značajnu ulogu u ratnim operacijama NOVJ u 1944. imala je saveznička pomoć. Osim već ranije spomenute pomoći Crvene armije u oslobađanju dijelova Srbije, britanska snaga njih 500-tinjak komandosa sudjelovat će u oslobađanju Dubrovnika i Crnogorskog primorja. Zapadni Saveznici pružali su zračnu potporu partizanskoj ofenzivi u Srbiji, ali i vrlo značajnu logističku potporu. Samo tijekom 1944. izvršeno je 5 224 angloamerička leta, 692 talijanska i 422 sovjetska, ne bi li se osigurala vojna oprema, odjeća i hrana NOVJ. Preko 13 tisuća tona hrane, 211 tisuća vojnih odora, 300 tisuća pari čizama, 62 tisuće pokrivača, 148 tona medicinske opreme, 86 protuzračnih topova, 247 protutenkovskih topova, 1 461 merzer, 11 tisuća lakih strojnica pomoći osigurali su zapadni Saveznici. Sovjeti su također pružili značajnu potporu osiguravši 491 avion, oko 97 tisuća pušaka, 20 tisuća pištolja, 69 tisuća strojnica, gotovo 4 tisuće protutenkovskih topova i 3 i pol tisuće merzera.⁹³⁹ Ipak, Josip Broz je imao stanovito nepovjerenje prema zapadnim Saveznicima⁹⁴⁰ potkraj 1944., jer NKOJ još uvijek nije bio međunarodno priznat za vladu Jugoslavije, a Britanci su u

⁹³⁵ M. ĐILAS, n. dj., 398., 399.

⁹³⁶ M. MACKINTOSH, n. dj., 242., 243.

⁹³⁷ M. ĐILAS, n. dj., 398.

⁹³⁸ Isto, 425.

⁹³⁹ Dušan BIBER, *The Yugoslav Partisans and the British in 1944.*, British Political and Military Strategy in Central, Eastern and Southern Europe in 1944, London, 1988, 115., 125., 126.

⁹⁴⁰ Tito je zapovjedniku savezničkih snaga za Sredozemlje gen. Henryu Meitlandu 21. studenog 1944., dozvolio korištenje jadranskih luka. Međutim za njega su savezničke trupe i mornarica imale status privremenog gosta na tlu Jugoslavije, kojim je civilno upravljao NKOJ, a ratnim operacijama NOVJ. B. PETRANOVIĆ – M. ZEČEVIĆ, n. dj., 707.

prosincu 1944. vodili borbe protiv EAM-a/ELAS-a u Grčkoj, temeljem dogovora sa Staljinom o podjeli sfera utjecaja u Istočnoj i Jugoistočnoj Europi.⁹⁴¹

Dok je NOVJ pod vodstvom komunista preuzela vojnu inicijativu i postepeno oslobađala jug Hrvatske,⁹⁴² savezničke snage na Zapadu od početka lipnja 1944. iskrcavanjem na Normandiji uspješno su napredovale u pravcu Rajne, a Crvena armija je do kraja ljeta preko Rumunjske i Bugarske izbila na granice Jugoslavije.⁹⁴³ *Crvena opasnost*, kako je ustaški režim nazivao sovjetsku vojsku, bila je pred vratima NDH. Slučaj Bugarske i Rumunjske upozoravao je što bi se vrlo brzo moglo dogoditi i u NDH. Iako su Sovjeti u operacijama tijekom kolovoza i rujna 1944. u Bugarskoj i Rumunjskoj bili prije svega motivirani ratnim ciljevima u Podunavlju prema Mađarskoj i Transilvaniji, već u slučaju Bugarske Crvena armija je nastojala komunistima osigurati vlast.⁹⁴⁴ Sovjeti su imali presudnu riječ na terenu i nastojali su to materijalizirati, što je Staljin u travnju 1945. potvrdio i jugoslavenskoj delegaciji, rekavši: *U ovom ratu nije kao u prošlom, nego – ko uzme teritoriju nameće i svoj sistem. Svak nameće svoj sistem tamo gde dospe njegova armija.*⁹⁴⁵

Situacija se dodatno pogoršala po ustaški režim u NDH kada su združene snage NOVJ-a i Crvene armije do kraja listopada 1944. oslobodile Beograd i veći dio Srbije. Bio je to primjer uspješne vojne suradnje NOVJ-s sa sovjetskom vojskom, ali i zapadnim

⁹⁴¹ D. BIBER, n. dj., 117. Po njemačkom povlačenju iz Grčke Britanci su 14. listopada 1944. s grčkim snagama iz Kaira pod vodstvom generala Scobie-a, zauzeli Atenu i osigurali vladi George Papandreua povratak u zemlju. Bio je to najvažniji dio političkog plana Britanaca na Balkanu. Cilj britanske politike bio je da poslijeratna Grčka bude nekomunistička i prijateljska zemlja s Velikom Britanijom. Lars BAERENTZEN, *British strategy towards Greece in 1944. British Political and Military Strategy in Central, Eastern and Sothern Europe in 1944*, London 1988., 130.-134. Problem za Britance izbija u prosincu 1944. kada je počeo otvoreni rat s EAM-om za Atenu. Britanci su poslali pojačanja oko 10 000 vojnika i za šest tjedana slomili otpor EAM-a koji nije imao nikakvu pomoć Sovjeta, jer se Staljin držao obećanog Churchillu i Grčku prepustio Britancima. MURRAY-MILLETT, n. dj., 564. – 565. A. HADRI i dr., n. dj., 135. – 145. CALVACORESSI-VINT, n. dj., 240., 241.

⁹⁴² U jesen 1944. u samo mjesec dana jedinice 8. korpusa NOVJ pod komandom Petra Drapšina, oslobodile su skoro cijelu Dalmaciju sa Splitom, Šibenikom i Dubrovnikom i gradove u dubini teritorija, Imotski i Sinj. Preostalo je osvajanje važnog prometnog čvorišta Knina. Ondje su Nijemci povlačeći se iz Dalmacije krajem listopada 1943. stacionirali značajnije snage oko 20 000 vojnika (14 000 njemačkih, 1500 ustaško-domobranskih i 4500 četnika) i uspjeli odbaciti partizanske napade. Ipak brojnije snage NOVJ-a (27 000) i moćnije artiljerije i tenkova (2:1 za NOVJ) do početka prosinca 1944. oslobodile su Knin, a time su završene operacije i u oslobađanju Dalmacije. Gojko MILJANIĆ, *Velike bitke na jugoslavenskom ratištu*, Beograd 1987., 297., 311.

⁹⁴³ F. JELIĆ-BUTIĆ, n. dj., 296. Nikola ANIĆ, *Povijest Osmog dalmatinskog korpusa Narodno oslobodilačke vojske Hrvatske 1943. – 1945.*, Split, 2004., 115.- 209.

⁹⁴⁴ Ivan Bagrianov prosaveznički orijentiran preuzima mjesto premijera krajem svibnja 1944. Cilj mu je bio napustiti sile Osovine i Bugarskoj osigurati prijelaz u saveznički tabor. Obzirom da sa Sovjetima Bugarska nije bila u ratu, htio je postići mirno rješenje. Staljin je međutim 23. kolovoza 1944. po zauzimanju Rumunjske donio odluku da Bugarska mora biti osvojena i nije htio pregovarati niti s vladom Ivana Bagrianova (do 31. kolovoza), niti njegova nasljednika Konstantina Muravieva. Želio je vlast osigurati komunističkom Narodnom frontu, koji u Bugarskoj nije imao značajnijeg utjecaja do pojave Crvene armije. M. MACKINTOSH, n. dj., 241.- 246.

⁹⁴⁵ M. ĐILAS, n. dj. 423.

Saveznicima koji su zračnim udarima i logističkom potporom pružali pomoć, te dokaz da će Jugoslavija biti iznova uspostavljena pod vlašću komunista.⁹⁴⁶

Već tijekom rujna 1944., nakon neuspješnog pokušaja puča ministara Ante Vokića i Mladena Lorkovića i približavanja zapadnim Saveznicima, otpočele su pripreme za moguću evakuaciju ustaškog vrha iz zemlje. Trgovačko izaslanstvo NDH 20. rujna iz Züricha javlja, kako je u sljedeća dva do tri tjedna izvjesno njemačko povlačenje iz Hrvatske, te da se shodno tome mogu očekivati i daljnja napredovanja sovjetskih snaga na jugoistoku Europe. Položaj u državi prema njemačkim izvještajima uslijed sovjetskog primicanja bio je kaotičan. Rastrojstvo i rasulo u vojsci bilo je sveprisutno, a pokušaj snaga PTS (Poglavnikova tjelesna straža) da oko Zagreba organizira obrambeni štit unaprijed je osuđen na neuspjeh.⁹⁴⁷ NDH tada više nije egzistirala kao jedna upravna i politička cjelina, već kao veliko bojište. Utjecaj ustaške vlasti u posljednjim mjesecima sveden je na državne institucije u svega nekoliko gradova. Jedan neimenovani uznički izvor opisuje razdoblje posljednjih 6 mjeseci NDH na sljedeći način:

Razdoblje rujan 1944. – svibanj 1945. moglo bi se nazvati vladanjem ustaške generalske grupe (prijasnja tzv. pukovnička grupa) na čelu s Maksom Luburićem i Herenčićem. Ova grupa sluša Poglavnika malo, ili gotovo ništa. Međutim Poglavnik i dalje najtjesnije surađuje sa S. Kascheom u svakom pogledu. Isti izvor optužuje njemačkog generala Löhra da je na kraju rata radio na urušavanju obrambenih mogućnosti NDH, bezrazložno napuštajući vrlo snažne položaje u gradovima: Osijek, Vinkovci, Sarajevo, Banja Luka i motiviranu ustašku vojniciu.⁹⁴⁸

Posljednji pokušaj reorganizacije vojske dogodio se potkraj 1944. kada Pavelić donosi odluku o poustašivanju oružanih snaga i njihovoj jedinstvenosti pod ustaškim zapovjedništvom. Cilj je bio ojačati borbeni sektor, osigurati relativno sigurno povlačenje iz zemlje, te prisilnim metodama povećati broj vojnika, što se na kraju nije pokazalo

⁹⁴⁶ Na temelju dogovora Tito-Staljin iz rujna 1944., Crvena armija je dobila dozvolu za privremeni ulazak sovjetskih trupa na jugoslavenski teritorij, do okončanja operacija prema Mađarskoj. Pri tome je Crvena armija morala poštivati kao civilnu vlast NKOJ. SSSR se nije obratio kraljevskoj vladi u Londonu, već maršalu Titu. Sporazum o uvjetima ulaska sovjetskih trupa na jugoslavenski teritorij su postigli NKOJ i Sovjetska vrhovna komanda. B. PETRANOVIĆ-M. ZEČEVIĆ, n. dj., 721., 722. M. ĐILAS, n. dj., 396.

⁹⁴⁷ B. KRIZMAN, n. dj., II. sv., 161., 174.-176. Na povratku iz Moskve iz Rumunjske Tito je 6. listopada 1944. naredio napad na Beograd. Neposredni napad uslijedio je 14. listopada i trajala je do 22. listopada. Sudjelovalo je preko 100 000 jugoslavenskih i sovjetskih vojnika i 60 000 njemačkih. Poginulo je i zarobljeno preko 25 000 njemačkih vojnika i oko 4000 vojnika NOVJ-a i Crvene armije. Time su završene velike ratne operacije NOVJ-a u Srbiji, započete u ljeto 1944. G. MILJANIĆ, n. dj., 282.

⁹⁴⁸ Također ga optužuje za povezivanje s HSS-ovim vojnim vrhom i pokušaj da u ruke HSS-ovih paravojskih vojničkih formacija preda njemačko oružje. Pukovnik Pribanić se spominje kao pregovarač. HDA Fond RSUP-SRH-SDS (1561), 0131.17.

uspješnim.⁹⁴⁹ Nakon drugog sporazuma Tito-Šubašić potkraj 1944.,⁹⁵⁰ Pavelić je pokrenuo snažnu propagandnu inicijativu, neuspješno koristeći i katoličko svećenstvo,⁹⁵¹ nastojeći pritom još jednom kako hrvatskom puku, tako i zapadnim silama ukazati na NDH kao jedinu realnost hrvatskog naroda i branu od komunističke vojske.

Unatoč znatnim promjenama na europskim bojištima, ali i u NDH, te spoznaji da je poraz vrlo blizu, način izvještavanja u tisku NDH nije se bitno promijenio. Kao da novinske redakcije u NDH nisu imale pristup vijestima s europskih bojišta. Ratni izvještaji su nizali njemačke neuspjehe u neutralnom tonu, ponegdje pokušavajući tome dati strateški ili taktički karakter, a uz njih su se često nalazili propagandni tekstovi koji su bili čista suprotnost stanju u NDH i oko nje. Pritisak nikada nije bio snažniji na novinare, o čemu svjedoči i odluka ministra Mirka Puka, ravnatelja Ustaškog zavoda o provedbi ustašizacije novinskih redakcija, na temelju koje je provedena čistka u redakcijama.

Sredinom 1944. tisak NDH nastojao se razračunati i s projektom nove Jugoslavije, na kojemu su radili predstavnici NKOJ-a i izbjegličke vlade. Možda je ponajbolji primjer ustaške propagande komentar na viški sporazum Tita i Šubašića, glavnog ravnatelja za promidžbu Ive Bogdana, objavljen 9. srpnja 1944. u *Hrvatskom narodu*, a potom 12. srpnja u *Hrvatskom listu*. Bogdan definira sporazum kao najnoviji potez Moskve i Londona, kojim je sastavljena nekakva nova *jugoslavenska vlada* u koju su ušli tobožnji *predstavnici Hrvata* i predstavnici partizana. Za Bogdana Hrvati ne mogu biti partizani, jer su svi odmetnici Srbi, odnosno oni

⁹⁴⁹ F. JELIĆ-BUTIĆ, n. dj., 297. U posljednjoj fazi rata oružane snage NDH stavljene su pod zapovjedništvo GUS-a. Domobranstvo je brojalo oko 80 000 tisuća vojnika, a ustaška vojnica 76 000. Hrvatske partizanske snage brojale su oko 150 000 vojnika u pet korpusa, od čega su 60% bili Hrvati, 28% Srbi i 12% ostali. Odnos suprotstavljenih snaga bio je 1:1. D. BILANDŽIĆ, n. dj., 182.

⁹⁵⁰ Već u Teheranu krajem 1943. Saveznici su dogovorili podršku Titovu narodnooslobodilačkom pokretu i stvaranje nove federativne jugoslavenske zajednice. Tom je prigodom odlučeno da će se Jugoslavija kao država obnoviti u potpunom teritorijalnom integritetu. Drugi sporazum Tito i Šubašić potpisan je 1. studenog 1944., a dogovoreno je da Jugoslavija kao pravni slijednik Kraljevine Jugoslavije, priznata u društvu Ujedinjenih naroda pristupi formiranju vlade sastavljene od članova NKOJ-a i emigrantske vlade iz Londona. U odsustvu kralja da se uspostavi kraljevsko namjesništvo do konačne odluke Ustavotvorne skupštine kakvo će biti državno uređenje nove Jugoslavije, te da AVNOJ obnaša zakonodavnu vlast do prvih izbora za Ustavotvornu skupštinu. B. PETRANOVIĆ-M. ZEČEVIĆ, n. dj., 691. – 693. D. BILANDŽIĆ, n. dj., 152., 163. – 166. Nakon Teherana politika Saveznika prema jugoslavenskom pitanju jedinstvena je. Poruka Churchilla Staljinu početkom 1944., netom nakon Teheranske konferencije svjedoči da su Saveznici dogovorili da neće jednostrano postupati, da će podupirati isključivo Titov pokret otpora, ali da će raditi i na približavanju NKOJ-a s izbjegličkom vladom u Londonu. CHURCHILL-STALJIN, n. dj., 203., 204., 374. D. REYNOLDS, n. dj., 100.

⁹⁵¹ Ustaška vlast nastojala je biskupsku konferenciju održanu u ožujku 1945. u Zagrebu iskoristiti u propagandne svrhe, kao i predstavnike islamske, pravoslavne i evangeličke crkve, F. JELIĆ-BUTIĆ, n. dj., 299.-302. D. Bilandžić navodi kako je Biskupska konferencija u Zagrebu potkraj ožujka 1945. pokazala koje je bilo određenje Katoličke crkve. U *Poslanici* je hrvatska država 1941. – 45., izraz volje hrvatskog naroda, bila podržavana od crkvenog vrha, bez upuštanja u ocjenu ustaškog režima. Kao što je i mogući dolazak boljševika na vlast bio neprihvatljiv crkvenom vrhu. D. BILANDŽIĆ, n. dj., 184. Ciliga pak tvrdi kako je biskupska *Poslanica* bila politički promašaj, inicijativa koja nije respektirala odluke Saveznika, a kojom se tražilo očuvanje hrvatske države u nekoj *Podunavskoj federaciji*, tj. obnovljenoj Habsburškoj monarhiji. Bilo je to zazivanje nekog četvrtog puta, ni ustaškog, ni HSS-ovog, ni komunističkog, nego ekskluzivno hrvatskog i katoličkog. Ante CILIGA, *Sam kroz Europu u ratu (1939-1945)*, Pula 1998., 360., 361.

koji zagovaraju velikosrpsko jugoslavenstvo. Ipak bar na prvi pogled, on ostavlja mogućnost realizacije neke drukčije hrvatske vlade od ustaške, uz uvjet da se održi hrvatska država:

..ako je netko od gospode koja sebe proglašuje emigrantima, nezadovoljan s prilikama u Hrvatskoj, ako im se ne sviđa naš politički stav, ako im se ne sviđaju naši njemački saveznici i ako se pod svaku cijenu žele igrati nekakvih vlada, tada ako ne žele da ih smatramo izdajicama nek sastave hrvatsku vladu, koja će izpoviedati možda drukčija politička načela, nego li ustaški pokret ili pak vladu koja će stajati na stanovištu hrvatske države i tražiti za svoje stanovište pomoć kod njima milih demokratski državnika. I dalje Bogdan kritički analizira:

Radi se o tome da oni stvaraju nekakve jugoslavenske vlade mjesto da u Londonu stvore makar i protuustašku vladu, ali i ipak hrvatsku vladu, koja će stajati na načelu hrvatske države... Dakle ništa jednostavnije nego da slavitelji Atlantske povelje postave u Londonu i Washingtonu zahtjev, da se hrvatskom narodu prizna pravo na vlastitu državu i to odmah danas. Bogdan zaključuje kako je to nemoguća misija, jer Moskva, London i Washington zagovaraju Jugoslaviju, pa Hrvatima ne preostaje ništa drugo nego boriti se u svog saveznika Njemačku, koji je pomogao u stvaranju hrvatske države.

Iz članka koji nosi indikativan naslov *Hrvatsko stanovište*, jasno je da ustaški vrh shvaća što će se dogoditi s Hrvatskom nakon izvjesnog njemačkog poraza, odnosno da će nakon rata Hrvatska biti dio nove Jugoslavije. Paradoksalno je da Bogdan u srpnju 1944. hipotetski ostavlja mogućnost i neke druge, neustaške Hrvatske, čak i demokratske, izgrađene na idealima Atlantske povelje, uz uvjet da se održi državnost. Pa nije li 1941. jedino bila moguća ustaška hrvatska stvorena u nacionalnoj revoluciji,⁹⁵² i nisu li svi oni Hrvati koji su drukčije mislili od ustaša zatvarani ili likvidirani do 1944. i nakon, sve do kraja postojanja NDH. Na kraju krajeva, puč Vokić-Lorković, i pokušaj povezivanja s HSS-om te prelazak u saveznički tabor, bio je osujećen samo dva mjeseca nakon objave ovog članka. Bogdan naprosto ne govori istinu i ne ostavlja mogućnost neke druge Hrvatske, već dokazuje čitateljima kako je jedini hrvatski put, ustaški, a svi ostali jugoslavenski, komunistički,

⁹⁵² Stanko Vitković u članku *Hrvatska revolucija* objavljenom u *Hrvatskoj smotri* u prosincu 1942. pripisuje postanak hrvatske države tzv. *prvoj revoluciji* općenarodnog karaktera koja se uglavnom odigrala na vojnom i političkom planu: Oslobodili smo se, jer je Bog tako htio, jer je to tražila međunarodna pravda, jer smo mi to htjeli, na tome radili, za to pridonosili žrtve materijalne i moralne, u krvi i životima – još ih uvijek pridonosimo. Stanko VITKOVIĆ, *Druga revolucija, Hrvatska smotra*, br. 12, prosinac 1941. 621.

Sličan prikaz daje poglavni pobočnik Blaž Lorković u svojem eseju o etičkoj vrijednosti ustaških načela, iako niti on nigdje eksplicitno ne navodi ustaške saveznike i njihovu presudnu ulogu. On svrstava ustašku revoluciju u jedan veliki europski nacionalistički pokret usmjeren protiv *preživjelog* liberalizma i nove opasnosti boljševizma. Pritom priznaje da oružje velikih sila nosi glavnu riječ u tom velikom ratu ideja, ali poručuje hrvatskim građanima kako NDH ima svoj put zacrtan u načelima ustaškog pokreta i viziji Poglavnika. Blaž LORKOVIĆ, *Etička vrijednost ustaških načela*, Prosvjetni život, god. 1, br. 1-2, Zagreb, srpanj – kolovoz 1942.

velikosrpski, što naravno nije točno. Znak jednakosti ispred jugoslavenski i srpski, pa onda i komunistički, bila je konstanta ustaške propagande.

Lajtmotiv članaka Tijasa Mortigijje, Milivoja Magdića, Dragutin Kamber, u *Spremnosti* u drugoj polovici 1944., poput ranije spomenutog Bogdanovog, također je očuvanje NDH. U članku od 2. srpnja 1944. pod naslovom *Mistifikacija i dijalektika o federalnoj državi Hrvatskoj*, Tias Mortigijja, glavni urednik *Spremnosti*, potanko analizira odluke AVNOJ-a iz Jajca od 29. studenog 1943., ali i odluke ZAVNOH-a od 7. i 8. svibnja 1944 dokazujući da federalna jedinica Hrvatska u jugoslavenskoj federaciji nije država. On zaključuje kako *Deklaracija o osnovnim pravima naroda i građana demokratske Hrvatske*, koju je donio ZAVNOH,⁹⁵³ ne jamči hrvatsku državu, već zamagljuje pogled od stvarnih nakana komunističke, povratak u Jugoslaviju.⁹⁵⁴

Na drugom mjestu u članku *Hrvatska prema sovjetskom imperijalizmu*, Milivoj Magdić problem hrvatske državnosti stavlja u kontekst sovjetskih ratnih uspjeha na jugoistoku Europe, pa zaključuje kako je sovjetska politika potpuno negativno određena prema pitanju opstojnosti hrvatske države.⁹⁵⁵ Povijesnu povezanost carske Rusije i Srbije on stavlja u kontekst boljševizacije Hrvatske iz Srbije i Beograda, što definitivno nije imalo realnu

⁹⁵³ Na inicijativu KPH, a uz odobrenje CK KPJ, po uzoru na AVNOJ, 13. i 14. lipnja 1943. na Plitvičkim jezerima osnovano je Zemaljsko antifašističko vijeće narodnog oslobođenja Hrvatske mao najviše predstavničko tijelo NOP-a Hrvatske. Za prvog predsjednika je izabran Vladimir Nazor. Na svom drugom zasjedanju 12-15. listopada 1943. u Plaškom ZAVNOH je oblikovan kao Sabor s izvršnim odborom i tajništvom (poput privremene vlade). U njemu su bila i 34 predstavnika HSS-a i Samostalne demokratske stranke. Dokaz da je ZAVNOH imao status najviše političke vlasti u Hrvatskoj, govori i podatak da je to tijelo na spomenutom II. zasjedanju donijelo odluku o pripojenju Istre, Zadra, Cresa, Lastova, i onih dijelova Dalmacije koje je Italija 1941. anketirala prema Rimskim ugovorima s NDH. Također su proglašeni nevažni svi ugovori koje je Kraljevina Jugoslavija potpisala s Kraljevinom Italijom. B. PETRANOVIĆ-M. ZEČEVIĆ, n. dj., 647. D. BILANDŽIĆ, n. dj., 150.-153. H. MATKOVIĆ, *Povijest Hrvatske seljačke stranke*, 434.- 436. Na svom trećem zasjedanju u Topuskom 8.-9. svibnja 1944. ZAVNOH se konstituirao u najviši organ državne vlasti Hrvatske. Na temelju donesenih ustavnih akata, on postaje jedini pravi državni sabor Hrvatske, te vrhovno zakonodavno i izvršno narodno predstavničko tijelo Federalne Države Hrvatske kao ravnopravne federalne jedinice Demokratske Federativne Jugoslavije. Fikreta JELIĆ-BUTIĆ, *Hrvatska seljačka stranka*, Zagreb 1983., 269. *Doprinos Hrvatske pobjedi antifašističke koalicije*, Zagreb, 1995. 64., 65.

⁹⁵⁴ *Spremnost*, br. 124., 2. srpnja 1944., 1.

⁹⁵⁵ *Spremnost*, br. 123, 25. lipnja 1944., 1., 2. Ciliga tvrdi kako stavovi Staljina po pitanju hrvatske državnosti nisu uvijek bili isti, ali da su bili usklađivani s imperijalnim interesima SSSR-a. On tvrdi kako je 1941. po rušenju Jugoslavije, a prije njemačkog napada na SSSR Staljin preko berlinskog veleposlanstva ponudio Paveliću priznanje NDH, te da je od KPJ zatražio pozitivan odnos prema NDH. No, odnosi će se bitno promijeniti po oživotvorenju plana Barabaroše. Međutim, kada je u ljeti 1944 sovjetska vojska ušla na tlo Balkana u Rumunjsku, Staljin je, novodi Ciliga, tražio od Tita ujedinjenje Jugoslavije s Bugarskom u novu *Federaciju Južnih Slavena*. Kada je Tito odbio sovjetske uvjete, Staljin je pokušao spriječiti obnovu Jugoslavije ponudivši Paveliću preko Švicarske priznanje NDH u granicama iz 1941., uz uvjet da Crvena armija uđe nesmetano na teritorij NDH, te da u NDH uz ustaški pokret bude legalizirana i *Komunistička stranka Hrvatske*. Pavelić je navodno prekinuo pregovore, a okolnosti, kako kaže Ciliga, nisu do kraja razjašnjene. Ciliga nažalost ne navodi koji su mu izvori za navedene konstrukcije, već samo pretpostavlja kako o tome nešto više znaju članovi Pavelićeve obitelji. A. CILIGA, n.dj., 362., 363.

podlogu, jer je Srbija u ljeto 1944. bila pod njemačkom okupacijom i posljednje čvrsto uporište četnika.⁹⁵⁶

Mortigijja u člancima *Nadolaze sumnje – obrisi javno izražavane skepse o koristi obnavljanja nekadašnje Jugoslavije, Kajmakčalanske sablasti – velikosrpsko partizanstvo navješćuje rat do istrebljenja Hrvatskoj i Hrvatima*, od 26. studenog i 10. prosinca 1944., priznaje kako su partizanske snage pod vodstvom Komunističke partije Jugoslavije preuzele vlast na jednom dijelu srpskog područja, te da je njihov cilj formiranje nove Jugoslavije na federalnim osnovama. On odbacuje mogućnost suživota Srba i Hrvata u jednoj državi, a federaciju naziva prikrivenom velikosrpskom politikom. Dokaz za to, ustvrdio je Mortigijja, izbor je glavnog grada nove Jugoslavije.:

*Prigodom ulazka Crvene vojske u Beograd posvuda se govorilo o Beogradu kao «priestolnici» Jugoslavije. No baš Beograd jest simbol velikosrpskog ekspanzionizma.*⁹⁵⁷ Tako se boljševizam naslonio na velikosrpski ekspanzionizam i želi pokoriti sve nesrpske narode i vratiti ih u Jugoslaviju. Komentirajući beogradski govor Tita od 20. listopada 1944., Mortigijja odbacuje mogućnost nove Jugoslavije kao federalne zajednice koja bi mogla riješiti nacionalne animozitete, jer kako kaže, narodi na zapadnom Balkanu imaju već svoju nacionalnu osviještenost i žele živjeti u vlastitim državama.

Primjer isključivosti komunista za Mortigijju je novouspostavljena vlast u Beogradu, koja zatvara sve što nije komunističko. U želji da naglasi opasnost od komunista, odnosno što hrvatske građane očekuje pobijede li Titovi partizani, autor je posebno apostrofirao rečenicu iz Titova nastupnog govora u Beogradu:

Tito se obvezao da će činiti sve, što je u njegovoj moći i da neće štediti svoje snage, kako bi pobijedio i tog neprijatelja. Mortigijja dalje zaključuje: *Mislimo, da nije potrebno posebno tumačiti, što za nas Hrvate znače ove rieči partizanskog vođe. One znače navještaj borbe do iztrebljenja Hrvatskoj i Hrvatima... Partizani ne prijete samo ustašama, oni prijete svim Hrvatima, jer je volja za očuvanjem hrvatske države zajednička čitavom Hrvatskom narodu.*⁹⁵⁸ Mortigijja ide i korak dalje u stvaranju klime straha od dolaska komunista, pa navodi kako brošura Andrije Hebranga,⁹⁵⁹ *Titova eksponenta za Hrvatsku*, pod naslovom

⁹⁵⁶ M. ĐILAS, n. dj., 372.

⁹⁵⁷ *Spremnost*, br. 145, 26. studenog 1944., 1.

⁹⁵⁸ *Spremnost*, br. 147., 10. prosinca 1944., 1.

⁹⁵⁹ Andrija Hebrang, političar i državnik (1899. – 1949.) Od ožujka 1941. član Politbiroa CK KPH. U svibnju 1941. postaje rukovoditelj Vojnog komiteta KPH, a u lipnju član Operativnog rukovodstva za Hrvatsku. Potkraj veljače 1942. zarobljen je od ustaške policije i zatvoren u Staroj Gradiški, a u razmjeni u rujnu 1942. oslobođen. Dužnost političkog sekretara CK KPH preuzeo je potkraj 1942., a kooptiran je i u Politbiro CK KPJ. Potom radi na osnivanju ZAVNOH-a za čijeg je potpredsjednika imenovan. U radu ZAVNOH-a blisko je surađivao s lijevim krilom HSS-a okupljenim oko Izvršnog odbora, ali se sukobio s B. Magovcem koji tražio autonoman

Izdajice položite oružje – inače će te biti uništeni, predstavlja partizanski program uništenja Hrvatske. Konstataciju iz brošure kako je NDH leglo izdaje i zločina, te da mora nestati s lica zemlje, Mortigjija interpretira kao akt ne protiv ustaškog režima u Hrvatskoj, već prema hrvatskoj državi. To nije, kaže Mortigjija, napravio ni jedan komunist u Rumunjskoj, Bugarskoj ili Grčkoj.⁹⁶⁰

Mortigjija kao da zaboravlja da je NDH ratni proizvod koji Saveznici ne priznaju, dok su Rumunjska, Bugarska i Grčka države koje su imale međunarodno priznati status i prije Drugog svjetskog rata.⁹⁶¹ On posve ispravno poistovjećuje pad ustaškog režima, najavljen u komunističkoj brošuri, s uništenjem NDH, ali posve netočno interpretira antifašistički pokret. NOP je bio uperen protiv Nijemaca i kolaboracionista, a to su bili ustaše, a ne protiv hrvatskih nacionalnih prava ili prava na hrvatsku državnost, što potvrđuje osnivanje ZAVNOH-a u lipnju 1943. U rezoluciji s drugog zasjedanja ZAVNOH-a u Plaškom 14. listopada 1943. jasno je navedeno da se hrvatski narod u zajednici s ostalim narodima Jugoslavije, bori za novu demokratsku Jugoslaviju, slobodnih i ravnopravnih naroda, u kojoj će na osnovi

status HSS u JNOFH u jesen 1944. U svojim nastupima 1943. isticao je ZAVNOH kao izraz hrvatske suverenosti i tijelo nadležno za donošenje svih odluka koje se odnose na Hrvatsku. Na Drugom zasjedanju ZAVNOH-a u listopadu 1943. u Plaškom u političkom referatu po prvi put je iznio prijedlog federalnog ustrojstva i demokratskog karaktera Jugoslavije u kojoj će biti osigurana svakom narodu nacionalna prava, sloboda i samostalnost. Već tada su neki članovi Politbiroa CK KPJ, poput M. Đilasa prozivali da premalo ističe «jugoslavenstvo». Zbog toga je na prijedlog E. Kardelja, a uz suglasnost članova Politbiroa CK KPJ M. Đilasa i A. Rankovića smijenjen s položaja sekretara CK KPH i imenovan je povjerenikom trgovine i industrije u NKOJ-u i predsjednikom Privrednog savjeta. U Privremenoj vladi Tita i Šubašića osnovanoj 7. ožujka 1945. imenovan je za ministra industrije. U travnju 1946. sukobio se Politbiroom oko koncepcije gospodarskog razvoja, morao je dati ostavku na dužnost ministra i predsjednika Privrednog savjeta. Isključen je iz Politbiroa CK KPJ. Definitivan politički obračun uslijedio je u vrijeme sukoba FNRJ i SSSR-a. Ranije nesporazume i osobni Titov strah da bi sovjetska strana mogla upotrijebiti Hebranga za formirane alternativne vlade zapečatila je Titov izjava da je Hebrang kritizirao stanje u zemlji pred ruskim predstavnicima. U svibnju 1948. uhićen je pod sumnjom da je u ustaškom logoru 1942. počinio djela protiv interesa NOP-a (da je navodno pristao na suradnju s ustaškom policijom) i da je sabotirao gospodarsku politiku zemlje. Nakon 11 mjeseci zatvorske istrage Udbe (Uprava državne bezbjednosti, tajna jugoslavenska policija, osnovana je u svibnju 1944. pod imenom Odjeljenje zaštite naroda (OZNA) pri Povjerenstvu za obranu NKOJ-a, vodio ju je član CK KPJ Aleksandar Ranković) Hebrang nije priznao krivnju, niti mu je išta dokazano, pa je nakon mučenja umoren, vjerojatno u lipnju 1949., a da suđenje nikada nije provedeno. Vlast je to nastojala prikriti izjavom o samoubojstvu. Ivan SUPEK, *Krunski svjedok u Hebrangovu slučaju*, Zagreb 1990. M. ĐILAS, n. dj., 320.-322., 399., 401., 402. Hebranga. *Hrvatski leksikon*, Zagreb, 1996., 435

⁹⁶⁰ *Spremnost*, br. 147., 10. prosinca 1944., 1. Mortigjija misli na *Proglas inicijativnog odbora ZAVNOH-a i vijećnika AVNOJ-a iz Hrvatske, hrvatskom i srpskom narodu* u kojem se kao jedan od ciljeva ZAVNOH-a postavlja istjerivanje njemačkih i talijanski okupatora i uništenje njihovih domaćih plaćenika, Paveličevih ustaša i četnika Draže Mihailovića. B. PETRANOVIĆ-M. ZEČEVIĆ, n. dj., 644.

⁹⁶¹ Argument koji spori pravnu utemeljenost NDH baziran je na tzv. Stimsonovoj doktrini iz 1932., a kojom se s pravnog aspekta ne priznaju promjene koje izvrši neprijateljski tabor. Tomislav Jonjić navodi da je jugoslavenska historiografija definirajući NDH kao privremenu ratnu tvorevinu, pritom negirajući državnost NDH, osim uobičajenih argumenata koristila i pravne, konvenciju iz 1899. i 1907. po kojoj okupator po pravilima Haške konvencije nema pravo mijenjati zatečeno stanje. Tomislav JONJIĆ, *Hrvatska vanjska politika 1939.-1942.*, Zagreb 2000., 278.

samoodređenja biti izgrađena slobodna i demokratska Hrvatska. ZAVNOH hrvatski narod zastupa kao najviše političko tijelo i jedino je ovlašten zastupati nacionalne interese.⁹⁶²

Po istom obrascu Dragutin Kamber u članku *A poslije rata* obranu tri temeljna oblika opstanka, biološke egzistencije, narodne slobode i državne samostalnosti, određuje kao suštinu hrvatskog obrambenog rata. Kao prijetnju hrvatskoj državnosti i samostalnosti, vidi koncept nove Jugoslavije, u kojoj bi opet vladala tuđinska dinastija i *kralj koji je u krvi oca baštinio mržnju prema Hrvatima*, a Beograd bio stara-nova prijestolnica. U toj državi, riznica i vojska ne bi bili elementi hrvatskog napretka već hrvatskog zarobljavanja, kaže Kamber, jer njima ne bi upravljao Hrvat ili onaj tko voli Hrvate. Bude li nova država sovjetska Jugoslavija, kraljevska dinastija Karađorđevića bila bi detronizirana, no svejedno bi ostala velikosrpska hegemonija, zaključuje Kamber.

Sve navedene članke *Spremnosti*, *Hrvatskog naroda* i *Hrvatskog lista*, povezuje ideja očuvanja NDH, strah od komunističke odmazde, te propagandni rat protiv nove Jugoslavije, iako je iz sveukupne ratne situacije u Europi posve izvjesno bilo da je to nemoguć opstanak NDH. Iz tekstova se jasno iščitava spoznaja da Saveznici podržavaju jugoslavenski koncept, pa autori o *novoj* Jugoslaviji pišu kao o neizbježnom realitetu. Istovremeno iz politički oportunističkih razloga Mortigijija, Kamber i Magdić pobijaju mogućnost *nove* Jugoslavije, koristeći kao argument volju hrvatskog naroda za vlastitom državom i snažan borbeni duh ustaša. Ipak, strah od komunističke odmazde bio je očit, pa se implicitno ustaški režim poistovjećivao s totalitetom hrvatskog naroda. Breme odgovornosti za ustašku vladavinu od 1941. trebalo je podijeliti. Navedeni članci ne odgovaraju realnom ratnom i političkom trenutku na jugoistoku Europe, te čine reprezentativne uzorke propagandnog rata što se vodio u tisku NDH protiv Saveznika, jugoslavenskih komunista i izbjegličke jugoslavenske vlade u vremenu nakon savezničkog iskrcavanja u Normandiji.

⁹⁶² B. PETRANOVIĆ-M. ZEČEVIĆ, n. dj., 648., 649.

3.6 Nespojivi politički, gospodarski i geostrateški interesi Saveznika potkraj rata

3.6.1 Nepremostivi prijepori Saveznika potkraj 1944.

Tri vrste informacija obilježile su svršetak rata u tisku NDH: poražavajuća ratna izvješća na Zapadnom i Istočnom frontu, velik broj isključivo propagandnih tekstova o snazi njemačkog otpora i položaju oslobođenih naroda pod savezničkom upravom, te članci koji su se bavili poslijeratnom sudbinom Europe i svijeta koristeći kao lajtmotiv razdor u savezničkim redovima. Potonja problematika bila je potkraj 1944. i u prva četiri mjeseca 1945. središnja vanjskopolitička tema. Prema naputcima *Izveštajnog ureda* MVP-a navodni prijepori prije svega zapadnih Saveznika i Sovjeta, ali međusobno SAD-a i Velike Britanije interpretirali su se u kontekstu teritorijalnih aspiracija, prekrajanja granica i politike dirigitane silom. Selektivno su korišteni oni članci iz protivničkog i neutralnog tiska koji su konvenirali potrebama ustaške propagande. S posebnim naglaskom novine NDH isticale su medijski sukob neprijateljskog tiska i međusobne optužbe, ne bi li hrvatskoj javnosti dokazale kako je raspad alijanse zapadnih Saveznika i Sovjeta moguć i prije svršetka rata. Posebno važna za tisak NDH bila je tema blokovske podjele Europe, kojom je ustaški tisak po uzoru na njemački nastojao dokazati kako niti nakon moguće pobjede Saveznika, mjesta u Europi i svijetu za *male narode* neće biti, bez obzira na formalno preuzete obveze na načelima Atlantske povelje.

Hrvatski narod i sarajevski *Novi list* tijekom listopada, studenog i prosinca 1944. velik broj članaka posvetili su sukobima u savezničkom taboru. Uglavnom na naslovnica *Hrvatski narod* u tri je mjeseca od 5. listopada 1944. pa do 29. prosinca objavio 30 članaka posvećenih sukobima među Saveznicima. Tako je priprema za osnivanje UN-a u Dumbarton Oaksu u *Hrvatskom narodu* proglašena velikim fijaskom, a nova međunarodna organizacija *ustanovom za svjetsku nesigurnost*.⁹⁶³ Engleska je proglašena najvećom gubitnicom Drugog svjetskog rata,⁹⁶⁴ a Sovjeti neprijeporno pobjednici rata u čijim je rukama budućnost Europe.⁹⁶⁵ U istom razdoblju na naslovnici ili drugoj stranici, Sarajevski *Novi list* objavio je 21 članak posvećen prijeporima među Saveznicima. Odnosi među Saveznicima problematizirani su na sličan način kao i u *Hrvatskom narodu*, pa je britanska vojna

⁹⁶³ HN, br. 1159, 12. listopada 1944., 1.

⁹⁶⁴ *Misli koje muče Engleze*, HN, br. 1104, 11. studenog 1944., 3.

⁹⁶⁵ *Žalosna i gorka rasprava u Donjem domu*, br. 1215, 17. prosinca 1944, 1.

intervencija u Grčkoj prikazana kao sukob Sovjeta i Engleza,⁹⁶⁶ a sovjetsko oslobađanje Istočne i Jugoistočne Europe od njemačke okupacije, kao sovjetski osvajački pohod i nedopustivo popuštanje zapadnih Saveznika boljševizaciji Europe.⁹⁶⁷

Spremnost je bila drukčija. Zaključke iz Dumbarton Oaksa vezano na osnivanje nove međunarodne organizacije UN-a javnost NDH na stranicama *Spremnosti* mogla je čitati s manje propagandnih primjesa.⁹⁶⁸ Od Teherana je u *Spremnosti* zadržan benevolentan ton prema zapadnim Saveznicima, ali je negativna propaganda prema Sovjetima krajnje zaoštrena. Ne bi li uvjerila javnost u nepomirljive suprotnosti, pa i mogući ratni sukob među Saveznicima, *Spremnost* opširno izvještava o formiranju *Zapadnog bloka* u Europi,⁹⁶⁹ koji bi se navodno trebao suprotstaviti Sovjetima. Također, dokazuje sovjetske imperijalne planove u slučaju Poljske i Bugarske,⁹⁷⁰ te donosi brojne tekstove o navodno teškoj sudbini istočnoeuropskih naroda koji su trebali proizvesti strah u NDH.⁹⁷¹

Sadržaj novina u NDH krajem 1944. i početkom 1945. bio je kontroliran i dirigitiran, kao i prethodne tri i pol godine od GRP-a i MVP-a. Tako je i članak pod naslovom *Moskva je protiv tzv. Zapadnog bloka*, od 22. studenog 1944., objavljen po napatku GRP-a u *Hrvatskom narodu*, a na temelju predložka *Izvjestajnog ureda* MVP-a. Cilj je bilo po već ustaljenom obrascu, pokazati kako su interesi Engleza i Sovjeta posve oprečni, bez obzira na zajedničku borbu. Posjet engleske delegacije Parizu *Hrvatski narod* tumači kao obnovu *Entente Cordiale* i stvaranje nekog europskog novog - starog *Zapadnog bloka*, kao protuteže samovoljnoj regionalnoj politici Sovjeta u Istočnoj Europi.⁹⁷² *Hrvatski narod* ide i korak dalje pa suprotstavlja britanske i američke ciljeve u Europi. Amerikanci, kako se navodi prema *New York Sunu* nisu podržali ideju stvaranja europskog *Zapadnog bloka*, a F. D. Roosevelt i C. Hull osudili su britanske pokušaje u Francuskoj, i time, optužuje *Hrvatski narod*, otvoreno pružili podršku Sovjetima, tj. širenju njihova utjecaja na Istočnu, Jugoistočnu Europu, pa čak i Baltik.⁹⁷³

⁹⁶⁶ *Sovjetski ultimatum Churchillu*, SNL, br. 1115, 30. prosinca 1944., 2. *Sovjetsko oružje za grčke komuniste*, SNL, br. 1103, 15. prosinca 1944., 1.

⁹⁶⁷ *A englezska vlada ne vidi*, SNL, 6. prosinca 1944., 1.

⁹⁶⁸ *U Dumbarton Oaksu*, *Spremnost*, 27. kolovoza 1944., 5. *Zaključci u Dumbarton Oaksu*, *Spremnost*, br. 141, 29. listopada 1944., 5.

⁹⁶⁹ *Zapadno europski blok*, *Spremnost*, br. 140, 22. listopada 1944., 4., *Protiv zapadne zajednice*, *Spremnost*, 26. studenog 1944., 5. *Još o zapadnom bloku*, *Spremnost*, br. 146, 3. prosinca 1944., 5.

⁹⁷⁰ *Početak poljskog raspada, Iza ruševina Sofije*, *Spremnost*, br. 137, 1. listopada 1944., 4., 5. *Mikolajczykova ostavka*, *Spremnost*, br. 148, 17. prosinca 1944., 4.

⁹⁷¹ *Sumrak nad Jugoistočnom Europom*, *Spremnost*, br. 147, 10. prosinca 1944., 4.

⁹⁷² HN, br. 1193, 22. studenog 1944., 1. Fond MVP-a – Izvještajni ured, kut. 26, Pregled švicarskog novinstva, br. 784, *Nova Entente Cordiale*. U to vrijeme u Parizu su gostovali Eden i Churchill.

⁹⁷³ HN, br. 1195, 24. studenog 1944., 1.

Izvještajni ured MVP-a pripremom i selekcijom članaka iz protivničkog i neutralnog tiska u tjednim *Pregledima inozemnog tiska* evidentno je diktirao ton vanjskopolitičkih rubrika u novinama. Plan britanskog formiranja *Zapadnog bloka* u Europi, svojevrsne zaštite od boljševizacije Europe, posebno je potenciran. Jedan članak iz švicarskog tiska potkraj studenog donosi članak *Kako saveznici zamišljaju Europu poslije rata?* u kojemu se retorički pita. *Što se može očekivati od blokovske podjele Europe, uzme li se u obzir još uvijek svježe iskustvo iz Prvog i Drugog svjetskog rata. Ne vodi li to Europu u neki novi, treći rat.*⁹⁷⁴ U jednom drugom izvješću iz švedskog tiska Sovjeti su optuženi da grade mostobran oko svojih granica, u zemljama bivšim saveznicama Njemačke, koje su zatražile primirje. Posljedica toga je, zaključuje se, formiranje prosovjetske vlade u Rumunjskoj, Bugarskoj i Finskoj. Osim toga Sovjeti uporno rade i na poljskom slučaju i emancipaciji *Lublinske vlade*, kao i na prostoru bivše Kraljevine Jugoslavije u korist Tita, ne bi li osigurali preko komunista dominantan utjecaj.⁹⁷⁵ Prema drugom izvješću sredinom studenog 1944. iz švedskog lista *Svenska Dagbladet* ravnoteža sovjetskim nastojanjima da stvori istočni blok vazalnih država, trebala bi biti zapadna europska alijansa sastavljena od Engleske, Francuske, Belgije i Nizozemske. *Zapadna sigurnosna zona* morala bi biti jamac sigurnosti ili nova *cordon sanitaire* prema sovjetskom bloku.⁹⁷⁶

Nije teško zaključiti iz radnih materijala za novine NDH, da je ustaški vrh polagao nadu u neki obrat i prekid savezništva SAD-a i Velike Britanije s jedne strane i SSSR-a s druge. No ta pretpostavka nije imala realno utemeljenje. Uspješno napredovanje Crvene armije preko Bjelorusije, Poljske i Ukrajine. tijekom ljeta i jeseni 1944. osigurat će službenoj Moskvi dominantan utjecaj u Poljskoj, Rumunjskoj i Bugarskoj. Male baltičke zemlje ponovno su bile u sastavu SSSR-a, a Staljin je preko pokreta otpora predvođenog komunistima osigurao dominantan utjecaj i u Jugoslaviji. Bit će to povod za već ranije spomenuti drugi Churchillov posjet Moskvi u listopadu 1944., bitno drugačiji od prvog u vrijeme Staljingradske bitke.⁹⁷⁷ Churchill je ondje postigao dogovor o podjeli utjecaja na istoku i jugoistoku Europe tzv. *percentages deal*, čime je dobio sovjetsko ne miješanje u Grčkoj i mogućnost utjecanja na obnovu Jugoslavije. Pošto je Crvena armija bila ta koja je slomila njemačku vojsku i oslobodila Istočnu Europu na bojnopolju, stekla je pravo i

⁹⁷⁴ HDA, MVP - Izvještajni ured, kut. 27, Pregled švicarskog tiska, br. 792, *Kako saveznici zamišljaju Europu nakon rata*.

⁹⁷⁵ HDA, MVP - Izvještajni ured, kut. 27, Pregled švedskog tiska, br. 800, *Sovjetski utjecaj*.

⁹⁷⁶ HDA, MVP - Izvještajni ured, kut. 27, Pregled švedskog tiska, br. 591, *Antanta na zapadu ili blok na istoku*. Izbor članaka iz neutralnog tiska što ga je pripremao Izvještajni ured bio je namijenjen GRP-u i Novinskom odsjeku MVP-a, a podobni članci ili segmenti članaka korišteni su za potrebe tiska. Jedino je *Spremnost* bila izuzeta od druge razine selektiranja i direktno je primala tjedne preglede *Izvještajnog ureda*.

⁹⁷⁷ D. REYNOLDS, n. dj., 99. A. ROTHBERG, *Victory*, 121.

odlučivati o poslijeratnom uređenju srednje, Istočne i Jugoistočne Europe. Zapadni Saveznici su respektirali činjenicu od 4,5 milijuna Nijemaca poginulih na Istočnom bojištu ili 93% svih poginulih što je bilo nesrazmjerno više od 329 tisuća vojnika poginulih vojnika Osovine u Sjevernoj Africi i Italiji. Dok je Churchill ozbiljno razmatrao potrebu formiranja *cordon sanitaire*, što potvrđuju i britanska nastojanja za rehabilitacijom Francuske u Jalti, Roosevelt nije bio zabrinut za širenje komunizma u Istočnoj i Jugoistočnoj Europi, jer ondje ionako nije imao utjecaja. Churchill je već nakon Staljingrada u travnju 1943. bio svjestan da će SSSR biti vodeća sila na europskom kontinentu nakon rata, pa je pred Jaltu požurio osigurati britanske pozicije u Istočnoj i Jugoistočnoj Europi.⁹⁷⁸ Ipak, savezništvo SSSR-a i zapadnih Saveznika nije bilo moguće ugroziti do njemačke kapitulacije.

Za *Hrvatski narod* dokaz sve zategnutijih odnosa i otvorenog razdora u savezničkim redovima, bila je i najava odgode dugo planiranog sastanka *velike trojice* za proljeće 1945. Staljin, navodi se, nije imao namjeru napuštati Moskvu pred još jednu veliku ofenzivu i tražio je vremena da ratnim uspjesima osigura reviziju odluka s prethodnih zajedničkih sastanaka o poslijeratnom ustrojstvu Europe.⁹⁷⁹

Točno je da je Staljin bio svjestan činjenice da će isključivo ratni uspjeh na kraju presuditi o zonama utjecaja u Europi. Već kod organizacije prvog sastanka *velike trojice* u Teheranu, Staljin je otezao i inzistirao da se sastanak održi u blizini SSSR-a, u slučaju Jalte činio je isto, ne bi li političke ciljeve izborio na bojnopolju. Posebno mu je to bilo važno u pogledu Poljske, gdje je nastojao osigurati vlast *Lublinskom odboru*. Njegov vojni i politički cilj bio je vratiti SSSR na granice Carske Rusije iz 1917., te u Istočnoj i Jugoistočnoj Europi osigurati formiranje vlada sklonih Moskvi. Iako je u lipnju 1943. pristao Kominternu ugasiti, nikada nije odustao od ideje komunističke revolucije širih razmjera,⁹⁸⁰ na čemu je zdušno radio u finalnoj fazi rata u Bugarskoj, Rumunjskoj, Poljskoj, te u Jugoslaviji. Ipak, apsurdno je da *Hrvatski narod* tako hladno i nezainteresirano piše o pripremi nove sovjetske ofenzive i *osvajачkim* planovima Crvene armije, kao da se sudbina Njemačke ne tiče i NDH. Bio je to način pisanja karakterističan za tisak NDH u posljednjim mjesecima rata, kada je već bilo jasno da je Njemačka poražena.⁹⁸¹

Izbijanje građanskog rata u Grčkoj i vojna interevencija Velike Britanije bit će posebno važna tema za ustašku propagandu. Prema pisanju novina NDH potkraj 1944. vojno-politička kriza u Grčkoj usijala je navodno već prilično zategnute savezničke odnose. Ondje je

⁹⁷⁸ D. REYNOLDS, n. dj., 100.

⁹⁷⁹ HN, br. 1194, 24. studenog 1944., 1.

⁹⁸⁰ D. REYNOLDS, n. dj., 107. A. ROTHBERG, *Victory*, 121.

⁹⁸¹ HN, br. 1194, 24. studenog 1944., 1.

nakon njemačkog povlačenja došlo do otvorenog sukoba snaga grčkog pokreta otpora EAM (ELAS), republikanski orijentiranog i Papandreuove vlade Kraljevine Grčke koju je podržavala Velika Britanija. Rezultat toga bio je povlačenje šest ljevičarskih ministara iz Papandreuove vlade i izbijanje građanskog rata između rojalista i republikanaca u koji su se umiješale i britanske snage, zagovarajući poslijeratni referendum kao rješenje unutarnjeg pitanja. Britanske snage u Grčkoj sa zapovjednikom R. M. Scoobie-em, kako su izvještavale *Novine*, stale su uz Papandreuovu vladu, nastojeći zaštititi ustavni poredak protiv pokušaja vojnog puča.⁹⁸²

Za pravi rat koji je izbio u Ateni, između vladinih snaga podržanih od britanske vojske u Grčkoj i pripadnika EAM-a pokreta otpora u kojemu su komunisti imali dominantnu ulogu, *Hrvatski narod* temeljem informacija iz Švedske, optužio je Sovjete, a rat na prostoru Grčke proglasio je sukobom Britanije i Sovjetskog Saveza na Egejskom moru. Bila je to utrka Velike Britanije i SSSR-a oko podjele interesnih sfera, tumačio je *Hrvatski narod*, koja je prema informacijama *Associated press*-a mogla postati kamen spoticanja i u odnosima između SAD-a i ostalih saveznika,⁹⁸³ posebice SAD-a i Velike Britanije, jer se potonja odlučila na provedbu nasilne politike u Grčkoj bez konzultacije sa Saveznicima.⁹⁸⁴

Situacija se u Grčkoj do kraja prosinca 1944. dodatno zakomplicirala i kako je to ustaški tisak interpretirao, prerasla u otvoreni sukob sovjetskih i britanskih interesa. Posebno je u negativnom kontekstu interpretirana britanska politika u Grčkoj koja podržava teritorijalne aspiracije Papandreuove vlade, ali nekih drugih političkih grupacija prema Cipru i turskoj Trakiji. Britanci su, prema žuriškom *Die Tatu* iz *Pregleda švicarskog tiska* Izvještajnog ureda MVP-a, razmišljali o odstupanju Cipra Grcima, ne bi li se dokopali važnih pomorskih i zračnih uporišta, ne samo na Cipru, već i na Kreti, kao i drugim grčkim otocima.⁹⁸⁵

Način na koji su novine u NDH interpretirale građanski rat u Grčkoj i britansku vojnu intervenciju predstavlja grubu falsifikaciju političkih okolnosti u Grčkoj. Prije svega netočno je da su se Sovjeti i Britanci sukobili u Grčkoj. Upravo suprotno, u travnju 1944. uz pomoć Sovjeta Britanci su pridobili EAM za sudjelovanje u zajedničkoj vladi s emigrantskim grčkim političarima pod vodstvom G. Papandreua, (formiranje privremene vlade) a potom odlučili i

⁹⁸² *Novine*, br. 165, 11. prosinca 1944., 1.

⁹⁸³ HN, br. 1208, 9. prosinca 1944., 1.

⁹⁸⁴ HN, br. 1209, 10. prosinca 1944., 7.

⁹⁸⁵ HDA, MVP – Izvještajni ured, kut. 26., Pregled švicarskog novinstva, br. 771, *Velika Britanija i političke struje u Grčkoj*.

vojno osigurati postavljanje nekomunističke vlade po povlačenju Njemačkih snaga u listopadu 1944.⁹⁸⁶

Po njemačkom povlačenju iz Grčke Britanci su 14. listopada 1944. s grčkim snagama iz Kaira pod vodstvom generala H. M. Scobie-a zauzeli Atenu i osigurali vladi Georgea Papandreua povratak u zemlju. Bio je to najvažniji dio političkog plana Britanaca na Balkanu. Cilj britanske politike bio je da poslijeratna Grčka bude nekomunistička i prijateljska zemlja s Velikom Britanijom, zbog važnosti geostrateškog položaja Grčke na Istočnom Sredozemlju. Osim toga bio je to i politički važan pothvat, jer bi to značilo da Engleska nije prepustila Balkan Sovjetima. Iz pozicije Churchilla, Bugarska, Rumunjska, Jugoslavija mogle su biti komunističke i prosovjetske, ali ne i Grčka.⁹⁸⁷

Problem za Britance izbija u prosincu 1944. kada je počeo otvoreni rat s EAM-om za Atenu. Britanci su poslali pojačanja oko 10 000 vojnika i za šest tjedana slomili otpor EAM-a koji nije imao nikakvu pomoć Sovjeta, jer se Staljin držao obećanja iz Moskve Churchillu i Grčku prepustio Britancima. Britanci su omogućili stvaranje privremene vlade na čelu s regentom Demaskinosom, a godinu kasnije u rujnu 1946. kralj i rojalisti slavili su na izborima. No građanski rat završio je tek 1949. porazom grčkih komunista.⁹⁸⁸

3.6.2 Savezničke konferencije na kraju rata – *raspad alijanse SAD-a, Velike Britanije i SSSR-a*

Kraj 1944. i početak 1945. u tisku NDH obilježit će savezničke konferencije u Dumbarton Oaksu, Jalti i San Franciscu. Te tri konferencije ustaškoj propagandi bit će vrlo važne jer su, kako se rat primicao kraju, proturječnosti u savezničkom taboru bile sve izraženije između Sovjeta i zapadnih Saveznika. Ustaškoj propagandi bilo je politički oportuno uvjeravati hrvatsku javnost u sukobe Sovjeta i zapadnih Saveznika, ne bi li ustaško-njemačka borba protiv NOP-a, pa onda i njemačka na europskom planu protiv Sovjeta, dobila značenje globalnog antiboljševičkog pokreta, što se u vrijeme posve izvjesnog njemačkog, a onda posljedično i ustaškog poraza, može interpretirati kao pokušaj približavanja zapadnim Saveznicima. Prijepori Saveznika ipak nisu imali utjecaja na ishod rata, jer je kapitulacija

⁹⁸⁶ Englezi su se našli u jednoj paradoksalnoj situaciji u Grčkoj. S vojnog aspekta morali su od 1942.-1944. potpomagati komunistički EAM/ELAS (Nacionalni oslobodilački front pod vodstvom KKE, komunističke partije Grčke), najjaču antifašističku snagu protiv Nijemaca, a politički cilj bio im je po njemačkom povlačenju onemogućiti EAM-u preuzimanje vlasti. Unatoč želji da stvore protutežu preko EDES-a (Grčka narodna oslobodilačka vojska) antikomunističke vojne organizacije, to im nije uspjelo, jer je do kraja 1944. EDES kontrolirao samo jedan dio Epira. Lars BAERENTZEN, n. dj., 130.-146.

⁹⁸⁷ Isto.

⁹⁸⁸ L. BAERENTZEN, n. dj., 140.-146., *Povijest, 17. knjiga*, 364. – 367. A. ROTHBERG, *Victory*, 80.-82. CALVACORESSI-VINT, n. dj., 240., 241.

Njemačke bila neoboriv zajednički cilj, ali će imati na poslijeratne okolnosti. Staljin je jednom prilikom u siječnju 1945. rekao:

*Sovjeti su pristupili demokratskoj stranci kapitalista protiv fašističke stranke, jer je Hitler predstavljao veću prijetnju, ali u budućnosti Sovjeti će biti protiv svojih bivših saveznika.*⁹⁸⁹ U ožujku 1945. netom nakon Jalte, Roosevelt je rekao jednom uredniku novina, da iako je iskreno vjerovao u postignuće dogovora sa Staljinom, o čemu je izlagao nakon Jalte i u Kongresu, to više nije slučaj: *ili Staljin više nije čovjek od riječi ili nema kontrolu nad sovjetskom vladom.*⁹⁹⁰

Dumbarton Oaks i nova međunarodna organizacija svjetske nesigurnosti

Najava konferencije u Dumbarton Oaksu 23. kolovoza 1944. na stranicama *Hrvatskog naroda* glasila je:

Konferencija za svjetsku sigurnost: Moskva, London i Washington traže putove za osiguranje svjetske vlasti i stvaranje imperialističkih osnova. O slobodi i o pravu samoodređenja naroda, izraženima u Atlantskoj povelji, nema sada više ni govora. Bio je to pokušaj ustaškog propagandnog aparata da javnosti prikaže konferenciju u Washingtonu kao sastanak pobjednika koji već unaprijed dijele poslijeratni svijet. U znaku sintagme veliki i mali, odnosno vladajući i poslušnici, *Hrvatski narod* s podsmijehom informira čitateljstvo o osnivanju međunarodne organizacije koja bi trebala u poslijeratnom svijetu jamčiti mir.⁹⁹¹

Spremnost pak donosi komentare švicarskog lista *Basler Nachrichtena*, posve neutralno komentirajući osnivanje budućeg *Društva naroda* ili obnovljene Lige naroda. Naglašava se kako Sjedinjene Države posebno zagovaraju koncept osnivanja međunarodne organizacije za osiguranje sigurnosti i mira, jer to jamči izlaz Americi iz politike izolacionizma, koju još milijuni Amerikanaca zagovaraju. Ta bi organizacija, dalje se navodi, trebala raspolagati oružanom snagom svojih članova i tako štititi svjetski poredak, stabilnost i mirno rješavanje sporova, a pravo jednakosti država članica u novom *Društvu naroda* bilo bi zajamčeno. *Društvo naroda* sačinjavalo bi vijeće s ograničenim brojem članova, izabranih na određeno vrijeme, te od skupštine u čijem bi radu sudjelovale sve države. Sjedište nove

⁹⁸⁹ D. REYNOLDS, n. dj., 108.

⁹⁹⁰ Isto, 139.

⁹⁹¹ HN, 1116., 23. kolovoza 1944., 6.

organizacije, kako je *Spremnost* izvijestila na temelj informacija iz *Daily Telegrapha*, trebala je biti Ženeva kao i u slučaju Lige naroda.⁹⁹²

Tjednik *Spremnost* u okviru stalne rubrike *Dokumenti*, 29. listopada 1944. čitateljima u NDH predstavio je službeni tekst formiranja nove međunarodne organizacije. Tekst lišen komentara, otkriva zaključke iz Dumbarton Oaksa ili načela budućeg Društva naroda. Tako su se na stranicama jednog ustaškog lista našle temeljne odrednice Ujedinjenih naroda. Nova međunarodna organizacija, kao je to izloženo u *Spremnosti*, ima za cilj osigurati međunarodni mir i sigurnost, temelji se na načelu vrhovničke jednakosti svih miroljubivih država, a glavni organi organizacije bi trebali biti Glavna skupština, Povjerenstvo za sigurnost, Međunarodni sud i Tajništvo. Sve države članice ravnopravno sudjeluju u radu Skupštine u svrhu održanja međunarodnog mira i sigurnosti.⁹⁹³

Bio je to značajan odmak od dotada ustaljenog načina pisanja na omiljenu temu ustaškog tiska, *Saveznici i njihovi međusobni sukobi*, a vrijednosni sustav zapadnih demokracija nije bio izvrnut kritici. Ipak, ne treba zaboraviti da je promjena bila politički motivirana u okolnostima njemačkog poraza i bezizglednog položaja NDH. Nije izgledno da su ustaški ideolozi odjednom počeli cijeniti demokraciju i zagovarati načela Atlantske povelje, kao što nije bilo moguće očekivati da bi NDH na kraju rata bila *spašena* od zapadnih demokracija. Prijetvornost ustaške propagande bit će posebno izražena u posljednjim danima NDH kada odjednom svi ustaški listovi, po uzoru na *Spremnost*, prihvaćaju vrijednosni sustav zapadnih demokracija i pozivaju se na načela Atlantske povelje.

Antiboljševički stav i očuvanje hrvatske državnosti bit će konstanta u svim ustaškim novinama, no samo je *Spremnost* je dobila zadaću provoditi nešto drukčiju kampanju prema zapadnim Saveznicima. U člancima *U Dumbarton Oaksu*⁹⁹⁴, *Zaključci u Dumbarton Oaksu*,⁹⁹⁵ *Pismo iz Švicarske – Big Three Staljin-Roosevelt-Churchill*,⁹⁹⁶ *Smrtno zvono nad Jaltom*,⁹⁹⁷ *Nakon Krima*⁹⁹⁸ odnos prema zapadnim Saveznicima i njihovom vrijednosnom sustavu bio je očito benevolentan. U tim člancima često se u formi eseja raspravljalo na pozitivan način o demokraciji, pravima malih naroda, Atlantskoj povelji i pohvalnim nastojanjima Churchilla i Roosevelta da oživotvore princip samoodređenja naroda. Potonji

⁹⁹² *U Dumbarton Oaksu, Spremnost*, br. 132, 27. kolovoza 1944., 5. *Zaključci u Dumbarton Oaksu, Spremnost*, br. 141, 29. listopada 1944., 5.

⁹⁹³ *Zaključci u Dumbarton Oaksu, Spremnost*, 29. listopada 1944., br. 141., 5.

⁹⁹⁴ *Spremnost*, br. 132, 27. kolovoza 1944., 5.

⁹⁹⁵ *Spremnost*, br. 141, 29. listopada 1944., 5.

⁹⁹⁶ *Spremnost*, br. 153, 6. veljače 1945., 2.

⁹⁹⁷ *Spremnost*, br. 166., 22. travnja 1945., 4.

⁹⁹⁸ *Spremnost*, br. 159, 4. ožujka 1945., 1.

članci otkrivaju neke nimalo slučajne pravilnosti u načinu pisanja ustaških novina, ali i jednu konstantu, različitost *Spremnosti* u odnosu na druge listove.

Za razliku od *Spremnosti*, početkom listopada *Hrvatski narod* u svom je uvodniku oštro napao političke odluke Saveznika na kojima bi trebalo graditi poslijeratni svijet. Nepotpisani urednik okomio se na savezničko odlučivanje o miru, a da još nije postignut, jer, kako kaže *Njemačka još nije rekla posljednju riječ*. Anonimni autor s podsmjehom komentira odnose saveznika i neprirodnu komunističko-plutokratsku vezu čija je suradnja tijekom rata već sijala sjeme III. svjetskog rata, pa je zaključuje, ova konferencija trebala poslužiti utanačenju međunarodnih propisa koji bi osigurali mir prije svega među Saveznicima. Svjetska sigurnost, navodi se u *Hrvatskom narodu*, značila bi nesigurnost za sve male narode i neprijatelje tri velike sile, odnosno sporazum pobjednika o podjeli interesnih sfera. Ipak, zaključuje se, nesnošljivost u savezničkom taboru između Sovjeta i zapadnih Saveznika toliko je velika i jaka, da u Dumbarton Oaksu nisu postignuti željeni dogovor. Prije svega nije postignut jasan dogovor po pitanju aktivacije vojnih snaga kojima bi upravljalo «sigurnosno vijeće» sastavljeno od šest članica, jer na sovjetsko inzistiranje nije jasno definiran pojam agresora. Staljin je sebi, dalje se navodi, na taj način osigurao otvorene ruke za nesmetano vojno i političko djelovanje u Istočnoj i Srednjoj Europi.⁹⁹⁹ Članak *Hrvatskog naroda* bio je na tragu pomno selektiranih članaka iz neutralnog tiska što je *Izveštajni ured* MVP-a pripremio u *Pregledu* za listopad 1944. Dumbarton Oaks, kako se navodi u jednom sažetku švedskih vijesti postavio je temelje formiranju nove međunarodne organizacije za osiguranje mira i sigurnosti u svijetu. Važan element odluke, svakako je formiranje međunarodnih vojnih snaga i Vijeća sigurnosti, tijela koje će brzo i efikasno moći upravljati vojnom silom. No postavlja se pitanje, kako navodi švedski izvor, tko će imati prevlast u toj novoj međunarodnoj asocijaciji, i hoće li pet velikih sila imati mogućnost nadglasati *male* zemlje članice.¹⁰⁰⁰

Prema zagrebačkom tjedniku *Novine* navodno je i u Donjem domu britanskog parlamenta od dijela zastupnika upućena oštra kritika na zaključke iz Dumbarton Oaksa, jer bi smatra se, njihovim ostvarenjem načela Atlantske povelje bila dovedena u pitanje.¹⁰⁰¹

Upravo suprotno od napisa u *Hrvatskom narodu* i *Novinama* NDH, organizacija UN-a bila je druga etapa u provedbi načela Atlantske povelje i dokaz suradnje Saveznika i na kraju Drugog svjetskog rata. Dogovor Roosevelta i Churchilla iz kolovoza 1941. o pravu svakog

⁹⁹⁹ HN, br. 1159, 12. listopada 1944., 1.

¹⁰⁰⁰ HDA, MVP – Izveštajni ured, kut. 26, Pregled švedskog tiska, br. 559, *Novi savez naroda*. Misli se na predloženih pet stalnih članica Vijeća sigurnosti UN-a.

¹⁰⁰¹ *Novine*, br. 156., 16. listopada 1944., 4.

naroda na samoopredjeljenje, slobodnu svjetsku trgovinu i ekonomsku suradnju, suzdržavanje od upotrebe sile i osnivanje općeg sistema sigurnosti, trebalo je provesti u djelo. Sredstvo za primjenu političkih načela Atlantske povelje trebala je biti nova međunarodna organizacija. Na sastanku održanom u Dumbarton Oaksu od 21. kolovoza do 7. listopada 1944. predstavnici SAD-a, Velike Britanije, SSSR-a i Kine dogovorili su formiranje nove međunarodne organizacije za mir i sigurnost u svijetu, Organizacije ujedinjenih naroda. Ondje su postavljeni temelji budućeg rada i organizacije UN-a, ovlasti Generalne skupštine UN-a, Vijeća sigurnosti, Međunarodnog suda pravde i Tajništva.¹⁰⁰²

Konferencija u Dumbarton Oaksu interpretirana je u *Hrvatskom narodu* i *Novinama*, na neutemeljenoj premisi o sukobima u savezničkom taboru. Organizacija UN-a proglašena je primjerom nedosljednosti zapadnih Saveznika i odstupanjem od načela Atlantske povelje, kao da ustaška Hrvatska počiva na vrijednosnom sustavu zapadnih Saveznika. UN je unaprijed dobio epitet organizacije u kojoj veliki preglasavaju male, tj. veliki odlučuju o svim bitnim pitanjima u svijetu. Posebno je apostrofirana činjenica da zapadni Saveznici rade na usvajanju demokratskih standarda u svijetu, dok boljševici gaje najoštriji oblik državnog totalitarizma u vlastitoj zemlji, što je trebao biti dokaz da rad nove međunarodne organizacije neće biti moguć. Za ustašku propagandu UN je zapravo bio primjer buduće nesuradnje Saveznika i nesigurnosti u svijetu.

Jalta – najava novog svjetskog rata

Jedan od važnih propagandnih zadataka novina u NDH potkraj 1944. i tijekom 1945. bio je javnosti dokazati neprirodnost savezništva Sovjeta i zapadnih Saveznika. Otegotna okolnost za ustašku propagandnu bila je izvjesna ratna pobjeda SAD-a, SSSR-a i Velike Britanije, što je bio rezultat sporazumne savezničke vojne i političke strategije. Ipak do kraja rata, iako bezuspješno, u tisku NDH problematizirani su prijepori saveznika u slučaju Poljske, Grčke i Jugoslavije, ne bi li se javnost uvjerila u ispravnost ustaške *državotvorne* politike.¹⁰⁰³ Posebno će to biti aktualno pred i nakon konferencije u Jalti.

¹⁰⁰² Dumbarton Oaks, October 7, 1944, *Washington Conversation on International Peace Security Organization*. D. REYNOLDS, n. dj., 114.

¹⁰⁰³ Najbolji primjer kako su ustaške vlasti objašnjavale izbor njemačkog saveznika daje Marko Sinovčić. On navodi kako je mit o stvaranju NDH kao produktu fašističko-nacističkog braka nametnut od neprijatelja hrvatske državnosti, jugoslavenske izbjegličke vlade u Londonu, te partizanskih snaga. On dalje navodi kako su te protuhrvatske snage nastojale prikriti ono što se tako očito manifestiralo u životu Kraljevine Jugoslavije, volja hrvatskog naroda za slobodu i vlastitu državu. Pošto realizacija državnosti i nacionalnog oslobođenja nije mogla biti ostvarena *redovitim putem i normalnom političkom evolucijom*, iskorišten je ratni metež, što su kroz povijest mnogi narodi iskoristili. *Dakle*, Sinovčić zaključuje, *NDH nisu stvorili ni Hitler, ni Mussolini, nego hrvatski narod svojom unutarnjom revolucijom*. Argument su prema Sinovčiću dokumenti, npr. *Tajni arhiv* Galeazza

Početak 1945. konferencija u Jalti bit će središnja vanjskopolitička tema novina u NDH. Od svih dnevnika u NDH *Hrvatski narod* je najavi konferencije *velike trojice* i komentarima odluka u Jalti posvetio najviše članaka, čak 19 u 37 brojeva¹⁰⁰⁴ koji su izašli u razdoblju od 23. siječnja do 7. ožujka 1945. Najava konferencije uglavnom je bila pozicionirana na 6. ili posljednjoj 8. 10. ili 12. stranici, dok su analize pregovora u Jalti i zaključci objavljeni na naslovnici.

Sarajevski *Novi list* prvu najavu moguće konferencije u Jalti daje već 8. siječnja u broju 1120 i to na 2. stranici pod naslovom: *Trojni sastanak radi rješenja pitanja, koja se ne mogu riješiti*, no do 24. veljače kada se posljednji puta tematizira Jalta, objavljeno je 11 članaka i to uglavnom na 2. ili 3. stranici.

Od svih tjednika *Spremnost* je ponajviše prostora posvetila analizi zaključaka u Jalti i reperkusijama po NDH. To potvrđuje 6 članaka uglavnom prenijetih iz neutralnog tiska, objavljenih u rubrici *Odjeci iz svijeta* u razdoblju od 11. veljače i broja 156 do 15. travnja 1945. i broja 165 te uvodnici Milivoja Magdića *Nakon Krime*¹⁰⁰⁵ i *Vjera u Hrvatsku*.¹⁰⁰⁶

Izveštajni ured Ministarstva vanjskih poslova NDH dirigirao je sadržaj tiska u NDH. U tjednim pregledima europskog tiska *Izveštajnog ureda*, posebice neutralnog i njemačkog, pripremani su materijali za tisak o Staljinovoj mudroj politici, odgađanju konferencije do povoljnog trenutka na Istočnom bojištu, te sve povoljnijoj situaciji po Sovjete u pregovorima s poljskom emigrantskom vladom. Posebno su apostrofirani pregovori oko lokacije i termina druge konferencije «velike trojice», koji su, kako je to intepretirano, prošli u znaku sovjetske dominacije. Bio je to okvir unutar kojeg su novine NDH imale zadatak komentirati pripremu konferencije Velike trojice na Krimu.¹⁰⁰⁷

Na tragu naputaka MVP-a *Hrvatski list* i sarajevski *Novi list* otkrivaju zašto je sovjetska ofenziva otpočela baš u vrijeme teških borbi na Zapadu, koje su evidentno oslabile američke i britanske snage. Iza toga stoji, objašnjava se, Staljinova želja, da Sovjeti sami pobjede u ratu na europskom tlu i beskompromisno nametnu uvjete mira. Zato je Staljin

Ciana, koji jasno potvrđuje da su sile Osovine imale u planu očuvati Kraljevinu Jugoslaviju. Marko SINOVIĆ, *N.D.H. u svjetlu dokumenata*, Buenos Aires, 1950. – Zagreb 1998., 21.-25.

¹⁰⁰⁴ Od broja 1241 do 1278

¹⁰⁰⁵ *Spremnost*, br. 159, 4. ožujka 1945., 1.

¹⁰⁰⁶ *Spremnost*, br. 165, 15. travnja 1945., 1.

¹⁰⁰⁷ Staljinu ionako nije trebala konferencija za Istočnu Europu, jer on je svoje ostvario na bojnopolju. Za sastanak je prije svega bio zainteresiran Roosevelt, koji je očekivao sovjetsko uključanje u rat na Pacifiku (iako je već u kolovoza 1944. imao vijesti o izgradnji moćnog atomskog oružja i najavu da bi bomba mogla biti u uporabi do kolovoza 1945. nije znao hoće li to biti dovoljno za slom Japana) i Churchill koji je osjećao opasnost od boljševizacije velikog dijela Europe, pa je inzistirao (u podjeli Njemačke) na uključanju Francuske kao važne kontinentalne brane. D. REYNOLDS, n. dj., 100., 103., 110., 114., 115., 122., 148. MURRAY-MILLET, n. dj., 477. A. ROTHBERG, *Victory*, 121. HDA, Fond MVP – Izveštajni ured, kut. 28, Pregled švicarskog tiska br. 823, 15. siječnja 1945.

smišljeno odgađao sastanak s Churchillom i Rooseveltom kupujući vrijeme za što bolju pregovaračku poziciju izborenu na bojnopolju, zaključuju sarajevski *Novi list* i *Hrvatski list*.¹⁰⁰⁸

Ovakvi i slični članci pojavljivali su se u tisku NDH bez odgovora kakve bi posljedice takav scenarij mogao imati po NDH. Novine u NDH pisale su o sovjetskim vojnim uspjesima i tmurnoj budućnosti Europe, kao da to istovremeno ne znači kraj ustaške vladavine i NDH. Promjena u načinu pisanja dogodit će se na samom kraju rata u posljednjim danima svibnja 1945., kada su zagrebačke novine, jedine preostale u NDH, na tragu *Memoranduma* ustaške vlade, otvoreno zagovarale vrijednosti zapadnih demokracija, te pomoć SAD-a i Velike Britanije u borbi protiv JA.

Pred početak konferencije u Jalti britanske pregovaračke pozicije u novinama NDH ocijenjene su vrlo negativno, o čemu svjedoči i članak sarajevskog *Novog lista* pod naslovom: *Engleska je rat svakako izgubila, od njenih ratnih ciljeva nema ništa*. Engleska je, navodi se, ušla u rat zbog Poljske, a da nisu bili ugroženi njeni interesi, no nije ostvarila niti jedan ratni cilj, vojno i politički nije uništila Njemačku, odrekla se Poljske i ugrozila je vlastiti položaj prve imperijalne sile.¹⁰⁰⁹

Kritizirajući britansku pasivnu poziciju i minoran utjecaj na europska zbivanja, sovjetsku premoć na Starom kontinentu i gospodarski značaj SAD-a za poslijeratni svijet, *Spremnost* je 6. veljače 1945. čitateljima u najavi konferencije u Jalti predstavila članak pod naslovom *Pismo iz Švicarske – Big three Staljin-Roosevelt-Churchill*. Redoslijed kojim su navedeni lideri savezničkih sila u naslovu nije bio slučajan, već je trebao ukazati na degradiran položaj Velike Britanije, nekoć prve sile svijeta. Neutralni tisak, navodi se u *Spremnosti*, u čudu promatra kako Staljin ostvaruje svoje imperijalne planove na Balkanu, Baltiku, u Poljskoj, Rumunjskoj, Bugarskoj, Mađarskoj, dok Churchill to mirno promatra:

*Popuštanjem na raznim stranama predsjednik englezke vlade pomaže Stalina. A Englezkoj, koja se stoljećima borila protiv svakog pokušaja prevlasti na kontinentu, prijeti opasnost, da se nadje pred novom prevlasti, koju će teško uništiti.*¹⁰¹⁰

U istom tonu i *Hrvatski narod* vrednuje poziciju Engleske pred zasjedanje u Jalti. Engleska, nekoć najmoćnija sila svijeta, prestala je biti *velevlast*. Njeno vrijeme pomorske

¹⁰⁰⁸ *Trojni sastanak*, SNL, br. 1120, 8. siječnja 1945., 2. SNL, br. 1121, 9. siječnja 1945., 2. HL, br. 22, 27. siječnja 1945., 2.

¹⁰⁰⁹ SNL, br. 1129, 18. siječnja 1945., 3. Ova je konstatacija posve netočna. Njemačka je bila već poražena, Poljska će u Jalti biti obnovljena u novim granicama, a u Lublinski odbor trebali su ući i predstavnici poljske emigrantske vlade, kako je tražio Churchill. Što se pak tiče britanskog imperija, Engleska nije izgubila kolonije i dominione, a utjecat će na uspostavu ravnoteže snaga u poslijeratnoj Europi, što potvrđuje slučaj Grčke, dijelom Jugoslavije, te revitalizacija Francuske kao važne kontinentalne sile.

¹⁰¹⁰ *Spremnost*, br. 153, 6. veljače 1945., 2.

snage i trgovačkog blagostanja zauvijek je prošlo prema *Hrvatskom narodu*. Nakon savezničke pobjede, dvije sile će vladati svijetom, SAD i Sovjetski Savez. Engleska sa svojih pedeset milijuna ljudi ne može parirati trostruko mnogobrojnijem SSSR-u i SAD-u. Britansko carstvo još uvijek postoji zaključuje *Hrvatski narod*, no matica će u novom svijetu moći ostvariti suradnju s dominacijama samo onda kada to dopusti velesila Sjedinjene Države.¹⁰¹¹

Zagrebački tjednik *Novine* navodno veliki poraz britanske politike na Krimu protumačio je u svjetlu savezničkog razdora, kako je to ustaška propaganda dirigirala:

*Staljin pobjednik Jalte – američki i sovjetski militarizam žele progutati cijeli svijet. Engleska je proigrala svoju sreću, da osigura svoje carstvo i da sačuva temelje svojeg materijalnog blagostanja od sustavnog rastakanja od strane njezinih saveznika.*¹⁰¹²

Prve vijesti o pregovorima Saveznika na Crnom moru, pojavile su se već u prvoj polovici veljače u sarajevskom *Novom listu*: *Dugo će potrajati konferencija na Crnom moru – Roosevelt, Churchill i Staljin kriju velike osnove o pljački Europe*, a posebno je apostrofirana novost iz Stocholma, prema kojoj je Roosevelt navodno predložio plan, pljačkanja Njemačke i njene industrije, te oduzimanja nadzora nad zrakoplovima.¹⁰¹³ Te su vijesti, kako bi se dodatno dobilo na vjerodostojnosti, uglavnom preuzimane iz neutralnog švedskog i švicarskog tiska *Izveštajnog ureda MVP-a*. Tako je u tjednom pregledu inozemnog tiska početkom veljače objavljena vijest da će Saveznici kako bi namirili Sovjete na istoku i postigli željenu *Curzonovu liniju*, inzistirati na promjeni njemačkih granica. Kompenzacija bi se trebala provesti na zapadu, a Njemačka odstupiti Istočnu Prusku.¹⁰¹⁴ Ubrzo će sve novine u NDH pisati o nepovoljnim odlukama Saveznika po Njemačku, kao i o trgovini teritorija u Europi, premda su, kako je to tumačeno, zapadni Saveznici zagovarali načela Atlantske

¹⁰¹¹ HN, br. 1068, 27. lipnja 1944., 2.

¹⁰¹² *Novine*, br. 175, 19. veljače 1945., 1. HDA, Fond HDU *Croatia*, kut.94., Radni materijal za pripremu članka, *Pisanje Nipon Timesa*.

¹⁰¹³ SNL, br. 1149, 10. veljače 1945., 8.

¹⁰¹⁴ HDA, Fond MVP-a – Izveštajni ured, kut. 28, Pregled švicarskog tiska br. 844, 8. veljače 1945., *Granice buduće Njemačke*. Na drugom sastanku velike trojke dogovorena je: 1) Bezuvjetna kapitulacija Njemačke i podjela na 4 okupacijske zone cijele zemlje i grada Berlina. 2) Demilitarizacija i denacifikacija Njemačke 3) donijeta je odluka o ratnim reparacijama Njemačke. 4) Poljskom komitetu nacionalnog oslobođenja priznat je status privremene vlade, ali je dogovoreno da će se zajedničkim snagama triju saveznika raditi na vladi poljskog nacionalnog jedinstva koja bi trebala uključiti i druge političke opcije, i predstavnike emigrantske vlade. 5) Potvrđene su granice Poljske na istoku (Curzonova linija) i zapadu rijeke Odra i Nyssa, te dobici na sjeveru u Istočnoj Pruskoj. 6) Prihvaćeno je osnivanje Ujedinjenih naroda. 7) Staljin je prihvatio uključenje SSSR-a u rat protiv Japana najkasnije 90 dana od njemačke kapitulacije, za što je obećan SSSR-u južni dio otoka Sahalina i Kurilski otoci. 8) Potvrđena je ranija odluka koja se sada eksplicitno odnosi na građane Sovjetske Rusije i Jugoslavije, da svi moraju biti vraćeni u svoje zemlje. 9) Po pitanju Jugoslavije donijeta je odluka da se po hitnom postupku provede sporazum Tito-Šubašić, formira Privremena vlada, te da AVNOJ bude proširen za članove posljednjeg jugoslavenske skupštine koji se nisu kompromitirali kolaboracijom s neprijateljem. *Joint Communiqué On Crimea Conference*, February 12, 1945. A. ROTHBERG, *Victory*, 86.-97.

povelje i prava naroda na samoodređenje. Bio je to za tisak NDH dokaz da Velika Britanija i SAD odustaju od primjene načela Atlantske povelje po Staljinovom diktatu.

Hrvatski narod glavni politički dnevnik u NDH prenio je hrvatskim čitateljima stavove iz njemačkih listova *Deutsche Allgemeine Zeitung*, *Völkischer Beobachter* i *Zwölf Uhr Blatta* o mogućim zaključcima sastanka. Depresivan ton njemačkih novinskih napisa svjedočio je tešku vojnu i političku situaciju i nagovijestio skori kraj rata. Pobjeda Njemačke nije niti spomenuta, ali su pokrenute spekulacije o ratnim odštetama, odstupanju dijela istočne Njemačke *Lublinskom odboru*, te savezničkom protektoratu nad Njemačkom. Sastanak u Jalti predstavljen je kao velika prijevara, a načela kojima se vode Saveznici uspoređena su s Wilsonovim točkama koje su na negativan način predodredile sudbinu Weimarske Republike.¹⁰¹⁵

Osvrnuvši se na značaj trojne konferencije u Jalti, sarajevski *Novi list* 17. veljače objavio je promidžbenu poruku iz Njemačke: *Trojna konferencija predstavlja razočaranje. Konac rata je još daleko. Nijemci će se i dalje boriti za život i opstanak.*¹⁰¹⁶ Konkretnije vijesti o tijeku pregovora u Jalti, *Novi list* je objavio krajem veljače objavivši dijelove Churchillova izvješća pred Donjim domom. U njegovu referatu, kako navodi *Novi list*, najavljena je po slomu Njemačke saveznička okupacija njemačkog državnog teritorija i utemeljenje institucije koja bi trebala naslijediti Ligu naroda, a čija osnivačka skupština je predviđena za novu konferenciju u San Franciscu.¹⁰¹⁷

Ne bi li se dokazala velika opasnost od Sovjeta, ne samo po Istočnu i Jugoistočnu, već i Srednju Europu, HDU *Croatia* u radnim materijalima za pripremu članaka sredinom veljače 1945. uvrstila je jedan njemački izvještaj koji će poslužiti kao obrazac tumačenja sovjetske imperijalne politike u tisku NDH. Sovjeti su, navodi se u izvješću, svoj dominantan vojno-politički položaj vrlo dobro iskoristili za realizaciju svojih imperijalnih planova. Sovjetski Savez je, navodi se, vodeća sila svijeta, što potvrđuje i samo mjesto savezničke konferencije, kao i potpuna samovolja u ostvarivanju političkih i teritorijalnih probitaka. Mudrom politikom, zaključuje se, Staljin je učinio sve predradnje za stvaranje sveslavenskog saveza pod ruskom kapom kojega već sačinjavaju: Bugarska, Makedonija, Albanija i Jugoslavija. Predstoji finalizacija prosovjetskog srednjeeuropskog saveza koji bi trebao obuhvatiti, Mađarsku, Austriju, Čehoslovačku i Poljsku.¹⁰¹⁸ Bio je to još jedan dokaz koji je trebao

¹⁰¹⁵ HN, br. 1252., 4. veljače 1945., 12.

¹⁰¹⁶ SNL, br. 1155, 17. veljače 1945., 3.

¹⁰¹⁷ SNL, br. 1164, 28. veljače 1945., 1.

¹⁰¹⁸ HDA, Fond HDU *Croatia*, kut.94, Radni materijal za pripremu članaka, *Tri velika saveza država pod sovjetskom zaštitom*.

uvjeriti javnost u NDH, kako hrvatskom narodu pobjedom Saveznika prijeti neka nova asocijacija pod okriljem SSSR-a.¹⁰¹⁹

Detaljnije informacije o rezultatima pregovora Saveznika na Krimu čitateljima su predstavljene objavom Rooseveltovog izvješća za Senat i Kongres u sarajevskom *Novom listu* 3. ožujka 1945. Konferencija je, navodi se, imala dvije svrhe, osigurati vojno strateške preduvjete za što brži slom Njemačke uz što manje gubitaka i osigurati međunarodnim ugovorima u budućnosti trajan mir. Shodno tome odluke konferencije bile su: bezuvjetna kapitulacija Njemačke, ali ne sa svrhom uništenja njemačkog naroda, poslijeratni privremeni nadzor Velike Britanije, Sovjetskog Saveza, Francuske i SAD-a nad Njemačkom i obveza Njemačke na ratne reparacije.¹⁰²⁰ U izjavi velike trojice dalje je predviđeno, kako navodi *Hrvatski narod*, uništenje svakog njemačkog naoružanja, zabrana rada nacionalističkih stranaka, nadzor nad njemačkim veleobrtom, te osuda ratnih zločinaca. Najavljeno je osnivanje poslijeratne Poljske, te uspostava jugoslavenske države.¹⁰²¹ Indikativno je da su Sarajevski *Novi list* i *Hrvatski narod* prenijeli zaključke iz Jalte bez propagandnih primjesa. Bilo je to zbog toga što su odluke Saveznika namijenjene Njemačkoj bile jednim dijelom primjenjive i na NDH, čime se trebalo u hrvatskoj javnosti proizvesti strah i zorno pokazati što poražene čeka po svršetku rata. Na taj način kao da se htjelo mobilizirati građane u obrani nečega što je već izgubljeno, države koja nije imala poslijeratnu perspektivu.

Stav ustaškog vrha prema odlukama u Jalti hrvatskim građanima 14. veljače 1945. prenio je Ivo Bogdan u uvodniku *Hrvatskog naroda*. Bila je to oštra kritika upućena na račun navodno perfidne savezničke politike trgovanja teritorijima europskih naroda, Poljaka, Nijemaca i Hrvata, kako bi se zadovoljili interesi pobjednika.¹⁰²² Posebno je u negativnom kontekstu apostrofirana odluka da se fuzioniranjem članova emigrantske vlade Kraljevine Jugoslavije i Titovih komunista formira vlada nove Jugoslavije. Bogdan se tako pita, što je s načelima Atlantske povelje i narodnog samoodređenja i kakva je to pomoć što pružaju

¹⁰¹⁹ Tijekom rata u Moskvi je djelovao *Sveslavenski komitet*. Staljin se poslužio idejom iz Carske Rusije o *majci Rusiji* koja povezuje sve Slavene. Inicijalno program je imao za cilj udružiti Slavene u borbi protiv Nijemaca, da bi u finalnoj fazi rata Staljin preko *Sveslavenskog komiteta* nastojao osigurati SSSR-u politički utjecaj i pokroviteljstvo nad svim slavenskim narodima. Staljinova strategija pokazala se naročito uspješnom među komunistima slavenskih zemalja koji su u Staljinu i *Sveslavenskom komitetu* vidjeli mogućnost za preuzimanje vlasti u svojim državama.¹⁰¹⁹ Apsurdna je teza da bi Albanija bila dio sveslavenskog saveza kao neslavenska zemlja, kako se to navodi u tisku NDH. M. ĐILAS, n. dj., 376.

¹⁰²⁰ SNL, br. 45, 3. ožujka 1945., 1.

¹⁰²¹ HN, br. 1259, 13. veljače 1945., 1. Odluke s Krima Novinski odsjek GRP-a imao je na raspolaganju u izvornom obliku od 12. veljače kada je HDU *Croatia* prenijela *Tassove* vijesti iz Moskve. Međutim ti su podaci korišteni parcijalno i mijenjan im je kontekst prema potrebama ustaške propagande. HDA, HDU *Croatia*, kut. 94, Radni materijali za pripremu članaka, *Izvišće o krimskoj konferenciji*, *Izjave triju savezničkih vodja*.

¹⁰²² Iznova se Poljaci posve neopravdano svrstaju uz bok s Nijemcima i Hrvatima, poraženima u ratu, iako su Poljaci još od 1940. dio savezničkog bloka, a Poljska pod njemačkom okupacijom do početka 1945. Vidi poglavlje *Poljsko pitanje i saveznički prijepori*.

Saveznici malim narodima, aludirajući na upitnu opstojnost hrvatske države u poslijeratnim okolnostima:

Iz čitavog izvješća izbija istina, da Roosevelt, Staljin i Churchill nisu bili u stanju narodima Europe ništa obećati. Oni se zadovoljavaju prijetnjama Njemačkoj i najavom konferencije ujedinjenih naroda u San Franciscu... U međuvremenu se podgrijavaju krilatice iz Atlantske povelje o potrebi unutarnjeg mira i pomaganju oslobođenih zemalja. Nažalost smo i mi Hrvati u nekim našim prolazno od partizana oslobođenim krajevima imali prilike osjetiti svu plemenitost pomaganja. Ono se sastoji u izgladnjivanju našeg svieta na primorju i od ubijanja svega hrvatskog, što je protiv nasilja, nereda i bezakonja koju sobom nosi boljševička demokracija.¹⁰²³

Nešto suptilniji pristup odlukama s Krima, prema ustaljenom obrascu ponudila je *Spremnost*. Kolumnist Milivoj Magdić afirmativno je ocijenio govor W. Churchilla u Donjem domu i Rooseveltovu novogodišnju poslanicu, a posebice njihovu brigu za djelatnom provedbom načela iz Atlantske povelje, odnosno oživotvorenjem prava svakoga naroda na samoodređenje. Magdić ipak konstatira kako u Jalti nije došlo do željenih pomaka, osim potvrde načelnih smjernica, te da su mali narodi Europe ugroženi. On smatra hvale vrijednim izjavu Churchilla da će Engleska u času kada završi rat tražiti rješenja za *slobodnim i neskućenim demokratskim izborima*, ali podsjeća čitateljstvo na problem poljske države i neispunjene britanske obveze. Problem je u tome, kaže Magdić, što se britansko poimanje slobode i demokracije bitno razlikuje od sovjetskog, pa ponavlja retoričko pitanje jednog britanskog novinara upućeno Churchillu:

Da li se problem poljske slobode ima tako shvatiti, da oni budu slobodni, kao što smo slobodni mi u Engleskoj, Sjedinjenim Državama i Francuzkoj, te da li njihovo vrhovništvo ima biti nespriječeno ili oni imaju postati puki protektorat sovjetske države, prisiljen protiv svoje volje sa strane oružane prevlasti, da prihvati komunistički totalitarni sustav.¹⁰²⁴ Autor u članku tematizira poljsko pitanje, a zapravo misli na NDH, i njen poslijeratni status, koji će odrediti *oružana prevlast*, a ne idealistička načela Atlantske povelje, kao da se vrijednosni sustav zapadnih demokracija odnosi na njemačku ratnu tvorevinu, ustašku Hrvatsku. Za Magdića je vrlo lijepo i pohvalno što Churchill i Roosevelt osobno misle o slobodi, demokraciji i pravu na samoodređenje, što predstavlja značajan odmak od dotadašnje ustaške retorike. Ipak, svjestan je da poraženi neće imati pravo izbora, odnosno da će na prostoru

¹⁰²³ HN, 1259, 13. veljače 1945. 1.

¹⁰²⁴ *Nakon Krima, Spremnost*, br. 159., 4. ožujka 1945., 1.

jugoistoka Europe glavnu riječ voditi Sovjeti¹⁰²⁵ i kako kaže, boljševička ekspozitura, Titovi partizani. Zato, kad već Njemačka ne može pobijediti, on navija za pobjedu zapadnih Saveznika.

Spremnost koja je od Teherana benevolentnije pisala o zapadnim demokracijama, posve je otvoreno zagovarala sukob Sovjeta i zapadnih Saveznika, iako to nije imalo realnu podlogu. Bila je to osmišljena strategija ustaške propagande, koja je na tragu njemačkih uzora potkraj rata posebno bila usmjerena protiv Sovjeta u želji da se raspadne alijansa SSSR-a i zapadnih Saveznika. Ipak, bilo bi krajnje pretenciozno zaključiti da bi članci iz *Spremnosti* mogli imati utjecaja na međunarodne političke odnose, kao što nisu mogli imati značajnijeg utjecaja niti na politička i ratna zbivanja u NDH. Prije bi se moglo reći da je to bila tek refleksija straha ustaškog vrha od sudbine koju su očekivali pobjedom Saveznika, odnosno NOP-a pod vodstvom Titovih komunista. Podsjećajući na negdašnju moć i značaj Velike Britanije u Europi, *Spremnost* svojim člancima ustvari poziva zapadne Saveznike da nešto učine i ne dozvole boljševizaciju europskog istoka i jugoistoka, odnosno da ako već netko mora, zapadni Saveznici budu ti koji će uspostaviti vlast na prostoru NDH.

Paradoksalno je da se Magdić poziva na načela Atlantske povelje kao da je njemački projekt Neue Europa sazdan na vrijednostima zapadnih demokracija. Poljska i ustaška Hrvatska nemaju dodirnih točaka, a poslijeratna sudbina Poljske dobrim dijelom je bila rezultat njemačke okupacije i tajnog ugovora iz 1939. sa Staljinom. NDH je bila ratna tvorevina, produkt volje Njemačke i Italije, a ustaški režim potpisnik Trojnog pakta i dio sila Osovine.¹⁰²⁶ Vrijednosni sustav koji je ustaška vlast izgradila u razdoblju 1941.-1945. po uzoru na nacističku Njemačku, nespojiv je s programom Atlantske povelje ili Poveljom UN-a. Teza da Nijemci poštuju prava malih naroda, naprosto nema utemeljenja, jer je nacistička Njemačka vojnom silom zauzela veći dio Europe ukidajući pojedine države i stvarajući nove, postavivši u okupiranim zemljama vlastitu upravu ili pronacistički režim kao u slučaju NDH, Slovačke ili Norveške. Prostor istoka i jugoistoka Europe nije imao veliko značenje u pregovorima Saveznika, izuzme li se pitanje Poljske. Pitanja o kojima su raspravljali Saveznici bila su usmjerena najvećim dijelom na vojno savezništvo i slom Njemačke i Japana,

¹⁰²⁵ *Vjera u Hrvatsku, Spremnost*, br. 165, 15. travnja 1945., 1.

¹⁰²⁶ Međunarodne ratne okolnosti u kojima je stvorena NDH, te obveze koje je preuzeo poglavnik Ante Pavelić prema talijanskoj, a onda i njemačkoj strani i prije preuzimanja vlasti, predodredit će slab položaj Nezavisne Države Hrvatske i upitan suverenitet, imajući u vidu prisutnost i djelovanje njemačkih i talijanskih trupa na jugoistoku Europe u razdoblju 1941. – 45. Sam čin radijskog proglašenja NDH Slavka Kvaternika 10. travnja 1941. bio je uvjetovan ulaskom njemačke vojske u Zagreb, a dolazak Poglavnika u Zagreb nekoliko dana kasnije teritorijalnim ustupcima Kraljevini Italiji. Ustaški režim nije imao utjecaja na čitav prostor bivše Kraljevine Jugoslavije na osnovi dogovora Njemačke i Italije tretiran je kao okupirana zona. F. JELIĆ-BUTIĆ, *NDH*, 61., 85.

a na kraju rata i na ratne reparacije i podjelu Njemačke. I Roosevelt i Churchill bili su svjesni toga da će na područjima koje oslobodila Crvena armija teško utjecati na poslijeratno formiranje vlasti. U slučaju Jugoslavije, gdje je pokret otpora odigrao ključnu ulogu u oslobađanju zemlje, prema sporazumu Sovjeta i Britanaca o podjeli utjecaja 50% naprama 50%, formiranje vlasti prepušteno je dogovoru Tita i emigrantske vlade. Ipak, poslijeratni scenarij u Jugoslaviji, s kojim Churchill neće biti zadovoljan, bio je rezultat vojne i političke premoći u zemlji NOVJ pod vodstvom KPJ.¹⁰²⁷

Jalta se u tisku NDH povezivala s početkom Hladnog rata u svijetu, iako posve neopravdano, jer su ratna zbivanja 1942. i 1943. na Istočnom bojištu, konferencija u Teheranu i sastanak Churchilla i Staljina u Moskvi 1944. (listopad) bitno prije predodredili sudbinu Istočne Europe i dominaciju Sovjeta. Staljin je proglašen pobjednikom, SSSR vodećom silom svijeta, a Engleska posve neutemeljeno, propalim imperijem. Bila je to ustvari poruka hrvatskoj javnosti kako se ustaše bore na *pravoj*, protuboljševičkoj strani, te da je za očekivati kako će se ubrzo i Amerikanci i Englezi boriti protiv Sovjeta. U tom kontekstu najavljen je i III. svjetski rat. Savezništvo SAD-a, Velike Britanije i SSSR-a u Jalti nije poljuljano kako je to tisak NDH pogrešno interpretirao. Na Krimu su svi sudionici nešto dobili i izgubili u pregovorima, ali je čvrsta volja za vojnim, političkim, pa i gospodarskim uništenjem nacističke Njemačke samo potvrđena, što se dakako odnosilo i na NDH.

Roosevelt je tako dobio pristanak Sovjeta za formiranjem UN-a i Vijeća sigurnosti, što je američka diplomacija smatrala vrlo važnim korakom u stvaranju sistema međunarodne sigurnosti i poslijeratne suradnje velikih sila. Također je dobio i pristanak Sovjeta da će SSSR ući u rat protiv Japana čim Njemačka kapitulira. Staljin je za uzvrat dobio neke teritorijalne ustupke na Dalekom istoku, dio Sahalina i Kurilsko otočje. Churchill je osigurao Francuskoj sudjelovanje u podjeli Njemačke i ravnopravno sudjelovanje u Komisiji koja će organizirati upravu poslijeratnom Njemačkom. Churchill je također uspio uz američku podršku onemogućiti nametanje previsokih reparacija Njemačkoj, spriječivši sovjetski zahtjev za kvantifikacijom ratnog duga.¹⁰²⁸ Osim toga, Churchill je, ne bi li spriječio formiranje komunističke vlade u Jugoslaviji, htio ubrzati provedbu sporazuma Tito-Šubašić u Jugoslaviji, odnosno utjecati na što hitnije formiranje Privremene vlade DFJ, te proširenje AVNOJ-a s članovima posljednje jugoslavenske skupštine koji se nisu kompromitirali kolaboracijom s neprijateljem, što je u vidu zaključka prihvaćeno na Krimu.

¹⁰²⁷ T. JAKOVINA, n. dj., 176. D. REYNOLDS, n. dj., 102., 148.-150.

¹⁰²⁸ *Joint Comunique On Crimea Conference, February 12, 1945.* D. REYNOLDS, n. dj., 116.-123. A. ROTHBERG, *Victory*, 86.-97.

San Francisco- *San Fiasko*

Veliku konferenciju Saveznika u San Franciscu,¹⁰²⁹ kojoj je tisak NDH posvetio znatan prostor, obilježiti će, kako se navodi u pregledu neutralnog tiska *Izvještajnog ureda MVP-a*, nerazriješene dileme iz Jalte. Problem je bio u interpretaciji pojmova demokracija, demokratski izbori i demokratska država, zbog čega je, kako se navodi u izvješću, već eskalirao međunarodni problem Poljske, a nadovezuje se problem Mađarske, Rumunjske, baltičkih država. Sovjeti su za razliku od zapadnih Saveznika demokraciju interpretirali kao autokratsko gospodstvo jedne komunističke stranke, što je režimski tisak NDH iskoristio kao lajtmotiv konferencije u San Franciscu.

Zapadnim Saveznicima formulacija zaključaka s Jalte bila je prihvatljiva, navodi se u jednom izvješću od 20. ožujka 1945. MVP-a, jer nisu jasno sagledali sovjetske političke planove u Istočnoj i Jugoistočnoj Europi. Stav SAD-a i Velike Britanije bio je da će: *..uloga Sovjetske Unije za 1945. bit u tome da se konačno likvidira fašizam, nacizam i da se pomogne oslobođenim zemljama da stvore novu demokratsku Europu, slobodnu od svakog fašizma*. Međutim, sovjetska realizacija krimskih zaključaka u Istočnoj Europi zapravo je dijametralno suprotna britanskim i američkim očekivanjima i predstavlja novi oblik imperijalizma, opravdavan voljom oslobođenih naroda, zaključuje se u izvješću.¹⁰³⁰

Na tragu predložaka *Izvještajnog ureda MVP-a Hrvatski narod* je 4. travnja 1945. predstojećem vijećanju u SAD-u posvetio cijeli uvodnik, upozorivši na neriješene račune Saveznika još iz Dumbarton Oaksa i Jalte. Staljinu je, navodi se, uspjelo i prije zasjedanja u San Franciscu *minirati posljedice*, odnosno budućnost Ujedinjenih naroda. On je osigurao pravo veta u Vijeću sigurnosti, a vjerojatno i premoć u skupštini Društva naroda. Sovjeti su, dalje se navodi, pobjedu na ratištu iskoristili u političkom smislu i silom postavljaju vlade u Mađarskoj, Poljskoj, Finskoj i Bugarskoj. Pravo veta Sovjetima je omogućilo i vojno djelovanje uzduž granice SSSR-a, bez bojazni od intervencije međunarodne organizacije za

¹⁰²⁹ Konferencija u San Franciscu trajala je od 25. travnja do 26. lipnja 1945. Uz četiri velike sile SAD, Veliku Britaniju, SSSR i Kinu sudjelovalo je 46 zemalja. Bile su to zemlje potpisnice *Deklaracije* Ujedinjenih naroda od 1. siječnja 1942. i one zemlje koje su do ožujka 1945. objavile rat silama Osovine. Konferenciji je nazočilo ukupno 282 delegata, a završila je jednoglasnim usvajanjem i potpisivanjem *Povelje* UN-a i formiranjem Međunarodnog suda pravde. Ne bi li se postigao konsenzus na konferenciji u San Franciscu učinjene su tek manje izmjene prijedloga *Povelje* iz Dumbarton Oaksa. Reducirani su uvjeti pod kojima velike sile mogu aktivirati korištenje instituta veta, te su date šire ovlasti Ekonomskom i Socijalnom vijeću. *Encyclopedia of the Nations, The making of the United Nations*, United Nations webedition, www.nationsencyclopedia.com/United-Nations/index.html

¹⁰³⁰ Fond MVP – Izvještajni ured, kut. 28., Pregled švicarskog tiska br. 881., 20. ožujka 1945., *Mala razmimoilaženja među saveznicima*.

očuvanje mira i sigurnosti, zbog čega je sastanak u San Franciscu unaprijed osuđen na propast, zaključuje *Hrvatski narod*.¹⁰³¹

Problematizirajući ishod sastanka u San Franciscu i prije samog početka, *Hrvatski narod* je u pesimističnim prognozama objavio vijesti iz švedskog lista *Svenska Dangbladet* kako najveći problem pred početak zasjedanja predstavlja koliko glasova pripada kojoj od velikih sila, i ima li Sovjetski Savez pravo na veći broj glasova poput Velike Britanije i njenih dominiona. Naglašavajući problem Poljske, posebno je naglašeno na temelju komentara portugalskog lista *Voz*, te engleskog *Daily Maila* da su Saveznici na zahtjev Sovjeta pristali ne uključiti u rad *Društva naroda* poljsku emigrantsku vladu, te da je Staljin otvoreno tražio da *Lublinski odbor* zastupa Poljsku na međunarodnoj konferenciji. Riječ je o suštinskom razilaženju koje dugoročno može imati reperkusije na međunarodne odnose i naličje poslijeratnog svijeta upozoravao je *Hrvatski narod*, a kamen spoticanja, kako se navodilo, bila je dijametralno suprotna ideološka pozicija zapadnih Saveznika i Sovjetskog Saveza: *Dok, naime zapadni narodi proglašuju da sviet mora postati demokratski, boljševici gaje najoštriji oblik državnog totalitarizma*.

Citirajući *Daily Mail*, *Hrvatski narod* navodi u komentaru očekivane sjednice u San Franciscu i problem malih naroda, te pravo na veta koje su prigrabile velike sile: *Manje države su uznemirene radi prava veta u vieću sigurnosti, kojim si velika petorica pridržavaju pravo odluke, te uslied pomanjkanja bilo kakvog spominjanja moralnosti, pravde i zakona u odlukama vieća sigurnosti*. Pozivajući se na britanske izvore *Hrvatski narod* na kraju ironično zaključuje kako bi bilo tragično da zbog pomanjkanja konsenzusa u redovima Saveznika, konferencija u San Franciscu ponese naslov *San Fiasco*.¹⁰³²

Za *Novine* nije samo koncept veta bio neprihvatljiv sa stanovišta novih vrijednosti koje su emancipirane Atlantskom poveljom, već i zahtjevi SAD-a i SSSR-a za multiplikacijom njihovih glasova u skupštini *Društva naroda*.¹⁰³³

Zagrebački tjednik *Spremnost* u članku *Saveznički kompleksi* citirajući švicarski *Die Tat* također otvara problem veta i sa žalošću konstatira da se u konceptu poslijeratnoga svijeta nije značajno odmaklo od ranije politike temeljene na moći i vojnoj sili. Povlastica veta četiri

¹⁰³¹ HN, br. 1300, 4. travnja 1945., 1.

¹⁰³² *Sastanak u San Francisku*, HN, br. 1302, 6. travnja 1945., 1.

¹⁰³³ *Novine*, 3. travnja 1945., br. 181, 1. Zahtjev Staljina da SSSR bude u Generalnoj skupštini UN-a zastupan sa 16 glasova, za po principu da svaka sovjetska republika mora imati po jedan glas, napušten je u Jalti. Zadovoljio se glasom za SSSR, te po jedan za Ukrajinu i Bjelorusiju. Obzirom da je Staljin odustao od zahtjeva za 16 glasova u Generalnoj skupštini samo dan nakon otvaranja razgovora u Jalti, neposredno pred pregovore o Poljskoj, vjerojatno mu je to bila pregovaračka taktika i argument za trgovinu. A. WERTH, n. dj., 282. D. REYNOLDS, n. dj., 117.

ili pet stalnih članica, zaključuje *Spremnost*, devalvira značaj malih naroda u skupštini Društva naroda i vraća kotač povijesti na početak.¹⁰³⁴

U posljednjim mjesecima rata novine u NDH svim silama nastojale su dokazati razdor među Saveznicima i besmislenost zajedničkog ratovanja SAD-a, Velike Britanije i SSSR-a. Bio je to za ustaški režim važan propagandni zadatak. U javnosti se nastojao stvoriti dojam da se saveznička alijansa raspada, te da je potrebno mobilizirati sve ljudske i materijalne resurse u borbi protiv komunista. U ustaškim redovima vjerovalo se da bi takav razvoj događaja u NDH osigurao na vanjsko političkom planu mogućnost pregovora sa zapadnim Saveznicima i bio važan argument za poslijeratnu budućnost NDH. Naravno, bila je to nemoguća misija, jer je rat već bio izgubljen za Njemačku i njene satelite, kao što je i neki imaginarni separatni mir za NDH bio utopija, jer su po dogovoru Saveznika u Moskvi ustaše trebale odgovarati pred sudovima već obnovljene jugoslavenske države, DFJ.

Tijekom veljače, ožujka i travnja 1945. dnevnik *Hrvatski narod*, sarajevski *Novi list* i *Hrvatski list* posvetit će velik broj članaka prijeporima u savezničkim redovima. *Hrvatski narod* u pravilu je na prvoj ili posljednjoj (šestoj ili četvrtoj) stranici objavljivao članke s tom tematikom. U posljednja četiri mjeseca u točno sto brojeva od 3. siječnja 1945. i broja 1225, pa do 5. svibnja i broja 1325, objavljena su 44 članka, što znači da je gotovo svaki drugi dan redakcija *Hrvatskog naroda* posvećivala znatan prostor Saveznicima i njihovim sukobima. *Hrvatski list*, koji je izlazio do sredine travnja 1945. od 3. siječnja i broja 1. pa do 7. travnja 1945. i broja 73, uglavnom na 1. ili 2. stranici objavio je 24 članka na istu temu, dok je sarajevski *Novi list* objavio 17 članaka pretežito na drugoj i trećoj stranici od 6. siječnja i broja 1119 do 28 ožujka i broja 1188. Bili su to članci u kojima se najavljuje skoriji raspad savezničke alijanse, III. svjetski rat i apokaliptička budućnost svijeta.

Tako je sarajevski *Novi list* na temelju vijesti iz Berlina objavio početkom veljače 1945. članak pod naslovom: *Engleski zarobljenici u borbi protiv Sovjeta, dobrovoljno se bore zajedno sa Nijemcima*, u kojem se navodi kako je u okrugu Glogau kod Sagdana, 300 zarobljenika, uglavnom britanskih zrakoplovnih časnika odbilo njemačku ponudu za njihovom predajom Sovjetima i odlučilo se boriti rame uz rame s Nijemcima.¹⁰³⁵

¹⁰³⁴ *Spremnost*, br. 165., 15. travnja 1945., 5.

¹⁰³⁵ SNL, br. 1143, 3. veljače 1945., 3.

Sovjete se nastojalo prikazati u najernjem svjetlu: *Strašna nasilja Sovjeta u Njemačkoj – s bacačima plamena na ženu i djecu,*¹⁰³⁶ a borbeni moral podići na najvišu razinu vjerom u novu njemačku ratnu tehnologiju: *Kraljevski tigar oklopnjak kojeg se ne može uništiti,*¹⁰³⁷ *Preko 1 000 kilometara na sat prevaljuju novi njemački čudesni zrakoplovi.*¹⁰³⁸

Neprirodnost savezništva s jedne strane Engleske, Amerike i Sovjetskog Saveza bit će osnova za apokaliptička proročanstva o sudbini svijeta nakon rata. *Hrvatski list* početkom svibnja 1944. upozorava čitateljstvo na mogućnost trećeg svjetskog rata između Saveznika koji se bore za prevlast nad sirovinama i resursima.¹⁰³⁹ Posebno je apostrofirao problem američkog kreditiranja Sovjetskog Saveza u vrijednosti dvije milijarde dolara, što je navodno dogovoreno u proljeće 1944. u Moskvi između sovjetskih predstavnika i američke delegacije predvođene E. Johnstonom, predsjednikom američke trgovačke komore. Sovjeti, navodi se, to neće moći platiti u novcu, već će svoj dug morati servisirati sirovinama: bakrom, kobaltom, platinom i volframom. I dok Sovjetski Savez kreditima gradi novu europsku vojnu i industrijsku silu, koja već ostvaruje svoje imperijalne ciljeve u Europi, Amerika se na ruskim sirovinama priprema za često spominjani III. svjetski rat. Budu li prema teheranskim odlukama Njemačka i njene saveznice izbrisane s karte Europe, retorički propituje *Hrvatski list*, protiv koga bi onda Sjedinjene Države mogle voditi novi rat.¹⁰⁴⁰

Prema *Novinama* razdor među Saveznicima bio je takav početkom 1945. da dugoročne vojne suradnje nije moglo biti, a politički konsenzus bila je čista utopija.

¹⁰³⁶ SNL, br. 1148, 9. veljače 1945., 2. Sovjeti su provodili odmazdu nad njemačkim stanovništvom, ali ni Poljaci nisu bitno bolje prošli. Uništavanja svega što je njemačko, uključivalo je i masovnu pojavu seksualnog zlostavljanje. Werth o tome piše, koristeći članke Ilje Erenburga i na temelju svjedočanstava ruskih časnika, na sljedeći način: *Bilo je i mnogo pljačke, otimačine i silovanja. Uz silovanje su nedvojbeno išla i mnoga zvjerstva. Međutim, kako mi je poslije rekao jedan ruski major, mnoge Njemice su nekako pretpostavljale, da je sada na Rusima red, te da se nema smisla odupirati. Pristup ženi je, rekao je, obično bio vrlo jednostavan. Netko bi od naših momaka samo trebao reći: Frau, komm i znala je što je čeka... Pogledajmo stvarima u oči. Gotovo četiri godine Crvena armija je bila gladna seksa. Lako je bilo oficirima, a pogotovo štabnim oficirima, od kojih su mnogi imali ženu pri ruci – tajnicu, daktilografkinju, bolničarku ili konobaricu u kantini. Međutim, obični Ivanuška u tom pogledu nije imao prilike. U Poljskoj se dogodilo nekoliko žalosnih stvari, ali što se tiče silovanja, uglavnom je održana prilično stroga disciplina... Ali pljačka i silovanje velikog opsega započeli su tek kada su naši vojnici došli u Njemačku. Naši su vojnici bili toliko seksualno izgladnjeli da su često silovali starice od šezdeset, sedamdeset, pa i osamdeset godina – na veliko iznenađenje, ako ne i pravo zadovoljstvo bakica. Takav tip ponašanja poticala je prije svega propaganda, najzorniji primjer članci su Ilje Erenburga: *Njemačka je vještica..... Mi smo u Njemačkoj. Njemački gradovi gore, ja sam sretan. Nijemci nemaju duše..... U Berlinu ćemo postaviti vješala... Ništa nećemo zaboraviti. Dok napredujemo kroz Pomorje, pred očima nam je opustošena, krvlju natopljena zemlja Bjelorusija.* A. WERTH, n. dj., 276. MURRAY-MILLET, n. dj., 475. M. Đilas također svjedoči o ekscesima, koji su pratili Crvenu armiju nakon oslobađanja Beograda, brutalnostima prema stanovnicima Beograda, otimanju oružja, satova i silovanju žena. On tvrdi kako su njegovi ideali o Crvenoj armiji posve iščezli pred *razularenošću* sovjetskih vojnika. M. ĐILAS, n. dj., 403., 404.*

¹⁰³⁷ SNL, br. 1128, 17. siječnja 1945., 1.

¹⁰³⁸ SNL, br. 1146, 7. veljače 1945., 2.

¹⁰³⁹ *Treći svjetski rat*, HL, br. 111, 15. svibnja 1944., 5.

¹⁰⁴⁰ *Trgovački posao ili priprema za rat*, HL, br. 197., 26. kolovoza 1944., 5.

Novi svjetski rat je neizbježan, zaključuju *Novine*, jer Saveznici ne surađuju, već ostvaruju interese. Primjer za to je početak velike sovjetske ofenzive na sjeveru u ljeto 1944., o kojoj zapadni Saveznici nisu bili obaviješteni.¹⁰⁴¹

Sarajevski *Novi list* u članku *Da li bi poraz Njemačke donio svijetu mir?* upozorava da poraz Njemačke i *oslabljene pozicije* Engleske vode k boljševizaciji Europe. Tri imperijalne sile SSSR, SAD i Velika Britanija ne mogu biti jamac mira u Europi i svijetu već naprotiv, latentna prijetnja rata. Posebno se to odnosi na Sovjete, navodi se u *Novom listu*.

*Pa kada i bi pošlo za rukom Rooseveltu i Churchillu na konferencijama sa Stalinom utvrditi i svijetu dočarati sliku mira, podjelom svieta u interesne sfere, u atmosferi njihovog savezničtva lebdi sablast rata među njima. Mi možemo i u to povjerovati da bi se Anglosasi za sada zadovoljili s podjelom svieta na sfere i predajom znatnijih europskih i prednjeazijskih područja Sovjetima. Ali je danas i njima opipljiv bezgranični apetit Sovjeta, koji se već sada ne da vezati s nikakvim Curzonovim linijama i atlantskim poveljama.*¹⁰⁴²

Hrvatski narod poput *Novina* u uvodniku pod naslovom *Sudbinsko raskršće* od 4. svibnja 1945. također predviđa boljševizaciju Europe na ruševinama Njemačke, te poziva zapadne Saveznike u novi rat protiv Sovjeta za spas Europe:

Ni američki ni englezki vojnik nije pošao u rat za pobjedu boljševizma u Evropi i svijetu. Naprotiv njima je rečeno da se bore za najčišća demokratska načela, za mir sigurnost slobodu i sveobće blagostanje, baš kao je istaknuto i u krimskim zaključcima. Sada nastupa razdoblje kad Evropa i sviet moraju znati da su Atlantska povelja i krimski zaključci krpe papira koje se na svršetku Drugog svjetskog rata bacaju u koš, ili su to povjestni dokumenti, koji doduše predviđaju uništenje nacizma i fašizma, ali isključuju i boljševizam.

Potonji članci imali su za cilj čitateljstvu ukazati na fragilnost savezništva SAD-a, Engleske i Sovjetskog Saveza, te proizvesti strah u javnosti apokaliptičkim predviđanjima. Ustaška propaganda nije nudila rješenje za Hrvatsku, već je zjurado lamentirala o prijeporima Saveznika, pritom opravdavajući hrvatsko savezništvo s Njemačkom. Cilj je bio dokazati javnosti NDH da su Sovjeti izigrali svoje Saveznike i iskoristili rat protiv Njemačke za širenje komunizma u Europi. Bila je to ujedno reakcija ustaške propagande na sporazum Tita i Šubašića, povezivanja NKOJ-a i kraljevske vlade u Londonu, te prihvaćanje jugoslavenskih komunista od zapadnih

¹⁰⁴¹ *Novine*, br. 173, 5. veljače 1945., 8.

¹⁰⁴² SNL, br. 1161, 24. veljače 1945. 2.

Saveznika. Međutim, upravo će nova Jugoslavija biti dokaz snažnog savezništva SSSR-a i zapadnih Saveznika, jer je ratna strategija do konačne pobjede nad Njemačkom bila značajnija i od bitno važnijih političkih prijevora. Churchill i Rooseveltu prihvatiti komuniste predvođene Titom, nije predstavljao problem, već vojno strateški opravdan potez, te prihvatljivo političko rješenje za obnovu Jugoslavije. U tom konceptu nije bilo mjesta za NDH i poraženu ustašku ideologiju.

3.6.3 Ustaška propaganda protiv NOP-a i približavanje zapadnim Saveznicima na stranicama *Spremnosti*

Potkraj 1944., kada je bilo jasno da je Njemačka poražena, uvodnici najtiražnijeg dnevnika NDH, *Hrvatskog naroda* nisu više zagovarali njemačku pobjedu, već su koristili neke neodređene formulacije dokazujući besmislenost savezničkih uspjeha nasuprot neslomljivom i nepokorenom duhu *europskih borbenih naroda*.

U uvodniku pod naslovom *Tko će pobijediti* s početka prosinca 1944. Milan Ilinić¹⁰⁴³ je ustvrdio kako je doba Versaileske Europe zauvijek završeno, te da bez obzira na ishod rata narodi Europe neće prihvatiti mirovne uvjete protivno narodnoj volji i nacionalnim interesima. Opravdavajući rat, odnosno europske nacionalne pokrete u borbi protiv versaileskog poretka, Ilinić se u kontekstu navodno hrvatskih nacionalnih interesa poziva na parolu *Svoje ne damo tuđe ne tražimo*. Nije važno tko će pobijediti, Ilinić relativizira ishod rata, jer pobjedonosno završiti rat ništa ne znači ako je duh poraženog *naslomljiv*:

*Da se narodi, pogotovo veliki narod, ne mogu iztriebiti, to se već pokazalo. Imaju li oni na vodstvu političare, koji neće nikada kapitulirati, tad je njihova budućnost osigurana. Pobijediti pak u ratu protivnika, kod kojega je svaka kuća tvrđava, svaki grm i drvo zaklon za pušku ili strojnicu, to je nemoguće.*¹⁰⁴⁴ Poruka čitateljima bila je jasna, rat je moguće izgubiti, ali to ne znači da se treba predati ili odustati od svetog cilja, hrvatske države. Na tom trnovitom putu, autor implicite sugerira, valja slijediti mudre političare, ustaški vrh na čelu s Pavelićem.

O *mudrim ljudima* piše i Marko Čović upozoravajući čitateljstvo na svetu dužnost svakog Hrvata u neizvjesnim ratnim okolnostima po domovinu: *Mudri ljudi žive i mudruju na*

¹⁰⁴³ Milan Ilinić autor je nekoliko knjiga za vrijeme i nakon rata *Čudni ljudi* iz 1944., *Beogradski protokol i Hrvati* iz 1966., a tvorac je i djela *Utajena istina* (Berlin 1970.) u kojem na već ranije spomenuti apologetski način pristupa tumačenju uvriježenih prijevora oko NDH. Knjiga sadrži četiri poglavlja i to: *Kako su Hitler i Mussolini osnovali NDH?*, *Povlačenje u smrt*, *Likvidacija hrvatskog generaliteta* i *Narodni heroji*. Već u prvom poglavlju ove knjige autor nastoji opovrgnuti komunističke teze o Hrvatskoj kao planiranom produktu sila Osovine.

¹⁰⁴⁴ HN, br. 1201, 1. prosinca 1944., 1.

puškama, radu i borbi. Nije teško, dalje navodi autor, shvatiti u kojoj se situaciji nalazi NDH krajem 1944., kada je neprijateljska vojska na granicama zemlje, no ne preostaje ništa nego biti hrabar i slijediti one koji su znali što i kako treba 10. travnja na prvi rođendan hrvatske države.¹⁰⁴⁵

Strahove ustaškog režima od Titovih komunista, Staljinove ekspoziture kako su nazivali novouspostavljenu jugoslavensku vlast u Beogradu, ponajbolje će artikulirati uvodnici *Spremnosti* tijekom siječnja, veljače i ožujka 1945. Autori poput Milivoja Magdića, Franje Nevistića, Stanka Vitkovića, Vilka Riegera, Petra Bareze imali su zadatak hrvatskoj javnosti objasniti što Hrvatsku čeka nakon pobjede Saveznika, odnosno NOVJ-a. Međutim, postojala je fikcija, koju sam ranije pojasnio kao fenomen Hitlerove ratne i političke strategije potkraj rata, da bi ustaška Hrvatska ipak mogla biti prihvaćena od zapadnih Saveznika. U tom ustaškom projektu, trebalo je na političkom planu ostati vjeran njemačkom savezniku u borbi protiv boljševizma, a istovremeno tražiti osnovu za pregovore sa zapadnim Saveznicima. Da stvar bude do kraja paradoksalna, pokušaj prelaska na stranu zapadnih Saveznika Poglavnik je onemogućio u rujnu 1944., odlučivši se na vjernost njemačkom savezniku.

Na tragu benevolentnije kritike zapadnih Saveznika, Franjo Nevistić u svojem članku *Naš put* od 21. siječnja 1945. piše o Engleskoj kao ponajboljoj demokraciji, stavljajući je uz bok s Rimskom Republikom i grčkim polisima, zamjerajući joj nametanje demokratskih principa izvan vlastite zemlje. Nevistić se pita, nije li i pravo na samoodređenje temeljno demokratsko pravo koje je ustaška vlast iskoristila 1941., a koje se sada osporava, odnosno zašto Englezi ne pomognu hrvatsku borbu za vlastitom državom protiv zajedničkog neprijatelja, komunista.¹⁰⁴⁶

Na tragu istog poimanja, Milivoj Magdić 4. veljače 1945. u članku *Pred odlukom? - Odnosi unutar anglosasko-sovjetske vojničke koalicije, stupili su u razdoblje, u kojem više nije moguće odgađati rješavanje političkih pitanja*, govori o Englezima kao o posljednjoj barijeri od boljševizma na Balkanu. Osnovu za to pronalazi u jednom Churchillovom izlaganju u kojem ovaj osuđuje grčke partizane, a u nabranju antifašističkih pokreta otpora u Europi izostavlja NOVJ. Churchillove stavove Magdić interpretira kao pokušaj suprotstavljanja boljševičkim ciljevima na jugoistoku Europe. Tito i NKOJ u Beogradu za Magdića su produžena ruka Moskve na području bivše Jugoslavije, antidemokratski element

¹⁰⁴⁵ HN, br. 1152, 4. listopada 1944. 1.

¹⁰⁴⁶ *Spremnost*, br. 153., 21. siječnja 1945., 1.

koji odbija suradnju s drugim strankama u formiranju vlasti.¹⁰⁴⁷ Magdić vjeruje da Englezi i Amerikanci neće skrštenih ruku gledati kako Sovjeti ostvaruju svoje planove i pojašnjava kako su njihovi stavovi dijametralno suprotni: *Podpuno je krivo mišljenje, zaključuje, da ova koalicija predstavlja čvrsti savez s izrađenim gledištem na uređenje poslieratnih pitanja.*¹⁰⁴⁸

Suprotnosti između zapadnih Saveznika i Sovjeta bit će sve više kako se rat primicao kraju. Bit će to uvertira u hladnoratovsku podjelu Europe i svijeta. Međutim, ustaška propaganda je zanemarivala suštinu savezništva zapadnih Saveznika i Sovjeta, ono što ih je čvrsto vezalo, a to je bio rat protiv Njemačke i njenih saveznika do konačne pobjede. Ništa nije moglo ugroziti taj cilj, još od kraja 1941. i ulaska SAD-a u rat, a pogotovo ne nakon Teherana gdje je savezništvo učvršćeno i gdje su postavljeni vojni i politički ciljevi. Oslobodilački pohod Crvene armije na jugoistoku Europe u Bugarskoj, Rumunjskoj i Jugoslaviju, dočekan je s odobravanjem zapadnih Saveznika, kao značajan ratni uspjeh i dio zajedničke vojne strategije savezničkih vojski.¹⁰⁴⁹ Obzirom da su u isto vrijeme dogovorene zone utjecaja na istoku i jugoistoku Europe, logično je da su obje strane radile na ostvarenju svojih političkih ciljeva. Sovjeti su podupirali Tita i komuniste (što potvrđuje i sklapanje sporazuma o privremenom ulasku jedinica Crvene armije u listopadu 1944. na teritorij Jugoslavije s NKOJ-em), a Britanci izbjegličku vladu na čelu sa Šubašićem, u nadi da će onemogućiti stvaranje komunističke Jugoslavije.¹⁰⁵⁰ Strah od komunističke prevlasti na jugoistoku Europe, Britanci su kompenzirali vojnom intervencijom u Grčkoj, gdje su onemogućili EAM u preuzimanju vlasti.¹⁰⁵¹ Takav pothvat nisu imali namjere provesti u Jugoslaviji i to je Churchill jednoznačno poručio kralju Petru početkom 1945., upozoravajući ga na nužnost prihvaćanja sporazuma Tito-Šubašić, odnosno formiranja Privremene vlade.¹⁰⁵² Ustaška nada u intervenciju zapadnih Saveznika na prostoru Jugoslavije, kada je već bilo izvjesno da će komunisti pobijediti, bila je posve neutemeljena.

Na drugom mjestu Petar Bareza u članku *Jugoslavensko pitanje* dokazuje kako su odluke velike trojice s Krima, zapravo na tragu velikosrpskih interesa i stvaranja nove

¹⁰⁴⁷ Misli se na zajedničku vladu NKOJ-a i kraljevske izbjegličke vlade koja će biti formirana 7. ožujka 1945. kao Privremena vlada DFJ.

¹⁰⁴⁸ *Spremnost*, br. 155, 4. veljače 1945., 1.

¹⁰⁴⁹ M. MACKINTOSH, n. dj., 250.

¹⁰⁵⁰ Iz prepiske Tita i Churchilla tijekom siječnja, veljače, ožujka 1944., te pregovora u kolovozu jasno je da je Churchill zagovarao širu političku osnovu antifašističkog pokreta otpora u Jugoslaviji, te suradnju kraljevska vlade i KPJ. Za njega je bila posve neprihvatljiva komunistička jugoslavenske vlada, pa je u zapisniku razgovora od 12. kolovoza 1944. u Casserti, jasno navedeno kako Churchill želi provedbu sporazuma sa Šubašićem. Sporazumom u Napulju dan kasnije, Tito se obvezao na provedbu i obećao da neće nametati komunizam u zemlji, što je bila želja Churchilla da u novoj Jugoslaviji onemogući isključivo komunistima preuzimanje vlasti, već i građanskim političkim opcijama. B. PETRANOVIĆ-M- ZEČEVIĆ, 678. – 688.

¹⁰⁵¹ L. BAERENTZEN, n. dj., 130.-146.

¹⁰⁵² D. BILANDŽIĆ, n. dj., 181.

jugoslavenske zajednice sa srpskom prevlašću. Prihvativši falsifikat srpske protuokupatorske borbe, kaže Bareza, morali su u Londonu i Moskvi iz nužde ustrajati na fikciji Jugoslavije. Njih ne zanima Jugoslavija, već uništenje hrvatske države, i stvaranje nove jugoslavenske zajednice pod srpskom supremacijom.¹⁰⁵³

Na isti način i Vilko Rieger u članku *Neprijateljske osnove - Ne može se uzpostaviti umjetna tvorevina Jugoslavija, koju čitav hrvatski narod ne će*, problematizira odluke s Krima, kao novi ustupak britanske politike Srbima. Odluka o formiranju Privremene vlade DFJ-a, što je definirano sporazumima Tita i Šubašića, kaže Rieger, podržana je u Jalti od Roosevelta, Churchilla i Staljina, kao i proširenje AVNOJ-a, privremenog zakonodavnog tijela, članovima posljednjeg jugoslavenskog parlamenta koji se nisu kompromitirali suradnjom s neprijateljima. Za Riegera je posve jasno zašto su se Angloamerikanci i Sovjeti dogovorili na posve nedemokratskim principima formirati privremenu zakonodavnu vlast Jugoslavije. Cilj je Srbima osigurati prevlast u obnovljenom beogradskom parlamentu, odnosno u novoj Jugoslaviji. I dalje zaključuje, kako je posve jasno zašto je kralj Petar odjednom postao tako kooperativan oko formiranja Namjesništva i zajedničke vlade, odnosno zašto Šubašić sredinom veljače 1945. hitno putuje u Beograd. Ipak, Rieger upozorava, kako nije izvjesno da će kralj Petar II. uspjeti osigurati restituciju monarhije, jer je Tito čvrsto odlučio zadržati vlast. Za Riegera je kralj eksponent engleske politike u bivšoj Jugoslaviji, a Tito sovjetske, odnosno Tito i kralj su za njega pijuni u rukama Saveznika. Iako tvrdi kako bi realizacija nove Jugoslavije bila pogubna za Hrvate, on ne nudi rješenje, osim već uobičajenih parola o nužnosti ustrajne borbe za očuvanje hrvatske države, koje nisu imale realnu podlogu.¹⁰⁵⁴

Korak dalje u tumačenju komunističkog stava o proširenju AVNOJ-a pojedincima iz posljednjeg parlamenta bivše Jugoslavije (iz 1938.) ponudio je Milivoj Magdić, u članku indikativnog naslova *Beogradski metež - ne postoji ni nova ni stara Jugoslavija*. Magdić tvrdi da komunisti opstruiraju odluke s Krima po pitanju proširenja AVNOJ-a i ne dopuštaju formiranje koalicije stranaka, kako su to zapadni Saveznici predvidjeli, već zagovaraju model Narodnooslobodilačke fronte, u kojoj komunisti imaju potpunu prevlast, a druge političke opcije (HSS op. a.) tek zadovoljavaju formu:

¹⁰⁵³ *Spremnost*, br. 161, 18. ožujka 1945.

¹⁰⁵⁴ *Spremnost*, br. 157, 18. veljače 1945., 1. S. Vitković u svojem članku *Snaga državne misli* od 18. veljače 1945. pojašnjava kako bi se Hrvati trebali držati u sudbonosnim ratnim okolnostima koje prijete NDH. Za njega je predaja neprihvatljiva, a očuvanje države sveti nacionalni cilj: *Ostali smo kao krvna, nacionalna i državna zajednica s realnim izgledima za bolju budućnost, nerazdvojivi, neuništivi, upravo zbog kohezivne snage hrvatske državne misli*. *Spremnost*, br. 157, 18. veljače 1945., 1.

Oni doduše dozvoljavaju mogućnost da u pokretu, kao što je Narodnooslobodilačka fronta, kroz neko vrijeme postoje i elementi takove koalicije, ali partizani smatraju da se mora težiti prema općenarodnom pokretu u kome postepeno izčezavaju svi elementi koalicije...Partizanska borba protiv izdajničkog i reakcionarnog vodstva HSS-a može se razumjeti samo u okviru ove i ovakve koncepcije o «jedinствenoj općenarodnoj oslobodilačkoj fronti». Magdić dalje citira jedno izvješće TANJUG-a u kojem se tvrdi kako NOP nema ništa protiv toga da se njegova vlada proširi za one ljude koji nisu izdali svoju domovinu, te da nastavi kontinuitet državnosti stare Jugoslavije ukoliko on ne smeta borbu protiv okupatora i ukoliko ga ne predstavljaju suradnici s okupatorima. Primjer kako partizani vrše selekciju, Magdić vidi u slučaju Juraja Šuteja, kojega Tito nije htio prihvatiti kao jednog od članova kraljevskog namjesništva, jer je eksponent predratne politike s kojom komunisti ne žele surađivati. Magdić zapravo dokazuje da s komunistima nije moguć dogovor, te da se Churchill i zapadni Saveznici varaju kada misle da će provesti u djelo odluke s Krima. On pohvaljuje čelnika HSS-a u inozemstvu J. Krnjevića koji je pravodobno shvatio da je put uspostave nove Jugoslavije jednostranačkog režima koji vode komunisti, potpuno suprotan politici Ujedinjenih Naroda.¹⁰⁵⁵

Apsurdno je da se ustaška propaganda na stranicama *Spremnosti*, kao i u slučaju Poljske, pozivala na demokratske principe, Atlantsku povelju i odluke iz Dumbarton Oaksa, i da je pritom kritizirala komunističke nakane jednostranačkog upravljanja novom Jugoslavijom, kad je upravo ustaška vlast dokinula parlamentarizam u Hrvatskoj.¹⁰⁵⁶ Komunisti kao ratni pobjednici u Hrvatskoj, Hrvatsku seljačku stranku nisu imali nakanu rehabilitirati. Njihova je propaganda bila usmjerena protiv V. Mačeka, a u cilju okupljanja seljačkih masa u okrilju NOP-a. Osnivanje Izvršnog odbora HSS-a u okviru ZAVNOH-a krajem 1944. uz odobrenje KPH, imat će značajnu ulogu u daljnjoj dezintegraciji HSS-a,

¹⁰⁵⁵ *Spremnost*, br. 158, 25. veljače 1945., 1.

¹⁰⁵⁶ Poglavlak je i u vrijeme djelovanja Hrvatskog Državnog Sabora od 23. veljače do 28. prosinca 1942., donosio zakone, jer niti jedna zakonska osnova nije mogla stupiti na snagu bez potpisa Poglavnika i objave u Narodnim novinama. Političke stranke isključene su iz života u lipnju 1941. Pavelićevom odredbom o sastavu i djelovanju ustaškog pokreta kojom je pokret ustaša ustoličen u jedinu političku snagu. Zastupnici su izabrani po ključu koji je odredio sam Pavelić: živi hrvatski narodni zastupnici izabrani na izborima 1918., živi hrvatski narodni zastupnici izabrani na izborima 1938. i osnivači i doživotni članovi Glavnog odbora HSS-a, živi članovi Vijeća bivše Hrvatske stranke prava izabrani 1919., doglavnici, doglavni pobočnici, i povjerenici u Glavnom ustaškom stanu ustaškog oslobodilačkog pokreta, te dva predstavnika njemačke manjine. Uglavljena je i važna klauzula kojom se onemogućavalo imenovanje onima koji su se ogriješili o probitke NDH ili povrijedili ugled i čast hrvatskog naroda. R. LANDIKUŠIĆ, n. dj., 4.–14. F. JELIĆ-BUTIĆ, *NDH*, 107, 147.

nekoć najmoćnije hrvatske stranke, a istodobno dati doprinos jedinstvu NOP-a i njegovoj konačnoj pobjedi.¹⁰⁵⁷

Projekt nove Jugoslavije podržavan od Saveznika, a u režiji komunista ratnih pobjednika, neumitno se približavao konačnoj realizaciji. Početkom ožujka 1945. u Beogradu je formirano kraljevsko namjesništva. Kralj Petar je od šest kandidata predloženih od NKOJ-a i Šubašićeve vlade izabrao tri predstavnika, dr. Srđana Budisavljevića, dr. Ante Mandića i ing. Dušana Srneca. U Privremenu vladu koja je 7. ožujka 1945. formirana, ušli su i političari iz emigracije, Milan Grol, vođa Demokratske stranke, na mjesto potpredsjednika Vlade, Ivan Šubašić iz HSS-a na mjesto ministra vanjskih poslova, Juraj Šutej iz HSS-a na ministarsko mjesto bez lisnice, Fran Frol iz HSS- na mjesto ministra pravosuđa, Zlatan Sremec iz HSS-a na mjesto ministra narodnog zdravlja, Edward Kocbek kršćanski socijalist iz Osvobodilne fronte za ministra Slovenije, Jaša Prodanović iz Jugoslavenske republikanske stranke, za ministra Srbije i Sava Kosanović čelnik Samostalne demokratske stranke, za ministra informacija. Sporazum Tito-Šubašić je ispoštovan, kao i naputak Saveznika s Krima, međutim komunisti su imali prevlast¹⁰⁵⁸ koju će iskoristiti na izborima za Ustavotvornu skupštinu i osigurati premoćnu pobjedu Narodnoj fronti Josipa Broza Tita.¹⁰⁵⁹

¹⁰⁵⁷ Pogotovo će formiranje Jedinственe narodnooslobodilačke fronte Hrvatske (JNOFH-a) na inicijativu KPH, imati pogubne učinke za HSS, jer su komunisti težili političkoj unifikaciji svih snaga pokreta otpora. Niti Britanci nisu polagali nade u HSS i njegov značajniji politički utjecaj u novoj Jugoslaviji, o čemu svjedoče izvješća britanskih predstavnika kod rukovodstva NOP-a, Randolpha Churchilla, Fitzroya Macleana, bojnika Stephena Clissolda tijekom 1944. Istina je, kako Magdić navodi da je J. Krnjević u prosincu 1944. u pismu Churchillu podigao glas protiv sporazuma Tito-Šubašić, odbacujući *Oslobodilački pokret* za legitimnog predstavnika jugoslavenskih naroda, odnosno ZAVNOH kao najviše političko tijelo za Hrvatsku, međutim to neće promijeniti stanje stvari. F. JELIĆ-BUTIĆ, *HSS*, 254.-260.

¹⁰⁵⁸ Komunisti su imali prevlast jer su u svojim rukama zadržali glavne resore u vladi, predsjedničko mjesto, (J. B. Tito) ministarstvo unutrašnjih poslova (V. Zečević), ministarstvo industrije (A. Hebrang), ministar za Konstituantu (E. Kardelj koji je s Titom bio realni kreator i vanjske politike DFJ). I ne samo to, u njihovim rukama bila je vojska (oko 100 000 članova KPJ i 106 000 članova SKOJ-a), policija, tajna politička policija OZN-a (Odjeljenje zaštite naroda) kojom je upravljao A. Ranković. B. PETRANOVIĆ-M. ZEČEVIĆ, n. dj., 698.- 700. Sovjeti su zamjerali Titu što je dopustio da Milan Grol uđe u Privremenu vladu, kao izraziti protivnik komunista prije i za vrijeme rata, te kao ministar u izbjegličkoj vladi 1941. – 1943. Međutim Tito je smatrao da je M. Grol važan za opću percepciju Privremene vlade kod zapadnih demokracija, ali i u Srbiji. Respektirajući prigovore iz Srbije da je sporazum Tito-Šubašić, hrvatski dogovor za novu Jugoslaviju, Grol je trebao Privremenu vladu učiniti dovoljno srpskom. B. PETRANOVIĆ, *Privremena vlada Demokratske Federativne Jugoslavije, Mere, sastav, mesto u sistemu vlasti*, Istorijski glasnik 1, Beograd 1986., 119.-122.

¹⁰⁵⁹ Na izborima za ustavotvornu skupštinu Titova Narodna fronta odnijela premoćnu pobjedu. Bila je to masovna organizacija na širokoj političkoj osnovi koja je do 1947. godine obuhvaćala čak 7 milijuna ljudi. NFK je bila široka, masovna i općenarodna partija, a konce je vukla usko kadrovska monolitna KPJ. Na izborima 11. studenog 1945. za ustavotvornu skupštinu i Narodna fronta je bila jedina lista za koju se moglo glasovati. Iz taktičkih razloga ostavljene su i prazne bijele kutije uz onu Narodne fronte, kao svojevrsni privid demokracije. Titova je NF pobijedila s premoćnih 88,6% glasova, dok su «kutije bez lista» odnijele svega 13%. Nakon izborne pobjede 29. studenog 1945. sastala se Ustavotvorna skupština i proglasila Republiku. U deklaraciji o proglašenju Federativne Narodne Republike Jugoslavije, kaže se da je to savezna narodna država republikanskog oblika, zajednica ravnopravnih naroda koji su slobodno izrazili svoju volju da ostanu ujedinjeni u Jugoslaviji. Time je ukinuta monarhija, Petar II. Karađorđević lišen je svih prava koja su njemu i dinastiji Karađorđevića pripadala. D. BILANDŽIĆ, 219.

Tisak NDH uputio je jasnu poruku hrvatskim građanima što ih očekuje po uspostavi komunističke vlasti, i kakvu će sudbinu doživjeti hrvatska država bude li realiziran politički projekt iz Jalte. Ustaše je u svim novinama trebalo prikazati patriotima koji se samo bore za vlastitu državu, o čemu svjedoče spomenuti uvodnici u *Hrvatskog naroda* Milana Ilinića i Marka Čovića, a ustašku borbu obrambenom i antiboljševičkom. *Hrvatski narod* kao najtiražniji dnevnik u NDH i *Spremnost* kao najvažniji tjednik, u posljednjim mjesecima rata imali su zadatak osigurati kakav takav borbeni duh, ali i atmosferu straha od komunističke odmazde o čemu svjedoče članci Milana Ilinića, Ivana Oršanića i Marka Čovića, ali i Milivoja Magdića, Petra Bareze, Tijasa Mortigijije, Vilka Riegera i dr.¹⁰⁶⁰ Prvi cilj ustaškog vrha nije bio polučćen, jer su globalne ratne okolnosti uvjetovale rok trajanja ustaškog režima i NDH, dok je na planu protuboljševičke politike propaganda imala određenih uspjeha što će potvrditi i broj hrvatskih građana koji se odlučio za bijeg na Zapad početkom svibnja 1945.

Spremnost je imala još jedan zadatak, osigurati ustaškom vrhu predaju na Zapadu. Drugačije je nemoguće objasniti umjerenom anglofilski karakter *Spremnosti*, u vrijeme ustašizacije novinskih redakcija, tj. otpuštanja, progona i zatvaranja novinara koji se nisu htjeli učlaniti u ustašku organizaciju.

Da bi postigla cilj pred kraj rata, ustaška propaganda morala je prividno izmijeniti sustav vrijednosti na kojemu je počivala ustaška ideologija. *Plutokrati* više nisu bili najveći neprijatelji na stranicama *Spremnosti*, jer je vlada NDH potkraj rata u tajnosti nastojala pronaći zajednički jezik sa zapadnim Saveznicima barem po pitanju uvjeta predaje, a to se moralo odraziti i na novinarski izričaj. Veći neprijatelj od zapadnih demokracija za ustaški režim bili su Sovjeti, pa ako je trebalo birati između *dva zla*, birano je ono manje. Poveže li se to s *Memorandumom* upućenim 4. svibnja 1945.

¹⁰⁶⁰ Članak *Nove Hrvatske* od 11. lipnja 1944., *Narod nas je zamrzio i izbjegava nas – bivša partizanka pripovieda o krvavoj tragediji zavedenih*, u kojem navodno bivša članica NOP-a i KP opisuje život u partizanima ponajbolje pokazuje što je bila intencija ustaškog režima: *Sjećanja na komandire i komesare probudjuje u njoj ogavnost, mržnju na odmetnike i volju za borbu protiv te teške rane na divnom tielu naše slobodne i liepe Domovine...Ne tajim da sam bila pod dojmom komunističke književnosti, ali ono što sam doživjela daleko je od svake ideologije, daleko od čovjeka dostojnog života. Jednom riječju grozota i divljaštvo... Svi mi bili smo izbezumljena zvjerad koja je željna krvi letjela iz borbe u borbu..Narod nas je odbacio. To je i među nama probudilo mržnju. Počela su nasilja od kojih mi se sada ježi koža...Ostatak onih koji su se borili samnom je bio bieran. Zaraženi svakojakim bolestima, izmoreni, poluinteligencija najniže vrste...Ja uvidjam da su njihov način života, ideologija daleki svakom hrvatskom čovjeku. Slobodna ljubav doniela je više zaraznih bolesti koje se ne lieče nikako. Bieda i nevolja. Glavno je da sam se riešila onog pakla. Poput ove djevojke osjećaju se mnoge «drugarice», no još uvijek nemaju dovoljno pronicljivosti ili hrabrosti, da se povrate zdravom i sređenom životu. Svaka majka oprašta, pa će im ako se za vremena vrate i naše hrvatske majke oprostiti. Vremenom će nestati bolne rane na tielu naše Domovine, tek će ostati sjećanje i garišta, na podivljale rulje, koje su nam htjele oduzeti slobodu. NH, br. 134, 11. lipnja 1944., 4.*

generalu Haroldu Aleksanderu, zapovjedniku savezničkih snaga na Mediteranu, jasno je koja je bila intencija ustaškog vrha.

Ipak, osim u *Spremnosti*, promjena se nije osjetila sve do posljednjih dana NDH u očekivanoj mjeri, jer je ustaški režim bio čvrsto vojno i politički pod kontrolom III. Reicha, pa je jedina mogućnost bila koristiti novinski prostor ionako drukčije *Spremnosti*, što su i Nijemci vjerojatno ocijenili kao bezopasno novinsko lamentiranje, namijenjeno uskom krugu čitatelja.¹⁰⁶¹

¹⁰⁶¹ Svi potezi ustaškog vrha od kraja 1944. i pokušaja totalne ustašizacije društva potvrđuju da je Ante Pavelić NDH do kraja vezao za ratnu sudbinu III. Reicha. Međutim, kao i u njemačkom političkom i vojnom vrhu pred kraj rata, mnogi su visoko pozicionirani članovi ustaškog vrha sebi gradili odstupnicu za predaju na Zapadu. A. VOJINOVIĆ, n. dj., 74. EBERLE-UHL, n. dj., 287., 324., 325., 572. Ciliga smatra da je Pavelić na kraju Drugog svjetskog rata anticipirao poslijeratni sukob demokratskog Zapada i Sovjeta, pritom dakako uvažavajući činjenicu da su Nijemci, iako već izvjesno poraženi, vojno još uvijek dobrim dijelom kontrolirali prostor NDH. Zato se, tvrdi Ciliga, opredijelio za pasivno čekanje angloameričkih snaga, te sporazum o predaji na Zapadu, a Mačeka nije likvidirao poput Lorkovića i Vokića, računajući na njegovu pomoć i potporu HSS-a u pregovorima sa zapadnim Saveznicima. A. CILIGA, n. dj., 367., 368.

3.7 Poraz Njemačke i svršetak rata u Europi

3.7.1 Saveznički rat do kapitulacije Njemačke

Izuzetno nepovoljna vojno strateška situacija Njemačke i njenih saveznica iskrcavanjem Saveznika u Normandiji i otvaranjem Zapadnog bojišta, ukazivala je da bi rat u Europi mogao završiti još tijekom 1944. Ipak, rat je potrajao sve do početka svibnja 1945. s krvavim epilogom u samom Berlinu. Njemačkom fanatičnom upornošću rat je u Europi produžen za punih šest mjeseci iako je odavno bilo izvjesno tko je pobjednik, što će za posljedicu između ostalog imati i produžetak vladavine ustaške vlasti u NDH. Jedno izvješće MVP-a od 16. kolovoza 1944. donosi engleski stav o razlozima produženja rata u Europi, a isti bi mogao poslužiti kao odgovor na pitanje zašto je ustaški režim sudbinu NDH do kraja vezao za III. Reich.:

U Londonu se otvoreno izjavljuje, da je bezizlazni fizički položaj nekoliko tisuća Niemaca glavni razlog za nastavak rata. Osobna smrtna pogibelj vodeće skupine je uglavnom zapreka, da vazalske države zaključe posebni mir, jer su saveznici nesumnjivo pripravnici, da s tim državama zaključe kompromisni mir.¹⁰⁶²

U rujnu 1944. kada je Crvena armija ušla u Bugarsku, Hitler je posve pogrešno procjenjivao, da će sukob između zapadnih Saveznika i Sovjeta ubrzo nastupiti. Vjerovao je da će Sovjeti nastojati iskoristiti novonastalo stanje i preko Balkana osvojiti Dardanele, što bi posljedično dovelo do sukoba s Turcima, ali i Englezima zbog sigurnosti plovidbe Sredozemljem i britanskih interesa na Balkanu, posebice u Grčkoj. Analizirajući izvješća engleskih novinskih agencija Hitler je vjerovao da je potrebno kupiti vrijeme na Istoku snažnim obrambenim aktivnostima, ne bi li se na Zapadu postigao mir. On je bio uvjeren da su zapadni Saveznici spremni potpisati i separatan mir, pod uvjetom da on odstupi s vlasti,¹⁰⁶³ što je dakako bilo posve nemoguće, jer su zapadni Saveznici još u Casablanci odlučili voditi rat do kapitulacije Njemačke. Separatan mir s Nijemcima nije dolazio u obzir.

Tijekom veljače i ožujka 1945. kada su zapadni Saveznici već dostigli Rajnu, ministar naoružanja i ratne proizvodnje Albert Speer tvrdi da mu je Hitler osobno rekao za kontakte sa

¹⁰⁶² HDA, Fond MVP- Izvještajni ured, kut. 25, Pregled švicarskog novinstva, br. 704, *Kako treba postupati s Nijemcima poslije rata.*

¹⁰⁶³ Navodno su Nijemci u Stocholmu pregovarali s Englezima o separatnom miru, čak je i moskovska pravda još u siječnju optužila Veliku Britaniju za tajne pregovore s Ribbentropom. Ipak, za to nema dokaza. EBERLE-UHL, n. dj., 282., 283.

zapadnim Saveznicima.¹⁰⁶⁴ Naredio je da se postrojenja i tvornice na istoku Njemačke unište, kako Sovjetima ne bi ništa ostalo, dok je na zapadu tražio očuvanje industrije.¹⁰⁶⁵ Albert Speer, pred bijeg iz Berlina krajem travnja 1945. napisao je proglas kojim je mislio pozvati Nijemce na suradnju i kooperaciju sa zapadnim Saveznicima, zahtijevajući da se industrijski pogoni Ruhra ne uništavaju.¹⁰⁶⁶ Još neki dokazi govore u prilog tezi da je Hitler vidio rješenje za Njemačku u pregovorima sa zapadnim Saveznicima, poput odluke da Grupa armija B od 350 tisuća vojnika feldmaršala Waltera Modela ostane u Ruhru, mada su američke snage kod Remagena prešle Rajnu, te je prijetila opasnost da njemačka vojska bude odsječena i zarobljena. Hitler se odlučio na takav potez, tj. neformalnu predaju Njemačke zapadnim Saveznicima, pa generalu Modelu nije naredio obranu područja Ruhra. Htio je sačuvati njemačku industriju na zapadu i osigurati pretpostavku za pregovore s Amerikancima.¹⁰⁶⁷

Njemačka propagandna mašinerija pod vodstvom J. Goebbelsa bila je usmjerena na rat protiv Sovjeta i što je vrlo važno uspijevala je i u bezizlaznoj ratnoj situaciji za Njemačku polučiti uspjeh. Uspješno prikrivanje ogromnih ljudskih i materijalnih gubitaka,¹⁰⁶⁸ te mobilizacija do tada radno nezamjenjive muške populacije bit će njemačka formula produžetka rata. Od 4,2 milijuna poginulih njemačkih vojnika do 1. siječnja 1945., prije no što je rat prebačen na njemačko tlo, njih 1,83 milijuna poginulo je u borbama sa Crvenom armijom. U svega 4 naredna mjeseca do 9. svibnja 1945. i kapitulacije u borbama sa Sovjetima poginut će još 1,4 milijuna Nijemaca, što samo govori koliko je njemačka propaganda bila uspješna, odnosno njemačka obrana ustrajna.¹⁰⁶⁹

Konačna sovjetska ofenziva na Njemačku otpočela je 12. siječnja 1945. i neće prestati sve do kapitulacije III. Reicha, gotovo četiri mjeseca poslije. Bio je to rezultat koordiniranog rata što su ga Saveznici vodili. Naime, Churchill se 9. siječnja obratio Staljinu, moleći ga za što hitnije pokretanje ofenzive na Visli, jer su se američke snage našle u vrlo teškom položaju na Ardenima. Prijetio im je novi Dunkerque.¹⁰⁷⁰ Staljin je obećao ofenzivu u drugoj polovici

¹⁰⁶⁴ A. SPEER, *Sjećanje iz Trećeg Reicha*, Rijeka 1972., 377.

¹⁰⁶⁵ EBERLE-UHL, n. dj., 308.

¹⁰⁶⁶ H. R. TREVOR-ROPER, n. dj., 97. HART, n. dj. 679.

¹⁰⁶⁷ EBERLE-UHL, n. dj., 334., 335. MURRAY-MILLET, n. dj. 479.

¹⁰⁶⁸ EBERLE-UHL, n. dj., 489.

¹⁰⁶⁹ Isto, n. dj. 492., 493.

¹⁰⁷⁰ Dana 16. prosinca 1944., pod vodstvom gen. Rundsteta, otpočela je posljednja značajna njemačka ofenziva u Ardenima. Saveznici su zatečeni napadom snažnih njemačkih snaga dijelom prebačenih s istoka, no napredovanje je zaustavljeno kod Bastogna, koji su 10. oklopna i 101. padobranska američka divizija obranile uz dobru logističku potporu. Konačno u siječnju Hitler je odustao od plana velike ofenzive na potezu od rijeke Meuse do Antwerpena i Sjevernog mora. U nešto više od mjesec dana Amerikanci su u Ardenima izgubili 81 000 vojnika (od čega je 19 000 ubijeno, ostali ranjeni i zarobljeni), dok su Nijemci imali oko 100 000 ranjenih, zarobljenih i ubijenih vojnika. U rasponu od 6. lipnja 1944. do početka siječnja 1945., Nijemci su izgubili 750 000 ljudi i predstojala je obrana Rajne i nacionalnog prostora. MURRAY-MILLET, 463.-471. HART, n. dj.,

siječnja, kad dovrši pripreme i kada budu bolji vremenski uvjeti za djelovanje sovjetskog zrakoplovstva, no ofenziva je otpočela i ranije no što je Staljin obećao. Na taj način Sovjeti su rasteretili Zapadno bojište, jer je Hitler naredio da se najmoćnija 6. SS-oklopna armija, koju je predvodio general Sepp Dietrich prebaci u Istočnu Prusku.¹⁰⁷¹ Sovjetska ofenziva koja je otpočela 12. siječnja na Visli proširila se na cijelu frontu, od Baltičkog mora do Karpata, a samo nekoliko dana poslije Sovjeti su oslobodili Varšavu.

Premoć sovjetske vojske bila je velika, s 2,2 milijuna vojnika, preko 32 tisuće topova, 6,5 tisuća tenkova i 4,5 tisuće aviona, imali su 5,5 puta više vojnika, 7,8 puta više topova, 5,7 puta više tenkova i 17,6 puta više aviona od Nijemaca.¹⁰⁷² Sovjetska vojska je napredovala u svim pravcima, prema Šleskoj, središnjoj Njemačkoj, Danzingu i Istočnoj Pruskoj, te na jugu u Karpatima. Hitler je slavio dvanaestu godišnjicu dolaska na vlast 30. siječnja 1945. kada su Sovjeti stigli u pokrajinu Brandenburg. Preostala je tek prepreka Odra. U Berlinu je vladala panika. Stotine tisuća izbjeglica slijevalo se u grad, no pripadnici SS-a koji su čuvali grad tjerovali su ih dalje. 150 tisuća ljudi našlo je utočište u Königsbergu. Sovjetska opsada Königsberga trajala je od 9. veljače do 9. travnja 1945. dok grad nije srušen sa zemljom, 84 tisuće Nijemaca je zarobljeno, a 42 tisuće poginulo. Dana 30. siječnja Hitler se posljednji puta oglasio na radiju, pozvavši Nijemce da rade i da se bore, te je prorekao da će Europa s Njemačkom u prvim redovima još poraziti horde koje je Engleska pozvala iz stepa središnje Azije.¹⁰⁷³

Prve vijesti o pripremama za obranu Berlina pojavile su se u *Novinama* i sarajevskom *Novom listu* u jeku velike sovjetske ofenzive na Odri početkom veljače 1945., koju će obilježiti opsada šleskog grada Breslaua,¹⁰⁷⁴ te sovjetski napad na Frankfurt (Odra) i

639.-659. A. ROTHBERG, n. dj., 71. CALVACORESSI – VINT, n. dj., 422. - 424. Churchill je u svojoj poslanici Staljinu od 9. siječnja na sljedeći način opisao situaciju na Zapadu: *Bitka na Zapadu, ne ide tako loše. Veoma je moguće da će Nijemci biti istisnuti sa svoje izbočine uz veoma velike gubitke. To je bitka koju uglavnom vode Amerikanci; i njihovi vojnici sjajno su se borili imajući pri tome teške gubitke. (pošto je Staljin obećao ubrzanje priprema i pokretanje zaključne sovjetske ofenzive Churchill se zahvalio) Mi i Amerikanci unosimo u bitku sve što možemo. Vijest koju ste mi Vi saopćili jako će ohrabriti generala Eisenhowera, jer će ga uvjeriti u to da će Nijemci morati dijeliti svoje rezerve između dva naša vruća fronta...*, koja je potvrdila da su Saveznici bili ne malo iznenađeni njemačkom ofenzivom i da su imali značajnih gubitaka. CHURCHILL-STALJIN, n. dj., 325., 326.

¹⁰⁷¹ MURRAY-MILLET, n. dj., 472.-476. Njemačka armija već je gubila bitku u Ardenima, a premještaj 6. armije ipak nije mogao imati utjecaja na konačan ishod bitke. Zbog jakog savezničkog otpora i velike zračne nadmoći, šef Grupe armije B, feldmaršal Model, već je 28. prosinca 1944. objavio: *Moramo odustati od starog cilja Antwerpen...jačina prodora Grupe armija više nije dovoljna...za taj daleki cilj.* U ardenskoj ofenzivi 17 200 njemačkih vojnika je poginulo, 34 439 bilo je ranjenih, a američka vojska imala je 29 751 mrtvih i nestalih i 47 129 ranjenih. EBERLE-UHL, n. dj., 295.

¹⁰⁷² A. WERTH, n. dj., 269. MURRAY- MILLETT, n. dj, 472. HART, n. dj., 663. – 665.

¹⁰⁷³ EBERLE-UHL, n.dj., 303., A. WERTH, n. dj., 274.

¹⁰⁷⁴ *Novine*, br. 173, 5. veljače 1945., 2., SNL, br. 1149, 10. veljače 1945., 1.

Küstrin.¹⁰⁷⁵ Na krajnjem sjeveru fronte u Istočnoj Pruskoj glavne borbe su se i dalje vodile na prostoru Königsberga,¹⁰⁷⁶ a u Podunavlju se njemačka fronta raspadala. Posljednju vijest iz Budimpešte *Novi list* je objavio je 14. veljače 1945.:

Posada Budimpešte se probila, uništivši tri sovjetske pukovnije, čime je potvrđeno da je Budimpešta za Nijemce izgubljena¹⁰⁷⁷ i da su Sovjetima širom otvorena vrata prema Beču. Po već isprobanom propagandnom receptu, duga i teška obrana Budimpešte s njemačke strane ocijenjena je pozitivnom s moralnog i vojno strateškog aspekta:

Sovjeti nisu postigli cilj u mađarskom prostoru, naime da iznude prodor prema zapadu, a takodjer je osujećena sovjetska namjera, da prekinu odstupnicu njemačkim vojskama, koje su bile u Grčkoj i na Balkanu. Što se tiče junačke obrane Budimpešte moramo iztaknuti, da ona znači sigurnu pobjedu, moralnu pobjedu nacionalsocijalističkog mađarskog gledanja na svijet.¹⁰⁷⁸

Na južnom odsjeku Mađarska je bila izuzetno važna Hitleru, jer je štitila leđa njemačkoj vojsci na jugoistoku Europe i jer je bila posljednja brana prema Beču. Poput Lorkovića i Vokića hrvatskih pučista, regent Mikloš Horthy vjerovao je u savezničko iskrcavanje na Balkanu, pa je 22. rujna 1944. poslao generala Istvana Nadaia u Italiju u stožer generala Alexandera, ne bi li osigurao prijelaz Mađarske u zapadni saveznički tabor. Odgovor koji je dobio glasio je: *Obratite se Sovjetima!* Bilo je to posve razumljivo, uzme li se u obzir da zapadni Saveznici nisu imali nakanu izvršiti invaziju na Balkan, te da je Mađarska prije svega bila vojni zadatak Crvene armije. Dana 28. rujna 1944. Horthy je poslao generala Faraga u Moskvu, ne bi li osigurao primirje uz uvjet da se obustave neprijateljstva prema mađarskoj vojsci, te da u okupaciji Mađarske sudjeluju uz sovjetske i angloameričke snage i da se osigura slobodno povlačenje njemačkih snaga iz Mađarske. Bila su to nerealna očekivanja kao i u slučaju pučista NDH u ljeto 1944.¹⁰⁷⁹

U strahu od britanskog iskrcavanja na Balkanu, Nijemci su već od travnja 1944. izvršili okupaciju Mađarske, a 15. listopada su izvršili državni udar.¹⁰⁸⁰ Smijenili su

¹⁰⁷⁵ *Novine*, br. 173, 5. veljače 1945., 2., SNL, br. 1143, 4. veljače 1945., 1. SNL, br. 1147, 8. veljače 1945., 1.

¹⁰⁷⁶ SNL, br. 1144, 5. veljače 1945., 1.

¹⁰⁷⁷ SNL, br. 1152, 14. veljače 1945., 1.

¹⁰⁷⁸ *Obrana Budimpešta imala je strateško i moralno značenje*, *Novine*, br. 175, 19. veljače 1945., 1.

¹⁰⁷⁹ Aleksandar VOJINOVIĆ, *Zločin je bježao na zapad*, Zagreb 1987., 72., 73.

¹⁰⁸⁰ Gyula JUHASZ, *Problems of the Hungarian Resistance after the German Occupation, 1944, A British View, British Political and Military strategy, Eastern and Southern Europe in 1944*, London 1988, 181.-188.

Zapovjednik SS-ove oklopne brigade 150 koja je izvršavala akcije komandosa, Otto Skorzeny, za kojim su zapadni Saveznici raspisali čak i nagradu za njegovo ubojstvo u vrijeme bitke u Ardenima, izvršio je prevrat 15. listopada 1944. u Budimpešti s jednim bornim kolima i četiri tenka. Svrgnuo Horthya i njegovu vladu i postavio F. Szalasiya. MURAY- MILLETT, n. dj., 455. A. ROTHBERG, *Victory*, 84. CALVACORESSI-VINT, n. dj., 391., 392.

nepouzdanu vladu regenta M. Horthyja, koja je u Moskvi 11. listopada već potpisala preliminarni sporazum o bezuvjetnoj kapitulaciji, a vlast je preuzeo mađarski nacist Ferenc Szalasi. Cilj je bio držati položaje u Mađarskoj što dulje, ne bi li se osigurao prolaz njemačkim snagama s jugoistoka Europe, iz Grčke i prostora Jugoslavije. Bitka za Budimpeštu potrajala je do 12. veljače 1945., kada su Sovjeti oslobodili grad. Nijemci nisu uspjeli pravodobno osigurati vojnu pomoć obrani grada. Hitler je pokušao početkom ožujka izvršiti sa 6. armijom Seppa Dietricha i protuofenzivu na području Balatona, ne bi li uništio veliki sovjetski mostobran između Dunava i Drave, i vratio se u Budimpeštu, no taj je pokušaj propao.¹⁰⁸¹ Sovjetski list, *Crvena zvijezda*, na sljedeći je način opisao predaju Mađara i protumačio uvjete primirja:

Mađarska demokratska vlada u Debrecenu je odlučila objaviti rat Njemačkoj i zatražila je primirje...Uvjeti su velikodušni, pogotovo kad se uzme u obzir da je Mađarska bila Hitlerov prvi i posljednji satelit i da su se mađarske jedinice izvrsno ponašale u Voronježu, na Donu, kod Orela, Černigova i Kijeva...300 milijuna dolara reparacija (200 Sovjetskom Savezu, 100 Jugoslaviji i Čehoslovačkoj) na šest godina je velikodušno...U teritorijalnom pogledu, Mađarska se vraća u svoje granice iz 1937. I Hitlerova «Bečka arbitraža» je poništena. Mađarska sada mora sudjelovati u ratu protiv Njemačke. U međuvremenu sovjetske jedinice privode kraju oslobođenje Budimpešte.¹⁰⁸²

Na zapadnom dijelu Njemačkog bojišta, Saveznici su početkom ožujka 1945. dosegli liniju donjeg toka rijeke Rajne u potezu od Düsseldorfa do Kölna, gdje su se vodile najveće borbe, a brojni njemački gradovi, Dresden, Magdeburg, Linz, Hamburg, Stuttgart, Ulm, bili su pod svakodnevnim zračnim udarima Saveznika.¹⁰⁸³ Berlin je bio također pod teškim udarima bombi, a o tom problemu *Hrvatski list* pisao je na sljedeći način: *Nadčovječni naponi berlinskog pučanstva - Prema pisanju Daily Telegrapha o terorističkim napadajima na Berlin vidi se ponovno, da se nisu tražili vojnički ciljevi, nego se željelo pogoditi stanovništvo. Isti članak donosi i interesantnu kalkulaciju, koja bez obzira na točnost izračuna, svjedoči o*

¹⁰⁸¹ EBERLE.UHL, n. dj, 310., 321. HART, n. dj., 587., 668. MURRAY-MILLET, n. dj., 476. A. ROTHBERG, *Victory*, 83., 84.

¹⁰⁸² A. WERTH, n. dj., 274., 275.

¹⁰⁸³ HL, br. 47, 6. ožujka 1945., 1., HG, br. 236, 10. ožujka 1945., 3. U posljednjim mjesecima rata saveznička odmazda nad njemačkim gradovima bila je okrutna. Najeklatantniji primjer svakako je rušenje Dresdenu. Nakon neuspjeha ofenzive u Ardenima Hitler je kako bi spasio Beč i osigurao obranu Mađarske, sa Zapadnog bojišta uputio 6. armiju. Saveznici su vjerovali da će transport bit obavljen preko Dresdenu, pa je u noći s 13. na 14. veljače 1945. izvršen zračni udar s preko 1 200 bombardera, koji su procjenjuje se odnijeli između 24 000 i 40 000 (Calvacoressi i Vint navode brojku i do 135 000 života), a da stvarni prometni i industrijski ciljevi nisu bitno stradali. *Povijest, knjiga 17.*, 300. CALVACORESSI-VINT, n. dj., 430. Hart navodi kako su zapadni Saveznici uz vojno strateške razloge teškim bombardiranjem na inzistiranje Sovjeta, imali cilj izazvati demoralizaciju stanovništva Njemačke. HART, n. dj. 610.

razmjerima zračnih udara Saveznika: *od svih bombi bačenih na Berlin dolazi po jedna tona na svakih 60 stanovnika.*¹⁰⁸⁴

Redom su gotovo svakodnevno padali njemački gradovi na Rajni: Köln,¹⁰⁸⁵ Bonn,¹⁰⁸⁶ Mainz, o čemu su novine NDH šturo i nezainteresirano pisale. Niti prvi mostobran na desnoj obali Rajne koji su zapadni Saveznici ostvarili potkraj ožujka 1945. kod Oppenheima,¹⁰⁸⁷ nije dobio veći značaj u *Hrvatskom listu*. Novine NDH o zbivanjima na Zapadnom bojištu izvještavale su kao da se osobito ne tiču građana NDH. U istom dokumentarističkom tonu, kratkim vijesticama bez suvišnih komentara kada su bila u pitanju napredovanja zapadnih Saveznika, nastavljeno je izvještavanje i tijekom ožujka i travnja 1945.

Vijest o velikom savezničkom padobranskom desantnu na Donjoj Rajni, te iskrcavanju na području između Bocholta i Wesela, zagrebački tjednik *Novine* objavio je 26. ožujka kao početak velike bitke za cjelokupnu frontu Rajne.¹⁰⁸⁸ Najžešća saveznička ofenziva, koja je po svojoj žestini premašila i prve dane invazije na Normandiju, odvijala se na donjem toku rijeke Rajne u operativnom području 9. američke i 3. britanske vojske,¹⁰⁸⁹ te na donjoj Majni za Frankfurt.¹⁰⁹⁰ Već početkom travnja, kako je objavio *Hrvatski narod*, njemačke snage doprle su sve do Kassela i Münstera na središnjem dijelu Zapadne njemačke fronte,¹⁰⁹¹ na sjevernom odsjeku do Bremena i Hanovera,¹⁰⁹² a južno sve do Nürnberga.¹⁰⁹³ Potpuni raspad njemačke fronte potvrdila je vijest objavljena 15. travnja u *Hrvatskom narodu*, da su zapadni Saveznici prodrli duboko u središte Reicha prešavši rijeku Labu na području grada Magdeburga.¹⁰⁹⁴

Na Talijanskom bojištu tijekom ožujka vodile su se prema *Hrvatskom narodu* ograničene borbe, južno do Imole i neposredno pred Bolognom.¹⁰⁹⁵ Tek početkom travnja otpočeo je odlučni prodor britanskih snaga jadranskim odsjekom bojišta preko Comacchia u pravcu Padske nizine,¹⁰⁹⁶ a potom i napad na Bolognu.¹⁰⁹⁷ Opširno izvješće o strijeljanju Mussolinija objavile su *Novine* 30. travnja 1945.:

¹⁰⁸⁴ HL, br. 47, 6. ožujka 1945., 2.

¹⁰⁸⁵ HL, br. 51, 10. ožujka 1945., 1.

¹⁰⁸⁶ HL, br. 52, 11. ožujka 1945., 1.

¹⁰⁸⁷ HL, br. 64, 25. ožujka 1945., 1.

¹⁰⁸⁸ *Novine*, br. 180, 26. ožujka 1945., 8.

¹⁰⁸⁹ HL, br. 66, 27. ožujka 1945., 1.

¹⁰⁹⁰ HL, br. 67, 28. ožujka 1945., 1.

¹⁰⁹¹ HN, br. 1301, 5. travnja 1945., 4.

¹⁰⁹² HN, br. 1304, 8. travnja 1945., 1.

¹⁰⁹³ HN, br. 1304, 8. travnja 1945., 4.

¹⁰⁹⁴ HN, br. 1309, 15. travnja 1945., 4.

¹⁰⁹⁵ HL, br. 52, 11. ožujka 1944., 1., HL, br. 56., 16. ožujka 1945., 2.

¹⁰⁹⁶ HL, br. 70, 4. travnja 1945., 1.

¹⁰⁹⁷ HN, br. 1309, 15. travnja 1945., 4.

Talijanski komunisti strijeljali Mussolinija – Krugoval Milano javio je danas, da je prije dolaska angloameričkih četa u Milano jedna skupina tzv. pobunjenih talijanskih patriota zarobila Benita Mussolinija, predsjednika neofašističke socijalne republike, zajedno s nekoliko njegovih najužih suradnika, te ih odmah izvela pred tzv. Revolucionarni sud. Revolucionarni sud, koji se sastojao od samih komunista, nakon kratke, prividne rasprave osudio je Benita Mussolinija i njegove drugove na smrt strijeljanjem, te je osuda odmah izvršena. Iznakažene lešine Benita Mussolinija i njegovih drugova izložene su na Piazza Lorretto u Milanu.¹⁰⁹⁸ Bila je to poruka građanima NDH što ih očekuje skorom pobjedom Titovih komunista. Tako je stvarana atmosfera straha i panike, ne bi li se vojni otpor nadirućim snagama JA još za kratko produžio i osigurala odstupnica za povlačenje ustaškog vrha, vojske i dijela naroda na Zapad, što naravno nije bilo moguće, niti realno. Po porazu Njemačke iz perspektive ustaških prvaka, bijeg na Zapad bila je jedina solucija.

Početak ožujka 1945., prema izvještajima iz novina NDH, Sovjeti su glavninu svojih napada koncentrirali u Istočnoj Pruskoj, na prostoru između Odre i Visle. Dva su njemačka uporišta bila na udaru Crvene armije, Stetin i Danzing, dok su se na srednjem dijelu Istočnog bojišta u Šleskoj, vodile ulične borbe za šleski grad Breslau.¹⁰⁹⁹ Do kraja ožujka sovjetske snage na južnom dijelu Istočnog bojišta koncentrirale su svoje napade u pravcu Beča, iz Mađarske su nadirali preko rijeke Dunava i Rabe,¹¹⁰⁰ a iz Slovačke preko rijeke Hrona.¹¹⁰¹ Na srednjem odsjeku u Šleskoj kod rijeke Neisse, upravljani su udari u pravcu Sudeta,¹¹⁰² a najsnažniji koncentrirani sovjetski napad, prema *Hrvatskom listu* zadesio je Küstrin i Frankfurt na Odri, posljednja uporišta pred Berlinom te Gdinyu i Danzing u Istočnoj Pruskoj na sjevernom odsjeku bojišta.¹¹⁰³

¹⁰⁹⁸ *Novine*, br. 186, 30. travnja 1945., 1. O tragičnom svršetku Mussolinija: *U travnju kada su Peta i Osmo armija otpočele svoj konačni napad, severni gradovi su se digli; u Denovi se Italijanima predalo 9 000 Nemaca. Partizani su zauzeli i druge velike gradove. Zarobljen je i Musolini, koji je politički nakon svega nadživio kralja i tih dana pokušao da se sporazume sa saveznicima Nemcima iza leđa, a preko kardinala Idlefonsa Šustera, milanskog nadbiskupa. Na sastanku u nadbiskupskoj palati u Milanu, 25. aprila, Musolini je saznao da Nemci u Italiji pregovoraју iza njegovih leđa sa saveznicima, pa je odustao od svojih pregovora i uputio se prema švajcarskoj granici. Uхватili su ga, a potom i prepoznali partizani 27. aprila. Streljan je sledećeg dana sa svojom ljubavnicom Klarom Petači pored jednog sela. Njihova tela izložena su, zajedno sa telima drugih fašista, dan kasnije na jednom trgu u Milanu, glavom nadole. CALVACORESSI –VINT, n. dj., 319. O smaknuću Mussolinija vidi: HART, n. dj. 674., A. ROTHBERG, *Victory*, 137.*

¹⁰⁹⁹ HL, br. 47, 6. ožujka 1945., 1., HG, br. 236, 10. ožujka 1945., 3.

¹¹⁰⁰ HL, br. 67, 29. ožujka 1945., 1.

¹¹⁰¹ HL, br. 50, 9. ožujka 1945., 1.

¹¹⁰² HL, br. 59, 20. ožujka 1945., 1.

¹¹⁰³ HL, br. 67, 29. ožujka 1945., 1., HG, br. 240, 7. travnja 1945., 5. Dok je Gdynija izuzev luke, novo naselje koje su Poljaci izgradili za vrijeme njemačke vladavine, preživjela sovjetski udar, Danzing je teško stradao. 30. ožujka grad je pao nakon višednevne ulične borbe. Od prekrasnog srednjovjekovnog grada gotovo ništa nije ostalo, a od kada je poljska zastava zavijorila nad gradom, poznat je pod imenom Gdańsk. Tijekom borbi zarobljeno je desetak tisuća Nijemaca, ali ih je mnogo više poginulo. Mnogi su civili počinili samoubojstvo pod

U jeku velike savezničke ofenzive na Zapadu, koja je primorala njemačke snage da se povuku na desnu obalu Rajne, njemački vojni vrh, navodi *Hrvatski list*, smatrajući ishod na Istočnoj fronti presudnim, odlučio se za grčevitu obranu na Istoku.¹¹⁰⁴ To je potvrdio i Führerov posjet krajem ožujka bojištu na Odri, najbližoj fronti glavnom gradu III. Reicha, Berlinu,¹¹⁰⁵ gdje su posljednja njemačka uporišta: Breslau, Glogau, Kolberg, Sttetin i Divna, bila pod snažnim udarom Sovjeta.¹¹⁰⁶

Hitler je 27. ožujka 1945. u vrijeme kada se nisu očekivali zračni udari na Berlin, otputovao iz Berlina na najbliže ratište na Odri. U to vrijeme njemačko-sovjetska fronta protezala se duž linije Sttetin – Küstrin – Frankfurt – Guben. Hitlerovo je putovanje trebalo biti popraćeno velikom propagandom pod naslovom: *Führer osobno na fronti na Odri!* Cilj je bio podići moral vojnika i ne dozvoliti Sovjetima prelazak Odre, posljednje prirodne barijere pred Berlinom. Bio je to posljednji put da će Hitler napustiti Berlin, a svega će još nekoliko puta napustiti svoj bunker u dvorištu Kancelarije Reicha, prije 30. travnja 1945. kada je zajedno sa svojom ljubavnicom Evom Braun izvršio samoubojstvo.

Početak travnja 1945. pojavila se ideja o izgradnji *Alpske utvrde* u austrijskom visokom gorju u Obersalzbergu, posljednjoj tvrđavi koja bi omogućila nacistima nastavak rata protiv Sovjeta. Po nalogu Hitlera započeta je izgradnja fortifikacija, bunkera i podzemnih opskrbnih logora. Prebačen je i velik dio Hitlerovog voznog parka. Ondje je trebalo biti prebačeno njemačko državno vodstvo – Hitlerov glavni stan, Kancelarija Reicha, Vrhovno zapovjedništvo oružanih snaga i Vrhovno zapovjedništvo kopnenih snaga. Međutim to nikada nije provedeno, jer Hitler nije htio napustiti Berlin.¹¹⁰⁷

Tisak NDH početkom travnja 1945. svjedočio je o raspadu njemačkih snaga. Danzing je pao u sovjetske ruke,¹¹⁰⁸ sovjetske snage prešle su rijeku Rabu i prodrle sve do Badena nedaleko Beča, a otpočela je i opsada Bratislave.¹¹⁰⁹ *Hrvatski narod* u tim presudnim trenucima za opstojnost Reicha, a time i ustaškog režima, objavio je izjavu ministra Goebbelsa¹¹¹⁰:

utjecajem snažne njemačke propagande, bojeći se Rusima pasti u zarobljeništvo. A. WERTH, n. dj., 274. HART, n. dj., 667. A. ROTHBERG, *Victory*, 119.

¹¹⁰⁴ HL, br. 49, 8. ožujka 1945., 1.

¹¹⁰⁵ HL, br. 52, 11. ožujka 1945., 1.

¹¹⁰⁶ HL, br. 56, 16. ožujka 1945., 2.

¹¹⁰⁷ EBERLE-UHL, 339.-341., 429.-433. HART, n. dj., 674. William B. BREUER, *Juriš na Rajnu*, Zagreb 1988., 214.

¹¹⁰⁸ HL, br. 69, 1. travnja 1945., 2.

¹¹⁰⁹ HL, br. 72, 4. travnja 1945., 1., HG, br. 240, 7. travnja 1945., 5.

¹¹¹⁰ Goebbels, Joseph (1897. – 1945.) od 1930. – 1945. šef propagande NSDAP-a, a od 1933. – 1945. ministar za narodnu prosvjetu i propagandu, izdavač nekoliko novina i časopisa, predsjednik Kulturne komore i senata za kulturu Reicha. Od 1942. – do 1. svibnja 1945. državni povjerenik za obranu Berlina. Od 25. srpnja 1944.

*Znam sigurno da će Führer naći izlaz za ove poteškoće. Odluka o ovom ratu pasti će tek jedan časak prije dvanaest. Rat više ne može predugo trajati. Moramo svladati i svladati ćemo najteže,¹¹¹¹ te proglas Vođe Njemačkog Reicha vojnicima na Istočnoj fronti: *Jurišne jedinice, nove postrojbe i pučki jurišnici pojačavaju njemačku frontu na istoku. Slomit će se posljednji juriš Azije, isto tako kao što će se na kraju izjaloviti provala naših protivnika na zapadu. Po posljednji puta započeo je židovsko-boljševički smrtni neprijatelj navalu sa svojim gomilama. On pokušava razoriti Njemačku i iskorijeniti naš narod. Vi vojnici na istoku danas većinom i sami znate, kakva sudbina prijeti, prije svega njemačkim ženama, djevojkama i djeci. Dok stare muškarce i djecu ubijaju, žene i djevojke ponizuju na kasarnske drolje. Ostatak odlazi u Sibiriju.*¹¹¹²*

Bila je to smišljena propaganda Goebbelsa koji je podupirao Hitlera u nakani da se otpor Sovjetima u Njemačkoj pruža do potpunog uništenja Njemačke i Berlina. Kao povjerenik obrane Berlina i zapovjednik berlinskog Volkssturma, (Narodne policije) on je prijetio stanovništvu oštrim kaznama ne budu li se uključili u obranu grada, silio ga na izgradnju obrambenih utvrda, naredio je da svatko tko nosi bijelu ili crvenu zastavu kada se jedinice Crvene armije pojave na ulicama glavnog grada bude strijeljan.

Goebbels je i u posljednjim danima rata nastojao Berlinčane uvjeriti kako je časno poginuti za obranu svojeg grada, pa je naručio izradu filma o neuspješnom Napoleonovom osvajanju Kolberga u Pomeraniji, čije se stanovništvo junački obranilo. Film nije bio javno predstavljen berlinskoj vojsci i građanima, jer je Crvena armija onemogućila Goebbelsovu propagandnu akciju. Obrana Berlina izdržala je do 2. svibnja 1945., kada je general Helmuth Weidling, zapovjednik obrane grada potpisao zapovijed o kapitulaciji njemačkih trupa u Berlinu. Goebbels je, kao i Hitler do tada već bio mrtav.¹¹¹³

Drugu polovicu travnja na Njemačkom frontu obilježiti će odsutna borba za glavni grad Reicha, Berlin. Zapadni Saveznici prema pisanju *Hrvatske grude*, zbog snažnog njemačkog otpora nisu uspjeli napraviti odlučni pomak preko rijeke Elbe, nego tek nekoliko mostobrana, pa je težište obrane Berlina bilo usmjereno prema istoku.¹¹¹⁴ Još 16. travnja zagrebački tjednik *Novine* umirujuće piše:

državni opunomoćenik za totalni rat, a od 25. rujna 1944. i zapovjednik *Volkssturma* u regiji Berlin. U oporuci Hitlera imenovan je kancelarom Reicha. Dana 1. svibnja nakon što je otrovao djecu, zajedno sa suprugom izvršio je samoubojstvo u bunkeru Kancelarije Reicha u Berlinu. EBERLE-UHL, n. dj., 549.

¹¹¹¹ HN, br. 1309, 15. travnja 1945., 1.

¹¹¹² HN, br. 1311, 18. travnja 1945., 1.

¹¹¹³ EBERLE-UHL, n. dj., 342, 343., 442.

¹¹¹⁴ HG, br. 242, 21. travnja 1945., 3.

*Počinj se ocrtavati posljedice rata na dva bojišta, koji je razvoj događaja doveo neposredno pred vrata glavnog grada Reicha. Njemački obrambeni pojas predstavlja ondje dvostruki lijevak, na najužem mjestu, kojega obrana najjača. Ondje se nalazi srž obrane, prema svim načelima suvremenog umijeća: utvrđeni Berlin. Borbe se još vode daleko vani na predprostoru samog utvrđenog pojasa.*¹¹¹⁵

No već 25. travnja *Hrvatski narod* izvještava o borbama pred samim Berlinom, te snažnom sovjetskom pritisku na rijeci Havel,¹¹¹⁶ a samo dva dana kasnije objavljena je vijest o ogorčenim borbama u radničkom predgrađu Berlina, Pankov.¹¹¹⁷ Za razliku od prikaza borbi na Elbi, *Novine* su na dramatičan način opisivale njemačku obranu Berlina od Crvene armije: *Danju i noću bjesni fanatična borba po kućama za središte grada Berlina. Hrabra posada branila se hrabrim držanjem protiv neprestanih napadaja boljševičkih gomila. Ipak nije mogla spriječiti daljnje prodiranje neprijatelja u pojedine dijelove grada.*¹¹¹⁸

Sovjeti su napredovali na svim odsjecima Istočnog bojišta i to novine NDH više nisu nastojale prikriti. Jedno ratno izvješće *Novina* od 30. travnja otkriva uspješno nadiranje Crvene armije u gornjoj Švapskoj u pravcu Augsburga, zapadno od Moravske Ostrave i Brna u Moravskoj, te na sjevernom dijelu Istočnog bojišta u Meklenburško – Pomeranskom području u pravcu Neuebrandenburga i Templina.¹¹¹⁹

U okolnostima posvemašnjeg vojnog i političkog rasula, 2. svibnja 1945., zagrebački tjednik *Novine* objavio je prilično šturu i suzdržanu vijest o smrti Adolfa Hitlera. Vođa Reicha u nekoliko rečenica predstavljen kao najveći europski borac protiv boljševizma:

Poginuo je Adolf Hitler, njegov je nasljednik veleadmiral Dönitz. Iz glavnog stana njemačkih oružanih snaga izdana je izvanredna obavijest, da je danas poslije podne pao u borbi Adolf Hitler, Führer Velikog Njemačkog Reicha. Adolf Hitler je odlukom od 30. travnja imenovao svojim nasljednikom na mjestu državnog glavara i kancelara Reicha te zapovjednikom svih oružanih snaga veleadmirala Dönitza. Naš je Führer Adolf Hitler pao. U najdubljoj žalosti i poštovanju klanja se pred njim njemački narod. On je rano spoznao strahovitu opasnost boljševizma i čitav svoj život posvetio borbi protiv njega. Na koncu te njegove borbe i njegova ispravnog, nepogrešivog životnog puta stoji njegova junačka smrt u glavnom gradu njemačkog Reicha. Čitav njegov život bio je služenje Njemačkoj. Njegov ulog

¹¹¹⁵ *Novine*, br. 184, 16. travnja 1945., 2.

¹¹¹⁶ HN, br. 1317, 25. travnja 1945., 4.

¹¹¹⁷ HN, br. 1319, 27. travnja 1945., 1.

¹¹¹⁸ *Fanatična borba za Berlin*, *Novine*, br. 186, 30. travnja 1945., 8.

¹¹¹⁹ Isto.

*u borbi protiv boljševičke najezde vrijedi ne samo za Europu, nego i za čitav kulturni svijet.*¹¹²⁰

Posljednja analiza ratnog stanja na europskim bojištima zagrebačkog tjednika *Novine*, konstatirala je bezizlazan položaj njemačkih snaga: *Zadnje razdoblje velike bitke za odluku približuje se kraju. Njemačke vojske, koje su stisnute još uvijek u međjurječju Labe i Odre i oko glavnog žarišta bitke za Berlin, u samom Berlinu, u češko-moravskom i jednom dijelu južnog šleskog prostora, u gorovitom kraju Gornje i Donje Austrije, te u gorskoj Bavarskoj, te uzmiču i iz talijanskog prostora prema granici Tirola, Koruške i u općem pravcu Slovenije, još se uvijek drže u najtežim borbama, koje su u srcu Berlina poprimile najteži oblik. Još uvijek Nijemci pokušavaju zadržati protivnike. To im uspijeva samo oko Češke i Moravske i u istočnom dijelu gorskog područja bivše Austrije i susjednih zemalja, te na zapadnoj strani onog dijela austrijskog bojišta gdje nastupaju Sovjeti.*¹¹²¹

Posljednji broj *Hrvatskog naroda* izašao je 6. svibnja, a u uvodniku je o međunarodnim prilikama hladno konstatirano:

*Možemo kazati da je II. svjetski rat za Europu zapravo završio. Stvorene su pretpostavke za stvaranje novih snaga u svijetu za dulje vremensko razdoblje. U San Franciscu se raspravlja o svjetskoj organizaciji mira, dok će na mirovnoj konferenciji biti stvoren novi zemljovid Europe. Uslijedile su i dvije kratke informacije objavljene na naslovnici *Hrvatskog naroda* i *Nove Hrvatske*, koje su značile potvrdu sloma III. Reicha: Prestao svaki otpor u sjeverozapadnoj Njemačkoj – vrhovno zapovjedništvo savezničkih ekspedicionih snaga saopćilo je (5. svibnja) da je prestao svaki otpor u sjevernoj Njemačkoj. Montgomery je obavijestio Eisenhowera da su se sve njemačke snage u Nizozemskoj, sjeverozapadnoj Njemačkoj i Danskoj predale 21. skupini vojska. Završena bitka za glavni grad Reicha – u besprimjerno junačkoj borbi čete svih vrsta zajedno s pučkim jurišnicima vjerni svojoj prisezi pružali su otpor do zadnjeg daha – simbol najboljeg vojničkog držanja.*¹¹²²

¹¹²⁰ *Novine*, br. 187, 2. svibnja 1945., 1. Hitler je zajedno sa svojom ljubavnicom Evom Braun izvršio samoubojstvo 30. travnja, napušten od većine suradnika Sovjeti su se u tom trenutku nalazili svega 400 metara od podzemnog bunkera u kojem se nalazio Vođa Reicha. Tijela Hitlera i njegove ljubavnice spaljena su nakon samoubojstva. U svom političkom testamentu, Hitler je za vrhovnog komandanta njemačkih snaga odredio Karla Dönitza, a Josepha Goebbelsa za kancelara. B. KITANOVIĆ, n. dj., 333.-340. HART, n. dj., 680.-681. MURRAY-MILLET, n. dj., 482. A. ROTHBERG, *Victory*, 132.

¹¹²¹ *Novine*, br. 187, 2. svibnja 1945., 3.

¹¹²² HN, br. 1326, 6. svibnja 1945., 1. NH, br. 103, 6. svibnja 1945., 1.

3.7.2 Njemačka ratna propaganda i Saveznici u novinama NDH 1945.

Početkom ožujka 1945. osječki dnevnik *Hrvatski list* objavio je radijski govor ministra Reicha dr. J. Goebbelsa:

*Može se ustanoviti, da su nedaće i nesreće, koje su stigle njemački narod doduše veoma bolno, ali to nipošto ne znači gubitak pobjede i time rasulo i biološko istrebljenje njemačkog naroda. Mi smo na istoku izgradili nove obrambene postave, koji kako za trenutnu svrhu tako i za buduće operacije imaju samo privremeni značaj. Jasno je da ćemo morati natrag osvojiti područja, koja smo izgubili. Rat nije dokrajčen na ovaj način, a niti će biti dokrajčen. Znadem, da ima mnogo i to ne baš najgorih među nama, kojima bi mi željeli uputiti pitanje, gdje se može s ovog opterećenog položaja nazirati novi izgled pobjede. Ne želim oklijevati dajući trijezne izjave. Naš potencijal naoružanja i prehrane pretrpio je velike gubitke. To ipak ne znači da bi ovi gubici bili međutim takvi, da bismo rat mogli nastaviti tek u ograničenom obliku.*¹¹²³

Na tragu Goebbelsova neutemeljenog optimizma čitateljstvo je i dalje permanentno uvjeravano kako Njemačka ima skrivene rezerve i potencijale da rat preokrene u vlastitu korist. *Opasnost njemačkog oružja raste iz dana u dan – Njegova proizvodnja još nije dosegla vrhunac.*¹¹²⁴

Prema informacijama sarajevskog *Novog lista* Nijemci su pripremali i razvoj novog V oružja za veće udaljenosti, kako su se lansirne rampe udaljavale od glavnog cilja Londona,¹¹²⁵ a nastavljeno je i pojačano propagandno djelovanje po pitanju snage i dosega njemačkog raketnog naoružanja: *V bombe na New York,*¹¹²⁶ koje je imalo za cilj jačanje borbenog duha među samim Nijemcima i njihovim saveznicima, ali i funkciju zastrašivanja neprijatelja.

¹¹²³ HL, br. 44, 2. ožujka 1945., 1.

¹¹²⁴ Isto.

¹¹²⁵ SNL, br. 1133, 23. siječnja 1945., 2.

¹¹²⁶ SNL, br. 1121, 11. siječnja 1945., 1. O Značaju V1, V2 i V3 oružja za daljnji tijek rata posebno je izvještavao Izvještajni ured MVP-a i Hrvatski dojavni ured *Croatia*. Fond Hrvatski dojavni ured, kut. 94, Radni materijal za tisak. Fond MVP-a – Izvještajni ured, kut. 26, Pregled njemačkog novinstva, br. 577, *Revolucionarni značaj V2*. Postojala su tri tipa "V" oružja (V = Vergeltung, odmazda), V1 – mlazni avion bez pilota dug 7,5 metara s dometom 300-400 kilometara, koji su Nijemci počeli masovnije koristiti (od kraja 1942. vršila su se ispitivanja i probni napadi) u lipnju 1944., oko 2,5 tisuće takvih letećih bombi bacili su na Antwerpen i isto toliko na London i preko 3 000 na ostale dijelove Engleske. V2 – raketa na mlazni pogon, dometa 350 kilometara, bojeve glave veće od jedne tone, veće brzine od zvuka, oko 1,3 tisuće takvih projektila bačeno je u drugoj polovici 1944. na Antwerpen i ukupno tisuću na Englesku. U Londonu je ubijeno 2724 i ranjeno oko 6500 građana. Niti V1 ni V2 nisu mogli donijeti prekretnicu u ratovanju jer su Nijemci imali poteškoća u proizvodnom procesu i nisu uspjeli u nakani da stave u funkciju naoružanje prije ljeta odnosno jeseni 1944., kada su već saveznici bili pred samim vratima Njemačke. V3 bio je dalekometni top postavljen u blizini Calaisa sastavljen od 25 cijevi dugih 125 metara, cilj je bio permanentno bombardiranje Londona, no prije no što je profunkcionirao, uništen je u savezničkom bombardiranju u lipnju 1944. MURRAY-MILLET, n. dj. 599.-600. CALVACORESSI-VINT, n. dj., 426., 427. A. ROTHBERG, *Victory*, 28.-32.

Često su u svrhu vjerodostojnosti korišteni javni istupi neprijateljske strane, kao npr. 4. travnja 1945. kada je *Hrvatski list*, na temelju vijesti iz Lisabona, objavio članak pod nazivom, *Eisenhower o snazi njemačkog otpora*, u kojem se konstatira: *Ne želim da mislite, da ja mislim, da se je svršio ovaj rat. Nitko ne zna što Niemci mogu učiniti unutar svoje vlastite zemlje.*¹¹²⁷ Tu je tezu trebalo nečim i pojačati, učiniti je uvjerljivijom, pa se pojavila i informacija o *Pokretu njemačkih boraca za slobodu* na zaposjednutim istočnim i zapadnim područjima Reicha:

*Ne uskrсну nedjelju odjeknuo je prvi put iz etera pozivni znak novog krugovalnog odašiljača, koji se naziva «Vukodlak» (Werwolf) te istupa pred javnost kao organ pokreta nacional-socijalističkih boraca za slobodu pokreta, koji je nastao u zaposjednutim zapadnim i istočnim područjima Reicha. Glavni stan ovog pokreta obratio se preko krugovala njemačkom narodu proglasom u kojemu se naglašuje fanatična volja njemačkih muževa i žena, mladića i djevojaka u zaposjednutima područjima, da iza leđa neprijatelja nastave borbu za slobodu i čast, te da neprijatelju krvavo vrata ono, što je počinio na njemačkom narodu.*¹¹²⁸ Trebalo je uvjeriti hrvatsku javnost kako su Saveznici daleko od pobjede u ratu, te da postoji realna šansa da se rat okrene u njemačku korist. Ipak bilo je posve nerealno očekivanje, kao što je i organizacija Werwolf bila čista fikcija.

Projekt *Werwolf* osmišljen je u SS stožera pod vodstvom H. Himmlera, a vodio ga je Hans Pruetzmann. Ideja o organizaciji gerilskog otpora na prostoru Njemačke rodila se potkraj 1944. u vrijeme njemačkog povlačenja iz Zapadne i Istočne Europe. Nacistička ilegala, koja je jamčila oživotvorenje Hitlerove krilatice: *Nikada nećemo kapitulirati*, trebala je otpočeti sa svojim radom nakon poraza Njemačke, barem su takve poruke odašiljane putem *Radio-Werwolfa* od 1. travnja 1945. No to se ipak nije dogodilo, jer iza imena *Werwolf* zapravo ništa nije stajalo. *Radio-Werwolf* posve je neovisno funkcionirao od glavnog stana H. Pruetzmana, koji uzgred rečeno nije niti vjerovao u realizaciju projekta često ga kritizirajući u nazočnosti Himmlera. Koliko je ozbiljno shvaćena u nacističkom vrhu govori i podatak da je Pruetzman koji je trebao raditi na organizaciji poslijeratne gerile, osobno u dva navrata tražio načina da stupi u pregovore sa zapadnim Saveznicima, ne bi li osigurao što bolje uvjete predaje. Od samog početka *Radio-Werwolfom* se u propagandne svrhe koristio J. Goebbels, ali to nije imalo veze sa stvarnim ciljevima fantomske organizacije Werwolf, već je bilo u potpunom nesuglasju. Proglasom kapitulacije Njemačke 9. svibnja 1945., admiral Dönitz pozvao je sve *Werwolfe* na zapadu Njemačke da prekinu otpor. Nalog su poslušali. Tako je

¹¹²⁷ HL, br. 70, 4. travnja 1945., 1.

¹¹²⁸ HL, br. 70, 4. travnja 1945., 2.

paradoksalno Njemačka bila jedina okupirana zemlja u Drugom svjetskom ratu koja nije imala pokret otpora od svih europskih zemalja. Bilo je to na tragu Hitlerovog stava: *svjetska sila ili propast*, koji je propagandno podupirao i J. Goebbels.¹¹²⁹

Posebna propagandna tematika bila je posvećena ekonomskom stanju u zemljama koje su došle pod vlast zapadnih Saveznika, a pritom se često rabila informativna građa uglavnom listova neutralnih zemalja ili pak neprijateljskih. U pregledima inozemnog tiska *Izveštajnog ureda MVP-a* inzistiralo se na izboru članaka iz socijalne problematike, kako bi se dokazala besmislenost savezničkog rata i šteta za navodno oslobođene narode. Tako je potkraj 1944. posebno apostrofirana teška ekonomska situacija u područjima direktno pogođenim ratom južno od Rima, gdje je više od 200 tisuća ljudi izloženo gladi i zimi. *Bijeda je takova*, navodilo se u *Pregledu MVP-a* na temelju informacija iz Švicarske, *da mrtvace prije ukopa, podpuno svlače i njihova odiela daju najpotrebnijima*. Sjedinjene Države i Velika Britanija ne vode brigu o ekonomskoj situaciji i prepuštaju postepeno Italiju sovjetskom utjecaju, što potvrđuje sve značajniji politički položaj Komunističke stranke na Apeninskom poluotoku.¹¹³⁰

O sličnim problemima u ratom poharanim zemljama prema diktatu vladajućeg režima pisat će se u gotovo svim časopisima. Tako sarajevski *Novi list* donosi početkom 1945. alarmantne vijesti iz Zapadne Europe.

*Očajno stanje u Italiji, Francuskoj i Belgiji – Većina talijanskog naroda nema uopće redovitog zaposlenja. Radnici zaslužuju 50-100 lira na dan....Međutim najskromniji objed u trećerazrednoj gostionici stoji 200 lira....Posljedica takvog stanja je bijeda.*¹¹³¹ U tom kontekstu *Novi list* je 21. veljače postavio retoričko pitanje čitateljima: *Što bi bilo od nas, što bi bilo od Europe kada bismo kapitulirali? Bismo li imali, u slučaju da bi nam nedostajalo svega drugog, barem dovoljno hrane? Mogu li Sjedinjene Američke Države pružiti pomoć gladnim europskim narodima?* i ponudio odgovor iskoristivši članak sjeverno-američkog časopisa *Saturday Evening Post-a*, koji je glasio: *Milijuni moraju izgladnjeti.*¹¹³²

Predimenzionirana važnost u čisto propagande svrhe dana je i navodno velikim njemačkim uporištima na krajnjem zapadu Francuske. U članku pod naslovom *Zaboravljena fronta, Hrvatski narod* na temelju pisanja švicarskog tjednika *L'illustrate*, podsjeća kako Nijemci drže još velik broj uporišta na Atlantiku i to ne samo St. Nazaire, već ¼ departmana

¹¹²⁹ H. R. TREVOR-ROPER, n. dj., 40.-45.

¹¹³⁰ HDA, MVP – Izveštajni ured, kut. 27, Pregled švicarskog tiska br. 787, *Bieda u Italiji*.

¹¹³¹ SNL, br. 1120, 8. siječnja 1945., 2

¹¹³² SNL, br. 1158, 21. veljače 1945., 2. Ekonomska situacija u Italiji bila je teška što potvrđuju i Reuterovi izvještaji s početka veljače 1945: *Istina je da je položaj u Italiji vrlo težak. Gospodarska obnova je skoro nemoguća tako dugo dok se nastavlja rat i dok je Italija lišena svih prometnih sredstava i sirovina*, no uzrok je bio sporo njemačko uzmicanje i jak otpor, a ne savezničko izgladnjivanje, kako je to propagandni aparat NDH sugerirao. HDA, HDU *Croatia*, kut. 94, Radni materijali za tisak, «*Manchester Guardian*» o položaju u Italiji.

donje Loire, što uključuje: La Baule, Guerande, La Croisic, La Roche - Bernard, Pont – Chateau, Savenau, Painboeuf, Saint-Previn, i dr., odnosno da je pod njemačkom vlašću još uvijek 115 tisuća ljudi sjeverno od Loire i 25 tisuća ljudi južno od rijeke na prostoru od 350 km²,¹¹³³ kao da je to moglo donijeti neki preokret u ratu.

Početkom travnja 1945. *Hrvatski narod* je objavio članak pod naslovom: «*Posljednji dani jasno pokazuju sve jaču obrambenu snagu njemačkih divizija*», navodeći pritom kako Njemačka u rukama još uvijek drži glavne točke europskog bojišta koje se proteže preko gornje Rajne, francuskog alpskog bojišta, sjeverne Italije, Hrvatske, Beča, zapadne Mađarske, Kurlandije i Norveške.¹¹³⁴ Ovakav način pisanja nije više imao svrhu održati borbeni duh i vjeru u konačnu pobjedu kod čitateljstva, jer je svima bilo jasno da je Njemačka izgubila rat, a s njom i NDH. Iracionalna propaganda bila je rezultat odluke političkog establišmenta NDH da dijeli sudbinu njemačkog saveznika. Takva odluka ne spada u herojski čin, niti se može okarakterizirati kao moralna dosljednost vladajućeg ustaškog režima, već je bila uvjetovana njemačkom prinudom, ali i globalnim vojno-političkim okolnostima u Europi potkraj rata.

3.7.3 NDH na kraju rata

Od proljeća 1941. u NDH se vodio građanski rat pod vojnom okupacijom Nijemaca i Talijana, između Pavelićevih ustaša, Titovih partizana i četnika D. Mihailovića, a od lipnja 1943. i dijela HSS¹¹³⁵ koji se priključio antifašističkom pokretu. Ustaška vojnica i domobranstvo u 1943. dosegle su maksimum borbene moći s oko 190 tisuća vojnika, 135 tisuća u domobranstvu i 55 tisuća ustaša, međutim zajedno s Nijemcima nisu uspjele slomiti antifašistički pokret otpora pod vodstvom Tita i KPJ. Dapače, četničke snage D. Mihailovića, koje su se priključile njemačkoj ofenzivi u proljeće 1943. poražene su u *Bitci na Neretvi* (tzv. 4. ofenzivi) i od tada se neće oporaviti na prostoru NDH. Neuspjeh su polučile i ustaško-domobranske snage tijekom svibnja i lipnja 1943. sudjelujući u novoj njemačko-talijanskoj

¹¹³³ HN, br. 1301, 5. travnja 1945., 1. Nijemci su uistinu držali neka uporišta i nakon Savezničkog prodora iz Francuske prema Belgiji, Nizozemskoj i Njemačkoj. Poput Bresta koji je pao tek 19 rujna 1944., a neka su držali do samog kraja rata (do 8. svibnja 1945.) držali uporišta, Saint Nazaire, Saint Lô, Lorient, Kanalske otoke. HART, n. dj., 557. CALVACORESSI-VINT, n. dj., 421. MURRAY-MILLET, n. dj. 428.

¹¹³⁴ HN, br. 1304, 8. travnja 1945., 4.

¹¹³⁵ Izjava Božidara Magovca ZAVNOH-u o uvjetima suradnje HSS-a s NOP-om od 19 lipnja 1943. bila je početak organiziranog rada članova HSS-a u okviru ZAVNOH-a. Za glavni cilj NOB-a, koji okuplja članove različitih političkih uvjerenja, on je vidio narodno oslobođenje. Sukladno tome Izvršni odbor HSS-a je 8. travnja 1944. uputio poziv svojim pristašama da se priključe NOB-u. Izvršni odbor HSS-a, kako je to već najavljeno u prethodno spomenutoj *Izjavi*, osnovan je u listopadu 1943., cilj KPH bio je preko HSS-ovaca privući seljačke mase u NOP-u, dok je Magovac preko Izvršnog odbora nastojao osnažiti poziciju HSS-a u NOP-u, osnivanjem organizacija HSS-a na terenu, te osigurati što veću autonomiju u radu Izvršnog odbora HSS-a. F. JELIĆ-BUTIĆ, *HSS*, 261.-263.

ofenzivi kodnog imena *Schwartz*, neuspjehom na Sutjesci.¹¹³⁶ Padom Italije kada sile Osovine na području NDH gube potporu 300 000 talijanskih vojnika, položaj ustaša bio je sve teži. Pogotovo kada su se snage NOP-a domogle talijanskog naoružanja za 80 000 vojnika. Nasilna ustaška novačenja nisu imala efekta, kao ni pokušaj ustašizacije vojske s kraja 1944. Protivnička strana, NOVJ pod vodstvom KPJ do kraja 1944. već je imala 300 000 vojnika, potporu Saveznika, a oslobodila je i veći dio južne Hrvatske. Njemački ratni neuspjeh neminovno je NDH vodio u propast, jer je vlast u Zagrebu direktno ovisila o njemačkoj vojnoj potpori, a bila je i dio sustava koji je pobjedom Saveznika morao nestati. Sukladno tome ustaški tisak u posljednjim mjesecima rata mogao je imati utjecaj samo na dio članova ustaške organizacije i civila simpatizera. Dokaz da su i najbliži suradnici, te visoki vojni časnici domobranstva shvatili bezizlaznost situacije i skori poraz Njemačke i kraj NDH, pokušaj je puča Vokića i Lorkovića, koji je osujećen od strane Poglavnika u rujnu 1944.

Ustaška propaganda u proljeće 1945. u tisku NDH više nije isticala u tolikoj mjeri vezanost NDH na uspjehe njemačkog ratnog stroja, već diplomatski promašenu ideju o neutralnoj Hrvatskoj, koja se u ratnom vihoru nekako našla na strani sila Osovine, ali u moralno čistoj nakani obrane višestoljetne državnost i izgradnje države. Ipak, Poglavnik je do kraja poštivao želje njemačkih saveznika, pa i u najosjetljivijim pitanjima, o čemu govori i njegova odluka o propuštanju četničkih snaga kroz Zagreb prema sjeveru u sklopu povlačenja njemačkih snaga i njihovih saveznika s jugoistoka Europe. Ta je zapovijed izdana 21. prosinca 1944. na temelju konzultacija s njemačkim vojnim zapovjednikom Friedrichom Rainerom.¹¹³⁷ Pokušaj da se u posljednjem trenutku izvede *salto mortale* i Pavelić s ustaškim prvacima nađe u savezničkom taboru bio je unaprijed osuđen na neuspjeh. *Memorandum* upućen savezničkom zapovjedniku za Sredozemlje, feldmaršalu Haroldu Alexanderu, nije mogao polučiti rezultata, jer je Demokratska Federativna Jugoslavija bila već priznata od

¹¹³⁶ Njemačka ofenziva na Neretvi od 15. ožujka do 15. travnja 1943. poznatija kao 4. ofenziva ili Bitka za ranjenike, bit će pogubna po četničke snage. Ondje ih je naime poginulo 26 000. Njemačke snage od 127 000 vojnika nisu uspjele slomiti 20 000 vojnika NOV-a i POJ-a. Ugrožene partizanske snage u proljeće 1943. izvršile su prodor sa slobodne teritorije *Bihačke republike* u Hercegovinu, kako bi izbjegle uništenje od združene njemačko-talijanske operacije. U proljeće 1943. opća strateška situacija za savezničke snage bila je povoljna, nakon Staljingradske bitke Crvena armija je držala inicijativu i otpočela s oslobađanjem SSSR-a, dok su zapadni Saveznici porazili do početka svibnja 1943. njemačko-talijanske snage u Sjevernoj Africi. Pokušaj njemačkih snaga da na Neretvi unište NOVJ, propao je. Uslijedio je novi na Sutjesci, tzv. 5. ofenziva, kada su združene njemačko talijanske snage s oko 127 000 vojnika (15 000 ustaša i domobrana sudjelovalo) i s oko 14 eskadrila (160 aviona ukupno) odlučile potisnuti jedinice NOVJ-a iz Sandžaka preko Tare i Pive i ondje ih uništiti. Bitka je trajala od sredine svibnja do 13. lipnja 1943., a glavnina partizanskih snaga uspjela je probiti obruč. Od ukupno 19 700 boraca NOVJ-a 7000 je poginulo. G. MILJANIĆ, n. dj., 139. – 141., 145. – 150. D. BILANDŽIĆ, n. dj., 146.

¹¹³⁷ B. KRIZMAN, n. dj., II. sv., 219. – 221. Iako je Sekula Drljević posredovao da se crnogorskim četnicima omogući povlačenje preko Zagreba, ustaše su razbile četničke odrede Pavla Đurišića. D. BILANDŽIĆ, n. dj., 180.

Saveznika.¹¹³⁸ Odgovor na upućeni *Memorandum* nikada nije pristigao od angloameričke strane. Bilo je i pokušaja da se organizira pokret otpora u zemlji, no i to je samo ostalo na planovima.¹¹³⁹ Dva dana prije partizanskog oslobođenja Zagreba, 6. svibnja 1945. Ante Pavelić i glavnina ustaške vojnice, njemačkih snaga i četničkih formacija, u pratnji civila uputila se u pravcu Slovenije i Austrije, ne bi li se predala u ruke Saveznicima. Time je i formalno završeno četverogodišnje postojanje NDH.¹¹⁴⁰

Usporedo s napredovanjem savezničkih vojski na europskim bojištima u proljeće 1945., JA je započela posljednju etapu ratnih operacija na području NDH. Probojem 1. proleterske brigade preko Dunava na Srijemskom frontu 12. travnja 1945. otpočela je bitka za

¹¹³⁸ Memorandum su potpisali svi ministri u vladi, a 4. svibnja ministar V. Vrančić poletio u Italiju s trojicom zarobljenih britanskih časnika. Ipak, molba Pavelića da savezničke snage iz Italije okupiraju Hrvatsku bila je nemoguća misija. Saveznicima nije bilo ni na kraj pameti spašavati NDH, oni su je smatrali zločinačkom kvistlinškom tvorevinom. Hrvatska je njihovim priznanjem Titove Jugoslavije 7. ožujka 1945. postala dio *savezničke države*, a NDH je stavljena van zakona. D. BILANDŽIĆ, 185., 186. Prepiska Churchilla i Staljina otkriva jedinstveni stav Saveznika po pitanju sporazuma Tito-Šubašić. Nakon sastanka Tito-Churchill u ljeto 1944., te drugog sporazuma Tito-Šubašić, Churchill se osobno zalagao za što bržu provedbu zaključaka i formiranje vlade nacionalnog jedinstva, što je Staljinu odgovaralo. Staljinu u poruci od 24. studenog Churchill poručuje: *Sada, kada je Beograd oslobođen od Nijemaca a Jugoslaveni- i Srbi i Hrvati i Slovenci i drugi – spremni su da se ujedine i da zajednički rade, podrška tim naporima naroda Jugoslavije sa strane naših vlada, značit će novi udarac po hitlerovcima i ne malo će pomoći općoj stvari saveznika*. Churchill, iako već tada zabrinut za jugoslavenski slučaj i komunističku prevlast, nastojao je osigurati dogovoreni 50 % utjecaj britanske politike u formiranju nove Jugoslavije. On je 19. prosinca 1944. drugi sporazum Tita i Šubašića ocijenio kao *zadovoljavajuću osnovu za stvaranje federalne Jugoslavije*. Churchill, svjestan da vrijeme radi za komuniste u Jugoslaviji, 11. siječnja 1945. predlaže Staljinu hitno oživotvorenje sporazuma, bez obzira na otpor kralja Petra, (Churchill tvrdi da kraljeva izjava nije državni akt) priznanje vlade maršala Tita, ne bi li nakon rata ipak osigurao provedbu slobodnih i demokratskih izbora u zemlji. U poruci od 28. travnja 1945. Churchill Staljinu daje do znanja da dogovorna politika u slučaju nije poštivana, kao ni princip 50% naprama 50 % utjecaja. *Maršal Tito potpuno je uzeo vlast*, i to u dogovoru sa Sovjetima, optužuje Churchill Staljina. CHURCHILL-STALJIN, n. dj., 301.-302., 316., 326., 327., 374.

¹¹³⁹ O navodnom pokušaju organizacije pokreta otpora u zemlji govori dr. Kamber, Prema njegovim riječima taj je posao po naredbi Poglavnika trebao biti prepušten Maksu Luburiću i Gutiću. D. KAMBER, n. dj., 33. Od kraja Drugog svjetskog rata pa sve do 1950. na području Hrvatske i Bosne i Hercegovine djelovati će preostala ustaška gerila tzv. *Križari*, i to pod geslom *Za Hrvatsku i Krista-protiv komunista*, s ciljem obnove Nezavisne Države Hrvatske. Njihov subverzivni rad trebao je biti kordiniran i vođen od strane *Hrvatskog narodnog otpora*, ustaške organizacije u emigraciji pod vodstvom Ante Pavelića formirane proljeća 1948., ali *Hrvatsko državno vodstvo* nikada nije uspostavilo kontrolu nad križarima. Tijekom 1945. i 1946. jedan broj ustaških zapovjednika vratio se u zemlju, planirana je organizacija masovnog ustanka kodnog imena *Akcija 10. travanj* radi rušenja Jugoslavije i obnove NDH, no Udba se od početka ubacila u tijek akcije i organizirala *Operaciju Gvardijan*, pritom uhativši 96 sudionika. Do sukoba Jugoslavije s Informbiroom 1948., zapadne su sile, uzevši u obzir poslijeratne odnose Zapadnih saveznika i Sovjetskog Saveza, računale sa svim onim snagama koje bi rušile komunistički režim, pa su Križari nedvojbeno imali kontakte s britanskim i američkim obavještajcima. Zdenko RADELIĆ, *Križari gerila u Hrvatskoj 1945. – 1950.*, Zagreb 2002., 11, 12, 51, 52, 115., 494.

¹¹⁴⁰ F. JELIĆ-BUTIĆ, *NDH*, 309. Prema navodima neimenovanog izvora, zagrebački radio je javio na dan predaje vojno civilnog zbjega kod Bleiburga, kako je zarobljeno 50 000 vojnika i 25 000 civila. HDA, Fond RSUP-SRH-SDS (1561), 0131.17 Jedna od savezničkih odluka još iz konferencije ministara u Moskvi, a potvrđeno u Jalti za slučaj Jugoslavije, u listopadu 1943. predviđala je da se svaka vojska mora predati neposrednom ratnom neprijatelju u vlastitoj zemlji, što je u slučaju ustaša značilo da će biti predani JA (Jugoslavenskoj armiji). Pokušaj visokih hrvatskih časnika da kod Bleiburga 14. 05. 1945. u dvorcu Thurn-Valsassina dogovore uvjete predaje zapadnim Saveznicima unaprijed je bio osuđen na neuspjeh. D. BILANDŽIĆ, n. dj., 187. I prije Teherana, Churchill je u dopisu Staljinu inzistirao na dogovoru da se ratnim zločincima sudi u zemljama u kojima su počinili zločine. CHURCHILL-STALJIN, n. dj., 193.

oslobađanje Srijema, Slavonije, Baranje, Podravine, Posavine, Međimurja i Hrvatskog zagorja. Jedinice JA brzo su napredovale, 20-30 kilometara po danu, u samo dva dana prijeđen je Dunav i dostignuta crta Vukovar-Vinkovci-Županja. Ipak, zbog ravničarskog terena, 1. armija je imala značajnih gubitaka. U samo tri dana poginulo je 1615 vojnika i gotovo 5 tisuća ranjeno. Do sredine travnja 1945. 1. i 3. armija JA oslobodile su Vinkovce, Vukovar, Osijek, Županju, Donji Miholjac i Našice, a njemački 34. korpus povukao se na crtu Gorjani-Đakovo-Striživojna-Jaruge. Nove velike borbe izbile su na potezu Đakovo, Slavonski Brod – Požega, gdje je samo 1. armija do kraja travnja imala 1,5 tisuća mrtvih i preko 4 tisuće ranjenih.¹¹⁴¹

Početak svibnja 1945. njemačke, ustaške i domobranske snage bile su pred potpunim porazom, što je uvjetovala i situacija na ostalim europskim bojištima. Američke i sovjetske snage spojile su se na Elbi 25. travnja 1945., 29. travnja u Italiji su se njemačke snage bezuvjetno predale, a 2. svibnja kapitulirala je obrana Berlina i time je Njemačka poražena. Od ukupno 640 tisuća vojnika koliko su Nijemci imali na prostoru Jugoslavije početkom 1945., njih oko 400 tisuća (njemačkih vojnika, ustaša i domobrana) prema odluci generala Alexandra Löhra, imali su zadatak braniti prsten oko Zagreba, tzv. Zvonimirovu liniju, od rijeke Drave, preko Koprivnice, Križevaca, Dugog Sela i južno prema Karlovcu i Rijeci. Zagreb je trebala braniti vojska od 75 tisuća ustaša, domobrana i Nijemaca, ali se od obrane do posljednjeg čovjeka odustalo. Pavelić se odlučio zajedno s vladom napustiti zemlju, a cilj je bio osigurati povlačenje prema zapadu preko Celja, Dravograda i Črne u pravcu Koruške (Celovca i Beljaka), i predaju u ruke zapadnim Saveznicima. Bilo je to sinkronizirano sa strategijom povlačenja generala Alexandra Löhra, zapovjednika Grupe armija *E* čiji je posljednji zadatak po naredbi vrhovnog zapovjednika oružanih snaga Reicha Karla Dönitza bio: *Najhitnije napustiti neosporno jugoslavensko područje i prijeći u predjele Koruške koje će zaposjesti angloameričke trupe.*¹¹⁴²

Dana 8. svibnja slomljen je otpor na istočnim prilazima grada Zagreba i divizije 1. armije JA oslobodile su Zagreb, čime je prestala postojati NDH. Dan ranije 4. armija JA, koja je napredovala uzduž jadranske obale, uspjela je slomiti otpor 97. njemačkog korpusa na području Rijeke, koji je također osiguravala povlačenje njemačkih, ustaških i domobranskih snaga preko Slovenije, čime je do kraja oslobođena Rijeka i Istra. U operacijama za oslobođenje Trsta 1. svibnja 1945. 4. armija se na rijeci Soči po prvi puta susrela sa zapadnim

¹¹⁴¹ G. MILJANIĆ, n. dj., 371.-377.

¹¹⁴² A. VOJINOVIĆ, n. dj., 88., 100., 101.

Saveznicima, 2. novozelandskom divizijom, oslobađajući prostore na koje je Tito polagao pravo još 1944. u Casserti pregovarajući s Churchillom.¹¹⁴³

3.7.4 Epilog - NDH i zapadni Saveznici u ustaškim novinama 6. svibnja 1945.

Do početka svibnja 1945., kada je JA već bila na rubnim dijelovima Zagreba, samo je *Spremnost* svojim rubrikama *Odjeci iz svijeta* i *Dokumenti* slobodnije pisala o zapadnim demokracijama i njihovom vrijednosnom sustavu. Na dan 6. svibnja, kada Nijemci zajedno s ustaškim vrhom napuštaju glavni grad NDH, sve se promijenilo. To potvrđuju politički dirimirani uvodnici posljednjeg broja *Spremnosti*, ali i *Hrvatskog naroda* i *Nove Hrvatske* koji odjednom NDH svrstavaju u zemlje zapadne demokracije. Bio je to posljednji pokušaj ustaške vlasti, unaprijed osuđen na propast,¹¹⁴⁴ da nacističkom i fašističkom satelitu NDH, osigura poslijeratni opstanak, zaštitu zapadnih Saveznika i onemogućiti stvaranje nove Jugoslavije pod vodstvom komunista. Drukčije je nemoguće objasniti kopernikanski obrat u člancima ustaških ideologa, Milivoja Magdića, Ive Bogdana i Vilka Riegera 6. svibnja 1945.

Milivoj Magdić u uvodniku *Spremnosti* 6. svibnja 1945. konstatira kako Hrvati u NDH na kraju rata proživljavaju teške i sudbonosne dane, jer su se odnosi snaga uspostavljeni u prvoj polovici četrdesetih godina 20. st. promijenili iz temelja. Magdić se pita, može li činjenica da je hrvatska državnost realizirana uz pomoć sila Osovine, po svršetku Drugog svjetskog rata rezultirati gubitkom iste. Po njemu Hrvatska nije imala izbora u sukobu velikih sila, a hrvatski narod kao mali narod, poučen sudbinom Čehoslovačke nakon Münchenskog sporazuma, bio je prinuđen prihvatiti odnose snaga u Europi. Magdić u danom povijesnom trenutku 1941. opravdava ustaški izbor i vezanje uz Njemačku i Italiju. Za njega je najvažnije da je hrvatska država tada bila obnovljena bez obzira što je uspostava NDH bila uvjetovana

¹¹⁴³ G. MILJANIĆ, n. dj., 389.-399., 401.-410. U Casserti 12. kolovoza 1944. Tito je tražio sjedinjenje s Jugoslavijom Istre, Slovenskog primorja i Koruške koje su bile pod Italijom, odnosno Austrijom. Churchill je predložio da se to pitanje riješi na mirovnoj konferenciji poslije rata. Tito je vjerovao da će princip ratne stečevine odrediti buduću vlast. Zato je inzistirao na partizanskom oslobađanju Trsta i Koruške, te dijela Julijske Krajine. Ipak JA će se morati povući na zahtjev zapadnih sila iz Trsta, dijela Istre i Austrije 12. lipnja 1945. Na mirovnem kongresu u Parizu 2. srpnja 1946. formirana je država *Slobodni Tršćanski Teritorij*, kojoj je pripao grad Trst i okolica, a ostali dijelovi slovenskog primorja i Istre stavljeni su pod privremenu upravu DFJ. Mirovna konferencija u Parizu 28. rujna 1946. će takvo stanje stvari prihvatiti, a potvrdit će i mirovni ugovor Italije i DFJ 10. veljače 1947. Pokušaj Velike Britanije i SAD-a da 20. ožujka 1948. pripoje Trst Italiji nije mogao proći jer se Jugoslavija nije odrekla prava na Trst. Kriza je izbila u svibnju 1952. kada su SAD i Velika Britanija podržale na konferenciji u Londonu odluku o pripojenju Trsta Italiji (Zone A – grada i okolice). Na to je izbila diplomatska kriza između Italije i FNRJ koja gotovo završila ratnim sukobom, ali je kompromisno rješenje postignuto sporazumom koji je potpisan 5. listopada 1954. u Londonu. Italiji je pripao grad Trst i dio okolice, dok je FNRJ, osim zapadnih dijelova Istre i slovenskog primorja dobila i dio tršćanske okolice. B. PETRANOVIĆ, M. ZEČEVIĆ, n. dj., 685., 792., 1014. D. BILANDŽIĆ, n. dj., 210., 211.

¹¹⁴⁴ Dana 7. ožujka 1945. formirana je Privremena vlada DFJ prema naputcima iz Jalte, čime je *nova* Jugoslavija postala i međunarodno priznata država.

njemačkom i talijanskom okupacijom Kraljevine Jugoslavije. I tada Magdić kao da NDH nije bila potpisnica Trojnog sporazuma i dio vojno-političkog tabora Osovine zaključuje:

*Obnova hrvatske državnosti predstavlja nadstranački čin...Obnavljajući hrvatsku državnost mi smo znali, da je obnovljena u vremenu, kada su u Europi postojali stanoviti odnosi snaga. Mi smo također znali da ovi odnosi nisu i ne mogu biti trajni. Znali smo da će jednog dana nastupiti velika promjena, kojoj i danas prisustvujemo... Mi nisno stvarali hrvatsku državu samo za ovo vrijeme, već i za buduće hrvatske generacije, koje će živjeti unutar nove evropske i svjetske stvarnosti.*¹¹⁴⁵

Isti autor 6. svibnja 1945. objavio je i članak pod nazivom *Hrvatska i nova svjetska stvarnost* u *Novoj Hrvatskoj*, gdje otvoreno zagovara anglosaksonski oblik demokracije osuđujući jednostranački model vlasti uspostavljen od komunista u Beogradu, kao da je NDH bila demokratska tvorevina. Nakon četiri godine u pravilu neprijateljskog tona prema zapadnim Saveznicima na stranicama novina NDH, Magdić o Englezima na jednom mjestu kaže:

Poviest pokazuje da su npr. Englezi bili kruto dosljedni u pogledu zastupanja svojih interesa u svijetu, ali su uvijek znali te interese uskladiti s interesima drugih naroda. Razdoblje u kojem je vladala pax britanica predstavlja primjer sustava međunarodnih odnosa, u kojem je na liniji najmanjeg otpora bila omogućena snošljivost u međunarodnom životu. Ne bi li dokazao da su prostori Balkana i Podunavlja oduvijek bili skloni zapadnim demokracijama i njihovom poimanju slobode, on dalje obrazlaže na koji način su komunisti iskoristili ratni metež po rušenju Kraljevine Jugoslavije i paradoksalno kako ...su se protudemokratske snage boljševičkog nihilizma uspjele prezentirati svijetu kao sudionici borbe za ona načela u ime kojih se vodi Drugi svjetski rat. Magdić se poziva na odluke iz Jalte i pravo svakog naroda na samoodređenje i oblik vladavine koji demokratskim putem izabere, pa konstatira kako Balkan i Podunavlje nisu isključeni od primjene tog načela. I na kraju Magdić u duhu zapadno demokratskih načela zaključuje kako hrvatski povijesni narod pozdravlja realizaciju načela slobode u svijetu. Prema njegovim riječima to dokazuje borba u NDH protiv stranih ideoloških sustava u razdoblju 1941. – 45.

Magdić kao da govori u ime antifašističkog pokreta.¹¹⁴⁶ On se naravno nije zabunio, već svjesno nigdje ne spominje ustaše, Pavelića, kolaboraciju s nacistima i fašistima, ratovanje na strani Osovine, primjenu antisemitskih zakona, političke progone, logore itd. Kao

¹¹⁴⁵ *Spremnost*, br. 168, 6. svibnja 1945., 1.

¹¹⁴⁶ *NH*, br. 102, 6. svibnja 1945., 4.

da je nastupila amnezija, a potom i kopernikanski obrat koji je omogućio reinterpetaciju onih koji su se borili za NDH, u borce za hrvatsku državu na demokratskim principima.

Ivo Bogdan, jedan od najznačajnijih ustaških ideologa i kreator modela ustaške propagande 6. svibnja u članku *Na kraju Drugog svjetskog rata* objavljenom u *Hrvatskom narodu* i *Novoj Hrvatskoj*, postavlja pitanje hoće li Hrvati dočekati kraj rata u vlastitoj državi. Razdoblje 1941. – 45. u NDH on definira kao borbu hrvatskog naroda za vlastitom državom, koja je uspješno završena, jer je hrvatski vojnik dočekao kraj rata s puškom u ruci. Bogdan dalje navodi kako je važno respektirati nov odnos snaga na kraju rata i zaključuje kako je Hrvatska po svojoj kulturi spada u zapadno-europski kulturni krug. Iz toga proizlazi, kaže Bogdan, da je došlo vrijeme:

..da u prvom redu velike zapadne demokracije zauzmu ispravno stanovište prema borbi hrvatskog naroda. Dok su trajala neprijateljstva... bilo je shvatljivo da zapadne demokracije nisu mogle priznati hrvatsku državu. Sada je međutim nastupilo vrijeme da se ono što se priznaje svim narodima svieta prizna i Hrvatskoj.

Bogdan priznaje da je NDH bila satelitska država, no dalje konstatira prebacujući odgovornost na sile Osovine, Njemačku i Italiju, kako nitko ne može tvrditi da je hrvatski narod želio rat. Dapače, za Bogdana ne postoje nikakve prepreke da se NDH prizna od zapadnih demokracija tim više što *ni jedan hrvatski vojnik nije odapeo ni jedan hitac protiv zapadnih vevlasti*.¹¹⁴⁷ On se poput Magdića također poziva na odluke iz San Francisca i demokratske principe, odbacujući prigovor da NDH nije bila demokratska. U danim ratnim okolnostima za njega je to bila država u kojoj se hrvatski narod *osjećao slobodno*. On na kraju članka proziva komuniste u Beogradu od kojih su neki, kako je primijetio, hrvatskog porijekla, kao najgore hrvatske neprijatelje, jer rade na rušenju hrvatske države i poziva zapadne demokracije da ne dozvole obnovu Jugoslavije pod vlašću komunista.¹¹⁴⁸

Za Vilka Riegera četverogodišnja borba hrvatskog naroda također je razdoblje moralno čiste i opravdane borbe za vlastiti opstanak i državu. Suradnja s Osovinom splet je povijesnih okolnosti, a pravo hrvatskog naroda na vlastitu državu i nakon rata načelo kojeg bi zapadne demokracije trebale primjenjivati jednako na sve narode svijeta. Poput Magdića i Bogdana, Rieger govori rječnikom Atlanske povelje, nacрта UN-ove povelje, vodi se načelima

¹¹⁴⁷ Značaj vojnog doprinosa oružanih snaga NDH u ratnim nastojanjima Osovine bio je uistinu minoran. Ustaška vojnica i domobranstvo nisu se mogli nostiti s NOP-om u zemlji, a kamoli osigurati pomoć Nijemcima. Ipak, 369. legija s preko šest tisuća vojnika ratovala je za interese Njemačke na Istočnom bojištu tijekom 1942. i početka 1943., a to je značilo protiv Saveznika, pa konstatacija Bogdana da nije ispaljen ni jedan matak od strane hrvatskih vojnika tijekom rata na vojske zapadnih demokracija zapravo nema nikakav značaj.

¹¹⁴⁸ HN, br. 1326, 6. svibnja 1945., 1., 2. NH, br. 103, 6. svibnja 1945., 3.

trojnog sporazuma iz Jalte, a pred očima mu je hrvatska država, kako on kaže *naš vrhovni zakon*, po čemu je uvodnik 6. svibnja 1945. u *Novoj Hrvatskoj* i dobio naslov.¹¹⁴⁹

Posljednjim člancima u tisku NDH htjelo se, što je dakako u tom trenutku politički bilo oportuno, učiniti odmak od ustaša i njemačkog saveznika. Niti jedan od navedenih autora više ne spominje NDH, Poglavnika i ustaše, već isključivo hrvatsku državu i hrvatski narod. Razdoblje 1941.-45. trebalo je redefinirati, ustašku vladavinu prikazati kao borbu hrvatskog naroda za vlastitu državu u okolnostima Drugog svjetskog rata, vojne okupacije i nametnutih ideoloških obrazaca Osovine, protiv kojih se hrvatski narod navodno borio u ustaškim redovima.

Članci Magdića, Bogdana i Riegera od 6. svibnja, u stvari su najgrublja falsifikacija povijesti NDH. Odjednom je Poglavnikova vladavina 1941. – 45. postala neko prijelazno razdoblje u borbi hrvatskog naroda za vlastitu državu, suradnja ustaške vlasti s Nijemcima prinuda, rezultat okolnosti i slično, a pripadnost zapadnim demokracijama SAD-u i Velikoj Britaniji s povijesnog i ideološkog aspekta, neupitna vrijednost. Bilo je to na tragu sadržaja *Memoranduma* koji je vlada NDH 4. svibnja uputila zapadnim Saveznicima, pa se može zaključiti da su potonji članci, kao i sve do tada bitno drugačije napisano u novinama NDH, rezultat političkog diktata.

Memorandum su potpisali svi ministri u vladi NDH,¹¹⁵⁰ a 4. svibnja 1945. ministar V. Vrančić poletio je u Italiju s trojicom zarobljenih britanskih časnika, predati ga generalu H. Aleksanderu. U memorandumu se navodi da NDH postoji kao priznata država već četiri godine.¹¹⁵¹ Nadalje tvrdi se da NDH nije fašistička država i da se nije vodila fašističkom ideologijom, već borbom za opstanak vlastite države, što je bilo na tragu ustaške propagande posljednjih mjeseci rata. U kontekstu izgradnje države posebna zasluga se pripisuje Hrvatskom državnom saboru, ne bi li se NDH prikazala kao parlamentarna država. Bio je to dakako neuspješan pokušaj dodvoravanja zapadnim demokracijama. Posebno je istaknuta mediteranska orijentacija Hrvatske, poput Grčke, te *stare prirodne veze s Velikom Britanijom*, što je u stvari bilo neprikriveno pozivanje britanske vojne intervencije. Dalje se navodi da su se u Zagreb slile mase

¹¹⁴⁹ NH, br., 103, 6. svibnja 1945., 1., 2.

¹¹⁵⁰ Ivo Bogdan, Edo Bulat i ministar vanjskih poslova Mehmed Alejbegović su sudjelovali u izradi, a original je preveo profesor Roko Mišetić, te mu je pomogao netko iz MVP-a, vjerojatno Vilko Rieger koga Bogdan Krizman naziva autorom memoranduma. B. KRIZMAN, n. dj., II. sv., 294.

¹¹⁵¹ Atributi suverne države dokazivali su se priznanjem NDH od 10 država, te diplomatskim vezama NDH s SAD-om u proljeće 1941., Argentinom, te konzulatima Švicarske, Švedske, Francuske i Sv. Stolice.

izbjeglica,¹¹⁵² iz Srbije, Crne Gore, Albanije i Bugarske, prokušanih prijatelja Engleske i SAD-a kao što i Bogdan navodi u svom članku 6. svibnja.

Ne bi li skrenuo pažnju Angloamerikanaca na NDH, ustaški vrh se u *Memorandumu* koristio svakakvim marginalijama. Odjednom je životno važno bilo to što je NDH članica Međunarodne poštanske unije, Međunarodnog crvenog križa, da je turski ambasador u Londonu iz Bosne, da je Ministarstvo oružanih snaga NDH izdalo naređenje da se ne puca na Engleze i Amerikance koji se pojave na obali Jadrana, što je Bogdan također istaknuo u svojem uvodniku od 6. svibnja.

U prvim danima svibnja 1945. ustaški vrh nastojao je u posljednji trenutak pronaći neku *spasonosnu* formulu za NDH. Obavljeni su neformalni razgovori s nadbiskupom zagrebačkim Alojzijem Stepincem, kao i s Vlatkom Mačekom o formiranju nove vlade koja bi osigurala pregovore sa zapadnim Saveznicima, ali je na temelju procjene vojnog vrha¹¹⁵³ donijeta odluka da se Zagreb neće braniti, odnosno da će vlada NDH napustiti zemlju i pokušati naći spas predajom na Zapadu.¹¹⁵⁴

Ipak, molba A. Pavelića upućena zapovjedništvu združenih angloameričkih snaga na Sredozemlju, da savezničke snage iz Italije okupiraju Hrvatsku, bila je nemoguća misija. Odgovora na *Memorandum* nije bilo. Saveznicima nije bilo ni na kraj pameti spašavati NDH, jer su je smatrali njemačkim satelitom nastalim okupacijom Kraljevine Jugoslavije. Hrvatska je priznanjem Titove Jugoslavije 7. ožujka 1945. postala dio *savezničke države*, a NDH je stavljena izvan zakona.¹¹⁵⁵

¹¹⁵² Navodi se da je Zagreb u proljeće 1945. imao preko milijun stanovnika, što je svakako pretjerano. A. Vojinović govori o 500 tisuća na temelju izvješća Dušana Dodera ilegalca iz partizanskog stožera za oslobodjenje Zagreba. A. VOJINOVIĆ, n. dj., 102.-107. O znatno povećanom broju stanovnika Zagreba zbog priljeva izbjeglica u rujnu 1944. po povratku s diplomatske misije iz Bugarske, govori i dr. Rušinović. N. RUŠINOVIĆ, n. dj., 187., 188. D. Kamber navodi da je Zagreb narastao na 1,2 milijuna stanovnika od čega ima barem 800 000 izbjeglica. On dalje također tvrdi da mu je predsjednik vlade Mandić rekao da su dobili odgovor iz angloameričkog tabora i obećanje, kako na ustaške prvake neće biti primijenjene odluke iz Jalte i San Francisca prebjegnu li u njihovu zonu. D. KAMBER, n. dj., 33., 34.

¹¹⁵³ General Dragutin Rupčić navodno je na upit V. Mačeka može li obrana Zagreba izdržati 2 tjedna odgovorio kako ne može ni 48 sati. A. VOJINOVIĆ, n. dj., 111.-122.

¹¹⁵⁴ Ciliga navodi kako je kod napuštanja Zagreba početkom svibnja 1945. Pavelić pustio glas *o sporazumu s Englezima* i *o povratku s Englezima u Zagreb za osam dana*, navodno je svom vozaču kada ga je pitao što da uzme sa sobom, Pavelić odogovorio kako mu je potrebna svega jedna košulja za izmjenu, jer će se vratiti za koji dan. Ciliga konstatare kako su se te glasine pokazale tragično netočnima, te da je Pavelić svjesno varao i zavaravao vojsku, narod i javnost, što potvrđuje njegov bijeg daleko od sudbine hrvatskih vojnika na Bleiburgu. A. CILIGA, n. dj., 364.

¹¹⁵⁵ 294. D. BILANDŽIĆ, n. dj., 185.

IV. Zaključak

Iako bi neki povjesničari ustvrdili da je Drugi svjetski rat započeo Japan napadom na Kinu 1937., o *pravom* ratu govorimo ipak od njemačkog napada na Poljsku 1. rujna 1939. Prvo razdoblje Drugog svjetskog rata 1939.-1942. obilježila je dominacija Osovine, uspjesi Njemačke, Italije i Japana i njihovih saveznika na Zapadnom, Istočnom, Sjevernoafričkom, Azijskom i Pacifičkom ratištu. Drugo, od svršetka Staljingradske bitke u veljači 1943. do kapitulacije Japana 15. kolovoza 1945., obilježila je ofenziva i pobjede Saveznika, SSSR-a, SAD-a i Velike Britanije.

U Nezavisnoj Državi Hrvatskoj od 1943. do 1945., kao i u prethodne dvije godine, vodio se građanski rat između ustaša, četnika i NOP-a pod vodstvom komunista. Ustaški režim u NDH na čelu s poglavnikom Antom Pavelićem nije uspio uz pomoć njemačkih snaga osigurati kontrolu nad državnim prostorom i pobijediti snage NOVJ-a. Pogotovo će to biti izraženo od 1944. kada Saveznici već pružaju pomoć NOVJ dirigitiranim zračnim udarima i vojnim operacijama, ali i logističkom potporom u oružju, hrani i odjeći. Veoma važna činjenica za rast i razvoj NOP-a u Hrvatskoj bit će priključenje velikog broja članova i simpatizera prije rata najmoćnije političke stranke HSS-a tijekom 1944., kao i formiranje Izvršnog odbora HSS-a u okviru ZAVNOH-a.

Od konferencije u Teheranu krajem 1943. Saveznici su odlučili podržati Tita i NOP pod vodstvom KPJ, odnosno obustaviti podršku četnicima, koji su nedvojbeno surađivali s vojskama Osovine na okupiranom jugoslavenskom području. NOP je bila jedina sila na prostoru bivše Jugoslavije koja se učinkovito suprotstavila njemačkoj okupaciji i marionetskim režimima i to su Saveznici konačno prepoznali do kraja 1943. Na II. zasjedanju AVNOJ-a, političkog predstavništva NOP-a, u Jajcu krajem studenog 1943., postavljeni su temelji nove federativne Jugoslavije, a sporazumima Tita i Šubašića tijekom 1944., odnosno NKOJ-a i jugoslavenske kraljevske vlade u izbjeglištvu, nova je država dobila i međunarodno priznanje, što je na konferenciji *velike trojice* u Jalti početkom 1945. potvrđeno.

Takav odnosa snaga u NDH tijekom posljednje dvije godine rata onemogućit će funkcioniranje institucija vlasti ustaškog režima, promet ljudi i robe, i u konačnici svesti ustašku upravu na šire područje Zagreba. Izvještaj jednog švicarskog novinara svjedoči kako je izgledao put od Zagreba do Dubrovnika u ljeto 1944.:

Naš vlak bio je ovako sastavljen: pred parostrojem 3 vagona pieska, da se zaštiti vlak od mina; iza parostroja nalazio se veliki blindirani vagon naoružan sa dvije teške strojnice.

Kroz prozorčića oklopa vagona naoružani ljudi sa strojnim puškama motrili su horizont. Na kraju vlaka nalazio se još jedan oklopljeni vagon: nikad se ne zna da li će napadaj usliediti sprieda ili straga. U ovom vlaku putnici moraju biti spremni da se bace na pod svakog časa, kako bi izbjegli kugle napadača. Putovanje je beskonačno: veoma često zastaje se po ciele noći u malim postajama, jer se u okolini vode borbe od kojih ovisi mogućnost nastavka putovanja. Zna se kad se polazi... Ali ne zna se kad se stiže na odredište, a može se dospjeti i u partizanski tabor. Putovanje iz Dubrovnika u Zagreb traje dulje nego li je nekada trajalo putovanje iz Petrograda u Vladivostok....Dakle, već dvije godine nije se promijenilo stanje u Nezavisnoj Državi Hrvatskoj, mir i red postoje samo u teoriji.¹¹⁵⁶

Bile su to svakodnevne okolnosti u kojima su radile i novinske redakcije zadužene za pravodobno informiranje građana, formiranje javnog mnijenja i promicanje ustaške ideologije. Zadatak koji je ustaška vlast postavila pred novinare bio je ustvari *nemoguća misija*, teško ostvariv pothvat, jer su prilike na svjetskim bojištima, kao i u NDH već tijekom 1943. ukazivale da će rat završiti pobjedom Saveznika. Politički vrh je ulagao znatna sredstva i energiju ne bi li propaganda u tisku NDH bila što uspješnija. Međutim, nedostajalo je slobode, vjerodostojnosti, novinarskog profesionalizma i kreativnosti, odnosno svega onog što pretpostavlja kvalitetno novinarstvo. Ustaški tisak većim dijelom se uklopio u model informiranja karakterističan za nacističku Njemačku, gdje je novinar kao i svako drugo zanimanje služio probitcima režima. Novinar je u najvećoj mjeri bio sveden na glasnogovornika vladajuće stranke i promotora interesa saveznika NDH.

Novinskim redakcijama u NDH upravljao je *Državni izvještajni i promičbeni ured*, odnosno *Glavno ravnateljstvo za promičbu* pri Predsjedništvu vlade. Na svakodnevnim sastancima *Odsjeka za novinstvo* GRP-a izdavani su nautpci ravnateljima novinskih kuća, koji su iste prenosili svojim urednicima i novinarima na terenu, što je na kraju davalo jednoličan i predvidljiv ton cjelokupnom novinskom izdavaštvu. Prije tiskanja novinski sadržaj je morao proći temeljitu kontrolu, tj. cenzuru, kako bi bilo uklonjeno sve ono što ne konvenira političkom establišmentu ili saveznicima NDH. Predcenzura se provodila na informacijama koje su pristizale u formi agencijskih vijesti, tjednih, polumjesečnih i mjesečnih pregleda stranog tiska, kako neželjene informacije ne bi dospjele do novinskih redakcija, a potom i u novine. Uz to provodila se i stroga selekcija sadržaja iz inozemnih novina, ne bi li se ono što je na kraju objavljeno u formi izvješća, kontekstualno poklopilo s političkim pravcem NDH tiska. Osim GRP-a, kontrolu novinarskog rada vršio je i *Novinski odsjek* Ministarstva vanjskih

¹¹⁵⁶ HDA, MVP - Izvještajni ured, kut. 24, Pregled švicarskog tiska, br. 705, *Život u Hrvatskoj*.

poslova, zadužen za nadzor vanjske politike u novinama, te Ministarstvo unutarnjih poslova preko svojih cenzora koji su sjedili u uredima GRP-a i nadzirali rad novinskih službi. Strah u novinskim redakcijama posebno je izazivala prisutnost UNS-ovih agenata, koji su imali široke ovlasti i predstavljali fizičku prijetnju novinarima.

U cenzuru, na kojoj je radila cijela vojska ljudi, vladajući režim ulagao je ogromnu energiju i materijalna sredstva, ne bi li se građane uvjerilo u ispravnost ustaške politike, pobjednički rat Njemačke i realizaciju projekta *Nova Europa*. Sadržaj objavljen u novinama NDH u razdoblju 1941. – 1945. nije bio djelo slobodnog novinarskog rada, već prije svega domaće političke cenzure i diktata saveznika, Njemačke i Italije. Međunarodna novinska problematika bila je pod posebnom kontrolom, pa su *Izvještajni ured* MVP-a i HDU *Croatia* pripremali *Radne materijale za tisak* i *Preglede stranog novinstva* u kojima je već unaprijed bila provedena cenzura i selekcija novinskih članaka zemalja Osovine i neutralnog švicarskog švedskog, španjolskog, portugalskog i turskog tiska. Sve je moralo biti kontrolirano, poznato prije objave, usklađeno s političkim ciljevima Nezavisne Države Hrvatske. Posebna se pažnja polagala na stavove saveznika NDH, pa je obazrivost često prelazila granice dobrog ukusa, a službeni stav Zagreba formirali su njemački opunomoćenici, vojni analitičari i sl.

Nije bilo niti jednog lista koji je oponirao režimu, kritički se odnosio prema postupcima Poglavnika ili pisao protiv ustaške vlasti. Uniformiranost novinarske riječi bila je rezultat prije svega statusa i položaja novinara u NDH. Po uspostavi Nezavisne Države Hrvatske ustaški prvaci proveli su selekciju novinarskog kadra dotadašnjih vodećih listova *Jutarnjeg lista*, *Novosti*, *Obzora* itd. i okupili u novim redakcijama uglavnom mlade neiskusne novinare. Prokušani profesionalci novinarske struke iz Kraljevine Jugoslavije otpušteni su, a novi je kadar pod snažnim pritiskom vlasti, te materijalnom, socijalnom i fizičkom prijetnjom represivnog aparata, namješten u novinske redakcije *Hrvatskog naroda*, *Nove Hrvatske*, *Spremnosti*, sarajevskog *Novog lista*, *Hrvatskog lista*, *Nedjeljnih viesti* itd. Po uspostavi NDH posebno utjecajna bit će grupa ustaških časnika emigranata potpomognutih Poglavnikom, formirana pod vodstvom pukovnika Josipa Mrmića. Ta će struja povezana s novinarskom grupom Matije Kovačića, Mije Tolja, a kasnije Mirka Puka, imati najznačajniji utjecaj na formiranje režimskog novinarstva, kadrovske promjene u novinskim redakcijama i strah koji je u njima vladao.

Da bi netko obavljao novinarski posao morao je biti član *Hrvatskog novinarskog društva*, odnosno biti zaveden u registar novinara. Prema Pravilniku HND-a, kasnije i Zakonu o novinarima i novinarskom radu novinar je mogao biti punoljetan hrvatski građanin s položenom maturom, arijevskog porijekla, neoženjen za osobu nearijevskog porijekla, što je

preuzeto iz njemačkog Zakona o urednicima iz 1933. Jedan dio novinara prihvatio je ustašku ideologiju, pristupio pokretu i u novinskim redakcijama djelovao kao stranački poslušnik. Mnogi su pak pisali prema naputcima ne bi li sačuvali živu glavu i kakvu takvu socijalnu sigurnost, dok su se neki suprotstavili takvom načinu rada, pa su izgubili posao ili se našli u logorima i na stratištima. Od kraja 1944. pritisak politike na novinare dodatno je osnažio, ne bi li se što sveobuhvatnije realizirao projekt ustašizacije hrvatskog društva. Prema naputku ravnatelja *Ustaškog nakladnog zavoda* Mirka Puka od novinara se tražilo bezuvjetno i bez odlaganja pristupanje ustaškom pokretu, zbog čega su mnogi bili prisiljeni napustiti redakcije i ostati bez posla.

Ipak i u monolitnom informativnom sustavu kakav je izgrađen u NDH bilo je odstupanja. Uredništvo sarajevskog *Katoličkog tjednika* s početka 1943. u nekoliko se članaka založilo za temeljne ljudske slobode, slobodu govora, misli i individualnog odlučivanja, kritizirajući rasne zakone koji su po genetskim predispozicijama dijeli ljude na vladare i podčinjene. Posebno je kritizirana ideja kolektivnog duha, korporativne svijesti koja traži depersonalizaciju i gubitak osobne slobode. U pozitivnom kontekstu apostrofirane su novinarske slobode i ženevska demokratska načela, a ustaški model dirigiranog informiranja indirektno je prozivan. Načelno pacifistička pozicija uredništva, okrenuta temeljnim kršćanskim idealima bila je neprihvatljiva cenzorima zagrebačkog GRP-a, pa je ubrzo uslijedila opomena uz prijetnju gašenja lista. No bio je to tek jedan *incident* u posve kontroliranom medijskom sustavu NDH, a dogodio se jer je Sarajevo bilo na periferiji, slabo povezano i često izvan dosega zagrebačke cenzure.

Sarajevski *Novi list* često je bio izložen kritici *Odsjeka za novinstvo* zagrebačkog GRP-a, zbog pogrešaka, nepoštivanja naputaka, cenzuriranja vijesti HDU *Croatie*, korištenja nedopuštenih izvora informiranja. Međutim, sarajevski dnevnik ipak nikada nije značajnije sadržajno odstupao od zagrebačkih novina, a to što je ponekad koristio samoinicijativno neke druge izvore informiranja od vijesti HDU *Croatia* ili su se nešto češće javljale pogreške u člancima, nije bio rezultat kršenja odredbi GRP-a, niti oponiranja režimu. U pitanju je često bila nekompetencija urednika i novinara na terenu, problem s ingerencijama njemačke i hrvatske cenzure u Sarajevu, te učestali problemi s tehničkom potporom, prije svega s Hell-aparatima kojima su pristizale agencijske vijesti.

Često spominjana *Spremnost* kao list slobodnijeg izričaja u vrijeme uredničkog mandata Tijasa Mortigjije, nije se kritički odnosila prema politici režima, ni prema saveznicima NDH, niti je na bilo koji način oponirala vlasti. Istina, u tjedniku *Spremnost* od Teherana se nešto benevolentnije pisalo o zapadnim demokracijama i njihovu vrijednosnom

sustavu, savezničkim konferencijama i poslijeratnoj organizaciji svijeta, ne bi li se prije svega dodatno naglasila opasnost od boljševizma. U rubrikama *Odjeci iz svijeta* i *Dokumenti* bio je zastupljen znatan broj članaka iz engleskog, američkog, pa i sovjetskog tiska, ali uvijek sa svrhom dokazivanja latentnog sukoba između zapadnih Saveznika i Sovjeta, te naglašavanja sovjetskih imperijalnih ciljeva. Od *dva zla*, ustaški režim se nasuprot boljševizmu odlučio za angloameričku *plutokraciju*, što je bilo očito u posljednjim mjesecima rata, a posebno izraženo u većem broju članaka tjednika *Spremnosti*. Stoga ocjena jednog suvremenika da je *Spremnost* u posljednjem razdoblju rata čak mirisala *anglofilski*, nije pretjerana.

Tjednik *Spremnost* u okviru stalne rubrike *Dokumenti*, 29. listopada 1944. čitateljima je u NDH predstavio službeni tekst formiranja nove međunarodne organizacije. Tekst lišen komentara, otkriva zaključke iz Dumbarton Oaksa ili načela budućeg Društva naroda. Tako su se na stranicama jednog ustaškog lista našle temeljne odrednice Ujedinjenih naroda.¹¹⁵⁷ Bio je to značajan odmak od dotada ustaljenog načina pisanja na omiljenu temu ustaškog tiska, *Saveznici i njihovi međusobni sukobi*, a vrijednosni sustav zapadnih demokracija nije bio izvrgnut kritici. Ipak, ne treba zaboraviti da je promjena bila politički motivirana u okolnostima njemačkog poraza i bezizglednog položaja NDH. Stoga nije vjerojatno da su ustaški ideolozi odjednom počeli cijeliti vrijednosni sustav zapadnih demokracija i zagovarati načela Atlantske povelje, kao što nije bilo moguće očekivati da bi NDH na kraju rata bila *spašena* od zapadnih demokracija.

Ustaški režim je dozvolio *Spremnosti* da bude nešto drukčija, no za sada nije posve jasno što se time htjelo postići, jer je pokušaj dijela ustaškog vrha da približi NDH zapadnim Saveznicima u rujnu 1944. naprasno zaustavljen. Ipak, moguće je pretpostaviti da je umjereno anglofilski karakter *Spremnosti* bio dio politički osmišljenog plana ustaškog vrha, koji je sebi gradio odstupnicu daleko od Titovih partizana i Sovjeta, tj. nastojao osigurati mogućnost predaje na Zapadu. Pritom je mala naklada *Spremnosti* jamčila neznatan utjecaj tog tjednika na široke mase i formiranje javnog mnijenja u NDH, kao i na potencijalno kvarenje savezničkih odnosa ustaških vlasti i Njemačke, što je ustaškom režimu bilo važno.¹¹⁵⁸

Dnevnici *Hrvatski narod* i *Nova Hrvatska* bili su pod strogom kontrolom *Odsjeka za novinstvo* GRP-a, pa nije bilo odstupanja u načinu pisanja u razdoblju 1943. – 1945. izuzev u posljednjim danima NDH, kada se dogodio kopernikanski obrat, a NDH bila svrstana među zemlje zapadne demokracije, kao u *Memorandumu* ustaške vlade upućenom generalu Haroldu Aleksanderu 4. svibnja 1945. Od jeseni 1944. u *Hrvatskom narodu*, *Hrvatskom listu*, *Novoj*

¹¹⁵⁷ *Zaključci u Dumbarton Oaksu*, *Spremnost*, 29. listopada 1944., br. 141., 5.

Hrvatskoj, sarajevskom *Novom listu* značajnije su zastupljeni uvodnici posvećeni problemima u zapadnom savezničkom taboru, poslijeratnim osnovama, boljševičkoj opasnosti, pravima malih naroda, te hrabroj protuboljševičkoj borbi njemačkog Wermachta. Na stranicama najtiražnijih hrvatskih dnevnika hrvatski narod se otvoreno pozivao na borbu do posljednjeg daha za hrvatsku državu i svete nacionalne ciljeve, iako je bilo posve izvjesno da je rat izgubljen.

Osim u *Spremnosti*, diplomatska problematika među Saveznicima vrlo je opsežno obrađivana i u zagrebačkom tjedniku Hrvatskog novinarskog društva *Nedjeljne viesti*, odnosno *Novine*, no slobodnog interpretiranja i komentara također nije bilo, već je prevladavalo režimsko informiranje temeljeno na agencijskim vijestima njemačkog DNB-a, talijanskog Stefania i pomno selektiranih članak iz neutralnog i savezničkog tiska. Humoristični tjednici *Šilo* i *Vrabac* također su ispunjavali svoju zadaću u propagandnom ratu koji se vodio u tisku NDH. Navodne sukobe između Saveznika i ratne prilike na svjetskim bojištima uglavnom su pratili karikaturama. U ciničnom tonu ismijavane su savezničke konferencije, apostrofirani podređeni odnos Roosevelta i Churchilla prema Staljinu, te problem poslijeratne egzistencije malih naroda pod boljševičkom čizmom.

Tri ratne prijelomnice bit će od odsutnog značaja za ishod rata u Europi. Staljingradska bitka, angloameričko iskrcavanje u Sjevernoj Africi i potom na Siciliji, te invazija na Normandiju. U sva tri slučaja tisak NDH nije hrvatskoj javnosti pružao realnu sliku ratnih operacija niti je upozoravao na posljedice po sile Osovine koje su proizlazile iz poraza na Istočnom, Sjevernoafričkom, Talijanskom i Francuskom ratištu.

Poraz kod Staljingrada tisak NDH nastojao je pretvoriti u pobjedu. *Hrvatski list*, *Nova Hrvatska*, *Hrvatski narod*, *Nedjeljne viesti*, *Spremnost* unisono su stvarali neku drugu zbilju, pretvarali poraz u pobjedu ili ga proglašavali strateškim manevrom. Razlike u pristupu nije bilo. Novinske redakcije po nalogu Ive Bogdana nadstojnika *Novinskog odsjeka* GRP-a od 16. veljače 1943. bile su upozorene da s pijetetom pišu o staljingradskim *braniteljima*, a potom je uslijedila uredba po kojoj se nisu smjele objaviti vijesti o značaju poraza kod Staljingrada i posljedicama po daljnji tijek rata na Istočnom bojištu. Iz navedenog je posve jasno zašto onda u novinama nisu objavljene informacije iz neutralne Švicarske i Švedske, koje su tijekom siječnja 1943. prispjele u GRP preko *Izvištajnog ureda* MVP-a, o padu Staljingrada i gubitku 20 divizija Wermachta. Zbog toga novinski sadržaj o Staljingradskoj bitci predstavlja iskrivljenu sliku o stanju na Istočnom bojištu.

Revnost ustaške propagande u slučaju umanjivanja tragičnosti i važnosti za Osovinu Staljingradske bitke dovedena je do apsurdna, što je kod čitatelja izazivalo podsmjeh i

nevjericu. U komentarima vojnih straučnjaka listova NDH često se posve neuvjerljivo interpretiralo stanje na bojištima, a potkradale su se i čitateljima očite pogreške.

Ulazak SAD-a u rat donio je Saveznicima prevagu u broju vojnika, ratnoj industriji i gospodarskom potencijalu, što će se pokazati presudnim u Drugom svjetskom ratu. Tisak NDH s posebnom je pažnjom pratio uspjehe Erwina Rommela, glavnog zapovjednika osovinskih snaga u Sjevernoj Africi, u prvoj polovici 1942. Uspjesima Osovine uglavnom su posvećivane udarne vijesti na prvoj ili drugoj stranici novina. Dnevnici *Hrvatski narod*, *Hrvatski list*, *Nova Hrvatska*, od kraja siječnja 1942. do kraja srpnja 1942. vrlo će opsežno izvještavati o ratnim uspjesima Osovine. Međutim, od angloameričkog iskrcavanja u Alžiru i Maroku prikaz ratnih događanja na Sjevernoafričkom ratištu u tisku NDH bio je stavljen u drugi plan, ne bi li se čitateljstvu skrenula pažnja s nepovoljnih ratni prilika. Bio je dakako politički diktat, jer je DIPU u studenom 1942. izričito tražio od novinskih redakcija da oprezno i suzdržano pišu o događajima u Sjevernoj Africi, te da se pridržavaju izvješća njemačkog DNB-a i talijanskog Stefania. Tako se moglo dogoditi da bitka za El Alamein koja prethodila operaciji Torch i u kojoj je ranjeno, ubijeno ili zarobljeno 37 000 vojnika Osovine, bude pretvorena u pobjedu. Osovinsko napuštanje Libije svega dva mjeseca od iskrcavanja Saveznika interpretirano je kao strategijski potez i tek marginalno popraćeno u tisku NDH, kao i konačan poraz u Sjevernoj Africi, što je bilo na tragu naputaka DIPU-a.

Izravna posljedica sjevernoafričkih vojnih uspjeha zapadnih Saveznika bilo je iskrcavanje angloameričkih snaga na Siciliji, te izlazak Italije iz rata. Kapitulacija Italije s radošću je dočekana u tisku NDH, jer je Italija okupirala veći dio južne Hrvatske još u svibnju 1941. na temelju Rimskih ugovora, a koje je tada A. Pavelić mogao poništiti. S jedne je strane ipak apsurdno oduševljenje u tisku NDH porazom Italije, jer je Osovina, kojoj je pripadala i NDH, izlaskom Italije doživjela težak vojni i politički udarac i bila korak bliže porazu. Uzme li se u obzir saveznički odnos NDH i Italije do njene kapitulacije, sa stranica ustaških novina nakon jeseni 1943. upućivane su krajnje zbunjujuće poruke. Možda je najuočljiviji primjer bio onaj iz *Hrvatskog naroda* od 5. siječnja 1944. kada je iznijeta tvrdnja o dokazanoj vojnoj suradnji Titovih partizana i talijanske vojske na Jadranu. Bila je to velika obmana i zamjena teza kojom se nastojalo Talijane, donedavne okupatore Dalmacije i Istre poistovjetiti s antifašističkim pokretom otpora, ne bi li se ustašku vlast oslobodilo odgovornosti suradnje s *izdajnikom* Italijom. Pritom kao da je zaboravljeno da su Talijani do rujna 1943. surađivali s četničkim pokretom, ustaškom vojnicom i domobranima u gušenju narodnooslobodilačkog pokreta pod vodstvom Tita i KPJ. Pošto je Italija u dogovoru s Njemačkom od 1941.-1943. kreirala vojnu politiku Osovine na jugoistoku Europe, jasno je u kojoj je mjeri ustaška

propaganda ovakvim i sličnim člancima falsificirala informiranje o vojnim i političkim pitanjima u NDH.

Iskrcavanjem angloameričkih snaga u Normandiji 6. lipnja 1944., otpočinje oslobađanje Zapadne Europe, što će imati značajnih reperkusija na vojnu i političku situaciju u NDH, a posljedično i na novinski sadržaj. Tisak NDH imao je važan politički zadatak u projektu ustašizacije hrvatskog društva krajem 1944. i početkom 1945., nakon neuspješnog puča i pokušaja približavanja zapadnim Saveznicima dijela ustaških prvaka. Uvodnici *Spremnosti*, ali i *Hrvatskog naroda*, *Nove Hrvatske*, sarajevskog *Novog lista* i *Hrvatskog lista* u posljednjih godinu dana rata bit će obilato korišteni u propagandnom ratu uperenom protiv NOP-a i KPJ. Milivoj Magdić, Tijas Mortigjija, Franjo Nevistić, Petar Bareza, Vilko Rieger, Ivo Bogdan, Dragutin Kamber, imali su zadatak hrvatskoj javnosti *objasniti* kako je sporazum Tito-Šubašić zapravo dogovor Moskve i Londona koji vodi Hrvatsku u novu Jugoslaviju sa srpskom prevlašću. Ispred pridjeva srpski, četnički, komunistički, jugoslavenski stavljen je znak jednakosti, jer u ustaškoj retorici samo su Srbi mogli biti odmetnici, a to znači četnici ili partizani, rušitelji hrvatske države.

Za ustašku propagandu komunistička vlast uspostavljena u jesen 1944. u Beogradu bila je komplot Saveznika, kraljevske vlade u Londonu i KPJ protiv NDH, a međunarodno priznanje DFJ u Jalti, pobjeda sovjetske politike na jugoistoku Europe. Tito i kralj Petar II. predloženi su kao eksponenti sovjetske i britanske politike, pijuni u rukama Saveznika koji se bore za obnovu Jugoslavije na štetu Hrvata. Osim uobičajenih parola o nužnosti ustrajne borbe za očuvanje hrvatske države, koje nisu imale realnu podlogu, tisak NDH, kao ni ustaški vrh nije ponudio alternativno rješenje, jer ga i nije bilo. Ustaški tisak zapravo je inzistirao na netočnoj činjenici da hrvatski narod nema alternativu osim ustaške politike, te da svaka druga suprotstavljena politika znači povratak Hrvatske u velikosrpsku zajednicu. Nisu tumačili da je Hrvat Josip Broz Tito bio na čelu KPJ, a od početka lipnja 1944. Hrvat Ivan Šubašić preuzima voljom zapadnih Saveznika predsjedavanje jugoslavenskom izbjegličkom vladom u Londonu. Hrvati su bili ti koji su sa Saveznicima 1944. dogovarali stvaranje nove poslijeratne Jugoslavije. Ne treba zaboraviti i ulogu HSS-a od 1943. i napore da se NDH omogući prelazak u saveznički tabor, kao i značajan doprinos HSS-ovaca u antifašističkom pokretu. Tema *Saveznici i njihovi međusobni odnosi* jedna je od najzastupljenijih na stranicama ustaških novina, a posebno od Staljingradske bitke i angloameričkog iskrcavanja u Sjevernoj Africi, kada Saveznici preuzimaju inicijativu na bojištima. U propagandnom ratu koji se odigravao u tisku NDH, dokazati neprirodnost savezništva zapadnih Saveznika i Sovjetskog Saveza, nestanak malih naroda u boljševičkim osvajačkom pohodu u Istočnoj i Jugoistočnoj

Europi, imperijalne ciljeve Velike Britanije i SAD-a u Sjevernoj Africi i na Bliskom istoku, bio je politički imperativ, ali i opravdanje za ratne operacije sila Osovine u Europi i Africi. Ne bi li se osigurala vjerodostojnost, osim uobičajenih izvora informiranja iz tiska zemalja Osovine, posebno je korištena novinska građa Švicarske, Švedske, te iz neprijateljskih zemalja, Velike Britanije, Sovjetskog Saveza i SAD-a. Najčešće su to bili dnevници i časopisi: *Svenska Dagsbladet*, *Neue Zürcher Zeitung*, *Der Bund*, *Die Tat*, *Time and Tide*, *New York Times*, *Times*, *News Chronicle*, *Pravda*, *Izvjestija*, *Daily Mail*, *Daily Herald*, *Life*, *Economist*, *New Political Review*.

Po uzoru na njemački, ustaški je tisak nastojao američko-britansko-sovjetsko savezništvo prikazati kao interesnu spregu, pogubnu po Europu. Javnost NDH trebalo je uvjeriti u realni antagonizam između Saveznika i u opasnost od američkog i sovjetskog ratnog trijumfa. Dvije države su bile u središtu interesa ustaškog novinstva, SAD i Sovjetski Savez, a njihovi politički, kolonijalni i geostrateški interesi interpretirani su u svjetskim razmjerima. Prikazivane su kao imperijalne sile koje trguju narodima, zemljama, rudnim bogatstvima, pa i cijelim kontinentima. Prema tisku NDH te su dvije super sile tijekom Drugog svjetskog rata sustavno gradile temelj za bipolarizaciju svijeta u kojemu više nije bilo mjesta za Veliku Britaniju. Prizvuk paranoidnosti i sindroma svjetske zavjere posebno je prisutan u ustaškom tisku od ljeta 1943. godine i poraza na Sjevernoafričkom bojištu, kada neuspjeh na ratnom polju u novinskim stupcima zamjenjuje diplomatska problematika orijentirana na sukob interesa Saveznika.

Francusko–američko-britanski odnosi tijekom 1943. na Sjevernoafričkom ratištu problematizirani su u kontekstu američkih i britanskih teritorijalnih aspiracija prema francuskim kolonijama u Sjevernoj Africi. Taj se sukob prema ustaškom tisku odvijao preko njihovih eksponenata, francuskih generala Georges-a Catrauxa, Henri-a Girauda i Charles-a de Gaulla, a proširen je u vrijeme savezničke invazije na Normandiju i na sukob generala De Gaulla i angloameričkih saveznika. Američko-britanski odnosi problematizirani su u svjetlu navodnih američkih imperijalnih ciljeva prema britanskim kolonijama u Sjevernoj Africi. Američka vojna intervencija nije tretirana kao saveznička pomoć već kao politički, vojni i materijalni interes. Cijeloj savezničkoj operaciji u Sjevernoj Africi pripisivan je karakter američkog kolonijalnog rata s jasnim političkim i geostrateškim ciljevima direktno suprotstavljenim Francuzima i Britancima. Posebno značajnu ulogu u stvaranju takve klime u javnosti imali su dnevници *Hrvatski narod* i *Hrvatski list* posvetivši velik broj naslovnica, tjednik *Spremnost* sa svojom rubrikom *Odjeci iz svijeta*, te humoristički tjednik *Šilo* koji je posvetio velik broj karikatura prijeporima Saveznika.

Teme posvećene Saveznicima koje su obilježile vanjskopolitičke rubrike tiska NDH bile su: poljsko i finsko pitanje, prijepori zapadnih saveznika u Sjevernoj Africi i njihov odnos prema De Gaulleu i francuskim kolonijama, suradnja zapadnih saveznika i Sovjeta i njihove odluke s konferencija u Casablanci, Quebecu, Moskvi, Teheranu, Dumbarton Oaksu, Jalti, San Franciscu. Sve njih povezuje iskrivljena slika o savezništvu SAD-a, Velike Britanije i SSSR-a i njihovim međusobnim odnosima, nerealno očekivanje raspada alijanse zapadnih saveznika i Sovjeta i prije kraja rata, pozivanje na načela Atlantske povelje u intepretaciji odnosa Saveznika prema malim narodima i fatalistički prikaz Europe i svijeta po savezničkoj pobjedi.

U tisku NDH poljsko pitanje je analizirano u tri faze. Prvo razdoblje proljeće-ljeto 1943. obilježit će slučaj Katyn, što će ustaška propaganda iskoristiti kao dokaz Staljinovih namjera prema Poljskoj, te pogibja predsjednika poljske vlade u izbjeglištvu Wladislava Sikorskog, koja će na stranicama novina NDH biti predstavljena kao britanski tajni pothvat. Za tu je fazu karakterističan ujednačeno negativan tretman Saveznika u tisku NDH u gotovo svim novinama. Dok su zagrebački i osječki dnevnik *Hrvatski narod* i *Hrvatski list* nastojali hrvatskoj javnosti dokazati kako je riječ o bezobzirnoj sprezi zapadnih Saveznika i Sovjeta, čije savezništvo ne mogu poljuljati sovjetski imperijalni ciljevi prema Poljskoj, odnosno mala i nevažna Poljska, *Spremnost* je imala nešto umjereniji stav prema zapadnim Saveznicima. O Poljskoj se raspravljalo kao da su Saveznici već pobijedili i dobili rat, odnosno kao da su Saveznici, a ne Nijemci, okupirali poljski teritorij, što je bio smišljeni scenariji zastrašivanja javnosti posljedicama eventualnog njemačkog poraza.

Drugu fazu obilježit će negativan stav u tisku NDH prema odlukama Saveznika u Teheranu i formiranju *Lublinskog odbora*. Dnevници *Hrvatski narod*, *Hrvatski list*, sarajevski *Novi list*, kao i tjednik *Novine* odluke iz Teherana interpretirali su kao veliki trijumf Staljina, odnosno kao britanski poraz i prepuštanje Poljske pa analogno tome i cijele Istočne Europe Sovjetima. *Curzonova linija*, odnosno prihvaćena istočna granica Poljske, bila je u tisku NDH apostrofirana kao dokaz kako se trguje teritorijima *malih naroda*. Formiranje *Lublinskog odbora* novine NDH proglasit će prodajom i izdajom Poljske prije svega od Velike Britanije. *Spremnost* je za razliku od ostalih novina i dalje zadržala nešto benevolentniji stav prema zapadnim Saveznicima, posebno naglašavajući nespojivost sovjetskih imperijalnih ciljeva u Istočnoj Europi i načela slobodnog demokratskog svijeta sadržanih u Atlantskoj povelji.

Treću fazu obilježit će ustaška propaganda u slučaju varšavskog ustanka, te odluke iz Jalte i San Francisca vezane za Poljsku. Od jeseni 1944. – do proljeća 1945. poljsko pitanje postaje najvažnije vanjskopolitička tema u tisku NDH, što potvrđuje dominantan broj naslovnica u najvažnijim dnevnicima NDH, *Hrvatskom narodu* i *Hrvatskom listu*.

Članci posvećeni Poljskoj imali su zadatak dokazati, kada je već bilo posve izvjesno da je Njemačka izgubila rat, da Sovjeti predstavljaju veliku opasnost po cijelu Europu. Također da zapadni Saveznici nisu u stanju zaštititi *male narode*, te da slučaj Poljske, koja se morala odreći prijeratnih granica i prava na vlastitu vladu predstavlja scenarij za sve one zemlje u koje već je ili će tek stupiti Crvena armija. Pritom se izostavljala činjenica da se poljska vojska u isto vrijeme borila na strani Saveznika u Italiji i Francuskoj, te da je takav usud Poljske otpočeo njemačkim napadom 1. rujna 1939. Isto tako je *zaboravljeno* da su upravo Nijemci uništili devet desetina Varšave tijekom kolovoza i rujna 1944. i poubijali ne manje od 200 tisuća ljudi.

Ustaška propaganda iskoristila je poljsko pitanje ne bi li dokazala da su Saveznici gori od Nijemaca prema *malim* narodima, odnosno neprirodnost savezništva Sovjetskog Saveza s SAD-om i Velikom Britanijom. U tome dakako nije mogla biti uspješna, jer su Nijemci u osvajačkom ratu dokinuli poljsku državnost, ratom poharali Poljsku, a protivnike nacističkog režima ubijali ili slali u koncentracijske logore.

Još jedan kuriozitet vezan je uz slučaj Poljske na stranicama ustaških novina. Kad se u novinama raspravljalo o kršenju prava malih naroda, prekrajanju granica, za što je slučaj Poljske bio najčešće apostrofirano, Saveznici su prikazivani kao pobjednici u ratu, tj. kao oni koji odlučuju o sudbini Europe. Posebno je to izraženo u *Spremnosti* od savezničke konferencije u Teheranu, koja je u svojim rubrikama *Odjeci iz svijeta* i *Dokumenti*, donosila vijesti iz savezničkog i neutralnog tiska, pritom komentirajući prijepore u savezničkom taboru, teritorijalne aspiracije na račun malih naroda. Ne bi li se naglasila opasnost od boljševizacije Europe u tisku NDH, sovjetske teritorijalne aspiracije povezivane su i s Litvom, Latvijom, Estonijom, Finskom, Češkom, Grčkom, Mađarskom, pa i Turskom, uz angloamerički blagoslov, što je interpretirano kao izdaja načela Atlantske povelje.

Bila je to smišljena strategija ustaške propagande kojom se htjelo dokazati kako Saveznici otvoreno podržavaju sovjetske vojne i političke imperijalne planove u Istočnoj Europi, krše prava malih naroda, otimaju jedni drugima kolonije i sl. Nijemci su u novinama NDH bili obnovitelji hrvatske državnosti, osloboditelji Hrvata od nepravedne srpske hegemonije u Kraljevini Jugoslaviji, *grobari* nepravednog Versailleskog poretka u Europi. Pritom je zaboravljeno što su Nijemci učinili s Čehoslovačkom, Poljskom, Francuskom, Norveškom, Grčkom i nekim drugim europskim zemljama, koje su često bile predmet negativne kritike tiska NDH u kontekstu savezničkih poslijeratnih planova, što je dakako bilo kontradiktorno. Propaganda NDH ove nelogičnosti niti ne pokušava objasniti.

Kapitulacija Finske dogodila se u vrijeme bezuspješnog puča Vokić-Lorković u NDH u rujnu 1944., što će bitno predodrediti sadržaj ustaških novina. Finska je na stranicama *Hrvatskog naroda*, *Hrvatskog lista*, sarajevskog *Novog lista*, *Spremnosti i Novina* predstavljena kao žrtva sovjetske agresije i teških uvjeta nametnutog mira, ne bi li se hrvatska javnost uvjerila u pogubne posljedice potencijalnog napuštanja njemačkog saveznika. Primjer Finske uz sudbinu Poljske, ustaškoj propagandi poslužio je kao ključni dokaz u virtualnom suđenju zapadnim Saveznicima za njihovu pasivnu politiku prema sovjetskoj boljševizaciji Europe, odnosno kao potvrda ispravnosti njemačke i ustaške borbe protiv boljševizma, demokracije i «plutokratskih» imperijalnih ciljeva. Odnosi Finske sa Saveznicima, posebice sa Sovjetima, te način na koji je interpretirana sudbina finskog naroda po raskidu savezništva s Nijemcima, predstavlja politički diktat ustaškog vrha.

Sastanci Saveznika u Casablanci, Teheranu, Dumbarton Oaksu, Jalti i San Franciscu vrlo su opširno praćeni u tisku NDH, a često su vijesti objavljivane senzacionalno na prvim stranicama. Odluke saveznika interpretirane su u kontekstu poslijeratne blokovske podjele Europe i neizbježnog rata sovjetskih komunista i angloameričke demokracije, ne bi li se njemačka borba na istoku prikazala kao herojska obrana Europe.

Ustaški tisak nastojao je prikazati konferenciju u Casablanci početkom 1943. kao sastanak bez dnevnog reda u alarmantnim okolnostima po Saveznike. Odsutnost Staljina nastojalo se prikazati kao očiti dokaz nespojivih veza boljševika i *plutokrata*, te moguće različitih poslijeratnih planova u Istočnoj i Jugoistočnoj Europi. Nije ostalo neprimijećeno niti da su zapadni Saveznici međusobno otišli puno dalje u operacionalizaciji savezništva na bojnopolju i u poslijeratnim osnovama, nego li je to bio slučaj sa Sovjetima. Na temelju radnih materijala koje je *Izvjestajni ured* MVP-a pripremao za tisak NDH tijekom siječnja i veljače 1943., novinske redakcije će iskonstruirati priču o vojno i politički promašenom sastanku u Casablanci, iako je sastanak u Casablanci, upravo suprotno, bio dokaz dobre suradnje zapadnih Saveznika i zajedničke ratne strategije.

Prvi sastanak velike trojke u Teheranu obilježiti će prema tisku NDH povlačenje zapadnih Saveznika pred Staljinovim imperijalnim ciljevima. Poruka upućena građanima NDH glasila je: *O budućnosti Poljske, Finske i baltičkih zemalja odlučivat će Sovjeti, što je tek početak osvajačkog pohoda Crvene armije u Istočnoj Europi*. Na taj način nastojalo se uvjeriti čitateljstvo da mali narodi u poslijeratnoj Europi neće imati budućnosti, te da savezništvu s Njemačkom nema alternative.

Konferencija u Teheranu u tisku NDH bila je prikazana kao sukob Sovjeta i zapadnih Saveznika, iako je ustvari bila demonstracija vrlo snažnog savezništva. U Teheranu je

potvrđeno da će Saveznici podupirati isključivo obnovu Jugoslavije, pa je njihova potpora usmjerena na NOVJ, jedinu snagu na teritoriju bivše Jugoslavije koja je dokazala da se bori protiv Nijemaca i njihovih saveznika i da ima plan obnoviti Jugoslaviju. Ustaški vrh ubrzo je postao svjestan važnosti odluka iz Teherana, a posebno odluke o potpori Titu i partizanskom pokretu. Konkretna pomoć Saveznika antifašističkom pokretu uslijedila je netom nakon konferencije potporom iz zraka, bombardiranjem Sarajeva, Varaždina, Zagreba, Splita, Prijedora i Travnika, o čemu će svjedočiti i tisak NDH, optužujući saveznike za barbarizam i terorizam nad hrvatskim gradovima.¹¹⁵⁹

Ustaška propaganda uz izuzetak *Spremnosti*, od Teherana je pa gotovo do kraja rata zagovarala samo jedno rješenje, borbu uz njemačkog saveznika za hrvatsku državnost. A to je značilo, koliko god bilo apsurdno, borbu do poraza, odnosno do propasti NDH i kažnjavanja ratnih zločinaca. Bila je to krajnje apsurdna propagandna agitacija, koja se opravdavala svetom borbom za nacionalne ciljeve u ustaškoj režiji. Značajnu ulogu u kreiranju takvog ozračja od dnevnika imati će najznačajniji dnevici u NDH, *Hrvatski narod*, *Hrvatski list* i sarajevski *Novi list*.

Sastanak u Jalti predstavljen je u tisku NDH kao velika prijevara, a načela kojima se vode Saveznici uspoređena su s Wilsonovim točkama koje su na negativan način predodredile sudbinu Weimarske Republike. Engleska je prikazana kao velika gubitnica, pasivni promatrač ekspanzivne sovjetske politike na europskom kontinentu. Sarajevski *Novi list* i *Hrvatski narod* uz politički dirigitirane osvrte, zaključke iz Jalte prenijeli su bez propagandnih primjesa. Bilo je to zbog toga što su odluke Saveznika namijenjene Njemačkoj bile jednim dijelom primjenjive i na NDH, čime se trebalo u hrvatskoj javnosti proizvesti strah i zorno pokazati što poražene čeka po svršetku rata.

Ivo Bogdan, jedan od istaknutijih ideologa ustaškog pokreta zaključke iz Jalte ocijenio je kao potpunu negaciju načela Atlantske povelje. Nadovezujući se na sporazum Tito-Šubašić i krimski card-blanche poslijeratnoj Jugoslaviji, on je zaključio kako su velike sile hrvatskom narodu predodredile sudbinu Mađarske, Bugarske, Poljske i drugih tzv. malih naroda Europe.

¹¹⁵⁹ U knjizi *Anglo-američka bombardiranja Hrvatske u Drugom svjetskom ratu. Saveznički zračni napadi na Nezavisnu Državu Hrvatsku 1943.-1945.*, Marica Karakaš pokazuje razmjere savezničkog bombardiranja gradova u NDH i povezuje relativno malen broj civilnih žrtava s malo poznatim aspektom djelovanja promidžbe u NDH. Naime, autorica navodi kako je još od 1943. promidžba u NDH upozoravala na mogućnost zračnih napada, zbog čega su građani bili svjesni opasnosti i bježali izvan gradova. Karakaš navodi kako su građani često pokušavali opravdati savezničke bombardere, unatoč činjenici da su nasumični napadi iz velikih visina pogađali i civilne ciljeve. Marica KARAKAŠ, *Anglo-američka bombardiranja Hrvatske u Drugom svjetskom ratu. Saveznički zračni napadi na Nezavisnu Državu Hrvatsku 1943.-1945.*, Hrvatski institut za povijest, Zagreb 2008.

U vrijeme konferencije u Jalti, poljsko pitanje iznova je aktualizirano u tisku NDH, ali je poslužilo kao metafora za hrvatsko pitanje i poslijeratni status hrvatske države. Milivoj Magdić, svjestan međunarodnih okolnosti, zaključio je u svojoj kolumni zagrebačke *Spremnosti*, kako će na prostoru jugoistoka Europe glavnu riječ voditi Sovjeti i Titovi partizani.

Ustaška propaganda se uporno pozivala na Atlantsku povelju, program političkih načela za poslijeratno uređenje svijeta, koji su neprijatelji NDH Churchill i Roosevelt usuglasili u kolovozu 1941., što je dakako bilo apsurdno. Jer u Povelji se poziva na pravo svakog naroda na samoopredjeljenje, slobodnu, svjetsku trgovinu i ekonomsku suradnju, suzdržavanje od upotrebe sile i osnivanje općeg sistema sigurnosti, što svakako nije bilo spojivo s vladajućim režimima sila Osovine. Posve suprotno, Njemačka je silom porobila Europu ne poštujući pravo na samoopredjeljenje naroda, niti osnovne ljudske slobode, a takav će tip vlasti biti uspostavljen u svim podčinjenim državama, što podrazumijeva i NDH. Kritizirati zapadne Saveznike za nepridržavanje načela Povelje, a pritom ratovati za interese Njemačke u SSSR-u, vlastite građane zatvarati zbog vjerske, nacionalne pripadnosti ili drugog političkog uvjerenja, bio je ustaški koncept.

Veliku konferenciju Saveznika u San Franciscu u novinama NDH obilježiti će nerazriješene dileme s Jalte. Posebno je na stranicama *Hrvatskog naroda* apostrofirani problem malih naroda i pravo na veto koje su prigrabile velike sile u Vijeću sigurnosti. Problem je navodno bio u sovjetskoj interpretaciji pojmova demokracija, demokratski izbori i demokratska država i nametanju komunističkih vlada u Bugarskoj, Mađarskoj, Rumunjskoj i baltičkim državama.

Novine u NDH u proljeće 1945. svim silama nastojale su dokazati razdor među Saveznicima i besmislenost zajedničkog ratovanja SAD-a, Velike Britanije i SSSR-a. Bio je to za ustaški režim važan propagandni zadatak. U javnosti se nastojao stvoriti dojam da se saveznička alijansa raspada, te da je potrebno mobilizirati sve ljudske i materijalne resurse u borbi protiv komunista. U ustaškim redovima vjerovalo se da bi takav razvoj događaja u NDH osigurao na vanjsko političkom planu mogućnost pregovora sa zapadnim Saveznicima i bio važan argument za poslijeratnu budućnost NDH. Naravno, bila je to nemoguća misija, jer je rat već bio izgubljen za Njemačku i njene satelite, kao što je i neki imaginarni separatan mir za NDH bio utopija, jer su po dogovoru Saveznika u Moskvi ustaše trebale odgovarati pred sudovima već obnovljene jugoslavenske države, DFJ.

Značajno zastupljena propagandna tematika na stranicama ustaškog tiska u proljeće 1945. bila je posvećena i lošem ekonomskom stanju u zemljama koje su došle pod vlast

Saveznika. Glad, bijeda i posvemašnje bezvlade bila je prema tisku NDH slika Bugarske, Mađarske, Italije, Francuske. Člancima koji su iracionalno veličali snagu njemačkog otpora u pozadini savezničkih vojska u Francuskoj, čitateljstvo je i dalje permanentno uvjeravano kako Njemačka ima skrivene rezerve i potencijale da rat još uvijek preokrene u vlastitu korist. Posebno je naglašavana važnost novog V oružja i dosega raketa naoružanja. Bizarnost njemačke, a posljedično i ustaške propagande bila je očita kada se ozbiljno pisalo o pokretu nacionalsocijalističkih boraca u zapadnim i istočnim područjima Reicha, koji se iza leđa neprijatelja bore za slobodu i čast.

U proljeće 1945. očit je neutralniji prikaz ratnih operacija Saveznika u ustaškim novinama, jer je posljednji cilj ustaške propagande u fazi raspadanja sna o ideji Neue Europa, bio približiti NDH zapadnom savezničkom taboru, odnosno na Zapadu osigurati predaju za *zelenim stolom*. U skladu s tim ustaški vrh je nastojao ustaškoj organizaciji dati obilježje nacionalnog pokreta za slobodu hrvatskog naroda, oslobođenog sukrovnje za projekt *Nove Europe* i provedbu politike imanentne nacističkim i fašističkim režimima, što se jednim dijelom odrazilo i na novinsku riječ. Posebno će to biti vidljivo u člancima Milivoja Magdića, Ive Bogdana i Vilka Riegera na stranicama *Hrvatskog naroda*, *Spremnosti* i *Nove Hrvatske* 6. svibnja 1945., kada je NDH odjednom svrstana u red zapadnih demokracija.

Od prvobitne euforije i veličanja njemačkog vojnika i Vođe Reicha, Adolfa Hitlera, koju najbolje oslikava članak *Hrvatskog naroda* od 16. travnja 1941. pod naslovom «Hrvati gledaju u njemačkom vojniku spasioca slobode»,¹¹⁶⁰ do šture informacije u *Novinama* o smrti Hitlera borca protiv boljševizma,¹¹⁶¹ odnos se promijenio. Njemačka je izgubila rat, a ta je spoznaja utjecala na neutralniji ton ratnih izvještaja u tisku NDH, te benevolentniji stav prema zapadnim Saveznicima.

U Nezavisnoj Državi Hrvatskoj po uzoru na propagandu u nacističkoj Njemačkoj, novinsko informiranje kontrolirano je i cenzurirano od ustaške vlasti. Novinskim redakcijama vladajuća politika je upravljala preko DIPU-a/GRP-a, MVP-a i UNS-a, a novinar je sveden na glasnogovornika ustaške organizacije. Nije bilo ni jednog lista koji je oponirao režimu, jer su po uspostavi NDH provedene čistke u dotadašnjim vodećim listovima i osnovane nove redakcije pod vodstvom ustaških prvaka. Od nekih

¹¹⁶⁰ «Svi Hrvati imaju samo jednu želju, da vjernost vjernošću uzvrate. Vodja njemačkog naroda je upravo obožavan». HN, br. 64., 16. travnja 1941., 8.

¹¹⁶¹ *Novine*, br. 187, 2. svibnja 1945., 1.

značajnijih dnevnih i periodičnih listova u NDH: *Hrvatski narod*, *Nova Hrvatska*, *Hrvatski list*, sarajevski *Novi list*, *Nedjeljne vijesti/Novine*, *Šilo*, *Vrabac*, samo je *Spremnost* od Teheranske konferencije bila drukčija, benevolentnija prema zapadnim demokracijama, pa je na njenim stranicama objavljen originalni tekst formiranja UN-a iz Dumbarton Oaksa. Ipak, ni ovdje nije bila riječ o suprotstavljanju ustaškom vrhu, već blagom približavanju zapadnim Saveznicima uslijed sve izvjesnijeg poraza Njemačke, te opasnosti od Crvene armije i Titovih partizana. Tek na kraju rata, 6. svibnja 1945., u *Hrvatskom narodu*, *Novoj Hrvatskoj* i *Spremnosti* dogodila se suštinska promjena uzrokovana porazom Osovine. Tada je posve neuvjerljivo propaganda NDH pokušala ustaški pokret osloboditi sukrovnje za suradnju s Nijemcima, a NDH svrstati u red zapadnih demokracija.

Tisak NDH nije pružao realnu sliku stanja na svjetskim bojištima. Porazi Osovine su pretvarani u pobjede ili su bili omalovaženi, što dokazuju tri ratne prijelomnice Drugog svjetskog rata, Staljingradska bitka, iskrcavanje zapadnih saveznika u Sjevernoj Africi, na Siciliji i u Normandiji, čiji je ishod bitno predodredio tijek rata i konačnu pobjedu Saveznika.

Vanjskopolitičke rubrike tiska NDH koje su u pravilu zauzimale prve tri do četiri stranice i posljednju stranicu u dnevnim listovima, odnosno dvije do tri stranice u periodičnim listovima, obilježit će teme posvećene Saveznicima: poljsko i finsko pitanje, zapadni Saveznici, De Gaulle i francuske kolonije u Sjevernoj Africi, suradnja zapadnih Saveznika i Sovjeta na konferencijama u Casablanci, Quebecu, Moskvi, Dumbarton Oaksu, Jalti i San Franciscu. Sve ih povezuje iskrivljena intepretacija odnosa SAD-a, Velike Britanije i SSSR-a, nerealno predviđanje raspada alijanse zapadnih Saveznika i Sovjeta i prije kraja rata, kritika politike Saveznika prema malim narodima i pozivanje na načela Atlantske povelje, te fatalistički prikaz svijeta po pobjedi Saveznika.

4.1 Kratice i objašnjenja

1. AK – Armija Krajova
2. AMGOT - Allied Military Government for Occupied Territories (Saveznička vojna uprava u okupiranim teritorijima)
3. AVNOJ – Antifašističko vijeće narodnog oslobođenja Jugoslavije
4. CK – Centralni komitet
5. DFJ – Demokratska Federativna Jugoslavija
6. DIPU – Državni izvještajni i promidžbeni ured
7. DNB - Deutsches Nachrichtenbüro
8. FNRJ – Federativna Narodna Republika Jugoslavija
9. GRP – Glavno ravnateljstvo za promidžbu
10. HDA – Hrvatski državni arhiv
11. HL – Hrvatski list
12. HN – Hrvatski narod
13. HDNU – Hrvatski državni novinski ured
14. HDU – Hrvatski dojavni ured
15. HG – Hrvatska gruda
16. HIS – Hrvatska izvještajna služba
17. HND – Hrvatsko novinarsko društvo
18. HOS – Hrvatske oružane snage
19. HSS – Hrvatska seljačka stranka
20. JA – Jugoslavenska armija
21. KPH – Komunistička partija Hrvatske
22. KPJ – Komunistička partija Jugoslavije
23. MINORS – Ministarstvo oružanih snaga
24. MVP – Ministarstvo vanjskih poslova
25. NDH - Nezavisna Država Hrvatska
26. NH – Nova Hrvatska
27. NKOJ – Nacionalni komitet oslobođenja Jugoslavije
28. NOB – Narodnooslobodilačka vojska
29. NOP – Narodnooslobodilački pokret
30. NOVJ – Narodnooslobodilačka vojska Jugoslavije
31. NSDAP - Nationalsozialistische Deutsche Arbeiterpartei
32. NV – Nedjeljne vijesti
33. PTS – Poglavnikov tjelesni zdruk
34. RSUP – Republički sekretarijat unutrašnjih poslova
35. SD – Sicherheitsdienst – Služba sigurnosti, tajna služba SS-a
36. SNL – Sarajevski novi list
37. SRH – Socijalistička republika Hrvatska
38. SS – Schutzstaffel (specijalne njemačke postrojbe)
39. TAH – Telegrafaska agencija Hrvatske
40. TANJUG – Telegrafaska agencija Nove Jugoslavije
41. UDB-a – Uprava državne bezbjednosti
42. UN – Ujedinjeni narodi
43. UNS – Ustaška nadzorna služba
44. ZAVNOH – Zemaljsko antifašističko vijeće narodnog oslobođenja Hrvatske

4.2 Literatura

a) Knjige

1. ADEMOVIĆ, Fadil, *Novinstvo i ustaška propaganda u Nezavisnoj Državi Hrvatskoj*, Sarajevo 2000.
2. ANIĆ, Nikola *Povijest Osmog dalmatinskog korpusa Narodno oslobodilačke vojske Hrvatske 1943. – 1945.*, Split, 2004
3. APPLEBY, Simon, *Churchill, Roosevelt, and the Casablanca Conference, January 1943.*, Dissertation, University of Cambridge 1998.
4. BAERENTZEN, Lars, *British strategy towards Greece*, in 1944, British Political and Military Strategy in Central, Eastern and Southern Europe in 1944, London 1988.
5. BARKER, Elisabeth, *Britanska politika na Balkanu u II. svjetskom ratu*, Zagreb 1978.
6. BEEVOR, Anthony, *Staljingrad*, Zagreb 2003.
7. BEUC Ivan, *Povijest institucija državne vlasti u Hrvatskoj (1527-1945)*, Zagreb 1969.
8. BILANDŽIĆ, Dušan, *Hrvatska moderna povijest*, Zagreb 1999.
9. BOBAN Ljubo, *Kontroverze iz povijesti Jugoslavije*, Zagreb 1987.
10. BREUER, William B., *Juriš na Rajnu*, Zagreb 1988.
11. BROGI, Alessandro, *A Question of Self-Esteem, The United States and the Cold War Choices in France and Italy*, London 2002, 2., 50.
12. CALVACORESSI, Peter, VINT, Guy, *Totalni rat*, Beograd, 1987.
13. CHANEY, Otto Preston, *Žukov*, Zagreb 1976.
14. *Chronicle of the Second World War*, London 1990.
15. CHURCHILL, Winston, *Drugi svjetski rat*, tom 5, Beograd (b-g)
16. CHURCHILL, Winston, *Drugi svjetski rat*, sv. 1, Zagreb 2002.
17. CHURCHILL, Winston, *Tajna prepiska Churchill – Staljin*, Zagreb 1965.
18. CILIGA, Ante, *Sam kroz Europu u ratu*, Pula 1998.
19. CIPRIANI, Alessandro, *La “Silvio Parodi” Storia della brigata nera Genovese luglio 1944/aprile 1945*, Imperia 1998, 89.
20. DIZDAR, Zdravko, SOBOLEVSKI, Mihael, *Prešućivani etnički zločini u Hrvatskoj i u Bosni i Herecegovini*, Zagreb 1999.
21. *Doprinos Hrvatske pobjedi antifašističke koalicije*, Zagreb, 1995.
22. ĐILAS, Milovan, *Revolucionarni rat*, Beograd 1990.
23. EBERLE, Henrik - UHL, Mathias, *Knjiga o Hitleru*, Rijeka 2005.
24. *Encyclopedia Britanica*, Vol. 13, 14, 20, London 1967
25. FERENC, Mitja – KUŽATKO, Želimir, *Prikrivena grobišta Hrvata u Republici Sloveniji*, Zagreb 2007.
26. GAROFOLIO, Alessi, *La propaganda fascista durante la seconda guerra mondiale*, La Sapienza, Roma, 2004.
27. GOLDSTEIN Ivo, *Holokaust u Zagrebu*, Zagreb 2001.
28. GRBELJA Josip, *Uništeni naraštaji*, Zagreb 2000.
29. GROSS, Jan, *Fear, Antisemitism in Poland After Auschwitz*, Random House, Canada, 2006.
30. H. LIDDELL HART, Basil, *History of the Second World War*, New York, 1970
31. HADRI, Ali i dr., *Pokreti otpora u Europi 1939-1945.*, Beograd, 1968.
32. HARRISON, Gordon A., *Battle of Normandy*, Office of the Chief of Military History, Department of the Army, Washington D.C. 1951.
33. HILLGRUBER Andreas, *Germany and the Two World Wars*, Harvard University, 1995.

34. *Hrvatski leksikon*, 1.svezak, Zagreb 1996.
35. ILINIĆ, Milan, *Utajena istina*, Berlin 1970.
36. JAREB Jere, *Pola stoljeća hrvatske politike 1895 - 1945*, Buenos Aires 1960 – pretisak Zagreb, 1995.
37. JAREB, Mario, *Ustaško-domobranski pokret*, Zagreb, 2006.
38. JELIĆ-BUTIĆ Fikreta, *Ustaše i NDH 1941 – 1945.*, Zagreb 1977.
39. JELIĆ-BUTIĆ, Fikreta, *Hrvatska seljačka stranka*, Zagreb 1983.
40. JELIĆ BUTIĆ, Fikreta, *Četnici u Hrvatskoj 1941-1945.*, Zagreb, 1986.
41. JONJIĆ, Tomislav, *Hrvatska vanjska politika 1939.-1942.*, Zagreb 2000.
42. KAMBER, Dragutin, *Slom NDH*, Zagreb 1995.
43. KARAKAŠ, Marica, *Anglo-američka bombardiranja Hrvatske u Drugom svjetskom ratu. Saveznički zračni napadi na Nezavisnu Državu Hrvatsku 1943.-1945.*, Hrvatski institut za povijest, Zagreb 2008.
44. KAZIMIROVIĆ Vasa, *NDH u svjetlu nemačkih dokumenata i dnevnika Gleza fon Horstenau 1941-1944*, Beograd 1987.
45. KISIĆ KOLANOVIĆ Nada, *NDH i Italija*, Zagreb 2001.
46. KITANOVIĆ, Branko, *Berlinska bitka*, Pula, 1985.
47. KOŠUTIĆ, Ivan, *Rađanje, život i umiranje jedne države. 49 mjeseci NDH*, Zagreb 1997.
48. KRIZMAN, Bogdan, *Ustaše i III. Reich*, I i II. sv., Zagreb 1986.
49. KVATERNIK, Eugen Dido, *Sjećanja i zapažanja 1925. – 1945.*, Prilozi za hrvatsku povijest, Zagreb 1995.
50. LANDIKUŠIĆ, Rafael, *Priručnik o političkoj i sudbenoj podjeli Nezavisne Države Hrvatske*, Zagreb 1942.
51. LATIMER, Jon, *Alamein*, Harward University, 2002.
52. LORKOVIĆ, Mladen, *Narod i zemlja Hrvata*, reprint izdanja 1939., Split 2005.
53. MACAN, Trpimir, *Spremnost 1942-1945*, Zagreb 1998.
54. MAČEK, Vladko, *Memoari*, Zagreb 2003.
55. MASSON, Philippe, *De Gaulle*, Zagreb 1976.
56. MATKOVIĆ, Hrvoje, *Povijest Nezavisne Države Hrvatske*, Zagreb 1994.
57. MATKOVIĆ, Hrvoje, *Studije iz novije hrvatske povijesti*, Zagreb 2004.
58. MATKOVIĆ, Hrvoje, *Povijest Hrvatske seljačke stranke*, Zagreb 1999.
59. MEŠTROVIĆ, Ivan, *Uspomene na političke ljude i događaje*, Zagreb 1969.
60. MILJANIĆ, Gojko, *Velike bitke na jugoslavenskom ratištu, 1941-1945*, Beograd, 1987.
61. MINERBI Allesandra, *Il veleno delle parole. La propaganda antisemita del fascismo*, Milano, 2002.
62. MIRENNA, Giovanni, *Veline e moscheto. Analisi della stampa fascista in Sicilia*, La Sapienza, Roma, 2005.
63. MONTGOMERY, Bernard, *Memoari*, Zagreb 1960.
64. MURRAY Williamson, MILLETT Allan R., *A War to be Won*, Harward University, 2001.
65. MORTIGIJA, Tias, *Moj životopis*, Zagreb 1996..
66. NOVAK, Božidar, *Hrvatsko novinarstvo u 20. stoljeću*, Zagreb 2005.
67. PACZKOWSKI, Andrzej, *Pola stoljeća povijesti Poljske 1939. – 1989.*, Zagreb, 2001.
68. *Partizanska i komunistička represija. Zločini u Hrvatskoj 1944.-1946.* Dokumenti. Slavonski brod 2005. (pripremili Zdravko Dizdar i dr.)
69. PERRETT, Bryan, HOGG, Ian, *Encyclopedia of the Second World War*, Longman Group, Essex-England 1989.

70. PETRANOVIĆ, Branko – ZEČEVIĆ, Momčilo, *Jugoslavija 1918-1988. Tematska zbirka domkumenata*, Beograd 1988.
71. POJIĆ, Milan, *Hrvatska pukovnija 369. na Istočnom bojištu 1941. - 1943.*, Zagreb, 2007.
72. *Povijest, Predvečerje rata i Drugi svjetski rat (1936.-1945.)*, knjiga 17., Zagreb 2008.
73. *Povijest svijeta od početka do danas*, Zagreb, 1990.
74. RADELIĆ, Zdenko, *Križari gerila u Hrvatskoj 1945. – 1950.*, Zagreb 2002.
75. REDWALD TREVOR-ROPER, Hugh, *Posljednji dani Hitlera*, Zagreb 1951.
76. REYNOLDS, David, *Summits – Six Mittings that Shaped the Twentieth Century*, London, 2007.
77. ROTHBERG Abraham, *Eyewitness History of World War II, Counterattack, Vol. 3*, New York, 1966.
78. ROTHBERG Abraham, *Eyewitness History of World War II, Victory, Vol. 4*, New York, 1966.
79. RUŠINOVIĆ Nikola, *Moja sjećanja na Hrvatsku*, Zagreb 1996.
80. *Salerno – American Operations from the Beaches to the Volturmo 9-September-6 October 1943 – World War II 50th Anniverasary Commemorative Edition*, Washington D.C., 1990.
81. SANTONIA, Paola, *Genesi ed affermazione del movimento fascista nelle pagine de «La nazione» (1919 – 1922)*, Firenze, 2005.
82. SHIRER, William L., *Uspon i pad Trećeg Reicha*, 4. svezak, Zagreb 1977.
83. SINOVIĆ, Marko, *N.D.H. u svietlu dokumenata*, Buenos Aires, 1950. – Zagreb 1998.
84. SPEER, Albert, *Sjećanje iz Trećeg Reicha*, Rijeka 1972.
85. *Spomen knjiga prve obljetnice NDH*, Zagreb 1942.
86. STEWART, Vance, *Three Against One. Churchill, Roosevelt, Stalin vs. Adolph Hitler*, Santa Fe, 2002
87. SUPEK, Ivan, *Krunski svjedok u Hebrangovu slučaju*, Zagreb 1990.
88. SWINSON, Arthur, *Diverzanti pustinje*, Zagreb 1974.
89. ŠENTIJA, Josip, *Jedna hrvatska sudbina*, Zagreb 2007.
90. ŠULJAK, Dinko, *Tražio sam Radićevu Hrvatsku*, Barcelona-München 1988.
91. *The Times, Atlas svjetske povijesti*, Zagreb 1989.
92. *Tko je tko u NDH: Hrvatska 1941-1945.*, Zagreb, 1997.
93. TUĐMAN, Franjo, *Hrvatska u monarhističkoj Jugoslaviji, 1918. – 1941.*, Zagreb 1993.
94. *Ustaša – dokumenti o ustaškom pokretu*, (ur. P. Požar), Zagreb 1995.
95. VOJINOVIĆ, Aleksandar, *Zločin je bježao na zapad*, Zagreb 1987.
96. *Vojna enciklopedija*, sv. VI., Beograd 1975.
97. VRANČIĆ, Vjekoslav, *Branili smo državu: uspomene, osvrti, doživljaji*, München – Barcelona 1985.
98. WERTH, Alexander, *Rusija u ratu 1941.-1945.*, Rijeka, 1979.
99. VOSSLER, Frank, *Propaganda in die eigene Truppe: Die Truppenbetreuung in der Wehrmacht, 1939 – 1945*, Paderborn, 2005.
100. ŽERJAVIĆ, Vladimir, *Opsesije i megalomanije oko Jasenovca i Bleiburga*, Zagreb 1992.

b) Članci i rasprave

1. BARIĆ, Nikica, *Oružane snage Talijanske Socijalne Republike (rujan 1943. – travanj 1945.)*, Polemos 4, 2., Zagreb, 2001.
2. BEDNJANEC VUKOVIĆ, Aleksandra, *Prilozi o NDH u časopisu «Hrvatska revija» od 1951. do 1971.*, Časopis za suvremenu povijest 32, br. 1, Zagreb 2000.
3. BIBER, Dušan, *The Yugoslav Partisans and the British in 1944.*, British Political and Military Strategy in Central, Eastern and Southern Europe in 1944, London, 1988
4. CRLJEN Danijel, *Čimbenici Bleiburškog sloma*, I. dio, *Hrvatska revija*, god. XX, svezak 1, München ožujak 1970.
5. DESPOT, Zvonimir, *Istočna fronta: U domovini nakon 65 godina*, *Večernji list*, rubrika *Hrvatska* – web izdanje, 2. veljače 2002.
6. DIZDAR, Zdravko, *Brojtitbeni pokazatelji odnosa vojničkih postrojbi na teritoriju Nezavisne Države Hrvatske*, Časopis za suvremenu povijest, god. 28., br. 1-2, Zagreb 1996.
7. DUBRAVICA, Branko, *Kako Bleiburške događaje postaviti u prostorni i vremenski okvir, Bleiburg i Križni put 1945.*, Zbornik radova sa znanstvenog skupa, Zagreb 12. travnja 2006., Zagreb 2007.
8. DUNN-MARCOS, Robin i dr., *Liberians. An Introduction to their History and Culture*, Culture Profile No. 19, Washinton DC, April 2005
9. *Encyclopedia of the Nations, The making of the United Nations*, United Nations webedition, www.nationsencyclopedia.com/United-Nations/index.html
10. ITKOVIĆ ZUCKERMAN, Boško, *Funkcija protužidovske propagande zagrebačkih novina u Nezavisnoj Državi Hrvatskoj od travnja do srpnja 1941. godine*, Časopis za suvremenu povijest 38, br. 1, 80., Zagreb 2006.
11. JAKOVINA, Tvrtko, *Između kralja, poglavnika i maršala – Odnos Saveznika prema Hrvatskoj/Jugoslaviji 1945.*, Znanstveni skup 1945. - razdjelnica hrvatske povijesti, Zagreb, 2005.
12. JUHASZ Gyula, *Problems of the Hungarian Resistance after the German Occupation, 1944, A British View*, *British Political and Military strategy, Eastern and Southern Europe in 1944*, London, 1988.
13. KISIĆ KOLANOVIĆ Nada, *Povijest NDH kao predmet istraživanja*, Časopis za suvremenu povijest, Zagreb 2002.
14. KLJAKOVIĆ, Vojmir, *Jugoslavenska vlada u emigraciji i Saveznici prema pitanju Hrvatske 1941-1944.*, Časopis za suvremenu povijest 3, br. 2-3, 1971.
15. KOVAČIĆ, Matija, *Posljednji čin drame Dra Mladena Lorkovića – pozadina umorstva Lorkovića, Vokića i Farolfija u Lepoglavi*, *Hrvatska revija*, god. XVIII, sv. 4., München, prosinac 1968.
16. KOVAČIĆ Matija, *Od Radića do Pavelića : Hrvatska u borbi za svoju samostalnost— uspomene jednoga novinara*, *Hrvatska revija*, 20 (1970) 3., Barcelona 1970.
17. LORKOVIĆ, Blaž, *Etička vrijednost ustaških načela*, *Prosvjetni život*, god. 1, br. 1-2, Zagreb, srpanj – kolovoz 1942.
18. MACKINTOSH, Malcolm, *Soviet Policy on the Balkans in 1944.: A British View*, *British Political and Military strategy, Eastern and Southern Europe in 1944*, London 1988.

19. MATKOVIĆ, Hrvoje, *Pismo Mladena Lorkovića iz kućnog pritvora poglavniku Anti Paveliću*. *Časopis za suvremenu povijest* 25, br. 2-3, 315-321., Zagreb 1993.
20. NIKOLIĆ, Vinko *Poslije pola stoljeća Bleiburg je povijest, Spomenica povodom 50. obljetnice Bleiburga i Križnog puta: 1945. – 1995.*, Zagreb 1995.
21. NOVAK, Božidar, *O ulozi i važnosti Hine u hrvatskome medijskom prostoru, Medijska istraživanja*, godište 12., br. 1, 2006.
22. PELESTIĆ, Muhidin, *Prilog istraživanjima propagandne i kulturne politike NDH u BIH, Prilozi* 32, Sarajevo 2003.
23. Mate RUPIĆ, Zdravko DIZDAR, *Križni put, logori, gubilišta, Poslije pola stoljeća Bleiburg je povijest, Spomenica povodom 50. obljetnice Bleiburga i Križnog puta: 1945. – 1995.*, Zagreb 1995.
24. SCHMIDT, Amy, *Hrvatska i zapadni saveznici*, *Časopis za suvremenu povijest* 34, br. 1., Zagreb 2002.
25. STARČEVIĆ, Mile, *Ustaška država i kulturno povijesna djelatnost, Prosvjetni život*, god. 1., br. 1-2 srpanj-kolovoz, Zagreb 1942.
26. UZIEL, Daniel, *Wermacht Propaganda Troops and the Jews, Yad Vashem Studies*, Vol. 29, Shoah Resource Center, The International School for Holocaust Studies, 2001.
27. VITKOVIĆ, Stanko, *Druga revolucija, Hrvatska smotra*, br. 12, Zagreb, prosinac 1941.

4.3 Izvorna građa

a) Arhivski izvori

HRVATSKI DRŽAVNI ARHIV ZAGREB

Fondovi:

1. Fond Predsjedništva vlade, DIPU – GRP (237)
2. Fond Ministarstva vanjskih poslova, Izvještajni ured (1077)
3. Fond HDU «Croatia» (239)
4. Fond RSUP SRH SDS (1561)

b) Neobjavljena građa

1. Documents on the Great Alliance, 1942-1943. *Tehran Conference: Tripartite Dinner Meeting*, November 28, 1943, Roosevelt' Quarters
2. Documents on the Great Alliance, 1942-1943., *Tehran Conference: Tripartite Dinner Meeting*, November 29, 1943, Soviet Embassy
3. Documents on the Great Alliance, 1942-1943. *Tehran Conference: Roosevelt-Stalin Meeting*, December 1, 1943, Roosevelt's Quarters
4. Documents on the Great Alliance, 1942-1943. *Tehran Conference: Tripartite Political Meeting*, December 1, 1943, Conference Room
5. Joint Communique On Crimea Conference, February 12, 1945
6. W. CHURCHILL, *The Invasion of France*, House of Commons, June 6, 1944.

7. Documents on the Grand Alliance, 1942-1943, Letter from the Executive of the President's Soviet Protocol Committee Burns (Burns) to the President's Special Assistant (Hopkins)
8. Dumbarton Oaks, October 7, 1944, *Washington Conversation on International Peace Security Organization*.

c) Novine

Hrvatski narod – Zagreb

Nova Hrvatska - Zagreb

Hrvatski list – Osijek

Novi list – Sarajevo

Spremnost – Zagreb

Hrvatska gruda – Zagreb

Nedjeljne viesti (Novine) – Zagreb

Šilo – Zagreb

Vrabac - Zagreb

4.4 Sažetak

U razdoblju od Staljingradske bitke (1942./1943.) do pada Berlina 2. svibnja 1945. i svršetka Drugog svjetskog rata u Europi, tisak NDH bio je u funkciji njemačkih i ustaških ratnih i političkih planova. Višeslojna politička kontrola medija, posebno novina, preko Državnog izvještajnog i promičbenog ureda (DIPU), Glavnog ravnateljstva za promičbu (GRP), *Novinskog odsjeka* Ministarstva vanjskih poslova (MVP) i Unutrašnje nadzorne službe (UNS) osigurat će unificirani model informiranja u NDH. Prema smjernicama *Odsjeka za novinstvo* DIPU-a/GRP-a najutjecajniji dnevници: *Hrvatski narod*, *Nova Hrvatska*, *Hrvatski list* i *Novi list* posvećivali su po izdanju i do pet stranica inozemnim ratnim i političkim temama, tjednici *Spremnost* i *Novine* dvije do tri stranice, a humoristični tjednici *Vrabac* i *Šilo* karikature na naslovnica.

Ratna izvješća u novinama NDH ponekad su bile isključivo informacije njemačke novinske agencije DNB-a i talijanskog Stefania, dok su vijesti posvećene Saveznicima selektirane iz njemačkog, talijanskog, francuskog, bugarskog, rumunjskog i finskog tiska. Vrlo su često odabirane politički oportune vijesti i iz novina neutralnih zemalja: Švicarske, Švedske, Španjolske, Turske, Portugala, te neprijateljskih: Velike Britanije, Sjedinjenih Država i Sovjetskog Saveza, ne bi li se dobilo na vjerodostojnosti novina.

Vajnskopolitički sadržaj tiska NDH u najvećoj je mjeri ustaški pogled na Saveznike, odnos Saveznika i NOP-a, te posljedice odluka *velike trojice* na NDH i sile Osovine. Glavni urednici, ravnatelji novina ili kolumnisti *Spremnosti*, *Hrvatskog naroda*, *Nove Hrvatske*: Ivo Bogdan, Tijas Mortigijja, Milivoj Magdić, Franjo Nevistić, Petar Bareza, Vilko Rieger, Ive Vučićević i dr. nastojali su dokazati ispravnost ustaškog vojno-političkog vezanja za Njemačku i Italiju (do rujna 1943.), ustašku *revoluciju* prikazati kao borbu za hrvatsku državu, a NOP kao velikosrpsku pobunu protiv hrvatske države pod vodstvom komunista podržanih od Sovjeta.

Prikaz europskih i sjevernoafričkih ratnih zbivanja u novinama NDH je iskrivljen. Dokazuju to primjeri poput bitaka za Staljingrad, El Alamein i Kursk, u kojima su porazi Osovine prikazani kao pobjede. Unatoč tome što je izvještavanje s Istočnog, Afričkog, Talijanskog, te Zapadnog bojišta bilo konfuzno, nedorečeno, te često neistinito, javnost je, razumljivo, na stranicama novina NDH ipak mogla vidjeti pobjedničko napredovanje Saveznika.

Savezništvo Sovjetskog Saveza, Velike Britanije i Sjedinjenih Država u tisku NDH definirano je kao neprirodna kolaboracija *plutokracije* i *komunista*, interesna alijansa kojoj je

cilj porobljavanje *malih naroda* i međusobno preotimanje kolonija. Kao krucijalni dokaz imperijalne politike Saveznika novinama NDH trebalo je poslužiti pitanje Poljske i Finske, te odluke savezničkih konferencija u Casablanci, Qubecu, Moskvi, Teheranu, Dumbarton Oaksu, Jalti i San Franciscu. U negativnoj kritici savezničke politike, što je dakako apsurdno, ustaški tisak se vrlo često pozivao na načela Atlantske povelje.

Za razliku od ostalih novina u NDH *Spremnost* je od Teheranske konferencije (28. studeni - 1. prosinac 1943.) nešto benevolentnije pisala o zapadnim demokracijama, što korespondira s političkim promjenama u NDH. Posebno će to biti izraženo u uvodnicima *Spremnosti* u ljeto i jesen 1944. kada je dio ustaških prvaka ispitivao mogućnost približavanja NDH Velikoj Britaniji i SAD-u, odnosno u proljeće 1945. kada državni vrh planira povlačenje iz zemlje i predaju zapadnim Saveznicima daleko od Titovih partizana. Plan ustaškog vrha otkriven je 6. svibnja 1945. na dan njemačkog povlačenja iz Zagreba u kolumnama objavljenim u *Spremnosti*, *Hrvatskom narodu* te *Novoj Hrvatskoj*, koje su NDH svrstale u red demokratskih država, poput *Memoranduma* Vlade NDH upućenog zapadnim Saveznicima.

4.5 Ključne riječi

Nezavisna Država Hrvatska, ustaška organizacija, politika, propaganda, novine, Saveznici, Osovina, rat

4.6 Summary

From the battle of Stalingrad (1942/1943) to the fall of Berlin on May 2, 1945 and the end of WWII in Europe, the press of the Independent State of Croatia (NDH) was in the function of German and Ustasha war and political plans. The multi-layered political control of the media, especially the newspapers, through The State Office for Reporting and Propaganda (DIPU), The Chief Directorship for Propaganda (GRP), The Press Department of the Ministry of Foreign Affairs (MVP) and The Internal Supervision Service (UNS) will ensure a unified model of informing in the Independent State of Croatia. According to the guidelines of the Press Departments of DIPU and GRP, the most influential daily newspapers: *Hrvatski narod*, *Nova Hrvatska*, *Hrvatski list* and *Novi list* dedicated up to five pages to foreign war and political topics, while the weekly magazines *Spremnost* and *Nedjeljne viesti/Novine* dedicated two to three pages and the satirical weeklies *Sparrow (Vrabac)* and *Awl (Šilo)* used cartoon drawings on the front pages.

The war reports in the newspapers of the Independent State of Croatia (NDH) were sometimes exclusively based on information of the German press agency DNB and the Italian Stefania, while the news dedicated to the Allies was selected from the German, Italian, French, Bulgarian, Romanian and Finnish press. Political expedient news from the newspapers of neutral countries such as Switzerland, Sweden, Spain, Turkey, Portugal and enemy countries Great Britain, the USA and the USSR were frequently chosen in order to achieve credibility of the newspapers.

The foreign political contents of the press of the Independent State of Croatia (NDH) consists mostly of the Ustasha view of the Allies, the relationship between the Allies and the National Liberation Movement (NOP) and the consequences of the decision of „The Big Three“ on the Independent State of Croatia and the Axis forces. The main editors, newspaper directors and column writers of *Spremnost*, *Hrvatski narod*, *Nova Hrvatska*: Ivo Bogdan, Tijas Mortigija, Milivoj Magdić, Franjo Nevistić, Petar Bareza, Vilko Rieger, Ive Vučićević and others tried to prove the correctness of the Ustasha military-political bonding with Germany and Italy (until September 1943) and portray the Ustasha „revolution“ as a fight for a Croatian state, and NOP as a great Serbian rebellion against the Croatain state under the leadership of communists supported by the Soviets.

The portrayal of European and North African war affairs was distorted in the NDH newspapers. The battles for Stalingrad, El Alamein and Kursk in which the defeats of the Axis forces are portrayed as victories prove this. Despite the fact that the reports from the Eastern, African, Italian and Western fronts were confusing, incomplete and often untrue, the public could nevertheless see the victorious advances of the Allies on the pages of NDH newspapers, which is understandable.

In the NDH press the alliance of the USSR, Great Britain and the USA is defined as an unnatural colaboration of „plutocracy“ and „communists“, an interest alliance whose cause was the enslavement of the „small nations“ and the mutual winning over of colonies. The question of Poland and Finland and the decision of the Allies' conferences in Casablanca, Quebec, Moscow, Tehran, Dumbarton Oaks, Jalta and San Francisco were to serve as crucial evidence of the imperial politics of the Allies for the NDH newspapers. In the negative criticism of the politics of the Allies, which is needless to say absurd, the Ustasha press frequently referred to the principles of the Atlantic Charter.

After the Tehran Conference (November 28-December 1, 1943) *Spremnost*, unlike other newspapers in the NDH, used a more benevolent approach while reporting on western democracy, which corresponds with the political changes in the NDH. This is especially

noticeable in the editorials of *Spremnost* in the summer and autumn of 1944, when some Ustasha leaders considered the possibility of NDH drawing nearer to Great Britain and the USA and in the spring of 1945 when the state leadership planned to retreat from the country and surrender to Western Allies far from Tito's partisans. The plan of the Ustasha leadership was discovered on May 6, 1945 (the day the Germans retreated from Zagreb) in columns published in *Spremnost*, *Hrvatski narod* and *Nova Hrvatska*, which classified NDH as a democratic country, similar to the *Memorandum* of the Government of NDH directed to Western Allies.

4.6 Key words

Independent State of Croatia (NDH), “Ustasha” organization, politics, propaganda, newspapers, the Allies, Axis, war

4.7 Životopis

Rođen sam u Zagrebu 7. studenog 1972. Nakon osnovne i srednje škole 1991. upisao sam studij povijesti i filozofije na Filozofskom fakultetu u Zagrebu i u roku diplomirao s vrlo dobrim uspjehom. Nakon studija 1997. upisao sam poslijediplomski studij na Odsjeku za povijest Filozofskog fakulteta u Zagrebu i 2002. magistrirao na temu *Tisak NDH o svjetskim ratnim zbivanjima 1941. – 1945.* pod mentorstvom prof. dr. Ljubomira Antića. U *Časopisu za suvremenu povijest* (ČSP 36, br. 2.) 2004. godine objavljen mi je (stručni rad) članak *Tisak NDH o svjetskim ratnim zbivanjima 1941. – 1945.*, 2005. godine (izvorni znanstveni rad) članak *Saveznici u tisku NDH 1943. – 1945.* u časopisu *Radovi – Zavoda za hrvatsku povijest*, (vol. 37, Zagreb 2005.) te 2007. godine (izvorni znanstveni rad) članak *Hrvatski tisak o jugoslavenskom ujedinjenju 1918.* u Zborniku radova Visoke škole za poslovanje i upravljanje B. A. Krčelić (br. 1, Zaprešić, 2007.). Od 1998. – 2003. radio sam kao nastavnik povijesti i etike u Geodetskoj tehničkoj školi u Zagrebu, te kao vanjski suradnik *Vjesnika*. Od 2003. imenovan sam za ravnatelja srednje škole Ban Josip Jelačić u Zaprešiću, gdje i danas radim. Od 2002. predajem kao vanjski suradnik na Visokoj školi za poslovanje i upravljanje B. A. Krčelić u Zaprešiću kolegij Pregled hrvatske povijesti zajedno s dr. sc. Agnezom Szabo, te na Učiteljskom fakultetu središte u Petrinji od 2007., kolegij Hrvatska povijest.

Alan Labus

4.8 Sadržaj

I. Uvod	1
1.1 Dosadašnja historiografija o problematici ustaške propagande u NDH i neka recentna istraživanja o propagandi u Italiji i Njemačkoj prije i za vrijeme Drugog svjetskog rata	5
II. Politika i novine	19
2.1 Model ustaške kontrole medija	19
2.1.1 NDH rezultat travanjskog rata	19
2.1.2 Kulturna revolucija pod vodstvom ustaške organizacije	22
2.1.3 Ustaška propaganda do uspostave NDH	25
2.1.4 Uloga i značaj HIS-a i HDU <i>Croatia</i> u formiranju ustaškog novinstva	27
2.1.5 DIPU (GRP) – centar upravljanja i kontrole medija u NDH	30
2.1.6 <i>Izvjешajni ured MVP</i> -a - politički urednik inozemnih vijesti	36
2.2 Značajnije novine i časopisi u NDH	38
2.2.1 Zagrebački dnevnici: <i>Hrvatski narod</i> i <i>Nova Hrvatska</i>	38
2.2.2 Novine u Osijeku i Sarajevu: <i>Hrvatski list</i> , <i>Novi list</i>	43
2.2.3 <i>Spremnost – Misao i volja ustaške Hrvatske</i>	46
2.2.4 Humoristički tjednici	50
2.3 Novinari na udaru politike	53
2.3.1 Čistke u novinskim redakcijama	53
2.3.2 Cenzura i posljedice političke kontrole	56
2.3.3 Uloga <i>Hrvatskog novinarskog društva</i>	62
2.3.4 Progoni i zatvaranja novinara	64
III. Saveznici u tisku NDH	68
3.1 Staljingrad – prekretnica na Istočnom bojištu	68
3.1.1 Barbarossa	68
3.1.2 Posustala njemačka ofenziva na Istoku i sovjetski apel zapadnim Saveznicima za otvaranjem <i>druge fronte</i>	72
3.1.3 Staljingradski poraz	77
3.1.4 Vojna i politička situacija u NDH	85
3.1.5 Posljedice Staljingradske bitke i odgovor ustaške propagande	89
3.2 Poljsko i finsko pitanje: mali narodi žrtve velikih sila	95
3.2.1 Poljsko pitanje i saveznički prijepori	95
Poljsko pitanje – dominantna vanjskopolitička tema ustaškog tiska	95
Slučaj Katyn i prekid sovjetsko-poljskih odnosa	99
Sastanak <i>velike trojice</i> u Teheranu i sudbina Poljske	106
<i>Lublinski odbor</i> - poljska vlada po sovjetskom izboru	111
Varšavski ustanak - pobjeda Nijemaca i Sovjeta	115
Sovjetska pobjeda u Istočnoj Europi i sudbina Poljske	120
3.2.2 Mir za Finsku na sovjetski način – paradigma sudbine malih naroda	132
Primirje ili rat do kapitulacije	132
Finska izlazi iz rata – NDH unatoč političkim previranjima i dalje čvrsto uz III. Reich	137
3.3 Sjedinjene Države - saveznička prevaga na Mediteranskom bojištu	145
3.3.1 Ofenziva Osovine	145
3.3.2 Savezničko iskrcavanje i poraz Osovine u Sjevernoj Africi	153
3.3.3 Američki <i>imperijalizam</i> na račun Francuske i Velike Britanije	160
3.3.4 Operacija <i>Eskimos (Husky)</i> i pad Mussolinija	171
3.3.5 Savezničko iskrcavanje u Kalabriji i kapitulacija Italije	178
3.3.6 Poraz Italije i stanje u NDH	184
3.4 Međunarodne konferencije u 1943.: Casablanca, Moskva, Teheran	192
3.4.1 Casablanca – <i>ugroženo savezništvo</i>	192
3.4.2 Quebec i Moskva - priprema za Teheran	197
3.4.3 Teheran – prvi sastanak <i>velike trojice</i>	206
3.4.4 Teheranske odluke i NDH	210
3.5 Saveznička invazija na Normandiju - prekretnica na Zapadnom bojištu	216
3.5.1 <i>Overlord</i> – otvaranje <i>druge fronte</i>	216
3.5.2 Saveznički uspjesi i vojno-politička situacija u NDH	226

3.6 Nespojivi politički, gospodarski i geostrateški interesi Saveznika potkraj rata.....	236
3.6.1 <i>Nepremostivi prijevori</i> Saveznika potkraj 1944.....	236
3.6.2 Savezničke konferencije na kraju rata – <i>raspad alijanse</i> SAD-a, Velike Britanije i SSSR-a	241
Dumbarton Oaks i nova međunarodna organizacija <i>svjetske nesigurnosti</i>	242
Jalta – najava novog svjetskog rata.....	245
San Francisco- <i>San Fiasko</i>	254
3.6.3 Ustaška propaganda protiv NOP-a i približavanje zapadnim Saveznicima na stranicama <i>Spremnosti</i>	259
3.7 Poraz Njemačke i svršetak rata u Europi	267
3.7.1 Saveznički rat do kapitulacije Njemačke	267
3.7.2 Njemačka ratna propaganda i Saveznici u novinama NDH 1945.	278
3.7.3 NDH na kraju rata	281
3.7.4 Epilog - NDH i zapadni Saveznici u ustaškim novinama 6. svibnja 1945.	285
IV. Zaključak	290
4.1 Kratice i objašnjenja.....	306
4.2 Literatura	307
a) Knjige.....	307
b) Članci i rasprave.....	310
4.3 Izvorna građa.....	311
a) Arhivski izvori.....	311
b) Neobjavljena građa.....	311
c) Novine.....	312
4.4 Sažetak	313
4.5 Ključne riječi.....	314
4.6 Summary	314
4.6 Key words	316
4.7 Životopis	317
4.8 Sadržaj.....	318

